

Ivan Čizmić

JUGOSLAVENSKI
ISELJENIČKI
POKRET u S A D
i stvaranje
jugoslavenske
države 1918

SVEUČILIŠTE
u ZAGREBU

Institut
za hrvatsku povijest

445.568 no. 5

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT ZA HRVATSKU povijest

JUGOSLAVENSKI ISELJENIČKI POKRET
U SAD I STVARANJE
JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUT OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

MONOGRAFIJE | 5

Dr IVAN ĆIZMIĆ

YUGOSLAV EMIGRANT MOVEMENT
IN U. S. A. AND CREATION OF YUGOSLAV STATE IN 1918

JUGOSLAVENSKI ISELJENIČKI POKRET U SAD I STVARANJE JUGOSLAVENSKE DRŽAVE 1918

Jugoslavenski zbor u Chicago 1918.	47
Jugoslavenski socijalistički pokret u SAD od početka rata do kraja 1918.	73
Dobrovoljački pokret jugoslavenskih izseljenika u SAD do kraja 1915.	79
Austrougarsko-pomorska vojska i izseljenici u SAD.	87
Namjicanje jugoslavenskih izseljenika da upoznaju američku javnost s jugoslavenskim pitanjem.	101
Jugoslavenski zbor u Pittsburghu.	105
Osnivanje i rad Jugoslavenske kancelarije i Jugoslavenskog narodnog vijeća.	121
Kritika deklaracije i izseljenici u SAD.	135
Kriza jugoslavenskog socijalističkog pokreta u SAD. Pokušaj za jugoslavensku republiku.	135
Sukob jugoslavenskog narodnog vijeća s Adrijalom Papinom.	167
Srpska misija u Sjedinjenim Državama Amerike.	179
Jadransko pitanje i hrvatski u Sjedinjenim Državama.	189
Chagorskovo pitanje i izseljenici u SAD.	205
Dobrovoljačko pitanje.	215

ZAGREB 1974

UREDNIČKI ODBOR SERIJE:
STJEPAN ANTOLJAK, JULIJE GRABOVAC,
BOGDAN KRIZMAN, HRVOJE MATKOVIĆ, MATE SUIĆ

RECENZENTI:

JAROSLAV ŠIDAK
BOGDAN KRIZMAN

Tisk: Grafički zavod Hrvatske - Zagreb
Izdavački servis Liber, Zagreb, Đure Salaja 3

Sadržaj

Uvod	7
O društvenom i političkom radu jugoslavenskih iseljenika do prvog svjetskog rata	9
Reagiranje iseljenika na atentat u Sarajevu i početak rata	37
Jugoslavenski sabor u Chicagu 1915.	47
Jugoslavenski socijalistički pokret u SAD od početka rata do kraja 1915.	73
Dobrovoljački pokret jugoslavenskih iseljenika u SAD do kraja 1915.	79
Austro-ugarska propaganda i iseljenici u SAD	87
Nastojanja jugoslavenskih iseljenika da upoznaju američku javnost s jugoslavenskim pitanjem	101
Jugoslavenski sabor u Pittsburghu	105
Osnivanje i rad Jugoslavenske kancelarije i Jugoslavenskog narodnog vijeća	121
Krfska deklaracija i iseljenici u SAD	135
Kriza jugoslavenskog socijalističkog pokreta u SAD. Pokret za jugoslavensku republiku	155
Sukob Jugoslavenskog narodnog vijeća s Mihajlom Pupinom	165
Srpska misija u Sjedinjenim Državama Amerike	179
Jadransko pitanje i iseljenici u Sjedinjenim Državama	189
Crnogorsko pitanje i iseljenici u SAD	205
Dobrovoljačko pitanje i misija Milana Pribićevića	213

Nastojanja jugoslavenskih iseljenika da pridobiju američko javno mnijenje i političare za stvaranje jugoslavenske države	229
Rad Ljube Mihailovića, srpskog poslanika u Washingtonu	257
Nastojanja Jugoslavenskog narodnog vijeća da bude službeno pri- znato za predstavnika Jugoslavena u SAD	271
Kriza jugoslavenskog pokreta u Americi	277
Summary	299
Bilješka o piscu	305
Kazala	307

Uvod

Uvod je dio u kojem se izjavljuje da će se u ovom delu ovdje učiniti pokušaj da se objasniči i razloži zašto su jugoslavenski izbjeglici u SAD-u uvećani u broju i učinku. Uz to će se takođe objasniti i zašto su u SAD-u životne uslove za jugoslavenske izbjeglice bolje od onih u drugim zemljama. Osim toga, u ovom delu će se takođe objasniti i zašto su jugoslavenski izbjeglici u SAD-u uvećani u broju i učinku.

Pred jugoslavenske iseljenike u SAD na samom početku rata postavilo se nekoliko političkih zadataka i pitanja kojih je rješenje zahtijevalo kontinuiran rad sve do kraja rata. Obrada takvih pitanja (npr. dobrovoljački pokret, jadransko pitanje itd.) s metodskog stajališta predstavlja poteškoću. Ukoliko bismo ih prikazivali kronološki u okviru rada jugoslavenskih iseljenika, onda ta pitanja ne bismo mogli sagledati kao tematske i problemske cjeline. S druge strane, ako bismo ta pitanja obradili na jednom mjestu kao zasebne teme i probleme, onda bi postojala opasnost da se taj rad pretvori u zbornik različitih problema iz kojeg se ne bi mogao pratiti slijed događaja u iseljeničkom pokretu u SAD. Trebalo je naći srednje rješenje, koristeći činjenicu da se najveći dio političkih pitanja u prvom svjetskom ratu uopće, dakle i u iseljeničkom pokretu u SAD kao malom isječku iz ratnih zbivanja, odvijao u dvije faze i to do otvorenog angažiranja Amerike na strani saveznika i događaja koji su uslijedili poslije toga. Te dvije faze u pokretu jugoslavenskih iseljenika omeđene su Saborom u Pittsburghu potkraj 1916.

Obrada nekih akcija i političkih pitanja u dva dijela i na dva različita mesta bila je potrebna zbog toga što su u drugoj fazi rata ta pitanja i te akcije dobile posve druge dimenzije i bile kvalitetno različite od onih u prvoj fazi rata. Ipak smo ponegdje morali odstupiti od tog pravila. Austro-ugarska propaganda bila je aktualna među iseljenicima do ulaska SAD u rat, dakle u drugom dijelu rata nisu postojale objektivne mogućnosti za njen utjecaj na iseljenike. Zbog toga je to pitanje obrađeno u prvom dijelu a njegovi refleksi u drugom dijelu rata spominju se samo uzgred. Dručiće je s jadranskim pitanjem. U prvom dijelu rata za iseljenike ono ima samo epizodno značenje. Zbog toga je bilo bolje obraditi ga kao tematsku cjelinu u drugom dijelu, ali ne ni tu na jednom mjestu, nego u okviru akcije Jugoslavenskog narodnog vijeća i Jugoslavenskog republikanskog udruženja.

Nekoliko političkih pitanja vezanih uz Krfsku deklaraciju, sukob Mihajla Pupina s Jugoslavenskim narodnim vijećem, srpsku ratnu misiju u SAD i crnogorsko pitanje, obrađujem sukcesivno. Na taj su se način ta pitanja mogla lakše objasniti i dati ocjene o njima, a s druge strane to nam je pomoglo

da jasnije uočimo kakve su bile reperkusije što su ih ti problemi imali na dva osnovna smjera rada Jugoslavenskog narodnog vijeća, a to su bili dobrovoljački pokret i nastojanja da se američka javnost i predsjednik Wilson upoznaju s jugoslavenskim pitanjem.

Neposredno prije obrade krize u Jugoslavenskom narodnom vijeću iznosi se slučaj srpskog poslanika Ljube Mihailovića i akcija Vijeća za dobivanje priznanja od američke vlade, i to zbog toga jer su ta dva događaja bili izravni povod za krizu.

Prvo poglavlje »Kratak pregled društvenog i političkog djelovanja naših iseljenika od početka stoljeća do prvog svjetskog rata« vremenski ne spada u teme koje ovdje obrađujemo. Ipak je bilo potrebno osvrnuti se na političku akciju naših iseljenika u to doba da se pokaže kako je pokret u prvom svjetskom ratu bio logičan nastavak političkog rada prije rata i da se na taj način čitalac lakše uvede u događaje koji su slijedili u ratu. Dakako, tu se radi i o kratkom pregledu političke akcije, a opširnije se o tome može čitati u člancima što sam ih objavio u našim povijesnim edicijama i kalendarima Matice iseljenika Hrvatske, te u povijesnoj građi što se čuva u arhivu Zavoda za migracije i narodnosti u Zagrebu. To razdoblje, jednako kao i politički rad naših iseljenika u Južnoj Americi, Novom Zelandu i Australiji prije rata i u ratu, zahtijeva podrobnija povijesna istraživanja i predstavlja još jedan istraživački zadatak naše historiografije.

O društvenom i političkom radu jugoslavenskih iseljenika do prvog svjetskog rata

Uz istraživanje i analizu socijalnog i političkog života hrvatskih naseljenika u SAD, treba je istražiti i manju stranu jugoslavenske emigracije, koja se odvijala u razdoblju između 1890. i 1914. godine. Upravo u tom razdoblju, kada je jugoslavenska emigracija u SAD učinkovito prešla u novi period, u kojem su se osnovale i prve jugoslavenske organizacije u SAD. Tako je u San Franciscu 1892. godine osnovana "Slovensko-iliirska uzajamno pomoćna društva", a u Los Angelesu 1893. godine "Slovensko-iliirska uzajamno pomoćna društva". U istom razdoblju je u SAD osnovano i "Slovensko-iliirska uzajamno pomoćna društva" u New Yorku.

Iseljavanje Hrvata u Sjedinjene Američke Države bilo je sporadično sve do devedesetih godina 19. stoljeća. U toj fazi najranijeg iseljavanja najprije su selili pojedinci, a kasnije i manje skupine iz primorskog dijela Hrvatske. Selili su u Kaliforniju, zemlju koja je s obzirom na klimatske i druge karakteristike privlačila emigrante iz Primorja. Veće koncentracije iseljenika u periodu najranijeg useljavanja u Ameriku stvorene su i uz deltu rijeke Mississippi, uz obalu sjevernog Pacifika i u gradu New Yorku.¹ Prvi hrvatski doseljenici bili su po zanimanju većinom pomorci, ribari i farmeri, a kako su bili malobrojni, nisu bili značajnija etnička skupina u američkom društvu. Uslijed prostorne odvojenosti i malog broja iseljenika u prvoj fazi useljavanja u SAD, Hrvati se nisu u većem opsegu organizirali, a nisu ni društveno ni politički djelovali u novoj sredini. Do osamdesetih godina 19. stoljeća postojale su samo dvije manje organizacije više lokalnog karaktera. Prvo hrvatsko društvo osnovano je 1857. u San Franciscu pod imenom »Slovinsko-iliirsко uzajamno pomoćno društvo«. Dva desetljeća kasnije (1874) osnovano je društvo u New Orleansu pod imenom »Sjedinjeno slovinsko društvo od dobročinstva«.

Razdoblje masovnog iseljavanja iz Hrvatske započelo je potkraj 19. stoljeća. Tek između 1890. i prvog svjetskog rata, u posljednjem razdoblju slobodnog useljavanja u SAD, hrvatska emigracija postala je sastavni dio najsnažnijih imigracionih kretanja u povijesti SAD.

Ne može se sa sigurnošću utvrditi koliko se Hrvata doselilo u SAD do prvog svjetskog rata. Do 1898. u Hrvatskoj se nisu prikupljali podaci o iseljavanju. Tek je banskom naredbom od 1898. određeno da osim ostalih statističkih podataka treba sakupljati i podatke o iseljavanju. Međutim, u Austro-Ugarskoj je važilo načelo slobode kretanja i seljenja, pa statistika nije mogla preciznije skupljati podatke o iseljavanju. Mogli su se pratiti samo oni slučajevi koji su zbog nekih razloga bili statistički evidentirani (npr. zahtjevi za izdavanje putnica) ili oni za koje se slučajno doznalo (podaci brodskih kompanija koje su se bavile prijevozom iseljenika). Zbog toga se takvim statističkim podacima

¹ O naseljavanju Hrvata uz deltu rijeke Mississippi usp. Otokar L a h m a n , Naši iseljenici oko ušća Mississippija, *Geografski glasnik XI—XII*, Zagreb 1950. Naseljavanje Kalifornije prikazao je E t e r o v i c h Adam S., *Yugoslav Survey of California, Nevada, Arizona and the South, 1830—1900*, San Francisco, 1971.

može dati tek drugostepena važnost. Sigurniji su podaci o doseljavanju u državama useljenja, kao npr. statistike doseljenika koje se publiciralo u SAD kao »Annual reports of the Commissioner General of Immigration«. Međutim, ni ti statistički podaci za iseljenike iz Hrvatske nisu pouzdani sve do 1910. jer su dotad naši iseljenici bili registrirani kao Nijemci ili Mađari.

O našem prekomorskom iseljavanju govore nam i statistički podaci što su ih o putničkom saobraćaju izdavala parobrodarska društva. Ali o broju iseljenika iz Hrvatske ni tim se putem ne može doći do potpuno točnih podataka, budući da se u tim izvještajima ne navode posebno podaci za Hrvatsku, već zajednički za Ugarsku ili pak za čitavu Austro-Ugarsku. Zbog spomenutih razloga statistički podaci o iseljavanju mogu nam dati samo približno točnu sliku našeg iseljavanja do prvog svjetskog rata. Ipak, Josip Lakatoš je u »Narodnoj statistici« proveo analizu postojećih statističkih podataka na osnovi kojih je zaključio da se do prvog svjetskog rata iselilo iz Hrvatske oko 500.000 ljudi.² U našoj literaturi o iseljavanju taj je broj uglavnom prihvaćen kao realan.

Iseljavanje do prvog svjetskog rata kretalo se gotovo isključivo prema Sjevernoj Americi, odnosno u Sjedinjene Američke Države. Glavni tok te migracije započinjao je u New Yorku, gdje je bila imigraciona transportna luka, i kretao se prema industrijski najrazvijenijim američkim državama — Pennsylvaniji, Ohiju, Illinoisu i Indijani. Međutim, Hrvati su selili i u druge predjеле SAD, a posebno u Kaliforniju, gdje su se pridružili ranijim iseljenicima iz Hrvatske.

Iseljenike je najčešće privlačila industrijski veoma razvijena Pennsylvanija, koja je omogućavala dobru zaradu u brojnim rudnicima ugljena, talionicama željeza i pri izgradnji željezničkih pruga i cesta. Prve grupe hrvatskih iseljenika zaustavile su se upravo kod tih rudnika i talionica. Pennsylvanija je važila za jednu od najšarolikijih država u SAD po mnoštvu nacionalnosti stanovništva, a osobito njezin istočni dio, tj. Allegheny County i Pittsburgh. U te predjele Hrvati su počeli dolaziti 1882. i to uglavnom iz Jaske, Ogulina, Žumberka i karlovačkog područja. Smatra se da je pred prvi svjetski rat na području Pittsburgha živjelo oko 120.000 Hrvata.³

U Pennsylvaniji je bilo većih skupina Hrvata i u ovim mjestima: Allegheny City, Aliqippa, Ambridge, Bethlehem, Bennett, Blairsville, Braddock, Breensburg, Brownville, Canonsburg, Cokeburg, Conway, Donora, Etna, Latroba, Lucerna, McKeesport, McKees, Midland, Millvale, Monaca, Morrisville, Philadelphia, Pittsburgh, Rankin, Reading, Rochester, Slovan, Steelton, Uniontown.

Drugi važniji centar u koji su dolazili iseljenici iz Hrvatske bio je grad Cleveland u državi Ohio, gdje je također bila koncentrirana čelična i mašinska industrija. U tom gradu je već devedesetih godina prošlog stoljeća živjelo nekoliko tisuća doseljenih Hrvata.

Grad Chicago također je privlačio iseljenike, jer je kao jedan od najvećih središta trgovine i industrije u SAD pružao mogućnost uposlenja u razvijenoj industriji željeza, kože, električnih predmeta, te kemijskoj i prehrambenoj

² Josip Lakatoš, Narodna statistika, Zagreb 1914, 63.

³ Stjepan Gaži, Croatian Immigration to Allegheny County, 1882—1914, Pittsburgh Pa., 1956, 24.

industriji. U Chicagu su se nalazile najpoznatije svjetske klaonice stoke, koje su nekvalificiranoj radnoj snazi pružale dobre mogućnosti zaposlenja. Osim u Chicagu, u državi Illinois živjele su veće skupine iseljenika Hrvata u slijedećim mjestima: Arlington, Canton, Danville, Joliet, Kewanee, Lincoln Living-stone, Matherville, Nort Chicago, Springfield, Stauton, Taylorville i Taylor Springs.⁴

Slovenci, kao i Hrvati, najprije su se selili pojedinačno, a sredinom prošlog stoljeća u manjim grupama. Najviše su odlazili u Kaliforniju u vrijeme »zlatne groznice« u nadi da će se brzo obogatiti. Bilo je Slovenaca koji su u to vrijeme selili i na istok SAD, najviše u Chicago. Masovnije iseljavanje iz Slovenije počelo je također potkraj prošlog stoljeća. Slovenci su se selili u iste krajeve i mjesta kao i Hrvati, s tim da su veće kolonije Slovenaca bile u Clevelandu i po mjestima države Minnesota. Nema točnih podataka o broju Slovenaca u SAD. Ferdo Gestrin i Vasilij Melik spominju broj od 150.000.⁵

Masovnije iseljavanje Srba u Ameriku započelo je na početku ovog stoljeća. Najviše srpskih naselja ima u srednjem pojasu Sjedinjenih Država od New Yorka do San Francisca. Srpski su iseljenici dolazili u Ameriku iz svih naših krajeva, ali najviše ih se doselilo iz Hrvatske. U Chicagu je bilo dosta Srba iz Hercegovine. U okolini Pittsburgha bilo je nešto Srba iz slavonskog sela Bojanci. Prema službenim statistikama pred prvi svjetski rat bilo je u Americi 40.000 Srba.⁶

Kakve su bile životne prilike našega iseljenog čovjeka u novoj sredini? Početak je bio gotovo svima težak, a kasnije su mnogi faktori odlučivali o sudbini pojedinca. Izuvezvi neke trgovce, bankare i vlasnike gostionica, mnoštvo iseljenika nije se svojim boravkom u SAD potpuno oslobodilo ekonomskih neprilika. Živjeli su u neprekidnoj borbi za egzistenciju. Nade u povratak kući za mnoge su pomalo postale nestvarne. Njihov položaj u društvu sporo se popravlja. Osim svih tih teškoća pritisikivala ih je nostalgija za rodnim krajem, u mnogo slučajeva za svojom obitelji, koju su ondje ostavili. Trebalo je zaradivati toliko da bi se zadovoljile obje strane, tj. da bi se održao vlastiti život i da bi se nešto poslalo najbližima u domovinu.

SAD nisu tad imale gotovo nikakvog socijalnog zakonodavstva, nikakve zaštite ni osiguranja radnika u slučaju nesreće, bolesti, smrti ili nezaposlenosti, napose ne za strane, mahom nekvalificirane radnike, koji su obavljali najteže, najopasnije i najslabije plaćene poslove. Unijski je pokret bio tek na početku i obuhvaćao je samo neke »elitne« struke kvalificiranih, uglavnom domaćih radnika, opterećenih kojekakvim predrasudama prema nekvalificiranim doseđenicima, osobito onima slavenskog porijekla, koji su pripadali tzv. »novoj emigraciji«, pa su i radi toga imali nepovoljniji položaj u tadašnjem američkom društvu. Posebne građanske reakcionarne organizacije (»vigilanata«) širile su

⁴ O naseljima hrvatskih iseljenika u SAD usp. Josip Marohnić, Popis Hrvata u Americi, Pittsburgh 1902, IX. George J. Prpić, The Croatian Immigrants in America, New York 1971, 115.

Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, Zagreb 1968, 67.

⁵ Ferdo Gestrin — Vasilij Melik, Slovenska istorija 1813—1914, Beograd 1951, 131.

Najbolji prikaz o slovenskim iseljenicima u SAD napisao je Jože Zavertnik, Američki Slovenci, Chicago 1925. O slovenskom iseljeništvu u SAD korisni podaci nalaze se i kod Bogumila Vošnjaka, U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Ljubljana 1928.

⁶ Milan Jevtić, Za čast američkog srpstva, Njujork 1918, 5.

po naseljima mržnju i prezir prema tim doseljenicima nazivajući ih podrugljivo »Hunky«, »Slave« i dr. Izvrgnuti tako pritiscima s raznih strana, naši iseljenici su se teško snalazili u novom životu. Dojučerašnji seljaci, neiskusni i neuki, a mnogi i nepismeni, bez poznavanja nove sredine, bili su primorani živjeti izolirano, u najužim skupinama svojih znanaca i zemljaka. Diskriminirani, bez osobitog društvenog i kulturnog života, provodili su vrlo teško svoje iseljeničke dane.

Radni dan trajao je 10—12 sati, ponekad i više, a radilo se krajnje intenzivno, pod nadzorom »formena« i »supertendenata«, bez ikakvih zaštitnih mjera, tako da su nesreće bile svakodnevna pojava. O tome Jure Prpić piše: »Radni uvjeti u čeličanama, rudnicima i u industriji bili su veoma loši. U čeličanama se radilo po dvanaest sati na dan [...] Radeći polunagi u talionica-ma željeza, stotine su ginule ili postali invalidi uslijed nesreća na radu«.⁷ Nebrojeni iseljenici, među njima i naši, našli su smrt u američkim tvornicama i rudnicima, a da poslije nitko nije poveo računa o njihovim obiteljima; mnogi su ostali osakaćeni i nesposobni za daljnji rad. U nedostatku socijalne zaštite, problem invalida rada bio je jedan od težih u životu iseljenika.

Pored teških uvjeta rada bio im je težak i privatni život u slobodno vrijeme. U neposrednoj blizini tvornica ili gradilišta kompanije su podizale nastambe za iseljenike. Kuće u kojima su iseljenici živjeli bile su tipske, drvene, čađave od tvorničkog dima, stisnute jedna uz drugu. Popularno su ih nazivali »boardinghouses«. U njima nije bilo ni vode, ni električne struje, ni bilo kakvog drugog komfora. U dvorištu je stajala pumpa a oko nje klupa s umivaonicima. Kuća je imala šest prostorija: tri u prizemlju, tri u katu. U prizemnim prostorijama bila je smještena soba vlasnika, blagovaonica i kuhinja. Na katu su bile sobe u kojima je spavalo i po osamnaest ljudi. U svakoj sobi po tri željezna kreveta, a u svakom krevetu po dva čovjeka.⁸

Držanje gostonica, koje su se popularno zvali »salooni«, bilo je u to vrijeme najunosniji i najsigurniji put do prosperiteta. Onom koji je izabrao taj posao pružala se prilika da stekne velik utjecaj među svojim sunarodnjacima, tako da su te gostonice ubrzo postale važni centri u privatnom životu iseljenika. Njihovi vlasnici bili su usput i agenti američkih kompanija, nabavljujući za njih novu radnu snagu među pridošlim iseljenicima. U »saloonima« su djelovali i agenti parobrodarskih društava za prijevoz putnika, a neki vlasnici »salooona« bavili su se i bankovnim poslovima i služili kao posrednici između američkih vlasti, sudova i iseljenika. »Salooneri« su mogli lakše dobiti američko državljanstvo od ostalih naših sunarodnjaka. Oni su bili aktivni u odborima dobrotvornih i crkvenih iseljeničkih organizacija. Budući da je za obavljanje spomenutih poslova bilo potrebno poznavanje engleskog jezika, oni su među iseljenicima bili prvi koji su naučili engleski jezik.

Danas postoje kontroverzna mišljenja o utjecaju »boardinghousesa« i »salooona« na život naših iseljenika. Hinko Sirovatka ih je ovako opisao: »'Salooni' ili po našu 'saluni', to su vam kao naše krčme i gostonice. Takve 'salune' nađete svugda, gdje je išto našega naroda. Ne ima tu moguće ni društva ni čitaonice, ni škole, ni crkve; ali 'saluna' imade sigurno svuda [...]»

⁷ George J. Prpić, *The Croatian Immigrants in America*, New York 1971, 156.

⁸ Život iseljenika u »boardinghouse« i »saloonima« zorno je prikazao Josip Kralja u članku »Narodna borba prvih hrvatskih iseljenika u USA«, »Hrvatska revija«, Buenos Aires 1963, str. 3.

Imade ih mnogo više, nego ih traži prava potreba. U nekim mjestima stoji jedna do druge, a otvaraju ih većinom takovi ljudi, kojima je samo do toga, da na laki način što više izrabe svoje znance i uže zemljake. Pije se rakija, pivo, vino, puše cigare, u mnogim su još kuglane [...] Znatan dio cijele svoje krvave zaslужbe ostavljaju mnogi i mnogi u tim 'salunima' [...] većina nera-zumno troši i u ludo razbacuje novac, za koji troši svoju tjelesnu snagu, a izlaže na pazar svoje tijelo i život.⁹ Sirovatka je na početku stoljeća proveo nekoliko godina među iseljenicima u SAD, pa njegovo mišljenje treba svakako uvažiti. Međutim, čini se da su istraživanja Jure Prpića o tom problemu bliža istini. Prpić kaže: »Najveći dio radnika, čak i u vrijeme depresija ili štrajkova, vijećali su u 'saloonima' [...] saloon je postao važno mjesto hrvatskog iseljeničkog života i aktivnosti i on je zadržao svoje značenje čak poslije osnivanja mnogobrojnih hrvatskih domova, dvorana i klubova. U stvari, svaki hrvatski dom imao je osim svog kulturnog i socijalnog centra saloon ili bar [...] Saloon je bio mjesto gdje je iseljenik sretao svoje sunarodnjake subotom navečer, u nedjelju ili u vrijeme praznika [...] gdje je slušao tamburicu i pjesme iz starog kraja [...] Hrvati redovito nisu išli u saloone zato što su voljeli piti; oni su tamo išli u želji za svojim društvom.¹⁰

Treba istaći da su »salooni« pored svojih negativnih strana imali i pozitivnu ulogu u životu iseljenika. To su bila, pogotovo u ranijem razdoblju, mjeseta masovnog okupljanja iseljenika. Tu su oni izmjenjivali svoja iseljenička iskustva i davali jedni drugima savjete. Tu su stizale najsvježije vijesti o zbivanjima u starom kraju, napose političkim događajima. Na tim mjestima vršila se politička agitacija među iseljenicima. Mnogi vlasnici »salooona«, kako smo istakli, bili su osnivači i funkcionari u dobrotvornim i političkim iseljeničkim organizacijama.

Važnu ulogu u životu iseljenika odigrali su i tzv. »šifkartaši« ili bankari. Oni su iseljenicima prodavali putničke karte i bili su posrednici u slanju iseljeničkog novca kući. Neki od njih stekli su vrlo veliko bogatstvo i ugled među iseljenicima. Aktivno su sudjelovali u svakodnevnom životu našeg svijeta, bili osnivači i funkcionari u dobrotvornim i političkim organizacijama iseljenika. Na žalost, nijedan od njih, iako su neki raspolagali sa stotinama tisuća dolara, nije uspio prebroditi teške gospodarske krize u SAD u godinama prije prvog svjetskog rata. Među Hrvatima najpoznatiji »šifkartaš« — bankar bio je Franjo Zotti, a među Slovincima Franjo Sakser. Ulogu »šifkartaša« opisao je Milan Jevtić ovako: »Novine su jedino sredstvo koje naše iseljeništvo drže u vezi. Radi toga šifkartaši počinju odmah izdavati novine. U novinama se nalazi njegova adresa, oglasi i preko njih on 'dokazuje', da je za iseljenike najbolje, da svoj novac ostave kod njega [...] Oni su bili bankari za naše ljudi. Iseljenici su im povjeravali svoje napravljene stvari. Kod njih su ostavljali novac na štednju. Kroz sve kolonije oni su imali svoje povjerenike, koji su im privodili ljudi [...] Kolonije su bile preplavljenе štampanim spiskovima o tim šifkartašima. Njihov posao je uzimao takve razmjere, da su se za tu trgovinu jagmile i velike američke banke. Sve je to pojačalo upliv šifkartaša, pa su postali vrsta 'useljeničkih kraljeva'.¹¹

⁹ Hinko Sirovatka, Kako je u Americi i komu se isplati onamo putovati?, Zagreb 1907, 42.

¹⁰ Prpić, n. dj., 158.

¹¹ Milan Jevtić, Srpsko useljeništvo u Americi, Njujork 1916, 19.

Vlasnici »boardinghousa« i »saloona« kao i »šifkartaši« djelovali su u iseljeničkim naseljima ili kolonijama naših ljudi. Ta naselja ili kolonije razvijali su se postupno kako se povećavao broj doseljenika. Tu su iseljenici u mnogočemu nastavili stari način života i zadržali običaje rodnog kraja, pa su se uz nacionalne stvarale i regionalne grupe iseljenika. O postanku iseljeničkih kolonija Prpić piše: »Kad su novodošljaci stizali iz Hrvatske, njihovi prijatelji ili rođaci obično su im nalazili posao, davali im smještaj i hranu, a ponekad ih upošljavali u svojim vlastitim radnjama. To nam objašnjava, zašto su grupe Hrvata iz istog mjesta, kotara ili pokrajine naseljavali isto mjesto u Americi i tako osnivali velike kolonije ljudi koji su jedan drugoga poznivali, bili čak rođaci i bili iz istoga mjesta u Hrvatskoj«.¹²

Dok su pripadnici drugih naroda, s dužom iseljeničkom tradicijom, kao npr. Talijani, Grci, Poljaci, Česi, Židovi itd., nalazili u SAD svoje nacionalne organizacije koje su im u nevolji pružale pomoć, dotle naši iseljenici nisu imali takvih organizacija, pa im je položaj, osobito u slučaju nesreće na radu, bio težak a ponekad i beznadan. Istina, postojala su dobrotvorna društva, ali su ona bila lokalnog značaja i nalazila su se na zapadnoj i južnoj obali SAD, daleko od glavnih tokova masovnog doseljavanja naših iseljenika. Da bi uđovljili svojim potrebama, jugoslavenski su iseljenici počeli potkraj prošlog stoljeća osnivati svoje dobrotvorne organizacije u mjestima gdje su bile veće iseljeničke naseobine.

Hrvatski iseljenici osnovali su 1894. »Narodnu hrvatsku zajednicu«, koja će vremenom postati najveća dobrotvorna organizacija iseljenih Hrvata.¹³ Od samog početka, ta se organizacija nije ograničavala samo na pružanje materijalne pomoći našim iseljenicima u slučaju bolesti, nesreće, smrti, nego je nastojala da ih zaštiti u svakom pogledu. Tako je Zajednica vodila upornu borbu protiv neravnopravnog položaja naših iseljenika u američkom društvu, upoznavala ih je s njihovim građanskim i nacionalnim pravima, podučavala ih kako će se lakše snaći u novoj sredini, ali ne tako da se assimiliraju nego da sačuvaju svoje nacionalno obilježje. U to vrijeme naši ljudi su dolazili u SAD kao austro-ugarski državljanji, s austrijskim ili ugarskim pasošem, pa su ih američke vlasti najčešće smatrali Austrijancima ili Mađarima. Narodna hrvatska zajednica se i na tom polju borila da naše iseljenike predstavi američkim vlastima i američkoj javnosti kao Hrvate. U svojim ograncima po SAD organizirala je mnogobrojna predavanja i tečajeve, pomagala osnivanje hrvatskih škola i na taj način kod iseljenika i njihovih potomaka poticala ljubav za materinski jezik. Tako je Zajednica svojim društvenim i kulturnim radom popunjavalu veliku prazninu u svakodnevnom životu naših ljudi po dolasku u novu tuđu sredinu. Sigurno je da nije bilo nijednog važnijeg događaja u životu iseljenika u kojem Zajednica nije sudjelovala, a mnoge je i pokrenula.

Posebno poglavje u povijesti Narodne hrvatske zajednice jest velika pomoć narodu u Hrvatskoj. Od početka je pomagala progresivne težnje hrvatskog naroda u borbi za slobodu i demokraciju. Tu njenu ulogu najbolje je okarakterizirao njen predsjednik Josip Marohnić na XIII konvenciji u rujnu 1918.

¹² Prpić, n. dj., 118.

¹³ O postanku i ulozi »Narodne hrvatske zajednice« usp. Kratki pregled povijesti Hrvatske Bratske Zajednice (1894—1949), Pittsburgh 1949, 2.

rekavši: »Njezino je članstvo uvijek u prvim redovima gdje se radi za hrvatsku i slavensku stvar, za slobodu i procvat mile domovine Hrvatske.«¹⁴

Hrvatski iseljenici u Chicagu osnovali su 1905. dobrotvornu organizaciju »Hrvatsku zajednicu od Illinoisa«. Službeno glasilo organizacije bio je list »Hrvatska Zastava«. I u Kaliforniji osnovali su hrvatski iseljenici dobrotvornu organizaciju 1909. i dali joj ime »Hrvatska sveza na Pacifiku«. Glasilo te organizacije bio je list »Jadran«. Obje gornje organizacije imale su istu svrhu kao i Narodna hrvatska zajednica u Pittsburghu. Treba još spomenuti da su Hrvati zajedno sa Slovencima osnovali u Calumetu (Michigan) »Hrvatsko-slovensku svezu«.

Osim dobrotvornih iseljenici su osnivali i druge organizacije. Tako su Hrvati osnovali 1908. u Chicagu prvu hrvatsku sokolsku organizaciju. Nakon toga osnivana su sokolska društva širom SAD, pa je 1914. bilo 29 aktivnih sokolskih društava s tisuću članova podijeljenih u tri župe: »Tomislav« u Chicagu, »General Čanić« u Kaliforniji i »Zvonimir« u Philadelphiji. Pored sportskih aktivnosti sokolske su organizacije u iseljeništvu, kao i u domovini, bile i politički angažirane.

Važnu ulogu u životu iseljenika, uz dobrotvorna i sokolska društva, odigrali su i iseljenički domovi i kulturno-prosvjetni klubovi. Iseljenici su ih osnivali po većim gradovima i naseljima u industrijskim krajevima gdje su živjele veće skupine iseljenika. U iseljeničkim domovima i klubovima razvijale su se mnogostrukе djelatnosti: održavala su se popularno-znanstvena i politička predavanja i diskusije, priređivale zabave, izleti, a također su osnovana dramska, pjevačka i tamburaška društva. Uloga iseljeničkih domova i klubova bila je veoma važna jer su u njima iseljenici stjecali potrebna znanja o svom položaju i pravima u Americi, čuvali i razvijali svoju narodnu kulturu, jezik i nacionalnu svijest.

I Slovenci su po dolasku u SAD počeli razvijati svoj društveno-nacionalni život. Osnivali su potporna društva, kojima je prvenstveni cilj bilo međusobno pomaganje članova u bolesti i unesrećenima na radu. 2. travnja 1894. osnovana je »Kranjsko-slovenska katolička jednota«, a deset godina kasnije »Slovenska narodna potporna jednota«, koja je postala najveća i najuglednija slovenska potporna i kulturna organizacija u Sjevernoj Americi. Uz te organizacije Slovenci su osnovali mnogo drugih kulturnih i političkih društava, a u većim iseljeničkim kolonijama gradili su svoje kulturne domove i crkve. Do 1910. Slovenci su imali već nekoliko svojih domova, ali od te godine interes za izgradnju domova porastao je, pa je u Clevelandu, najvećoj slovenskoj iseljeničkoj koloniji, izgrađen velik dom, koji je u ono vrijeme stajao trista tisuća dolara. Izgradnjom domova započeo je intenzivan društveni život, kulturne aktivnosti i poučavanje engleskog jezika za doseljene Slovence i slovenskog jezika za one koji su rođeni u Americi.

Kao i ostali jugoslavenski iseljenici, tako su i Srbi počeli osnivati svoja nacionalna društva, u početku zajedno s Hrvatima i to u okviru »Hrvatske narodne zajednice«. Od 1902. odvajaju se od Hrvata i svoja društva uključuju u »Ruski savez«, ali za kratko vrijeme. Iste godine mlađi srpski iseljenici sazivaju konvenciju u McKeesportu i osnivaju Srpski pravoslavni savez »Srbo-bran«, te pozivaju Mitra Šabana da premjesti svoj list »Srbin« iz Puebla

¹⁴ Zapisnik XIII konvencije Narodne hrvatske zajednice u Chicagu 1918., Pittsburgh 1918, 21.

Colorado u Pittsburgh s tim da bude glasilo Saveza. Nakon skore smrti Šabana, uprava Saveza »Srbobran« odlučila je pokrenuti svoje vlastito službeno glasilo »Amerikanski Srbobran«. Zatražena je pomoć od Svetozara Pribićevića iz Zagreba, koji im je za urednika lista poslao Milivoja Buzačića.

Iste su godine i Srbi u Chicagu osnovali »Prvi srpski dobrotvorni savez«. Glasilo Saveza bio je list »Ujedinjeno Srpstvo«, koji je uređivao Đorđe Čokorilo, a od 1907. Ivan Palandačić.

Savez »Srbobran« proživljavao je 1907. tešku krizu. Savzana je izvanredna konvencija na kojoj je utvrđena pravnevjera, pa je predsjednik Saveza bio smijenjen, a cijela uprava ukorenata.

Na svesrpskom zboru u Clevelandu 14. rujna 1909., na kojem su sudjelovali predstavnici Saveza »Srbobran«, »Prvog srpskog dobrotvornog saveza« iz Chicaga, »Srpskog potpornog fonda« iz San Francisca te izaslanici drugih srpskih društava, crkvenih općina i klubova, došlo je do ujedinjenja u jednu organizaciju: Savez sjedinjenih Srbâ »Sloga«. Za predsjednika Saveza izabran je Mihajlo Pupin, a za službeno glasilo određen list »Amerikanski Srbobran«.

Jedan dio članova bivšeg Saveza »Srbobrana« nije se slagao s upravom Saveza »Sloga«, pa su u ljeto 1910. reorganizirali Savez »Srbobran«. Savez je na konvenciji 1914. izabrao za predsjednika Paju Radosavljevića, lektora na sveučilištu u New Yorku, a za počasnog predsjednika Nikolu Teslu. Tako su srpski iseljenici pred prvi svjetski rat imali dvije velike nacionalne organizacije.

Za objašnjavanje zbivanja, za izučavanje društvenog života, kao i za upoznavanje ekonomskog i političkog položaja iseljenika u SAD, najbogatiji i dosta pouzdan izvor su iseljeničke novine i časopisi. Kod golemog broja iseljenika postojala je, što je i razumljivo, stalna želja da doznaju što se događa na njihovoj rodnoj grudi. Rijetka pisma koja su primali od rodbine obično su davala nepotpunu sliku života kod kuće i u rodnom kraju uopće, a naši su ljudi u tuđini tražili mnogo više. To im je nadomeštao iseljenički tisak. Došavši iz Austro-Ugarske, gdje nije bilo slobode tiska, oni su našli u Americi svoje nacionalne novine koje su slobodno pisale o svemu što se u domovini zbivalo.

Iseljenička publicistika u SAD počela je osamdesetih godina prošlog stoljeća i traje sve do danas.¹⁵ Listovi su bili sadržajno veoma raznoliki, objavljivali su članke i napise o političko-nacionalnim, socijalnim i kulturno-prosvjetnim događajima u iseljeništvu. Donosili su osvrte, a često i polemičke članke o događajima u domovini. Gotovo svaki takav list imao je posebnu rubriku pod naslovom »Iz starog kraja«, »Iz stare domovine«, »Iz hrvatskih zemalja« itd. Listovi su izvještavali iseljenike o političkim i drugim zbivanjima u svijetu. U njima nalazimo i književne priloge pisaca iz domovine i pisaca iseljenika. Sva važnija zbivanja među iseljenicima bilježena su u iseljeničkim novinama.

Prvi pokušaji izdavanja iseljeničkih listova pokazali su da je za njihovo izlaženje potrebno osigurati znatna finansijska sredstva. Zato su mnogi iseljenički listovi postali glasila parobrodarskih agencija ili iseljeničkih banaka, a

¹⁵ O hrvatskom iseljeničkom novinstvu u SAD usp. Nada Kesterčane k, Croatian Newspapers and Calendars in the United States, Scranton 1952.

njihovi izdavači bili su ponajčešće »šifkartaši«-bankari. Novine su izdavale ili financirale i iseljeničke dobrovorne i druge organizacije.

Hrvatski iseljenici pokrenuli su još 1885. u San Franciscu list »Slavenska sloga«. Iste godine i u istom gradu izlazila je »Dalmatinska zora« što ju je izdavao A. Puškulić rodom iz Župe Dubrovačke. List je razvijao rodoljublje iseljenika prema Dalmaciji i zagovarao rodoljubni rad među iseljenicima na Pacifiku.

Juraj Skrivanić, rodom iz Korčule, počeo je 1891. izdavati list »Napredak« u Hobokenu (New Jersey). List je bio jako čitan u iseljeništvu, a njegovo pisanje pratili su i u Hrvatskoj. Zagrebačke novine »Dom« zabilježile su 1901. kako u Americi »izlazi svaki četvrtak hrvatski list 'Napredak' [...] Tko može neka ga naruči: lijepo je i ugodno čitati hrvatske novine iz tako dalekog svijeta.«¹⁶

U Chicagu je 1892. počeo izlaziti list »Hrvatska zora«. Pokrenuo ga je Janko Kovačević, rodom iz Karlovca. List je bio kratka vijeka, izlazio je svega pet mjeseci, a bio je i vrlo loše uređivan. Nepochodno nakon neuspjeha »Hrvatske zore« pojavio se u Chicagu drugi list pod imenom »Chicago«, a izdavao ga je Nikola Polić, rodom iz Praputnjaka. Ime lista nije se dopalo našim iseljenicima, jer ono nije podsjećalo na staru domovinu. Međutim, Polić je u uvodnim člancima tvrdio da je Chicago grad velike budućnosti, dakle i budućnosti naših iseljenika u njemu. Razne etničke skupine u Americi vrijede onoliko koliko glasova na izborima daju i koliko se interesiraju za javni američki život. Iseljenici mogu pomoći staroj domovini samo ako u Americi budu nešto značili. Rijetki su naši iseljenici u to vrijeme razumjeli stajalište Nikole Polića. Međutim, on je bio uporan u svojim tvrdnjama i neumorno je radio na izdavanju svog lista. Kasnije je pokrenuo i drugi list i dao mu ime »Sloboda«. Taj list je donosio uglavnom vijesti iz Hrvatske. Izdavanje dvaju listova bila je velika žrtva za Polića, ali on je u tome bio uporan i dosljedan sve do svoje smrti 1901.

Vrijedan je pažnje novinarski rad Zdravka V. Mužine, bivšeg zagrebačkog studenta, rodom iz Hrvatskog primorja, koji je zbog svoje pravaške političke aktivnosti bio izgubio stipendiju, pa su ga njegovi drugovi iz Stranke prava poslali u Chicago da ondje pomogne Nikoli Poliću, također pravašu, u uređivanju njegova lista »Chicago«. Budući da se nije slagao s Polićevom koncepcijom o »amerikanizaciji« hrvatskih iseljenika, Mužina se uskoro preselio u Pittsburgh, najjače središte hrvatskih iseljenika. Mužina je počeo vrlo intenzivno propagirati potrebu osnivanja iseljeničkih društava za uzajamnu pomoći i njihova povezivanja u općehravatsku zajednicu. U tu svrhu pokrenuo je 1894. i novine »Danica«, ali ni taj list nije bio dugog vijeka.

U New Yorku je počeo 1895. izlaziti »Narodni list«, koji je pokrenuo iseljenik sa Korčule A. Fabris. U početku je taj list izlazio tjedno, a 1898. preuzeo ga je Franjo Zotti i pretvorio u dnevnik. Tako je »Narodni list« postao prve hrvatske iseljeničke novine koje su u SAD izlazile dnevno.

Niko Gršković pokrenuo je 1902. u Chicagu list »Hrvatska sloboda«. List je bio vrlo utjecajan među iseljenicima. Na žalost, nijedan broj toga lista nije se sačuvao, pa ne možemo sa sigurnošću reći nešto više o njemu. Godine 1904. pojavila su se još dva lista: »Hrvatska«, koju je izdavao Juraj Skrivanić

¹⁶ Dom, 26. IV 1901, br. 8.

u Alleghenyju, i »Hrvatska zastava«, koju je uredio Hinko Sirovatka. U Kaliforniji je Franjo Akačić počeo izdavati 1909. list »Jadran«.

Za novinstvo naših iseljenika na početku stoljeća karakteristična je pojava velikog broja listova, općenito loš kvalitet pisanja i kratki vijek izlaženja. Posao iseljeničkog novinara bio je vrlo nesiguran jer je radi finansijskih poteškoća sudbina mnogih listova bila neizvjesna.¹⁷ Ipak se nekoliko novina iz toga doba uspjelo održati sve do naših dana: to su »Zajedničar«, »Radnička straža« i »Hrvatski svijet«.

Na osmoj konvenciji Narodne hrvatske zajednice 1904. u St. Louisu nalazimo među zaključcima i onaj koji govori da Zajednica sama, u svojoj nakladi, izdaje svoj službeni organ pod imenom »Zajedničar«. Tako je u posve skromnom obliku malog mjesecačnog časopisa počeo izlaziti list koji će tijekom svog izlaženja nadmašiti sve ostale novine hrvatskih iseljenika.

Sirenjem Narodne hrvatske zajednice, mjesecačnik »Zajedničar« postao je doskora nedovoljan za ciljeve što su ih pioniri te organizacije bili postavili; pokazala se potreba da list izlazi češće i na većem broju stranica, te da što potpunije informira članove o djelovanju Zajednice i o događajima u staroj domovini. Zato je 10. konvencija održana u Calumetu, Michigan godine 1909, odlučila da službeno glasilo Zajednice postane tjednik. Za prvog urednika lista izabran je don Niko Gršković, tada župnik hrvatske katoličke župe u Clevelandu. On će na čelu »Zajedničara« ostati do godine 1912, kada je konvencija Narodne hrvatske zajednice odredila da urednik lista mora biti namješten u glavnom uredu Zajednice u Pittsburghu.

Programskim načelima što ih je konvencija usvojila list je prvenstveno trebao biti agitaciono sredstvo Zajednice prikazujući važnost udruživanja. On nije smio donositi osobne prepirke, ali je morao — kako se isticalo — dostoјno zastupati i braniti probitke i čast Zajednice i njenih odsjeka. List je također morao donositi članke o jačanju narodne svijesti, bez obzira na političke stranke, zatim napise o industriji i gospodarstvu, zabavno štivo, te vijesti iz domovine i svijeta.

Poslije Grškovića za urednika »Zajedničara« izabran je Franjo Kolander. On će tu dužnost vršiti sve do godine 1919.

Drugi vodeći iseljenički list bio je »Hrvatski svijet«, osnovan 1908. u New Yorku. Novine je pokrenuo bankar Franc Sakser koji je za urednika lista uzeo Ivana Krešića. Krešić se doselio u Ameriku 1906. i u početku radio za Zottiju kao suradnik u »Narodnom listu«. Osnivanjem političke organizacije »Hrvatski savez« 1912. »Hrvatski svijet« postaje njegovim glasilom, a glavni urednik lista bio je don Niko Gršković. »Hrvatski svijet« bio je nosilac nacionalne borbe u iseljeništvu za oslobođenje od Austro-Ugarske i ujedinjenje hrvatskog naroda s ostalim jugoslavenskim narodima.

Hrvatski socijalisti izdavali su list »Radnička straža«. Urednik je bio tipografski radnik Milan Glumac, koga su u tu svrhu pozvali iz Zagreba. »Radnička straža« je počela izlaziti u prosincu 1907. kao »novine za radničku

¹⁷ O tom je problemu Hinko Sirovatka napisao: »Novinstvo naše u Americi je na veoma slabom stupnju. Točnjim proučavanjem narodnog života Hrvata u Americi pronašao sam da je zadnjih 15 godina počelo izlaziti ukupno ništa manje nego četrdeset hrvatskih listova, a u jedan mah nikad ih nije bilo više od 5 do 6 [...] Sada ih izlazi (1906; I. Č.) starijih i novih u svemu kojih šest; od ovih je jedan dnevnik, koji može obstojati samo zato, jer ga izdaje jedan trgovac.« (Sirovatka n. dj., 48.)

borbu, prosvjetu i politiku«. Nakon skore Glumčeve smrti za urednika lista došao je Todor Cvetkov. On je kao mlad čovjek došao iz Bugarske u Zagreb gdje je proveo nekoliko godina i naučio hrvatski. Kasnije se preselio u SAD. Utjecaj »Radničke straže« na iseljenike bio je velik i list je bio jedan od najbolje uredivanih u cijelom našem iseljeništvu.

Osim spomenuta tri najvažnija lista — »Zajedničara«, »Hrvatskog svijeta« i »Radničke straže« — treba svakako još istaći i list »Hrvatska zastava« što ju je u Chicagu počeo 1909. izdavati Ante Bijankini. U New Yorku je izlazio 1914. i 1915. »Novi Hrvat«, a izdavao ga je Ivan Krešić.

Slovenski iseljenici razvili su vrlo jak slovenski tisak. God. 1891. izašao je u Chicagu prvi slovenski list u Sjedinjenim Državama »Amerikanski Slovenec«. List je bio liberalan i u prvim brojevima počeo se zauzimati za pravo glasa žena. U američke političke prilike nije se izravno miješao. Potkraj devetnaestog stoljeća socijalisti su pokrenuli list »Zora«.¹⁸ 1903. u Chicagu je počeo izlaziti tjednik »Glas Svobode«. U listu su pisali liberalni Slovenci, socijalisti i strukovno organizirani radnici. »Glas svobode« postao je prvo službeno glasilo »Slovenske narodne potporne jednote«. Osim toga je list bio glasilo i »Slovenske svobodomiselne podporne zveze«, »Slovenskega delavskega podpornega in penzijskega društva« i Slovenskega narodnega podpornega društva »Sloga«.

Godine 1907. počeo je izlaziti list »Proletarec«. List su pokrenuli slovenski radnici organizirani u socijalističkim klubovima. Njegov urednik bio je poznati slovenski socijalist u Americi Jože Zavertnk. Ostali slovenski listovi u to vrijeme u Americi bili su »Prosveta«, koja je postala glasilo »Slovenske podporne jednote«, zatim »Nada« pa gospodarski i poljoprivredni list »Jugoslavenski gospodar« i »Naš gospodar«, koji je 1915. promijenio ime u »Čas«. Slovenski franjevci izdavali su listove »Ave Maria« i »Edinost«. Osim listova i časopisa slovenski su iseljenici razvili i drugu, vrlo bogatu, publicističku djelatnost.

Publicistika i tisak srpskih iseljenika, razmjerno njihovu broju, bili su vrlo bogati. Prvi srpski list »Srbin« počeo je izlaziti u Pueblo Colorado. God. 1902. Srbi imaju i »Amerikanski Srbobran« kao službeno glasilo Saveza »Srbobran«. God. 1905. i 1906. izlazili su u New Yorku ovi srpski listovi: »Radnik« pod uredništvom Radoja Jovanovića, »Srpski rodoljub« pod uredništvom Milana Jevtića te »Srpska straža« pod uredništvom dra Paje Radosavljevića i Čedomira Pavića. Vlasnici listova bili su i »šifkartaši«. »Ujedinjeno Srpstvo« bilo je organ Prvog srpskog dobrotvornog saveza. U San Franciscu je izlazio list »Nezavisnost«, pod uredništvom Veljka Radojevića. U istom gradu bilo je također osnovano novinarsko udruženje, koje je pokrenulo list »Srpski glasnik«. U Chicagu je izlazio list »Balkan«. Na konvenciji Saveza »Sloga« 1909. u Clevelandu »Amerikanski Srbobran« postao je glasilo organizacije. 1912. istaknuti srpski iseljenik Boža Ranković pokrenuo je »Srpski dnevnik« i za urednika pozvao mladog srpskog novinara Milana Jevtića. Izlaženje lista potpmagao je i Mihajlo Pupin omogućivši listu da se tiska u »Srpskom domu« u New Yorku kao dnevnik u četiri tisuće primjeraka. Srpska sokolska društva imala su svoj list »Soko«. Srpski socijalisti izdavali su list »Narodni glas« u Chicagu, a također su pisali i za »Radničku borbu«

¹⁸ Iako su list izdavali slovenski iseljenici, ipak je nosio ime *Zora*, a ne »*Zarja*«. Vidi knjigu: Jože Zavertnik, Američki Slovenci, Chicago 1925, 302.

u Clevelandu. U Seattlu je Stevo Bogdanović izdavao »Slobodnu tribunu«. U početku 1916. Paja Radosavljević je pokrenuo »Dnevni glasnik«.

Iseljeničkom tisku prigovara se da je bio uzročnik i sredstvo cijepanja našeg iseljeništva u razne grupe, stranke i frakcije, koje su u mnogo slučajeva zauzimale jedna prema drugoj tako oštar protivnički stav da je to sprečavalo ili barem ometalo skupni rad na unapređenju zajedničkih interesa iseljenika. Takvog je mišljenja bio i Hinko Sirovatka koji se i sam u SAD bavio novinarskim poslom. Sirovatka kaže: »Među našim narodom u Americi, mislim ovdje Hrvate, Srbe i Slovence, imade, kako sam već naveo, novina i društava, društvenih zajednica, saveza i sveza; sazivlju se više puta ovakove ili onakove skupštine, izaslanici zajedno spojenih potpornih društava drže takozvane konvencije, to jest, dvo- ili trogodišnje zborove itd. Javni život dakle opstoji, ali žaliboze, taj javni život, koji sam ja među našim narodom u Americi upoznao, nije niti iz daleka blizu onoj zadaći, koju javni život imade vršiti. A to je zato, jer narod u većini svojoj ne razumije, što je javni život, koje su njegove zadaće i kako se imade za ove raditi. Uslijed toga javljaju se među našom braćom u Americi na javnom poprištu većinom takovi ljudi, koji misle samo na sebe, pa psuju i grde u svojim novinama svakoga, tko nije za njih. Ako se pačaju u što, gdje se radi o cijelome narodu ili o većemu dijelu naroda, čine to samo zato da sebe ističu, da dodu naprijed, i onda da sa narodom gospodare, kako ide u prilog njihovim sebičnim svrhama. Tko im je na putu, tome blate ime na najnepošteniji način. To se je i meni dogodilo, a sigurno je, da im neće biti pravo ni ovo, što tuj navadjam.«¹⁹ Ipak, ne treba se do kraja složiti s tom kritikom. Istina je da je velik broj iseljeničkih listova bio slabe kvalitete. No razlika u nazorima, koje su pojedini novinari zauzimali i propagirali, nije imala samo negativan rezultat »cijepanja«, nego je također stimulirala i pojačavala interes iseljenika za socijalne i političke probleme, za društveni život i rad uopće. Raspravljanje, pa i polemike, bile su ponekad za našeg čovjeka u iseljeništvu stimulans za duševni razvitak. Zbog toga je Jure Prpić mnogo bliže istini kad kaže: »Stvarno je veliki broj iseljenika stekao političko i građansko obrazovanje u Americi i upoznao se s američkim prilikama preko novina na hrvatskom jeziku. Usrpkos mnogobrojnim proturječnostima novine su također postale sredstvo za uspostavljanje solidarnosti među njima spajajući ih u grupe sa zajedničkim interesima, od kojih je najvažniji bio uspostava slobode u staroj domovini.«²⁰

Austro-ugarske vlasti bile su upoznate s pravcem pisanja iseljeničkih listova i često su donosile zabranu njihova raspačavanja u Austro-Ugarskoj. Nerijetko je iseljenički tisak bio napadan u parlamentima u Budimpešti i Beču. Tako je ministar vanjskih poslova Goluchowski napao u Carevinskom vijeću pisanje hrvatskih iseljeničkih listova o događajima u Hrvatskoj za vrijeme skupštinskog pokreta 1903. Odgovorio mu je poslanik Juraj Bijankini ovako: »Uopće pak patrioci hrvatske novine u Sjevernoj i Južnoj Americi [...] stoje tako visoko, njihovi su ciljevi tako idealni i plemeniti da do njih ne može doprijeti nikakva insinuacija ni kad bi bila potekla još i sa uzvišenijeg mjeseta, nego li je stolica jednog ministra vanjskih poslova.«²¹

¹⁹ Sirovatka, n. dj., 50.

²⁰ Prpić, n. dj., 200.

²¹ Narodni List, Zadar 3. II 1910, br. 10.

Iseljenički novinari bili su najčešće nesvršeni sveučilištarci. Najveći dio iselio se u Ameriku zbog neslaganja s političkim prilikama kod kuće. U iseljeništvu su bili dio ionako malobrojne inteligencije, a igrali su važnu ulogu u političkom životu iseljenika.

Osim izdavanja novina počela se razvijati, doduše skromna, izdavačka djelatnost. Najzaslužniji za to bio je Josip Marohnić, koji je još u Hrvatskoj izuzeo tiskarski zanat. Došao je u SAD 1894., a na početku stoljeća osnovao je u Allegheny, Pa., »Hrvatsku knjižaru«. O njegovu radu Sirovatka je napisao: »Oko čitanja hrvatskih knjiga u Americi skrbi se najviše zaslужna i rođljubna knjižara Josipa Marohnića [...] Ova se knjižara mnogo trudi da narod predobiće za čitanje onakvih knjiga, koje nam pripovijedaju nešto iz našeg vremena.«²² U Marohnićevoj knjižari prodano je na tisuće knjiga iz Hrvatske. I sam Marohnić bio je autor dviju knjiga: »Popis Hrvata u Americi«, Pittsburgh 1902., i »Povijest Sjedinjenih Američkih Država«, Pittsburgh 1902. U »Hrvatskoj knjižari« tiskan je prvi hrvatsko-engleski rječnik za iseljenike, a također i Radićeva knjižica »Hrvatski pokret 1903.«.

Izdavačka djelatnost među iseljenicima bila je suviše skromna, pa je Sirovatka s pravom napisao: »Knjištvo se razvija jedino prodavanjem naših knjiga iz domovine. U Americi se je pojавilo vrlo malo hrvatskih pisaca, te je u svemu ondje napisano i izdano kojih 10–15 knjiga kroz cijelo vrijeme od 30–40 godina što se znade za naš narod u Americi«.²³

Važnu komponentu u povijesti iseljeništva predstavlja uloga svećenika i crkvenih župa među iseljenicima. Crkva je uvijek pozorno pratila iseljavanje našeg šiteljstva i organizirala crkveni život u iseljeništvu. U svakoj većoj iseljeničkoj koloniji gradile su se crkve, osnivale župe i dolazili svećenici iz starog kraja. Crkva je među našim iseljenicima odigrala važnu ulogu na kulturno-prosvjetnom, organizacionom i nacionalnom polju. Često su crkve bile jedina mjesta za okupljanje naših iseljenika. Pri crkvama su osnivane škole za učenje jezika. Crkve su bile i centri za političke i kulturne manifestacije iseljenika.

Prve inicijative za osnivanje hrvatskih župa u iseljeništvu pokrenuli su potkraj prošlog stoljeća sami iseljenici. Zdravko Mužina je 23. travnja 1894. uputio iz Pittsburgha pismo biskupu Strossmayeru moleći ga da im pošalje hrvatskog svećenika. Strossmayer je u Pittsburghu uputio bosanskog svećenika Dobroslava Božića, koji je prvi put 12. kolovoza u katedrali Sv. Pavla u Pittsburghu održao misu na hrvatskom jeziku. Nakon Božića počeli su u Ameriku pristizati i drugi hrvatski svećenici pa se tako počeo i organizirati vjerski život američkih Hrvata. Međutim, prema nekim povijesnim izvorima dade se zaključiti da je crkveni život američkih Hrvata bio prožet teškim krizama i velikim sukobima. U tim je sukobima na jednoj strani stajao crkveni odbor u kojem su uglavnom bili istaknuti iseljenički prvaci, a na drugoj strani bio je župnik sa svojim pristalicama. Sukobi su često poprimali drastične oblike: od intervencije kod biskupa do tučnjave u župnom dvoru, javnih demonstracija po iseljeničkoj koloniji, osobito u Pittsburghu, do policijskih intervencija i upotrebe vatre nog oružja. Zbog tih sukoba mnogi su svećenci morali napuštati svoje župe.

²² Sirovatka, n. dj., 49.

²³ Sirovatka, n. dj., 49.

Zbog malog broja povijesnih podataka ne možemo danas pouzdano reći u čemu je bit tih neslaganja, ali pretpostavljamo da su razlozi mogli biti slijedeći:

1. Crkveni je odbor želio isključivu financijsku kontrolu nad prihodima crkve, čemu su se župnici redovito suprotstavljali;

2. Vjerske osjećaje hrvatskih iseljenika vješto su iskoristili bogatiji iseljenici, koji su se bavili trgovinom, nastojeći s pomoću crkve ostvariti dobre zarade. Oni su pružali otpor svakome tko bi ih u tome sprečavao;

3. Često su protivnici župnika isticali da su razlozi sukoba političke naravi. Vjerljivo su i takvi poticali sukobe. Iseljenici, mahom mlađi ljudi, počeli su tada prihvatićati ideju južnoslavenskog jedinstva. Osim toga, pod utjecajem američkih buržoasko-demokratskih institucija, imali su mnogo liberalnije poglede negoli neki svećenici koji su dolazili iz Austro-Ugarske. Činjenica je da je jedan dio hrvatskih svećenika podržavao Austro-Ugarsku za prvog svjetskog rata.²⁴

Do pred prvi svjetski rat hrvatski su iseljenici u SAD osnovali 33 hrvatske župe, a to dovoljno govori da su njihovi napori za zadovoljavanjem vjerskih potreba imali uspjeha.

I slovenski iseljenici gradili su crkve i osnivali župe po svim većim slovenskim kolonijama. U nekim slučajevima Slovenci su zajedno s Hrvatima imali iste župnike i isli u istu crkvu.

U početku ovog stoljeća osnivane su i srpske crkvene općine. God. 1906. postojale su srpske crkve u McKeesportu, Pittsburghu, Steeltonu, Chicagu, Kansas Cityju, Butteu i Jacksonu. Tada je u Ameriku stigao arhimandrit Sebestijan Dabović, nastanio se u Chicagu i proglašio se načelnikom Srpske crkvene misije u Americi. Dabović je rođen u Americi, a školovao se u Rusiji. Kad je arhimandrit Dabović rukopoložio za svećenika dra Paju Radosavljevića, otpočela je među njima prepirka oko toga pod čiju vlast treba da dođe srpska crkva u Americi. Dabović je bio za jurisdikciju ruske crkve u New Yorku, od koje je primao subvenciju, a Radosavljević je zastupao mišljenje da jurisdikcija treba pripasti Patrijaršiji u Karlovcima. Oko toga nastao je vrlo žestok spor i polemika u novinama.

Daljnji spor u srpskoj crkvi nastao je između monaha i svjetovnih svećenika, koji su smatrali da monasi trebaju biti aktivni samo unutar samostana. Kako su monasi bili mnogobrojniji, to su svjetovni svećenici počeli primati u svećenički stalež ljude koji nisu bili pripremani za svećenike. To je srpsku crkvu u Americi dovelo u težak položaj, a gotovo sva crkvena imanja zapala su u velike dugove. Srpska vlada je 1916. htjela pomoći u rješenju crkvenih problema, ali je bila upozorenja iz Petrograda da ruski crkveni krugovi ne gledaju sa simpatijama na upućivanje srpskog vladike u Ameriku.

²⁴ O radu crkve među našim iseljenicima u SAD i problemima kojii su pratili taj rad, pisao je A. Tresić-Pavičić u knjizi »Preko Atlantika do Pacifika. Život Hrvata u Sjevernoj Americi«. Također je o tome dosta pisano u kalendarima *Naša nada* (1926—1939), što ih je izdavala »Hrvatska katolička zajednica« u SAD. Međutim, iz podataka kojii nalazimo u spomenutim izvorima, ne možemo sa sigurnošću reći što je bio razlog sukoba župnika s njihovim crkvenim odborima.

Američki Slovenci bili su prvi među jugoslavenskim iseljenicima koji su razvili socijalistički pokret. Kao i drugi naši iseljenici, Slovenci su se selili uglavnom zbog gospodarskih i političkih razloga. Međutim, kako je industrijski život u slovenskim krajevima bio razvijeniji nego u ostalim našim zemljama, to je i radnička klasa bila ondje brojnija, jača i utjecajnija. Klasni sukob, koji je između ostalog rezultirao proganjanjem i šikaniranjem naprednih radnika, prouzrokovao je da su mnogi od njih morali iseliti u Ameriku. Mnogi slovenski radnici, osnivači strukovnih radničkih organizacija i članovi socijal-demokratske stranke, bili su progonjeni ili otpuštani s posla i tako primorani da se isele. Po dolasku u Ameriku uključivali su se u američke radničke organizacije i nastojali oko širenja socijalističke misli među američkim Slovencima. To je bio razlog zbog kojeg su socijalistička misao i socijalistički pokret uhvatili korijen među američkim Slovencima, koji su ih zatim počeli širiti i među ostale jugoslavenske iseljenike. Američki Slovenci bili su nosioci socijalističkog i republikanskog pokreta među jugoslavenskim iseljenicima u Americi.

Prvi slovenski socijalistički klub u Americi osnovan je 2. veljače 1900. u Chicagu. Nešto kasnije osnovano je dioničko poduzeće koje je izdavalо list »Zora«, a urediо ga je Aleksandar Toman. Očekivalo se da će taj list postati glavno glasilo slovenskih socijalista u Americi, ali poslije kratkog izlaženja, zbog nedovoljne aktivnosti i nedostatka sposobnih suradnika, list je nakon desetak brojeva prestao izlaziti. Zajedno s listom propao je i prvi slovenski socijalistički klub. Slovenci se 1903. okupljaju oko lista »Glas svobode«, koji je preselio iz Pueblo Colorado u Chicago, a koji je bio sklon socijalistima. Ponovo osnivaju socijalistički klub, a dva istaknuti slovenski socijalista, Jože Zaveršnik i Frank Petrič, preko »Glasa svobode« vode socijalističku agitaciju. Ali među socijalistima, koji su htjeli što življji rad, i između vlasnika lista M. Konde i Franka Mediča, koji su težili samo za profitom, došlo je do sukoba i preloma, te su socijalisti koncem godine 1905. bili prisiljeni da dobровoljnim prilozima osnuju vlastito glasilo. Tako je 1. siječnja 1907. izšao prvi broj »Proletarca«. Uskoro se počinju organizirati i drugi slovenski socijalistički klubovi, a »Proletarec« postaje tjednikom. U listu je dugo vremena izlazila i jedna stranica na hrvatskom jeziku, pa je »Proletarec« na taj način pridonio širenju socijalističke misli i među hrvatskim iseljenicima. Najviše zasluga za to imao je hrvatski iseljenik Josip Ječmenjak, inače stolarski obrtnik koji je bio član slovenskog socijalističkog kluba u Chicagu. Do 1909. u SAD je aktivno djelovalo 11 socijalističkih klubova američkih Slovenaca.

Prvo hrvatsko socijalističko udruženje u SAD osnovano je 1903. u Pittsburghu pod nazivom »Jugoslavenski politički klub«. Neposredni povod osnivanju kluba bio je u nastojanju socijalista da među američkim Hrvatima iznesu svoj stav prema borbi koja se 1903. vodila u Hrvatskoj protiv režima bana Khuena Héderváryja. Klub nije imao svoje glasilo, nego se služio lecima, priređivanjem skupština, sastanaka itd. »Jugoslavenski politički klub« se 1905. raspao, da bi opet godinu kasnije počeo s radom okupivši u svojim redovima 32 aktivna člana. 1907. osniva se još jedna hrvatska socijalistička organizacija u Southside Pittsburghu, ali godinu dana kasnije u vrijeme krize propada. Potkraj 1907. počinje vrlo živa socijalistička agitacija Hrvata u Chicagu. Stvara se niz organizacija, a na kraju prosinca počinje u Chicagu izlaziti »Radnička straža«, isprva kao polumjesečnik, a kasnije kao tjednik. Sa širenjem »Radničke straže« počinju nicati mnoga hrvatska socijalistička društva u Mil-

waukee, Kenosha, St. Louisu, East Pittsburghu itd. Do 1909. bilo je 14 socijalističkih klubova američkih Hrvata.

Prva značajnija akcija Srba socijalista u SAD bio je saziv Jugoslavenskog kongresa 1907. u New Yorku. Kako na Kongresu nisu prisustvovale socijalističke organizacije Hrvata i Slovenaca, Kongres nije imao niti većeg utjecaja niti šire podloge za rad. God. 1908. osnivaju srpski radnici u New Yorku čirilicom tiskani list »Radničku borbu«. No kako u izdavanju lista nije bilo sustavnog rada, a njihove veze s ostalim jugoslavenskim socijalističkim organizacijama nisu bile najbolje, te radi nedostatka materijalnih sredstava, list je prestao uskoro izlaziti.²⁵

U prvim godinama svog djelovanja socijalistički pokret Južnih Slavena u Americi nije imao većeg uspjeha. Socijalistički klubovi bili su podijeljeni, a njihov rad nekoordiniran, pa se nisu dalje razvijali, nego kako smo to već vidjeli, na samom početku često propadali. Zbog toga u prvim godinama svoga rada jugoslavenski socijalisti nisu imali dubljeg utjecaja na život naših iseljenika. Jednako su bili neaktivni u političkoj i ekonomskoj borbi američkog proletarijata.

Nedostaci su se mogli otkloniti ujedinjenjem svih jugoslavenskih socijalističkih društava.

Na potrebu za stvaranjem jedinstvene organizacije jugoslavenskih socijalista u Americi upućivale su i prilike u kojima su naši narodi živjeli u to vrijeme pod Austro-Ugarskom. Aneksija Bosne i Hercegovine, »veleizdajnički proces« u Zagrebu i uopće ratna opasnost na Balkanu znatno su utjecali na odluke o ujedinjenju naših socijalista u Americi. Neposredni povod akcijama za ujedinjenje bile su Južnoslavenska konferencija u Ljubljani 1909. i Balkanska konferencija u Beogradu, održana iste godine.

Prva inicijativa za osnivanje jedinstvene organizacije jugoslavenskih socijalista, »Jugoslavenskog socijalističkog saveza« u Americi, dana je na skupštini socijalističkih društava 26. lipnja 1909. u Pittsburghu. Međutim, tada je zaključeno da se, zbog još malog broja socijalističkih organizacija, nedostatka materijalnih sredstava i velike nezaposlenosti radnika, rad na osnivanju Saveza odgodi do daljnje. 25. i 26. prosinca 1909. održana je u Chicagu konferencija jugoslavenskih društava okupljenih oko »Radničke straže«, a prisutan je bio i izaslanik slovenske socijalističke organizacije Josip Zavertnik. Na konferenciji je bilo jednoglasno zaključeno da se pristupi osnivanju »Jugoslavenskog socijalističkog saveza«.

Na jugoslavenskom socijalističkom kongresu održanom 3. i 4. prosinca 1910. u Chicagu osnovan je »Jugoslavenski socijalistički savez«. Savez je temeljio svoj rad na načelima međunarodnog socijalizma, te je priznavao program i ustav Socijalističke stranke u Americi. Djelokrug Saveza protezao se na Sjedinjene Države, Kanadu i Meksiko. Sjedište Saveza bilo je u Chicagu, svrha i cilj bili su organizirati američke Južne Slavene u socijalističkim skupinama i udruženjima, privoditi ih sustavnim prosvjećivanjem shvaćanju socijalizma.

²⁵ Pred nekoliko godina pričao mi je, sad već pokojni, Josip Krpan, koji je u početku stoljeća bio aktivan među iseljenicima socijalistima, da srpski socijalisti nisu nalazili zajednički jezik s hrvatskim i slovenskim socijalistima oko načina organiziranja zajedničkog rada (I. Č.).

Članom Saveza mogao je biti svatko tko je navršio 18 godina a priznavao je socijalistička načela. Mjesne su se organizacije mogle osnivati svuda gdje je bilo najmanje pet članova. Svaka mjesna organizacija zvala se Jugoslavensko socijalističko udruženje. Sve vanjske i unutrašnje poslove Saveza vodio je Glavni odbor u Chicagu koji se sastojao od dvanaest članova. U Glavni odbor birala je svaka nacija (Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari) po tri člana. Uže tijelo u sastavu Glavnog odbora bio je »Narodnosni središnji odbor« u koji su ulazili po tri člana Glavnog odbora iste nacije, i po dva člana birana od čikaških socijalističkih organizacija iste nacije. »Narodnosni središnji odbor« vodio je samostalno i u sporazumu s Glavnim odborom agitacioni i organizatorski rad. Također je upravljao tiskom, pod nadzorom Glavnog odbora.

»Jugoslavenski socijalistički savez« u Americi odigrao je značajnu ulogu u prosvjećivanju i širenju jugoslavenske ideje među našim iseljenicima. Prema navodima dugogodišnjeg tajnika Saveza Franka Petriča, Savez je u vrijeme svoga najvećeg uspona brojio preko četiri tisuće aktivnih članova, ali tokom prvog svjetskog rata doživio je svoju najveću krizu i prestao radom 1917. godine.

Povod za prvo neposredno i šire političko angažiranje američkih Hrvata bio je skupštinski pokret u Hrvatskoj 1903. i poznati događaji oko njega. Prve vijesti o nemirima u Hrvatskoj stigle su u Ameriku potkraj ožujka. Povijesni izvori pokazuju da su američki Hrvati tada doista dijelili tragediju svog naroda. »Narodna hrvatska zajednica« uputila je odmah proglaš svom članstvu, u kojem je između ostaloga stajalo: »Na Uskrs o. g. prolivena je krv u našoj domovini Hrvatskoj [...] Prolivena krv hrvatskog seljaka Ivana Pasarića, koji je branio pravo i čast naše domovine, vapi k nama, koji smo u zemljji slobode i ravnopravnosti, da je osvetimo na bilo koji način [...] U našoj domovini nastali su ozbiljni dani i naša braća proljevaju svoju krv [...] Mi ne možemo preskočiti širokoga mora da se nađemo u redovima naših mučenika, da s njima zajedno trpimo i krv svoju proljevamo, ali nam je ipak moguće pomoći im novčano«.²⁶

U svim hrvatskim iseljeničkim kolonijama održavani su zborovi, donošene rezolucije solidarnosti i sakupljan novac. Iseljenički tisak punio je stupce o događajima u Hrvatskoj, ali i o akciji američkih Hrvata. Osnovan je i »Hrvatski otačbenički (!; I. Č.) odbor u Americi«, koji je nastojao biti pandan »Zboru narodne obrane« u Zagrebu i rukovoditi cjelokupnom iseljeničkom akcijom. Treba također istaći da su i drugi jugoslavenski iseljenici podržali američke Hrvate, da su s njima sudjelovali na protestnim skupštinama i na taj način uveličali njihovu akciju. Jednako su i srpski i slovenski iseljenici sakupljali pomoć za nastrandale u Hrvatskoj. Slovenski list »Glas svobode« u članku »Živeli Hrvati u njih obupnem boju za pravico in svobodo« pisao je: »Američki Jugosloveni smo v tem jedini: če ne mirnim potom, z mečem in puško v roki! Živila Hrvatska! Živila slovanska vzajemnost!«²⁷

Događaji 1903. imali su dvostruk učinak na život američkih Hrvata. Prvo su im pokazali da su oni organski dio svoga naroda, najizravnije vezan za njegovu sudbinu, iako su daleko od Hrvatske. Najveći tadašnji hrvatski iseljenički list, »Narodni list« iz New Yorka, pisao je: »Svi narodi u ovoj

²⁶ Narodni list, New York, 1903, 14. V, br. 115.

²⁷ Glas svobode, Pueblo Colorado, 3. VII 1903, br. 28.

zemlji, pa bili oni amerikanizirani u kom god smislu hoćete, nikada ne prestaju biti u uskoj svezi sa svojom domovinom [...] nikada ne prestaju a da se ne ponose sa svojim domom, svojom rođenom grudom.« Drugo što su američki Hrvati naučili 1903. jest da im je potrebna trajna i jaka politička organizacija. Tada je nikla ideja o osnivanju »Hrvatskog saveza«, pa je bila povedena široka akcija za njegovo osnivanje. 26. kolovoza u New Yorku se održala i osnivačka skupština Saveza na kojoj je bilo oko stotinu delegata, među kojima i neki istaknuti hrvatski iseljenici kao N. Gršković, E. Kajić, P. Pavlinac, H. Sirovatka, Z. Mužina, M. Pavelić i drugi. Ali 1903. nije došlo do osnivanja Saveza. Borbe za prestiž između grupe hrvatskih iseljenika oko »Narodnog lista« i oko »Narodne hrvatske zajednice« bile su glavni razlog neuspjehu. Vlasnik »Narodnog lista« Franjo Zotti, koji je u Americi stekao veliko bogatstvo, smatrao je da on i njegov list moraju imati glavni utjecaj na »Hrvatski savez«. Drugi iseljenici, okupljeni oko »Narodne hrvatske zajednice«, držali su da Zajednica, a ne pojedinac, treba imati najveći utjecaj na iseljenike i Savez.

Već iduće 1904. g. američki Hrvati organizirali su »skupštinski pokret« za finansijsku samostalnost Hrvatske, koji je značio podršku političkoj borbi u Hrvatskoj za povoljnu obnovu finansijske nagodbe između Hrvatske i Ugarske. Poznato je da je većina hrvatskih iseljenika u to vrijeme željela pribaviti što više materijalnih sredstava kojima je htjela spasiti ili ojačati svoja gospodarstva u rodnom kraju. Prema pisanju »Hrvatske zastave« iz Chicaga, tih su godina iseljenici iz SAD slali u Hrvatsku otprilike deset milijuna kruna na godinu. U iseljeništvu se postavljalo pitanje: što biva s tim novcem, kamo i za što on odlazi? Zato su Hrvati u Americi smatrali da imaju stvarno i moralno pravo tražiti reviziju finansijske nagodbe s Ugarskom, pogotovu što su oni tada predstavljali gotovo polovinu hrvatskog radništva, a u najvećem dijelu su bili i hrvatski građani, tj. nisu primili američko državljanstvo.

Neposredni pokretač »skupštinskog pokreta« za finansijsku samostalnost Hrvatske bilo je »Hrvatsko novinsko društvo« u Chicagu, koje je tražilo da se Hrvati u SAD angažiraju i izvijeste Hrvatski sabor u Zagrebu da se pridružuju svim narodnim zborovima u Hrvatskoj koji su manifestirali svoju odlučnost za potpunu finansijsku samostalnost Hrvatske.

Neposredno poslije inicijative »Hrvatskog novinskog društva« počele su se održavati skupštine u hrvatskim kolonijama, pa je čitava akcija doista bila skupštinski pokret za finansijsku samostalnost Hrvatske. Centralna skupština održana je 7. kolovoza u Chicagu. Po općem shvaćanju prisutnih na skupštini, 36-godišnja finansijska podređenost Hrvatske Ugarskoj jest najveći zločin što je do tada bio uopće počinjen nad hrvatskim narodom. Najbolja potvrda za to jesu stotine tisuća Hrvata što posljednjih trideset godina traže u iseljavanju spas za svoja imanja i obitelji u domovini.

Skupštinski je pokret naišao i na neke otpore među dijelom iseljenika. Jedan dio iseljenika smatrao je da iz Amerike treba voditi političke akcije samo onda kad se radi o interesima cijelog hrvatskog naroda, a u ovom slučaju se radilo samo o Hrvatima iz Banovine. Također, prema mišljenju toga dijela iseljenika, nije se smjelo uopće raspravljati o reviziji Nagodbe zato što se na taj način priznavalo Nagodbu iz 1868.

Pokret je ipak bio važan faktor u širokoj akciji hrvatskog iseljeništva za pomoć domovini. Vrijedno je spomenuti da je uz pokret pristala i pružila

mu moralnu i finansijsku pomoć »Narodna hrvatska zajednica«, koja je na konvenciji 1904. odobrila finansijsku pripomoć organizatorima skupštinskog pokreta. S te konvencije, nakon izlaganja delegata N. Grškovića o prilikama u Hrvatskoj, upućena je slijedeća predstavka Hrvatskom saboru: »Delegati osme konvencije N. H. Z. kao tumači čuvstava onih Hrvata, koji su sada američki građani, a predstavnici osvijedočenja članova Narodne Hrvatske Zajednice, koji su danas hrvatski državljenici, izrazuju svoje simpatije onim hrvatskim otačbenikom, koji požrtvovno rade za finansijsalu samostalnost Hrvatske, a pridružuju se kao državljenici Hrvatske svojim glasom, nastojanju i radu hrvatskog naroda za finansijsalu samostalnost Hrvatske.«²⁸

Skupštinski pokret naišao je na jak odjek i odobravanje u Hrvatskoj. Hrvatski tisak mu je posvetio velik publicitet. U zagrebačkom »Obzoru« nailazimo na ove retke: »U toj akciji američkih Hrvata vidimo jak izražaj svijesti narodnog jedinstva, da teška naša narodna borba nailazi kod američkih Hrvata ne samo na odjek razumijevanja i simpatija, nego i na organiziranu pomoć i sudjelovanje. Prošlogodišnji narodni pokret silnom je snagom odjeknuo među Hrvatima preko Oceana, a razbudio je i plodonosno nastojanje oko organiziranja narodnih sila američkih Hrvata u službi stare domovine [...] Sadanja akcija za finansijsku samostalnost Hrvatske pokazuje, da svaka naša narodna akcija može kod američkih Hrvata računati na bezodvlačnu i djelotvornu pomoć [...] Gospodarska podređenost prouzročila je sadanji naš teški gospodarski zastoj, a silna emigracija pokazuje njegove teške posljedice. Hrvatski iseljenici dobro vide, da je jedini izlazak iz njihove osobne i opće narodne nevolje gospodarska finansijsala samostalnost Hrvatske.«²⁹

»Hrvatsko novinsko društvo« uputilo je 20. rujna 1904. u ime šest javno održanih skupština predstavku Hrvatskom saboru, a tri skupštine učinile su to zasebno. U predstavci se, u ime više od dvjesto tisuća Hrvata u SAD, između ostalog kaže: »Podpisani kao izravno zainteresovani sa gledišta gospodarskoga, a u većini kao građanski pripadnici kraljevine Hrvatske, mole u ime dve sto i više tisuća Hrvata u Sjed. Državama Sjeverne Amerike, ovaj visoki sabor, da nacrt pogodbe za novu finansijsalu nagodbu, kako je formuliran po većini hrvatskoga i ugarskoga kraljev. odbora — ne prihvati, već svako daljnje pregovaranje sa Ugarskom prekine, te kao samostalni državni faktor sav naš finansijsali odnošaj sa Ugarskom svede tek na udovoljavanje dužnosti Hrvatske prema zajedničkim državnim poslovima ciele monarhije dotele, dok će obstojati današnji državnopravni odnošaj između Hrvatske i Ugarske. Ako ovaj visoki sabor nebi osjećao za taj korak volje i snage podpisani ga u ime narodne dobrobiti i budućnosti mole, neka položi svoj mandat, a visokoj zemaljskoj vladni naloži, da sazove novi i na temelju obćega prava glasovanja izabrani sabor.«³⁰

Prema propisima za popis stanovništva u SAD 1910. trebali su slavenski doseljenici biti uvedeni u popisne listiće kao Austrijanci ili Madari. U znak protesta protiv takve odluke 1. ožujka održana je protestna skupština Slavena u Pittsburghu. Na toj skupštini je prihvaćena rezolucija u kojoj je osuđena nepravda nanesena Slavenima. Izabrana je i posebna delegacija, koja je pred

²⁸ Zapisnik osme konvencije N. H. Z., Cleveland, Ohio, 1904, 75.

²⁹ Obzor, Zagreb, 6. VIII 1904, br. 178.

³⁰ Hrvatska Zastava, Chicago, 22. IX 1904, br. 22.

upraviteljem popisnog ureda i samim predsjednikom SAD ukazala na učinjenu nepravdu. Delegacija je u Washingtonu postigla pun uspjeh, pa su već u popisu stanovništva 1910. u popisne listove unesena nacionalna imena slavenskih iseljenika. Nakon toga je tisak jugoslavenskih iseljenika poveo široku i vrlo oštru akciju među iseljenicima da pred američkim popisivačima izjave svoju pravu nacionalnu pripadnost.

U nizu zajedničkih istupa slavenskih iseljenika u SAD protiv teškog političkog položaja Slavena u Austro-Ugarskoj, značajno mjesto zauzima i protestna akcija protiv službenog dolaska mađarskog grofa Alberta Apponyija u Ameriku 1911. Njega su američki Slaveni poznavali kao pobornika zakona i dekreta u Ugarskom parlamentu, kojima su se zatvarale škole nemadarskog stanovništva, i kao čovjeka koji je najviše onemogućavao rad Matice slovačke i bio najodgovorniji za pokolj slovačkih seljaka u Černovi.³¹

Grof Apponyi najavio je svoj posjet Americi kao pobornik mira. Pravi cilj njegova posjeta bio je propagandistički. On je htio putem predavanja u većim američkim gradovima upoznati američke političare i javnost s toboljnjim visokim stupnjem demokratskog života u Ugarskoj. U Ameriku je došao kao prijatelj bivšeg predsjednika Theodora Roosevelta i američkog milijunaša Carnegiea. S njihovom pomoći Apponyiju je bilo omogućeno da govori pred američkim Kongresom i Senatom. To je bio najveći, ali i jedini uspjeh njegove misije. Njegov pokušaj da održava predavanja po američkim gradovima naišao je na vrlo energično protivljenje Slavena u SAD. Njihovo općoj protestnoj akciji veliku pomoć dali su hrvatski iseljenici. Na skupštini slavenskih iseljenika u Clevelandu 16. veljače, koju je organizirala »Slovačka liga«, za Hrvate govorio je Niko Gršković, rekavši između ostaloga: »Kad se čuju glasovi potlačenih, prevarenih, izrabljivanih i prognanih, onda se mora pridružiti i čuti glas i Hrvata.«

Jednu drugu skupštinu u Kansas Cityju organizirao je hrvatski svećenik Davorin Krmpotić. Za tu priliku napisao je za američku javnost na engleskom jeziku »Spomenicu« u kojoj spominjava američkim vlastima što su s toliko blagonaklonosti primili Apponyija koji u svojoj vlastitoj zemlji nije nikakav predstavnik mira i slobode. Informirajući američku javnost o povijesti Mađara i o njihovoj asimilatorskoj politici prema Slavenima, Apponyija ističe kao člana mađarske vlade i pobornika zakona i dekreta u Ugarskom parlamentu, kojima su se zatvarale škole nemadarskog stanovništva. U dijelu »Spomenice«, gdje Krmpotić govorio o Hrvatskoj, objašnjavaju se između ostaloga i pitanja oko željezničarske pragmatike kao dijela mađarske politike u Hrvatskoj.

Apponyijeva afera izazvala je živo zanimanje u javnosti Austro-Ugarske. Sav tisak izvještavao je o nezgodama Apponyija, a opozicioni listovi isticali su zbog toga neprikriveno zadovoljstvo. Tako je »Narodni list« iz Zadra pisao: »Madjarska misao nije nikada zadobila pred tudjim svijetom jačeg udarca od ovog puta, a za prvi put se je sukobila otvoreno misao slavenska i misao mađarska i dobila je ova borba internacionalno značenje, izvan granica Evrope, a na neutralnom zemljишtu.«³²

³¹ Matica slovenska zabranjena je 1875. Pokolj u Černovi dogodio se 27. listopada 1907, kada je mađarska žandarmerija ubila petnaest seljaka zbog otpora sela da primi mađarskog župnika umjesto suspendiranog A. Hlinke. Vidi o tome opširnije Jaroslav Šidak, »Razvoj slovačkog nacionalnog pitanja od 1860. do 1914. godine«. (Historijski pregled, 4, Zagreb 1963, 258—266).

³² Narodni List, Zadar, 1. IV 1911, br. 26.

Problemi koji su nastali za američke Hrvate prilikom popisa stanovništva i Apponyijeva posjeta, jasno su im ukazali i na potrebu stvaranja jake političke organizacije. Ta bi u takvim prilikama mogla i organizacijski i s autoritetom predstavljati njihove interese u Americi i u domovini koja je upravo u to vrijeme opet proživljavala političke krize. Vidjeli smo da je potreba takve političke organizacije postojala i u prvim godinama našeg stoljeća, ali da se tada nije moglo realizirati. Hrvatski javni radnik i pjesnik A. Tresić-Pavičić, koji je 1904. boravio među američkim Hrvatima i o tome napisao knjigu »Preko Atlantika do Pacifika«, piše: »Glavno je što vam fali, politička organizacija. Bez te organizacije vi niste ovdje narod, nego nesvjesna masa [...] koju će uvijek i svatko politički i ekonomski izrabljivati. Bez takve organizacije domovini od vas ne može biti nikakve koristi, a ni vama samima, jer nećete nikada imati tko bi vas štitio, tko bi vam našao unosnijeg rada [...] Putujući Amerikom osvjedočio sam se, da mnoge vaše nevolje proističu baš iz toga, što nemate organizaciju, što nemate vodja [...] Raspršeni ste po svim državama, rudnicima, šumama, tvornicama, gradovima i selima, a nemate među sobom sveze [...] Zbog toga će vas biti teško sačuvati kao narodnost, da se ne izgubite kao šaka pržine bačene u more amerikanstva.«³³

Rad na osnivanju »Hrvatskog saveza« počeo je 1911. Nepochodni povod za to bili su pokušaj da se u popisu stanovništva SAD 1910. slavenskim iseljenicima zaniječe pravo na nacionalno ime i dolazak mađarskog grofa Apponyija u SAD 1911. Osnivačka skupština »Hrvatskog saveza« zakazana je u isto vrijeme kad i zasjedanje XI konvencije Narodne hrvatske zajednice 15. rujna 1912. To vrijeme konvencije izabrano je zato što su tom prilikom bili na okupu delegati Zajednice kao zastupnici velikog dijela hrvatskih kolonija. Osnivačku skupštinu Saveza otvorio je Niko Gršković. Bilo je prisutno 500 predstavnika američkih Hrvata iz svih krajeva SAD.

Pravila »Hrvatskog saveza« prihvaćena na skupštini posve jasno određuju njegovo svojstvo. U njima čitamo da »Hrvatski savez« svoju svrhu postizava potpomaganjem hrvatskih narodnih pothvata u hrvatskim zemljama i u Americi. U članu 2. stoji da je svrha »Hrvatskog saveza« hrvatski narod duševno, moralno, politički i društveno uzgajati i pridizati, kako ne bi podlegao u borbi za samoodržanje, već bi stajao u redu s drugim naprednim narodima kao ravan s ravnima.

Velike hrvatske organizacije u SAD, kao što su bile »Hrvatska narodna zajednica«, »Hrvatska zajednica od Illinoisa« i »Hrvatska sveza na Pacifiku«, mahom su bile dobrotvorne organizacije. Prije osnivanja »Hrvatskog saveza«, a u nedostatku odgovarajuće organizacije, one su vršile mnoge poslove na nacionalnom i političkom polju. Ali, zaokupljene svojom osnovnom svrhom, nisu mogle u tom smjeru s uspjehom djelovati. Za političke potrebe, za narodno osjećivanje, trajno pomaganje borbe u domovini, kulturno, moralno i političko uzdizanje hrvatskog naroda u Americi, za to je, kako smo vidjeli, bila potrebna posebna organizacija. No danas možemo posve sigurno ustvrditi da Savez ne bi nikada bio osnovan bez pomoći hrvatskih potpornih organizacija, a posebno »Hrvatske narodne zajednice«.

³³ A. Tresić-Pavičić, Preko Atlantika do Pacifika, Život Hrvata u Sjevernoj Americi, Zagreb 1907, 238.

Osnivanje »Hrvatskog saveza« naišlo je na širok odjek. Gotovo po svim hrvatskim naseobinama počele su se osnivati grane Saveza. Taj proces trajao je sve do rata, a nastavio se i u ratu.

Među američkim se Hrvatima znalo da će osnivanje Saveza imati velikog odjeka i u domovini. Organizacija zamišljena na tako masovnom radu, svakako je trebala postati aktivan čimbenik u tadašnjim političkim kretanjima u Hrvatskoj. Zbog toga je najefikasnije trebalo djelovati kroz Savez da stotine tisuća hrvatskih iseljenika postanu jak oslonac u borbi hrvatskog naroda za slobodu. To je i bio razlog što su ondašnji domovinski tisak i neke političke stranke onako zdušno pozdravile osnivanje Saveza.

Jedna od prvih akcija »Hrvatskog saveza« bio je jednoglasan zaključak uprave da se za ranjene Srbe i Crnogorce u prvom balkanskom ratu dade svota od sto dolara. U balkanskim ratovima »Hrvatski savez« stao je odlučno na stranu južnoslavenskih naroda. Zalažući se za pravo samoodređenja Savez je najodlučnije osudio politiku Austro-Ugarske prema balkanskim narodima. U jednom manifestu Saveza piše kako se treba pouzdati u svijest Hrvata, koji neće ni prstom maknuti nego će u slučaju oružanog napada Austro-Ugarske na bilo koju od balkanskih država, u prvom redu na Srbiju, njihova simpatija i pomoći biti na strani onih koji su krvlju i žrtvama pokazali i posvjedočili da su vrijedni slobode.

»Hrvatski savez« odmah po osnutku 1912. izravno se angažirao u političkim zbivanjima u Hrvatskoj. Nakon Jukićeva atentata započeo je velikom agitacijom i protestima protiv madarskog nasilja u Hrvatskoj. Sabirani su novčani prilozi i otpremani u Hrvatsku. Jukićev je atentat bio iskorišten za stvaranje borbenog raspoloženja među iseljenicima. List »Hrvatski svijet«, glavno glasilo »Hrvatskog saveza«, uputio je poziv za sabiranje prinosa za Jukićevu majku, kojoj je poslano 1.200 dolara — za ono vrijeme velika svota novca. Savez je slao novčanu pomoći i Tinu Ujeviću, koji je u to vrijeme bio uhapšen u Splitu. U isto su se vrijeme u zatvoru u Zagrebu našli S. Radić i L. Jukić. Njihove članke iz zatvora uzimala je Radićeva žena i slala ih u New York da se tiskaju u »Hrvatskom svijetu«.

Atentat, što ga je u Zagrebu izvršio 1913. Stjepan Dojčić na baruna Ivana Skerleca, kraljevskog komesara u Hrvatskoj, izveden je sa znanjem i uz pristanak nekih funkcionara u »Hrvatskom savezu«.³⁴

Dojčićev atentat snažno je odjeknuo u hrvatskoj javnosti u Americi. Njegov čin bio je samo odraz raspoloženja među najvećim dijelom hrvatskih iseljenika koji su osjećajem i željom bili uz Dojčića. On je na suđenju u Zagrebu izjavio da je javno mnjenje među Hrvatima u Americi neprijateljsko prema Monarhiji i da su iseljenici žalili što Jukićev atentat nije uspio.

Hrvatski iseljenički tisak posvetio je mnogo pažnje i Jukićevu i Dojčićevu atentatu. »Hrvatski svijet« je pisao: »Neka nas proganjaju, neka otvaraju tamnice, ali ih nemaju toliko, da u njih zatvore sve one koji misle kao Luka

³⁴ Sam Dojčić kaže da je o namjeri da izvrši atentat, obavijestio F. Akačića, urednika lista *Jadran* u San Franciscu, i I. Krešića, tajnika »Hrvatskog saveza«. Krešić se suglasio s Dojčićem i uputio ga na S. Radića, I. Lupisa-Vukića, F. Supila, M. Starčevića i V. Wildera, koji su mu prema Krešiću, trebali pomoći i dati potrebne informacije. (Vidi o tome knjižice: S. Dojčić, »Tko je lo波v?«, Zagreb 1919, i »Čuj istinu prevareni narode«, Pittsburgh 1920.)

i Stjepan, jer im mi poručujemo, da su svi pošteni Hrvati u Americi onakovi urotnici i zločinci, kakav je Jukić i Dojčić.«³⁵

List »Zajedničar« također je obavještavao svoje čitaoce o Dojčićevu atentatu i apelirao na »Hrvatski savez« da pokrene akciju za skupljanje sredstava potrebnih Dojčićevoj obrani i njegovoj majci. Savez se doista angažirao u financiranju njegove obrane. Predsjednik Saveza Niko Gršković obratio se novinaru Ivanu Lupisu-Vukiću u Hrvatskoj da pronađe odvjetnike optuženom Dojčiću, a da će sve troškove snositi »Hrvatski savez«. Lupis je angažirao dra Stjepka Španića.

Na zboru »Hrvatskog saveza« 30. listopada 1913. u Pittsburghu prihvaćena je rezolucija kojom se osuđuje protuzakoniti postupak zagrebačkog suda što je Dojčića osudio na šesnaest godina robije.

Treba naglasiti da je politička akcija američkih Hrvata nakon Dojčićeva atentata bila toliko prisutna u političkom životu Hrvatske da se o njoj u Hrvatskoj počelo ozbiljno razmišljati. Ban Skerlecz zatražio je od ugarske vlade posebna finansijska sredstva za potkupljivanje iseljeničkih listova i paraliziranje političkog pokreta u američkim Hrvatima. Međutim, i kod nekih hrvatskih političara revolucionarni postupci izazvali su zabrinutost.

Posve je iskreno atentate kao sredstvo političke borbe osudio Stjepan Radić. Obraćajući se našoj javnosti, a napose hrvatskim iseljenicima, on piše: »Danas je za nas Hrvate glavna stvar znati i odlučiti hoćemo li se i u buduće boriti samo javno i otvoreno zakonitim putem, ili ćemo se boriti potajno iz zasjede, atentatima ili revolucijom. Ovo su pitanje postavile naročito naše hrvatske novine, koje izlaze u Americi, ili da točnije kažem, naši ljudi u Americi, naročito naši novinari, tu su prevažnu stvar odmah na prečac riješili tako, da se mi Hrvati ubuduće imamo kaniti tobože dječinskoga zakonitog puta, pa da već jednom i mi moramo poći tobože jednim muževnim putem atentata i revolucije.«³⁶ Dakako, Radićeve mišljenje razlikovalo se od onog u »Hrvatskom savezu« samo u metodama borbe, ali ne u ciljevima.

Završavajući izlaganje o »Hrvatskom savezu« treba reći da je on sa svojim »Narodnim odborom« kao središnjim organom i svojim predsjednikom Grškovićem bio najveća politička organizacija hrvatskih iseljenika s preko 10.000 aktivnih članova i znatnim finansijskim sredstvima. Tokom prvog svjetskog rata Savez je vodio političku akciju hrvatskih iseljenika za stvaranje jugoslavenske države.

Prva značajnija i organizirana politička akcija američkih Srba zbila se nakon aneksije Bosne i Hercegovine. Srpski iseljenički listovi »Amerikanski srbobran«, »Balkan«, »Borba Balkana« i »Srpski glasnik« pozvali su srpske iseljenike na skupštinski pokret i borbu za oslobođenje i ujedinjenje svih Srba. Organizirali su zborove i zabave na kojima su se sakupljali prinosi za »Srpski crveni križ«. U New Yorku je formiran »Srpski centralni odbor« na čelu kojega su stajali Nikola Tesla i Mihajlo Pupin.

Aneksija Bosne i Hercegovine ogorčila je američke Srbe, a srpski iseljenički listovi od tog vremena sve su više počeli isticati Srbiju kao nosioca oslobođenja svih Jugoslavena.

³⁵ *Hrvatski pokret*, Zagreb, 25. X 1913., br. 220.

³⁶ Stjepan Radić, Javna politička poruka probuđenoj seljačkoj braći, naročito u Americi i po ostaloj tuđini, Zagreb 1913., 8.

Organizirani politički pokret među američkim Srbima, koji je započeo u povodu aneksije Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske, nastavio se i proširoio u vrijeme balkanskih ratova. Tada među američkim Srbima započinje vrlo intenzivan dobrovoljački pokret, koji se nastavio kroz čitav prvi svjetski rat. Organizaciju dobrovoljačkog pokreta vodio je savez »Sloga«, a dobrovoljci su se skupljali u New Yorku, u »Srpskom domu«. Prema podacima koje nalazimo u izvještaju glavnog odbora Saveza sjedinjenih Srba »Sloga« za 1920. u vrijeme balkanskih ratova otputovalo je iz Amerike u Srbiju 8.000 dobrovoljaca.³⁷

I u vrijeme balkanskih ratova američki su Srbi osnovali »Narodni odbor«, koji je skupljao priloge za »Srpski crveni križ« i prema podacima iz spomenutog izvještaja skupio 60.000 dolara.

Interes američkih Srba za ratne događaje na Balkanu bio je velik. Međutim, tada nije izlazio nijedan srpski iseljenički list kao dnevnik. Zbog toga je, na inicijativu Mihajla Pupina, tiskara »Srpskog doma« u New Yorku započela izdavati »Srpski dnevnik« u četiri tisuće primjeraka i slati ga svim srpskim društvima, crkvenim općinama, školama i klubovima.

Aneksija Bosne i Hercegovine i balkanski ratoviinicirali su politički pokret američkih Srba i stvorili osnovu za njihovu političku akciju u prvom svjetskom ratu.

Politički život i rad iseljenika imao je neke osobitosti na koje se treba opširnije osvrnuti. U političkom životu iseljenika bili su najaktivniji pojedinci koji su i prije dolaska u SAD, tj. u Austro-Ugarskoj politički djelovali. Spomenut ćemo neke istaknute osobe. Zdravko Mužina i Nikola Polić bili su, kako smo istakli, aktivni u Stranci prava. Janko Kovačević bio je prije dolaska u SAD oficir u austro-ugarskoj vojsci. Zahvalivši se na položaju u vojsci iselio se u SAD potkraj prošlog stoljeća i bavio, pored ostaloga, novinarskim poslom. Niko Gršković uređivao je prije dolaska u SAD pravaški list »Hrvat«. Zbog političkih sukoba s vlastima i s crkvenim poglavarima, ozlojeđen općim političkim stanjem u Hrvatskoj iselio se 1901.³⁸ Još jedan istaknuti iseljenik, Davorin Krmpotić, došao je zbog svoje pravaške aktivnosti u sukob s vlastima, pa se radi toga iselio u SAD.³⁹ Poslije Skupštinskog pokreta 1903. u SAD je došao Hinko Sirovatka namjeravajući da politički djeluje među američkim Hrvatima. Sirovatka je u Hrvatskoj bio aktivan u socijalno-kršćanskom pokretu.⁴⁰ Dr Matija Pavelić, pravnik i novinar, bio je prije dolaska u SAD zastupnik u Hrvatskom saboru.⁴¹ Proganjan od režima Khuena Héderváryja iselio se u SAD na početku stoljeća svećenik Dr Mato Matina, koji je u Zagrebu bio tajnik biskupa Mihalovića. Uz svoje svećeničke dužnosti isticao se među iseljenicima i publicističkim radom.⁴² Zbog neslaganja s Khuenovim režimom iselili su u SAD i svećenik Oskar Šuster i novinar Franjo Akačić.⁴³ Još jedan novinar, Ivan Krešić, prije dolaska u SAD 1906, politički je djelovao u Stranci prava.⁴⁴

³⁷ Izvještaj Glavnog odbora Saveza sjedinjenih Srba »Sloga« podnijet četvrtoj redovnoj konvenciji u Los Angelesu, 1920.

³⁸ Ivan Čizmić, Prilog za životopis Niku Grškovića, Krčki zbornik, sv. 1, Krk 1970.

³⁹ Naša Nada, kalendar za 1932, Chicago 1932, 57.

⁴⁰ Tresić-Pavićić, n. dj., 146.

⁴¹ Prpić, n. dj., 199.

⁴² Naša Nada, kalendar za 1926, Cleveland 1926, 139.

⁴³ Zajedničar, Pittsburgh, 12. IX 1956, br. 37.

⁴⁴ Hrvatski glas, Winnipeg, 3. V 1954, br. 19.

Političkim emigrantima iz Austro-Ugarske pridružili su se mnogi, većinom mlađi, iseljenici (»salooneri«, »šifkartaši« i drugi) koji su se tek u Americi počeli zanimati za politiku. Tako se među iseljenicima okupila posebna grupa ljudi koji su već potkraj prošloga stoljeća počeli davati politički smjer i nuditi politički program našim iseljenicima. Iako su u većini bili pravaši, u iseljeništvu nisu djelovali stranački. Ni oni pojedinci koji su u Hrvatskoj djelovali u nekoj drugoj stranci nisu u iseljeništvu zastupali program svoje stranke. Među našim ljudima u Americi prevladalo je tada mišljenje da je višestranački život u Hrvatskoj osnovni razlog za slabosti i neuspjeh hrvatske politike. Iseljenici su već na početku stoljeća počeli upotrebljavati kao pogrdni izraz »starokrajska politika«. Na konvenciji »Narodne hrvatske zajednice« 1900. u Wheelingu predložio je delegat P. Pavlinac da se opoziciji u Hrvatskoj pomogne financijski. Odgovorio mu je J. Leskovac »da on nije proti tomu, te da je predlog del. Pavlinca hvalevriedan, ali da je njemu poznato, da su u domovini više oporbenih stranaka, te da bi on predlog podupirao, nu da nije moguć svima tima strankama udovoljiti, te neka se ponajprije oporbene stranke u domovini slože i rade zajedno za dobrobit Hrvatske, onda istom da bi mogle računati na financijsku pomoć od nas Hrvata ovdje nastanjenih.« Nakon duže debate o tom pitanju došlo se do uvjerenja »da sve stranke opozicije u domovini složne nisu, pa se ne bi moglo za sada toj svrsi udovoljiti, te se prijedlog odgada za buduću konvenciju.«⁴⁵

U iseljeništvu su ostali dosljedni takvom stavu, pa je i na XI konvenciji Narodne hrvatske zajednice u Kansas Cityju 1912. rečeno kako konvencija »pozivlje najodlučnije sve oporbene stranke u Hrvatskoj, da se slože u borbi proti tome sistemu, koji nam siše životne sile narodne! U toj slozi nazire konvencija jedini uvjet, pod kojim će američki Hrvati najizdašnije podupirati oporbene stranke.«⁴⁶ I Franjo Akačić će u svojim uspomenama u »Zajedničaru« o tome napisati: »Što se tiče starokrajske politike [...] hrvatske novine bile su samo hrvatske, ne pravačke, obzoraške, seljačke (osim tada jedinog socijalističkog lista 'Radnička straža').«⁴⁷ Budući da nisu prihvatali politički program nijedne političke stranke u Hrvatskoj, iseljenici su imali vlastito političko stajalište koje je, općenito uvezvi, bilo opoziciono prema svim režimima, koji su se u razdoblju do prvog svjetskog rata smjenjivali u Hrvatskoj. Ante Radić koji je pažljivo pratio prilike među iseljenicima u Americi napisao je o tome 1903. u »Domu«: »Svi ovi ljudi osjećaju, da se našem narodu u domovini čini krivo — tj. svi su oni tamo 'opozicionaci'.«⁴⁸

Američki Hrvati nisu do prvoga svjetskog rata izradili neki službeni i konačni politički program. Međutim, prigodice su postavljali svoje političke zahteve u odnosu na politički položaj u Hrvatskoj. Tako su u Memorandumu donesenom na Sveslavenskom kongresu u St. Louisu 1904, a u kojem su bile sadržane narodne aspiracije pojedinih slavenskih naroda, u hrvatskom dijelu tražili: »Državnu slobodu i samostalnost Hrvata, sjedinjenje onih zemalja, koje pripadaju Hrvatskoj po historičkom i narodnom pravu, nadalje u sadašnjim odnošajima ustavno pravo, a napose uvođenje porote za tiskovne i političke delikte.«⁴⁹ Za objašnjenje političkog stajališta američkih Hrvata karakteri-

⁴⁵ Zapisnik VI konvencije Narodne hrvatske zajednice, Allegheny, Pa. 1900, 15.

⁴⁶ Zapisnik XI konvencije Narodne hrvatske zajednice, Pittsburgh, Pa. 1912, 18.

⁴⁷ *Zajedničar*, 12. IX 1956, br. 37.

⁴⁸ *Dom*, 15. I 1903, br. 1.

⁴⁹ *Narodni List*, Zadar, 19. X 1904, br. 84.

stična je i rezolucija prihvaćena na spomenutoj XI konvenciji Narodne hrvatske zajednice u kojoj se kaže: »XI Konvencija [...] osuđuje jednoglasno najodlučnije i najsvećanije neustavno stanje u Hrvatskoj okriviljujući za to nasilje u prvom redu samu bečku i peštansku vladu, a onda domaće izrode, koji toj tiranskoj vladi služe. Korijen svemu zlu vidi konvencija u nasilnom sistemu austrijske vlade, kojoj je načelo isisavanje i tlačenje slabijih i podređenih [...] Konvencija pozdravlja slogu jednokrvnog, dvoimenog naroda, Hrvata i Srba, željeći živo, da se ta sloga čim bolje učvrsti i proširi. Konvencija pozdravlja sve one narodne borce, bez ikakove prednosti bilo kome, koji se bore za oslobođenje Hrvatske od tiranije i nasilja, pozivajući ih odrješito, da odlučno nastave borbu, dok Hrvatskoj ne izvođe sva ona prava, koja joj idu kao narodu, koji se može i mora sam razvijati i sam sobom odlučivati.«⁵⁰

Iako nisu postojali neki politički odnosi između iseljenika i pojedinih političkih stranaka u Hrvatskoj, iseljenici su od samog početka tražili suradnju s pojedinim istaknutim osobama u Hrvatskoj. Na žalost, ti kontakti do danas nisu istraženi, ali prema dosad raspoloživim podacima vidi se da su bili dosta česti. Oni datiraju još od kraja prošlog stoljeća kada je, kako smo već spomenuli, Z. Mužina zatražio od biskupa Strossmayera svećenika za tamošnje Hrvate. Iz Strossmayerovog odgovora iseljenicima vidi se da se tu nije radilo samo o vjerskoj, nego i o političkoj suradnji. U pismu Strossmayer kaže: »Sa velikom radošću srđa moga čuo sam, da kanite sve tamošnje Hrvate — koji već posebna društva imaju ili će ih imati — u jednu 'Zajednicu' sklopiti, i tako jedni druge izdašnije pomagati, bodriti, braniti i na plemenita djela buditi. Time ćete najbolje očuvati ime hrvatsko, a time najjasnije prodičiti jednu svoju domovinu Hrvatsku.«⁵¹

Početkom 1903. iseljenici su sakupili i poslali Stjepanu Radiću novčanu pomoć. Tom prilikom urednik »Narodnog lista« iz New Yorka S. Brozović uputio je Radiću pismo u kojem uz ostalo ističe: »Tim smo postignuli dvoje: prvo, da narod uzdržimo uvijek misliti na domovinu i na svoje sinove, koji se žrtvuju za njeg [...] a drugo: da i vama olakšamo [...] bol i nepravdu koju vam psine nanašaju.«⁵² Radić se preko uredništva »Narodnog lista« zahvalio na pomoći i između ostalog napisao: »Vaš mi je dar, hrvatska braća u Americi, osobito ugodio [...] Vi mi dakle ne poklanjate milostinju iz sažaljenja, ni nagrade iz oduševljenja, nego bratsku pomoć, iz jakog uvjerenja, da valja borbu za Hrvatsku nastaviti još odlučnije, još ustajnije.«⁵³

U Hrvatskoj je potkraj stoljeća pa sve do prvog svjetskog rata iseljeničkom pitanju posvećivana velika pažnja. Međutim, u prvom redu se poklanjala pažnja procesu iseljavanja kao jednoj iznimno štetnoj pojavi. U javnosti su se tražila i predlagala rješenja kako tu pojavu sprječiti. Manje se vodilo računa o životu naših iseljenika u zemljama useljenja. Tek se nakon skupštinskog pokreta 1903. i reakcije iseljenika na te događaje u Hrvatskoj uvidjelo da su iseljenici postali politički čimbenik s kojim će ubuduće trebati računati. Ante Radić je u »Domu« napisao: »Ali ovih dana čitam u hrvatskim američkim novinama, kako su naši ljudi tamo oduševljeni za domovinu, kako drže skupštine i sabiru novce. Ali se pitam: Nisu li to samo riječi? Ako ti

⁵⁰ Zapisnik XI konvencije Narodne hrvatske zajednice, Pittsburgh Pa. 1912, 18.

⁵¹ *Zajedničar*, 2. IX 1964, br. 35.

⁵² Bogdan Križman, *Korespondencija Stjepana Radića*, I, Zagreb 1972, 398.

⁵³ *Narodni list*, New York, 24. III 1920, br. 84.

naši ljudi imadu zbilja srca za dom i braću svoju — onda bi to mogla biti velika snaga, to bi mogao biti spas cijelog naroda i domovine hrvatske.⁵⁴

Hinko Sirovatka je, kako smo spomenuli, 1904. otišao u SAD u namjeri da politički organizira iseljenike. 1906. među američkim Hrvatima proboravio je šest mjeseci A. Tresić-Pavičić, književnik i političar. On je obišao gotovo sve kolonije iseljenika. Po povratku u domovinu objavio je 1907. knjigu »Preko Atlantika do Pacifika — život Hrvata u Sjevernoj Americi«. Ta knjiga je bila najbolji prikaz društvenih, ekonomskih i političkih prilika u kojima su tada američki Hrvati živjeli. Knjiga je odigrala veliku ulogu u upoznavanju naše javnosti sa iseljeničkim životom. Stjepan Radić namjeravao je 1910. posjetiti iseljenike u SAD i održati im politička predavanja. Davorin Krmpotić bio je spreman da mu pritom pomogne i surađuje s njime.⁵⁵ Međutim, do Radićeva odlaska u SAD nije došlo. I pored toga je on u godinama pred prvi svjetski rat vršio snažan utjecaj na iseljenike. Već smo spomenuli da je posrednik bio Ivan Lupis, novinar i zastupnik u Dalmatinskom saboru. Lupisu inače pripada velika zasluga za upoznavanje naše javnosti sa životom iseljenika i našim iseljeničkim pitanjem uopće. Lupis je kao dopisnik iseljeničkih listova obavještavao iseljenike o prilikama u Hrvatskoj. I sam je jedno vrijeme bio iseljenik u SAD od 1891—1898.

Vidjet ćemo da su se i austro-ugarske vlasti zanimale za politička zbivanja među iseljenicima, pogotovo nakon Jukićeva i Dojčićeva atentata. One su htjele utjecati na iseljeničke pravake da prestanu s protuaustrijskim radom. Izgleda da su u tome imale djelomično uspjeha. »Narodni list« i »Hrvatski rodoljub« za razliku od svih ostalih listova počeli su u vrijeme drugog balkanskog rata napadati Srbiju zbog imperialističke politike. I nekoliko svećenika na čelu s Davorinom Krmpotićem postaju sve skloniji ideji da se Austro-Ugarska uredi na trijalističkom načelu.⁵⁶ Njima će se pridružiti i neki slovenski svećenici nakon kongresa slovenskih klerikalaca i hrvatskih pravaša u Ljubljani 1912. Sudionici na kongresu odlučili su da se založe za trijalističku konцепciju.⁵⁷ Hrvatski i slovenski svećenici neće otvoreno istupati i iznositi svoje stajalište sve do rata, tj. do 1916. kada su prešli u otvorenu opoziciju prema jugoslavenskom iseljeničkom pokretu.

Srpski iseljenici, jednako kao i Hrvati, nastojali su održavati veze sa starom domovinom. Spomenuli smo kako su oni na početku stoljeća zatražili od S. Pribićevića da im pošalje urednika za »Amerikanski Srbobran« i da im je on poslao Milivoja Bužetića. 1912. posjetio je srpske iseljenike Lazo Horvat, tajnik »Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga«. Po povratku u Hrvatsku održavao je predavanja i pisao članke pod nazivom »Naše iseljeničko pitanje«.⁵⁸ U tim člancima opširno je informirao o položaju srpskih iseljenika u SAD. I Srbija je pokazivala interes za iseljenike u Americi. 1911. imenovala je za svoga počasnog konzula Mihajla Pupina. U to vrijeme Pupin je bio najpoznatiji srpski iseljenik. Predavao je na sveučilištu Columbia, a njegov znanstveno-istraživački rad i veliko materijalno bogatstvo pribavili su mu veliku popularnost i u Srbiji i u iseljeništvu.

⁵⁴ Dom, 18. VI 1903, br. 11.

⁵⁵ Bogdan Križman, Korespondencija Stjepana Radića, I, Zagreb 1972, 492.

⁵⁶ Prpić, n. dj., 181.

⁵⁷ F. Gestrić i V. Melik, n. dj., 164.

⁵⁸ Narodni Glas, Karlovac, 21. IX 1912, br. 39

Na čelu jugoslavenskoga socijalističkog pokreta bili su oni iseljenici koji su prije dolaska u SAD bili aktivni u socijal-demokratskom pokretu u Austro-Ugarskoj. Jedan od pokretača socijalističkog pokreta među hrvatskim iseljenicima bio je Josip Ječmenjak, koji je u Zagrebu 1893. na strukovnom kongresu postolara i čizmara bio izabran za predsjednika.⁵⁹ Tomo Bešenić bio je jedan od osnivača Jugoslavenskog socijalističkog saveza i dugogodišnji funkcionar u Narodnoj hrvatskoj zajednici. Prije dolaska u SAD bio je u Hrvatskoj aktivan u sindikatu krojačkih radnika.⁶⁰ Milan Glumac urednik »Radničke straže« bio je prije dolaska u SAD tajnik posebnog tajništva Socijal-demokratske stranke za Slavoniju i Srijem.⁶¹ Juraj Mamek je u Zagrebu izučio krojački zanat i postao članom nekoliko radničkih društava te surađivao u »Radničkom glasniku«. Utemeljio je »strukovnu udrugu krojačkih radnika«. Bio je među prvim pokretačima radničkog pokreta u Hrvatskoj. Godine 1893. odlazi u SAD i u Chicagu se uključuje u društveni i politički život iseljenika. Izdavao je list »Branik«.⁶² Etbin Kristan i Jože Zavertnik bili su istaknute osobe u socijal-demokratskom pokretu, jednako u Austro-Ugarskoj kao i kasnije u SAD.

Za razliku od ostalih naših iseljenika, koji su po dolasku u SAD zauzeli drugačije političko stajalište nego su ga imali u starom kraju, socijalisti su postupali posve drugačije. Oni su politički djelovali na dvostrukom planu. Kako je jugoslavenski socijalistički pokret bio dio američkog i djelovao je u okviru programa Socijalističke stranke SAD, oni su se zalagali za ostvarenje njenog programa. S druge strane, socijalisti su širili politička shvaćanja koja su stekli kao članovi socijal-demokratskih stranaka u Austro-Ugarskoj. To se napose odnosilo na probleme koji su bili specifični za jugoslavenske iseljenike, a osobito na nacionalno pitanje. Tako je Etbin Kristan na Jugoslavenskoj socijalističkoj konferenciji u Ljubljani 1909. držao referat »O kulturnoj strani jugoslavenskog problema«.⁶³ Osnovne misli iz tog referata zastupat će Kristan i u SAD tijekom prvog svjetskog rata, prilagođujući ih američkim prilikama i razvoju svjetskih zbivanja.

⁵⁹ Vitomir Korać, Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji II, Zagreb 1929.

⁶⁰ Korać, n. dj., II, 554.

⁶¹ Korać, n. dj., I, 192.

⁶² I. Čizmić, Iseljeništvo i suvremena ekonomска emigracija s područja Karlovca, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik II, 323.

⁶³ Korać, n. dj., I, 215.

Reagiranje iseljenika na atentat u Sarajevu i početak rata

Vijesti o atentatu na austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda ispunile su stupce jugoslavenskog iseljeničkog tiska i izazvale različite komentare u redovima jugoslavenskih iseljenika. »Zajedničar«, glavno glasilo »Narodne hrvatske zajednice«, pisao je: »Ovih će se dana među našim zemljacima mnogo raspravljati o događaju u Sarajevu i o odnosa jima koji nastupiše u domovini uslijed tih događaja. Među našim zemljacima imade ljudi različitih političkih uvjerenja pak će nedvojbeno biti i raznih mnenja u prosudivanju tih događaja. Kako je običaj naših ljudi, da se o svakom važnijem događaju raspravlja u »saloonima« ili drugdje uz piće, želimo braću zajedničare i sve zemljake uopće na jednu stvar upozoriti [...] Američki Hrvati i Srbi ne smiju dozvoliti, da radi događaja u Sarajevu i u drugim mjestima dođe do sličnih neprijateljstava između njih [...] U kolonijama gdje imade Hrvata i Srba, neka se braća ne daju zavesti u neprijateljstvo ili svađe, koje nikada dobrim rodom ne rode [...] Sloga koja je vladala među braćom do sada, osobito među članstvom naših dobrotvornih organizacija hrvatskih i srpskih, neka ne bude pomućena [...]«¹

Srpski je tisak pisao o atentatu kao o pravednoj osveti srpskog naroda, koji je u Austro-Ugarskoj izložen najgorem ugnjetavanju. Srpski listovi ukazali su na potrebu da se istina o sarajevskom atentatu iznese i pred američku javnost: »Ovu istinu mi treba da raširimo i među američki narod, te da i ovu kulturnu naciju upoznamo s pravim činjenicama [...] Pokažimo Amerikancima [...] da je Austrija zemlja, u kojoj je narod, a naročito srpski, tiranijom doveden do očajanja i da se je prisiljen služiti atentatima. Učinimo to, jer nam simpatija ovog velikog naroda neće biti na odmet.«²

Ali i proaustrijski orijentirani iseljenici počeli su odmah javno istupati. Tako je F. Dujić, hrvatski župnik u Alleghenyju, objavio cirkular: »Onaj, u koga je slavenski a napose hrvatski narod još jedino polagao nadu, onaj, od kog je hrvatski narod Uskrsnuće svoje domovine isčekivao, dan slobode i života, ubijen je«.³ Dujićev cirkular pokazao je da su proaustrijski raspoređeni iseljenici bili rijetki. Reakcija na Dujićev istup, kao i na slične istupe

¹ Zajedničar, 8. VII 1914, br. 27.

² Srpski dnevnik, New York, 1. VII 1914, br. 475.

³ Zajedničar, 15. VII 1914, br. 28.

još nekolicine hrvatskih i slovenskih svećenika, bila je vrlo velika. Tako su Hrvati i Srbi 5. srpnja 1914. u Pittsburghu na jednoj velikoj skupštini donijeli rezoluciju u kojoj osuđuju Dujićev postupak, koji je svojim cirkularom pokušao posijati mržnju između Hrvata i Srba. U rezoluciji se kaže: »Srbi i Hrvati sakupljeni kod proslave Narodnog Blagdana ograđuju se protiv svakog izazivanja na međusobno neprijateljstvo i najodlučnije odbijaju od sebe ovaj austrijsko-špijunki pokušaj nedostojnog hrvatskog župnika F. Dujića«.⁴ Jedna grupa hrvatskih iseljenika predvođena Josipom Marohnićem, predsjednikom »Hrvatske narodne zajednice«, tiskala je letak u kojem je Franju Ferdinanda nazvala tiraninom Slavena u Monarhiji, zbog čega je atentat na njega veselo odjeknuo u srcima Jugoslavena u SAD, koje austro-ugarski konzuli želete podijeliti. »Pošteni Hrvat ne smije žaliti za ovakvim narodnim dušmanima, nego treba da se spremi na borbu, koja nas čeka da oslobođimo domovinu [...] Hoćemo razorenje Austrije, da na razvalinama njenim uskrsne slobodna i slavna naša domovina kraljevina Hrvatska«.⁵

Početak je rata potakao još intenzivnije istupanje iseljenika. Vrlo jak protuaustrijski iseljenički pokret započeo je u Kaliforniji. 31. srpnja 1914. na zboru u San Franciscu oko tisuću jugoslavenskih iseljenika donijelo je rezoluciju: »I mi Hrvati i Srbi u Americi, podanici Franje Josipa, koje je habzburška tiranija prognala sa ognjišta oblivenog suzama [...] izlazimo pred lice prosvijećenog svijeta i izjavljujemo svečano: da od današnjeg dana kidamo sve podaničke odnose prema habzburškoj kući i dušom i tijelom prihvaćamo svetu borbu koju danas Srbija i Crna Gora vode za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavije«.⁶ Ova rezolucija bila je prihvaćena na iseljeničkim skupštinama Srba i Hrvata: 9. kolovoza u Watsonwillu, 14. kolovoza u Fresnu, 16. kolovoza u San Joseu, 6. rujna u Sacramantu, 15. rujna u Adamar Cityju i 24. rujna u Seatlleu, Washington. U tim su mjestima istodobno s prihvaćanjem rezolucije osnivane i »Jugoslavenske narodne obrane« s ciljem:

1. Sastavljanje popisa dobrovoljaca
2. Skupljanje priloga za Crveni križ
3. Iznošenje i obrana jugoslavenskog pitanja u američkom tisku.

I u Chicagu su hrvatski iseljenici donijeli rezoluciju: »Hrvati grada Chicaga i okolice sabrani na velikoj narodnoj skupštini dana 1. kolovoza 1914., u teškom i sudbonosnom ovom času, kada se je bahati Nijemac digao, da oružanom silom obori u prah junačku Srbiju, a s njom da uništi jednim udarcem Slavene — na Jugu, Hrvate, Slovence i Srbe podjednako, — jednodušno izručuju svoje simpatije hrabrim srpskim borcima, vide (!; I. Č.) da se bore, ne samo za vlastiti svoj opstanak i slobodu, već za slobodu svih Slavena [...] nadalje obriču u punoj mjeri svaku potporu srpskoj braći svojoj u nejednakoj njihovoj borbi protiv austrijskih provalnika, te pozivaju sve Hrvate diljem Sjedinjenih Država [...] da se pod nikoručnu cijenu ne odazivaju pozivu pod austrijski barjak [...] Naše je mjesto u ovoj borbi uz braću Srbe, s kojima nas vežu najtjesnije veze krvi i jezika, dok se uslijed raspada Austrije ufamo izvojštiti samo nezavisnost i slobodu mile domovine Hrvatske. Prekidamo s toga sve veze sa perfidnom Austrijom [...]«.⁷

⁴ Na i. mj.

⁵ *Narodni list*, 10. VII 1914., br. 191.

⁶ *Banatski glasnik*, Novi Bečkerek, 9. VIII 1921., br. 165.

⁷ *Zajedničar*, 12. VIII 1914., br. 32.

Veliki dio iseljeničkog tiska ustrajnim je pisanjem nastojao da što više razvije osjećaj solidarnosti među našim iseljenicima. Problemi se nisu mimoizili, njih se nastojalo objasniti. »Hrvatski svijet« je pisao: »Naše je uvjerenje ovo: Mi Hrvati, Srbi i Slovenci jedan smo narod. Mi smo Hrvati uvijek, danas više nego ikada, jer hrvatstvo je jedan dio te cjeline [...] Ništa ne treba i ne smiju da žrtvuju od svoga ni Hrvati, ni Srbi, ni Slovenci, svi treba, da se narodno što više usavrše i istaknu.«⁸ I sa srpske strane djelovalo se u istom smjeru. Tako je »Srpski glasnik« napao neke srpske iseljenike koji su Hrvatima predbacivali izdajničko držanje, navodeći kako se preko 3.000 hrvatskih pravaka nalazi po austrijskim zatvorima. »Srpski glasnik« je pisao: »Naša je patriotska dužnost da tu laž ne potvrdimo, već izobličimo. Doviknimo habzburškim tiranima: Pustite iz tamnice pravake hrvatske, stavite ih na čelo hrvatskih pukovnija i — selite se iz ujedinjene i oslobođene Jugoslavije! Sve dotele, dok se u habzburškim tamnicama nalazi i jedan hrvatski pravak, sve dotele dok hrvatskim pukovnjama zapovijedaju njemački i madarski oficiri, sve dotele dokle iza hrvatskih pukovnija stoje njemački i madarski topovi i mitraljezi — sve dotele: Vivat Croatia!«⁹

S druge strane, »Hrvatski svijet« je pisao da srpska i crnogorska vojska rješavaju sudbinu svih Jugoslavena i da od njihova oružja ovisi sudbina Jugoslavena u Austro-Ugarskoj. Zato Hrvati, po mišljenju »Hrvatskog svijeta«, kao slavenski ogranač imaju jakih razloga da tu borbu prate ne samo sa zanimanjem nego da u njoj, koliko mogu, i sudjeluju i pridonesu pravednoj borbi jugoslavenske stvari.¹⁰

U prvim mjesecima rata jugoslavenski iseljenički pokret u SAD pokazao je znatan uspjeh. Može se čak ustvrditi da je provedena i konsolidacija u iseljeničkim redovima i stvoren zajednički temelj u borbi za jugoslavensku državu,¹¹ koju je, na primjer, list »Zajedničar« zamišljao na ovaj način: »Ide se za tim, da se sve jugoslavenske zemlje i narodi, pojmenice Hrvati, Srbi, Slovenci te eventualno i Bugari, (kad se riješe svojih vladara njemačkog porijekla), slože u međusobnu svezu. Svaka od tih zemalja imala bi svoju zemaljsku posebnu upravu i nezavisnost, a sve bi zemlje i narodi sačinjavali jednu cjelinu prema vanjskom neprijatelju. Ukratko, to bi u neku ruku imale biti Sjedinjene Države Južnih Slavena. U toj bi Jugoslaviji imali Slovenci svoju upravu, Hrvati svoju, Srbi svoju. Ni jedan narod ne bi izgubio svoju potpunu slobodu, narodna obilježja i osebine, vjeru ili običaje, svaki bi ostao u svojoj zemlji neodvisan u svojem narodnom razvitku od drugih bratskih narodnosti. Misao Jugoslavije nipošto ne sadržaje u sebi to, da se ikojni jugoslavenski narod, koji bi bio jedan član te sveze, podvrgne drugome, ili mu prepusti koji dio zemlje. Ne bi tu Hrvati »postali Srbi« niti bi koje hrvatske zemlje »postale

⁸ *Hrvatski svijet*, New York, 4. VIII 1914, br. 1467

⁹ *Srpski glasnik*, Pittsburgh, 14. IX 1914, br. 29.

¹⁰ *Hrvatski svijet*, 14. VIII 1914, br. 1477.

¹¹ U mnogim iseljeničkim kolonijama dolazilo je do zajedničkih akcija hrvatskih i srpskih iseljenika. Njujorški Hrvati i Srbi uputili su i apel na sve iseljeničke kolonije za osnivanje »Jugoslavenske narodne obrane«. U apelu se zahtijevalo da svaka kolonija osnuje zasebni odbor »Jugoslavenske narodne obrane«, a svaki takav odbor trebao se brinuti za skupljanje novčane pomoći za žrtve rata. Budući da se novac nije mogao slati u domovinu, trebalo ga je polagati u neku sigurnu državnu blagajnu i poslije rata poslati u domovinu.

Osnivanje »Jugoslavenske narodne obrane« među iseljenicima na početku rata bilo je spontano i u tom pogledu nije bilo nikakvih veza između onih u Kaliforniji i »Jugoslavenske narodne obrane« u New Yorku.

srpske« kako nekoji neupućeni viču na one, koji zagovaraju slogu Južnih Slavena, da žele Hrvate prodati Srbiji, niti bi Slovenci bili siljeni da budu nešto drugo nego što jesu. Svaka će narodnost biti zaštićena, svakoj će biti zajamčen sloboden razvitak [...]» »Zajedničar« dalje piše da nezavisne jugoslavenske državice ne bi mogle egzistirati jednakog zbog unutarnjih kao ni zbog vanjskih razloga. »Radi toga je ideja Jugoslavije, ideja sloge između svih slavenskih naroda na jugu Evrope, po shvaćanju mnogih, jedini način, kojim bi sve do sada potlačene slavenske narodnosti, a među njima i naša domovina, domogle se svoje potpune slobode i nezavisnosti«.¹²

Jugoslavenski pokret među iseljenicima od samog je početka imao opoziciju. U tisku i javnom životu pojavljivala su se velikonalistička shvaćanja. Tako je Mihajlo Pupin 17. studenoga 1914. održao u New Yorku predavanje o Srbima u ratu. Tom prilikom je Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju označio kao srpske zemlje. »Hrvatski svijet« je reagirao: »Kao što pobijamo šovinizam i zasljepljenost na hrvatskoj strani, tako ćemo ga nesmiljeno pobijati i na srpskoj strani [...] Činit ćemo to, jer je to narodna nužda, jer to traži i zajedničko dobro Hrvata i Srba«.¹³ I »Zajedničar« je prigovorio Pupinu da se sjetio na Hrvate samo onda kad ih je pozvao na skupljanje milodara za »Srpski Crveni križ«, srpsku siročad i »Srpsku narodnu obranu«. Još prije toga »Zajedničar« je predbacivao Pupinu radi njegovih izjava u engleskom tisku u kojem se nepovoljno izrazio o Hrvatima. Pupin je odgovorio na te optužbe u listu »Srbobran«, u kojem je napisao: »Ja sam uvijek branio pravo hrvatskog naroda na svoje dično ime. A ima li danas i jednog pametnog Srbina koji drugaćije misli? Iza tog dičnog imena Hrvat počiva jedna politička historija, koja je sasvim zasebna od historije srpskog naroda. I jedna i druga strana istog naroda ima svoju zasebnu prošlost, sa kojom se mogu pravedno ponositi. Ko god danas očekuje da Hrvat ili Slovensac odbaci svoje ime i da se pretvor u Srbina, taj je neozbiljno derište o kojem ne vredi voditi ozbiljna računa«.¹⁴

19. kolovoza pojavio se u »Zajedničaru« nepotpisani članak pod naslovom »Hrvatsko stanovište«. Članak je od iznimno velike važnosti iz dva razloga: 1) Imao je znatan odjek među iseljenicima, i 2) stvorio je temelj za pokret jednog dijela hrvatskih iseljenika, koji su se kroz čitavo vrijeme rata borili za zasebnu hrvatsku državu.

U članku se kaže: »Zar da se nadamo, da će nam bilo *tko* nakon ovog strašnog rata darovati, pokloniti našu slobodu? Zar da vjerujemo nekim našim nadrinovinarima, koji u svojoj bezglavosti pišu, da se Evropa bori za slobodu Hrvatske i ostalih slavenskih zemalja u Austriji? Zar da vjerujemo, da ćemo pod ičijom nehrvatskom vrhovnom upravom biti slobodni i gospo-

¹² *Zajedničar*, 19. VIII 1914, br. 33.

Prilikom prelaska srpske vojske u Srijem, 14. IX »Hrvatski glasnik« iz Pittsburgha objavio je brzojav, koji je tobože Milan Marjanović posao iz Soluna u SAD, a prijestolonasljednik Aleksandar uputio hrvatskom narodu. Brzojav je glasio: »Hrvatska braćo! Dolazim sa srpskom vojskom na zemljište kraljevine Hrvatske. Moja vojska ne želi da zauzme ni jedne hrvatske države (! I. Č.), već smo došli, da vas oslobođimo ispod austrijskog jarma. Sada je doba da svoju domovinu oslobođite, da poslije rata možete mirno živjeti. Nadam se da ćete mi pomoći i doći u moju vojsku gdje su vaša braća Srbici. (Narodni List, New York, 15. IX 1914, br. 258.

¹³ *Hrvatski svijet*, 19. XI 1914, br. 1560.

¹⁴ Citat uzet iz *Zajedničara* 2. IX 1914, br. 35.

dari svoga na svome? [...] Pa da u svojoj naivnosti ipak pomislimo, da bi nam pod kojom na primjer slavenskom, a ne hrvatskom, upravom moglo biti nešto bolje, no što nam je sad, zar bismo se mi time mogli zadovoljiti? Zar bi time bile ispunjene tisućljetne sanje svakog pravog Hrvata?« Pisac dalje u članku otklanja bilo kakvu kombinaciju s Hrvatskom u kojoj bi ona dobila povlastice ili samostalnost uz koju bi morala prihvati kakvu vlast izvan Hrvatske. U takvom slučaju Hrvatska bi ostala samo pokrajina druge države, a to Hrvati ne smiju dopustiti. To Hrvatima nije niti potrebno, jer su se oni mogli brinuti sami za sebe. Hrvatski narod je potpuno zreo za svoju samostalnost, na koju on ima prirodno pravo, »da kao zreo i kulturni narod, potpun, a ne polovičan narod, sami sobom ravnamo i upravljamo! Nećemo zato, jer se nikad smirili ne bi bud pod čijom a ne hrvatskom upravom. Što dakle hoćemo? Hoćemo svoje! Hoćemo pravdu! Hoćemo, ukratko, ali posve odrešito i jedinstveno, *Ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku*, pod svjetлом hrvatskog krunom, pod žezlom hrvatskog kralja [...] Hrvati trebaju težiti za sjednjem s ostalim Slavenima, ali pri tome trebaju očuvati svoje čisto hrvatsko ime i narodnost«. Pisac kritizira krivo shvaćeno jedinstvo Hrvata i Srba i ideju Jugoslavije: »No najsmješnije kod svega toga je to, da bi oni kao Hrvati htjeli biti veći i rodoljubniji Srbi od samih Srba. Opaža se upravo neka nametljivost prema Srbima od koje već i sami Srbi zaziru, pa im i nehotice pada na um, da li tu nije i lični interes po srijedi. Nitko ne dvoji da su Hrvati i Srbi braća, da su sinovi majke Slavije, kao i Slovenci, Bugari i ostali, ali su Hrvati i Srbi ipak dva brata [...] makar su i blizanci. Svaki od njih imade svoju kuću [...] pak ćemo rušiti tisućljetne stare i solidne gradevine [...] i umjesto njih podizati jedinstvenu daščaru na pjeskovitom tlu, u kojoj će im obojici biti tjesno.¹⁵

27. rujna 1914. održana je u Pittsburghu skupština hrvatskih iseljenika nastanjenih u tom gradu i okolici. Na skupštini je prihvaćena rezolucija u kojoj je istaknuto kako Hrvati iz Pittsburgha i okolice izjavljuju složno i jednodušno želju za ujedinjenje, slobodu i nezavisnost hrvatskih zemalja, koje sačinjavaju dio Austro-Ugarske. Hrvati Pittsburgha obvezuju se da će moralno i materijalno pridonijeti »da iz ovoga rata domovina naša Hrvatska ne padne iz jednog ropstva u drugo, nego da iz njeg izide ujedinjena, slobodna i nezavisna Hrvatska«. Zbog toga su Hrvati iz Pittsburgha odlučili apelirati na jedinstvo Hrvata u SAD i na hrvatsko novinstvo izvan domovine da pomogne ostvarenje istaknutih ciljeva.

Jugoslavenskom pokretu stvarala se opozicija s još jedne strane. U sokolskim redovima jugoslavenskih iseljenika u Kaliforniji došle su do izražaja unitarističke jugoslavenske koncepcije. Tako se u jednoj rezoluciji »Sokol« iz Auclanda od 11. listopada 1914. govori »[...] da je najveći i najsvetiji cilj naš, ujedinjenje Hrvata i Srba i da su tom cilju dužni i pripravni žrtvovati sve drugo«.¹⁶ Takve rezolucije primane su od iseljenika vrlo sumnjičavo, pa je »Hrvatski svijet« bio prisiljen vrlo oštro reagirati na postupak »Sokola«.

Kod slovenskih iseljenika osjetila se izvjesna suzdržanost prema jugoslavenskom pokretu. Najveća slovenska potporna organizacija »Slovenska narodna jednota« uputila je slovenskim iseljenicima prijedlog po kojem se trebalo od predstavnika svih slovenskih potpornih i političkih organizacija formirati

¹⁵ *Zajedničar*, 19. VIII 1914., br. 33.

¹⁶ *Sokol*, San Jose, Cal., 1. XI 1914., br. 6.

poseban odbor koji bi pratio politička zbivanja i utjecaj tih zbivanja na Evropu i sudbinu slovenskog naroda. Odbor je trebao slovenskim organizacijama davati prijedloge po kojima bi se radilo za interes slovenskog naroda. Prijedlog SNPJ podržale su gotovo sve slovenske organizacije. Treba naglasiti da je najveći dio slovenskog tiska zauzeo odlučno protuaustrijsko držanje.

Austro-ugarska diplomatska i konzularna predstavništva počela su akciju podrške Austro-Ugarskoj među našim iseljenicima odmah u početku rata. Ali njihov utjecaj jače će se osjetiti tek u 1915. godini.

Ratni događaji su u najdelikatnijem položaju zatekli »Hrvatski savez«, najveću političku organizaciju jugoslavenskih iseljenika. Bez ikakvih vijesti i veza s Hrvatskom, među vrlo šarolikim političkim odnosima iseljenika, u neutralnim SAD, vodstvo »Hrvatskog saveza« nije se usudilo poduzeti odlučnije korake i unatoč apela koji su stizali iz redova iseljenika. Njegov prvi proglašenje iseljenicima 6. kolovoza 1914., s ciljem da ih odvratи od odlaska u austro-ugarsku vojsku, imao je više deklarativen karakter. U proglašenju se među ostalim kaže da će:

1. Rad uprave i članova »Hrvatskog saveza« biti i unaprijed posvećen duhovnom, moralnom, političkom i društvenom odgoju hrvatskog naroda kako bi mogao stajati u jednakom položaju s ostalim naprednim i slobodnim narodima. Savez će prema svojim silama i mogućnostima nastojati otkloniti od hrvatskog naroda svaki pokušaj i nastojanje s bilo koje strane, koje bi išlo za tim da zapriječi ili onemogući gore istaknutu svrhu.

2. Na temelju narodnog načela Savez će raditi za jedinstvo Hrvata i Srba, kao i za ujedinjenje i slobodu zemalja naroda hrvatskoga i srpskog. Ovome jedinstvu ne smije i ne može biti žrtvom narodna osebujnost, nijekanje ili gubitak narodnog hrvatskog imena. To treba naglasiti zato da bi se onemogućilo one koji se sumnjičavaju odnose prema narodnom jedinstvu.

3. Od časa kad su Hrvati, pred četiri stotine godina, stupili u vezu s habzburškom monarhijom, a kojom su obje strane preuzele obaveze, od onda pa do danas Habzburzi su hrvatskom narodu u svakoj prigodi kršili zadani riječ. Zbog toga je hrvatski narod odavna oslobođen svih svojih obaveza prema toj dinastiji. Sve su to razlozi da hrvatski narod, a pogotovo oni Hrvati koji se nalaze na slobodi, otkažu bilo kakvu podaničku vjernost Austro-Ugarskoj.¹⁷

U drugom proglašenju, što ga je »Hrvatski savez« uputio iseljenicima potkraj 1914., mnogo određenije se kaže da je konačni cilj američkih Hrvata sloboda Hrvatske, to jest mogućnost da hrvatski narod sam određuje svoj narodni život, da sam stvara zakone i pravila narodnog života i da ih sam mijenja onako kako to odgovara narodnim potrebama. Mali narodi ne mogu steći niti očuvati slobodu bez pomoći drugog ili drugih naroda. Hrvati to ne mogu očekivati od Austro-Ugarske. Slobodu, po mišljenju »Hrvatskog saveza«, treba tražiti na drugoj strani. Obećanje ruske vlade o borbi za slobodu svih Slavena, izjave francuske i engleske vlade da se rat vodi protiv sile, za pravdu, za slobodu potlačenih naroda, sve su to moralne obaveze Saveznika na koje hrvatski narod treba računati.

¹⁷ *Zajedničar*, 19. VIII 1914., br. 33.

O konačnom položaju hrvatskog naroda poslije rata neće odlučiti držanje američkih Hrvata, nego i zahtjevi koje će poslije rata iznijeti hrvatski narod u domovini. No i pored toga, američki Hrvati imaju važni zadatak da iznesu prave težnje hrvatskog naroda koji to u ovom času nije slobodan sam učiniti, a te težnje su da živi u zajednici sa susjednim slavenskim narodima. »Samo ispunjenje rečene narodne težnje može bez narodnih gubitaka i prirodnim razvitkom i nužnim odgojem dovesti do posvema izrazitog, jakog i čvrstog narodnog jedinstva«.

Radi ostvarenja navedenih ciljeva američki Hrvati trebaju prići svom prvom i u to vrijeme najprikladnijem radu, a taj je održavanje skupština u svim iseljeničkim kolonijama. Na tim skupštinama treba odrediti stajalište koje slobodni Hrvati moraju usvojiti u ratnim prilikama, raspravljati o stajalištu hrvatskog novinstva, dati podršku svima onima koji se bore za svoju slobodu i slobodu malih naroda, osuditi Njemačku i Austriju kao neprijatelje Slavena. Ali i taj skupštinski pokret treba biti organiziran, vođen iz jednog mesta u okviru »Hrvatskog saveza«.¹⁸

Skupštinski pokret jugoslavenskih iseljenika imao je od samog početka rata veliko značenje. Skupštine su se održavale u dane praznika. Po broju sudionika znale su se pretvoriti i u velike skupove od po nekoliko tisuća ljudi. Na njima su se redovito donosile rezolucije u kojima su se iznosila politička stajališta i želje naših iseljenika. Na njima se skupljao i novac za pomoć žrtvama rata, za »Crveni križ«, za plaćanje rada političkih organizacija iseljenika u SAD i drugo. Skupštine su se održavale i u najmanjim iseljeničkim kolonijama. Preko skupština aktivirale su se i najšire mase iseljenika. Ali kako nije bilo jedinstvenog političkog mišljenja među njima, tako nije bilo niti jedinstvenog skupštinskog pokreta. Skupštine su sazivale razne političke grupe i trudile se da tok i ishod skupštine bude u skladu s njihovim mišljenjem. Često je na skupštinama dolazilo i do fizičkih obračuna između iseljenika s različitim političkim mišljenjima. Ali i pored tih slabosti, skupštinski pokret bio je najzapaženiji oblik rada među iseljenicima i najviše je pridonio političkom aktiviranju jugoslavenskih iseljenika u vrijeme prvog svjetskog rata.

Dobrovoljačka akcija, skupljanje novčane pomoći, pomaganje »Srpskog Crvenog križa«¹⁹, borba protiv političke propagande austro-ugarskog diplomatskog i konzularnih predstavnštava, nastojanje oko jedinstva među iseljenicima predstavlјali su prve korake i rezultate rada među iseljenicima onih iseljeničkih organizacija i pravaca koji su započeli borbu za stvaranje jugoslavenske države.²⁰

¹⁸ *Zajedničar*, 19. I 1915, br. 2.

¹⁹ U to vrijeme u Ameriku su stigle vijesti iz Hrvatske, da je u Zagrebu osnovan »Hrvatski Crveni križ«, kojemu je bila svrha skupljati pomoć samo za hrvatske ranjenike. Među hrvatskim iseljenicima započela je nakon toga široka akcija za pomoć »Hrvatskom Crvenom križu«, a u akciju se aktivno uključila i »Hrvatska narodna zajednica«. Ali pomoć nije poslana u Hrvatsku. Prevladalo je mišljenje da bi taj novac ipak upotrijebile mađarske vlasti u svoje svrhe.

²⁰ U borbi za jedinstvo u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu posebno se isticao list *Zajedničar*, koji je, npr., pisao: »No jedno je ipak jasno. Zajedničari, kao članovi hrvatske organizacije, i *Zajedničar*, koji je glasilo te organizacije, mora da budu na čisto o tome, da smo Hrvati i da drugo ne možemo biti, da smo ogrank slavenskog stabla i da nas kao Hrvate i Slavene vežu velike dužnosti, kojih se u ovim odsudnim časovima za naš narod ni pod koju

U prvim mjesecima rata nije poduzeta nikakva značajnija akcija među iseljeničkim organizacijama da se jugoslavensko pitanje iznese pred Savezničkim organima, a niti pred američke političke krugove. U Narodnom vijeću »Hrvatskog saveza« predsjednik Gršković dao je prijedlog za izradu spomenice, koju bi se u ime Saveza uputilo savezničkim diplomatskim predstavništvima i američkoj vlasti. Ali akciju je spriječio Davorin Krmpotić, župnik u Kansas Cityju, inače istaknuti društveni radnik među hrvatskim iseljenicima. Krmpotić je izvijestio Grškovića da je prethodno tražio od američkog senatora W. Stona, svog dobrog znanca, da intervenira kod savezničkih poslanstava u korist Hrvata. Nakon razgovora s engleskim poslanikom, Ston je uputio Krmpotiću ovo pismo: »Govoreći s poslanikom Velike Britanije o ratnim stvarima i došavši na razgovor o Balkanu spomenuo sam vaš dragi narod u tom obliku, što sam iznesao pitanje, kako bi bilo, da se Hrvatsku oslobođe? On mi je ravno rekao, gdje se Hrvati sada nalaze; onaj, koji ih poznaje sada, kada imade tisuću prilika, da se ganu i da zakrenu ključ čitavog položaja u srednjoj Evropi, pa vidi njihove vojnike, kako se bore protiv nas, spoznaje, da oni nisu dosta patrioci, pa neka služe svome neprijatelju. U slučaju da Austrija ostane u tom ili drugom kojem obliku, mi nemamo prava miješati se u unutarnji stav monarhije koje je Hrvatska sastavni dio. Mir nakon rata zaključio bi se u kojoj zemlji samo na općenitim osnovama, ali granice zemalja i teritorija određuju kasnije posebna povjereništva susjednih stranaka. Hrvatska neće biti zastupana u mirovnom povjerenstvu. Mi vidimo sada, da je nezin narod zadovoljan sa svojom sudbinom«.²¹

Don Niko Gršković u listu »Hrvatski svijet« br. 1873, 1915, osporio je autentičnost Stonova pisma Krmpotiću. Gršković se čak obratio i samom Stonu, koji mu je odgovorio da spomenuto pismo Krmpotiću nije pisao. Spominje to i Potočnjak u svojoj knjizi »Iz emigracije«. Krmpotić je pobijao tvrdnje »Hrvatskog svijeta«. Na drugom sastanku hrvatskih svećenika u Chicagu, 10. kolovoza 1915, tvrdio je kako mu je poslije ove afere senator Ston pisao da s obzirom na to što je njegovo prvo pismo izšlo u javnost, on neće više nikad ništa učiniti za naš narod. U odgovoru Potočnjaku Krmpotić je o Stonovu pismu 1927. rekao: »Senator Ston bio je pročelnikom odbora senatora za vanjske poslove. To je vanredno važan odbor, koji vrši kontrolu i nad predsjednikom i njegovim tajnicima u vođenju vanjske politike. Ston je bio protivnik ulazu Amerike u rat, što je pokazao svojim znamenitim govorom u Senatu. Time se je bio izvrgao velikoj kritici, pa je čovjek kasnije bio vrlo oprezan. O sada već »glasovitom« pismu dobili smo iz prvoga izvora ove obavijesti: Iz Cleveland-a je senator dobio pismo uz prijepis nekog pisma, koje nije bilo ovjerovljeno; senator mu dakako nije vjerovao; uz prijepis bilo je i popratno pismo, koje je sadržavalo isto što i prijepis, te

cijenu ne smijemo odreći, ako želimo da nam domovina naša i hrvatske zemlje budu slobodne. Postići se nešto može samo sloganom. Ako će jedan dio našeg naroda raditi za obnovu kraljevstva, drugi dio za republiku, treći za sjedinjenje sa drugim Slavenima, četvrti za daljnje robovanje Austro-madariji, nećemo postići ništa već nam se može dogoditi da usprkos prilici, koja se je pružila nakon stoljeća, i dalje ostanemo tuđi robovi. Ako ostanemo ovako pocijepani, ne možemo stvarati niti samostalno i jedinstveno kraljevstvo, niti republiku, niti se možemo nesložni i rascjepani složiti s drugim Južnim Slavenima. Ako hoćemo slobodu, ako hoćemo da drugi s nama računaju, kao s narodom koji ima pravo na slobodu, moramo se najprije složiti i ujediniti među sobom i biti jedan narod u pravom smislu riječi. Ovo je stanovište koje treba biti temelj našeg rada u ovim presudnim časovima«. (Zajedničar, 2. IX 1914, br. 35.

²¹ F. Potočnjak, Iz emigracije III, Zagreb 1927, 149.

se pozivalo na oglas pisma u nekim slavenskim novinama. Senator nije poznavao osobe koja mu piše iz Clevelanda, pa videći kako stvar stoji, odlučio je odgovoriti niječno [...] da se ogradi protiv stranih jezika, istaknuo je, da je njegov jezik engleski«.²²

Na žalost, danas ne možemo utvrditi stvarnu istinu oko Stonova pisma. Ako je pismo doista autentično, onda ono izvanredno ilustrira stav saveznika prema hrvatskom pitanju 1914., a s druge strane i to da su već 1914. istaknuti američki političari poduzimali akcije za rješavanje hrvatskog pitanja.

Međutim, jedna druga akcija, koju je povela »Hrvatska narodna zajednica«, uspjela je kod engleskih vlasti u Kanadi. Po izbijanju rata, Kanada je radi mjera sigurnosti počela zatvarati doseljenike iz Njemačke i Austro-Ugarske i upućivati ih u posebne kampove, gdje su trebali ostati sve do kraja rata. »Hrvatska narodna zajednica« imala je u Kanadi četiri odsjeka čiji su članovi obavijestili Glavni odbor Zajednice u Pittsburghu da je u kanadskim kampovima zatvoreno 8.000 Hrvata i drugih slavenskih doseljenika. Nakon te vijesti Glavni odbor Zajednice donio je na sjednici od 15. siječnja 1915. odluku da predsjednik J. Marohnić i član odbora K. Unković otpisuju u Kanadu i vide što se može učiniti za konfinirane Hrvate. Neposredno pred odlazak u Kanadu otišli su M. Pupin i K. Unković kod engleskog poslanika u Washingtonu i objasnili mu da Hrvati i drugi Jugoslaveni nisu neprijatelji Engleske, nego da se oni, štaviše, nastoje oslobođiti austro-ugarskog ropstva. Pupin je bio osobni poslanikov prijatelj, pa su njegova i Unkovićeva nastojanja i zbog toga imala uspjeha.

7. lipnja su Marohnić i Unković stigli u Ottawu i posjetili generala Ottera, zapovjednika svih spomenutih kampova u Kanadi. Otter je pristao da posjete kampove i ispitaju zatvorenike i da se uvjere koji od njih zaslužuje slobodu. Kako je bilo mnogo zatvorenih Jugoslavena u kampovima, Otteru je predloženo tiskanje formulara, koje su zatvoreni trebali ispuniti, pa da se onda na temelju njihovih odgovora odluči koga oslobođiti. Otter je to prihvatio i ispunjene formulare slao je na ured Zajednice u Pittsburghu gdje se dobivao pristanak za oslobođenje iz kanadskih kampova. Na taj su način mnogi naši ljudi bili oslobođeni.

Radnici naši bili dovoljno vrijedni da bi ih odgovarajuće mogli da se eksponirala protu-austrijski, mogla je odigrati odlučuju uloga na samu aktiviranju iseljeničkog pokreta, nego i u stvaranju jedinstvenog fronta u radu na rušenju Austro-Ugarske. U tom smjeru bilo je i veliki doprinos sa strane iseljenika. Tako je urednik »Hrvatskog glavnika« Ž. Kostelički uputio na početku srpnja 1915. iz Pittsburgha pismo Josipu Jeloviću, članiku Jugoslavenskog odbora, u kojem je predlagao da se u SAD doveđe svakako Mile Starčević. Kostelički piše: »On je poznat kao jedan od najpotencijalnih Hrvata. Pozovite ga u Rim, samo neko mu razumije engleski jezik, koju on vlastalom znade i odobrava. (Tako je bila moja ideja, no nisam ustaša) [...] Recite mu da ga Hrvati Amerike pozovu da se ukloni iz SAD-a. On će se ukloniti u skladu s vama. [...]«

²² Neka se oglasi i drugo zvono iz Amerike, Odgovor Dru Franku Potočnjaku (Pretiljano iz *Hrvatskog lista* i *Danice Hrvatske*, New York 1927, 22.).

Jugoslavenski sabor u Chicagu 1915.

Uspješnom radu iseljeničkog pokreta Jugoslavena u SAD znatno je smetala njegova odvojenost ne samo od iseljeničkog pokreta u drugim dijelovima svijeta, nego i nedostatak kontakata s jugoslavenskim emigrantima u Evropi i sa srpskom vladom. U vodstvima iseljeničkih organizacija osjetila se potreba za koordinacijom rada sa svim čimbenicima koji bi mogli doprinijeti osloboženju naših naroda od Austro-Ugarske. 16. siječnja obratio se Kosto Unković jednim pismom predsjedniku srpske vlade Nikoli Pašiću, u kojem se potužio kako u SAD nemaju nikakvih dodira s domovinom, pa kaže: »Do nas amo dopriješe glasovi, da se jedan mali dio naših prvaka nalazi u Italiji, kojima je uspjelo, da na vrijeme ostave austrijsko tlo«. Unković je tražio od Pašića njihove adrese radi korespondencije, kako bi se od njih dobili podaci o progonstvima u Austro-Ugarskoj. »Nama ovdje fale takve vijesti, da ih možemo iznesti pred narod, da mu vjernom slikom današnjih prilika prikažemo sve grozote i strahote, koje naši narodni dušmani počinjaju nad našim najboljim sinovima, pa da se narodu pokaže kako naša budućnost leži jedino u slozi i zajedništvu sa slobodnom i bratskom Srbijom«.¹

Iseljenicima nisu bile dovoljne vijesti iz Evrope, potrebno im je bilo više od toga. Pojava jedne poznatije osobe iz političkog života u domovini, koja se eksponirala protuaustrijski, mogla je odigrati odlučnu ulogu ne samo u jačem aktiviranju iseljeničkog pokreta, nego i u stvaranju jedinstvenog fronta u radu na rušenju Austro-Ugarske. U tom smjeru bilo je i nekih inicijativa sa strane iseljenika. Tako je urednik »Hrvatskog glasnika« Z. Kostelski uputio na početku ožujka 1915. iz Pittsburgha pismo Josipu Jedlowskom, tajniku Jugoslavenskog odbora, u kojem je predlagao da se u SAD dovede svakako Mile Starčević. Kostelski piše: »On je poznat kao jedan od najpoštenijih Hrvata. Pozovite ga u Rim, tamo neka mu rastumače jugoslavensku ideju, koju on uostalom znade i odobrava. (Tako je barem meni priznao nekada) [...] Recite mu da ga Hrvati Amerike zovu, da on spasi situaciju [...]« Kostelski se u istom pismu potužio i na izjave nekih srpskih političara, koje su u hrvatskom iseljeništvu izazvale nepovoljnu situaciju,

¹ AJAZU, AJO, sv. 16.

pa kaže: »Ma koga vraga su ti srpski političari tako kratkovidni, pak daju onako glupe izjave, da su to sve srpske zemlje. Time samo odbijaju Hrvate od sebe«.²

Već u prvim mjesecima rata »Jugoslavenski odbor« u Londonu posvetio je veliku pažnju uspostavljanju veza s iseljenicima. Tražio se način kako među iseljenicima skupljati dobrovoljce i finansijska sredstva za rad Odbora. U veljači 1915. odlučio je Odbor, koji je do tada sve troškove za svoj rad pokrivaо iz privatnih sredstava svojih članova i prijatelja, obratiti se iseljenicima jednim proglašom da dadu svoj prinos u Odborov Narodni fond, kako bi se na taj način omogućio rad Odboru na široj osnovi. U proglašu Odbora u početku se govori o strahotama što ih je naš narod od izbijanja rata počeo doživljavati i o dubokom uvjerenju Odbora da će završetak rata značiti slobodu za sve Jugoslavene.

Odbor je obavijestio iseljenike kako su mnogi Srbi, Hrvati i Slovenci umakli progonstvu njemačko-mađarskom i da se nalaze u Petrogradu, Londonu, Parizu, Rimu i u švicarskim gradovima, gdje rade na oslobođenju svih Jugoslavena od tuđinskog jarma i da su zbog složna rada osnovali Jugoslavenski odbor, koji radi za budućnost zajedničke domovine. Odbor se brine za sve što je potrebno u tom poslu, da pomogne onima koji su u tamnici, njihovim obiteljima i onima koji pobjegoše bez sredstava za življjenje, a za to mu je potreban novac. »Stoga se odbor obraća svim Srbima, Hrvatima i Slovencima, koji su raštrkani po svijetu, da pomognu što mogu. Otkidajte od usta i dajte kako možete pa i najmanji novčani prilog, što ste krvavim znojem u tuđini stekli. Sve što date, biće blagoslovljeno, jer dajete na oltar domovine. Nemojte žaliti nikakvih žrtava, jer promislite, da mnogo miljuna našega naroda trpi kod kuće, neizmjerno više. Što date, daćete za oslobođenje svoje otačbine, u koju ćete se brzo moći vratiti kao slobodni građani, a ne kao robovi. U njoj nećete više naći Nijemce i Mađare, da zapovijedaju i da se tove kao do sada našom mukom, nego ćemo u njoj biti svoji, pa ćemo uskliknuti: Moja kućica, moja slobodica!«

Stotina tisuća našega naroda, što se nalazi raštrkano po Americi, Australiji, po Africi i Aziji, odoše u tuđinu trbuhom za kruhom, jer Nijemci i Mađari — prokleti im ime! — ne dadoše u našoj zemlji ni željeznice, ni trgovine, ni obrta, ni škole za prosvjetu. U dalekom svijetu austro-ugarski konzuli sve su maldane Nijemci i Mađari, ne znadu našega jezika, ne staraju se za vas, nego kad vam što treba krvopije traže od vas siromaha skupe novce. Oni su nas i uvijek uckali, da se međusobno svađamo i slabimo, kako će nam moći da lakše zapovijedaju [...]

Braćo! Na posao dakle! Dajte svaki, ko što može. Vaše priloge i vaša pisma za naš odbor šaljite na ovu adresu: *Lloyd's bank limited For the Jugoslave Committee, 72, Lombard Street, London City.*

Ko hoće, da se znade u novinama što je dao, neka javi pa će mu se ime objelodaniti. Tko ne želi, da mu se za ime znade, neka i to javi u svome ili u kome drugome jeziku. Njegovo ime može se i kasnije objelodaniti, kada se vrati mirno doba i kada naša otačbina bude slobodna, da vas natrag primi u svoje krilo i dade vam rada za napredak svoj i svoga naroda.

² Na i. mj.

Jugoslaveni! Srbi, Hrvati i Slovenci! Šalje vam sinovski pozdrav izmuncena otačbina, koja će do malo uskrsnuti i probuditi se«.³

Još jedan važan razlog upućivao je Odbor na suradnju s iseljenicima. O tome piše Milada Paulová: »[...] bilo je emigrantima već u prvim počecima jasno, da za svoj rad inostrani trebaju legitimaciju. Austrijska štampa, iskorišćujući vješto situaciju, što narod u otadžbini nije mogao da protestira, bez prestanka je pisala, da su Hrvati protiv Srbije i da su joj oni dindušmani. Refleks te kampanje morao je da pobudi sumnju, da li je ujedinjenje za kojim je išao »Jugoslavenski Odbor«, doista pravi izražaj narodne hrvatske volje i uopće, da li je »Jugoslavenski Odbor« pravi predstavnik naroda. Videći emigranti, da od naroda kod kuće ne može doći glas, odlučiše da nadoknade njegov glas glasom iseljenika u Sjevernoj i Južnoj Americi. Među tim emigrantima bilo je Srba, Hrvata i Slovenaca. Njihov votum mogao je stoga da zgodno dokumentira, kakvo mišljenje vlada u staroj otadžbini, pa tako nastadoše prve osnove, da se izvrši organizacija među emigrantima u Americi«.⁴

A. Trumbić, I. Meštirović, a i drugi članovi Odbora, smatrali su da bi za takvu akciju, organiziranje iseljenika, bio najpodesniji Franko Potočnjak,⁵ pa je Odbor 8. siječnja 1915. donio odluku da Potočnjak otpušte u Sjevernu Ameriku. O svrsi svoje misije Potočnjak kaže: »Najveća se pažnja posvetila pitanju kako ćemo pred svijetom dokumentovati tvrdnju da smo Slovenci, Srbi i Hrvati jedan narod i tako opravdati naš zahtjev za ujedinjenje [...] Danas bi nam takva izjava i takav zahtjev dobro došli, legitimirali bi nas u našem istupu u preduzetnoj zadaći, dokumentirali bi opravdanost našega zahtjeva za narodno oslobođenje i ujedinjenje. Pa kad ih nema valja ih stvoriti. Tek nastaje pitanje: gdje i kako. Kod kuće je to apsolutno nemoguće, jer tamo su ugušeni i zadnji ostaci slobode, a svirepo proganjanje sa strane državne vlasti podignuto je na vrhunac. U onim prilikama onemogućeno je doći i do pojedinačnih izjava, kamo li do zajedničke i jedinstvene manifestacije u netom navedenome smislu do koje, prema dotadanjem mentalitetu, ne bismo došli ni u normalnim prilikama.

Ali ima jedan dio svijeta u kome se nalazi na stotine i stotine tisuća našega naroda od sva tri plemena. I to na stotine tisuća od svakoga plemena, slovenačkoga, hrvatskog i srpskoga. To je Sjeverna Amerika. U prilikama kada ne može da progovori narod u otačbini, posvema je prirodno da umjesto njega istupi onaj njegov dio koji se nalazi u slobodnim prilikama«.⁶

Zato je, nastavlja Potočnjak, odlučeno da se ide u SAD, pa da se iseljenici upute u čemu je stvar i da se privole da plebiscitarno prihvate rezoluciju kojom bi Hrvati, Srbi i Slovenci iz Austro-ugarske monarhije izjavili i naglasili svoje narodno jedinstvo, kidanje svih veza s Austro-ugarskom monarhijom i zahtjevali ujedinjenje s kraljevinom Srbijom.

I srpska vlada pokazala je već na samom početku rata interes za agitaciju među jugoslavenskim iseljenicima. Dr Nikola Stojanović izvještava da je kon-

³ M. Marjanović, Jugoslavenski odbor u Londonu, Jugoslavenska biblioteka, br. 4, New York 1916.

⁴ M. Paulová, Jugoslavenski odbor, Zagreb 1925, 22.

⁵ Potočnjak je još prije rata bio dobro upoznat sa prilikama među iseljenicima, jer je mnogima bio pravni zastupnik, a također je pratilo iseljenički tisk i čitao mnoge brošure koje su izlazile u iseljeništvu.

⁶ Franko Potočnjak, Iz emigracije III, Zagreb 1927, 22—23.

cem listopada dobio od Pašića uputstva za eventualne pregovore s Jugoslavima koje bude našao u Italiji. U tim uputstvima Pašić između ostalog traži: »Nastojati da se uspostavi veza sa Jugoslavenima iz Amerike«.⁷

Potočnjakov put u Ameriku, osim Jugoslavenskog odbora, podržala je i omogućila srpska vlada. Potočnjak kaže da su se svi dogovori vodili sa znanjem i u vezi s poslanikom kraljevine Srbije u Rimu, Ljubom Mihailovićem koji je o svemu točno obavještavao srpsku vladu u Nišu. Za putne troškove Potočnjak je dobio 5.000 talijanskih lira od srpskog poslanstva u Rimu, a Mihailović mu je rekao da je akcija koju će izvesti u skladu sa željom i intencijom srpske vlade, da se ona sa svim tim solidarizirala i dala punu zaštitu, primajući ga u državljanstvo Srbije. Mihailović je 7. siječnja 1915. uručio Potočnjaku putnu ispravu kao srpskom državljaninu, odvjetniku u Beogradu.

Poslanik kraljevine Srbije u Londonu, Mata Bošković, dodijelio je Potočnjaku kao pratioca u Ameriku Luku Smislaku, studenta oksfordskog sveučilišta i činovnika u srpskom poslanstvu u Londonu, izjavljujući da ima od Nikole Pašića posebno uputstvo prema kojem Smislaka treba pomoći uspjehu misije.

Potočnjak je stigao u New York 23. siječnja 1915, s punomoći Jugoslavenskog odbora koja je glasila: »Da svi čestiti Jugosloveni dobiju mogućnost da pokažu osjećanja u ovim istorijskim časovima riješili smo da osnujemo jedan jugoslovenski komitet koji će raditi da se naši ideali ostvare. Sjedište komiteta biće u Londonu, a njegova blagajna kod Lloyd's Bank Limited.

Gosp. dr. Franko Potočnjak koji uživa naše neograničeno povjerenje izložiće vam način kako mi to mislimo izvesti. Molimo Vas s toga da mu iskažete sve Vaše povjerenje i da mu budete u svemu na ruci«.⁸

Potočnjak je znao da će uspjeti u svojoj akciji ako za nju pridobije iseljeničke pravake. Zato se odmah, dan po dolasku u New York, sastao sa srpskim počasnim konzulom Mihajlom Pupinom, profesorom na sveučilištu Columbia i najutjecajnijim čovjekom među srpskim iseljenicima. Upoznao je Pupina sa svrhom svoga puta, naglasivši da iza te akcije stoje i srpska vlast i Jugoslavenski odbor, kojem je u radu potrebna legitimacija i sankcija naroda. Pupin je Potočnjaka upoznao s raspoloženjem srpskih iseljenika, koji su svi za Srbiju i njenu borbu, pa kod njih nije ni potrebna agitacija, jer se oni rado odazivaju svakom pozivu koji dolazi iz Srbije. Međutim, Pupin je upozorio Potočnjaka da je potrebno povesti agitaciju među Hrvatima i Slovincima i da je radi toga potrebno obići sva važnija mjesta gdje oni žive i pokušati ih pridobiti, a za Srbe je unaprijed dao garanciju da će svi akciju podržati. I drugi istaknuti srpski iseljenik, Pajo Radosavljević, sveučilišni profesor u New Yorku i predsjednik srpsko-pravoslavnog saveza »Srbovan«, pružio je punu podršku Potočnjaku. Uspjeh je bio tim veći što je Radosavljević sa svojim Savezom bio u opoziciji prema Pupinu i njegovoj grupi.

26. siječnja Potočnjak se u Pittsburghu, u uredu »Hrvatske narodne zajednice«, sastao s njenim predsjednikom Josipom Marohnićem i grupom članova nadzornog odbora, koji su toga dana doputovali na sastanak iz svih krajeva SAD. Potočnjak im je objasnio svrhu i cilj svog dolaska. Povjerljive

⁷ Nikola Stojanović, Jugoslavenski odbor, Zagreb 1927, 10.

⁸ F. Potočnjak, n. dj., 24.

razgovore imao je s Marohnićem, uputivši ga u neke stvari koje nije bilo uputno iznositi pred više osoba. O tome Potočnjak kaže: »Predsjednik Hrvatske Zajednice, vođa jedne ogromne vojske treba da bude informiran o nekim stvarima koje će izvadati vojska, ali ne treba da ona o tome rezonira. Sve onako na skoru ruku mogao sam opaziti kod nekih neko zagonetno, nipošto otkriveno i iskreno držanje, a primjedbe su im uvijek nekako u stranu udarale. Osobito se u tom odlikovao jedan »fiškal i bilježnik«, Dalmatinac, pa kada sam taj zamjet povjerljivo saopćio Marohniću, kazao mi je da sam dobro zapazio i da je to vječni i stari smutljivac u svakoj stvari, ma o čemu se radilo. Doda, neka mi to ne zadaje brige, jer će već biti paralizovan ako bi eventualno što htio da poduzme«.⁹

27. siječnja Potočnjak se sastao u Clevelandu s don Nikom Grškovićem. S njim je također pretresao sva pitanja o kojima je ovisio uspjeh njegove misije. Potočnjak kaže kako su mu upute i obavještenja don Nikina bila od neizrecive koristi te da je on kao nesumnjivo najjača osoba među našim svijetom u Americi, poznavalac prilika i osoba u svim krajevima, znao istaći svaku, pa i najmanju sitnicu koja je bila važna i da je već unaprijed upozoravao na neke eventualnosti.¹⁰ Gršković, predsjednik političke organizacije »Hrvatski savez«, vlasnik i glavni urednik dnevnika »Hrvatski svijet«, u kojem je svaki dan pisao uvodne i važnije članke, poznavao je u tančine sav život našeg svijeta u Americi, a s jednakim zanimanjem pratio je sve faze političkog života u starom kraju.

Posredovanjem Grškovića Potočnjak se sastao u Clevelandu i sa slovenskim predstavnicima Ljudevitom Pircom i Eduardom Kališem. Potočnjak je 29. siječnja doputovao u Chicago gdje je održao nekoliko većih sastanaka na kojima su sudionici pokazivali oduševljenje za rad i zahtjevali što intenzivniju akciju. Organizaciju nužnih poslova za Chicago i okolicu preuzeли su dr Ante Bijankini i svećenik Maksim Relić, unijatski župnik ruske naseobine.

U Kansas Cityju Potočnjak se sastao sa svojim starim prijateljem, svećenikom Davorinom Krmpotićem, političkim istomišljenikom još od 1897. kad mu je Krmpotić pomogao za izbor u Sabor. Krmpotić je također obećao pomoći Potočnjaku u njegovu radu u SAD. I u iseljeničkoj koloniji u St. Louisu Potočnjak je naišao na odobravanje svoga rada.

Nakon uspješno završene turneje po važnijim iseljeničkim kolonijama gdje je sakupio potrebne informacije, upoznao situaciju i dogovorio se s istaknutim iseljenicima, Potočnjak se vratio u New York, gdje se ponovo sastao s Pupinom, a također i s istaknutim slovenskim iseljenikom i bankarom Frankom Sakserom, koga je također pridobio za svoju misiju. Potočnjak je na putovanju po iseljeničkim kolonijama uspio postići suglasnost s iseljeničkim prvacima za saziv općenarodnog sabora na koji će doći izaslanici hrvatskih, srpskih i slovenskih udruženja odanih jugoslavenskoj stvari, s tim da na saboru mogu sudjelovati i istaknutiji iseljenici koji nisu ni u jednom udruženju. Potočnjak se također dogovorio da on osobno uputi proglašenje iseljeničkoj javnosti.

Iseljenički tisak objavio je 10. veljače proglašenje jugoslavenskim iseljenicima u kojem ih je upozorio da o ishodu rata u Evropi ovisi da li će podjarmljeni slavenski narodi i dalje živjeti u ropstvu ili će postati slobodni. Rusija i Srbija

⁹ Potočnjak, n. dj., 43.

¹⁰ Potočnjak, n. dj., 46.

ratuju za to da se milijuni Slavena oslobole od njemačkog i mađarskog ugnjetavanja. Dok te slavenske države vode borbu za slobodu, »dotle rođena naša braća Srbi, Hrvati i Slovenci [...] lijevaju krv i bivaju iskorišćavani u korist vlastitog iskorišćavača, biju se protiv svojih oslobođitelja, rođene svoje braće, biju se sami protiv sebe«. S druge strane, kaže se u proglašu, kod kuće vlada teror, ljudi šikaniraju i odvode u zatvore, a stanovništvo živi u vrlo teškim prilikama. Zbog toga su iseljenici u Americi dužni da sa svoje strane učine i pridonesu kako bi se pomoglo njihovoj braći u domovini.

U proglašu se obavještava iseljenike o osnivanju Jugoslavenskog odbora, o njegovu radu i o potrebi da se dade šira narodna potpora tom radu. Kako nije moguće dobiti pomoć naroda iz domovine, Odbor se obratio stotinama tisuća iseljenika širom svijeta, »koji i po fizičkim i po moralnim svojim svojstvima može, ima pravo, a i dužnost, da progovori u ime svoje majke-zemlje i oca-naroda«.

U proglašu Potočnjak upoznaje iseljenike kako je on, kao izaslanik Jugoslavenskog odbora, došao među njih da ih upozna s programom rada Odbora i s ulogom koju je Odbor namijenio iseljenicima u SAD. Zbog toga se sastao s najuglednijim predstvincima iseljenika, »da uglavimo: gdje, kada i na koji način narod juga slovenskoga, nastanjen u Americi, da manifestira i naglasi svoje zahtjeve u ovome velikom istorijskome času. Jednodušnom njinom odlukom riješeno je da se održi veliko narodno vijeće na koje da dođu, po mogućnosti, predstavnici i izaslanici svih narodnih udruženja slovenačkih, hrvatskih i srpskih, kao i oni pojedinci koji među vama važe i položajem i poštenim narodnim radom i imenom. Na tome vijeću, pravome narodnome saboru, stvoriti će se odluka koja će pred čitavim obrazovanim svijetom izjaviti jasno i glasno: ko smo mi, narod slovenskoga juga, Hrvati, Srbi i Slovenci, što smo i što hoćemo«. Na kraju proglaša kaže se, da će sabor biti održan 10. ožujka u Chicagu.¹¹

Ali je Potočnjakova misija najednom došla u teško iskušenje. Don Niko Gršković, bez čije suradnje nije bilo moguće postići bilo kakav uspjeh, posumnjao je u Potočnjakovu akciju i u jednom momentu odustao od rada na njenom ostvarenju. Gršković se bojao:

— da put i način na koji Potočnjak misli provesti svoju misiju neće postići željenu svrhu da se dođe do jedne jedinstvene izjave Hrvata, Srba i Slovenaca, u formi rezolucije koja bi bila programom budućeg rada i izražaja narodnih želja i zahtjeva pred onima koji budu nakon rata odlučivali i o sudbini Jugoslavena;

— da će na skupštinu doći većina koja će se suprotstaviti zaključcima skupštine koje je Potočnjak predvidio;

— da će skupština imati lokalni karakter, da će na nju doći samo nekolica ljudi iz drugih mesta, te da se lako može dogoditi da neuspjeh skupštine uništi i ono što je do tada bilo postignuto.¹²

Iako je Gršković, a to će se kasnije i pokazati, dobro ocijenio reperkusije koje će Potočnjakova misija izazvati, on ipak nije ponudio neku drugu mogućnost. Iseljenički pokret u SAD trebao je postati sastavni dio općejugoslavenskog pokreta za rušenje Austro-Ugarske. Među iseljenicima se trebala

¹¹ Potočnjak, n. dj., 57.

¹² Potočnjak, n. dj., 49.

pojaviti jedna istaknutija osoba iz političkog života u domovini da ih uzdigne iznad njihovih lokalnih raspri i okupi u jedinstveni pokret. Takva je osoba mogla svojim autoritetom pridonijeti osnivanju jednog reprezentativnog rukovodećeg tijela za sve iseljenike. Svi ti momenti bili su važni za uspjeh Potočnjakove misije u SAD. Ne pružiti pomoć članu Jugoslavenskog odbora Franku Potočnjaku i još više onemogućiti uspjeh njegove misije, značilo je odreći se težnje da jugoslavenski iseljenici u SAD odigraju važnu ulogu u borbi za slobodu.

Nakon odlučnog Potočnjakovog pisma, u kojem je tražio od Grškovića razjašnjenje za uskraćivanje njegove suradnje i zahtjeva za potporu, Gršković se konačno odlučio pomoći Potočnjaku organizirati sabor, pa je objavio u »Hrvatskom svijetu« od 17. veljače članak »Dr. Franku Potočnjaku: Naša bratska ruka«. U članku je napisao: »Pred mjesec dana prispio je ovamo iz domovine dr. Franko Potočnjak. Mi smo njegov dolazak objavili u 'Hrvatskom svijetu' spomenuv ujedno, da ćemo naknadno obavijestiti naše čitatelje o svrsi dolaska Dra Potočnjaka.

Mi smo nekojima na upite odgovorili, a sada držimo, da je vrijeme, da i našoj široj javnosti kažemo svrhu dolaska, dosadanji rad i buduće osnove Dra Potočnjaka¹³. Opisavši političku prošlost Potočnjakovu i posebno njegovu borbu protiv Khuena, Gršković nastavlja: »On je, uvjeren o istini, koju je učio, branio i šrio, ostao na svojem putu i onda, kad su nekoji od drugova njegovih tražili zakloništa i odmora u zatišju vlasti, on je ostao skoro osamljen, da dočeka zgodu i čas, koji je došao i prije nego se je i sam nadao, da sve svoje umne sile posveti radu za oslobođenje naroda našeg, da nastavi ovdje rad, što ga je u Hrvatskoj započeo, da taj rad i žrtve uz pristajanje i sudjelovanje naroda našeg prognanog iz domovine, a nastanjenog i ovdje, donesu koristi i ploda narodu i domovini našoj Hrvatskoj«. Informirajući iseljenike o Potočnjakovu radu poslije dolaska u SAD, Gršković je naglasio kako je: »on započeo da po prethodnom dogovoru i u sporazumku s ljudima, kojima narod i domovina nisu prazne riječi, radi na tome, da se sada u ovim sudbonosnim časovima čuje pravi, ne patvoreni glas i naroda našeg, da se njegove težnje iznesu pred one, koji će i našom sudbinom, nakon rata, odlučivati, da nas se ne sudi po službenoj domovinskoj i prodanoj izdajničkoj štampi našoj ovdje, da nas se ne osuđuje, radi one braće naše, koja se bezsvjesceno bori za svoje tlačitelje, a proti braći i prijateljima svojim, nego da se vagnu bolje strane i svojstva naroda našeg, da se uvaži položaj i prošlost naša, da se znade, da i u nama imade želje, volje i sposobnosti za ujedinjenjem, oslobođenjem i slobodom, da smo i mi državotvorni i kulturni elemenat, koji u jedinstvu sa ostalom jugoslavenskom braćom hoće da budu svoj na svome i gospodar muke i subbine svoje. U tome je jedno i suglasno sve naše narodno novinstvo, upućeniji i bolji dio naroda našeg, zato je do sada nastajanje i rad Dra Potočnjaka i ovdje naišao i na sveopće razumijevanje i održavanje, zato će i u buduće, dok se ovoga bude držao, o čemu nemamo razloga dvojiti, ostati bezuspješni svi pokusi, da se i njega pred narodom oblati i njegov rad osujeti; s njime i uz njega biti će sve, što je zdravo i rodoljubno u narodu našem¹³.

Gršković je 19. veljače uputio u ime Hrvatskog saveza poziv svim članovima da se angažiraju za održavanje i uspjeh narodnog sabora. U pozivu

¹³ Potočnjak, n. dj., 53.

se kaže kako je došao čas na koji su američki Hrvati dugo čekali i kako je sada na njima red da pokažu na djelu svoju pripravnost u radu za oslobođenje Hrvatske. Sabor u Chicagu, koji je sazvan uz prethodni dogovor predstavnika američkih Jugoslavena s predstavnikom Jugoslavenskog odbora, pružit će i američkim Hrvatima priliku da se posavjetuju o tome kako i kojim sredstvima će pomoći oslobođenje naroda i domovine Hrvatske. Zbog toga članovi i grane »Hrvatskog saveza« treba da upute svoje predstavnike na Sabor.¹⁴

I »Hrvatska narodna zajednica« obratila se svojim članovima proglasom u kojem je istakla kako je Zajednica uvijek i na svakom mjestu bila spremna da učini sve što može za napredak hrvatskog naroda i za proširenje bratske slavenske uzajamnosti, pa i taj put vrši svoju dužnost i poziva svoje odsjeke da svi kojima to okolnosti dopuštaju pošalju svoje izaslanike na jugoslavenski sabor u Chicago.¹⁵

Onim časom kada je Gršković, predsjednik »Hrvatskog saveza«, podržao izaslanika Jugoslavenskog odbora, uspjeh je akcije bio osiguran.

Na početku rata Slovenci u Americi nisu imali čvrstu političku organizaciju utemeljenu na širokoj narodnoj osnovi. Osjećalo se nepostojanje takve organizacije. Raspršeni po udaljenim krajevima Sjedinjenih Država, po rudnicima, šumama i tvornicama, slovenski iseljenici nisu bili dovoljno međusobno povezani. Velike slovenske potporne organizacije kao što su: »Slovenska narodna potporna jednota«, »Slovenska katolička jednota«, »Slovenska delavska potporna jednota« i druge, bile su u prvom redu potporne organizacije. One su doduše u nedostatku odgovarajućih organizacija vršile mnoge poslove i na nacionalno-političkom polju. Ali, zaokupljene svojom osnovnom svrhom, nisu mogle u tom smjeru djelovati koliko su to narodne potrebe zahtijevale.

Neposredno prije održavanja sabora u Chicagu slovenski iseljenici odlučili su doći na sabor u ime jedne veće političke organizacije. Tako je započela akcija za osnivanje »Slovenske lige« od strane naprednih slovenskih iseljeničkih listova i društvenih radnika, među kojima su se osobito isticali Rudolf Trošt i Frank Sakser. Njihov rad nailazio je na širok odjek. Shvaćajući da će ratni događaji biti sudbonosni za budućnost slovenskog naroda i potaknuti rođoljubljem i ljubavlju za svoj stari kraj, slovenski iseljenici su kao nikad do tada pokazali oduševljenje za jednu jedinstvenu slovensku organizaciju — »Slovensku ligu«. Gotovo iz svih slovenskih kolonija širom Sjedinjenih Država stizali su tisku prijedlozi o tome kakva bi »Liga« trebala biti. Tisak je postao tribina raznih mišljenja o značajkama buduće organizacije. Akciji tiska pridružili su se i glasovi skupština, koje su se održavale po većim i nacionalno budnijim slovenskim kolonijama. Tako je već 24. siječnja 1915. kulturno društvo »Prešern« iz Pueblo Colorado ne samo uputilo poziv za osnivanje »Slovenske lige« nego i predložilo njen program. Po prijedlogu društva »Prešern«, Liga se trebala boriti za oslobođenje slovenskog naroda od austro-ugarskog ugnjetavanja i za ujedinjenje Slovenaca u ravnopravnu zajednicu Južnih Slavena.

Akcija za osnivanje »Slovenske lige« svakako je vodila k jedinstvu američkih Slovenaca. Ideja o stvaranju »Lige« trebala je slovenske iseljenike izdici iznad njihovih sitnih razmirica, biti viša nego li one ograde koje su dijelile

¹⁴ Tekst proglaša nalazi se u listu *Zajedničar*, 3. III 1915, br. 9.

¹⁵ Na i. mj., 25. II 1915, br. 18.

razne slovenske organizacije u Sjedinjenim Državama. Pripadnost različitim organizacijama, razlike u mišljenjima i oprečna politička uvjerenja nisu trebala biti prepreke pojedincima u njihovu angažiranju za »Slovensku ligu«. Išlo se za tim da sloga i jednodušnost ne bi bile časovite, samo pri osnutku »Lige«, nego da se stvori osnova za trajnije jedinstvo slovenskog iseljeništva.

Bilo je i velikih poteškoća oko osnivanja »Slovenske lige«. Svi slovenski iseljenici nisu shvaćali potrebu jedne takve organizacije. Neki su se pod utjecajem austro-ugarskih konzulata izravno tome suprostavljali. Tako je tada proaustrijski list »Amerikanski Slovenec« spočitavao osnivačima »Lige« da žele slovenske iseljenike kompromitirati u očima vlasti u starom kraju i tako im onemogućiti poslije rata povratak kući. I jedan drugi proaustrijski list »Slovenski narod« oštro je napao ideju osnivanja »Slovenske lige«. Posljedica pisanja »Slovenskog naroda« protiv »Lige« i Franka Saksera bila je ta da su austro-ugarske vlasti zaplijenile u Sloveniji svu imovinu Sakseru, koji je bio najbogatiji Slovenac u Americi.

»Slovensku ligu« kao ideju prihvatali su i slovenski socijalisti u Sjedinjenim Državama. Međutim, socijalisti i njihov vođa Etbin Kristan nisu se u potpunosti slagali s programom »Lige« te metodama za ostvarenje tog programa. To zbog toga što je »Liga« trebala pomoći stvaranje jugoslavenske države, ali ne na način kako su to zamišljali jugoslavenski socijalisti u Americi, a o čemu će biti govora u narednom poglavljju. Tako je zbog opozicije i s jedne i s druge strane bilo potrebno boriti se za »Ligu« vrlo jakim argumentima i pokazati slovenskim iseljenicima koliko će im ona biti potrebna tokom rata.

Spomenuli smo da je neposredni povod za osnivanje »Lige« bio dolazak člana Jugoslavenskog Odbora u Londonu Franka Potočnjaka u SAD i održavanje sabora u Chicagu.

Dan prije održavanja sabora sastalo se četrnaest delegata, koji su predstavljali 27 raznih slovenskih društava u SAD, u Little Bohemia Hallu u Chicagu na osnivačkoj skupštini »Slovenske lige«. Predsjednik skupštine Frank Sakser objasnio je u svom vrlo impresivnom govoru tiranski odnos austrijske vlade prema Slovincima, obrazložio zahtjeve slovenskog naroda za svoja prava. Sačuvala su nam se dva dokumenta osnivačke skupštine. U prvom — »Rezoluciji« kaže se: »Delegati 27 podružnica izabrani prilikom osnivanja »Slovenske Lige« [...] zastupajući slovensko-američke državljanе i ne državljanе, objavili smo slijedeću Rezoluciju:

1. Protestiramo protiv njemačkog nasilja i krivnji Njemačke za svjetski rat.
2. Protestiramo najodlučnije protiv okrutnog mučenja narodnih nedužnih žrtava austro-ugarskoj vladи.
3. Protestiramo protiv besramnog baratanja s našim slovenskim pokrajinama, a da se pri tome ne pita narodnu volju.
4. Protestiramo, da bi bilo kada naše Slovensko primorje, ili bilo koji dio naše zemlje bio predat Italiji ili kojoj drugoj zemlji.

Zato zahtjevamo:

1. Da se združe svi Slovinci u jednu cjelinu.
2. Da za nju vrijedi načelo slobode, jednakopravnosti i bratstva. Na podlozi toga:

Spozajemo da je sloboda preduvjet razvoja svakog kulturnog naroda; Spozajemo, da je politička, vjerska i socijalna jednakopravnost podloga trajnoga zadovoljstva naroda;

Spozajemo, da je bratstvo preduvjet prave slobode i jednakopravnosti;

Spozajemo potrebu bratstva, da se mi kao mali narod ujedinimo sa svojim krvnim susjedima u »Jugoslavensku federaciju«.¹⁶

U drugom dokumentu, koji nosi naslov »Slovenska liga«, a upućen je kao apel Slovencima i Slovenkama u Americi, kaže se:

»1. Prilike u kojima se nalazi sada slovenski narod u staroj i novoj domovini, prisilile su nas, američke Slovence, da se združimo u »Slovensku Ligu«.

2. Svrha »Slovenske Lige« je doseći kulturnu, političku i gospodarsku samostalnost naroda.

3. Radi toga poziva »Slovenska Liga« u svoju organizaciju sve Slovence i Slovenke bez obzira na njihov stav, vjersko i političko uvjerenje.

4. Osnivaju se zato posvuda po Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi, gdje god žive Slovenci, podružnice »Slovenske Lige«.

5. »Slovenska Liga« se objedinjuje u izvršnom odboru, koji biraju podružnice po svojim predstavnicima.

6. Izvršni odbor se sastoji od: predsjednika, tri tajnika [...]¹⁷

»Slovenska Liga« predstavlja prvi veliki korak u organiziranju projugoslavenski orijentiranih Slovenaca. »Glas Slobode« u broju od 12. ožujka pisao je o njenim ciljevima: »Glavni cilj tog pokreta je pomagati slovenskom narodu [...] »Slovenska Liga« bit će kulturno-političko društvo, koje će djelovati na tome, da dode slovenski narod do svojih prava i da mu pripomogne tako do bolje budućnosti [...] »Liga« je potrebna, što može svakog uvidjeti, tko god pozna povijest i tok sadašnjih zbivanja i dužnost svakog Slovenga je da se priključi tom pokretu.«¹⁸

10. i 11. ožujka 1915. održan je prvi jugoslavenski narodni sabor u prisustvu 468 delegata raznih organizacija i kolonija iz SAD i Kanade koji su predali uredne punomoći. Pored delegata bilo je još stotinjak uglednih iseljenika tako da su na zboru bila 563 sudionika. Od svih sudionika polovica su bili Hrvati, a ostalo Srbi i Slovenci. Zbor je otvorio predsjednik »Hrvatske narodne zajednice« Josip Marohnić, a za predsjednika zbara bio je izabran don Niko Gršković. Taj je zbor bio prvi veliki zajednički narodni sabor iseljenika iz jugoslavenskih krajeva. Na njemu je prvi put proglašen program narodnog oslobođenja od Austro-Ugarske i sjedinjenja u jednu narodnu državu zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom. Zbog toga Sabor u Chicagu znači jednu od prvih stranica povijesti jugoslavenske države, jer je to bilo prvi put da su se u tolikom broju predstavnici jednog dijela naroda, i to još u stranom svijetu, izjasnili otvoreno i definitivno za potpuni raskid s Austro-Ugarskom i ujedinjenje svih naših naroda u jednu državu.

¹⁶ Glas Slobode, Chicago, 16. III 1915, br. 22.

¹⁷ Na i. mj.

¹⁸ Na i. mj., 12. III 1915, br. 21.

»Hrvatski svijet« pisao je u toj prilici: »Ako se je igda i igdje očitovala prava volja i želja naroda našega, to je sigurno na ovome saboru, gdje je onako jedinstveno, složno i veličanstveno proglašena narodna država naša [...]«¹⁹

Danas je ne samo zanimljivo nego i potrebno osvrnuti se na ljude i shvaćanja koja su oni iznijeli na čikaškom saboru, dok će nam vremenski razmak omogućiti da shvatimo objektivno okolnosti koje su neminovno utjecale na njihove stavove. Gotovo svi sudionici slagali su se u jednom: »oslobodenje i ujedinjenje« i bili su za stvaranje zajedničke države Jugoslavije. U tom smislu sabor nije bio djelo nijedne stranke, nego je imao izvanstranačko značenje. Sami sudionici isticali su da na saboru ne treba manifestirati ni stranke ni osobe, nego samo narodnu stvar koja treba da bude što jače i krepče naglašena. Takav pristup radu čikaškog sabora ogleda se i u riječima Potočnjaka koje je u prigodnom govoru uputio Saboru: »Ujedinjenje tražimo na osnovi jedinstva narodnoga Slovenaca, Hrvata i Srba, jedinstva koje smo proveli u sebi, u našim dušama i srcima, u našoj narodnoj svijesti. Naše narodno jedinstvo manifestirat ćemo pred vanjskim svijetom, položit ćemo [...] svoje vrsti ispit zrelosti, da nam se ne kaže, kada još niste u sebi jedno, ne možemo vas ni mi na silu jednim praviti. Mi ćemo narodno naše jedinstvo manifestirati i pred čitavim svijetom glasno i jasno izjaviti, da nijesmo nikakvi ni narodi ni narodnosti, već narod — da nema naroda već samo jedan i isti jedinstveni narod, a taj je Jugoslavenski narod«.²⁰

I u rezoluciji donesenoj na Saboru ističe se: »Hrvati, Srbi i Slovenci jedan su isti narod, obilježen jednim jezikom, nastanjujući pod raznim imenima i u mnogobrojnim pokrajinama jugoistočne krajeve austro-ugarske monarhije, kraljevinu Srbiju i kraljevinu Crnu Goru.

Skupni naziv im je Jugosloveni. Jugosloveni austro-ugarske monarhije, u kojoj vladaju dva naroda, Nijemci i Mađari, trpe i stradaju u potpunome ropstvu. Političkih prava ne uživaju nikakvih, ekonomski bivaju do krajnosti izrabljivani i sisavani, u kulturnome razvijanju spriječavani i suzbijani, nacionalno su uništavani, socijalno potiskivani i zapostavljeni.

Toga stanja podnositi više nećemo, hoćemo li, da svoju narodnu individualnost i opstanak očuvamo.

Jedini svoj spas vidimo u oslobođenju od tih odnosa i u kidanju svake veze s austro-ugarskom monarhijom, a osigurani svoj opstanak, razvoj i napredak gledamo samo u jedinstvenome državnom organizmu svih Jugoslovena današnje austro-ugarske monarhije i kraljevine Srbije, i pored toga želimo ujedinjenje u jednu državnu cjelinu svih jugoslovenskih pokrajina austro-ugarske monarhije i kraljevine Srbije.

Stoga se s pouzdanjem obraćamo savezničkim državama, koje zajednički vode rat za oslobođenje podjarmljenih naroda, u sigurnom očekivanju, da će povesti ozbiljnog računa i o nama Jugoslovenima i sa svoje strane sve moguće poraditi, da uistinu dođe do ostvarenja tih naših opravdanih i jedino spasosnih želja i težnja, a time, uz ustaljenje prilika na Jugu, i do ravnovjesja međunarodnih odnosa u Evropi«.²¹

¹⁹ Franko Potočnjak, Jugoslaveni za svoju slobodu, Chicago 1915, 33.

²⁰ Franko Potočnjak, Jugoslaveni za svoju slobodu, Chicago 1915, 14.

²¹ Na i. mj., 22.

Iz Potočnjakova govora i rezolucije dade se zaključiti da je čikaški sabor odrekao obilježje posebnih naroda Srbima, Hrvatima i Slovincima, pretvorivši ih u jedan jedinstveni narod. Stavovi koje su zastupali iseljenički predstavnici na Saboru bili su drugačiji. Sabor je u prvom redu prišao osjećajno ostvarenju jugoslavenske misli, koja je kod jugoslawenskih naroda, a posebno u Hrvata imala dugu tradiciju. Čak i iz navedenih Potočnjakovih riječi jasno proizlazi da je jugoslavenstvo o kojem se govorilo na Saboru bilo sredstvo za političku akciju koja je trebala da bude što efikasnija, kako bi saveznike što uspješnije zainteresirala za težnje jugoslavenskih naroda. S druge strane i u samoj rezoluciji Sabora, iako se govorio o jednom narodu, ipak se govorio i o narodnoj individualnosti. O narodnoj individualnosti jugoslawenskih naroda govorili su i delegati na Saboru. To se naročito odrazilo onda, kad su delegati, koji su doduše u prvom planu imali prekid s Austro-Ugarskom i stvaranje nove države, ipak redovito iznosili svoja shvaćanja o uređenju buduće državne zajednice. To je potrebno naglasiti zato da ne bismo danas mislili da su sudionici Sabora došli na taj skup da na njemu prihvate novi politički program, dotad njima nepoznat. Sve ono o čemu je Sabor raspravljaо bila je posljedica već iskristaliziranih političkih shvaćanja u našem iseljeništvu.

Don Niko Gršković istakao je da su Hrvati državotvorni i kulturni element, koji želi jedinstvo s ostalom jugoslavenskom braćom i biti svoj na svome i gospodar svoje sudbine. U svome govoru doslovce je naveo: »[...] ali mi vidimo u Jugoslaviji majku za sve jednaku. Ne skida ona krunu s glave mučenice Hrvatske, ne skida je s glave junačke Srbije, ne skida je s glave lijepе Slovenije«.²²

U pismu Mihajla Pupina koje je pročitano na Saboru između ostalog kaže se: »[...] Srbin, Hrvat i Slovenac mora dobiti, svaki za sebe, svoju političku, privrednu i duševnu slobodu i da onda rade zajednički kao tri ravnopravna brata«.²³

Paja Radosavljević, izabrani potpredsjednik na Saboru, govoreći o budućoj jugoslavenskoj državi istakao je: »Ne radi se o velikoj Srbiji, velikoj Hrvatskoj, velikoj Sloveniji i tko tako govorи najveći je neprijatelj. Niti će Srbin posrbiti Hrvata, niti Hrvat Srbina i Slovenca, ni Slovenac Srbina i Hrvata, već će se svi udružiti u veliku Jugoslaviju«.²⁴

Davorin Krmpotić, uvjereni sljedbenik Ante Starčevića, također je prihvatio ideju o stvaranju nove jugoslavenske države: »U Americi sam naučio da smo svi ljudi stvorenji jednaki, da imamo jednako pravo na slobodu i sreću. Ako ta buduća Jugoslavija nosi slobodu, u njoj će se Hrvatska osjetiti u svojoj slobodi, Srbija u svojoj, a Slovenija u svojoj. Nosi li carizam, ne treba je«.²⁵

Za slovensku skupinu na Saboru govorio je Rudolf Trošt koji je između ostalog istakao: »Granice na koje imamo svoje historijsko pravo i koje hoćemo sami postaviti, moraju biti zajedničke svim Jugoslavenima, da nas

²² Na i. mj., 23.

²³ Na i. mj., 19.

²⁴ Na i. mj., 19.

²⁵ Isto.

povezuju u konfederaciju Hrvata, Srba i Slovenaca, unutar slobodnoj, očišćenoj od neprijateljstva i nesloge, ljubeći se i kulturno se razvijajući [...]»²⁶

Iznimno su velike važnosti te izjave delegata na Saboru ne samo zato što otkrivaju smisao i sadržaj jugoslavenske ideje, koja je dominirala radom Sabora, nego određuju mjesto samog Sabora unutar koncepcije o karakteru buduće države. Naime, odmah u početku rata u jugoslavenskoj emigraciji počele su se ispoljavati dvije koncepcije: jedna s idejom prisajedinjenja jugoslavenskih zemalja kraljevini Srbiji i druga s idejom ujedinjenja kojom se isticala neophodnost ujedinjenja svih jugoslavenskih zemalja u jednu novu jugoslavensku državu u kojoj bi prestale državnosti Srbije i Crne Gore. Sabor je bez ikakvih rezervi i odlučno prihvatio drugo rješenje.

Državno uređenje buduće države nije iseljenike zanimalo samo iz rodoljubnih razloga. Većina ih je jedva čekala da se vратi u domovinu gdje će svojim zaradama popraviti stari dom i uvećati svoj nepokretni i pokretni imetak. Zato su oni, sudjelujući u akciji za oslobođenje, imali na umu i vlastite interese, dobro pazeći kakvo će biti državno uređenje u staroj domovini. Bolji politički i društveni poredak u rodnom kraju značio bi više blagostanja i za njih same. Treba spomenuti i to da je mnogi od namjeravanih povratnika, ne znajući sigurno koja će od zaraćenih strana pobijediti, ostao neutralan i apolitičan u nadi da će konac rata donijeti poboljšanje političkih i društvenih prilika u zemlji. Mnogi su bili spremni da se u slučaju potrebe prilagode i starim okolnostima, ako bi mu ušteđevina donesena iz iseljeništva dopuštala da osobno živi nešto lakšim životom. Takvi su neutralci bili prilično velika smetnja oslobodilačkom pokretu. Zato su se vodile široke akcije objašnjavanja o budućem uređenju nove države ne samo na Saboru nego i u iseljeničkom tisku. »Hrvatski svijet« je neposredno poslije završetka Sabora pisao: »Obećasmo odgovoriti na nekoje prigovore, raspršiti nekoje sumnje, radi kojih pojedinci (ne mislimo na plaćenu i zaluđenu gamad) ne rade za našu narodnu stvar onako odlučno i žilavo, kako bi mogli i morali. Pitaju oni: kakvo će biti unutarnje uređenje buduće države — Jugoslavije? Odgovaramo: onakvo kakvo bude najbolje odgovaralo narodnim potrebama našim [...]»

Otačbina naša imade biti tako uređena, da nam svima osigura i zajamči ličnu i skupinsku slobodu, jer samo u slobodi može da se prirodno razvija i pojedinac i narod [...] Prema tome vodeći računa o današnjem našem stanju, Jugoslavija imat će da poprimi oblik jedne savezne države, u kojoj će svaka od postojećih zemalja i pokrajina dobiti potpunu samoupravu, koja se ima sastojati u tome, da svaka pokrajina ima svoju potpunu samoupravu u svim poslovima unutarnje uprave, pravosuđa, bogoslovija i nastave. Poslovi državnog karaktera, i oni što se odnose na život čitavog državnog ustrojstva, imadu da budu svima zajednički. Ako je ovo bilo moguće provesti u Šjednjennim Državama i Švicarskoj, u kojima imade raznih naroda i jezika, bit će tim lakše kod nas, jer smo narod jednog jezika«.²⁷

²⁶ Citat na slovenskom glasi: »Meje, do katerih imamo svojo zgodovinsko pravico in katere si hočemo sami postaviti, morajo biti vsem Jugoslovom skupine, vezajoče nas s Hrvati in Srbi v eno konfederacijo, na znotraj svobodno, očiščeno sovraštva in nesloge, ljubečo se in kulturno se razvijajočo [...] (isto).

²⁷ Na i. mj., 38. (Hrvatski svijet se nije u cijelosti sačuvao. Zato citate iz lista uzimamo ponekad iz raspoloživih izvora).

Od samog početka borbe za nacionalno oslobođenje u iseljeništvu pitanje državnog uređenja Jugoslavije ušlo je u prvi plan. Na to pitanje trebao je dati odgovor i čikaški Sabor. Danas, nakon više od pola stoljeća, kad Jugoslavija postoji kao federalivna država, zanimljivo je, a i važno konstatirati da su delegati čikaškog Sabora zamišljali buduću Jugoslaviju kao jednu u osnovi saveznu, federalivnu državu, u kojoj će svi narodi imati ravnopravan položaj.

Važno je spomenuti i to da se u mišljenjima delegata o budućem uređenju Jugoslavije za usporedbu često uzimalo političko uređenje SAD. Svakako bi bilo velikog značenja ustanoviti koliko je američko društveno-političko uređenje utjecalo na političku opredijeljenost predstavnika na čikaškom Saboru i koliko su oni htjeli od američkih državnih institucija unijeti u organizam buduće države.

Neosporno je da je taj utjecaj bio velik. Važno je također spomenuti da je na skupštini Potočnjak, govoreći o razlozima raskida s Austro-Ugarskom, naveo iste argumente kojima je i Thomas Jefferson obrazložio prekid veza SAD i Engleske 4. VII 1776.: »U toku ljudskih dogadaja postane za narod nužno, da razvrgne političke veze s drugim narodom, pa da među vlastima zemlje zauzme posebno i jednako mjesto, na koje ga ovlašćuju zakoni prirode i Bog prirode«. Američko federalivno uređenje bila je osnova na kojoj je i Davorin Krmpotić zamišljao buduću Jugoslaviju, što jasno proizlazi iz njegove izjave koju je 1927. dao »Hrvatskom listu« i »Danici hrvatskoj«: »Ja sam s Potočnjakom najviše razgovarao o federalističkom uređenju na Balkanu, a pred očima nam je bilo uređenje sudbeno i upravno Sjedinjenih Država«.²⁸ I sami zastupnici na Saboru bili su svjesni velikog utjecaja koji je na njih vršio politički sustav SAD, pa je i Potočnjak u tom smislu izjavio: »Može biti nije puki slučaj, da mi ovaj narodni sabor održavamo i manifestiramo za ostvarenje naših narodnih idea u ovoj zemlji slobodi posvećenoj i slobodom osveštanoj.

Kao što je ova zemlja visoko podigla zastavu slobode i tako je do danas neoskrvrenjenu sačuvala, uživajući pod njome sve njene blagoslovene darove, priušćujući ih i drugima, slobode žednima i gladnim, tako će može biti, a daj Bože bilo tako, i ovaj naš čin biti ovjenčan jednakim uspjehom, te će i naši potomci isto tako znati čuvati slobodu kojoj mi danas temelje osnivamo«.²⁹

Čikaški je sabor bio jedna od karika u radu jugoslavenskog iseljeništva pri stvaranju zajedničke države. Načelnim programom za narodno ujedinjenje i oslobođenje stvoren je temelj i date su opće smjernice velikom narodnom pokretu jugoslavenskih iseljenika u SAD. Treba istaknuti da su među biranim zastupnicima na Saboru bili i takvi koji su imali punomoći i vjerodajnice od pet i više društava, tako da se može sa sigurnošću tvrditi da su stotine delegata zastupali velik dio našeg iseljeništva u SAD i da su bili pravi predstavnici Jugoslavena u Americi a da se kroz njihovo mišljenje odražavalо mišljenje i stajalište jugoslavenskih naroda uopće. Zato su zaključci Sabora značili i veoma veliku pomoć radu Jugoslavenskog odbora u Londonu, koji

²⁸ Neka se oglasi i drugo zvono iz Amerike..., New York 1927, 21 (U knjižici je preštampan niz članaka objavljenih u *Hrvatskom listu* i *Danici hrvatskoj* iz New Yorka u kojima se polemiziralo s nekim navodima iz Potočnjakove knjige »Iz emigracije III« objavljene u Zagrebu 1927).

²⁹ F. Potočnjak, Jugoslaveni za svoju slobodu, Chicago 1915, 15.

je na taj način dobio odobrenje za svoj rad i od samog naroda koji je živio izvan domovine. Iz istih razloga, to jest kao izraz narodne volje, velike važnosti je i apel Sabora saveznicima istaknut u rezoluciji: »Stoga s pouzdanjem se obraćamo savezničkim državama, koje zajednički vode rat za oslobođenje podjarmljenih naroda, u sigurnom očekivanju, da će povesti ozbiljnog računa i o nama Jugoslavenima i sa svoje strane sve moguće poraditi da uistinu dode do ostvarenja tih naših opravdanih i jedino spasonosnih želja i težnja, a time, uz ustaljenje prilika na jugu i do ravnovjesja međunarodnih odnosa u Evropi«.

Na Saboru je izabранo jedno uže tijelo, »Narodni jugoslovenski odbor« od 33 člana, po 11 iz svake narodne skupine. Za predsjednika odbora izabran je dr Ante Bijankini, a za potpredsjednike dr Pajo Radosavljević, Franjo Sakser i Josip Marohnić. Osnovni zadatak »Narodnog jugoslovenskog odbora«, kao organa Jugoslavenskog odbora u Londonu, bio je da provede u djelo prihvaćenu rezoluciju na Saboru. Na prvoj sjednici Odbora 12. ožujka 1915. Gršković kaže: »[...] pravac radu Odbora odmjerila je na skupštini prihvaćena rezolucija, koja je neoboriva dogma narodnog vjerovanja. Valja poduzeti sve i sva da do njenog ostvarenja dođe [...]«³⁰

Na istoj sjednici je Gršković predložio da Potočnjak održi nekoliko predavanja po većim iseljeničkim kolonijama. Htjela se na taj način dati prilika i onima koji nisu bili na Saboru da se neposredno upoznaju s njegovom svrhom i programom. Iako su Potočnjakova turneja i predavanja po iseljeničkim kolonijama bili neophodni radi učvršćenja autoriteta Odbora, ipak se prva akcija Jugoslavenskog narodnog odbora morala okrenuti u drugom smjeru. U drugoj polovini ožujka počeo je američki tisak pisati o ulasku Italije u rat i njenim aspiracijama na našu obalu. Te su vijesti uznemirile našu iseljeničku javnost. Na Odbor se počeo vršiti pritisak od strane iseljenika da se sazove drugi sabor i da se na njemu doneše protest protiv talijanskih zahtjeva i uputi svim silama Antante.

Održavanje drugog zbora, koji po broju predstavnika i svome značenju ne bi smio zaostajati za prvim, bilo je skopčano s velikim materijalnim troškovima i drugim tehničkim teškoćama. Zato je Narodni jugoslovenski odbor, koristeći se činjenicom da je predsjednik Ante Bijankini bio u odličnim vezama s ruskim konzulom u Chicagu, Filipom Volkom, odlučio da se preko njega uputi predstavka ruskom poslaniku u Washingtonu, Borisu Bahmetjevu, koji se također mnogo zanimalo za jugoslavenski pokret. Predstavka mu je upućena 23. ožujka 1915., a glasi: »Zastupnici svih ograna Jugoslavena u Austro-Ugarskoj monarhiji, nastanjeni u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike, sakupljeni na narodnom zboru u gradu Chicagu, državi Illinois, dana desetog i jedanaestoga marta godine 1915. u svrhu da pronađu sredstva kojima da podupri i pomognu svoje rodne zemlje — Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Istru, Kranjsku, Štajersku, Korušku, Bačku, Banat, Medimurje, Bosnu i Hercegovinu, koje se bore sada da sruše sa sebe austro-ugarski jaram i silništvo čije je nastojanje išlo za tim da apsorbira i uništi njihovo plemensko i nacionalno jedinstvo i opstanak, naložili su potpisima da uprave apel na svoju po krvi i rodu najbližu i najmoćniju braću, moćnu Rusiju, te njezinog [...] vladara [...] da podupru, obrane i pomognu Jugoslovene u njihovoj borbi za oslobođenje ispod austro-ugarskoga gospodstva i silništva, te da po-

³⁰ Zapisnik sjednice NJO od 12. III 1915, Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

mognu i zastupaju naše težnje u vrijeme koje će doći po svršetku sadanjega konflikta kod mirovne konferencije i međunarodnih ugovora između evropskih naroda.

Nama je nadalje naloženo, tumačeći cilj za kojim teže Jugosloveni, da predstavimo [...] pogibao koja prijeti Hrvatima, Srbima i Slovincima, pojmenice onima koji nastavaju Istru, te njezine otoke i gradove, Trst i Goricu, čitavu Kranjsku i Dalmaciju sa njenim ostrvima, od ugrožene aneksije po Italiji [...].

Kolike li nesreće za siromašne i vjerne zemlje, Istru, Kranjsku i Dalmaciju da nakon tolikogodišnjih isisavanja narodnoga blaga po Austro-Ugarskoj i žrtava u krvi svojih najboljih muževa — da padnu u ropstvo i vazalstvo Italije.

Pučanstvo Dalmacije, Istre i Kranjske sastoji se iz devedesetisedam postotaka Slovena, a njihovo raskomadanje i razdjeljenje ili aneksija Italiji bila bi nepravda i stvorila bi novu hegemoniju [...] isto tako i više nepravednu no je ona koja postoji danas«.³¹

Reakcije na čikaški sabor bile su kako u Americi, tako i u domovini, raznolike. Ali upravo te reakcije danas su od prvorazredne važnosti u ocjeni Sabora i njegove uloge unutar jugoslavenskog pokreta u SAD. Dobar dio sudionika na Saboru ostao je vjeran idejama i rezoluciji Sabora. Njihove stavove prema Saboru sažeо je »Zajedničar« u ove riječi: »Narodni naš zbor možemo nazvati triumfom nacionalne misli, apoteozom jedinstva, bratstva i ljubavi između Južnih Slavena i opjelom austrijskoj tiraniji, koja se više nikada neće oporaviti od groznog udarca, što joj ga zadaše Hrvati, Srbi i Slovenci sakupljeni na velikom zboru u Chicagu, dne 10. ožujka ljeta gospodnjega 1915«.³²

Neposredno poslije Sabora Davorin Krmpotić desolidarizirao se s odlukama Sabora i odbacio donesenu rezoluciju. U znak protesta protiv načina kako su vođene saborske sjednice i protiv rezolucije napisao je brošuru »Moja isповijest narodu«. Brošura je važan izvor ne samo za upoznavanje prilika i uvjeta u kojima se čikaški Sabor održavao nego i zbog toga što je u njoj Krmpotić formulirao političku osnovu za rad jednog dijela hrvatskih iseljenika za samostalnu hrvatsku državu. Krmpotić kaže kako je odgovoran onima koji su ga poslali na sastanak u Chicago i njima na prvom mjestu polaze račun o radu na sjednicama i zastupanju, zatim svim onim prijateljima koji su ga pitali poslije sjednice što misli o svemu tome, jer im nije dao nikakav odgovor, nemajući pri ruci rezoluciju.

Krmpotić je prigovorio organizatorima Sabora da nisu postupali demokratski. Sami su se imenovali u vodstvo Sabora, a govornike su unaprijed odredili. Rezolucija nije bila izražaj raspoloženja delegata na Saboru, nego ju je Potočnjak sastavio još prije početka Sabora. Krmpotić napominje da je, dok se rezolucija čitala pred Saborom, »burni pljesak i odobravanje kod riječi u rezoluciji: 'prekidanje veze s austro-ugarskom monarhijom [...] za-blještilo i zamaglilo ono što se sakrivaše u ostalom dijelu rezolucije, te je u cijelosti primljena onakva kakvu je referent predložio i napisao, a da o njoj delegati ni raspravljalji nisu, niti im je imenovani predsjedatelj Sabora prilike

³¹ Franko Potočnjak, Iz emigracije III, Zagreb 1927, 114.

³² Zajedničar 17. III 1915, br. 11.

dao za to, a još manje pozvao zastupnike naroda da sudjeluju u raspravi, te da otvara općenitu debatu o rezoluciji, što mu je dužnost bila. Rezolucija je primljena, a da je većina delegata ni razumijeli nisu, niti su je u rukama imali ni čitali, i vođe Sabora svoju svrhu postigoše. Oni su zadovoljni, a vi 'jazbeci' među koje i sami spadasmo povucite se u svoja duplja i budite tihi.«

Prema Krmpotiću, rezolucija onakva kakvu su je novine objavile i kako su je bar donekle delegati čuli, jest niz tvrdnji ničim nedokazanih za svijet za čije zanimanje su Jugoslaveni zainteresirani, a to je američka javnost. Zato je američki tisak grada Chicaga donio škrte izvještaje o samom Saboru.

Skupni naziv svim narodima u rezoluciji je: Jugoslaveni, dakle i njihova zemlja ili država koju obitavaju je Jugoslavija. Tko je ovlastio sastavljača rezolucije, pita Krmpotić, da liši Srbiju njezinog imena, kojeg se ona neće odreći za volju Jugoslavije, što su potvrdili prisutni srpski delegati. Da li će se Hrvati, Slovenci i Crnogorci odreći svog imena, ni to ne znaju prisutni delegati, dapače nijedan od njih nije imao pravo da to ustvrdi.

Krmpotić se dalje osvrće na dio rezolucije u kojem se traži »jedinstveni državni organizam svih Jugoslavena i kraljevine Srbije [...] i ujedinjenje u jednu državnu cjelinu svih jugoslavenskih pokrajina i kraljevine Srbije«, pa komentira: »Dobro za vas gospodo sastavljači, i koji ste na čelu Sabora, ako vam ovako bude išlo ili bolje ako vam se ispunii ovako kako ste napisali i zaključili. Znademo na čemu smo s vama. Ovdje rezolucija odstranjuje ime Jugoslavija, te svi jugoslavenski dijelovi naroda i zemalja dolaze po njoj pod jednu kapu, pod jednu političku tvorevinu ili državnu cjelinu, a ta jest kraljevina Srbija. Rezolucija imenuje Hrvatsku 'pokrajinom' i zaboraviše da je to 'prastaro i slavno kraljevstvo' i najstarije u budućoj Jugoslaviji, ako ikad takova nastane, i sjediniti se ima sa Srbijom u jednu državnu cjelinu, ne zajednicu, dakle pretopiti se u Veliku Srbiju. Prekinuti sa svom prošlosti, izbrisati sve vjekove obstanka svoga, i to je sve učinjeno u onoj gojoli rezoluciji. Nestati mora Slovenaca, Hrvata i Crne Gore, te svi u Veliku Srbiju. Junačka Crna Gora ti prestaje biti samostalno tijelo po rezoluciji, ko što i vi Hrvati i Slovenci [...] Primivši se zadaće da budemo poslanikom za Sabor, mislimo da tu ne smije biti govora o Velikoj Srbiji ni o Velikoj Hrvatskoj, nego o Jugoslaviji, koja će se sastojati od slobodne Hrvatske, slobodne Srbije, slobodne Slovenije i slobodne Crne Gore. Neka bi se sve uređilo na saveznom temelju, neka bi bio uveden federalizam, ko što nam izaslanik iz Europe obeća u našem domu, ako ne ovako potpuno sloboden ko što je u Sjedinjenim Državama, to ipak s dosta velikim stepenom slobode ko što je Engleska daje Kanadi i skoro će je dati Irskoj, da se ne zatare samostalnost naroda i njegova povjesnica da se nastavlja razvijati dalje. U rezoluciji nema ni spomena o federalizmu, nego se sva sjaji i bani na imperijalizmu, ona je sam imperijalizam. Nema ni daha demokratizma ili pučke vlade u njoj. Ona traži samo srpsku kraljevinu, koja će kasnije postati carevinom da se koči uz Bugarsku, i eto ti klice bratskoga klanja. A kako bi ugodno narodu bilo, koliko bi se buduće zlo uklonilo, ako bi se ista Bugarska privela u budući savez balkanski, federaciju ili balkansku uniju. Ko što je današnja Njemačka sastavljena od četiri kraljevstva, jedna je i jaka, tako bi i balkanski savez pred svijetom sjao svojom jakosti i jedinstvom. Ako se rezolucija provede ovakva kako glasi, do ovoga nikada neće doći bez proljevanja bratske krvi.«

Jedan od korifeja pisa, a i oni manji bogovi neprestano pišu jošte u novinama o federalističkoj osnovi i takovom uređenju buduće države na Balkanu, dočim rezolucija ne govori o tome. A u svom govoru odmah kako je predsjedatelj otvorio sjednicu korifej je spomenuo republiku Švicarsku i njezin narod sa tri govora, mislili smo slušajući ga i rezolucija će biti takova, te će vremenom federalizam Jugoslavije obuzimati cijeli Balkan, dakle i Bugarsku i Grčku [...] Federalizam jedini je moćan donesti mir unutar i izvana, i pod njim bit će slobodan Hrvat, Srbin, Crnogorac i Slovenac, i svi skupa opet biti jedno, te uživati vjersku i građansku slobodu«.

Da je u rezoluciji, tvrdi Krmpotić, napisana samo jedna ili dvije riječi o sjedinjenju Jugoslavena i da su one značile federativnu državnu zajednicu ili uniju, tada bi rezolucija prikazivala pravu narodnu volju, njegovo stanje, mišljenje, narodni opstanak, slobodu, razvitak, a svi iskreni delegati otišli bi zadovoljni svojim kućama. Uza sve to što su toliki delegati za nju glasovali, ona nije izraz prave i nepatvorene narodne volje, nego je izraz volje i mišljenja »novoga« don Nike Grškovića, Potočnjaka i Bijankinija. »Tko će za njihovom voljom ići slobodno je, a nas nećete vidjeti među grobarima povijesti i samostalnosti narodne, koji izbrisava rezolucijom individualitet Hrvata, Slovenaca i Crne Gore, a rado bi možda i Srbije, no ona neće i oni se ne usuđuju segnuti za njom.«³³

Potočnjak se osvrnuo na Krmpotićevu brošuru u knjizi »Iz emigracije III«, objavljenoj u Zagrebu 1927, u kojoj između ostalog navodi kako je Krmpotić u povjerljivim razgovorima bio upoznat s povodom, ciljem i svrhom misije. On tvrdi kako nije mogla doći u obzir niti debata o rezoluciji koja bi predvidjela jugoslavensku republiku i zbacivanje dinastije Karađorđevića. Takva rezolucija imala bi za posljedicu potpuni neuspjeh zabora. »Razišli bi se, postideni i posramljeni, kao rakova djeca, bez ikakva zaključka i manifestacije, pružajući svijetu dokaze naše nezrelosti i utvrđujući mnjenje, da nismo ravni drugim narodima.«³⁴

Potočnjak je u knjizi napao Krmpotića da je neposredno poslije Sabora poslao izvještaj austrijskom konzulu u St. Louisu, Schweigeru, u kojem mu je saopćio da se na zboru nije dalo ništa učiniti jer da su čitavi zbor Potočnjak i Gršković držali u svojim rukama, ali da će Krmpotić čitavu stvar napasti u javnosti, što je stvarno kasnije učinio spomenutom brošurom.³⁵

Otpor prema čikaškom saboru i rezoluciji došao je i sa srpske strane. Dan prije skupštine urednik »Srpskog glasnika« iz San Francisca, Milan Jevtić, zatražio je od Potočnjaka da mu saopći sadržaj rezolucije. Nakon što je

³³ Davorin Krmpotić, Moja ispovijest narodu, Kansas City 1915.

³⁴ Potočnjak, n. dj., 157.

³⁵ Na Potočnjakovo pisanje odgovorio je *Hrvatski list* i *Danica hrvatska* u više nepisanih članaka pod naslovom »Neka se oglasi i drugo zvono iz Amerike«, koji su kasnije, kako smo vidjeli, preštampani u posebnu knjižicu. Tu se kaže između ostalog:

1. Da je Krmpotić s Potočnjakom najviše razgovarao o federalativnom uređenju na Balkanu imajući pred očima sudska i upravno uređenje u Sjedinjenim Državama. Potočnjak se s tim složio, tvrdeći da neće biti nikakvih zapreka u tom smislu pri stvaranju nove države.

2. Dalje se navodi: »Njegovi povjerljivi razgovori ovdje vodili su se pod paskom g. L. Smoldlake, pobornika narodnog jedinstva. Potočnjak je ovdje znao da na dugo i široko govor o prijestolonasljedniku, o starom Petru, pa Nikoli crnogorskom — sve bi ih trebalo protjerati, pa stvoriti republiku, u kojoj će svaki narod biti za sebe, a ipak svi jedno. Ali kad bi g. Smoldlaka bio prisutan, tada bi se govor vrtio samo oko jedinstva naroda, oko Jugoslavije, o velikim dinastijama, našim domaćim itd.«

Potočnjak izložio ideje rezolucije, Jevtić je stavio primjedbu o Crnoj Gori za koju bi trebalo zatražiti prisajedinjenje Srbiji i skidanje dinastije Petrovića. Potočnjak je izjavio Jevtiću da su na Saboru zastupani Jugoslaveni iz Austro-Ugarske i prema tome nisu nadležni da raspravljaju o crnogorskom pitanju o kojem će trebati odlučiti sami Crnogorci. Tom je prilikom Potočnjak primijetio nezadovoljstvo kod Jevtića, koji je zatim na Saboru objašnjavao kako će se čitavoj akciji suprotstaviti po svom povratku u San Francisco. U nizu članaka u »Srpskom glasniku« Jevtić se oborio na Sabor. Tvrdio je kako rezolucija nije prihvaćena jednodušno i kako se protiv nje čulo mnogo prigovora na samom Saboru. Jevtić prigovara Potočnjaku što Srbima nije htio pokazati rezoluciju prije Sabora govoreći im: »Ovako hoće srpska vlada, što imate vi da govorite«.³⁶

Jevtić se naročito oborio na ona mesta u rezoluciji u kojima se govorio o sjedinjenju jugoslavenskih zemalja sa Srbijom. U »Srpskom glasniku« od travnja 1915. on piše: »Jugoslavenski Narodni Odbor je neka vrsta privremene vlade jugoslavenskih zemalja habzburške monarhije. I sav posao te 'revolucionarne vlade' [...] sastoji se u tome, da jednog dana ili pred budući kongres velikih sila, ili preko potkupljene štampe evropske izbací ovu bombu: 'Kako čak ni Srbi iz jugoslavenskih pokrajina ne žele da potpadnu pod Srbiju i Crnu Goru'.«³⁷

Na sastanku Srba u San Franciscu rezolucija u Chicagu bila je odbačena.

Jugoslavenski socijalisti u SAD oduprli su se Potočnjakovoj akciji i održavanju Sabora u Chicagu. Potočnjakova nastojanja da se sporazumije s Etbinom Kristanom, urednikom slovenskog socijalističkog lista »Proletarec«, nisu urodila plodom. I »Radnička straža«, list hrvatskih i srpskih socijalista, okomila se na Potočnjaka i Sabor. Stav socijalista prema Saboru u Chicagu mogao bi se ovako odrediti:

1. Ako »narodni predstavnici« prisvajaju pravo da oslobođaju narod, zašto onda ne čine nešto što doista vodi k slobodi i zašto se pobliže ne upoznaju s narodom. Socijalistima se čini da se posao odvija od krova, umjesto od temelja.

2. U Potočnjakovu proglašu na narod spominju se samo buržujski predstavnici po zatvorima: popovi, advokati, doktori itd. Kolikogod predstavnik Jugoslavenskog odbora želi doro gospodskim obiteljima, kažu socijalisti, mogao bi ipak, obraćajući se radničkom življu u Americi, spomenuti »da je vrijedno i onim unesrećenim radničkim obiteljima dati komad kruha, da ne pocrkaju od gladi«.³⁸

3. Socijalisti prigovaraju sudionicima Sabora zbog njihova uvjerenja da će Rusija pomoći uspostavu jugoslavenske države. U samoj Rusiji nema slobode, pa je razumljivo da ni u državi koja bi nastala njenom pomoći ne bi bilo nikakve slobode.

4. Pozitivna tekovina Sabora jest prekid s Austro-Ugarskom. Jednako je pozitivna ideja da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, ali i to je Sabor

³⁶ Banatski glasnik, Novi Bečkerek 1923, br. 75. (Milan Jevtić se 1919. vratio u Srbiju i u Novom Bečkereku izdavao od 1920. list »Banatski glasnik«. Godinama je u »Banatskom glasniku« objavljivao svoje uspomene i dokumente iz vremena rata).

³⁷ Na i. mj., br. 93.

³⁸ Radnička straža, 10. III 1915, br. 13.

samo formalno prihvatio, jer »ujedinjenje u jednu državnu cjelinu svih jugo-slavenskih pokrajina Austro-Ugarske s kraljevinom Srbijom znači stvaranje Velike Srbije s kraljem Petrom na čelu«.³⁹

Osim toga, kažu socijalisti, Jugoslaveni još nisu jedan narod, iako postoje uvjeti da oni to postanu. Ali to ne daje nikome pravo da ih u rezolucijama pred čitavim svijetom kao takve prikazuju. Ujedinjenje Jugoslavena jest cilj, a njihovo jedinstvo još nije stvarnost. Ujedinjenje je stvar samog naroda, a ne dekreta nikakvog Potočnjaka i Grškovića.

5. Agitacija za Jugoslaviju u Americi imala je za cilj Veliku Srbiju, aneksiju Slovenije i Hrvatske. Na Saboru nije dana nikakva garancija za jednako-pravnost jugoslavenskih plemena. Zato je razumljiva reakcija nakon Sabora da su Srbi, Hrvati i Slovenci tri naroda i da svaki brani svoju nacionalnost.

Nešto poslije Sabora došlo je do nesuglasica i među slovenskim iseljenicima. »Slovensku ligu« napao je proaustrijski list »Slovenec« u svom uvodniku od travnja 1916., žestoko se okomivši na predsjednika Lige Saksera i slovenskog društvenog radnika Mateja Kebeta. List je osobito napao onaj dio programa Lige u kojem se govori o potpori Jugoslavenskom Odboru u Londonu, pa kaže: »Najodlučnije moramo protestirati, što nekakav propalica Kebetova kova prikazuje nekoliko propalih, duševno opterećenih i izgubljenih elemenata za narodne predstavnike«. List poziva američke Slovence neka radije daju svoj novac za slovenske škole i društva i neka ne slušaju Saksera i Kebeta nego neka s njima prekinu sve veze. »Slovenec« je pozvao sve američke Slovence da »sačuvaju čvrstu vezu sa starom domovinom i sa svojim dragim kućama, koje bi, ako bi uspjeli londonski i pariški planovi, dobili Talijana kao svojeg gospodara«.⁴⁰

I sam predsjednik »Slovenske lige« i potpredsjednik Sabora Sakser počeо se distancirati od odluka i rezolucije čikaškog Sabora. Iz napisa koji su izlazili u njegovu listu »Glas naroda« proizlazi ovo:

1. »Slovensku ligu« treba reformimirati, dati joj novi program i novu podlogu.

2. Slovencima je važna sloboda slovenskog naroda, bilo u sastavu jedne ili druge stvarno organizirane evropske države.

3. Može se naći rješenje i u Jugoslaviji, ali ne kao privjesak, ne kao dijamant na kruni nekakva evropskog kralja. Slovencima su braća Hrvati, sa Srbima ih spajaju plemenske veze, ali i pored toga su Slovenci narod za sebe.

4. Tvrdrnje Jugoslavenskog odbora, da izvan Jugoslavije nema rješenja za Slovence, jesu šovinizam. Za Slovence ima rješenja svuda gdje se poštuju njihova prava, jezik, običaji i sve ono što je spojeno s narodnim životom.

5. »Slovenska liga« nije nikakva jugoslavenska liga. Zadatak je Lige čekati kako će se rat završiti. Liga ne smije pomagati Austriju, ali niti se boriti protiv nje. Liga treba biti neutralna jer se u ratu najmanje za savjet pitalo Slovence.

³⁹ Na i. mj.

⁴⁰ Članak iz lista *Slovenec* pretiskan je u listu *Jadran*, Buenos Aires, 27. VII 1916, br. 39.

6. Slovenci ne mogu prihvati čikašku rezoluciju, jer po njoj bi Srbi, Hrvati i Slovenci trebali biti jedan narod i govoriti jedan jezik.⁴¹

Bilo je pokušaja da se stanje u »Slovenskoj ligi« sredi. Tako je jedna grupa okupljena oko Rudolfa Trošta sazvala sastanak u Clevelandu za 23. rujna 1915., na kojem je donesena rezolucija u kojoj se tražilo da Liga ostane na pozicijama čikaškog Sabora i u kojoj se osudilo pisanje »Glasa naroda« i Sakserovo držanje. U studenome Trošt je pokušao sazvati konvenciju Lige, ali nije uspio. U međuvremenu Sakser je dao ostavku na položaju u Ligi, poslije čega je Liga stvarno prestala postojati.

Do početka 1915. uspjelo je austro-ugarskoj diplomatskoj službi raznim sredstvima predobiti dio iseljeničkog tiska. Taj se tisak služio svim sredstvima da kompromitira Potočnjaka i njegovu misiju u SAD. »Narodni list« nazvao je Potočnjaka slugom velikosrpske propagande, izdajnikom Hrvatske, plaćenikom srpske vlade, i nagovarao je hrvatske iseljenike da ga se klone, tim više što on svojim radom narušava američku neutralnost. List je tvrdio kako Sabor u Chicagu neće uspjeti, jer Hrvati koji su američki građani neće svojim prisustvom narušiti američku neutralnost, a oni koji nisu građani neće ići na Sabor, jer bi u tom slučaju odgovarali kad se vrate kući. »Što će tada ovi, koji kane u domovinu svoju natrag [...] a ovdje su sudjelovali kod te veleizdajničke srbijanske konferencije«.⁴² »Narodni list« je uvjeravao iseljenike da je nemoguće u tako složenim političkim prilikama stvoriti posebnu državu Jugoslaviju, a to dokazuju i sami organizatori Sabora, koji su neiskreni i prešicuju svoj politički program, pa ne govore o tome da li će buduća država biti monarhija ili republika i ne spominju ustav buduće države, »[...] jer skrivaju pred narodom, da im je uistinu do stvaranja jedne jedinstvene države, pod slavnom dinastijom Karađorđevića [...] i time bi bila oživotvorena ne 'Jugoslavija' već 'Velika Srbija'«.⁴³

Ali to nije bio jedini način kojim se pokušalo omesti Potočnjaka. Austro-ugarski poslanik Konstantin Dumba osobno je intervenirao kod vlade u Washingtonu, navodeći kako je Potočnjak svojim djelovanjem povrijedio neutralnost SAD. Zbog toga je Dumba zatražio da se Potočnjaku zabrani rad i da ga se protjera. Sretna je okolnost bila da je američka vlada čitav predmet dostavila šefu policijskog departmента za Maryland i Washington, Ivanu Grgureviću, rođenom Dubrovčaninu. Grgurević je saslušao Potočnjaka i njegovu misiju ocijenio isključivo političkom, pa nije bilo nikakvih razloga za intervenciju američkih vlasti.

⁴¹ Jugoslavenski odbor u Londonu pokušao je preko svojih članova Slovenaca interverirati kod Saksera da korigira svoje stanovište. U tom smislu upućeno mu je 26. lipnja 1915. pismo potpisano od G. Gregorina, B. Vošnjaka i N. Županića. U pismu se kaže: »Dobro poznajući veliki ugled koji Vi kao i Vaš *Glas Naroda* uživate među američkim Slovincima, obradovala nas je činjenica, da ste i Vi stupili u Narodni Jugoslavenski Odbor. S velikim zanimanjem pratimo pisanje slovenskog novinstva u Americi, koje ima tu sreću, da u ovim povijesnim danima može slobodno govoriti o egzistencijalnim pitanjima našega naroda. Na žalost opažamo, da jedan dio američkih slovenskih časopisa je ustvari u izdajničkoj službi Austrije, drugi pak odnosi se prema jugoslavenskom pitanju s nekog čudnog stanovišta koje nije u skladu niti s pravim javnim mnijenjem u našoj domovini, niti s onim jugoslavenskim aspiracijama, koje su svima nama na srcu.« (Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, Arhiv JNO)

⁴² *Narodni list*, New York, 28. II 1915., br. 59.

⁴³ Na i. mj., 28. III 1915., br. 81.

Nakon neuspjele izravne akcije, austro-ugarska predstavnštva uglavnom su se, napadajući Sabor, oslanjali na neke iseljeničke listove i pojedince. Na sam dan održavanja Sabora u Chicagu uspjelo je austro-ugarskom konzulu sazvati protestnu skupštinu dijela naših iseljenika, s koje je upućen pozdrav Franji Josipu I i osuđen rad Sabora. U rezoluciji s te skupštine kaže se između ostalog: »[...] hrvatski narod znade [...] da je ideja jugoslavenske republike samo koprena za stvaranje Velike Srbije«.⁴⁴ Proaustrijski list »Slovenski narod« pisao je protiv čikaške rezolucije zato što je stala na stanovište da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod koji govori jedan jezik. List je, nadalje, tvrdio kako nije istina da u Austro-Ugarskoj vladaju samo Nijemci i Mađari. Postoje ustav i parlament jednak za sve, a druga je stvar što naši zastupnici gledaju više svoj džep negoli interes naroda. Slični argumenti često su se iznosili i u nekim drugim proaustrijskim listovima. 18. studenog »Slovenski narod« objavio je svoj program u kojem je zatražio slobodnu Sloveniju u okvirima Austro-Ugarske.

Ni srpska vlada nije bila posve zadovoljna Potočnjakovom misijom i čikaškom rezolucijom. U rezoluciji nije bilo istaknuto crnogorsko pitanje, a nije bilo govora niti o dinastiji. Zato je Potočnjak kasnije u vrijeme svog boravka u Nišu naišao na zamjerke u tisku i razgovorima s nekim srpskim političarima. Međutim, Jugoslavenski je odbor u Londonu mogao biti zadovoljan rezolucijom, već zbog toga što je njome dobio legitimaciju naroda za svoju politiku kod saveznika i u političkoj javnosti u Evropi uopće. Doduše, otpor Saboru i rezoluciji među iseljenicima odbor će osjetiti nešto kasnije, kad neće moći uspješno provoditi svoje akcije u SAD. Ali ipak, moralnim i političkim kapitalom čikaškog sabora Odbor će se koristiti tokom čitavog rata. Tako je i predstavka upućena ruskom poslaniku u Washingtonu Bahmetjevu bila proslijedena u Petrograd i ondje vrlo povoljno primljena. U »Jugoslavenskom manifestu«, koji je Odbor uputio engleskom narodu 12. lipnja 1915., kaže se da su se na kongresu u Chicagu sastala 563 predstavnika Jugoslavena u Americi, koji su jednodušno prihvatali program Jugoslavenskog odbora.⁴⁵

Odbor se i u Memorandumu od 15. linja 1918., upućenom britanskom ministru inozemnih poslova Arthuru J. Balfouru, pozivao na čikaški sabor: »Brojne kolonije jugoslavenskih iseljenika u obim Amerikama i u britanskim Dominionima jednako su se jednodušno izjavile za narodno oslobođenje i ujedinjenje. Čak i prije nego li je Jugoslavenski Odbor bio formalno konstituiran, Srbi, Hrvati i Slovenci u Sjevernoj Americi, na svom velikom kongresu u Chicagu, u martu 1915., na kojem je prisustvovalo 563 delegata iz svih dijelova Sjeverne Amerike, jednodušno izglasalaše ovu deklaraciju: 'Kidamo sve odnose sa Austro-Ugarskom i želimo pobedu saveznicima radi oslobođenja i ujedinjenja Jugoslavena'.«⁴⁶

Jugoslavenskom je odboru poslije Sabora stigla i prva materijalna pomoć iz SAD. »Hrvatski savez« dodijelio je Odboru za njegov rad 5.000 dolara. »Hrvatski svijet« često je kroz svoje stupce podržavao Jugoslavenski Odbor u Londonu. U članku od 15. lipnja 1915. piše: »Mi smo se u nekoliko navrata u 'Hrvatskom Svijetu' osvrnuli na rad Jugoslavenskog Komiteta u Londonu

⁴⁴ Na i. mj.

⁴⁵ *Zajedničar* je 9. lipnja 1915. objavio »Jugoslavenski manifest« i istaknuo da su ga, između ostalih, potpisali A. Bijankini i N. Gršković.

⁴⁶ Arhiv Zavoda za migracije i narodnosti, Zagreb, Arhiv JNO.

i pokazali našim čitaocima s koliko mara i požrtvovnosti vrši taj Komitet svoju tešku zadaću. Mi smo donijeli i imena tih radnika na narodnom polju i uvjereni smo da su njihova imena dovoljno jamstvo da rad njihov potiče samo iz čiste ljubavi za potlačenu domovinu svoju«.⁴⁷

Po povratku iz Amerike Potočnjak je predložio Odboru da kooptira neke jugoslavenske iseljeničke prvake u svoje članstvo. To je i učinjeno i u Odbor su primljeni Bijankini, Gršković, Pupin i Marohnić. U pismu što ga je Odbor uputio Bijankiniju kaže se kako je Potočnjak tvrdio da će predloženi rado prihvati članstvo u Odboru. U istom pismu Odbor je zatražio daljnju novčanu pomoć i sakupljanje dobrovoljaca.⁴⁸

Čikaški je sabor bez sumnje vrlo značajan događaj u povijesti borbe za ujedinjenje jugoslavenskih naroda. Daleko od Jugoslavije, na teritoriju tuđe zemlje, u Chicagu, jugoslavenska ideja prvi je put od svog postanka polagala ispit u praksi, predložena kao politički program stotinama tisuća jugoslavenskih iseljenika. I kako proizlazi iz dosadašnjeg izlaganja, kod najvećeg dijela iseljenika nije bilo dileme, da li rušiti Austro-Ugarsku i stvarati Jugoslaviju. Ali, kako smo vidjeli, svom se težinom, s kobnim pogreškama i teškim posljedicama, nametnulo već tada pitanje budućeg uređenja jugoslavenske države. Čikaški sabor, iako se iz držanja delegata dalo zaključiti kakvoj se državnoj formi težilo, nije svojom rezolucijom imao u tom smjeru uspjeha.

Dolazak Nikolaja Velimirovića u SAD

Dolazak Nikolaja Velimirovića u SAD predstavlja pokušaj srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u Londonu da poprave situaciju u kojoj se jugoslavenski pokret u SAD našao poslije čikaškog sabora, odnosno nakon nepovoljnih reagiranja i distanciranja nekih iseljeničkih grupa od rezolucije Šabora. Poznati srpski propovjednik, svećenik Velimirović, postigao je velike uspjehe svojim propovijedima i predavanjima u Engleskoj. On je trebao kao Srbin posvjedočiti pred iseljenicima koliko je jugoslavenska misao jaka u Srbiji i nizom predavanja objasniti iseljenicima smisao jugoslavenskog ujedinjenja.⁴⁹ Velimirović je iz Londona stigao u New York 18. srpnja 1915. U svojim predavanjima izlagao je iseljenicima svoj politički program. Da bi u tome postigao što veći uspjeh, nastojao je oživjeti skupštinski pokret i dovesti na skupštine što veći broj Hrvata i Slovenaca. Velimirović se pobrinuo da na skupštine dodu i predstavnici američkih mjesnih vlasti. O njegovim skupštinsama počeo je pisati i američki tisk pa je i na taj način američka javnost upoznавала jugoslavensko pitanje.

Velimirović je uporno branio smisao čikaške rezolucije, a pogotovu tvrdnju da su Srbci, Hrvati i Slovenci jedan narod. Zbog toga je kod iseljenika nailazio na otpor. Na jednoj skupštini u New Yorku potkraj kolovoza 1915. Mihajlo Pupin, koji se tada zalagao za federalativno uređenje države u okviru Velike Srbije, namjerno je u prisustvu Velimirovića isticao nacionalno načelo

⁴⁷ *Zajedničar*, 30. VI 1915, br. 26.

⁴⁸ AJAZU — AJO, sv. 97.

⁴⁹ Milan Jevtić je pisao da je srpska vlada poslala Velimirovića u SAD da »miri Srbe i da ih leči od šovinizma«. (*Banatski glasnik*, 21. lipnja 1923, br. 75).

zbog kojeg se i vodi rat. On je tada rekao: »A sad dolazi pitanje šta se uopšte razume pod rečima 'nezavisno razvijanje u pravcu nacionalnih težnji'. Odgovor na to pitanje je lak, jer šta se drugo može i razumeti nego duševni, umni i materijalni razvitak, onda je jasno da svaka narodnost traži pravo da slobodno i nezavisno razvija svoje crkve, svoje škole, svoju industriju, poljoprivrednu i trgovinu [...] Pa kao što se baš iz tih razloga Švajcarska smatra kao federacija pojedinih kantona, a Velika Britanija u Evropi federacija Engleske, Škotske i Welsa, tako se može i Srbija smatrati kao federacija pojedinih okruga u Srbiji. To je baš ono federalivno pravo, koje smo mi Srbi, Hrvati i Slovenci u Austro-Ugarskoj tražili od Nijemaca i Mađara, ali ga nismo nikada dobili«.⁵⁰

Iako je između Velimirovića i iseljenika bilo izvjesnih neslaganja u gledanju na jugoslavensko ujedinjenje, ipak je on u vrijeme svog boravka u SAD uspio pridobiti za jugoslavensku stvar dobar dio iseljenika. Na jednoj velikoj skupštini u Pittsburghu kojoj je prisustvovalo 2000 iseljenika, od kojih su mnogi došli iz udaljenih iseljeničkih kolonija, donesena je rezolucija u kojoj se u ime zarobljene braće u Austro-Ugarskoj, koji su primorani da se bore protiv svoje slavenske braće, pozivaju svi iseljenici iz obiju Amerika da se dignu protiv svojih tlačitelja i stupe u borbu na strani saveznika. U rezoluciji se kaže: »Mi se kunemo, da ćemo svim sredstvima podupirati stvar slobodnih Slavena i njihovih saveznika, da ćemo upotrijebiti sve naše sile oko ostvarenja našeg unutarnjeg ujedinjenja, da ćemo se pobrinuti da ne bi štrajkovi pomutili rad u tvornicama, koje snabdijevaju ratnim materijalom Rusiju, Francusku i Englesku, da ćemo goniti tuđinske agente i konačno, da ćemo iz ropskoga sna probuditi svu našu braću u ime slobode, da bi i posljednji evropski robovi, Jugoslaveni, jednom progledali između mraka i krvi«.⁵¹

S te je skupštine upućen Pašiću brzjav u kojem se u ime zarobljenog naroda u domovini i iseljenika izjavljuje da svi Hrvati, Srbi i Slovenci smatraju borbu Srbije svojom i srpski ideal svojim idealom. U brzjavu se traži da Pašić podupre nastojanja da ni djelić naše jugoslavenske zemlje ne ostane pod tuđom vlašću, nego da se sve jugoslavenske zemlje iz Austro-Ugarske ujedine sa slobodnim jugoslavenskim državama Srbijom i Crnom Gorom.

Osim rezolucije iz Pittsburgha, dvije Velimirovićeve akcije u SAD zaslužuju posebnu pozornost: Rezolucija jugoslavenskih novinara u SAD, te zajednički sastanci dijela jugoslavenskih svećenika i njihova rezolucija.

Iseljenički je tisak vršio odlučan utjecaj na iseljeničko javno mnjenje. Zbog toga je Velimirović uložio mnogo napora da bi došao do jedinstvene izjave što većeg broja iseljeničkih novina, u kojoj bi se dala potpora borbi za stvaranje Jugoslavije. U tome je on postigao znatan uspjeh. Urednici 22 iseljeničkih novina potpisali su rezoluciju u kojoj se kaže: »Kao predstavnici javnog mnjenja i budioći narodne svijesti, mi smo sretni što možemo i svoj glas sliti s glasom naroda i što možemo objeručke potpisati njegovu želju o oslobođenju i ujedinjenju svekolikog Jugoslawenstva [...]«.⁵² Dakako, da su vijesti o talijanskim pretenzijama na naše krajeve uzbudivale naše iseljenike, pa je i ta činjenica osiguravala Velimiroviću široku pomoć iseljenika, osobito Slovenaca. Zato se i u toj rezoluciji, kao i u rezolucijama s ostalih sastanaka

⁵⁰ Radnička straža, Chicago, 29. listopada 1915., br. 45.

⁵¹ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine SHS 1914—1919, Zagreb 1920, 40.

⁵² Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike II, Zagreb 1934, 244.

koje je Velimirović organizirao, energično odbijaju talijanske pretenzije. Međutim, rezolucija se osvrnula i na jedan drugi aspekt jugoslavenskog pitanja, to jest na odnos prema Bugarima, koje Srbi, Hrvati i Slovenci smatraju svojom najbližom braćom pa žele da i oni budu uključeni u buduću državu. Međutim, dok Bugari ne prihvate jugoslavensko ujedinjenje, ostali Jugoslaveni smarat će sve njihove pretenzije u Makedoniji jednakо nelegitimnim kao i pretenzije Italije na Dalmaciju.

Uočivši veliku ulogu svećenika u životu naših iseljenika, Velimirović se odlučio na održavanje jednog svećeničkog skupa. To je bio veoma osjetljiv zadatak. Prvi otpor jugoslavenskom pokretu u SAD pružili su neki svećenici. Međutim, na Saboru u Chicagu našao se lijep broj svećenika spremnih da rade za stvaranje Jugoslavije. Na tu činjenicu osvrnuo se i list »Zajedničar« riječima: »S ponosom nam je zapelo oko za veliki broj narodnih naših svećenika, koji pohrliše na zbor, kao pravi pastiri narodni [...] Svaka čast ovako vjernom svećenstvu, koje radi i djeluje u skladu s narodom [...]«⁵³ Na jednom svećeničkom sastanku u Chicagu 11. kolovoza 1915. također su hrvatski svećenici izrazili svoje protuaustrijsko raspoloženje. U rezoluciji s tog sastanka se kaže: »Sabrani hrvatski svećenici izjavljuju jednodušno: Obzirom na današnje sužansko stanje našeg naroda u austro-ugarskoj monarhiji uslijed kojeg je ugrožen i zapriječen svaki vjerski, politički i ekonomski napredak, hrvatski će svećenici zajednički i složno poraditi za konačno oslobođenje i ujedinjenje hrvatskog naroda«.⁵⁴ 25. kolovoza održan je sastanak jugoslavenskih iseljenika u Pittsburghu. Velimirović je htio da se na tom sastanku razmotri kako da jugoslavensko svećenstvo u Americi pomogne pokretu za ujedinjenje i oslobođenje Jugoslavena i da se izmijene misli o ujedinjenju kršćanskih crkava. Na sastanku je bilo trideset svećenika. Tu je bio utvrđen program rada jugoslavenskih svećenika za Jugoslaviju. Također je bilo zaključeno da se zamoli Jugoslavenski odbor u Londonu da jednom predstavkom upozna međunarodnu javnost s tim da su želje jugoslavenskog svećenstva za oslobođenjem istovjetne sa željom cijelog jugoslavenskog naroda.

Na početku rujna Velimirović je napustio SAD i vratio se u London. Njegov boravak u SAD bio je velikog značenja. U vrijeme kad su saveznici i Srbija počeli doživljavati neuspjeh na ratištima, kad je postalo jasno da Italija zahtijeva naše krajeve, Velimirovićev boravak među iseljenicima pružio im je nade da će jugoslavenski čimbenici, Jugoslavenski odbor i srpska vlada, pridonijeti oslobođenju Jugoslavena. Ali Velimirović, jednakо kao i Potočnjak, nije uspio organizirati takav jugoslavenski pokret u SAD koji bi kontinuirano i organizirano djelovao u svim potrebnim pravcima radi stvaranja jugoslavenske države. Zato je ipak konačni rezultat Velimirovićevo rada u SAD bio bez većeg uspjeha.

⁵³ *Zajedničar*, 17. ožujka 1915., br. 11.

⁵⁴ Na i. mj., 25. kolovoza 1915., br. 34

Jugoslavenski socijalistički pokret u SAD od početka rata do kraja 1915.

Na dan početka rata, točnije od sarajevskog atentata, jugoslavenski socijalisti počinju akciju među iseljenicima koja će biti obilježena znatnim uspjesima, ali ujedno i teškim dilemama i krizama. Socijalistička akcija je zapravo logičan nastavak rada još od prvih početaka jugoslavenskog socijalističkog pokreta u SAD 1903. i osnivanja Jugoslavenskog socijalističkog saveza 1911.

Sarajevski atentat bio je za socijaliste logična posljedica kaotičnog političkog stanja, glas nezadovoljstva, ali nikakav način borbe. Ranijeg prijestolonasljednika naslijedit će novi. Misao o rušenju kraljevskih prijestolja, koja je u Austriji bila donekle uvriježena, vrlo je daleko od realizacije ako se ona pokušava provesti atentatima. U Austro-Ugarskoj nije narod još toliko osvješten da izrazi svoju volju, pa dok se jedan njegov dio priklanja vlastima, one će atentat iskoristiti kao povod za još veći apsolutizam.

Takvo gledanje na atentat odmah u početku je socijaliste odvojilo od ostalih iseljeničkih grupa i stvarno dovelo u položaj opozicije prema jugoslavenskoj akciji u SAD. Njihov položaj postat će još radikalniji nakon proglaša
što ga je Savez uputio 1. kolovoza iz Chicaga, a u kojem je iznio stavove o ratu. U proglašu je istaknuto da se svi ratovi vode u interesu vladajućih klasa, pa i posljednji teži proširenju evropskog kapitalizma. Austro-Ugarska je povela rat zbog širenja na račun drugih naroda, napose balkanskih, s ciljem da dode do većih tržišta za svoju robu. Ali i Rusija, kaže se u proglašu, ima isti cilj. Dapače, isti cilj su imale i same balkanske države kad su se međusobno borile za premoć. S tog stajališta socijalisti se obraćaju jugoslavenskim radnicima u SAD s pozivom: 1. Neka se nitko ne vraća u stari kraj u vojsku da ide u pomoć »vlastodršcima« i tako postane žrtva kapitalističkih interesa. »U tom smislu treba odbiti sve pozive austro-ugarskih konzula.«

2. Ne treba slati pomoć postradalima od rata. Novac treba u domovinu slati tek po završetku rata preživjelim radnicima-invalidima ili obiteljima poginulih radnika.¹

Posebno značenje u vrijeme rata socijalisti su dali takozvanom skupštinskom pokretu, to jest održavanju skupština na kojima je trebalo »najodlučnije protestirati [...] protiv svake diplomacije uopće, protiv barbarstva svakog rata«.² Dosljedan internacionalistički stav jugoslavenskih socijalista ne samo

¹ *Radnička straža*, 5. kolovoza 1914., br. 34.

² Na i. mj.

da je izazvao oštru reakciju među nesocijalističkim iseljeničkim organizacijama nego su se i unutar samog socijalističkog pokreta odmah počela javljati izvjesna razilaženja. To se osobito osjećalo kod nekih socijalaista Srba, pa se ovo pitanje raspravljalo i na Glavnem odboru Jugoslavenskog socijalističkog saveza gdje je konstatirano: »Mnogi od naših drugova Srba zaplivali su nacionalnim vodama, pa i na samim skupštinama izazivaju čisto patriotske instinkte kod srpskih i hrvatskih masa umjesto da osude rat kao najveće zlo i da naglase nepobitna načela međunarodnog socijalizma i bratstva svih naroda«.³ Ali distanciranje od strane srpskih socijalaista bilo je ipak sve jače. Njihovi stavovi mogu se ovako sumirati: Austrijska vladajuća klasa vodi rat ne samo protiv srpske vlade nego i protiv srpskog naroda koji hoće uništiti, uzeti mu njegovu dotadašnju političku nezavisnost, a od Srbije napraviti pokrajinu poput Bosne i Hercegovine.

Napuštanje načela internacionalizma, od gotovo svih radničkih partija već na samom početku rata, neposredno se odrazilo i među jugoslavenskim socijalistima, koji su bili dosljedni u provođenju tog načela u svom radu, ali su bili i rezervirani u osudi drugih partija, pogotovu njemačkih socijalaista. Tumačili su to nastojanjem da sačuvaju stare simpatije prema najvećoj stranci u Internacionali, uvažavanjem njihovih tvrdnji o tome kako ih je rat iznenadio, o strahu od »kozačkog barbarstva« itd. Tek godinu dana po izbijanju rata jugoslavenski socijaliści se odlučnije distanciraju ističući kako će poslije rata biti osnovni zadatak Internationale da se osloboди revizionista, »da jednom zauvijek obraćuna s onim strujama u našem pokretu čija je težnja bila da se što složnije radi sa buržoazijom«.⁴

Ipak, u prvoj godini rata, i pored nekih nedosljednosti i pogrešaka u taktici, nije bilo dublje krize unutar samog Socijalističkog saveza. U tom smjeru treba jedino spomenuti istup iz Glavnog odbora predstavnika srpske sekcije Ilike Šušnjara koji je kasnije, kao član Jugoslavenskog odbora izabranog na zboru u Chicagu, izjavio da je internacionalizam socijalne demokracije izgubio svoju osnovu odmah u početku rata i to tim što je njemačka socijaldemokratska stranka »već s prva maha stala na stranu cara Viljema i ratne stranke«. Dalje Šušnjar ističe da on, iako je uvjereni socijaldemokrat, ne može a da ne učini sa svoje strane to isto pa da se ne postavi na »narodno stajalište i pridruži narodnom pokretu. Njemu je do toga da se izvođti narodna sloboda, u kojoj će se lakše moći oživotvoriti socijalno-demokratske ideale«.⁵

Dosljednost u provođenju internacionalističkih socijalističkih načela i kolебanje nekih jugoslavenskih socijalaista u odnosu na ta načela, imala su neposredno značenje u borbi za pridobivanje iseljeničkih narodnih masa i u borbi s ostalim nesocijalističkim političkim grupacijama iseljenika.

Glavni prigovori koje su socijalistima postavljali drugi pobornici jugoslavenskog ujedinjenja mogu se svesti na ovo:

1. Socijalisti su do rata širili jugoslavensku ideju, pa bi bilo normalno da sada u ratu pozdrave jugoslavenski pokret kao, donekle, i svoj uspjeh, a ne da ga se boje. Dr Ante Bijankini u nizu članaka pod naslovom »Jugoslavenski Socijalistički Savez protiv ujedinjenju i slobodi jugoslavenskog naroda«, koji su izlazili u »Hrvatskoj zastavi« u toku travnja 1915. piše: »Ovaj rat je

³ Na i. mj., 12. kolovoza 1914., br. 35.

⁴ Na i. mj., 1. rujna 1915., br. 38.

⁵ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka. Zapisnik sa sjednice Jugoslavenskog odbora od 11. ožujka 1915. u Chicagu.

pokazao da je misao narodna pred mišlju vjerskom, socijalnom i internacionalnom [...] Socijal Demokrati u neutralnim zemljama su teoretičari [...]«⁶

2. Jugoslavenski socijalisti su a priori protiv rata, pa time i protiv rata za uništenje Austro-Ugarske kao prvog preuvjeteta za oslobođenje naših naroda. Zbog toga im jugoslavenski tisak prigovara da su oni »Kajzerovi socijalisti«. Zanimljivo je spomenuti da je na toj liniji uslijedio i pokušaj proaustrijskog »Narodnog lista« da stupi u suradnju sa socijalistima, uvjeravajući ih da će »vlade i stranke poslije rata rješavati socijalna pitanja u interesu radnika, kako to duh vremena iziskuje«.⁷

3. Jugoslavenski socijalisti treba da se drže kao i ostali socijaldemokrati Francuske, Engleske i Njemačke, jer je nacionalna sloboda uvjet socijalizma.

Na temelju spomenutih prigovora pojavljuju se i inicijative za suradnju socijalista s jugoslavenskim pokretom. Tako u pismu, upućenom tajniku Jugoslavenskog socijalističkog saveza M. Setleru, glavni urednik lista »Zajedničar« Franjo Kolander piše: »Budu li jugoslavenski socijalisti radili na političkom i ekonomskom oslobođenju svog naroda u prvom redu, a ostave li rasklimani internacionalizam Nijemcima, da ga oni krpaju i ispravljaju, nema sumnje da će svaki hrvatski i jugoslavenski radnik takav rad poduprijeti, jer će znati da radi za nešto stvarnog i za nešto što je od njegove lične koristi i od koristi njegovog naroda [...] čovjek koji je u svojoj zemlji ekonomski i politički sloboden — samo takav može da se zagrijava za ideju koju sadržaje internacionalizam [...] moje je mišljenje da je pretjerano naglašavanje internacionalizma u današnjim danima stvar bez cilja, jer čemu govoriti zarobljenom narodu o slobodi radništva svega svijeta, kad on sam trpi političko i ekonomsko ropstvo. Neka se radi na oslobođenju vlastitog naroda najprije, a kad se to postigne u svakom narodu [...] onda je lako graditi onu veličanstvenu zgradu internacionalizma«.⁸

Socijalisti su se ostalim pobornicima jugoslavenskog ujedinjenja suprotstavili na veoma širokom planu. Jugoslavenski iseljenici, kažu socijalisti, došavši u novu američku sredinu morali su se pokoriti novim uvjetima života. Kako se u staroj domovini nisu s uspjehom mogli boriti protiv starokrajskog ropstva, u Americi su nastavili borbu protiv starokrajskog ropstva, uvjereni da je tu sasvim drukčije, da je tu sloboda. Na svoj podređeni položaj u Americi ti su iseljenici gledali posve drukčije, uvjeravajući sebe da to nije uopće podređeni položaj i da se oni ne smiju buniti jer ne pripadaju ovoj zemlji i ne poznaju njen jezik. To je iseljenički svijet dovelo u situaciju, da se o svom političkom položaju vrlo malo brine, a da se više brine i spašava svoju staru domovinu. I ti ljudi koji su od seljaka postali najamni radnici više se zanimaju za neke beznačajne političke prilike u Austriji ili Srbiji nego što američki proletarijat čini da poboljša svoj položaj. »I tako ne živući ni ovdje ni тамо, наши ljudi су skroz pasivni, а да то opravdaju pred sobom i drugima, natežu se stoljetnim bedastocama tko je veći Hrvat, Srbin ili Jugoslaven [...] Sloboda koja je ovdje veća s obzirom na misli i govor, ne koristi, nego samo šteti po naše ne misleće radnike«.⁹ S druge strane, jugoslavenskoj radničkoj klasi socijalisti suprotstavljaju jugoslavensku buržoaziju u Americi analizirajući uzroke njenog

⁶ Radnička straža, 21. IV 1915.

⁷ Narodni list, 20. IV 1915, br. 110.

⁸ Radnička straža, 4. srpnja 1917, br. 30.

⁹ Na i. mj., 5. siječnja 1916, br. 4.

nastanka i formiranja. Do pred rat, kažu socijalisti, nije se uopće moglo govoriti o jugoslavenskoj buržoaziji u Americi. Bilo je pojedinaca koji su živjeli po jugoslavenskim kolonijama i pokušali za sebe stvoriti povoljniji materijalni položaj među našim svijetom. To su bili razni trgovci, gostioničari, saluneri, zatim bogatiji trgovci, bankari, šifkartaši, pa kasnije prevodioci na engleski, knjižničari, svećenici i pokoji odvjetnik i liječnik.

Ljudi koji su trebali narod kao kupce i klijente surađivali su s jugoslavenskim novinama ili su stupali u novinarske udruge, ili, prema ekonomskim mogućnostima, i sami pokretali novine.

Do prvoga svjetskog rata bili su po jugoslavenskim kolonijama na glasu pojedini ugledniji ljudi, bankari ili svećenici, ali tek pred sam rat osjetila se potreba udruživanja i zajedničkog rada tih ljudi za »dobrobit« svog naroda. Osnivanje Hrvatskog saveza 1912. godine, prema mišljenju socijalista, bio je prvi pokušaj da se organiziraju iseljenički građanski krugovi u vođenju politike. Od 1912. pa do izbijanja rata taj proces buržoaske organizacije, po istom mišljenju, već se prilično proveo.

Smjestivši tako jugoslavenske iseljenike u specifične uvjete američkog života, razlikujući među njima vladajuću i eksploriranu klasu, jugoslavenski socijalisti i u pogledu jugoslavenskog programa djeluju s pozicijom partije radničke klase. Otklanjanje svake suradnje s jugoslavenskom buržoazijom u Americi socijalisti obrazlažu ovako: »Medutim sasvim je naravno, da se i mi socijalisti moramo uhvatiti u koštac s domaćim izrabljivačima, jer su nam oni prvi na putu. Mi živimo među svojim ljudima, govorimo svojim jezikom prvo i radimo za svoj narod, odnosno za sve potlačene radne slojeve u svojoj domovini. Ovdje pak u Americi gdje su prilike sasvim drugačije, nego li u starom kraju, prisiljeni smo na isti način obračunavati se sa svojim izrabljivačima i boriti se na prvom mjestu zajedno sa svojim radnicima. Mi nastojimo da njih uzdržimo i osvijestimo. Mi hoćemo da oni postanu socijalisti i da se bore poslije u zajednici s ostalim narodima protiv svemirnog kapitalizma i protiv sveopće nepravde. Onaj tko nas zove na suradnju s patriotima taj ne poznaje načela međunarodnog socijalizma. Svaki poziv na suradnju s patriotima je radi tога užasna besmislica«.¹⁰

Određujući svoj stav prema jugoslavenskom pokretu u SAD i uopće prema stvaranju Jugoslavije, socijalisti kažu da se ne smije imati ništa protiv eventualne jugoslavenske republike, pogotovo takve koja bi se pridružila općoj balkanskoj zajednici, ali svjesno radništvo se ne smije zalagati za tu stvar »svim žarom« i ne treba zaboraviti na svoje čisto radničke interese i na svoje oslobođenje. Radnici treba da su svjesni toga da bi i ta jugoslavenska republika bila čisto kapitalistička država, u kojoj neće i ne može biti više slobode i prava negoli je sada u Americi. Jugoslavija bi bila čisto buržoaska država, u kojoj će radnici i seljaci morati raditi kao najamni radnici i u kojoj će biti primorani da se organiziraju na ekonomskom i političkom polju za borbu protiv kapitalizma i privatnog vlasništva. Ali ipak, socijalisti misle da bi jugoslavenska republika, ali ne ona buržoaska, bila ipak korak naprijed u razvoju naših naroda.

Zbog toga socijalisti ne treba da svoju snagu upotrebljavaju za jugoslavensku republiku, a pogotovo ne oni iz Amerike. Praktičnije je da to rade ljudi u domovini, ali opet u određenim granicama. Sve što socijalisti mogu

¹⁰ Na i. mj., 21. listopada 1914, br. 45.

učiniti za tu ideju jest da glasaju u saborima i parlamentima za nju upravo tako kao što glasaju i za druge napredne reforme. Ali to ne smije nikako biti cilj radničke borbe, jer njen cilj je rušenje temelja kapitalizma i privatnog vlasništva.

Govoreći o pokretu za stvaranje Jugoslavije socijalisti kažu: »Mi također ne odobravamo i ovaj pokret za novu Jugoslaviju jer su ga otpočeli ljudi koji stoje daleko od naroda i koji nemaju nikakve veze s njim. Stvar bi bila sasvim drukčija, kada bi prilike u domovini davale neku jamčevinu, da će taj pokret uspjeti i da će naći plodno tlo kod najširih slojeva naroda. Kada bi danas u Hrvatskoj, Kranjskoj i Ugarskoj postojao ustanački naroda za oslobođenje od Austrije, mi bi dali ovom pokretu svu materijalnu i moralnu potporu jer bi time pomogli samome narodu«.¹¹

Zauzvrsi takvo stajalište prema stvaranju jugoslavenske države jugoslavenski socijalisti stvarno su bili u opoziciji prema radu ostalih pobornika jugoslavenskog ujedinjenja.

Aktivnost jugoslavenskih socijalista dovijala se kroz Jugoslavenski Socijalistički Savez. Godine 1915. Savez je imao 120 udruženja s dvije tisuće aktivnih članova. Pored udruženja socijalisti su djelovali kroz svoje glasilo »Radnička straža«, koja je imala oko 4000 pretplatnika. Organ srpskih socijalista »Narodni glas« fuzionirao se početkom rata s »Radničkom stražom« koja se od tada tiskala i na dvije stranice cirilicom. Za slovenske iseljenike izlazio je list »Proletarec« koji od kolovoza 1914. uređuje Etbin Kristan. Vrlo važnu ulogu vršile su i skupštine organizirane od pojedinaca ili pojedinih udruženja. Na njima se predavalilo i raspravljalo o aktualnim društvenim pitanjima. Socijalisti su se pojavljivali i na skupštinama organiziranim od nesocijalista i na njima vodili oštре debate, pri čemu je često puta dolazilo do incidenta.

7. prosinca 1915. američki socijalistički kongresmen Meyer London podnio je u Kongresu prijedlog koji poziva predsjednika SAD da poduzme nužne korake za sastanak neutralnih država s ciljem da se zaraćenim državama ponudi posredovanje za mir. Među načelima po kojima bi po mišljenju Londona trebalo sklopiti mir nalazi se oslobođenje podjarmljenih naroda. Osim prijedloga, London je stvorio mogućnost da predstavnici porobljenih naroda u Americi mogu iznijeti svoje želje pred kongresnim odborom za inozemne odnose. U tu svrhu Glavni odbor Jugoslavenskog socijalističkog saveza izradio je na svojoj sjednici od 19. veljače 1916. spomenicu i preko člana Glavnog odbora Češkog socijalističkog saveza, Charlesa Perglera, uputio je spomenutom Odboru. Spomenica je važna iz dva razloga: 1. Ona je prvi dokument o jugoslavenskom pitanju koji je službeno razmatrao američki organ vlasti. 2. Ona pokazuje da je njen autor Etbin Kristan imao drugi pristup jugoslavenskom pitanju nego što je to do tada bilo uobičajeno među jugoslavenskim socijalistima. Podržavajući u potpunosti prijedlog Meyera Londona, Spomenica osuđuje vođenje evropskog rata sa svim teškim posljedicama koje će on prouzročiti stanovništvu Evrope, a i Amerike.

Spomenica analizira dvije točke iz Londonova prijedloga: 1. Napuštanje osvojenih krajeva, u čemu je Jugoslavenski Socijalistički Savez živo zainteresiran, jer u svome članstvu ima velik broj Srba i jer su Srbija i Crna Gora okupirane od tuđih vojska. 2. Oslobođenje podjarmljenih naroda, što prema

¹¹ Na i. mj., 7. III 1915, br. 14.

Spomenici zahtijeva posebno razjašnjenje, jer jugoslavensko pitanje krivnjom susjednih velikih sila nije riješeno pa predstavlja jedan od uzroka rata. Južni Slaveni u Evropi u takvim su prilikama i pod takvim pritiskom da ne mogu slobodno izražavati svoje mišljenje bez straha od represalija.

Dajući podrobne informacije o povijesti, kulturi, smještaju i podjeli Južnih Slavena, Spomenica nastavlja: »Sadanji rat, za koji je Austrija poznatim ultimatumom stvorila prve korake, vodi se po volji dvora i dvorske vojne stranke, protiv volje austrijskih naroda [...] Srbiji ne bi nikada bio objavljen rat, da je parlament smio odlučivati o sudbonosnom pitanju [...] Objavom rata ukinute su sve ustavne slobode, zavedeni vojni sudovi, cenzura, tamnice su pune političkih sumnjivaca [...]«.

Protivno dotadašnjim stavovima socijalista, Spomenica sužava odgovornost za rat na dvor i dvorsku stranku, naglašavajući miroljubivost parlementa. Štaviše, ona ide i dalje navodeći riječi Meyera Londona da je trajnost budućeg mira ovisna i o uređenju nacionalnog pitanja. Zato socijalisti ne smiju biti slijepi prema nacionalnom momentu koji zasijeca duboko u strukturu ljudskog društva. Za potvrdu takvog mišljenja Spomenica donosi citat iz programa, koji je austrijska socijaldemokracija donijela 1889. u Brnu i u kojem se kaže: »Nacionalne trzavice u Austriji onemogućuju svaki politički napredak i sav kulturni razvoj naroda.«

Iako Spomenica ističe da su jugoslavenski socijalisti prihvatali program iz 1889., iznoseći i njegov zaključak da se Austrija mora pretvoriti u demokratsku narodnu saveznu državu, ona ipak čini važan korak naprijed: »Iz praktičnih i idealnih, iz gospodarskih i političkih, iz kulturnih i socijalnih razloga, iz narodnog egoizma, koji znači volju za opstanak, i iz želje, da postanu sposobni trudbenici na djelu za opću kulturu solidarnog čovječanstva, Jugoslaveni teže za ujedinjenjem. Najbolji bi oblik dobila ta zajednica u demokratskoj jugoslavenskoj republici, u kojoj bi do sada lučena plemena imala autonomiju i njihovom razvojnom radu bi bilo prepusteno, da nađu formu za tjesno zbljenje. Obzirom na mnogo puta izrečena načela naših istomišljenika na Balkanu smijemo reći, da bi bio drugi cilj te zajednice spajanje sa ostalim balkanskim narodima, ubrojivši autonomnu Makedoniju, u republikansko demokratičnu federaciju. Dalje neka bi ta federacija postala član Sjedinjenih Država Evropskih.«

Spomenica na kraju ističe da je nemoguće sklopiti mir bez sudjelovanja tako velike i važne neutralne sile kao što su Sjedinjene Države Amerike, pa se zato jugoslavenski socijalisti obraćaju Kongresu da prihvati njihovu načelnu izjavu a koliko to bude prikladno da se njome i posluži.¹² Rezolucija Meyera Londona bila je podnesena Kongresu 7. XII 1915, a o njoj se raspravljalo 24. i 25. II 1916.

Jugoslavensko pitanje, koje je tokom prvoga svjetskog rata dobilo posebno značenje i aktualnost, naročito u emigraciji, utjecalo je na jugoslavenske socijaliste u tom smjeru da ga oni nisu više smatrali drugostepenim ciljem radničke borbe nego pitanjem koje je zasijecalo duboko u strukturu jugoslavenskog društva. Tako je borba za jugoslavensku državu bila prvi čimbenik koji je unio izmjenu, a i podjelu mišljenja, i izazvao krizu u dosljednoj internacionalističkoj politici jugoslavenskih socijalista u Americi.

¹² O akciji Meyera Londona pisala je i Spomenicu objavila *Radnička straža* 8. ožujka 1916.

Dobrovoljački pokret jugoslavenskih iseljenika u SAD do kraja 1915.

Među prve akcije austro-ugarske propagande u SAD ide upućivanje poziva iseljenicima da se vrate natrag u vojnu službu. Austro-ugarski ambasador Konstantin Dumba uputio je 24. srpnja 1914. obavijest svim konzulatima da upozore austro-ugarske podanike kako su dužni prijaviti se konzulatima u roku od 24 sata i biti pripravni za odlazak pod vojnu zastavu.¹

Neposredno zatim redakcijama naših iseljeničkih listova u SAD stizali su zahtjevi za objavljivanje poziva iseljenicima na vojnu službu. Konzul u Chicagu, Hugo Silvestri, poslao je svim hrvatskim, srpskim i slovenskim listovima u Chicagu »Obznanu«, u kojoj se pozivaju »sve osobe od 37 godina mlađe koje su primile pasoše narodnog ustanka (mobilizacija; I. Č.), te su po svojem pasošu narodnog ustanka dužne doći pod barjak; sve druge osobe podložne narodnom ustanku; sve osobe dužne služiti u vojsci, ratnoj mornarici i domobranstvu; svi gažisti narodnog ustanka i momci narodnog ustanka«, da se jave generalnom konzulu i da budu spremni otići u Austro-Ugarsku. Konzulat je obećao novac onima koji nemaju sami sredstava za put i opraštao je vojnim bjeguncima predviđene kazne, samo ako pođu »braniti domovinu«.²

Pozivi austro-ugarskih konzulata imali su zajedničko obilježje: obećanja, nagrade, naknade putnih troškova, ali i prijetnje onima koji se ne odazovu da će im kod kuće biti zaplijenjena imanja i proganjene obitelji. Konzulati su se služili i drugim metodama. Tako su širili glasine među iseljenicima da će austro-ugarske vlasti angažirati šerife Sjedinjenih Država, koji će silom privesti vojne obveznike u New York i odatle ih uputiti kući u vojnu službu.³

Austro-ugarska akcija za skupljanje iseljenika u vojnu službu imala je u početku uspjeha. O tome list Hrvatske narodne zajednice »Zajedničar« izvještava: »U četvrtak na Batter parku u New Yorku kod austro-ugarskog konzulata stajala je bujica ljudi, najviše Nijemaca, Mađara, Poljaka i Slovaka. Dakako, bilo je i Hrvata. Svi su htjeli u domovinu da se bore za dinastiju«.⁴ Po nekim kolonijama osnivali su se i odbori za skupljanje dobровoljaca. Eleonor E. Ledbetter piše u svojoj knjizi o Jugoslavenima u Clevelandu da su u tom gradu

¹ *Glas slobode*, 28. VII 1914, br. 60.

² *Radnička straža*, 12. VIII 1914, br. 35.

³ *Hrvatski svijet*, 1. VIII 1914, br. 1465.

⁴ *Zajedničar*, 12. VIII 1914, br. 32.

austro-ugarski agenti razvili vrlo jaku agitaciju među iseljenicima tražeći od njih da idu u vojsku. Pritom su iseljenicima prijetili austrijskim zakonima i drugim represalijama protiv obitelji i imanja u domovini.⁵

Akcija austro-ugarskih diplomatskih predstavnosti oko organiziranja svojih podanika u SAD i njihova odašiljanja kući u vojsku izazvala je zabrinutost i reakciju slavenske političke emigracije, koja je već mnogo godina djelovala u SAD protuaustrijski. Zato se u tim krugovima smatralo potrebnim odmah poduzeti protuakciju i to paralelno sa zajedničkim istupima i u okviru nacionalnih, političkih i humanitarnih organizacija i tiska. Tako su se već 27. srpnja 1914. sastali predstavnici slavenskih listova⁶ radi dogovora za zajedničku akciju. Na tom sastanku donesena je rezolucija u kojoj se između ostalog kaže: »Pozivamo svu braću Slavene iz Austro-Ugarske monarhije da se ne odazivaju austro-ugarskim konzulima i da ne idu u pomoć našim vjekovnim tiranima«.⁷

I južnoslavenski listovi »Zajedničar«, »Hrvatski svijet«, »Srbobran« i drugi upozoravali su iz broja u broj naše iseljenike da se ne odazivaju pozivima austrijskih agenata. Hrvatskim iseljenicima iznosile su se povijesne činjenice o zaslugama Hrvata za Monarhiju koja ih je uvijek nagradivala ugnjetavanjem i dijeljenjem hrvatskih zemalja. »Hrvatski svijet« je pisao: »Nećete se odažvati, braćo, ni na najslade pozive austro-ugarskih konzula, ni na nagovaranja plaćenika njihovih, koji se prikazuju Hrvatima i koji vas zastrašuju svakojakim strahom. Moramo pokazati, da barem ovdje na slobodnu nismo panduri, vazda pripravni dizati oružje na obranu onog, koji je vazda težio za narodnom smrću našom«.⁸

Vrlo jak dojam ostavio je na iseljeničku javnost i uvodnik iz »Zajedničara«, što ga je napisao Josip Marohnić, predsjednik Hrvatske narodne zajednice. Istimče kako se lijep dio austro-ugarskih vojnih obveznika našao u Americi, kamo se narod doselio jer se u Austriji nije dalo živjeti, kaže Marohnić, austro-ugarski konzuli i latinicom i cirilicom pozivaju »mile i drage Hrvate« pod austrijsko oružje, da ostave slobodnu Ameriku i da se bore protiv svoje braće Slavene. Marohnić upozorava da Hrvati u Americi, u slobodnoj zemlji Washingtona, dobro znaju da Nijemac radi za Nijemca, Mađar za Mađara, a obojica protiv Slavene. Zato u tom sudbonosnom času članstvo Hrvatske narodne zajednice, svjesni Hrvati i Slaveni u Americi stoe čvrsto uz svoju braću Slavene, »želeći u duši i srcu pobedu slavenskom oružju«.⁹

Jugoslavenski socijalisti u SAD bili su u načelu protiv rata, pa dosljedno tome i protiv odlaska iseljenika u vojsku. U tom je smislu i Izvršni odbor Jugoslavenskog socijalističkog saveza u Americi izdao 1. kolovoza proglašenje iseljenicima u kojem ih je pozvao da ne idu u stari kraj kao vojnici i postanu žrtve kapitalističkih interesa.¹⁰

Akcija austro-ugarskog diplomatskog i konzularnih predstavnosti oko skupljanja iseljenika za rat povrijedila je neutralnost SAD. Prvi je reagirao

⁵ Eleonor E. Ledbetter, *The Yugoslavs of Cleveland*, Cleveland 1918, 5.

⁶ New-Yorškí listy, New Yorškí denník, Hrvatski svijet, Ruskoje slovo, Hlas-ludu, Srbobran, Srpski dnevnik, Slovensky sokol, Slovensky pokrok, Deník, Slovák v Amerike

⁷ *Zajedničar*, 5. VIII 1914, br. 31.

⁸ *Hrvatski svijet*, 28. VII 1914, br. 1461.

⁹ *Zajedničar*, 5. VIII 1914, br. 31.

¹⁰ *Radnička straža*, 5. VIII 1914, br. 34.

američki tisak. Tako je »Pittsburgh Telegraph« istakao: »Ne samo da nitko ne može prisiliti austro-ugarske podanike, da sada idu u rat, već svaki doseljenik radnik bilo iz koje države može biti sasvim siguran, da nema te sile, koja bi ga nagnala, da se vrati u domovinu svoju i da ide u rat za volju ludih državnika [...] Dok je doseljenik u ovoj zemlji, on je slobodan čovjek i podvrgnut samo zakonima ove zemlje.¹¹

U američkim službenim krugovima pretresalo se tada pitanje da li austrijski službenici mogu izvoditi svoje akcije, a da ne povrijede zakon neutralnosti. Pritom se naglašavalo da je prema pozitivnim zakonima skupljanje u vojsku izričito zabranjeno. Spominjao se i jedan presedan iz američke povijesti, kada je, u vrijeme Krimskog rata, državni tajnik prognao iz SAD engleskog poslanika Champtona jer je skupljao vojnike za englesku vojsku. Međutim, ipak je prevladalo mišljenje da se pojedinim inozemicima stavlja na volju hoće li iz zemlje otići ili ne. Tome se usprotivio kongresmen Harisson i u kolovozu 1914. podnio Kongresu prijedlog zakona po kojem bi svim strancima koji se nuđaju stranim vlastima u ratne svrhe bio zabranjen ponovni ulazak u SAD. Napokon je državni tajnik W. S. Brayen u ime vlade SAD izjavio da nitko nema prava ni moći primoravati na povratak pod oružje pripadnike onih država koje se nalaze u ratnom stanju.

Stav službenih krugova u SAD, akcija slavenske političke emigracije i činjenica, koju je iseljenički tisak znao dobro iskoristiti, da je put u Evropu bio pod kontrolom engleske i francuske flote, imala je za posljedicu da su stotine tisuća austro-ugarskih vojnih obveznika ostali kroz čitavo vrijeme rata u SAD.

Usporedo s borbom protiv nastojanja austro-ugarskih konzula da naše iseljenike angažiraju za vojnu službu, započinje jugoslavenski dobrovoljački pokret. U dobrovoljce su se počeli javljati Srbi i Crnogorci, a tek donekle i Hrvati. Organizaciju dobrovoljačkog pokreta preuzele su srpske organizacije. Neposredno pred izbijanje sukoba između Austro-Ugarske i Srbije izjavio je tajnik najveće srpske dobrovorne organizacije u SAD, Saveza sjedinjenih Srba »Sloga«, Pavao Pavlović, da su svi Srbi u SAD spremni ići u rat protiv Austrije. Srbi i nekolicina Hrvata sakupili su se u New Yorku spremni za polazak u dobrovoljce. Ali u prvom mjesecu rata iz SAD nije krenuo nijedan dobrovoljac. Nisu dotad još bili uspostavljeni kontakti sa srpskom vladom, pa nije bio ni određen smjer kretanja dobrovoljaca. Osim toga, neutralnost SAD i stav vlade prema sakupljanju dobrovoljaca nisu dopuštali potpunu slobodu akcije. Zbog toga je u iseljeničkim krugovima prevladalo mišljenje da vrijeme za dobrovoljačku akciju nije još došlo. Kosto Šenković, član uprave Hrvatske narodne zajednice, obratio se preko »Zajedničara« jugoslavenskim iseljenicima riječima: »Sa raznih strana Sjedinjenih Država dobio sam mnoge upite od naših ljudi, kako i kuda bi mogli putovati u Evropu, da se priključe srpskoj vojsci. U tu svrhu obratio sam se profesoru Pupinu, srpskom generalnom konzulu u New Yorku, i od istog primio sam jutros slijedeći brzojav: 'Prevoz je nemoguć. Ne može se dobiti ni jedan parobrod. Savjetujem svakome, da stoji gdje se nalazi'. Kako se iz toga brzojava razabire, ona vrijedna naša srpska i hrvatska braća, koji već dodoše u New York, da odu, da se bore

¹¹ Citat uzet iz lista *Zajedničar*, 5. VIII 1914., br. 31.

za slobodu mile otadžbine, ne mogu dalje [...] Stoga ovim opominjem svu čestitu hrvatsku i srpsku braću, koji su spremni da odu na bojno polje, da za sada ostanu gdje jesu«.¹²

Prvi zahtjev za slanje jugoslavenskih dobrovoljaca došao je od crnogorske vlade. Ministar P. Plamenac zatražio je od srpskog konzulata u New Yorku izvještaj o broju Crnogoraca koji se žele vratiti u Crnu Goru s tim da će im crnogorska vlada naći sredstva za povratak. Zato je srpski konzulat zatražio od svakog Crnogorca koji se želio vratiti u domovinu da se pismeno javi ili osobno dode u New York.

Akcija crnogorske vlade pokrenula je ne samo Crnogorce nego i Srbe, a i Hrvate. Od kolovoza do prosinca 1914. otišlo je iz Amerike oko 4000 naših iseljenika. Glavnu brigu oko organizacije i odašiljanja dobrovoljaca preuzeo je na sebe Centralni odbor Srpske narodne obrane u Americi.¹³

Mihajlo Pupin isposlovao je kod engleskih i talijanskih predstavnika u New Yorku jeftin prijevoz do Patrasa ili Napulja za svega dvadeset dolara. Ova prva akcija završila je 11. siječnja 1915, kada su iz New Yorka otputovala 254 dobrovoljca.

U siječnju 1915. Lazar Mijušković, ministar crnogorske vlade, uputio je Pupinu molbu da stupi u pregovore s engleskim konzulom u New Yorku i zatraži dozvolu da Kanada postane sabirni centar dobrovoljaca za Evropu. U međuvremenu stigla je u SAD misija crnogorske vlade u kojoj su bili Jovan Matanović i Savo Đurašković. Njima je srpska vlada stavila na raspolaganje novac za plaćanje prijevoza dobrovoljcima. Od svoje vlade dobili su upute da se u New Yorku povežu s Antunom Seferovićem, istaknutim iseljenikom i kasnijim crnogorskim konzulom. Misiji se u Americi priključio i urednik lista »Srbobran«, Petar Luburić. Organizacija »Sloga« stavila im je na raspolaganje čitav svoj činovnički aparat. Misiji je savjetovano da pazi na neutralni položaj SAD u ratu, ali je ona ipak bila neoprezna. U Chicagu, prilikom organiziranja jedne parade u čast 170 dobrovoljaca koje je na ulicama pratila glazba i pucanje pušaka, došlo je do intervencije američke policije i hapšenja članova misije. Tek nakon sudjenja pušteni su na slobodu. Ta je misija završila rad u listopadu 1915. sakupivši 1900 dobrovoljaca, koji su preko Kanade krenuli u Srbiju i Crnu Goru.

Tom je akcijom završena prva faza jugoslavenskog dobrovoljačkog pokreta u SAD sa skromnim, ali, s obzirom na prilike kakkve su tada bile u SAD, značajnim uspjehom. Crnogorska vlada dala je poticaj za odlazak u dobrovoljce, ali taj poticaj nije bio toliko jak niti su akcije crnogorske vlade bile tako organizirane da bi njima trebalo zahvaliti za rezultat. Osnovna karakteristika dobrovoljačkog pokreta 1914. i 1915. jest njegova spontanost. Ljudi su se javljali u dobrovoljce na svoju inicijativu, a iseljeničke organizacije su im pritom pomagale. Golemu većinu dobrovoljaca činili su Srbi i Crnogorci. Hrvata je bilo veoma malo.

Dobrovoljci su bili uključeni u redove srpske i crnogorske vojske. Zbog toga je izostao moralni i politički učinak što bi ga jedna posebna dobrovoljačka jedinica već tada sigurno postigla. Treba još istaknuti činjenicu da SAD nisu bile tako rigorozne prema jugoslavenskom dobrovoljačkom pokretu možda

¹² *Zajedničar*, 12. VIII 1914., br. 32.

¹³ Centralni odbor Srpske narodne obrane osnovan je u New Yorku 22. VII 1914. radi pribavljanja materijalne pomoći i skupljanja dobrovoljaca.

zato što se nije radilo o akciji velikih razmjera, a možda i zato što su već tada bile sklonije akcijama Antantnih saveznika negoli Centralnih sila.

Na dobrovoljački pokret 1914. i do kraja 1915. nisu imale nikakva utjecaja niti inicijative niti akcije Jugoslavenskog Odbora u Rimu i Londonu. U to vrijeme ni srpska vlada nije poduzimala izravne akcije među iseljenicima radi skupljanja dobrovoljaca.

Interes za skupljanje dobrovoljaca u Americi pojavio se kod jugoslavenske emigracije u Evropi odmah na početku rata. Ljubo Leontić, po svom dolasku u Rim, počeo je akciju na svoju ruku mimo Jugoslavenskog odbora i srpskom poslaniku Ljubi Mihailoviću iznio osnovu o dobrovoljačkoj »legiji« sa zahtjevom da je dostavi srpskoj vladi.¹⁴ Leontićeva je namjera bila da u dogovoru i s pristankom srpske vlade pode u Ameriku i da među jugoslavenskim iseljenicima iz Austro-Ugarske povede agitaciju za skupljanje dobrovoljaca. Mihailović je uputio Leontića na Jugoslavenski odbor, smatrajući da to pitanje prvenstveno spada u njegovu nadležnost. U prosincu 1914. Leontić je pred Odbor iznio prijedlog za skupljanje dobrovoljaca, tražeći da se u dobrovoljce uključe i jugoslavenski iseljenici. Ali dobrovoljačko pitanje značilo je u početku za Jugoslavenski odbor težak i komplikiran problem, jer je bilo u suprotnosti s međunarodnim pravom, a osim toga Odboru nije bio niti poznat stav srpske vlade. Uz to, neki članovi Odbora smatrali su da će rat suviše kratko trajati, pa ne bi trebalo angažirati dobrovoljce iz daleke Amerike. Ipak je Odbor na svojoj sjednici od 24. siječnja 1915. donio odluku o organizaciji dobrovoljaca pod uvjetom da se s tim složi i srpska vlada.¹⁵ Zamisao Jugoslavenskog odbora bila je formirati jednu vojnu jedinicu u koju bi trebali stupiti Hrvati, Srbi i Slovenci, podanici Austro-Ugarske i da ta zasebna jedinica bude u sastavu vojnih snaga Kraljevine Srbije. Jedinica je trebala biti pred saveznicima dokaz volje našeg naroda iz Austro-Ugarske da se osloboди tudinskog jarma i ujedini s Kraljevinom Srbijom. Jedinica je dobila ime »Jadranska legija« i prema prvoj zamisli Odbora trebala je predstavljati demonstraciju protiv pretenzija Italije na našu obalu.

U tom smislu Odbor je u siječnju 1915. izdao i proglašao u kojem kaže: »Oni koji povodom rata umakoše iz carevine Austro-Ugarske u inozemstvo te se nalaze u Zapadnoj Evropi odlučiše da pokrenu osnivanje *Jadranske legije*, koja imade da pored srpske vojske pomaže oslobođanju našega naroda od njemačkog i mađarskog ropstva [...] Legija se nazvala »Jadranskom« s razloga što je naše Jadransko more sinteza idealeta svih Jugoslavena koji žive na njegovim obalama ili prema njemu teže, i s razloga što djelatnost legije ima da se poglavito razvije u našim krajevima Jadranskog mora [...] Jadranska Legija nema da postigne velikih vojnih uspjeha, jer danas samo goleme moderne vojske mogu da odlučuju na bojnim poljima, ali će zato moći da u mnogom smjeru pripomogne pri oslobođenju devet miliona austrijskih Jugoslavena. Sama njezina pojавa imati će veliko moralno znamenovanje, jer će pred svijetom zavjedočiti težnju našeg naroda za slobodu«.¹⁶

Dobrovoljačko pitanje i ideju o »Jadranskoj legiji« srpska je vlada primila suzdržano. Ona se tada samo informativno preko svog poslanstva u

¹⁴ Ljubo Leontić, *O Jugoslavenskom odboru u Londonu*, Zagreb 1961, 10.

¹⁵ Milada Paulová, n. dj., 34.

¹⁶ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku kraljevine SHS 1914—1919*, Zagreb 1920, 18.

Rimu obratila Odboru pitanjima: 1. Koliko bi stajala oprema svakih stotinu dobrovoljaca i 2. Tko bi imao u Legiji komandu. Dva su razloga koja objašnjava takvo držanje srpske vlade: 1. Srbija je tada bila na sjeveru okružena neprijateljima, a posve se jasno moglo predvidjeti i neprijateljsko držanje Bugarske. Zato srpska vlada nije željela na zapadu izazivati Italiju i imati komplikacija na moru koje joj je bilo potrebno kao sigurna veza sa saveznicima. 2. U to vrijeme srpska vojska nije još pretrpjela težih gubitaka i nije se još osjećala veća potreba za popunjavanje vojnih jedinica. Zato je srpska vlada dobrovoljačko pitanje ostavila otvoreno, prepustajući inicijativu Jugoslavenskom odboru, u kojem se značenje dobrovoljačkog pitanja sve više osjećalo.

I sam predsjednik Odbora, Ante Trumbić, počeo je dobrovoljačkom pitanju obraćati veću pažnju. U pismu od 16. lipnja 1915. »Slavenskom Crvenom Križu« u Čileu Trumbić kaže: »Kako vam je već poznato, mi smo se odlučili, da obrazujemo jednu Legiju dobrovoljaca, u kojoj će posebne hrvatske i slovenske čete najplemenitijim činom odgovoriti našim dušmanima i našim prijateljima, koji nas neprestano pitaju: a što rade Hrvati, što Slovenci za svoje oslobođenje? [...] preporučujemo vam, da sami organizujete sakupljanje dobrovoljaca i sredstava za naš rad«.¹⁷

Tokom 1915. stizale su Odboru s nekoliko strana viesti o dobrovoljačkom pokretu. Pokret je počeo i u Rusiji. Franjo Potočnjak izvjestio je Odbor da se i u Sjevernoj Americi može organizirati dobrovoljački pokret. Iz Južne Amerike također su stizale prijave dobrovoljaca. Sam Odbor poduzeo je neke korake kod savezničkih vlada radi pokretanja dobrovoljačke akcije. Ali za sakupljanje i dopremanje dobrovoljaca u Evropu trebalo je riješiti još mnoge probleme. Naši iseljenici u Americi bili su austro-ugarski podanici. Stoga im se unaprijed moralno osigurati da ih pri povratku u Evropu ne bi internirale vlasti savezničkih zemalja. Trebalo je osigurati i finansijska sredstva za prijevoz i urediti kako bi se iseljenici, s obzirom na neutralnost SAD, sakupljali i prelazili u Kanadu.

Po svom povratku iz Rusije u London, Frano Supilo je počeo raditi kod Foreign Officea oko engleske potpore dobrovoljačkoj akciji. Potkraj srpnja referirao je Odboru da je ministar vanjskih poslova sir Edward Grey prema saopćenju Foreign Officea, načelno za tu akciju i da će se Engleska pobrinuti za dopremu dobrovoljaca iz Kanade. I Potočnjak se na svom putu u Rusiju zaustavio u Nišu, gdje mu je Pašić saopćio da srpska vlada prihvaća ideju o sakupljanju dobrovoljaca. Odbor je bio tim odlukama ohraben, pa je još 29. lipnja zaključio da Milan Marjanović otputuje u Sjevernu, a Miće Mičić u Južnu Ameriku i da ondje započnu u ime Jugoslavenskog odbora sa sakupljanjem dobrovoljaca. I srpska vlada uputila je pukovnika Alimpija Markovića u Sjevernu Ameriku radi sakupljanja dobrovoljaca. Marković je u Londonu obavijestio Trumbića o pristanku i interesu srpske vlade za dobrovoljački pokret. Ali i taj put je dobrovoljačka akcija zapela. Engleska vlada nije uspjela privoljeti SAD na sakupljanje dobrovoljaca, uglavnom radi njihova neutralnog statusa. Zbog toga je Engleska uskratila svoju potporu. Akcija za dobrovoljački pokret završila je 1915. neuspješno za Jugoslavenski odbor i srpsku vladu. Tako je Jugoslavenski odbor izgubio moćno sredstvo za svoju uspješnu političku akciju. Srbija je već 1915. doživjela velike vojne gubitke. Zbog toga je i srpska

¹⁷ Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, Arhiv Jugoslavenske narodne obrane.

vlada bila pogodena neuspjehom dobrovoljačke akcije, ali ne u političkom smislu nego radi nemogućnosti da popuni svoje vojne efektive.

U drugoj polovini 1915. jugoslavenska dobrovoljačka akcija u SAD posve je zastala. Jugoslavenski zbor održan u Chicagu 11. ožujka 1915. otvorio je niz političkih problema koji su izazvali takve suprotnosti među jugoslavenskim iseljenicima da je politički rad na stvaranju jugoslavenske države znatno oslabio. To se neposredno odrazilo i na dobrovoljačku akciju. Ali, postojali su i drugi razlozi zbog kojih se iseljenici nisu više javljali u dobrovoljce. Slom srpske vojske razočarao je iseljenike. O nekim dobrovoljcima za srpsku vojsku nije se moglo u tom času ni misliti. U SAD su počeli stizati prebjedi iz Srbije, a i bivši dobrovoljci koji su svojim pričama o ratnim grozotama uplašili, ozlovoljili i odvraćali ljude od namjere da idu u rat. Bilo je i takvih koji su se poslije dužeg boravka u Rimu vratili u SAD na nagovor i uz pomoć Italije, sve u cilju da ljude odvrate od odlaska u dobrovoljce. Osim toga, iseljenici su bili uplašeni od stalnih grožnji austro-ugarskih konzula, a također i od pisanja iseljeničkih novina o progostvima koja vlasti vrše nad našim svijetom u domovini. Odlučno je bilo, kako smo već spomenuli, i nastojanje SAD da sačuvaju svoju neutralnost. I loša organizacija dobrovoljačke akcije nepovoljno je utjecala na odlazak u dobrovoljce. Tako su još na početku rata u dva navrata došle grupe dobrovoljaca u New York i tu ostale bez sredstava, uputa i mogućnosti da se prevezu u Evropu.

I veze Jugoslavenskog odbora s iseljenicima u SAD bile su, za razliku od onih s iseljenicima u Južnoj Americi, veoma loše. Tako se »Zajedničar« služio vijestima iz južnoameričkih iseljeničkih novina radi obavijestavanja o osnivanju Jadranske legije, koja je »hrvatska regimenta s hrvatskom zastavom, koja će se boriti sa srpskom vojskom i koja će oslobođiti Hrvatsku«.¹⁸

Među Srbima, iz čijih su se redova dobrovoljci uglavnom regrutirali, vodila se borba za prestiž u savezu »Sloga«. Ta borba je apsorbirala svu pozornost i snagu srpskog iseljeništva.

Član Jugoslavenskog odbora, Milan Marjanović, stigao je u New York potkraj listopada 1915. s mandatom Odbora da se prvenstveno prihvati posla oko skupljanja dobrovoljaca. Ali Marjanović je dobro ocijenio situaciju i bio je svjestan toga da je najprije potreban sustavan i naporan rad među iseljenicima. Bilo je potrebno ispraviti učinjene pogreške u radu i čekati povoljniju međunarodnu situaciju, pa tek onda pristupiti dobrovoljačkoj akciji.

¹⁸ Austrougarska je prije svjetskog rata imala predstavite u mnogim gradovima SAD-a. U New Yorku je bio neko vremenski čas predstavnik austro-ugarske ambasade. Početkom rata je austro-ugarska propaganda nastavila svoj rad jer je od početka rata dobio podršku austro-ugarskog raspolaženja kod naših iseljenika i osmislila na emigraciju jugoslavenskog pokreta prema njima.

Austro-ugarska je prije svjetskog rata imala predstavite u mnogim gradovima SAD-a. U New Yorku je bio neko vremenski čas predstavnik austro-ugarske ambasade. Početkom rata je austro-ugarska propaganda nastavila svoj rad jer je od početka rata dobio podršku austro-ugarskog raspolaženja kod naših iseljenika i osmislila na emigraciju jugoslavenskog pokreta prema njima.

Austrougarska je prije svjetskog rata imala predstavite u mnogim gradovima SAD-a. U New Yorku je bio neko vremenski čas predstavnik austro-ugarske ambasade. Početkom rata je austro-ugarska propaganda nastavila svoj rad jer je od početka rata dobio podršku austro-ugarskog raspolaženja kod naših iseljenika i osmislila na emigraciju jugoslavenskog pokreta prema njima.

¹⁸ Zajedničar, 21. VII 1915, br. 29.

Austro-ugarska propaganda i iseljenici u SAD

Njemačka i Austro-Ugarska razvile su odmah na početku rata propagandu širokih razmjera u SAD. Cilj te propagande bio je pridobivanje američkog javnog mnenja za ratne ciljeve Centralnih sila. Taj posao nije bio ni osobito težak, jer su se one u svojim nastojanjima mogle osloniti na milijune njemačkih i austrijskih iseljenika i na jaku potporu germanofilskog tiska. Pored toga, austrijska i njemačka propaganda težila je za tim da među stranim radništvom, pa i među našim iseljenicima, stvori neprijateljsko raspoloženje prema Antanti. Poslanstva, konzulati i agenti Njemačke i Austro-Ugarske bili su u tome veoma djelatni i svoju su djelatnost usmjerili u tri smjera: 1. Upućivanje poziva iseljenicima da se vrate kući i stupe u vojsku; 2. Da otkažu svoj posao tvornicama municije; 3. Da organiziraju akciju skupljanja materijalne pomoći za vođenje rata.

Već je 1. kolovoza 1914. austro-ugarski konzulat u New Yorku formirao odbor za sakupljanje pomoći na stradalima od rata u Hrvatskoj, Sloveniji te Bosni i Hercegovini. Za upravnika središnje blagajne bio je imenovan Franjo Žiška, konzularni tajnik. I konzul u Youngstownu uputio je tamošnjim Hrvatima poziv za skupljanje pomoći. Iz pisanja iseljeničkog tiska može se zapaziti vrlo jaka propaganda austro-ugarskih konzulata u tom smjeru. Međutim, bilo je jasno da i u najboljem slučaju iseljenička pomoć neće dostići takav iznos koji bi imao neko veće značenje za vođenje rata Austro-Ugarske. Zbog toga je austro-ugarska propaganda nastavila svoj rad još od prije rata na suzbijanju antiaustrijskog raspoloženja kod naših iseljenika i osobito na onemogućavanju jugoslavenskog pokreta među njima.

Austro-Ugarska je preko svojih konzularnih predstavninstava kontrolirala život i rad naših iseljenika još od početka stoljeća. Poslije Jukićeva, a pogotovu Dojčićeva atentata taj se interes još više povećao. Odmah na početku rata u Zagrebu su bili obaviješteni o akcijama iseljenika. Ban J. Skerlecz uputio je 9. prosinca 1914. pismo grofu Tiszi informirajući ga o stanju među iseljenicima u SAD. Ban napominje da je on s tom stvari već dugo upoznat i da ga politička kretanja među iseljenicima mnogo zabrinjavaju, pa je pokušao to stanje izmjeniti preko iseljeničkih listova, napominjući da »Narodni list« piše za interese Monarhije. Skerlecz je još od 1913., i to na intervenciju austrijskog ministra

vanjskih poslova, pokušavao utjecati na iseljeničke pravake u Americi da prestanu s protuaustrijskim radom.¹

Već 1914. austro-ugarski konzuli dijelili su iseljenicima ili lijeplili po kućama letke ovog sadržaja: »Cesarsko i kraljevsko austro-ugarsko poklisarstvo glasom višeg naloga svim podanicima austro-ugarske monarhije, te pripadnicima Bosne i Hercegovine (stavlja; I. Č.) do znanja, da u slučaju, ako su uposleni u tvornicama, koje izgrađuju strijelivo i ubojito oružje za neprijatelja naše domovine, ogriješuju se protiv paragrafu 327 austro-ugarskog vojnog zakona, te počinjaju zločin protiv obrambenoj sili domovine, koji zločin imade se glasom gornjeg zakona kazniti sa tamnicom od 10 do 20 godina, a u otežavajućim okolnostima i sa kaznom smrti. Prekršitelji gornjeg zakona imati će prigodom njihovog povratka u domovinu podnašati svu strogost istog«.²

Cinjenica da je velik broj iseljenika iz Austro-Ugarske radio u tvornicama oružja, potakla je austrijskog ambasadora Konstantina Dumbu još u početku 1915. da svojoj vlasti predloži da se iz svih tvornica u kojima se proizvodi municija opozovu austro-ugarski podanici i da se u Americi uspostavi posebni ured koji bi tim ljudima osiguravao posao na drugom mjestu. Za tu akciju Dumba je tražio posebna novčana sredstva i odobrenje vlade iz Beča. U svom prijedlogu Dumba kaže: »Ima na tisuće radnika u velikim tvornicama oružja i municije, koji su rodom iz Češke, Moravske, Kranjske, Galicije, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i mnogih drugih narodnosti u Austro-Ugarskoj koji su neodgojeni i koji ne razumiju da su zaposleni u ratu protiv svoje vlastite zemlje. Da bih ih upozorio, ja sam podupirao novčano mnogo novina koje se izdaju u jezicima i narječjima spomenutih naroda, nastojeći na taj način svratiti njihovu pozornost na zločinačko zanimanje«.³

Zbog tog prijedloga Dumba je došao u sukob s američkim vlastima, jer je povrijedio neutralnost SAD mijesajući se u unutrašnje poslove. Američki poslanik u Beču Penfield primio je nalog od svoje vlade da predla austrijskoj vlasti notu u kojoj je trebao istaći da je Dumba priznao kako je svojoj vlasti predložio plan o izazivanju štrajkova u američkim tvornicama oružja. Zbog toga Dumba nije više bio poželjan američkoj vlasti, te je poslanik Penfield u ime predsjednika Wilsona zatražio njegov opoziv.

Austro-ugarski konzulati samo su djelomično uspjeli u zadobivanju iseljeničkog tiska. »Narodni list« iz New Yorka⁴ počeo se od samog početka rata

¹ Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, Arhiv Iseljeničkog komesarijata, br. 45494.

² *Hrvatski svijet*, 15. III 1917, br. 2281.

³ Arthur S. Link, Wilson, The Struggle for Neutrality 1914—1915, Princeton, New Jersey, 1960, 647.

⁴ Vlasnik »Narodnog lista«, Franjo Zotti, jedan je od najinteresantnijih ali i najdubioznijih ličnosti našeg iseljeništva uopće. Od siromaha, pometača njujorskih ulica, postao je bankar, šifkartaš, brodovlasnik, najbogatiji hrvatski iseljenik uopće, da bi na kraju umro kao siroman u Americi. Godinama i u desetinama iseljeničkih listova napadali su ga zbog prevara i malverzacija. Drugi su ga hvalili i isticali njegove zasluge za naše iseljenike u Americi. Franjo Zotti započeo je karijeru među hrvatskim iseljenicima 1889, kad je u New Yorku otvorio poslovnicu za upute našim iseljenicima koji su upravo prisjeli u Ameriku. Nakon 9 godina rada podigao se tako da je 1898. otvorio veliku poslovnicu na Whitehall i Bridge St. koja je postala stjecištem svih hrvatskih iseljenika, koji su tu obavljali svoje novčane i druge poslove. Posao mu je tako dobro išao da je uskoro počeo otvarati podružnice i u drugim mjestima i većim iseljeničkim kolonijama, a osobito u Pittsburghu i okolicu, gdje je već onda bilo naših iseljenika na desetke tisuća. 1904. otvara svoje podružnice u Chicagu. Glavni novčani prihodi pristizali su Zottiju od prodaje putničkih karata. Kroz prvi desetak godina našeg

distancirati svojim pisanjem od ostalih jugoslavenskih listova. U članku od 16. kolovoza list je napisao: »Svaki pošten Hrvat [...] mora najprije biti Hrvat, jer samo potpun Hrvat može biti Slaven [...] a čim svoje pravo ime izdaješ i uzimleš drugo, opširno, tim izdaješ sebe, svoje hrvatstvo, a tko izdaje to ime, taj će još radije izdati slavenstvo«.⁵

U nizu članaka list sve jače počinje ispoljavati antisrpske tendencije. Napao je hrvatski tisak što je objavljuvao Pupinove pozive za pomoć srpskoj vojsci, a pritom nije vodio računa da se sakuplja pomoć i za postradale hrvatske vojниke. U mjesecu rujnu pojavljuju se u listu članci u kojima se uz Mađare, Nijemce i Talijane kao neprijatelji hrvatskog naroda svrstavaju i Srbi. »Nema tu dijeliti neprijatelje! Lupati po Austriji, tobože, da to znači sloboda i ujedinjenje Hrvata, a ovamo biti uz Srbiju u ime tobožnjeg slavenstva. To je varka! To je voda na mlin onih, koji rade protiv ujedinjenja hrvatskih zemalja, koji rade na uništenju svega što je hrvatsko [...] Hrvat mora raditi na ujedinjenju hrvatskih zemalja, a sve što tome smeta sve je to neprijatelj, a tko pomaže neprijatelja još pod 'hrvatskom' firmom ili jugoslavenskom, taj nam je mrzak isto tako kao i Nijemac i Mađar«.⁶

Pisanju »Narodnog lista« pridružio se »Rodoljub«, »hrvatski list za hrvatski narod«, iz Chicaga. Od slovenskih listova istu protujugoslavensku političku liniju slijedili su »Amerikanski Slovenec«, katolički list za slovenske radnike u Americi i glasilo Kranjsko-slovenske katoličke jednote, te list »Glasnik«, glasilo Slovensko-hrvatske zveze iz Calumeta.

Međutim, tek polovinom 1915. bila je određena politička osnova za rad onih iseljenika, koji nisu htjeli podržavati jugoslavenski pokret, nego su sve više počeli simpatizirati s Austro-Ugarskom. U to vrijeme pojavila se brošura »Ozbiljna riječ«.⁷

stoljeća u njegovim agencijama prolazilo je godišnje prosječno po 20000 putnika-iseljenika s Balkana. A. Tresić-Pavićić piše o Zottiju: »Na me je učinio Zotti utisak čovjeka, koji će ili postati milijunaš, ili propasti. Smionost ima upravo američke, a kad je mogao ustrojiti, došavši bez pare, i metući na početku ulice, tolike banke i dnevnik, ne vidim u kojem trgovackom poslu ne bi mogao uspjeti. On me je uvjeravao, da barem polovica svih novaca, koji polaze iz Amerike u našu domovinu, prelazi preko njegovih banaka, a to znači na godinu 8 milijuna dolara, ako iz taštine ne pretjerava.« (Ante Tresić-Pavićić, Preko Atlantika do Pacifika, Život Hrvata u Sjevernoj Americi, Zagreb 1907).

Godine 1898., kad se novinstvo na hrvatskom jeziku u SAD sastojalo od po kojeg tjednika, koji bi obično za godinu dana propali, Zotti je utemeljio »Narodni list«. U programu lista bilo je istaknuto da mu je zadaća služiti Hrvatima u SAD. List je bio »foreign in language only«, a zapravo »American in spirit«, a to je kod američkih vlasti bilo primljeno sa simpatijama.

Godine 1907. imao je Zotti oko 800.000 dolara povjerenih mu od naših iseljenika. Njegov vlastiti imetak premašio je 500.000 dolara, a u zemljjištima, kućama, bondovima (jedna vrsta bankovnih papira; I. Č.) i do jedan milijun dolara. Ali je upravo ta godina za njega bila kobna. Finansijska kriza u SAD, na stotine zatvorenih tvornica, rudnika, kriza u željezničkom prometu, milijuni radnika ostali su bez posla. U takvoj ekonomskoj nestabilnoj situaciji i Zotti je doživio svoj najveći finansijski poraz, od kojeg se više nikad nije oporavio. Poslijе toga je Zotti veliku pažnju posvetio »Narodnom listu«, nastojeći ga ojačati i širiti među iseljenicima. List je uređivao Stjepko Brozović i to vrlo uspješno, pa mu nije bilo konkurenta među iseljeničkim novinama. 1914. izlazio je kao dnevnik i imao 14.700 pretplatnika, a 1915. broj pretplatnika je bio 24.000.

⁵ *Narodni list*, 16. VIII 1914, br. 228.

⁶ *Narodni list*, 13. IX 1914, br. 256.

⁷ Grga Starčević, Ozbiljna riječ pred XII konvenciju Hrvatske narodne zajednice, delegatima konvencije i svim članovima, Pittsburgh, 1915.

U uvodu brošure kaže se da je hrvatskim iseljenicima potrebno uputiti ozbiljnu riječ o tome što Hrvati trebaju učiniti i kakav stav zauzeti u teškim vremenima evropskog rata, u kojima su se zatekla i žive braća u domovini, u vremenima kad neprijatelji hrvatskog naroda posiju za hrvatskim zemljama. Brošura stavlja do znanja iseljenicima da Srbi neće Jugoslaviju nego Veliku Srbiju i da su oni to pokazali svojim pisanjem u engleskom i američkom tisku, tvrdeći kako su Hrvati dio Srba koje je Austrija prevela na katoličku vjeru i na taj način pohrvatila. Brošura citira »Srpski dnevnik« iz New Yorka, po kojemu su Srbi protiv stvaranja Jugoslavije a za Veliku Srbiju, pa Hrvatima preostaje jedino da tu velikosrpsku ideju prihvate jer se jedino tako mogu oslobođiti austrijskog jarma. »Gdje je tu ideja jugoslavenska, koju nam proriču naši 'Jugoslaveni'? Gdje je tu osnova jedne jugoslavenske države, u kojoj bi Srbi, Hrvati i Slovenci ravnopravni bili? Srbi nisu nikada snovali o Jugoslaviji, kao što njezino ostvarenje nisu Potočnjaku i drugovima nikada zajamčile Rusija, Engleska i Francuska. Srbi [...] idu za ostvarenjem Velike Srbije, a kad bismo se mi k njima pridružili, išlo bi nam isto, kao što ide Bugarima u Makedoniji, koji se više Bugarima nazivati ne smiju«.⁸

Američki Hrvati, ističe brošura, treba da slijede politiku Hrvata u Hrvatskoj, i to onu koju je formulirao dr Pero Magdić na sjednici Hrvatskog sabora održanoj 14. lipnja 1915. Govor i brzovat Sabora Franji Josipu brošura je u cjelini objavila.

Američki Hrvati, po mišljenju autora »Ozbiljne riječi«, ne mogu odlučivati o sudbini hrvatskog naroda, oni ne mogu pregovarati s nijednom drugom državom o sudbini hrvatskih zemalja. Dužnost je američkih Hrvata podupirati težnje i želje naroda u domovini. »Pustimo narod hrvatski i njegov Sabor, da se brine o svojoj budućnosti, da se brine o ujedinjenju hrvatskog naroda u jedno jedinstveno državno tijelo, a mi ga u tom poduprimo. Učinimo li to, učinili smo svoju patriotsku dužnost«.⁹

Sa te osnove počeo se jedan dio naših iseljenika suprotstavljati jugoslavenskom pokretu i u tome počinju dobivati sve veću podršku austro-ugarskih konzulata. Jedan od prvih zadataka tog dijela iseljenika bio je zadobiti premoć u Hrvatskoj narodnoj zajednici. Ta najveća hrvatska organizacija u SAD imala je 30.000 organiziranih članova, službeno glasilo »Zajedničar«, koje je izlazilo u 30.000 primjeraka i prilična materijalna sredstva. Međutim, Zajednica, a napose njeno vodstvo, još od prije rata, a u ratu pogotovu, angažiralo se u organiziranju jugoslavenskog pokreta. Zbog toga su se antijugoslavenski raspoloženi iseljenici počeli pozivati na pravila Zajednice, koja su zabranjivala bilo kakvu političku djelatnost u Zajednici. Naročito su se okomili na smjer pisanja lista »Zajedničar«. Član 9 Pravila koji je govorio da list »Zajedničar« treba budnom držati narodnu svijest među Hrvatima u SAD i prikazivati im važnost i značenje slavenske uzajamnosti, brošura je protumačila ovako: »Ovo potonje naravno samo u toliko, ukoliko se time diže čast imenu hrvatskom i ukoliko to iziskuje dobrobit naše hrvatske domovine«.¹⁰

Nekoliko odsjeka Hrvatske narodne zajednice poslalo je potkraj 1914. proteste Glavnoj upravi i tražilo da »Zajedničar« izmijeni projugoslavenski smjer pisanja. Ti su protesti izazvali reakciju od strane projugoslavenskih od-

⁸ Ozbiljna riječ, 17.

⁹ Na i. mj., 25.

¹⁰ Na i. m. 6.

sjeka, pa je potkraj 1914. i na početku 1915. Zajednici zaprijetila ozbiljna kriza jedinstva.¹¹ U to vrijeme je i tiskana brošura »Ozbiljna riječ«, čije je pisanje moralo produbiti krizu. U brošuri je napose napadnut predsjednik Zajednice Josip Marohnić, komu se predbacivalo da je u Zajednici pustio političke raspre, da se službeno glasilo zlorabi u političke i za hrvatski narod izdajničke svrhe i da je pozvao članstvo Zajednice na čikaški sabor. Marohniću se također spočitavalo što je kao američki građanin, usprkos neutralnosti SAD, stupio u Jugoslavenski odbor, čiji rad narušava američku neutralnost, a uperen je protiv postojanja kraljevine Hrvatske.

Iza te akcije protiv Hrvatske narodne zajednice stajao je austro-ugarski konzulat u Pittsburghu, koji se i izravno umiješao u pokušaje da se izmijeni rukovodstvo Zajednice. Na tu opasnost prvi je ukazao list »Novi Hrvat« iz New Yorka u broju od 17. kolovoza 1915., u kojem je objavio ovo pismo:

»Cesarski i Kraljevski Konzulat, Pittsburgh, Pa.
Ambasadoru u Washingtonu:

Da bi se jednom za uvijek već dokrajčila propaganda među američkim Hrvatima, orgijama (sic! I. Č.), u našoj monarhiji neprijateljskoj Hrvatskoj Narodnoj Zajednici, uzeo je ovaj c. i k. ured za zadaću, da razbije ponovni izbor sadašnje glavne uprave. »Narodni List« u New Yorku i ovdješnji lojalni hrvatski list, vode već dulje vremena grozan boj protiv Marohniću i njegovim drugovima. Hrvatska Narodna Zajednica jest ugledno udruženje u Americi i bilo bi po nazoru toga c. i k. ureda jako važno, kada bi se posrećilo sadanju upravu razbiti i na njezino mjesto bar djelomično lojalnu upravu izabrati. Zahvaliti se je samo djelovanju c. i k. ureda, da se je već sada opažati počelo u mnogim hrvatskim krugovima nezadovoljstvo protiv Marohniću i njegovu radu, pa da bude pomoću daljnje propagande u novinama i još jače objaćano. Taj ured je već pokušao to, da bi pojedine delegate za tu svoju stvar pridobio. Jer je ovo udruženje rašireno po cijeloj Americi, bilo bi jako važno, da bi svi c. i k. uredi u Sjedinjenim Državama sa svim svojim silama i svim pri ruci stojećim sredstvima pomagali nastojanje ovog ureda i ovu propagandu širili. Ponovni izbor križem označenih delegata (Josip Marohnić, Franjo Božić, Kosto Unković i Franjo A. Bogadek) kao sadanje uprave morao bi se pod svaku cijenu osujetiti. Objaćana agitacija mora biti posebno proti Marohniću i Unkoviću.

Hauser m. p.¹²

Ovom organiziranom pokušaju austro-ugarskog konzulata da pred konvenciju izmijeni rukovodstvo Hrvatske narodne zajednice suprostavili su se svi napredni hrvatski, srpski i slovenski listovi. U stotinama novinskih članaka Hauserovo pismo prikazano je kao atentat na Zajednicu, upozoravalo se delegate što Austrija hoće od Zajednice, koja ne samo da je najveća organizacija Hrvata u Americi nego i na čitavom svijetu.

¹¹ *Zajedničar* je konstatirao da je ta kriза mogla biti opasna za opstanak Zajednice, pa je apelirao na odsjeke da na svojim sjednicama eliminiraju političke rasprave i rješavaju pitanja koja se tiču organizacije.

(*Zajedničar*, 12. V 1915., br. 19.)

¹² Citat preuzet iz lista *Zajedničar*, 15. IX 1915., br. 37.

»Hrvatski svijet« je pisao: »Naša je Hrvatska Narodna Zajednica ustanova nikla iz naroda za narod, ona je po svojim pravilima i duhu slavenska i hrvatska, te svaki pokušaj, da se ova tvrđava pretvori u podružnicu austrijsko-mađarskih špijuna razbio bi se o slavensku i hrvatsku svijest boljeg dijela naroda našeg«.¹³

12. rujna 1915. sastali su se u Clevelandu delegati XII konvencije Hrvatske narodne zajednice u vrlo dramatičnoj i za daljnju sudbinu Zajednice neizvjesnoj situaciji. Nije se znalo koliki uspjeh su na delegate ostavila sva moguća i rafinirana sredstva austrijskih agenata. Pred samu konvenciju »Zajedničar« je napisao kako se mnogo toga »čuje« što se sa strane neprijatelja Zajednice radi, a da se još više toga radi, ali da se o tome ništa ne »čuje«. Međutim, već prvog dana rada konvencije strahovanja su prestala. U pozdravnom govoru predsjednik Josip Marohnić obratio se delegatima riječima: »Naročito, sestre i braće, nemojmo nikada dozvoliti, pa bilo samo jednim časom, da se itko upliće u naše poslove, tko nije naš brat, tko nije član i tko nema ništa zajedničkoga sa nama kao Hrvatima i Slavenima. Mi nećemo nikada dozvoliti, da se tudinci i njihovi plaćenici mijesaju u naše poslove, da nam zapovijedaju u našem radu oni, koji su unesrećili narod naš«. Govor Marohnića delegati su pozdravili burnim odobravanjem, a delegat Gršković predložio je konvenciji ovu rezoluciju: »Delegati XII konvencije H. N. Z., obdržane u gradu Clevelandu, države Ohio, 12. i slijedećih dana mjeseca rujna 1915, sa slušav rodoljubnu poslanicu gl. predsjednika brata Josipa Marohnića, izjavljuju i zaključuju: U ovim velikim sudbonosnim časovima, u kojima se odlučuje o budućnosti i sudbini naroda i domovine naše Hrvatske, osjećamo kao članovi ove hrvatske i slavenske organizacije, da je i naša sveta dužnost, da izjavimo ne samo simpatije nego i potpunu solidarnost s onom braćom našom, koja se bore i za oslobođenje naše, sa onim mučenicima našim, koji za ljubav prema otačbini u tamnicama pate, i onim patnici našim, koji kao prognačici ibjegunci u tuđem svijetu sve rade i žrtvuju, da narod naš u kolo slobodnih naroda dovedu. Istodobno dijeleći ogorčenje ove zemlje, koja je i nama kruha i utočište dala, a koje ogorčenje je izazvalo nezakonito, preuzetno i kažnjivo umješavanje austro-mađarskog poslanika Dumbe, njegovih agenata i od njegove vlade plaćene štampe, ovim se pridružujemo izjavama naših američkih građana, boljeg dijela njihove štampe i javnog mnijenja, te najstrože osuđujemo taj nečuveni postupak austro-mađarskih agenata i od sveg srca i osvjedočenja odobravamo muževno, slobodarsko, narodu korisno držanje i rad američke vlade, naročito predsjednika Wilsona, koji je vrijednim predstavnikom ove velike i slobodne zemlje kao i odvažnim braniteljem [...] napretka ove zemlje — za koju smo i mi pripravni žrvtvovati sve«.¹⁴ Rezolucija je jednoglasno prihvaćena, a konvencija je završila rad potpunim uspjehom i ponovnim izborom Josipa Marohnića za predsjednika.

Odlazak Dumbe i neuspjeh pokušaja da se smijeni vodstvo Hrvatske narodne zajednice zadali su jak udarac austro-ugarskoj propagandi. Predsjednik Marohnić sa zadovoljstvom je izjavio: »Naši narodni neprijatelji nastojali su svim silama da iskoriste sudbonosne prilike u domovini, tako da čim više štete H. N. Zajednici. Htjeli su da zavade naše svjesno članstvo pišući s dana u dan, da naša organizacija nije hrvatska, da su njezini upravnici učinili na-

¹³ *Hrvatski svijet*, 2. VIII 1915, br. 1795.

¹⁴ Zapisnik XII konvencije H. N. Z., Cleveland, Ohio, 1915, 31.

rođno izdajstvo i koješta inog [...] Nu hvala svijesti naših zajedničara, ta rabota nije uspjela, a tome je dokaz da usprkos nezaposlenosti naši su se redovi umnožili i materijalno smo ojačali. Meni je neizmjerno milo, da danas mogu ustanoviti, da se je ogromni broj zajedničara, mal ne cjelokupno članstvo, pokazalo svjesno svoje narodne dužnosti [...] da li će i u buduće obstojati hrvatski narod ili ne [...] Iz toga sve mahnito pisanje narodnih zlottvora, protiv Rusima, junačkoj Srbiji, nije uspjelo, nije zavelo zajedničare i ogromnu većinu hrvatskog naroda u ovoj zemlji [...] S tih razloga mi ćemo nastaviti naš rad istim pravcem kao i do sada. Nećemo se dati smesti rovarenjem austro-mađarskih plaćenika. Mi ćemo i dalje propagirati slogu Južnih Slavena i slavensku uzajamnost. Moje izvješće godine 1913. zaključio sam istim riječima kojima završujem i ovo izvješće: Hrvatski narode! Braćo naša Srbi i Slovenci, na okup Jugoslaveni!«¹⁵

Predsjednik Wilson telegrafski je pozdravio konvenciju. Trumbić je također poslao konvenciji telegram podrške, pa je to bio povod da mu delegati odgovore kako će Zajednica učiniti sve za slobodu hrvatskog naroda. Konvenciju su isto tako pozdravili Slovenska delavska potporna zveza, kao i Mihajlo Pupin koji je istakao: »U ime svoje i u ime Saveza Sjedinjenih Srba 'Sloga' i u ime cijelog srpskog naroda pozdravljam konvenciju H. N. Z. i želim joj najveći uspjeh u rodoljubivom radu. Da živi hrvatski narod na diku i ponos slovenskog Juga«.¹⁶

Osim konvencije Zajednice treba spomenuti i jednu drugu akciju hrvatskih iseljenika neposredno poslije konvencije. Hrvatska sokolska sveza u Americi sazvala je za 18. i 19. rujna 1915. hrvatski svesokolski slet u Clevelandu. Manifestacija je bila vrlo zapažena i od Amerikanaca, a gradonačelnik Clevelanda prisustvovao je svečanostima i održao pozdravni govor. Na sletu je donesena odluka o potrebi ujedinjenja srpskog, slovenskog i hrvatskog sokolskog saveza u jednu jugoslavensku organizaciju. Također je donesena rezolucija koja je potvrdila odluke čikaškog sabora i konvencije Zajednice. Treba naglasiti da je u to vrijeme Hrvatski sokolski savez bio sastavljen od 35 sokolskih društava s 3.000 članova, a dijelio se na tri sokolske župe: »Tomislav« u Chicagu, »Zvonimir« u Philadelphiji i »General Čanić« u Kaliforniji.

Austro-ugarska propaganda zadavala je veliku brigu jugoslavenskim iseljeničkim prvacima. Iseljenicima se stalno ukazivalo na štetnost te propagande. List »Zajedničar« u članku »Austrija i austrijski Hrvati«¹⁷ osvrnuo se na dio iseljenika koji su simpatizirali s Austro-Ugarskom, pa je konstatirao da je najveći dio tih ljudi neupućen, zaveden i da ne zna pravo misliti niti zdravo prosudjivati a to dobro dolazi austrijskim agentima, koji ih pridobivaju za sebe lažnim vijestima o pobjedama austrijske vojske. Međutim, nastavlja list, ima i onih iseljenika koji su se priklonili Austriji samo iz svog antisrpskog raspoloženja. Tu činjenicu koja zabrinjava list je objasnio rezultatom austrijske politike među Hrvatima. Kako su u to vrijeme među iseljenicima bile posebno aktualne i autoritativne ideje Ante Starčevića, to su »Zajedničar« i drugi listovi u nizu napisa tumačili Starčevićeve negativne ocjene austrijske politike.

¹⁵ Na i. mj., 30.

¹⁶ *Zajedničar*, 22. IX 1915, br. 38.

¹⁷ *Zajedničar*, 21. X 1914, br. 43.

Vrlo oštru ocjenu proaustrijskih iseljenika dao je Niko Gršković u »Hrvatskom svijetu«, gdje je napisao: »Tri su vrste 'Austrijanaca' među nama. U prvu vrstu spadaju oni koji su takvi radi svoje koristi i dobitka, koji bi sutra bili Turci, Kinezi, i tko što hoće, samo ako im se to dobro plati. Ovo su većinom ljudi zločinačke naravi, prodajna pasmina, koja rokće onako, kako joj zapovijedaju oni, koji ju plaćaju. Jedan dio ovih, pismeniji, maže papir, črka i luduje, hoće da budu 'novinari', drugi lajaviji, s manjim zadovoljstvom, drže se bare (austro-ugarski konzulat; I. Č.) i tamo se bore za 'narod i domovinu', pijuć, psujuć, prodavajući samo 'prave, naše hrvatske novine', zaluđujući lude od sebe i služeći gorima od sebe. Prvi i drugi su danas pouzdanici austro-ugarskih konzula [...] Imade i drugih 'Austrijanaca', koji iako nisu pokvareni kao oni prvi, ipak su im u mnogome slični. Oni su Hrvati samo toliko i dotele, dok im se to isplaćuje, dok im to korist nosi, a onim časom, kad opaze, da od toga koristi nemaju, da bi im to dapače moglo da škodi, oni traže i nađu priliku 'da se povuku iz javnog života' ili 'da označiv svoje hrvatsko stanovište' čekaju zgodnu priliku da se to stanovište nagradi onim što najviše vole i za čim najviše teže«.¹⁸

Kako je »Narodni list« bio glavni nosilac austro-ugarske propagande, to su i napadi na nj bili najjači. »Zajedničar« je odmah 1914. prigovorio »Narodnom listu« da prenosi članke iz domovinskih listova koji pišu o posve dobrom položaju što ga Slaveni imaju u Austro-Ugarskoj. S druge strane, »Zajedničar« je objavio članak iz lista »Chicago Herald« u kojem je dopisnik izvještavao iz Venecije kako Austrijanci šalju Hrvate u prve redove i tjeraju ih u borbu pucajući im u leđa. »Zajedničar« je također objavljivao dopise što ih je u Ameriku slao Milostislav Bartulica iz Niša i u kojima je opširno izvještavao o teškom položaju našeg naroda u Austro-Ugarskoj.

»Hrvatska zastava« iz Chicaga objavljivala je članke u kojima je A. Bi-jankini informirao iseljenike kako je Austro-Ugarska ponudila Italiji uz Trentino još Hvar, Vis, Korčulu i Mljet.¹⁹ Ovakvi članci ostavljali su kod iseljenika jak dojam i budili neraspoloženje protiv Austro-Ugarske.

»Narodni list« je sve do pred prvi svjetski rat podržavao jugoslavensku solidarnost među iseljenicima. U vrijeme balkanskih ratova podupirao je borbu Srbije. Na početku rata, kako smo vidjeli, list je promijenio smjer pisanja pa je i zato bio izložen napadu jugoslavenskih listova, koji su tvrdili da je do promjene u pisanju došlo radi toga što list prima novac od austro-ugarskih konzulata. I »Radnička straža« osudila je »Narodni list« i njegovo pisanje nazvala žalosnom pojmom među hrvatskim iseljenicima: »Čini se, što čisti frankovluk nikada nije mogao da pokaže u Hrvatskoj, to je ugrabio zgodu da pokaže u Americi [...] U samoj ovoj mogućnosti da »Narodni list« još egzistira osvjetljuje se jedna žalosna psihološka pojava kod našega naroda«.²⁰

Iako je jugoslavenski tisak optužio Zottija da prima novac od austro-ugarskih konzulata, to ipak nije nikada bilo definitivno dokazano. Doduše, »Jugoslavenski svijet« donio je faksimil telegrama austro-ugarske ambasade iz Washingtona od 1. studenog 1915. upućenog konzulatu u New York, u kojem se nalagala isplata od 1.500 dolara uredniku »Narodnog lista« i to »kao izvan-

¹⁸ *Zajedničar*, 14. VII 1915, br. 28.

¹⁹ Podatak uzet iz lista *Zajedničar*, 19. V 1915, br. 20.

²⁰ *Radnička straža*, 14. IV 1915, br. 18.

rednu subvenciju za 'Narodni list' i izdavanje Ratnih pjesama.²¹ Bijankini je također objavio članak u »The New York Times« od 27. veljače 1916. i u njemu optužio austro-ugarskog predstavnika Zwiedineka da novčano pomaže Zottijeve novine, koje pišu protiv saveznika i napadaju politiku predsjednika Wilsona. Prema Bijankiniju Zwiedinek je raspolagao s nekoliko tisuća dolara mjesečno za potpomaganje austrijske propagande u Americi.

Milan Marjanović se u prvom izvještaju Jugoslavenskom odboru u Londonu osvrnuo i na austro-ugarsku propagandu među iseljenicima ističući velik novac, organizaciju i terorističke akcije te propagande. Marjanović ovako karakterizira proaustrijske iseljenike: »[...] najgora, najneupućenija i najzločinačnija masa je bila ljuti 'Austrijak' djelomice pod firmom velikog hrvatstva, ali u znatnom dijelu pod firmom Slavonstva, Dalmatinstva, Bokeljstva, Graničarstva, Bosanstva, Katoličanstva ili naprsto: Austrijanstva, Cesarovstva, a bilo je dosta slučajeva čistoga Kajzerovstva. Narod poživinčen u birtijama, od agenata, od popova i od novina. Vode mu bili spekulanti, birtaši ili ljudi koji su došli ovamo iz Lepoglave ili inače utekli kriminalci i degenerici, te naročito onaj dio popova koji su regrutirani između bosanskih rasfratara. Austrija plaćala agente, plaćala pet novina, a med njima najveću, Zottijev »Narodni list« koji se štampa i razdaje većinom badava u 20.000 primjeraka. Glavna je akcija bila u psovjanju Srbije, u ruganju našim ljudima, i u strašenju mase. Svaki ima doma grunta i familiju, pak su popisivali sve, koji nisu htjeli biti njihovi i denuncirali u Austriju i širili glasove o zatvaranju familija i pljenjenju zemlje. Svojim su obećavali nagrade. Konzuli su na svakog pojedinca slali cirkulare, pisma, opomene, groženje ili pohvale, a to je masu strašilo ili joj imponiralo. Naši su ljudi bili često u opasnosti života, a bilo je dosta mrtvih na jednoj i drugoj strani, ali se zabašurivalo«.²²

Iako je Marjanovićev izvještaj suviše dramatizirao situaciju među iseljenicima, ipak stoji činjenica da je austro-ugarska propaganda imala velikog utjecaja na naše ljudе i da je prouzrokovala velike smetnje jugoslavenskom pokretu. Ipak treba konstatirati da je od početka rata pa u g. 1915. i 1916. velik dio naših iseljenika podržavao jugoslavenski pokret i bio neprijateljski raspoložen prema Austro-Ugarskoj, pa je to bio razlog da su jugoslavenski orijentirani iseljenici mogli održati Sabor u Chicagu i kasnije u Pittsburghu. Uostalom, i prema američkoj reviji »Literary Digest«, koja je provela anketu među slavenskim iseljeničkim tiskom, slavenski su se iseljenici u SAD u najvećem broju izjašnjavali protiv Austro-Ugarske. Sam »Narodni list« optužujući jugoslavenski iseljenički pokret, pisao je kako su mnogi odsjeci Hrvatske narodne zajednice i Hrvatske zajednice od Illinoisa, te pjevačka i sokolska društva s malom iznimkom svi protuaustrijski raspoloženi.

S gornjim se tvrdnjama ne podudara izvještaj što ga je 1. ožujka 1918. uputio srpski poslanik Ljuba Mihailović Pašiću povodom povratka M. Pribićevića u Evropu. U izvještaju kaže: »Elemenat hrvatsko-slovenački ostao je i dalje indiferentan, a jedan deo i neprijateljski. To je glavna smetnja, što se pokret dobrovoljački tamo nije mogao raširiti. Ja smatram za greh tražiti opravdanje te indiferentnosti u pogreškama, koje čine pojedini srpski prvaci, ili u polemici, koja se na žalost vodi u srpskoj sredini. To nanosi štete, naša je dužnost, da popravljamo te pogreške, ali u tome ne leži glavno zlo. Nepri-

²¹ Jugoslavenski svijet, 25. XII 1917, br. 2521.

²² AJAZU — AJO, sv. 122. Izvještaj je datiran 22. VIII 1916, New York.

jatelji jugoslovenske ideje nisu u srpskoj sredini, nego u hrvatsko-slovenačkoj, i u njoj treba povesti energičnu borbu. Držanje »Srpskog Dnevnika« i njegove okoline jeste za žaljenje i mi ga moramo suzbijati, ali je držanje hrvatskog lista »Narodnog Lista« sa poznatim Zotijem na čelu i sa najvećim brojem pretplatnika među Hrvatima najdirektnija opasnost za našu stvar, i protiv te se valja boriti. Ja ovo naročito hoću da podvučem, jer i Jugoslovenski Odbor i naša vlada veruju, da mi imamo mnogo pristalica među ovdašnjim našim sumpenicima, što je apsolutno netačno. Razni naši pravaci dolazili su iz Evrope, držali zborove i govorili o našim zajedničkim težnjama, pa kad su se vratili natrag, podnosi su oduševljene izveštaje. Na osnovu tih izveštaja dobio se utisak, da imamo ovamo veliki deo naroda uz nas i da od nas zavisi, da ga upotrebimo za nacionalne svrhe. Kad sam međutim ovde došao, našao sam da Jugoslovensko Veće postoji na hartiji i da je sav njegov oslonac bio na srpskom elementu. Ako su se skupljali prilozi za Srpski Crveni Krst, to su bili Srbi koji su davali, a ako se pozivalo u svetu borbu protiv Austrije, to su bili Srbi, koji su išli u dobровoljce. Među Hrvatima i Slovincima, bar jednom velikom delu njihovom, upisivao se austrijski zajam i sakupljali prilozi za austrijski crveni krst. Druga je stvar, što mi moramo drukče da govorimo pred stranim javnim mišljenjem; za nas je u tom pogledu srećna okolnost, što naši protivnici Jugosloveni ne smeju otvoreno da izidu protiv nas s pogledom na simpatije ove velike zemlje prema našim saveznicima i nama. Ali mi moramo znati istinu, pogledati joj pravo u oči i spremiti se za borbu«.²³

Međutim, Mihailović nije dovoljno objektivan i to zato što je želio opravdati neuspjeh Pribićevićeve dobровoljačke akcije, pa je zbog toga dosta netočno ocijenio stvarne prilike među iseljenicima u to vrijeme.

Poslije čikaškog sabora 1915. Davorin Krmpotić je prešao u opoziciju prema jugoslavenskom pokretu. U brošuri »Moja ispovijest narodu« nije samo napao Sabor i ideju jugoslavenskog ujedinjenja. Krmpotić je imao velik autoritet među hrvatskim iseljenicima, osobito na području Kansas Cityja, gdje je obavljao dužnost župnika među tamošnjim Hrvatima. Njegova brošura ostavila je dubok dojam među iseljenicima i naišla na oštru reakciju među pristašama stvaranja Jugoslavije. Niko Gršković je u »Hrvatskom svijetu« objavio slučaj s pismom senatora Stona, za koje je tvrdio da ga je Krmpotić falsificirao kako bi odmah na početku rata osujetio pokušaje Hrvatskog saveza da hrvatsko pitanje postavi pred Ameriku i saveznike. S druge strane, Ivan Mladineo, iseljenik iz St. Louisa, optužio je Krmpotića da ima veze s austro-ugarskim konzulom Ivanom Schwegelom, od kojega je navodno primao materijalnu pomoć za svoj rad.²⁴

Krmpotić je u listopadu 1915. izdao drugu brošuru na engleskom jeziku: »Are Italy's Claims in Istria, Dalmatia and Islands justified«. Iako je brošuru namijenio američkoj javnosti s prvenstvenim ciljem da ospori talijanske pretenzije na Jadranu, ipak je brošura imala i antijugoslavenski karakter. Nakon što je dao kratki pregled povijesti Hrvatske i Slavonije, Krmpotić se osvrnuo na ideje o Velikoj Srbiji, Velikoj Hrvatskoj, te o položaju Jugoslavena u Austriji. Poslije statističkih podataka o broju stanovnika, napose uz jadransku obalu, Krmpotić je branio hrvatska prava na Jadranu. Brošuru je završio tvrdnjama

²³ Dr Dragoslav Janković — Bogdan Križman, Građa o stvaranju Jugoslavenske države, sv. I, Beograd 1964, 128.

²⁴ Vidi o tome kod Potočnjaka, n. dj., 148.

kako će buduća Jugoslavija biti isto što i Velika Srbija i da je jedinstvo između Srba, Hrvata i Slovenaca nemoguće. Hrvati ne smiju postati žrtve svesrpskih iluzija, kaže on, nego svoj položaj treba da osiguraju unutar Austro-Ugarske realiziranjem trijaličke koncepcije države.

1916. pokazalo se da Krmpotić u svom mišljenju nije usamljen, nego da uživa podršku nekolicine hrvatskih i slovenskih svećenika. Na početku veljače iste godine objavljena je »Naša izjava«, potpisana od 15 hrvatskih i slovenskih svećenika, i komentar »K našoj izjavi«.²⁵

U uvodu se kaže da od početka rata nije hrvatsko svećenstvo u Americi zauzelo stanovište prema jugoslavenskoj propagandi, koja je u toj zemlji bila vrlo intenzivna a koja je imala za cilj da pokaže kako su Hrvati spremni odreći se hrvatskog imena i svoje povijesti, te postati Jugoslaveni, zapravo Srbi i podanici dinastije Karađorđevića. Bilo je pokušaja, stoji u Izjavi, napose od Grškovića, da se hrvatsko svećenstvo prikaže solidarnim s jugoslavenskim programom, a s druge strane su neki pokušavali prikazati ga sklonim Nijemcima i Mađarima. To su razlozi zbog kojih su hrvatski i slovenski svećenici u Americi izdali »Našu izjavu«, ističući: »Na prvom mjestu kano Hrvati i sinovi domovine Hrvatske i bratskih slovenačkih zemalja naglašujemo i ovim utvrđujemo ovdje naše političko stanovište prema našoj domovini u ova ratna vremena, koja nose u sebi vidljive i nevidljive jošte posljedice«.

Polazeći od narodnih, državnih i povijesnih prava države Hrvatske i njena naroda, te na osnovu programa Stranke prava od 1894, prihvaćenog na Trsatskoj skupštini i od Slovenaca, treba graditi slobodu i nezavisnost Hrvatske.²⁶ Hrvati i Slovenci, povezani vjerom, kulturom i poviješću, te suvremenim narodnim osjećajem, sačinjavaju jednu cjelovitu skupinu naroda na Jugu Evrope i kao takvi imaju sve uvjete za samostalnost. Hrvatska država od Triglava do Drine, od Dunava do Jadran, koja je od svog postanka kontinuirano egzistirala kao država, treba i u budućnosti takva ostati.

Austria i Mađarska, Turska i Italija pomagane i od Engleske, uvjek su nastojale okrnjiti prava i slobodu hrvatskog naroda koji zbog toga ne očekuje slobodu izvana, nego je mora sam ostvariti. »Oni, koji dvoje o sposobnosti naroda da bi se sam oslobođio, niječu njegov opstanak. Narodi, kojima drugi dadu slobodu, postaju njihovi malodobnici.«

U pogledu slavenstva i jugoslavenstva, kaže se u Izjavi, treba slijediti misli hrvatskih političara Kvaternika i Starčevića i loša iskustva Strossmayera, kojemu je srpska vlada stvarno uskratila posjet Srbiji. »Mi ne idemo ni u Srbe ni u Jugoslavene, ni u Srbo-Hrvate, nego ostajemo Hrvati, braća ostalim Slavenima, ali svaki u svojoj kući, i na svojoj zemlji i u opsegu svojih prava, jer smo se tako razvijali i povijest svoju stvarali od početka naseljenja pradjedova naših u sadanju domovinu našu«.

²⁵ »Naša izjava« i »K našoj izjavi«, stanovište hrvatskog i slovenskog svećenstva u Americi gledom na jugoslavensku, bolje veliko-srpsku propagandu u Americi, tisak *Narodnog lista*, New York, 1916.

²⁶ Programom se zahtijevalo sjedinjenje hrvatskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji, Rijeci, Međimurju, Bosni i Hercegovini te u Istri »u okviru habsburške monarhije, a eventualno i slovenskih zemalja. Program je priznao zajedničke poslove cijele Monarhije, koje bi kraljevina Hrvatska ravnopravno s kraljevinom Ugarskom rješavala zajedno s ostalim zemljama »Njegova Veličanstva«.

(Vidi o tome: Šidak, Gross, Karaman, Šepić »Povijest hrvatskog naroda« 1860—1914, Zagreb 1968, 146.)

Nakon što je najoštrije osudila talijanske pretenzije na Jadranu, Izjava se oborila i na čikašku rezoluciju zato što nije zajamčila nikakav samostalan razvoj hrvatskom narodu. U Izjavi se na kraju ističe da je hrvatski narod prenio svoje suvereno pravo na habsburšku dinastiju, ali i pored toga hrvatski će narod poslije rata zahtijevati samostalnu hrvatsku državu sa svim pravima koja suverenom narodu pripadaju.

Iseljeničke crkve i župe bile su mjesta okupljanja naših iseljenika, pa je zbog toga i utjecaj svećenika bio velik. Potpisnici »Naše izjave« nisu bili samo svećenici nego i istaknuti društveni radnici. Zbog toga je njihov utjecaj na iseljenike bio pogotovo velik. To je razlog da je »Naša izjava« postala jako sredstvo protiv jugoslavenskog pokreta među iseljenicima. Njene pristalice doobile su ime »izjavaši« i činili su posebnu političku skupinu među iseljenicima.

Jugoslavenski tisak reagirao je vrlo oštro na »Našu izjavu«. List »Hrvatski svijet« objavio je njen tekst i nakon toga u nizu članaka osporavao vrijednost njenih argumenata. I »Hrvatski glasnik« osvrnuo se na Izjavu pobijajući vrijednost gotovo svih osnovnih misli u njoj. Gdje je to hrvatsko državno pravo, kaže list, kad u Hrvatskoj više vrijedi pedalj vlasti negoli lakat prava. Što koristi tražiti od Austrije rješenje hrvatskog pitanja, kad ga ona stotinama godina nije htjela riješiti. List je upozorio na sudbinu Kvaternika i donio citate iz Starčevićevih govora prema kojima je Austrija bila izvor svega našega zla. Strossmayerov put u Srbiju spriječili su Obrenovići 1885. upravo zato što su bili proaustrijski orijentirani. »Izjavaši« optužuju Srbiju zbog njene politike na Jadranu, a ne spominju da Italija zahtijeva naše primorske krajeve na osnovu austrijskih službenih statistika o broju Talijana u tim krajevima. Tvrdeći kako Austro-Ugarska neće ujediniti hrvatske zemlje jer ne želi jaku Hrvatsku, »Hrvatski glasnik« predbacuje »izjavašima«: »Da ste vi pravi Hrvati pravaši, kako se tobože želite prikazati, vi biste na temelju činjenica bili za oslobođenje Hrvatske od Austrije«.²⁷

Prigovarajući Krmpotiću što je uvjerenje pojedinih članova Glavnog odbora Hrvatske narodne zajednice da se sloboda hrvatskog naroda može postići samo oslobođenjem od Austro-Ugarske nazvao političkim spletkama, »Zajedničar« je napisao: »[...] ali je kud i kamo blatnija politika javno i otvoreno zagovarati daljnje ropstvo u okovima stoljetnog tlačitelja vlastitog naroda, kako to učiniste vi potpisavši onu Izjavu«.²⁸ Zapravo je od strane iseljeničkog tiska najviše napadnut onaj dio Izjave u kojem se traži rješenje hrvatskog pitanja unutar Austro-Ugarske i pod dinastijom Habsburgovaca. »Izjavaši« su i osjetili da su na tom mjestu ranjivi, pa je Krmpotić izjavio: »U onoj izreci ne spominje se ime nijednog vladara [...] Povijest i pravo hrvatske države prihvaje hrvatsku krunu kano vanjski znak prava i vlasti jedne države, zato spominje ona Izjava, da se to pravo odrazuje u kruni hrvatskih vladara, bili oni koji mu drago. Jer je od nastanka Hrvatske tako bilo pak sve do sada [...] dok Hrvati ne stvore republiku, koja ne pozna ni krune ni žezla«.²⁹

²⁷ *Hrvatski glasnik*, Pittsburgh, 19. veljače 1916., br. 3.

²⁸ *Zajedničar*, 22. III 1916., br. 2.

²⁹ Isto.

»Naša izjava« predstavljala je s jedne strane težak udarac za jugoslavenski pokret u SAD, a s druge jak oslonac austro-ugarski orijentiranim iseljenicima. »Narodni list« je upravo u to vrijeme počeo u nizu članaka dalje razraditi političku osnovu na temelju koje je osporavao vrijednost jugoslavenske koncepcije i predlagao rješavanje hrvatskog pitanja unutar Austro-Ugarske. Na početku siječnja 1916., osvrćući se na poraz Srbije, pisao je da je ideja jugoslavenske zajednice zauvijek pokopana i da na njeno mjesto stupa hrvatsko-slovensko jedinstvo, koje će uz Bugare predstavljati stvarnu vlast na Balkanu i to na osnovu svog legitimnog i povijesnog prava. Hrvatski narod, na temelju programa Stranke prava, ne smije priznati supremaciju ni Mađara ni Austrijanaca, nego će se zalagati za punu ravnopravnost pod zajedničkim vladarom, kojeg je sam odabrao i u kojem vidi predstavnika tih svojih prava. Ovom političkom programu pridružili su se i Slovenci, napominje list, kad su preko svojih predstavnika prihvatali program Stranke prava i time se sudbinski vezali za hrvatski narod. »Narodni list« je 16. lipnja 1916. napisao: »Hrvati su podanici najprije Hrvatske, pa skupne Monarhije, te boreći se za obranu Monarhije, bore se tradicionalnom vjernošću za svoju domovinu, pa nema dvojbe, da su svi već izvojevali odlično mjesto među narodima Monarhije, koja će imati udovoljiti pravednim aspiracijama hrvatskog naroda. Zato će skrbiti oni domoroci, koji i sada vode narod na put prava i pravice, koji se i sada drže proročanskih riječi neumrlog vođe hrvatstva (Ante Starčević; I. Č.): U okviru Monarhije, ujedinjena, slobodna i nezavisna Hrvatska«.³⁰

Međunarodne političke prilike i ratni događaji nisu išli u prilog austro-ugarskoj propagandi u SAD. Prekid odnosa s Njemačkom i nešto kasnije objava rata već su počeli utjecati na ton pisanja proaustrijskih listova. »Narodni list« je nakon prekida diplomatskih odnosa između Njemačke i SAD tvrdio da to neće dovesti do rata, a nakon izbijanja rata opet je jednako navodio da to neće dovesti do prekida s Austro-Ugarskom i da prema tome neće biti niti diobe hrvatskih zemalja između Italije i Srbije.

Sve od početka rata pa do prekida diplomatskih odnosa između SAD i Austro-Ugarske 17. IV 1917., diplomatska i konzularna predstavništva dvojne Monarhije ulagala su velike napore da bi osujetila rad svojih građana u SAD protiv ratnih ciljeva Centralnih sila. Iz arhivskih podataka koji se nalaze u Državnom arhivu Slovenije u Ljubljani vidi se da je vođena velika briga o svakoj akciji jugoslavenskih iseljenika i da je bila uspostavljena kontrola nad svakom iole poznatijom iseljeničkom osobom. Mora se priznati da su austro-ugarska i konzularna diplomatska predstavništva uvelike utjecala na život jugoslavenskih iseljenika. Projugoslavenski iseljenici morali su voditi tešku borbu protiv »Austrijaka« i da nije bilo dobro organizirane austro-ugarske propagande sigurno bi uspjeh jugoslavenskog pokreta u SAD bio daleko veći. Svakako je najveći uspjeh te propagande predstavljalo pridobivanje nekih iseljeničkih listova, osobito »Narodnog lista«. Putem takvih listova austro-ugarsko diplomatsko i konzularna predstavništva mogla su snažno djelovati među iseljenicima, pa su na taj način zadavala veliku brigu jugoslavenskom pokretu.

»Izjavaši« predstavljaju posebnu političku grupaciju odvojenu od projugoslavenskih iseljenika, ali i od onih koji su otvoreno podržavali Austro-

³⁰ Citat uzet iz lista *Zajedničar*, 15. I 1919, br. 3.

-Ugarsku. Njihova osuda jugoslavenske concepcije buduće države, koju su predlagali Jugoslavenski odbor i srpska vlada, pokazala se u mnogočemu opravdana, osobito u vezi s velikosrpskim tendencijama koje su bile prisutne unutar jugoslavenskog pokreta u SAD, i u Evropi. Međutim, ipak ostaje činjenica da su se »izjavaši« izdvojili iz jugoslavenskog pokreta, postali njegova opozicija i tako našli u redovima pristaša protiv stvaranja zajedničke države Južnih Slavena. To je i razlog zbog kojeg su proaustrijski listovi s velikim zanimanjem pratili sve njihove aktivnosti i o tom izvještavali iseljeničku javnost. Da su oni, kako su to i započeli, djelovali unutar jugoslavenskog pokreta, doprinijeli bi njegovoj većoj masovnosti, a i raščišćavanju mnogih pitanja oko stvaranja buduće države. Ovako su osudom iseljeničkog pokreta za stvaranje Jugoslavije odigrali negativnu ulogu.

Nastojanja jugoslavenskih iseljenika da upoznaju američku javnost s jugoslavenskim pitanjem

Sarajevski atentat kao neposredni povod ratu uvelike je skrenuo pozornost američke javnosti na balkanske prilike. Ta okolnost znatno je olakšala jugoslavenskim iseljenicima nastojanja da jugoslavensko pitanje iznesu pred američku javnost. U okviru tih nastojanja treba gledati i na objašnjenja koja je američkom tisku davao Mihajlo Pupin o sarajevskom atentatu tumačeći im zašto su Srbi protiv Austro-Ugarske, jer Amerikancima nije bilo razumljivo da se netko može boriti protiv svoje države. I jedan Amerikanac, pripovjedač Francis Cranford, posvetio je posebnu pažnju atentatu. U pripovijetki »Srpska ptica Kos« na idiličan način je opisao osobu Gavrila Principa, oslikao surovi režim u Bosni i Hercegovini, a sam atentat prikazao kao neminovnu posljedicu stvarno osjećane težnje Jugoslavena za slobodu. Priča je bila štampana u časopisu »Collier's Weekly«, koji je izlazio u nakladi od 2 milijuna primjeraka.

I rezolucija Jugoslavena u San Franciscu od 31. srpnja 1914. bila je u prvom redu namijenjena američkoj javnosti, pa je i bila pisana u duhu »Izjave nezavisnosti« i bila je objavljena 2. kolovoza u listu »The Daily Chronicle«. List »Zajedničar« donio je citat iz jednog američkog časopisa u kojem je pisalo: »Raspadnuće Austro-Ugarske stvar je o kojoj rusko novinstvo vrlo često piše, a to dobiva sve to veću vjerojatnost nakon balkanskog rata i podijeljenja sila i sklapanja saveza među balkanskim državama [...] Uopće se osjeća težnja Južnih Slavena za sjedinjenje ili u jednu jaku državu ili u neku vrstu federacije, u kojoj bi svaka narodnost bila za sebe pogledom na upravu, a sve bi bile zajedničke protiv vanjskim neprijateljima«.¹

Nepovoljan stav Sjedinjenih Država prema pokušajima Centralnih sila da angažiraju svoje sunarodnjake za odlazak u vojsku pogodovao je jugoslavenskoj stvari, jer je s jedne strane bio osjećen pokušaj koji je mogao znatno pridonijeti ratnim naporima Centralnih sila, a s druge je dobrovoljačka akcija jugoslavenskih iseljenika ipak bila realizirana, jer su SAD stvarno tu akciju od samog početka tolerirale. Treba i inače istaći da američke vlasti nisu činile nikakve smetnje jugoslavenskoj propagandi. Nijedan jugoslavenski list nije bio zabranjen sve do ulaska SAD u rat, nijedan jugoslavenski zbor nije bio ometen, a vrijedno je spomenuti da je čak i reakcionarni Hearstov tisak znao donijeti

¹ Zajedničar, 15. srpnja 1914., br. 28.

po koji projugoslavenski članak. Bilo je slučajeva da su američke vlasti izravno onemogućavale protujugoslavenski rad. Tako je sudac Brady iz Kansas City već u svibnju 1915. protjerao nekog Starčevića, koji je među tamošnjim Hrvatima agitirao za Austro-Ugarsku.²

Nakon neuspjeha austro-ugarskog diplomatskog i konzularnih predstavnštava da organiziraju dobrovoljačku akciju slijedio je jedan drugi pokušaj da se iseljenici privole na sabotaže u tvornicama oružja koje su svoje proizvode izvozile saveznicima. Akciju je započeo Louis Hamerlin, vlasnik nekoliko listova i čovjek koji je imao velike posjede u Austro-Ugarskoj. On je 5. travnja 1915., kao predsjednik »American Association of Foreign Language Newspaper«, uputio »An Appeal to the American People«, koji su mnogi inojezični novinari potpisali, zalažući se za zabranu odašiljanja municije u Evropu, kako bi se navodno što prije završio rat. Apelom se naizgled htjelo pomoći onim snagama koje su bile protiv rata u načelu, a stvarni cilj Hamerlinove akcije bio je sprječavanje odvoza municije saveznicima. Ne shvaćajući prave namjere Hamerlina, čak je i nekoliko jugoslavenskih novinara taj apel potpisalo.

Za jugoslavenske iseljenike bila je velikog značenja afera oko ambasadora Konstantina Dumbe. Njegov odlazak iz SAD predstavljao je jak udarac austro-ugarskoj propagandi. Ipak su neki listovi hrvatskih i slovenskih iseljenika, finansijski i moralno potpomagani od austro-ugarskih konzulata, izražavali otvoreno negodovanje prema službenoj američkoj politici. Tako je »Hrvatski rodoljub« otvoreno optužio Wilsona i državnog sekretara Roberta Lansinga da ne slijede politiku Kongresa i da ne mogu propustiti niti jedne prilike da se ne pokažu uzlužni prema saveznicima. Lansingu se otvoreno predbacivalo servilnost prema engleskom poslaniku u Washingtonu. »Prigovoriti nečemu što washingtonska vlada želi, smatra se kao neamerikanski [...] Kad mi stranci što velimo, tad nas se okrivljuje sa protuamerikanizmom«.³

Na pokušaje Austro-Ugarske i Njemačke da potiču svoje sunarodnjake u SAD na protuameričke istupe reagirao je i sam predsjednik Wilson: »Ima građana Sjedinjenih Država [...] koji su rođeni pod drugim zastavama, no koji su po našim velikodušnim zakonima o naturalizaciji ovdje srdačno primljeni, a sada ulijevaju otrov iljaliteta u žile našeg nacionalnog života; ima ljudi koji su pokušali dobro ime i autoritet naše vlade okrnjiti, našu industriju razoriti i poniziti našu politiku u korist inozemnih intrig«.⁴

Unatoč toleriranju rada mnogih imigrantskih grupa ipak su divergentne težnje pojedinih narodnosti unutar »imigrantskog mozaika« u SAD od samog početka rata određivale i karakter američke neutralnosti. U tom svjetlu treba gledati i na upozoravanja predsjednika Wilsona upućena Amerikancima u drugoj polovini kolovoza 1914. u kojima ističe kako se Amerikanci ne smiju dati zavesti na bilo kakvo strančarstvo u prosuđivanju ratnih događaja. »Naša je najveća želja za mir, pak moramo nastojati, da u prvom redu sačuvamo mir u našim redovima«.⁵ I prilikom otvaranja Kongresa 1915. Wilson ističe američku neutralnost: »Ja sam Vam [...] danas govorio o jednoj jedinoj temi, a ta je temeljita priprava, kako da se osiguramo i da si zajamčimo pot-

² Domovina, Punta Arenas, 30. svibnja 1915., br. 265.

³ Hrvatski rodoljub, Pittsburgh, 4. ožujka 1916., br. 9.

⁴ Radnička straža, 15. prosinca 1915., br. 1.

⁵ Zajedničar, 26. kolovoza 1914., br. 34.

punu slobodu igrajući nepristranu ulogu u svijetu, koju nam je, kako ja držim, providnost dosudila. Ja nisam ni izdaleka mislio na kakvu predstojeću ili osobitu opasnost, koja bi mogla nastati iz naših odnosa prema drugim narodima. Mi živimo u miru sa svim narodima svijeta i imamo mnogo razloga podavati se nadi, da neće doći do nikakvih nesuglasica između nas i drugih vlasti.⁶

Davorin Krmpotić osuđio je na početku rata pokušaj Hrvatskog saveza da jedna delegacija podje u Washington i američkoj vladi iznese jugoslavensko pitanje.⁷ Međutim, jugoslavenski su iseljenici od početka rata shvatili važnost koju će SAD imati na ishod rata, pa nisu propuštali prilike da sa svojih skupština šalju pozdrave američkoj vladi i predsjedniku Wilsonu u kojima su upozoravali na naše pitanje. Na saboru u Chicagu Potočnjak ističe kako se Jugoslaveni moraju inspirirati borbom Amerikanaca za slobodu. Sa Sabora su poslani pozdravni telegrami Wilsonu i guverneru države Illinois, Dunneu. U rezoluciji XII konvencije Hrvatske narodne zajednice između ostalog se ističe lojalnost i podrška predsjedniku Wilsonu. 19. rujna 1915. prilikom svečanosti Hrvatskog Svesokolskog Sleta u Clevelandu donesena je rezolucija u kojoj se kaže: »Izjavljujemo blagodarnost Sjedinjenim Američkim Državama na slobodi i gostoprимstvu, koje uživamo u ovoj našoj drugoj domovini. A kao građani puni lojalnosti velikoj domovini Washingtona i Lincolna, pozdravljamo mudru i patriotsku politiku predsjednika Wilsona prema neprijateljskom i nehumanom držanju Austro-Germana«.⁸

Jedna skupština Srba, Hrvata i Slovenaca u Chicagu 22. kolovoza 1915., a koju je organizirao Velimirović, donijela je rezoluciju: »Mi zadajemo sebi danas riječ [...] da ćemo se starati da ne ometamo štrajkovima ona fabrička poduzeća u Americi, koja sada snabdijevaju Englesku, Francusku i Rusiju i sve njihove saveznike, da ćemo se čuvati tuđinskih agenata [...] Svi mi Jugoslaveni građani i negrađani izričemo potpuno povjerenje predsjedniku Wilsonu, odobravajući njegovo držanje povodom opetovanih napadaja Nijemaca na američku neutralnost«.⁹

Ante Bijankini, predsjednik Jugoslavenskog odbora u Americi, jednim je brzovatom obećao Wilsonu najveću pomoć Srba, Hrvata i Slovenaca u slučaju ulaska SAD u rat.

Prema svim pokušajima jugoslavenskih iseljenika u iznošenju i rješavanju jugoslavenskog pitanja američka vlada držala se pasivno sve do kraja 1916. Prema mišljenju nekih američkih povjesničara, takva politika proizlazila je iz negativnog stava što ga je Wilson zauzeo prema političkim zahtjevima imigrantskih grupa. Što se tiče jugoslavenskog pitanja treba istaći da ono sve do polovine rata nije ulazilo u kontekst američke politike, a ni aktivnost jugoslavenskog pokreta u inozemstvu nije bila dovoljno poznata američkoj politici. Dok su informacije o gledištima službene austro-ugarske politike stizale u SAD u velikom broju, informacije o težnjama naroda u Austro-Ugarskoj nisu bile u prvo vrijeme dovoljno zapažene. Tako osnivanje Jugoslavenskog

⁶ *Radnička straža*, 15. prosinca 1915., br. 1.

⁷ Vidi o tome *Potočnjak*, n. dj., 149.

⁸ *Novi Hrvat*, New York, 25. rujna 1915., br. 188.

⁹ *Radnička straža*, 6. listopada 1915., br. 43.

odbora u Londonu i Čehoslovačkog nacionalnog vijeća nije bilo poznato američkim službenim krugovima.¹⁰

Pošto se to uvidjelo u redovima jugoslavenskih iseljenika, pokrenuta je inicijativa za intenzivnija nastojanja oko upoznavanja američkih političara sa željama Jugoslavena. Tako Niko Gršković u otvorenom pismu Bijankiniju kaže: »Manifestacije [...] nisu dovoljne za stvaranje Jugoslavije. Jugoslavija se ne stvara u našem narodu, nego pred tujim narodom. Za nju mi svi znamo, ali mi sami nju stvoriti nećemo. Potočnjaci i Velimirovići, u ovoj zemlji, neće nam dati Jugoslaviju u starom kraju. Niti 'kamen temeljac' prvog, niti ideje o srpskoj metropoliji u Americi drugog, neće nam priznanje pribaviti kod onih, koji će da grme i oblače na budućim konferencijama velevlasti za zelenim stolovima, na kojima će se politička karta nove Evrope stvarati [...] Tri četvrtine milijuna nas je u Americi; u sjeni smo Bijele kuće, a Bijela kuća za nas nezna! Trebalо nam je, na sreću našu [...] da nas Dumba predstavi [...] Pokazati ћu ti put i to jedini put i način, kojim ćeš ti i ostali prvaci svoju doprinijeti u ovoj zemlji k ostvarenju Jugoslavije [...] Odaberite si, uostalom, četvoricu, petoricu, samo da ste vrijedni i sposobni ideju Jugoslavije predstaviti i pred američku vladu i u javnosti ju iznijeti [...] idite u grad Washington gdje je Bijela kuća, gdje su svi oni koji bi za nas morali da znaju; udarite headquarters u New Ebbit House ili u kojoj drugoj zgradi u blizini, na otmjenoj ulici; ispružite sa prozora soba vaših duga koplja, na njih izvjesite jugoslavenske zastave [...] i zastavu s natpisom Headquarters of Yugoslavia Committee; pribavite si dobrog američkog publicista da vam pri ruci bude, zainteresirajte senatore i kongresmene koji će vas u Bijelu kuću predvoditi, koji će vas s Lansingom upoznati; upoznajte se i pozovite k sebi izdavatelje novina [...] Udarite 'kamen temeljac' spoznaje Amerike sa Jugoslavijom tim radom«.¹¹

Grškovićeva inicijativa da se poduzmu veći napori u upoznavanju američkih političara s našim pitanjem prihvaćena je u iseljeničkim redovima. Tokom 1916., pogotovo nakon većeg angažiranja Amerike na strani saveznika, u vodstvu jugoslavenskih iseljenika počelo se više razmišljati o široj i intenzivnijoj akciji za upoznavanje mjerodavnih krugova u SAD s jugoslavenskim problemom.

¹⁰ Ipak treba konstatirati da je američka diplomacija pokazivala interes za politička zbijavanja i to baš ona koja su se odnosila na jugoslavensko pitanje. Tako poslanik F. Penfieldjavlja iz Beča 9. prosinca 1915. Lansingu o poteškoćama koje Austro-Ugarska ima u političkom životu radi različitih naroda koji ju sačinjavaju, a da joj Jugoslaveni čine veće neprilike nego bilo koji drugi narod, iako treba priznati da ni Česi u tome ne zaostaju. Penfield dalje govori kako Austro-Ugarska ima u planu poslije rata zadobiti premoć nad Srbijom, ali da mu je ministar Berchtold rekao da prije toga treba sprječiti buntovni duh Jugoslavena koji žive u Monarhiji i među koje Srbija širi svoju propagandu. Lansing je zatražio od Penfielda da ga redovito obavještava o stanju u Austro-Ugarskoj. (Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Lansing papers 1914—1920, Volume II, str. 123, United States Government Printing Office, Washington, 1939).

¹¹ Radnička straža, 22. rujna 1915., br. 41.

Jugoslavenski sabor u Pittsburghu

Prilike među Jugoslavenskim iseljenicima poslije sabora u Chicagu nisu se razvijale u prilog jugoslavenskom pokretu. Rezolucija Sabora nije bila dobro prihvaćena među mnogim iseljenicima koji su se inače zalagali za stvaranje jugoslavenske države. Osim nekih uspjeha koji su bili uglavnom posljedica izvanrednih organizacijskih sposobnosti izaslanika srpske vlade, pravoslavnog svećenika Nikolaja Velimirovića, Jugoslaveni su doživjeli mnoge neuspjehе. Dezorientacija i deprimiranost zahvatila je pristaše jugoslavenskog ujedinjenja. Na drugoj strani, austro-ugarsko diplomatsko i konzularna predstavništva uspjela su organizirati jaku proaustrijsku propagandu koja je bila potpomognuta velikim financijskim sredstvima, tiskom, mnogim organizacijama, pa čak i terorističkim akcijama. Osim političkih suprotnosti među jugoslavenskim iseljenicima bilo je mnogo i drugih čimbenika koji su slabili jugoslavenski pokret u SAD. Iz jednog pisma koje je Ante Bijankini uputio 21. lipnja 1915. Trumbiću proizlazi da su razlozi slabog uspjeha jugoslavenskog pokreta među iseljenicima bili neefikasnost i neaktivnost unutar iseljeničkih organizacija, prepirke preko iseljeničkog tiska i vrlo velika proaustrijska aktivnost Zottijeva »Narodnog lista«. Srpski iseljenici prigovarali su Hrvatima što ne sudjeluju u sakupljanju pomoći srpskom Crvenom krstu. Sakupljanje pomoći među iseljenicima teklo je u drugoj polovini 1915. veoma loše i zbog velike nezaposlenosti. Radnici su bili po 6 do 8 mjeseci bez posla. Zbog toga su i blagajne iseljeničkih organizacija bile u teškom financijskom stanju. Bijankini dalje ističe, da je i međunarodna situacija bila nepovoljna za Jugoslavene. Zahtjevi Italije obeshrabljivali su pristalice jugoslavenskog pokreta i davali čvrste argumente proaustrijski orijentiranim iseljenicima. Neuspjesi Srbije i saveznika 1916. predstavljeni su za jugoslavenske iseljenike u SAD teško iskušenje.

Slovenski su se iseljenici bili gotovo posve odijelili od jugoslavenskog pokreta. Jugoslavenska ideja, u onom smislu u kojem je bila prezentirana na čikaškom saboru, bila je stalno kritizirana od slovenskih socijalista i liberala. Sakser sa svojim listom »Glas naroda« distancirao se od jugoslavenskog pokreta. I slovenski su svećenici ostali u čvrstoj opoziciji prema Jugoslavenima. Jedino su list »Clevelandská Amerika«, koja je izlazila kao tjednik u Clevelandu, i nekoliko pojedinaca iz »Slovenske lige« ostali na pozicijama čikaškog sabora.

Srpski iseljenici iscrpljivali su gotovo svu svoju snagu u polemikama i sukobima među pristašama Pupina i njegovim protivnicima. Bit sukoba bila je borba za vlast u velikoj i bogatoj organizaciji, savezu »Sloga«. Rad Srba sastojao se uglavnom u sakupljanju pomoći žrtvama rata i srpskom Crvenom krstu. U prve dvije godine rata srpski su iseljenici sakupili 250.000 dolara. Neaktivnost Srba u jugoslavenskom pokretu bila je izazvana i teškim gubcima i uzmakom srpske vojske. Zbog toga poraza srpski su iseljenici bili veoma deprimirani.

Hrvatski iseljenici, koji su bili najbrojniji među jugoslavenskim iseljenicima, poslije sabora u Chicagu podijelili su se. Austro-ugarska propaganda uspjela je zadobiti za sebe jedan dio iseljenika služeći se različitim sredstvima. Drugi, velik dio hrvatskih iseljenika posve se pasivizirao. Želeći se vratiti u domovinu, smatrali su da će kraj rata u svakom slučaju izmijeniti prilike u staroj domovini na bolje. Mnogi pak hrvatski iseljenici ostali su i dalje vjerni jugoslavenskom pokretu, slijedeći svoje prvake i iseljeničke listove »Hrvatski svijet« i »Hrvatsku zastavu«.

Kada je potkraj listopada 1915. Milan Marjanović, član i izaslanik Jugoslavenskog odbora u Londonu,¹ došao u Ameriku, odmah je shvatio da zadatke koje je dobio od Odbora neće moći ostvariti bez prethodnog i napornog rada. Marjanović se odlučio za propagandnu akciju širokih razmjera među iseljenicima u SAD. Iseljenički tisak ga je u tome pomogao i objavio njegov poziv iseljenicima na suradnju.

Prvih mjesec dana Marjanović je proveo u New Yorku u namjeri da se upozna s američkim prilikama. U New Yorku je pisao i članke za iseljeničke novine, spremao uvodnu programatsku poslanicu na iseljenike i napisao nekoliko brošura za jugoslavensku propagandu. U istom gradu održao je i svoje prvo predavanje kojem je prisustvovalo 400 ljudi i koje je dobro uspjelo.

Marjanović je uočio odličan psihološki efekt predavanja na naše iseljenike. Odredio je i tipičnu formu predavanja: pozdrav domovine i emigranata iz Evrope; opis prilika kod kuće; povjesni prikaz austrijske politike s projiciranjem povijesnih slika; opis ciljeva rata i terora što ga kod kuće i u Srbiji provode austro-ugarske vlasti. Takva predavanja ostavljala su vrlo jak dojam na iseljenike, pogotovo na mlađe ljude. Na tim predavanjima Marjanović je prodavao razne brošure i letke o jugoslavenskom pitanju.

Marjanović je kroz godinu dana držao predavanja u gotovo svim iseljeničkim kolonijama. Prešavši preko 40.000 kilometara održao je u tom vremenском razmaku preko 50 iseljeničkih skupština i predavanja. Surađivao je i u iseljeničkim novinama. Pisao je za 12 listova i za godinu dana napisao oko 500 članaka. O uspjehu svoje akcije sam kaže: »U vrijeme u koje sam došao i uz prilike koje sam našao, bio je veliki uspjeh uopće da se održalo na okupu što je naše, da su se sistematski, a danas potpuno, diskreditirali svi oni šarenjaci, koji su u mutnome lovili pod krinkom narodnih ljudi (između ostalih Sakser, Krešić sa »Novim Hrvatom«, Krmpotić sa svojim veliko-hrvatskim izjavama itd.). Bio je uspjeh i u tome, da sam uopće mogao ne-

¹ Jugoslavenski odbor u Londonu dao je Marjanoviću pismenu punomoć, koju je potpisao Trumbić, a u kojoj je stajalo: »Usljed jednoglasnog zaključka Jugoslavenskog Odbora, zamoljeni ste, da kao njegov član i pouzdanik podete u SAD, te da obadete bar glavnije kolonije jugoslavenske emigracije u svrhu, da kod istih poradite prema potrebama i po svojoj uvidljivosti u smislu našeg programa. London, 15. X 1915. (Hrvatski svijet, 4. XI 1915, br. 1860.

smetano proći cijelom Amerikom i održati toliko lijepih skupština, rasturiti toliko knjiga i ubaciti među svijet toliko letaka i toliko članaka novinskih. Ja sam doživio i vidio tako nesumnjivih dokaza svijesti i odanosti u narodu, tako ganutljivih primjera vjere u stvar našu, tako lijepoga požrtvovanja pojedinaca, i opet toliko značajnih preobraćanja i krštavanja zavedenih, da mi je to lično najveća zadovoljština. Ja sam uspio da održim govor čak i u dva starla društva koja se zovu i koja su čisto austrijska (naravno u njima naši stari Dalmatinci), i poslije govora doveo sve članove na skupštinu.²

Marjanovićev jednogodišnji rad urođio je uglavnom moralnim uspjehom. O zadacima, o skupljanju dobrovoljaca i novčanih priloga, što mu ih je dao Jugoslavenski odbor nije tada moglo biti niti govora. »Za Odbor u onom času nije se moglo niti smjelo kupiti [...] Za Odbor se je moglo početi kupiti novac tek kasnije i pod jednom naročitom formom: za prebjeg iz naših strana«.³ Jugoslavenski odbor u Londonu uputio je na početak travnja 1916. proglašao iseljenicima u kojem je opisao svrhu i rad Odbora i obavijestio iseljenike kako je Odbor odlučio proglašiti »Zrinski dan« (30. travnja 1916) i »Vidov dan« (28. lipnja 1916) narodnim spomen-danima i da se u te dane organizira sakupljanje prinosa za rad Odbora. U proglašu se kaže, kako je Odbor dotad primao materijalnu pomoć uglavnom od iseljenika iz Južne Amerike, a da je red i na iseljenicima iz Sjeverne Amerike da pruže finansijsku pomoć Odboru. Tako će iseljenici pokazati da ne žele samo vidjeti oslobođenu domovinu nego da će i aktivnim prinosom dati svoj obol oslobođenju. »Odbor poziva sve Hrvate, Srbe i Slovence i sva narodna udruženja, da u spomenute dane doprinesu i sakupe što je moguće više prinosa u korist nastradalih prebjega [...] iz Austro-Ugarske i da sve te doprinose stave na raspoloženje Odboru«.⁴ Proglas Jugoslavenskog odbora u Londonu poduprli su predstavnici jugoslavenskih iseljeničkih društava u SAD i pozvali sve iseljenike i organizacije da pomognu Jugoslavenski odbor u Londonu, jer je dužnost onih koji žive u slobodi da pomognu braću u ropsstvu. U pozivu iseljeničkih prvaka kaže se da će pripremni radovi i sakupljanje novčane pomoći biti u organizaciji Jugoslavenske kancelarije koju vodi Milan Marjanović i da je u tom smislu sklopljen dogovor s Jugoslavenskim odborom.

S obzirom na prilike u kojima je akcija za sakupljanje novčanih priloga počela, uspjeh je bio dobar. U četiri mjeseca sakupljeno je 5.000 dolara. Međutim, sakupljanje novčanih priloga za Zrinski dan izazvalo je reakciju kod protujugoslavenskih iseljenika i to ne samo radi sakupljanja novčanih prilosa nego i zato što se kroz tu akciju išlo i prema konsolidaciji jugoslavenskog iseljeničkog pokreta. U mnogim iseljeničkim društвima došlo je do sukoba dvaju tabora, a mnogi iseljenici nisu htjeli javno davati novčane priloge tražeći da im se imena objave tek poslije rata. Prema izvještaju, što ga je Županić u rujnu uputio Jugoslavenskom odboru u Londonu, iseljenici su bili zaplašeni pobjedama Centralnih sila i bojali su se da će poslije rata biti kažnjeni za svoj rad kad se vrati kućama.⁵

Ipak je Zrinsko-frankopanska proslava 1916. dala priliku mnogim iseljeničkim društвima za aktivno istupanje. To se napose odnosilo na Kaliforniju,

² Izvještaj, Nakane i Prijedlozi Milana Marjanovića, člana Jugoslavenskog Odbora u Londonu, New York — Cleveland, 22. kolovoza 1916. AJAZU—AJO, sv. 122.

³ Isto.

⁴ Jugoslavenska država, Antofagasta, 28. svibnja 1916, br. 17.

⁵ AJAZU — AJO, sv. 58.

gdje su u Oaklandu sokolske župe priredile veliki slet 23. srpnja. U Jolietu je Hrvatski savez organizirao javno skupljanje novčanih priloga za Jugoslavenski odbor. I u Los Angelesu su bile davane priredbe u povodu Zrinskog dana. Na istoku SAD naročito je svečano proslavljen Zrinski dan u Pittsburghu, gdje su na velikom iseljeničkom zboru govorili Kosto Unković i Niko Županić.

Županić je u prvoj polovici 1916. boravio u SAD kao član i izaslanik Jugoslavenskog odbora, koji je došao u cilju da organizira i okuplja američke Slovence koje je trebalo pridobiti za jugoslavensku stvar. On je 28. travnja održao veliku skupštinu Slovenaca u Clevelandu na kojoj je donesena rezolucija prema kojoj Slovenci kao lojalni građani Sjedinjenih Država podržavaju politiku predsjednika Wilsona i odaju priznanje svima [...] koji se bore za principe prave demokracije i oslobođenje malih i potlačenih naroda [...]« U rezoluciji se dalje kaže: »Osjećajući se po krvi, jeziku i zajedničkim patnjama sa Hrvatima i Srbima jednim narodom, smatraju žrtve i stradanja Srbije kao svoje vlastite, te su pripravni učiniti i žrtvovati sve što znadu i mogu za narodno oslobođenje i ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u jednoj demokratskoj, slobodnoj i zajedničkoj jugoslavenskoj državi«.⁶

Gršković, Marjanović, Bijankini i Županić sastali su se 22. svibnja 1916. u Clevelandu i nakon dugog razmatranja situacije među iseljenicima donijeli odluku o potrebi reorganizacije jugoslavenskog pokreta. Na tom sastanku je odlučeno da se jače aktivira rad Jugoslavenskog odbora u SAD i da se isključe svi članovi koji su svojim radom, izjavama ili nemarom pokazali da ne mogu dalje biti članovi. Također je zaključeno da svi članovi Jugoslavenskog Odbora u Londonu koji borave trajno ili privremeno u SAD imaju virilno pravo glasa u američkom odboru. Sav novac sakupljen od iseljenika trebao se upotrijebiti za rad u SAD. Donesena je i odluka da što prije treba osnovati kancelariju Jugoslavenskog odbora iz Londona, i to u Washingtonu.

U listopadu 1916. došao je u SAD i pukovnik Milan Pribićević, šef srpske vojne misije. Bilo je velikog značenja za rad među iseljenicima da su se u SAD odjednom našli predstavnici Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, jer su ova dva glavna jugoslavenska politička činioča imala velik utjecaj na iseljenike.

Potkraj 1916. Marjanović je odlično uočio dvije stvari: 1. Međunarodna politička situacija, uspjesi saveznika na ratištima i stav SAD prema ratu mogli su pogodovati intenzivnijoj jugoslavenskoj akciji među iseljenicima. 2. Za ostvarenje takve akcije nužno je bilo izraditi novu osnovu i novi program rada. To se moglo postići jedino na jednom novom i reprezentativnom skupu iseljeničkih predstavnika. Inicijativa je došla od Marjanovića i drugih iseljeničkih pravaka, a objeručke su je prihvatali i Jugoslavenski odbor u Londonu i srpska vlada.

Srpskim iseljenicima bio je potreban opći jugoslavenski zbor jer su se nadali da bi u okvirima takvog zbora mogli riješiti i svoje interne sporove. Iz jednog izvještaja saveza »Sloga« čitamo: »Mi smo savjetovali Marjanoviću i Županiću da treba sazvati zbor Srba, Hrvata i Slovenaca i izabrati egzekutivni Odbor.«

Milan Pribićević je shvatio koliko je važno izmiriti zavađene srpske organizacije i postići jedinstvo američkih Srba. To je bio jedini uvjet za njihovo

⁶ *Hrvatski svijet*, 1. V 1916., br. 2014.

aktivno sudjelovanje u jugoslavenskom pokretu. Čitavih mjesec dana on je posredovao među zavađenim srpskim iseljeničkim prvacima i svojim je autoritetom predstavnika srpske vlade postigao pun uspjeh.⁷ I Pašić je inzistirao na konsolidaciji iseljeničkih redova, pa je u jednoj poruci upućenoj Pupinu zahtijevao uklanjanje svih razlika i zadjevica među iseljeničkim organizacijama i usklađivanje raznih političkih pravaca među američkim Jugoslavenima napominjući da je to želja Srbije, kao Pijemonta jugoslavenskog ujedinjenja, jer je to jedini način »[...] da u ovom vremenu dadu što više dokaza solidarnosti Srbo-Hrvata i Slovenaca i pomognu koliko mogu da se ideja jedinstva ostvari«.⁸

Drugi veliki jugoslavenski zbor u SAD bio je zakazan za sredinu listopada 1916. To je trebao biti zbor delegata jugoslavenski orijentiranih iseljenika. Na zboru je trebalo dati pregled rada u SAD, Južnoj Americi i Evropi. Još je trebalo reorganizirati ili, bolje rečeno, iznova organizirati Odbor u Americi, osnovati povjereništva Odbora, okupiti kolektore novca i drugo. Prema shvaćanjima iseljenika moglo se to učiniti samo na jednom takvom skupu. Ali za postizavanje što većeg efekta i stjecanje što većeg autoriteta zboru bilo je još potrebno imati punu pomoć Jugoslavenskog odbora u Londonu i srpske vlade. Zato je Marjanović zatražio od Odbora u Londonu »javni izvještaj o radu i uspjesima Odbora, naročito koliko i kojih se brošura izdalo, i gdje, koliko Buletina, u koje novine se prodrlo, koliko predavanja držalo izravno, a koliko preko prijatelja Engleza i Francuza, te u Rusiji. To je potrebno, makar da i ne bude potpuno. Nadalje, treba izvestiti o uspjesima rada za internirane u Kanadi, Engleskoj i u kolonijama, za zarobljenike u Srbiji, Rusiji i Italiji. To je jako važno za naš svijet ovdje. Dade se to lijepo prikazati za javnost. Najposlije moramo imati otprilike sume mjesечnih troškova propagande i sve važnije konferencije s državnicima i izjave državnika, koliko to spada u javnost [...] Treba što tačnije izvješće o dobrovoljcima u Rusiji [...] Ali od Odbora, dotično predsjedništva, moramo bezuslovno dobiti jednu lijepu poslanicu, uz ovlast da je sami dopunimo u koliko će sadržavati pohvale ili opomene ovađnjim ljudima, jer to mi najbolje znamo. Osim te poslanice, bila bi od neocjenjivog efekta kakva poruka ili pozdrav od strane srpske vlade, ili možda (regenta; I. Č.) Aleksandra. Ovo treba zbog Hrvata, ali još više zbog Srba ovdje. Molim vas da to ishodite. Mi ćemo poslati naše veliko izvješće vladi, i ujedno ju obavijestiti o Zboru i zamoliti za jednu poruku, koja bi se imala čitati na početku, kao poruka ili odobrenje, ili čestitka vlade, dotično lično Pašića, a ako je moguće i predstavnika srpske skupštine. Odmah bi zaključili telegrafski odgovor i pozdrav Aleksandru, a on neka bude spreman, da odmah telegrafski nešto lijepa i u jugoslavenskom smislu, uz malu lasku Hrvatima i Slovincima, progovori, tako da dođe prije konca Zbora [...] Molim Vas, da i to sa svoje strane poduprete«.⁹

Milan Marjanović i Niko Županić uputili su iseljenicima 10. rujna 1916. poziv u kojem je stajalo da se prema želji Jugoslavenskog odbora u Londonu, a u sporazumu sa predsjednikom Jugoslavenskog odbora u SAD A. Bijan-

⁷ Učvršćujući autoritet Pribićevića iseljenički je tisak pisao da je njegova kuća u Hrvatskoj značajna kao Karađorđevića u Srbiji i Petrovića u Crnoj Gori. Pribićević je među iseljenicima isticao da sve radi u dogovoru s Pašićem.

⁸ *Narodni list*, 5. I 1917., br. 5.

⁹ Izvještaj, nakane i prijedlozi Milana Marjanovića, člana Jugoslavenskog odbora u Londonu, New York — Cleveland, 22. kolovoza 1916, AJAZU — AJO, sv. 122.

kinijem, s drugim narodnim predstavnicima saziva drugi jugoslavenski narodni sabor u Pittsburghu. Prvi sabor u Chicagu, napominje se u pozivu, bio je izraz volje naroda da se riješi austro-mađarskog ropstva i da bude svoj, slobodan i ujedinjen u jednoj jedinstvenoj državi zajedno sa jednakokrvnom braćom iz Srbije i Crne Gore. Drugi zbor u Pittsburghu, prema zamisli sazivača, prema stečenom iskustvu i razvoju prilika, treba biti smotra svjesnih Jugoslavena i stvoriti praktične zaključke o radu, postupcima i organizaciji. Stoga su na drugi jugoslavenski zbor pozvani i predstavnici svjesnih Jugoslavena: Srba, Hrvata i Slovenaca, koji su u vremenima kušnje ostali vjerni narodnoj misli i koji su to pokazivali izjavama, ponašanjem i radom, pak će zbog toga imati i pravo na zboru da sudjeluju u stvaranju zaključaka. Pozvane su sve narodne organizacije, društva i iseljeničke kolonije da na vrijeme odaberu svoje delegate za zbor. Također su bili pozvani aktivniji iseljenici da se odmah dadu na posao, kako ne bi bilo nijedne jugoslavenske narodne ustanove, ni jednog mesta gdje ima veći broj iseljenika a da na ovom zboru ne bi bili adekvatno zastupljeni. Sve upite i prijave trebalo je slati na novootvorenu Jugoslavensku kancelariju u Clevelandu.

U pozivu za zbor isticalo se uvjerenje da će i tom prilikom američki Jugoslaveni pokazati da shvaćaju velika vremena u kojima se odlučuje i o njihovoj судбини i narodnoj budućnosti te da će biti spremni učiniti sve i žrtvovati sve što mogu da se i naš narod i naša domovina oslobođe nevolje i ropstva, pak da se doskora svi vrati u slobodnu i sretnu domovinu. Toj svrsi, stoji u pozivu, bit će posvećena svaka riječ i svako djelo drugog jugoslavenskog zbora, pa je zato sigurno da će na njemu biti zastupano sve što je dobra i rodoljubna među iseljenicima.

Iseljeničke organizacije i tisak mjesecima su vodili aktivnu propagandu za uspjeh zbora. Tisak je bilježio sve manifestacije po iseljeničkim kolonijama vezane za održavanje zbora. Hrvatski savez uputio je ovaj proglas granama i članstvu organizacije: »Zato braćo upravnici i članovi sviju grana Hrvatskog Saveza sazovite sjednice i izaberite svoje delegate za drugi jugoslavenski zbor u Pittsburghu, da se tako čuje i Vaš glas u kolu i zboru ostale braće vaše, a taj će glas biti kao i do sada: da ste protiv svakome tko je za sužanjstvo naroda našeg, a sa svakim i uz svakoga tko je za jedinstvo cijelog našeg naroda i za slobodu naše Hrvatske«.¹⁰

I »Hrvatski glasnik« iz Pittsburgha, koji je izdavao Josip Marohnić, pisao je: »Ovaj pako Drugi narodni sabor ima da riješi mnogo veću zadaću. Ima da upotpuni rad prvog sabora i da stvari neki temelj za sustavan rad u ovoj Republici«.¹¹

Pupin je uputio poziv srpskim iseljenicima u kojem kaže da je prema želji Jugoslavenskog odbora u Londonu i u sporazumu s iseljeničkim prvacima sazvan jugoslavenski zbor u Pittsburghu, da su sazivači Marjanović i Županić izaslanici Jugoslavenskog odbora. Njihov rad, a također i rad Jugoslavenskog odbora, ističe Pupin, poznat je svakome, ali je ipak potrebno da se na zboru preda jugoslavenskom narodu u Americi opširniji izvještaj i da se usvoji program za daljnji rad. »Jugoslavenski Odbor u Londonu je danas pravi predstavnik jugoslavenskog naroda iz dosadašnjih južnih krajeva Austro-Ugarske [...] On je nosilac volje toga naroda da bude slobodan i ujedinjen

¹⁰ Jugoslavenska država, Antofagasta, 1. XII 1916, br. 48.

¹¹ Na i. mj.

sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu jedinstvenu narodnu državu. Jugoslavenski Odbor u Londonu je pred cijelim svijetom najjači dokaz da nije Srbija iz zavojevačkih razloga tražila svoje državno proširenje, kad je usvojila jugoslavensku ideju, nego da je ona požrtvovan nosilac i izvršilac velike misli i želja svih Srba, Hrvata i Slovenaca, da se oslobođe i sjedine u jednu državu u kojoj će svi njeni dijelovi i članovi biti ravnopravni. To je misao oslobođilačke borbe junačke srpske vojske, to je program koji je usvojila Srpska narodna skupština, to je program koji je proklamirao prijestolonasljednik Aleksandar [...] i Pašić, a to je program koji je Jugoslavenski Odbor u Londonu sa najvećom ustrajnošću i uspjehom širio u našem narodu i u civilizovanom svijetu. Za tu veliku misao treba da se založe svim silama svi svjesni Srbi u Americi, a naročito društva Saveza sjedinjenih Srba »Sloga« i da složno sa svjesnim Hrvatima i Slovincima rade i iskažu jedinstvenu volju cjelokupnog jugoslavenskog naroda da u slobodi bude jedan jedinstven. Nadam se, da će ova društva Saveza »Sloga« [...] što prije izabrati svoje delegate za zbor u Pittsburghu.¹²

Ulagak talijanske vojske u Goricu izazvao je zabrinutost kod slovenskih iseljenika. U njihovim redovima sve se više ukazivalo na potrebu suradnje s ostalim jugoslavenskim iseljenicima, pa je i održavanje zbora u Pittsburghu privuklo dosta pristaša. Na jednom zboru Slovenaca 18. studenog 1916. u Clevelandu ovlašten je Jugoslavenski odbor u Londonu da zastupa slovenske interese pred saveznicima.

Rad iseljenika u Južnoj Americi protiv Austro-Ugarske bio je praćen s velikim simpatijama među iseljenicima u SAD. Osnivanje Jugoslavenske narodne obrane, uspješna suradnja s Jugoslavenskim odborom u Londonu, velike finansijske mogućnosti — sve je to upućivalo na zaključak da je Južna Amerika postala važan činilac jugoslavenskog pokreta u iseljeništvu. Zbog toga se pokazala potreba za suradnjom i koordinacijom rada između Sjeverne i Južne Amerike. Rukovodstvo Hrvatskog saveza uputilo je 26. svibnja 1916. pismo Glavnom odboru Jugoslavenske narodne obrane u kojem se kaže kako Jugoslaveni u SAD s interesom prate preko lista »Jugoslavenska država« rad iseljenika u Južnoj Americi. Izrečene su mnoge pohvale Jugoslavenskoj narodnoj obrani i njenom radu za oslobođenje Jugoslavena, a osobito za finansijsku i moralnu pomoć koju pruža Jugoslavenskom odboru u Londonu.

U međuvremenu se rodila ideja za sudjelovanje predstavnika Jugoslavenske narodne obrane na zboru u Pittsburghu, jer se došlo do uvjerenja da će to znatno pridonijeti reprezentativnosti zbora. U tom slučaju radilo bi se o manifestaciji gotovo svega našeg iseljeništva. Odluke takvog zbora imale bi veći utjecaj jednako na Jugoslavenski odbor i srpsku vladu kao i na saveznike i SAD. Zbog toga je donesena odluka da se na zbor u Pittsburghu pozovu i delegati iz Južne Amerike. Marjanović je uputio 27. kolovoza pismo Jugoslavenskoj narodnoj obrani u kojem kaže: »U stvari ovog zbora vam najviše i pišem. Zbor je apsolutno potreban. Biti će to zbor delegata [...] Za kompletan bilancu rada i uspjeha, koju želimo dati, potrebni su nam službeni i sumarni izvještaji i iz Južne Amerike. Molimo vas zato za službeno izvješće Narodne Obrane. Želimo uspostaviti trajnu i ako je moguće formalnu vezu između Sjeverne i Južne Amerike. Učinit ćemo centralnu organizaciju za Sjevernu

¹² Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

Ameriku, koja će imati zadaću kao vaša, ali će morati imati nešto drugaćije forme, zbog drugačijih prilika [...] Najposlje bi bilo od ogromnog efekta i značenja kada bi jedan ili više odaslanika i predstavnika vas iz Južne Amerike došlo ovamo na zbor lično. Ja znam da trošak neće igrati uloge, ali ako igra ulogu strapac puta, molim vas da uvažite da bi to bio prvi put što se sastaju Amerike (sic; I. Č.), a obzirom na razliku imućnosti i sredstava jedino naši ljudi sa juga mogu da poduzmu takav put [...] Prisustvo i primjer vaš bi silno djelovao na naš svijet [...] Ovo je želja i topla molba svih nas ovdje, naročito dr. Bijankinija, don Nike Grškovića i nas obojice izaslanika Jugoslavenskog Odbora iz Londona«.¹³

Jugoslavenska narodna obrana prihvatile je Marjanovićev poziv i imenovala svoje predstavnike: dra Miću Mičića, člana Jugoslavenskog odbora, Petra Bradanovića i Matu Galjufa. Jugoslavenski iseljenici iz Južne Amerike pružili su punu potporu zboru. »Jugoslavenska država« pisala je kako izaslanici odlaze na zbor sjeverno-američkih Jugoslavena da prikažu težnje Jugoslavena iz Južne Amerike i svoj rad za budućnost domovine, da izlože dosadašnji rad i saopće kako Jugoslavenska narodna obrana ujedinjuje u svojoj organizaciji 23 ogranka, po svim republikama Južne Amerike gdje živi naš narod.

Jugoslavenski je odbor u Londonu polagao velike nade u to da će se na zboru u Pittsburghu stvoriti osnova za efikasniju pomoć iseljeništva iz SAD. Tim više je Odbor bio zainteresiran za uspjeh zбора, jer je na kraju 1916. postalo jasno da će SAD stupiti u rat na strani saveznika i da će utjecaj predsjednika Wilsona na mirovnoj konferenciji biti odlučan. U poslanici Odbora od 5. listopada kaže se: »Nas je vanredno obveselio glas da se i ove godine kao lanske sastaje Veliki zbor delegata jugoslavenske braće u Sjevernoj Americi. Još jedna slobodna riječ u zemlji slobode, progovorena ispred našega zarobljenog naroda u Austro-Ugarskoj, znak je narodne svijesti svih čestitih Srba, Hrvata i Slovenaca s te strane oceana. Moćni saveznici i plemeniti prijatelji Srbije i cijelog našeg naroda: Rusi, Francuzi i Englezi postavili su cilj ovom ratu: slobodu i nezavisnost malih naroda. Dužnost je maloga naroda, kao što je naš, da razumije veličinu ove ideje i da ujedinjujući se [...] istakne svoju unutarnju snagu kao najbolji dokaz i najsigurnije jamstvo svoje sposobnosti za trajan i samostalan život. Malena Srbija stekla je priznanje i prijateljstvo svojih saveznika, koliko hrabrošću svoje vojske, požrtvovnošću svoga naroda i vjernošću saveza u najtežim danim iskušenja, toliko isto i velikim podvigom, koji je ispisala na zastavi svoje vojske: oslobođenje jednokrvne jugoslavenske braće ispod tuđinskog, neprijateljskog jarma. [...] U znak te pobjede Jugoslavenski Odbor u Londonu šalje pozdrav braći preko oceana i njihovim delegatima, koji su se sastali na bratski zbor i dogovor«.¹⁴

Kako delegati iz Južne Amerike nisu na vrijeme stigli, održavanje zabora bilo je odgođeno za 29. i 30. listopada, kada se u Pittsburghu sastalo 615 predstavnika svih većih udruženja iseljenika Srba, Hrvata i Slovenaca. Na zbor su došli predstavnici jugoslavenski orientiranih iseljenika iz svih iseljevičkih kolonija SAD i Kanade, predstavnici dobrotvornih, prosvjetnih i političkih organizacija i saveza, napose Srpske narodne obrane i Hrvatskog saveza. Na zboru je sudjelovala i misija pukovnika Milana Pribićevića.

¹³ Zavod za migracije i narodnosti, Zagreb, Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, br. 1234.

¹⁴ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1934—1935.

Zbor je otvorio Ante Bijankini a za predsjednika je izabran Niko Gršković. Bijankini je u uvodnom govoru istakao da je prisustvo 615 narodnih predstavnika najbolji dokaz da je jugoslavenska ideja uhvatila dubok korijen među narodnim masama, a pobjeda saveznika koja predstoji pretvorit će tu ideju u zbilju. S druge strane, zbor je dokazao kako su proaustrijske iseljeničke manifestacije bez stvarne potpore naroda, kako su te manifestacije zapravo djelo austro-ugarske propagande. Zbor je, prema Bijankiniju, zakoniti predstavnik našeg naroda u SAD, službeno priznat od dvaju jugoslavenskih činilaca, srpske vlade i Jugoslavenskog odbora. Polazeći od činjenice da je ujedinjena Jugoslavija politička potreba Balkana, Bijankini je odredio ovaj cilj iseljenicima u SAD: »[...] mi ne možemo više da ostanemo puki gledaoci, ili bojažljivi potajni pristaše njihovi. Mi moramo otvorena čela, da smo dušom i tvorom uz tu našu vojsku i uz te naše junake. Mi moramo sami kao ljudi da dijelimo sudbinu njihovu i da na naša leđa uzmemu dio odgovornosti što na nas spada. Drugim riječima fizično, moralno i materijalno podupirati naše borce i osloboditelje«.¹⁵

Osnovna politička linija zbara bila je određena u govoru Milana Marjanovića, svakako najzaslužnijeg čovjeka za održavanje zbara. Marjanović je htio dokazati kontinuitet u radu jugoslavenskog pokreta nakon čikaškog zbara. Rezolucija s tog zbara o prekidu veza s Austro-Ugarskom i proglašenju narodne istovjetnosti Srba, Hrvata i Slovenaca izražavala je, prema Marjanoviću, narodnu volju u najopćenitijim crtama i bila prva važnija manifestacija koja je vezala svakog svjesnog Srbina, Hrvata i Slovencea. Kasnije rezolucije i iskazi jugoslavenskih iseljenika davali su ovim odlukama samo određenje oblike. U času kada je donesena čikaška rezolucija prilike na bojištu bile su za saveznike mnogo povoljnije, a mnoga politička pitanja manje zamršena. Od tada pa do konca 1916. i ratna situacija i politički odnosi nisu išli saveznicima u prilog. Zato je, kaže Marjanović, glavni zadatak zbara u Pittsburghu da zauzme određen stav prema vojnoj i političkoj situaciji, napose u okviru jugoslavenskog pitanja. Dva su najvažnija problema o kojima se zbor treba izjasniti: propast srpske vojske i ulazak Italije u rat. Ratne neuspjehe Srbije Marjanović je ocijenio riječima: »Materijalno pregaženje Srbije za naš narod ima značenje najveće pobjede, jer iako je Srbija na tijelu stradala, njena i naša stvar stoji u svijetu danas bolje, nego bi stajala poslije ma kako velike izvojevane bitke; a stoji svakako sto puta bolje od stvari njezinih privremenih pobjedioca. Balkan je postao glavnim čvorom svjetske politike, a mi smo kao narod balkanski dobili najveće značenje«.¹⁶

Prema jadranskom pitanju u iseljeništvu još potkraj 1916. nastojalo se prilaziti kompromisno. Zato ulazak Italije u rat ne znači još za Marjanovića komplikiranje ili otežavanje rješenja jadranskog pitanja. Smatralo se da probleme oko toga stvara austro-ugarska propaganda, prema kojoj spas hrvatskih i slovenskih zemalja ugroženih od Italije leži jedino u odlučnoj borbi na strani Centralnih sila. Prema mišljenju Marjanovića, takvim tvrdnjama i Hrvati i Slovenci trebali su se suprotstaviti borbom za čuvanje naših primorskih krajeva jednakom i od Austro-Ugarske i od Italije. Taj cilj će se najsigurnije postići zajedničkom borbom sa Srbijom i saveznicima, dokazujući time da jugoslavensko pitanje treba u svim prilikama rješavati mimo i izvan Austro-

¹⁵ Jugoslavenska domovina, Punta Arenas, 4. III 1917, br. 52.

¹⁶ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, Zagreb 1936—1937, 708.

-Ugarske, nastojeći u isto vrijeme postići od saveznika da sklone Italiju na pravedan sporazum na načelima narodnosti, pri čemu treba biti posve siguran da zahtjevi Italije nisu neopozivni. Marjanović je išao još i dalje i ustvrdio da i u samoj Italiji postoji opozicija Londonskom paktu koji još mora biti ratificiran u parlamentima država potpisnica, a to svakako ide u prilog osuđivanju realizacije pakta. Nastojeći do kraja opravdati svoj stav u jadranskom pitanju, Marjanović je uvjerio zbor i preko njega naše iseljenike kako Srbija nije nikad pristala na Londonski pakt i kako se uvijek borila za ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca. S druge strane, rad Jugoslavenskog odbora, dobrovoljačka vojska Jugoslavena iz Austro-Ugarske i mnoge izjave saveznika jasno dokazuju da Jugoslavija u stvari već postoji i da se treba samo dalje boriti za njenu afirmaciju, a iseljenici mogu tome pridonijeti ako od rezolucija i načelnih odluka prijeđu na stvaran rad za Jugoslaviju.

Marjanovićevo izlaganje poduprli su svi govornici. Kroz čitav rad zbara osjećalo se nastojanje da se uvjeri iseljenike kako će najuspješnije pomoći oslobođenju stare domovine ako budu slijedili politiku Jugoslavenskog odbora, srpske vlade i ako pomognu borbu Saveznika. Treba svakako spomenuti da je potpora takvim nastojanjima došla i od strane predstavnika slovenskih iseljenika. Rev. Kebe istakao je: »Mi se Slovenci osjećamo potpuno jedno sa Srbima i Hrvatima, pak je i pravo da se čuje i slovenska riječ na ovom jugoslavenskom zboru [...] Slovenci su bili predstraža protiv Talijana i Nijemaca i možemo danas mirne duše reći, da nije bilo Slovenaca, prilike za Hrvate i Srbe bile bi mnogo gore [...] I nema sumnje da će dostojno Slovenci izvršiti svoj udjel u izgradnji nove naše narodne države Jugoslavije.«¹⁷

Rezolucija prihvaćena na zboru u Pittsburghu najadekvatnije ocrtava težnje i politička shvaćanja koja su dominirala zborom. U njoj je odmah na početku istaknuto da je zbor u Pittsburghu nastavak rada koji je započeo sa zborom u Chicagu 1915. Na taj se način htjelo pokazati kontinuitet u radu i razvoju jugoslavenskog pokreta u SAD. Iстicanjem kako je zbor usvojio rezoluciju sa skupštine Srbija, Hrvata i Slovenaca održane u Nišu 9. svibnja 1915, htjelo se naglasiti da je jugoslavenski pokret u SAD samo dio opće jugoslavenskog pokreta u emigraciji kojemu je svrha stvaranje Jugoslavije.

Govoreći o ideji narodnog jedinstva i jugoslavenstva u rezoluciji se kaže: »Neosporiva narodna istovjetnost Hrvata, Srbija i Slovenaca, koja mora da bude osnovica svega rada svakoga Hrvata, Srbina i Slovenca, bez obzira na političke, socijalne ili vjerske razlike, izjednačava Hrvate, Srbe i Slovence svagdje i u svemu i ističe jugoslavensku misao i ima kao oznaku skupnosti i nedjeljivosti naroda, a zajedno s narodnim imenima hrvatskim, srpskim i slovenskim i sve lijepe vrline i tekovine, kojima se pojedina plemena ponose i slivaju u tu skupost.« Komentirajući ovaj dio rezolucije, Milada Paulová kaže: »Ova je stilizacija bila rezultat kompromisa između raznih shvatanja, do koga su došli predstavnici Srbija i Hrvata Sjeverne Amerike, izaslanici Južne Amerike, predstavnici Jugoslavenskog Odbora i Milan Pribićević. Tim tumačenjem narodnog jedinstva i jugoslavenstva naglašavalo se sintetično i progresivno jugoslavenstvo, koje isključuje jednostranu prevagu ili odbacuje plemenska imena i lijepe tradicije. Ova stilizacija kušala je da umiri nepo-

¹⁷ Jugoslavenska država, 10. II 1917, br. 52—53—54.

vjerljive elemente u svim trima plemenima, a ujedno da opravda borbu protiv nekih srpskih ekstremista, koji su svagdje isticali samo srpski karakter narodne borbe i buduće države.¹⁸

Važnost rezolucije, pored već istaknutog, jest i u tome što je po prvi put u SAD proklamirala ujedinjenje pod dinastijom Karadorđevića i na taj način popunila prazninu u čikaškoj rezoluciji. S druge strane rezolucija ističe »Jugoslavenski Odbor u Londonu kao predstavnika našega naroda iz Austro-Ugarske i tumača njegove borbe za slobodu i za ujedinjenje sa ostalom braćom [...]«

Na kraju se naglašava kako će na osnovu demokratskih principa »svi djelovi našega naroda« imati u oslobođenoj domovini pravo preko svojih ustavnih predstavnika i tijela sudjelovati u određivanju oblika buduće države i da će u njoj uživati sva politička, vjerska i osobna prava. Zbog toga svaki pojedinac ima dužnost boriti se za slobodu domovine, a sva sporedna pitanja i akcije ostaviti kasnijem sporazumijevanju i rješavanju. Zadatak je iseljenika u SAD izgraditi jedinstvenu organizaciju Hrvata, Srba i Slovenaca i povezati ju s iseljeničkim organizacijama u Južnoj Americi, Novom Zelandu i Australiji.

Pittsburški zbor, iako po broju delegata veći, nije bio tako reprezentativan kao zbor u Chicagu. Na zboru nije bilo najvećeg dijela jugoslavenskog svećenstva. Slovenski delegati predstavljali su samo mali broj slovenskih svećenika. Velike potporne organizacije nisu poslale službeno svoje predstavnike. Sve je to bila uglavnom posljedica dilema koje je ostavio čikaški zbor. Jedino su srpski iseljenici bili gotovo u cijelini zastupljeni na zboru. Dakako, treba zahvaliti posredničkoj ulozi Milana Pribićevića među zavađenim frakcijama. Jednako treba ustvrditi da se srpska vlada zalagala za pun uspjeh zbara sa željom da se konsolidiraju iseljenički redovi. Poslije vojnih poraza srpska vlada u izbjeglištvu smatrala je da bi brojni iseljenici u SAD mogli postati važan činilac u realiziranju njenih političkih planova. Kroz takvu prizmu treba gledati i na pozdrave upućene od Pašića i Aleksandra. U Pašićevu pozdravu kaže se: »Blagodarim na izveštaju za Zbor koji će okupiti u Pittsburghu Slovence, Hrvate i Srbe, koji žive u Americi i sa radošću ga pozdravljaju. Ja znam da će svi kao i mi misliti zrelo samo na rad za sveto delo ujedinjenja i ja sam uveren da će u tome radu svi imati pred očima samo interes našega plemena, poniknuti istim osećanjem rodoljublja i istom voljom, da se ujedinjenje izvede, da će svi pokazati istu brigu za umerenost i dostoјanstvo u raspravljanju ovog velikog narodnog posla. Zato hoću zboru da poželim sretan i koristan rad za dovršenje borbe i pune pobede naše pravedne i svih naših saveznika priznate stvari. Primiti bratski i srdačan pozdrav sa željom da rad kongresa jugoslavenskog bude krunisan slobodom i nezavisnošću svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Sporedna pitanja ostavite za docnije sporazumno rešenje, a sada složite se svi bez razlike načela da oslobodimo naše zemlje od neprijatelja, jer je stidno poniženje za čoveka biti rob u drugoga i drugoga služiti a sto puta gore i stidnije za našu braću, za naš troimeni narod da je rob tuđih nacija, tuđih gospodara. Prve evropske nacije bore se za slobodu potčinenih naroda i slobodu svake nacije, pa kako ona mala bila.

¹⁸ Prva koja je pisala o saboru u Pittsburghu 1916, bila je, kako smo već u uvodu istakli Milada Paulová u djelu Jugoslavenski odbor, str. 242. Paulová je također prva komentirala rezoluciju zbara. Tekst rezolucije u cijelosti je prvi put objavljen u Arhivu Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1934—1935, 301.

Prošlo stoleće garantovalo je slobodu ličnosti, ovo treba da garantuje slobodu i nezavisnost malim i slabim narodima. Trenutak je došao da vaskrsne sloboda naše nacije. Složimo se da zbacimo tudi jaram kao braća, čija sreća zavisi od našeg jedinstva, sporazumećemo se bratski i naš ustavni život uređiti na osnovi demokratizma i jednakosti u pravu, slobodi i dužnostima. Znajte da se Srbija neće nikad odreći svoje braće, ona će ih braniti do poslednje kapi krvi. Pomognite joj da izvrši svoju bratsku i božju (!; I. Č.) da osloboди i ujedini svoje jugoslovenske zemlje«.¹⁹

Nekoliko tjedana prije zbora u Pittsburghu održali su se u SAD predsjednički izbori na kojima je Wilson bio ponovo izabran za predsjednika. Jugoslavenski iseljenici glasali su gotovo svi za Wilsona. O njegovoj pobjedi odlučeno je u Kaliforniji gdje je upravo nekoliko tisuća glasova jugoslavenskih birača odlučilo o ishodu izbora. Da su ti birači glasali drukčije, Wilsonova pobjeda ne bi bila osigurana. Zbog toga se u ono vrijeme mnogo cijenilo u redovima demokratske stranke držanje naših iseljenika. Ta činjenica dobro je došla i delegatima zбора u Pittsburghu, koji su željeli da američke političare što više zainteresiraju za jugoslavensko pitanje. U tom cilju upućen je i telegram predsjedniku Wilsonu kojim ga izvješćuju da su raspravljali o nastojanjima Jugoslavena da se oslobole svake strane vlasti i da se ujedine u zajedničku državu u kojoj žele ostvariti i sačuvati velike principe jednakosti, bratstva i humaniteta. U politici predsjednika Wilsona Jugoslaveni vide zalog za ostvarenje tih ciljeva, pa zbog toga iskazuju njemu i američkom narodu bezuvjetnu lojalnost i to iz dubokog uvjerenja da načela američke demokracije trebaju biti čuvana i njegovana od svih američkih građana i negrađana. Ukoliko bi se Amerika našla u ratu, jugoslavenski iseljenici su spremni u svako doba staviti joj na raspolaganje i svoje živote. Američki Jugoslaveni, građani i negrađani, najbolje će pokazati svoju privrženost Americi ako je upoznaju s prilikama i težnjama svoje subraće u Evropi, i da će narod Amerike ove težnje razumjeti. Zato su oni ohrabreni Wilsonovim izjavama da se Amerike podjednako tiču i interesi ostalih naroda i da ona želi nepristrano braniti načela prema kojima svaki narod ima pravo birati suverenitet pod kojim želi živjeti i da i mali narodi imaju pravo na slobodu i integritet kao i veliki.²⁰

Na Pittsburgškom zboru osnovano je Jugoslavensko narodno Vijeće na čelu s drom Antonom Bijankinijem. U pravilima o ustrojstvu Vijeća kaže se: »1. Jugoslavensko Narodno Vijeće sastavljaju članovi Uprava svih onih općih jugoslavenskih (hrvatskih, srpskih ili slovenskih) organizacija u Sjedinjenim Državama, koje prihvate temeljni narodni program, te rezolucije i zaključke drugog jugoslavenskog narodnog zabora [...] Pod imenom 'opća organizacija' razumijevaju se one organizacije, koje su sveze od više društava. 2. Jugoslavensko Narodno Vijeće nije protivno niti dira u bilo koju od postojećih jugoslavenskih organizacija u Sjedinjenim Državama Amerike, već ide za tim, da ih ojačava, pak da kroz njih svi jugoslavenski iseljenici doprinesu zajedničkim silama, što više oživotvorenju jugoslavenskih narodnih težnja.

¹⁹ Na i. mj. 281.

²⁰ Na i. mj., 326.

3. Srbi, Hrvati i Slovenci, zajedničkim imenom Jugoslaveni, jedan su narod, radi toga oni traže oslobođenje svih Jugoslavena od svake strane vlasti i ujedinjenje svih jugoslavenskih zemalja u jednu jedinstvenu slobodnu državu.

4. Za tumačenje i provođenje ovoga temeljnog načela, mjerodavne su rezolucije prihvaćene dana 29. novembra 1916, po drugom jugoslavenskom narodnom zboru u Pittsburghu, Pa.

5. Jugoslavensko Narodno Vijeće ima da se stara da sve hrvatske, srpske i slovenske organizacije u suglasju sa ovim temeljnim programom složno ističu, brane i provode narodno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca;

— da svim silama i sredstvima pomažu i provode svaku akciju koja ide za tim da olakša borbu za oslobođenje naše braće u Evropi;

— da novčanim doprinosima, darivanjem odijela i hrane i slanjem bolnica pomažu braći u Evropi nastradaloj od rata;

— da podupire moralno i novčano političke akcije Jugoslavenskog Odbora u Londonu;

— da nastoji oko upoznavanja američke javnosti sa prilikama i težnjama našega naroda, kao i sa potrebama njegovim.²¹

Na zboru je prihvaćena i finansijska osnova za rad Jugoslavenskog narodnog vijeća. Prema toj osnovi Vijeće preuzima obavezu da prikuplja potrebitna finansijska sredstva za rad Jugoslavenskog Odbora u Londonu. Sredstva je trebalo prikupljati iz ovih izvora: 1. Redoviti dobrovoljni mjesecni prinosi iseljenika ili organizacija. 2. Dobrovoljni novčani prinosi koje će isplaćivati pojedine jugoslavenske kolonije putem određenih povjerenika. 3. Izvanredni dobrovoljni prilози, prihodi od zabava i uopće prihodi namijenjeni Jugoslavenskom Odboru. Dalje se u finansijskoj osnovi kaže da redoviti mjesecni prinosi društava ili pojedinaca neće biti manji od jednog dolara po osobi i pet dolara za društvo ili organizaciju. Skupljanje prinosa trebalo je početi 1. siječnja 1917. preko Jugoslavenske kancelarije. Sav sakupljeni novac pripadao je Jugoslavenskom odboru u Londonu koji je prema finansijskoj osnovi trebao preuzeti troškove izdržavanja Jugoslavenske kancelarije i troškove cijelokupnog propagandnog rada u SAD.

Na zboru je donesena odluka o pokretanju dobrovoljačke akcije. U isto je vrijeme održana skupština srpskog, slovenskog i hrvatskog Sokolskog saveza, koji su se fuzionirali u Jugoslavenski sokolski savez.

Spomenuli smo da zbor u Pittsburghu nije bio tako reprezentativan kao onaj u Chicagu. Već prije zbora, a pogotovo nakon njega, organizirana opozicija s nekoliko se strana okomila na rezultate zbora. Najjači prigovori došli su od strane jugoslavenskih socijalista. »Radnička straža« donijela je seriju članaka pod naslovom: »Igra jugoslavenske buržoazije«. Osnovna teza tih članaka jest tvrdnja da je Sabor djelo jugoslavenske buržoazije i prema tome su sve njegove odluke suprotne klasnim interesima radnika. Polazeći s takva stajališta socijalisti su se u prvom redu okomili na predočeni način stvaranja jugoslavenske države. Socijalisti su pritom točno ocijenili opće raspoloženje širokih slojeva našeg iseljeništva, koje je potkraj 1916. najvećim dijelom bilo zaokupljeno razmišljanjem o političkom, ekonomskom i socijalnom uređenju buduće države. Svakako da su različite koncepcije znatno otežavale jedinstvenu

²¹ Na i. mj., 302.

akciju u SAD, pa je iseljeničko rukovodstvo počelo oštro reagirati na takve pojave. Sam je Marjanović istakao na zboru da će narod u starom kraju odlučiti o uređenju buduće države, a ne iseljenici koji su samo mali dio tog naroda i koji zato nisu ovlašteni da kroje buduće uređenje Jugoslavije. I Pribićević je govorio na iseljeničkim skupštinama da se iseljenici ne trebaju svađati oko budućeg uređenja države, jer će to pitanje riješiti oni koji su u zemlji. Socijalisti su iskoristili kontradikciju u postupcima iseljeničkih prvaka, koji su s druge strane nastojali iseljeništvo prikazati kao moćan činilac koji će mnogo pridonijeti oslobođenju Jugoslavena na taj način što će se u inozemstvu boriti za novu i slobodnu domovinu. Dalje, socijalisti tvrde, pozivajući se na Pašićev pozdrav zboru i na njegovu izjavu londonskom »Timesu« od 3. travnja 1916., u kojoj je Pašić govorio o novoj Srbiji a koju je izjavu Marjanović citirao na zboru, da će ta nova država ipak biti Velika Srbija. Dakako, kažu socijalisti, naziv joj može biti i Jugoslavija, no država ili odlučujući upravni činilac bit će ipak Srbija. Zato socijalisti tvrde da prema programu sabora Jugoslaveni koji će se oslobođiti Austro-Ugarske doći će u okvir Srbije i srpske dinastije, koja će eventualno u kakvom naslovu dati koncesiju Hrvatima i Slovincima, ali će im nametnuti i osjećaj da ih je »oslobodila«. Marjanović je na zboru citirao i izjavu regenta Aleksandra srpskoj vojsci u Solunu 20. travnja, u kojoj on kaže da su saveznici spremni pružiti svaku pomoć kroz koju bi nakon rata Srbija napokon postala velika, da zagrli sve Jugoslavene i da najposlije postane jednom moćnom Jugoslavijom. Socijalisti napadaju i Aleksandra i Marjanovića koji je izjavu citirao na zboru, tvrdeći kako »zagrljaj« Srbije skriva u sebi razliku između onoga koji grli i onoga koji će biti zagrljen. Dalje su socijalisti napali Jugoslavenski odbor u Londonu, koji je samozvan jer se konstituirao na nedemokratski način bez odobrenja naroda i kojemu je pittsburghski zbor trebao isključivo za dobavljanje novčanih sredstava. Srpska se vlada, kažu socijalisti, htjela preko zbora uvjeriti da li Hrvati i Slovinci žele kralja, pa se zbor zato i pretvorio u ovacije monarhiji. U jednom članku o zboru u Pittsburghu »Radnička straža« je pisala: »Cijelo naše razmatranje je išlo za tim, da pokažemo, kako jugoslavenska buržoazija kuša izrabiti ovdašnji radni narod za svoje lične interese. To nastojanje je stavljen pod firmom oslobođenja i ostvarenja jugoslavenske države. No to je samo firma. Nije cijeli ovaj pokret za 'Jugoslaviju' pokrenut radi toga, da se vidi, je li narod za to. Tako se samo veli i piše. Gospoda, međutim, znaju kako dobro da glede stvaranja države ne treba pitati narod, jer će to urediti diplomacija nakon svršenog rata po onom pravilu — pobednik diktira. Gospoda hoće, da životno pitanje naših radnika riješe jednom novom kraljevinom, a to za naš narod znači iz zla u gore! Ne treba našem narodu nacionalističkih kraljevina [...] nego mu treba radničke solidarnosti, koja ima da obuhvati radnike cijelog svijeta, bez obzira na vjeru i narodnost i da povede najodlučniju borbu protiv svih izrabljivača, bili oni koje god vjere ili narodnosti«.²²

Onaj dio hrvatskih i slovenskih iseljenika koji su slijedili hrvatske i slovenske svećenike potpisnike »Naše izjave« organizirali su 3. prosinca skupštinu u Pittsburghu, na kojoj su se usprotivili radu zbora prikazavši tu akciju kao kršenje neutralnosti SAD zato što je zbor propagirao rušenje Austro-Ugarske s kojom Sjedinjene Države nisu bile u ratu. U tom smislu uputili su američkoj

²² Radnička straža, 21. II 1917, br. 11.

vladi rezoluciju. U drugoj rezoluciji donesenoj na istom skupu osvrnuli su se na jugoslavensko pitanje tvrdeći kako se hrvatski narod neće nikad odreći svoje individualne i samostalne političke egzistencije, pa zato treba najoštrije osuditi pobornike onih političkih koncepcija po kojima se Hrvati i Slovenci treba da stope sa Srbima u jedan narod, u jednu jedinstvenu državu. Rezolucija prigovara Srbima što planiraju skupa s Talijanima podjelu hrvatskih i slovenskih zemalja. Zbog svega toga hrvatski i slovenski narod treba da slijede politiku Stranke prava i njen program od 1894., koji su i Slovenci usvojili, te ostati vjerni svojem zakonitom vladaru, koji ima dužnost ujediniti sve hrvatske i slovenske zemlje. U slučaju pobjede sila Antante, Hrvati i Slovenci treba da ostvare pravo na individualnu političku egzistenciju i integritet svih njihovih zemalja.²³

Iako su Srbi, kako smo istakli, u cjelini zbor podržali, ipak je Milan Jevtić u »Srpskom Dnevniku« iznio rezerve prema nekim stavovima na zboru, u kojima se isticanjem vojnih poraza Srbije, po njegovu mišljenju, htjelo Srbiju izjednačiti s ostalim činiocima jugoslavenskog ujedinjenja i na taj način osporiti Srbiji ulogu jugoslavenskog Pijemonta.

U redovima iseljeničkih prvaka okupljenih na zboru bilo je mnogo razmimoilaženja, različitih shvaćanja o ostvarivanju jugoslavenskog jedinstva, osobne netrpeljivosti itd. Dakako, svi su ti elementi igrali negativnu ulogu u jugoslavenskom pokretu u iseljeništvu. U povjerljivom pismu što ga je Ante Bijankini uputio 7. prosinca 1916. Trumbiću čitamo: »Ali ti hoćeš nešto stvarno da čuješ sa ovih strana. Bene. Drugi je zbor svršio prije 8 dana u Pittsburghu, Pa., prividno sve mirno; skladno; uz sankciju srpske vlade i priznanje dinastije Karadorđevića kao zvijezde prethodnice. Srbi, obe frakcije (Pupin et Ante) smirili se i obećali sudjelovanje. Slovenci uz silni pritisak austrijski, još se drže, ali gomila njihova kao i naša i popovi, 2/3 protiv nas [...] Poslije ustrojstva kancelarije bez moje formalne privole. Marjanović se onda odlučio za zbor, i pred accompli morao sam pristati. Zbor se je odgodio tri puta, dok su prispjeli Južnoamerikanci; lijepa stvar ali stoji 50 hiljada franaka, što se moglo drugačije upotrijebiti. Da zbor nije pripravljen na rep na nos; da se je čekalo da se srede prilike na bojištu, i efekat i praktični uspjeh bio bi desetostruki. Svakako postiglo se je jedno, reorganizacija i sudjelovanje Srba; pristupom drugih organizacija koje još ne dopriniješ ni centa kao Hrvatska Narodna Zajednica i Hrvatska Zajednica Illinois, povećao se balast. Hoće li se sokolstvo preustrojiti to ćemo da vidimo. Poprimila se finansijska osnova Mičića; a sada se mora dokazati po istoj, jesu li prilike Južne Amerike ogrtać za zapadne Amerikance (sic! I. Č.). Efekat je veliki, ali mi trebamo praktičnog rezultata [...] Nova osnova i novi naslov bi poprimljen na zboru, jednodušno. Na samome zboru — premda sam ja bio postavio junctum da se u izbor predsjednika nesmije dirati. Marjanović je bio došao sa novim trickom, da me se izigra; ali tome se je protivio Milan Pribićević. Kad mu ni to nije uspjelo, htio me je ignorirati i ozlovoljiti tako da bi se ja zahvalio, a da bi izbor prešao na njegovog štićenika Grškovića [...] Ja nikoga ne optužujem, već tebi kao starom prijatelju iznašam povjerljivo, sve ovo što se iza kulise obavlja, i što bi moglo u buduće uplivisati na praktičan rad«.²⁴

²³ *Narodni list*, 6. XII 1916, br. 341.

²⁴ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv Jugoslavenske narodne obrane.

Unatoč nesuglasicama u redovima jugoslavenskih iseljenika i oštroj opoziciji, ipak Sabor u Pittsburghu ima veoma veliko značenje. Svojim odlukama o prihvaćanju stavova čikaške rezolucije o ujedinjenju i državnom i narodnom jedinstvu, odlukama o prihvaćanju dinastije Karadorđevića, prihvaćanjem Jugoslavenskog odbora za zastupnika Jugoslavena iz Austro-Ugarske, prihvaćanjem prijedloga za što veće zbljenje iseljeničkih organizacija iz Sjeverne i Južne Amerike, te osnivanjem Jugoslavenskog narodnog vijeća i donošenjem finansijske osnove, sabor u Pittsburghu stvorio je političku i organizacionu osnovu za efikasnije djelovanje jugoslavenskog pokreta u SAD u veoma kritičnom razdoblju borbe za jugoslavensku državu u drugoj polovici prvoga svjetskog rata.

* Nacionalni arhiv, XII 1216, br. 341.
** Savjet za mirovnicu i ustrojstva. Atika Izveštaja o razgovoru sa ovoj komisijom o razgovoru o ujedinjenju Sjedinjenih Država i Jugoslavije, 1917.

Osnivanje i rad Jugoslavenske kancelarije i Jugoslavenskog narodnog vijeća

Marjanović je potkraj ljeta 1916. osnovao u Clevelandu Jugoslavensku kancelariju kao ustanovu izaslanstva Jugoslavenskog odbora u Londonu. Prema pravilima Jugoslavenskog narodnog vijeća, Kancelarija je preuzeila i sve poslove sekretarijata Izvršnog odbora Vijeća i prema njegovom zaključku od 23. veljače 1917., a u sporazumu s Milanom Marjanovićem kao izaslanikom Jugoslavenskog odbora, Kancelarija je prenesena u Washington. Poticaj za to dao je Jugoslavenski odbor u Londonu smatrajući da je Kancelariji mjesto u Washingtonu gdje se upravo otvorilo srpsko poslanstvo, s kojim je Kancelarija, prema uputama Odbora, trebala koordinirati rad.

Kao predstavnik Jugoslavenskog odbora i Jugoslavenskog narodnog vijeća Jugoslavenska kancelarija je počela uspostavljati kontakte sa službenim i političkim američkim krugovima, obavještavati ih o prilikama i težnjama Jugoslavena i posredovati radi zaštite jugoslavenskih iseljenika koji su bili lojalni Sjedinjenim Državama. Kancelarija je o svim važnijim političkim događajima obavještavala iseljenički tisak i iseljenike, a isto tako i Jugoslavenski odbor u Londonu. Međutim, to informiranje nije u početku bilo sustavno. Nakon što je Kancelarija prenesena u Washington i organizirana na široj osnovi, počela je s izdavanjem Buletina. Slala ga je iseljeničkom tisku i većim listovima ostalih slavenskih doseljenika u Americi, a i drugim listovima koji su podupirali jugoslavenski pokret. Buletin je izlazio tjedno i besplatno je slan redakcijama listova. Od početka travnja 1917. počela je Kancelarija izdavati Buletin i na engleskom jeziku radi informiranja američkog tiska i političara. U Buletinu su objavljivane sve najvažnije vijesti o prilikama i pokretu Jugoslavena u Evropi i Americi, koje su mogle zanimati američku javnost, i pogotovo vijesti koje su mogle poslužiti kao informacija američkim političarima i državnicima. Kancelarija je stupila u vezu s predstavnicima američkog tiska i poduzimala inicijative da preko njega upozna američku javnost s našim narodnim pokretom.

Jugoslavensko narodno vijeće predstavljalo je sve jugoslavenske iseljeničke organizacije koje su pristale uz program jugoslavenskog ujedinjenja. Na čelu Vijeća bio je Izvršni odbor izabran na Zboru, a sastojao se od po tri predstavnika hrvatskih, srpskih i slovenskih iseljenika. Izvršni se odbor sastajao mjesečno jedanput na poziv predsjednika. Izvanredno se mogao sastati na poziv predsjednika ili trojice članova. Kvorum su činila tri člana s predsjednikom ili

po njemu određenim zamjenikom. Izaslanici Jugoslavenskog odbora u Londonu imali su status ravnopravnih članova Izvršnog odbora s pravom prijedloga i glasa.

Kako je bilo i kod hrvatskih i kod srpskih i kod slovenskih iseljenika mnogo raznih organizacija od kojih su mnoge bile isključivo humanitarne, a s druge strane bilo je mnogo zasebnih političkih struja i grupa, pojavilo se važno pitanje oko okupljanja iseljenika prvo unutar narodne grupe u okviru opće narodno-političke organizacije. To je bilo potrebno i zato da se pokaže kako jugoslavenstvo ne znači ni zatajivanje ni negiranje hrvatstva, srpstva i slovenstva nego, štaviše, njihovo jačanje.

Izvršni odbor Jugoslavenskog narodnog vijeća reprezentirao je i vodio cijeli jugoslavenski pokret i čitavu jugoslavensku organizaciju u SAD. Međutim, on nije imao mogućnosti da radi izravno u narodnim masama. Tu je ulogu vršila Jugoslavenska kancelarija kao izvršni organ Jugoslavenskog narodnog vijeća. Za Kancelariju je to značilo velike finansijske poteškoće i bilo zapreka da djelotvornije istupa u američkoj javnosti i kod američkih vlasti. Kancelarija se trebala dopisivati sa stotinama pojedinaca po iseljeničkim kolonijama, sakupljati stotine malih novčanih priloga i brinuti se za davanje vijesti svakom koji bi se na nju obratio. S druge strane, uprave iseljeničkih organizacija, većih i manjih, radile su samostalno i na svoju ruku. Zbog toga se i osjetila potreba da se jugoslavenski pokret organizira tako da svaki pojedini narod bude uključen u svoju narodno-političku organizaciju i da te tri organizacije budu jezgra Jugoslavenskog narodnog vijeća.

Za Srbe bila bi to Srpska narodna obrana, za Hrvate Hrvatski savez, a za Slovence to je trebala biti Slovenska zveza. Na sjednici Izvršnog odbora Vijeća od 16. siječnja zaključeno je da bez odgađanja treba pristupiti izdavanju Buletina i na slovenskom jeziku pod imenom »Jugoslavija« i uz to provesti reorganizaciju Slovenske lige na taj način što bi se afirmirala nova narodno-politička organizacija pod imenom »Slovenska zveza«, koja bi svoj rad razvijala kroz lokalne odbore ili narodna društva, bez obzira na postojeće slovenske organizacije. Slovenskom zvezom trebala su rukovoditi tri slovenska člana Jugoslavenskog narodnog vijeća. Sav posao među narodom trebale bi preuzeti spomenute organizacije, a napose popisivanje naših ljudi, održavanje skupština, davanje izjava, širenje tiska i skupljanje novca.

Kako nije bilo postupnosti u skupljanju narodnog priloga, trebalo je provesti koncentraciju tog skupljanja radi lakšeg i većeg uspjeha. Narodno-političke organizacije trebale su rukovoditi skupljanjem novčanih priloga i određivati kako taj novac upotrijebiti za najpreće poslove. Prije svega trebalo je namiriti troškove akcije u Americi i to vlastite, zatim troškove Jugoslavenske kancelarije i prinos za Jugoslavenski odbor u Londonu. U tom je smislu Izvršni odbor predložio da Hrvatski savez, Srpska narodna obrana i Slovenska zveza:

— svim silama provedu akciju općeg skupljanja novčanih priloga među iseljenicima za narodni fond, iz kojeg će se podmirivati sve potrebne akcije u Americi i Evropi i pružiti pomoći nastradalima u ratu;

— odrede stalni mjesečni prinos Jugoslavenskoj kancelariji između 200 do 300 dolara;

— odrede 100 dolara mjesечно za potrebe Sokolskog saveza, koji je preuzeo akciju na skupljanju dobrovoljaca.¹

Po mišljenju Izvršnog odbora trebalo je odmah razviti veliki skupštinski pokret za reorganizaciju i proširenje jugoslavenskog pokreta, a troškove za to također pokriti iz blagajna narodno-političkih organizacija.

Organizaciona shema jugoslavenskog pokreta izgledala bi dakle ovako:

Hrvatski savez

Srpska narodna obrana

Slovenska zveza

Kao opća jugoslavenska organizacija s posebnom svrhom

Jugoslavenski sokolski savez

Uprave svih tih organizacija čine jezgri

Jugoslavenskog narodnog vijeća na čelu s *Izvršnim odborom* i *Jugoslavenskom kancelarijom* kao njegovim organom.

Sve jugoslavenske dobrovorne organizacije mogле su se uključiti u gornju shemu pokreta, ali nisu na to bile obavezne. Međutim, trebale su poraditi na tome da se njihovi članovi aktivno uključe u spomenute narodno-političke organizacije.

Izvršni odbor Vijeća raspravljaо je o organizaciji jugoslavenskog pokreta u Americi i na sjednici od 18. travnja 1917. Konstatirano je da je nakon prekida odnosa između SAD i Austro-Ugarske najveći dio naših iseljenika postao formalno »stranac neprijatelj«, a onaj dio koji se angažirao u borbi protiv Austro-Ugarske i nije primio američko državljanstvo ostao je u stvari bez ikakva državljanstva. S druge strane, zbog austro-ugarske propagande i iseljenika »Austrijaka« mnogi naši iseljenici bili su izvrgnuti sumnjičenju američkih vlasti. Zbog toga je trebalo ishoditi da srpsko diplomatsko predstavništvo uzme u zaštitu jugoslavenske iseljenike koji nisu više željeli biti podanici Austro-Ugarske. To se moglo realizirati pod uvjetom da se provede jedinstvena i centralizirana organizacija jugoslavenskih iseljenika. Kako se u političku akciju nisu mogle izravno uključiti dobrovorne organizacije, jer je u njima bilo dosta članova orientiranih proaustrijski, Izvršni se odbor složio u tome da se okupljanje provede kroz narodno-političke organizacije koje bi trebale privući sav svjesni dio naših ljudi, s tim da kod primanja u organizacije važi načelo osobnog jamstva, te da se svi narodni poslovi obavljaju samo kroz te organizacije, koje bi opet djelovale putem jedne vrhovne ustanove. Izvršni odbor se i na toj sjednici složio da te tri narodno-političke organizacije budu Hrvatski savez, Srpska narodna obrana i Slovenska zveza. Odbor je predložio Srpskoj narodnoj obrani da formalnim aktom i izjavom pristupi Jugoslavenskom narodnom vijeću i da s time upozna svoje članstvo. Uprava Hrvatskog saveza, poput Srpske narodne obrane, trebala je proširiti svoje djelovanje i u svoj glavni odbor pozvati predstavnike raznih hrvatskih dobrovornih organizacija i predstavnike većih iseljeničkih klubova. Savez je trebao također inicirati jači skupštinski pokret radi organiziranja i aktiviranja svojih grana i odbora na terenu, na što se Savez i odlučio na sjednici glavnog

¹ AJAZU, AJO, sv. 16.

odbora 17. travnja 1917. Savez je trebao jednako kao i Srpska narodna obrana dati formalnu izjavu o pristupu u Jugoslavensko narodno vijeće.

Kako još tada nije bila osnovana Slovenska zveza, odlučeno je da se pozovu upravnici Slovenske Lige da na temelju pravilnika priopćenog u drugom broju »Slovenskog sveta« provedu reorganizaciju Lige pod vodstvom trojice slovenskih članova Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća i da ti članovi, uz opciju novih, sastave Glavni odbor Slovenske zvezne, koji je također trebao pristupiti Vijeću. Na taj način sve tri narodno-političke organizacije postale bi jezgra Vijeća i podvrgle bi se njegovu ustavu.

U SAD je izlazio, kako smo vidjeli, velik broj iseljeničkih novina još otvorene rata. U ratu, s obzirom na smjer pisanja, one su se podijelile: jedne su bile za jugoslavenski pokret a druge protiv.

U oslobođilačkom pokretu jugoslavenskih iseljenika projugoslavenske novine odigrale su vrlo važnu ulogu. Novinstvo naših ljudi u Americi bilo je jedan od važnijih činilaca u buđenju političke svijesti među iseljenicima. Iseljenički tisak objašnjavao je mnoga zbivanja u domovini, dokumentirajući ih izravno ili posredno i upoznavao iseljenike s političkim radom Jugoslavenskog odbora u Londonu i iseljeničkih organizacija za oslobođenje od Austro-Ugarske i postizavanje nacionalne slobode.

Domovinsko novinstvo nije u to vrijeme imalo gotovo nikakav utjecaj na iseljenike, jer oni nisu imali povjerenja u tisak koji je bio pod cenzurom režima.

Većina iseljeničkih novina pisala je protiv Austro-Ugarske i političkih prilika u domovini, vodeći uz to aktivnu propagandu za politički program Jugoslavenskog odbora u Londonu, zastupajući ideju oslobođenja i ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca u jednu državu. Od tog brojnog iseljeničkog tiska neki su listovi bili nosioci političkog rada. Neki listovi nisu izravno zastupali određena politička usmjerenja, ali većina je bila jedinstvena u borbi protiv Austro-Ugarske i za oslobođenje slavenskih naroda.

O ulozi iseljeničkih listova »Zajedničar« je objavio članak u broju od 23. prosinca 1914. pod naslovom »Na razjašnjenje«. U tom članku iznijeto je stajalište uredništva lista koje u biti prenosi misli rukovodstva i članstva Hrvatske narodne zajednice: »Kao glasilo hrvatske organizacije 'Zajedničar' zastupa stanovište, kojemu je glavni cilj oslobođenje podjarmljenih Slavena, a napose hrvatskog naroda, on osuđuje naše narodne neprijatelje i tlačitelje i očekuje slobodu hrvatskom narodu. Mi se pouzdano nadamo, da će sve iskrene hrvatske novine koje brane jedino i pravo stanovište našeg naroda u ovoj zemlji, konačno uspjeti u borbi u kojoj su im sredstva — istina i pravda«.²

Uprava organizacije Hrvatskog saveza osobito se obraćala hrvatskom iseljeničkom novinstvu s pozivom da pomogne rad organizacije i u svojim člancima prikazuje značenje i potrebu aktivnog političkog rada među iseljenicima, da poziva narod na jedinstvo, jer se samo tako može voditi uspješna borba za narodno oslobođenje.

Unatoč tako jasno izraženim koncepcijama koje su zastupale vodeće novine hrvatskih i drugih jugoslavenskih iseljenika, bilo je dakako i razlika u

² *Zajedničar*, 23. XII 1914, br. 51.

pisanju. Nije se samo pojavljivala nesređenost unutar raznih vrsta publikacija nego i u jednom te istom listu nailazimo na čudna protuslovija koja upućuju na kolebanja i nedostatak jedinstvene misli vodilje. To se naročito osjećalo u slovenskim listovima, a ponajviše u Sakserovu »Glasu naroda«. Uzrok toj pojavi treba tražiti u djelovanju neprijateljske propagande preko reakcionarnih listova. Zbog toga se od početka rata upozoravalo iseljenike na opasnost razjedinjenosti u pisanju iseljeničkih listova, smatrajući tisak najjačim sredstvom za ispravnu orientaciju iseljenika.

Naporima i organizacijom dra Nikolaja Velimirovića prekinuti su 1915. mnogi sporovi i nesuglasice među većinom iseljeničkih listova. Oko 28 redakcija hrvatskih, srpskih i slovenskih listova potpisalo je rezoluciju da će zastupati jugoslavenske interese i raditi za narodno jedinstvo i slobodu. U rezoluciji se između ostalog kaže: »Mi jugoslavenski novinari u Americi pridružujemo se dušom i srcem patriotskom glasu i želji našeg budnog i svjesnog naroda, koji je kroz mnoga hiljada grla progovorio na zborovima u Pittsburghu, Youngstownu, Clevelandu, San Franciscu, Los Angelesu, Chicagu, New Yorku i ostalim mjestima Sjedinjenih Država. Kao predstavnici javnog mnenja i budioci narodne svijesti mi smo sretni što možemo i svoj glas sliti s glasom naroda i što možemo potpisati njegovu želju o oslobođenju i ujedinjenju svekolikog Jugoslavenstva, želju koja ispunjava cijeli život naš, želju koja je formulirana u narodnoj rezoluciji donijetoj na tim skupštinama.«³

Još u vrijeme kad je Potočnjak bio u SAD pokušalo se izvršiti spajanje manjih iseljeničkih listova u jedan veći, ali se u tome nije uspjelo.

Za Izvršni odbor Jugoslavenskog narodnog vijeća pitanje tiska postavilo se kao važan problem, pogotovo onog koji je podržavao jugoslavenski pokret, ali pisanje kojega nije bilo dovoljno uskladeno. U srpskom tisku problemi su se pojavili zbog spora između pristalica i protivnika M. Pupina, pa je Jugoslavensko narodno vijeće rješenje tog spora smatralo preduvjetom za sređenje prilika u tisku srpskih iseljenika. Kod Slovenaca, osobito pošto je Sakserov »Glas naroda« počeo pisati protiv jugoslavenskog pokreta, nije se moglo govoriti o sređivanju odnosa među pojedinim listovima nego o njihovu predobivanju za jugoslavensku stvar. Kod Hrvata Potočnjak je 1915. nastojao fuzionirati »Hrvatsku zastavu« i »Hrvatski svijet«, ali zbog osobnih, lokalnih i finansijskih problema nije u tom uspio. Otkako je Marjanović došao u SAD, i on je u više navrata nastojao riješiti to pitanje.

Problem tiska bio je tokom 1917. često predmet rasprava na sjednicama Izvršnog odbora Vijeća. Tako je Gršković tražio na sjednici od 23. veljače da se uputi otvoreni poziv svim novinarima s pitanjem da li su za jugoslavensku stvar. Poslanik Mihailović, iznio je, na istoj sjednici, prijedlog da se svi listovi sjedine u po jedan veliki hrvatski, srpski i slovenski list. Pupin je pokrenuo pitanje izdavanja lista na slovenskom jeziku koji bi podržavao jugoslavensku stvar. On se obavezao davati 250 dolara mjesечно kroz šest mjeseci za troškove toga lista. Ipak je pitanje fuzioniranja listova ostavljeno za kasnije, ali je zaključeno da se list za Slovence počne odmah izdavati. Buletin Jugoslavenske kancelarije od 24. ožujka izvještava o tome ovako: »Prema zaključku Izvršnog odbora Jugoslavenskog Narodnog Vijeća, pokreće Jugoslavenska kancelarija u Washingtonu jedan slovenski tjedni list, posvećen isključivo jugoslavenskoj propagandi i organizaciji među Slovincima. Potreba

³ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike 1934, 244.

ovakvog lista za slovenski dio našeg naroda osjećala se je već odavna, jer su svi dosadašnji slovenski listovi, ukoliko nisu bili protivni nacionalnom pokretu, bili zapremljeni ili društvenim ili lokalnim gradivom i nisu mogli da sistematski prate narodni pokret za oslobođenje i ujedinjenje svih Jugoslavena i da se posvete sistematskom propagovanju tog pokreta među Slovencima. Uslijed toga slovenski je dio našeg naroda bio i najmanje informiran. Slovenski tjednik koji će početi izlaziti prvi dana aprila, ispunit će dosadanju prazninu i doprinijeti čvrstoj organizaciji Slovenaca, ne dirajući u dosadašnje organizacije niti razlike u političkim i vjerskim načelima. List će se štampati u New Yorku, odakle će se i razašiljati, ali uredništvo i uprava će mu biti u Washingtonu«.⁴

O nesređenim prilikama u iseljeničkom tisku govorilo se i na sjednici Izvršnog odbora Vijeća od 19. travnja 1917. Marjanović je upozoravao na opasnost od dezorganizacije koja je u tisku prevladavala. Pupin je uvjeravao Izvršni odbor da je koncentracija novinstva kod Srba moguća. Međutim, ni na toj sjednici nisu doneseni konkretni zaključci. Kasnije, u rujnu mjesecu, kad je Gršković odlučio da ostavi župu u Clevelandu i da se potpuno angažira u jugoslavenskom pokretu, pokušalo se sondirati teren za fuzioniranje ne samo »Hrvatskog svijeta« i »Hrvatske zastave«, nego i »Srbobrana« a po mogućnosti i nekog slovenskog lista u jedan veliki jugoslavenski dnevnik, koji bi izlazio na oba pisma. No kako to kod srpskih i slovenskih listova nije bilo moguće, odlučeno je da se reorganizira »Hrvatski svijet« u jedan sveopći jugoslavenski list. Izvršni odbor odlučio je u listopadu da dioničko društvo »Hrvatskog svijeta« preuzme »Hrvatsku zastavu« i od Jugoslavenske kancelarije »Slovenski svet«, koji je financirao Pupin, a koji je za kratko vrijeme imao deficit. Bilo je također odlučeno da se više stotina primjeraka »Hrvatskog svijeta« šalje zarobljenicima i dobrovoljcima u Evropu, Jugoslavenskom odboru i organizacijama u Južnoj Americi. Međutim, zbog tehničkih poteškoća i radi političkih neslaganja koja su se potkraj 1917. počela sve više pojavljivati u jugoslavenskom pokretu, slanje lista u Evropu bilo je otežano a njihova daljnja fuzija onemogućena.

»Hrvatski svijet«izašao je 7. studenog 1917. prvi put pod novim imenom: »Jugoslavenski svijet« i donosio je posebne stranice namijenjene Srbima, Hrvatima i Slovencima. S takvom fizionomijom i imenom list je izlazio sve do kraja rata. U Kaliforniji su se također fuzionirali listovi »Jadran« i »Novo vreme« u »Jugoslavenski Jadran«.

Iako je Jugoslavensko narodno vijeće uspjelo provesti djelomičnu reorganizaciju iseljeničkog tiska, ipak njome nije bilo obuhvaćeno mnogo iseljeničkih listova, a mnoga pitanja koja su se odnosila na djelatnost tiska ostala su otvorena. Zbog toga je Vijeće na sjednici od 13. listopada 1917. pozvalo cijelokupni jugoslavenski iseljenički tisak na složan i jednodušan rad u pridobivanju iseljenika za osnovne ideje Krfiske deklaracije i Manifesta što ga je Vijeće izdalo u povodu Deklaracije, a isto tako za podupiranje jugoslavenske akcije i dobrovoljačkog pokreta. Vijeće je s druge strane istaklo kako je najveća smetnja narodnom radu zabuna što ju stvara dezorganizirano novinstvo i nesolidarnost između dijela novinstva s predstavničkim tijelima jugoslavenskih iseljenika. Vijeće je istaklo kako nijedan pokret ne može uspjeti ako

⁴ Buletin Jugoslavenske kancelarije u Washingtonu, br. 1, 24. III 1917, AJAZU, AJO, sv. 16.

nema međusobne suglasnosti i solidarnosti svih onih koji u njemu sudjeluju. U Vijeću se smatralo da je potrebna još jača koncentracija jugoslavenskog tiska pa su u tom smjeru bili doneseni konkretni zaključci. Za određivanje političkog smjera pisanja jugoslavenskih listova bio je izabran posebni redakcioni odbor u koji su ušli Bijankini, Gršković, Jovan Krajnović i Ivan Jager. Za praktičnu provedbu odluka Vijeća o jugoslavenskom tisku bio je zadužen Marjanović.

Jugoslavensko narodno vijeće uspjelo je u prvim mjesecima 1917. dosta dobro provesti organizaciju jugoslavenskog pokreta i u svom radu zabilježiti zapažene uspjehe. Velika pomoć Vijeću bila je osnivanje srpskog poslanstva u Washingtonu i dolazak srpskog poslanika Ljube Mihailovića. I prisustvo Milana Pribićevića, njegov rad na političkoj konsolidaciji američkih Srba i skupljanju dobrovoljaca također su mnogo pomogli.

Na poziv Jugoslavenske kancelarije u Washingtonu stigao je u SAD 28. lipnja 1917. Ljubo Leontić koji je dotad, kao izaslanik Jugoslavenskog odbora, djelovao u Južnoj Americi. Odmah po dolasku Leontić se uključio u rad Jugoslavenske kancelarije i Jugoslavenskog narodnog vijeća. Njegov dolazak značio je veliku pomoć za jugoslavensku akciju, iako je na samom početku naišao na otpor u iseljeničkim redovima. Leontić je po uzoru na Jugoslavensku narodnu obranu u Južnoj Americi htio osnovati istu organizaciju u SAD i to najprije Hrvatsku narodnu obranu pa Slovensku narodnu obranu i zatim ih sjediniti sa Srpskom narodnom obranom u Jugoslavensku narodnu obranu. Prema Leontićevu mišljenju takva Obrana nije smjela biti strančarska, nego je u svojim redovima trebala okupljati sve jugoslavenske iseljenike bez obzira na političko mišljenje grupe i pojedinaca. Svi iseljenici okupljeni u tako velikoj organizaciji trebali su u odlučnim trenucima a osobito u vrijeme sklapanja mira jedinstveno istupiti i zahtijevati oslobođenje i narodno ujedinjenje. Jugoslavenska narodna obrana trebala je, po prijedlogu Leontića, postići svoje ciljeve bez obzira da li će pobijediti saveznici ili Centralne sile, a najvažniji zadatak Obrane bio bi spriječiti talijanske pretenzije na naše krajeve.

Leontićeva ideja bila je neostvariva u sjeveroameričkim iseljeničkim prilikama. Socijalisti su svoje sudjelovanje uvjetovali osudom Krfske deklaracije i rada Jugoslavenskog odbora u Londonu. »Austrijaci« su a priori odbili ideju. Sa srpske strane također je došao otpor zbog načina i okolnosti u kojima je Leontić želio realizirati svoju ideju. Po mišljenju lista »Srbobran«, Jugoslavensku narodnu obranu moglo se stvoriti samo iz jakih i čvrstih Obrana — hrvatske, srpske i slovenske.

Leontića, koji se u Južnoj Americi zalagao za ideju integralnog jugoslaventva i tu istu ideju htio realizirati u Sjevernoj Americi, taj se neuspjeh dojmio i odrazio na njegov daljnji rad među iseljenicima.

Izvršni odbor Jugoslavenskog narodnog vijeća razmatrao je na sjednici od 14. i 15. lipnja 1917. aktualna pitanja jugoslavenskog iseljeničkog pokreta u SAD i rezimirao uspjehe i neuspjehe svoga rada. Sjednici je prisustvovao i srpski poslanik Mihailović. Pitanja o kojima se raspravljalo bila su:

- austro-ugarska propaganda i socijalistička akcija među iseljenicima;
- obavještavanje američke javnosti i političara o jugoslavenskom pitanju i uloga iseljeničkog tiska i publicistike u tom smjeru;

— namještanje pouzdanika Vijeća u tvornicama gdje su bile zaposlene veće grupe jugoslavenskih iseljenika, registriranje za američku vojsku i skupljanje američkog »Zajma slobode«;

— pitanja nastala oko skupljanja jugoslavenskih dobrovoljaca.⁵

Nakon vrlo opširne rasprave postignuto je jednoglasno mišljenje da je jugoslavenski pokret na čelu s Jugoslavenskim narodnim vijećem postigao mnogo u svom radu, gotovo kao nijedna etnička grupa u SAD, ali da ipak postoji mnogi nedostaci u radu izazvani uglavnom lošom koordinacijom. Zbog toga je na Marjanovićev prijedlog odlučeno da se nova jugoslavenska politička akcija provede na ovaj način:

— da se Izvršni odbor Vijeća, to jest njegovi članovi osobno stave na čelo akcije za revolucioniranje jugoslavenskog pokreta i jugoslavenskih iseljeničkih masa. Ta revolucionarna akcija trebala je zahvatiti sve jugoslavenske organizacije i kulminirati u odlasku dobrovoljaca na Solunski front, a posebno Hrvata i Slovenaca;

— da se svaki član Izvršnog odbora odluči da li će se potpuno posvetiti toj akciji s tim da bi materijalna sredstva za rad i izdržavanje bila osigurana iz prinosa iseljenika;

— na čelo cijele akcije Izvršnog odbora Vijeća trebao je stati jedan član udomačen u Americi, a Jugoslavenska kancelarija stavila bi se pod nadzor dotočne osobe.

Na toj sjednici Marjanović je razriješen dužnosti šefa Kancelarije.⁶

⁵ O gornjim pitanjima govorimo podrobnije na mjestima u ovoj knjizi gdje se o njima posebno raspravlja.

⁶ Smjenjivanje Marjanovića s položaja šefa Jugoslavenske kancelarije bila je posljedica njegova razmimoilaženja s nekim članovima Vijeća radi njegovog osobnog položaja i položaja Jugoslavenske kancelarije u Americi. Marjanović je zahtijevao da se odvoje njegove funkcije izaslanika Jugoslavenskog odbora i šefa Jugoslavenske kancelarije kao izaslanstva Odbora od onih koje je on vršio kao član Izvršnog odbora vijeća. U funkcijama koje je vršio kao izaslanik Odbora tražio je da mu se dade potpuna sloboda akcije. Na tom pitanju se posebno sukobio s predsjednikom Vijeća Antonom Bijankinijem. Međutim, osobni sukob između njih dvojice datirao je od samog Marjanovićeva dolaska u Ameriku. Na Saboru u Pittsburghu Bijankini je smatrao da Marjanović spada među one delegate koji ga hoće omalovažiti. I poslije Sabora neslaganje između Bijankinija i Marjanovića bila su latentna i njihovi pogledi na rad među iseljenicima različiti. U pismu koje je Bijankini uputio Marjanoviću 11. kolovoza 1917. prigovara mu što nije u jugoslavenskoj akciji postignuto više sustavnosti, organiziranosti, što nisu poduzeti koraci za preustrojstvo starih i osnivanje novih grana Hrvatskog saveza i što Jugoslavensko narodno vijeće u svom radu zapušta čikašku iseljeničku koloniju. Bijankini je smatrao da Marjanović nije bila potrebna polemika s Milanom Jevtićem, koji je, kako čemo dalje vidjeti, zastupao velikosrpske konцепцијe među iseljenicima, kad ga sama srpska vlada nije htjela dezavuirati, pa se Jugoslavensko narodno vijeće nije smjelo miješati u interne sukobe među srpskim iseljeničkim frakcijama. U pogledu dobrovoljaca, Bijankini je zastupao mišljenje da ne treba ulagati tolike napore da se iz Amerike uputi koja stotina ljudi, kad se to pitanje može mnogo uspješnije riješiti u Rusiji u kojoj se može angažirati na tisuće dobrovoljaca iz redova zarobljenih Hrvata, Slovenaca i Srba. Prema mišljenju Bijankinija, glavni rad trebao bi se odvijati na organizaciji jugoslavenskog pokreta i uspješnom publicitetu među Amerikancima. Na kraju pisma Bijankini je uvjeravao Marjanovića da je uslijed velikog rada iscrpljen i da mu je potreban duži odmor. (Pismo se nalazi u Arhivu grada Splita — Iseljenička zbirka.)

JNV nije prihvatile Marjanovićev prijedlog o položaju Jugoslavenske kancelarije u SAD i njegovom osobnom položaju. Niti sukob s Bijankinijem nije bio izglađen. Zbog toga će Marjanović u ožujku 1918. oputovati iz SAD u Južnu Ameriku, gdje je nastavio s radom Leontića. Njegov odlazak objašnjen je iseljeničkoj javnosti kao zamjena za Leontića.

Na prijedlog Pribićevića na čelo Kancelarije postavljen je Niko Gršković, a za njegove pomoćnike određeni su Marjanović i Leontić.

Na kraju je Izvršni odbor zaključio da se objave »Saopćenja o političkoj situaciji i svome radu«, ali uz ogradu da je to dokument isključivo Jugoslavenskog narodnog vijeća za rad među iseljenicima u Americi i da ne prejudičira prerogativima Jugoslavenskog odbora u Londonu.

U Saopćenju se ustvrđuje da je iskustvo potvrdilo opravdanost osnivanja Jugoslavenske kancelarije, tim više što nijedna od manjih etničkih grupa nije imala slične ustanove u Sjedinjenim Državama. Jugoslavenska je kancelarija kroz kratko vrijeme svoga djelovanja stekla puno povjerenje i priznanje od američkih vlasti za usluge koje je učinila američkoj vladi preko svojih pouzdanika i iseljeničkih organizacija. Također je ustanovljeno da su Jugoslavenskom narodnom vijeću i formalno pristupili Hrvatski savez, Srpska narodna obrana, Slovenska liga, Savez sjedinjenih Srba »Sloga«, Srpski pravoslavni savez »Srbobran«, Hrvatska sveza na Pacifiku te više samostalnih lokalnih klubova i društava. Srpska narodna obrana odredila je 1.000 dolara kao prinos Kancelariji, a Hrvatski savez 100 dolara mjesečno. U Saopćenju se ističe odluka da se pozovu i druge iseljeničke organizacije da pristupe Jugoslavenskom narodnom vijeću. Bilo je mnogo organizacija koje nisu bile u Vijeće uključene.⁷

Najveći dio Saopćenja posvećen je političkom položaju Jugoslavenskog narodnog vijeća koje se počelo svim silama zalagati za primjenu Wilsonovih političkih načela na sve Jugoslavene i na sve krajeve u kojima žive. U Saopćenju je napose pozdravljena Wilsonova izjava od 14. lipnja na proslavi »Dana Zastave«, a u kojoj je skinuo svaku odgovornost za rat sa Srbije [...] a dubokim poznavanjem prilika istaknuo nasilje, koje ušutkava narode Austro-Ugarske koji se neće i ne mogu umiriti prije nego budu potpuno slobodni, ujedinjeni i nezavisni.«

Wilsonovu izjavu ocijenio je Izvršni odbor kao otvoreni nastup američke politike protiv državnog uredenja Austro-Ugarske i dinastije Habsburgovaca. Jednako je u Saopćenju istaknuto kako ni Srbija ni Amerika nisu vezane tajnim ugovorima, a nakon revolucionarnih promjena u Rusiji rediraju svoja stajališta i drugi saveznici, pa to sve zajedno govori kako neće biti smetnji oslobođenju i ujedinjenju cijelog našeg naroda i svih naših krajeva.

Saopćenje ističe da je jugoslavenski pokret u svojoj biti revolucionarna akcija, jer je ideja jugoslavenskog oslobođenja revolucionarna ideja koja je našla svoje mjesto u ciljevima svjetskog rata, a taj i sam poprima sve više revolucionarno obilježe. »Cijeli rad u tom pogledu treba da bude uperen:

a) Protiv svakog i svačijeg imperijalističkog tlačenja, osvajanja i zarobljavanja naroda pod bilo kojom izlikom i u bilo kojem obliku. Cijeli naš narod mora da bude spreman boriti se do kraja, makar sam, protiv nasilja koje se počinja bilo u ime povijesnih prava, političke moći, društvenih i ekonomskih interesa, u ime imperijalističkih, dinastičkih i nacionalističkih ambicija ili u ime vjerske nesnošljivosti. Naročito treba da se do posljednjeg čovjeka bori protiv germanske sile u slavenskim zemljama, mađarskog bez-

⁷ Prema podacima iz lista *Hrvatski svijet* od 10. studenog 1917, br. 2484, u to vrijeme bilo je u SAD 708 iseljeničkih jugoslavenskih kolonija s više od 2.000 organizacija i to bez socijalističkih i onih koje su bile protiv jugoslavenskog pokreta.

konja u Hrvatskoj i u Južnoj Ugarskoj, protiv bugarskog šovinizma u Makedoniji, protiv talijanskog imperijalizma na Jadranu.

b) Ne mogu naš narod da vežu, niti će on da prizna ikakove javne ili tajne diplomatske ugovore bilo između Centralnih vlasti, bilo između pojedinih Saveznika, koji bi unaprijed određivali sudbinu cijelog našeg naroda, bilo kojeg njegovog dijela ili koje njegove zemlje, bez pitanja, mimo i protiv volje, tradicija i interesa tog naroda. Svi naši krajevi i sav narod u njima treba da bude sloboden, da bez obzira na ikakva historijska prava ili bud čije ugovore raspolaže svojom sudbinom i da slobodnom voljom uredi pitanje svog ujedinjenja, oblik vladavine i organizaciju svoje slobodne države.

c) Sav naš narod iz Austro-Ugarske treba da gleda u Jugoslavenskom Odboru u Londonu privremeno, ali jedino zakonito predstavništvo revolucionarne akcije protiv Austro-Ugarske i Habsburške monarhije, koja se u ime toga naroda treba da povede i da daje najveću moguću moralnu i novčanu pomoć tom Odboru. Srbiji pak koja kao država u vojnem pogledu rukovodi narodnom borbom, treba da naš narod u Americi dade najveću moguću pomoć u borcima, da neprekidno pojačava prorijeđene redove njene vojske. Srbija je žrtvovala sve za slobodu sviju nas. Mi svi trebamo da pomognemo osloboditi nju i sve ostale naše krajeve i štititi ih od bilo čije i koje vlasti, koja bi bila protiv volje naroda, narodu nametnuta. Potrebno je da se pored Srba iz Amerike, koji su već počeli da kreću, u što većem broju krenu i Hrvati i Slovenci u bojne redove. Sve što je kadro da se bori, a što nije vezano američkim vojnim zakonima, mora da kreće za Solunski front, da dade Srbiji potrebnu fizičku snagu, Jugoslavenskom Odboru u Londonu potrebnu moralnu jačinu i da obrazuju ondje u pravom smislu riječi: revolucionarnu vojsku sveopćeg ustanka jugoslavenske demokracije. Sve ono što ne može da kreće na front, mora da pristupi u narodne organizacije, koje će svim silama podupirati narodnu borbu.⁸

Reorganizacija rada Jugoslavenskog narodnog vijeća izvršena na sjednici 14. i 15. lipnja 1917. i Saopćenje s te sjednice obilježili su napore da se jugoslavenska akcija približi raspoloženju iseljeničkih masa koje su sve više počele prihvataći revolucionarne ideje, pogotovo nakon početka revolucionarnih zbijanja u Rusiji.⁹ Republikanski pokret počeo je dobivati sve više pristalica

⁸ Jugoslavenska država, 23. VIII 1917., br. 91.

⁹ Sjednica od 14. i 15. lipnja 1917. i Saopćenje očito su bili pod dojmom izvještaja što ga je Milan Pribićević podnio Vijeću 12. lipnja 1917. a u kojem uz izvještaj o svom radu na skupljanju dobrovoljaca govorio i ovo: »Agitacijom uneti u narod zdrav revolucionarni demokratski duh ozbiljnog rada. Prekinuti s izjavama, banketima i pevanjem pesama uz zborove. Rad neka bude kao da se stvara stranka ili revolucija. Agitovati slobodno i sa hrvatstvom i razbiti zabludu da jugoslavenstvo znači prestanak imena srpskog, hrvatskog i slovenskog. Izvesti, prema potrebi i borbom, na čistinu i sve one koji su tobže kao naši među nama, a smetaju radu našem [...] Na čelo cele ove akcije treba da se postavi jedan Hrvat borbenog duha, jakog imena i autoriteta, sposoban za ovaku agitaciju, koji bi upravljao ovom borbom i lično u njoj učestvovao. Isti bi trebao biti iz sredine toga Odbora, jer jedino u njemu ima takvih jakih ljudi, a treba da se vidi da taj Odbor neposredno upravlja ovim poslovima. Novinstvo koje je sve za ovu stvar imalo bi ovu akciju da potpomaže [...] Prema ovome, prenet će se rad koji je do sada bio poglavito u Jugoslavenskoj kancelariji, u narod, u mase, kojim bi samim faktom poskočio ugled celog našeg posla. Jer posao koji vrši Kancelarija danas, s obzirom na prilike u narodu, takav je da ugled iste u narodu pada, a time i cele naše akcije. Narod ne oseća i ne vidi njen rad. On se oseća osamljen i ne razume dovoljno žrtve koje čini za nju. Rad te Kancelarije treba da se prenese na ovo borbeno zemljište u narodu, a

među iseljenicima. Jugoslavensko narodno vijeće bojalo se da će zbog toga oslabiti njegov utjecaj među iseljenicima pa je u Saopćenju nastojalo dati revolucionarni smisao nacionalnoj borbi Jugoslawena i uz to unijeti u svoj program borbu protiv imperialističkog tlačenja, osvajanja i zarobljivanja naroda u bilo kojem obliku. Vijeću je bilo jasno da će upravo na tim pitanjima morati da vodi bitku s jugoslavenskim socijalistima i republikancima za iseljeničke mase i da će od ishoda te bitke ovisiti uspjeh ili neuspjeh jugoslavenske političke akcije među iseljenicima u Americi.

Jugoslavensko narodno vijeće provelo je 10. listopada 1917. reorganizaciju svojih redova. Odlučeno je da se rukovođenje organizacijom i agitacijom povjeri Niki Grškoviću, koji se od tada potpuno posvetio tom poslu. Utvrđeno je da se Vijeće i njegov Izvršni odbor mogu popunjavati kooptiranjem prema prilikama i potrebama, pa su za nove članove Vijeća primljeni dr Miloš Trivunac, predsjednik Srpske narodne obrane u Americi, dr Ljubo Leonić i dr Drago Marušić koji je do tada bio službenik u srpskom poslanstvu u Washingtonu. Za rješavanje hitnih poslova izabrano je uže tijelo unutar Izvršnog odbora Vijeća koje su sačinjavali Bijankini, Gršković, Marjanović i Pribićević.

Od početka rata jugoslavenski su iseljenici vjerovali da je Rusija uvrstila među svoje ratne ciljeve također oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavena. Nosiocem te politike smatrali su cara i vladajuću garnituru u tadašnjoj Rusiji. Dakako da je u iseljeništvu takvo vjerovanje bilo samo odraz uvjerenja i akcije što su je tada u Rusiji vodili Jugoslavenski Odbor i srpska vlada. Ulozi Rusije u iseljeništvu osobito je poraslo značenje nakon Supilova boravka u Petrogradu, o čemu je iseljenički tisak mnogo pisao.

Ipak nisu ni iseljenički prvaci ni iseljenički tisak gajili iskrenu simpatiju za carsku Rusiju. Republikansko uređenje SAD i određeni stupanj buržoaske demokracije privlačili su došljake iz Austro-Ugarske i stvarali kod njih odbojnost prema monarhijskom državnom uređenju. Zbog toga su vijest o ruskoj revoluciji i svrgavanju cara Nikole ostavili dubok dojam i iskreno oduševljenje među iseljenicima. »Hrvatski Svijet« u broju od 22. ožujka 1917. pisao je: »Prvi udarac je bio dobar, pogodio je u glavu aždaju, što je kroz stotine ljeta ispijala krv ruskog naroda [...] ta neman nije još mrtva [...] ali ne vjerujemo da će imati toliko jakosti, da poruši veličanstveno djelo prevrata, koji je došao tako nenadano i naglo, da je iznenadio i dobre poznavaoce ruskih prilika, a koji je tako obezumio neprijatelje Rusije i Slavenstva, da se ne mogu nikako da snađu i protumače, otkuda taj silni vihor, što je odnesao krunu s glave samodršca svih Rusa i pokidao stoljetne lance, što su sapinjali dušu velike Rusije, otvorio vrata tamnica i povratio slobodu tisuća sibirskih prognanika«.⁹

ostali dosadanji njen rad neka se ne prekida ukoliko je to potrebno [...] Iz kancelarijskog rada i manifestacionih zborova i razgovora preći će se na teren smišljenog sistematskog rada u narodu sa revolucionarnom tendencijom. U tome je od početka bio uslov za uspjeh našeg rada ovde, jer samo takav rad donosi svuda, u borbi naroda za slobodu, uspeha [...] No da se pre taj rad ne povede, imalo se razloga u nespremi hrvatskog i slovenskog dela za nj, i u neutralitetu Amerike, što se danas nema, jer je ona zajedno s nama u ratu [...] a ceo dosadašnji jugoslavenski rad ovde bio je priprema za ovaj koji predlažem«. (Arhiv grada Splita — Iseljenička zbirka)

⁹ Citat preuzet iz lista *Radnička straža*, 28. III 1917., br. 16.

A. Bijankini uputio je u ime Jugoslavenskog narodnog vijeća ministru vanjskih poslova u Privremenoj vladi Pavlu Miljukovu brzovat s ovim tekstom: »Kao predsjednik Jugoslavenskog Narodnog Vijeća u Sjedinjenim Državama Amerike čestim se izraziti Vam i Vašoj Vladi, u ime svih slobodnih Srba, Hrvata i Slovenaca ovog dijela svijeta, a u času kada majka Slavena, Velika Rusija, poprima narodni i demokratski oblik vladavine, naše veliko zadovoljstvo i našu blagodarnost za taj historički čin, koji će ubrzati ujedinjenje slavenske rase, a herojsku rusku i savezničke armade dovesti do konačne pobjede, oslobođiv iz teutonsko-mađarskog ropstva i Južne Slavene, koji kao svi mali i potlačeni narodi, polažu svoje nade u Rusiju oslobođiteljicu«.¹⁰

Prve posljedice ruske revolucije osjetile su se u jugoslavenskom pokretu u stavovima prema monarhijskom državnom uređenju. Srbija je bila monarhija, a dinastija Karađorđevića bila je iseljenicima predočavana kao nosilac oslobođenja i ujedinjenja. Teško je bilo jednu dinastiju napadati a drugom se oduševljavati. To je bio razlog zbog kojeg su Jugoslavensko narodno vijeće i jugoslavenski tisak sve do pred kraj rata razvijali teoriju o specijalnom položaju i ulozi srpske monarhije koja je tobože duboko narodna i demokratska. List »Srbobran« u br. 391, 1917, pisao je o kralju Petru: »On je u stvari predsjednik republike sa kraljevskom titulom«. Ostali iseljenički tisak, a posebno »Hrvatski svijet«, razvijao je tezu o 'seljačkom' kralju Petru dajući mu često puta popularni nadimak 'kralj opančar'. Ipak je bezrezervna podrška, koju je Jugoslavensko narodno vijeće pružalo srpskoj monarhiji, posebno nakon otpora što ga je u iseljeništvu izazvala Krfska deklaracija, dovelo do teških suprotnosti između Vijeća i iseljeničkih masa koje su postupno i sve više prihvaćale ideje republikanizma i uključivale se u republikanski pokret.

Daljnji razvoj ruske revolucije, a osobito događaji oko oktobarske revolucije, znatno su se odrazili na politički život u Sjedinjenim Državama uopće i svakako usmjeravali političku akciju američke vlade i predsjednika Wilsona. Načelo samoodređenja naroda i napose pravo malih naroda na slobodan razvijat, koje je i prije bilo u okvirima Wilsonove politike, postali su nakon oktobarske revolucije još aktualniji i trebali su ići uz bok političkom programu što su ga objavili boljševici.

U Jugoslavenskom narodnom vijeću bili su svjesni jakog utjecaja oktobarske revolucije na jugoslavenske iseljenike, koji su u tom pogledu bili ništa drugo nego sastavni dio američke radničke klase. O tome i o posljedicama koje bi zbog toga mogle nastati za politiku Jugoslavenskog narodnog vijeća i Jugoslavenskog odbora u Londonu, Vijeće je podrobno izvještavalo Odbor u Londonu. Ali i u samom Vijeću počela se osjećati podvojenost prema russkim događajima i njihovu utjecaju na jugoslavenski pokret u Americi. Nosič antaboljševičkih raspoloženja u Vijeću bio je Ljubo Leontić koji je u mnogim člancima uvjерavao iseljenike da će jedino Rusija koju stvara Kerenski stvoriti osnovu za demokratski razvoj svijeta. U »Jugoslavenskom svijetu« Leontić je objavio članak pod naslovom »Aplikacija velikih russkih događaja na naše male prilike«, u kojemu kaže: »Kerenski i Lenjin dva su prototipa iz jedne revolucije [...] Kerenski je predstavnik dobra. Lenjin je predstavnik zla [...] Kerenski je pozitivna snaga. Lenjin je negacija [...] Kerenski konstruiše i stvara, Lenjin je destruktivan, obara. Abel i Kain. Kerenski je život i zdravlje preporodene Rusije. Lenjin je bolest i smrt [...] I kod nas ima,

¹⁰ Jugoslavenska država, Antofagasta, 6. V 1917, br. 66.

razmjerno više nego u Rusiji, tipova Lenjinova stila, ako i ne njegovih dimenzija [...] I to ovako: Prvo, pozitivni elementi, koji spadaju u isti red, samo su oni koji stoje na stanovištu da su Srbi, Hrvati i Slovenci zajedničkim imenom Jugoslaveni, jedinstven narod, etnološki, koji su prema tome, dosljedno znanstvenoj osnovici, za oživotvorene jedinstvene, slobodne i narodne države, to jest za potpuno oslobođenje i jedinstveno političko ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca. Drugo, svi oni koji teoretišu nesavjesno i buncajući koješta o nutarnjem ustrojstvu u našoj državi [...] spadaju u red razornih i sumnjivih elemenata. Na desno Kerenskijevi — Lenjinovi na lijevo. Ovo je borba do istrage. Mi ili vi.¹¹

Ipak je velik dio članova Jugoslavenskog narodnog vijeća bio republikanski orijentiran i često isticao svoje simpatije prema revolucionarnim zbijanjima u Rusiji. Tako se M. Pribićević u seriji članaka pod naslovom »Pisma uredniku« osvrnuo na revolucionarne događaje tog vremena. U jednom članku je napisao: »Upozoravam naročito na ono što govorim o ruskoj revoluciji prema kojoj treba da budemo pravedniji u oceni, a osobito, dvostruko upozoravam na ono u čemu vidim slabost u današnjoj situaciji. Moje je dušboko ubedenje da naša narodna stvar stoji rđavo samo utoliko ukoliko smo malo revolucionarni i da je najvažniji uslov za dobijanje slobode jugoslavstvu bio do sada uvek, jest i danas i bit će uvek u budućnosti, jačina i veličina sa kojom krećemo svoju jugoslavensku revoluciju«.¹²

Jugoslavenski pokret u Sjedinjenim Državama je od samog početka rata djelovao u vrlo složenim uvjetima i bilo je mnogo činilaca koji su znatno otežavali jugoslavensku akciju. Međutim, oktobarska revolucija, kao i za čitavi tadašnji svijet tako i za stvaranje jugoslavenske države i jugoslavensku akciju u Americi, značila je početak jednog novog perioda. Mnoga politička pitanja što su ih tada jugoslavenski iseljenici u Americi rješavali bila su u sjeni ideja oktobarske revolucije. Najjasnije se to ispoljilo kroz ocjene i kritike što ih je među iseljenicima doživjela Krfska deklaracija.

¹¹ Jugoslavenski svijet, 27. VII 1918., br. 2396.

¹² Srbobran, 13. III 1918., br. 906.

Krfska deklaracija i iseljenici u SAD

Već u prvim danima kolovoza 1917. počeo se jugoslavenski tisak u SAD osvrtati na sporazum srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u Londonu, što su ga na Krfu postigli potpisivanjem zajedničke Deklaracije. Listovi koji su podržavali jugoslavenski pokret pisali su sa simpatijama o njoj. Opće zadovoljstvo tog dijela tiska opisao je »Zajedničar« u svom uvodniku od 8. kolovoza. List ističe kako je Deklaracija rezultat sporazuma između predstavnika Kraljevine Srbije i predstavnika neoslobodenih Jugoslavena, pa je stoga razumljivo i logično da se kreće u okviru postojećeg oblika vladavine u Srbiji. Ali osnivanje zajedničke države Deklaracija shvaća kao osnivanje nove države, a ne kao proširenje neke postojeće države, i to voljom čitavog naroda, svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Zato se Deklaracija u naslovu države ne služi zemljopisnim nego narodnim imenima, stavljajući sva tri narodna imena u jednakopravni položaj. Time se željelo istaći da će se buduća država moći smatrati cjelokupnom ako obuhvati sve Srbe, Hrvate i Slovence. To, prema »Zajedničaru«, znači da se nitko, pa ni srpska vlada ni Jugoslavenski odbor, ne može odvojeno pogadati s trećim činiocem o ustupanju bilo kojeg dijela narodnog teritorija, nego da svi zajedno treba da stoje na jedinstvenom narodnom programu koji obuhvaća i potpunu slobodu naših obala.

Odredbe o unutrašnjoj ravnopravnosti narodnih imena, zastava, pisama i crkava zadovoljiti će i one, ističe list, koji su tvrdili da će u jugoslavenskoj državi Hrvati i Slovenci biti podložni Srbima. Unutrašnje uređenje države, tj. državni ustav, dat će sebi sam narod putem konstituante koja će biti birana na osnovi sveopćeg, neposrednog, tajnog i jednakog prava glasa. Ta će konstituanta definitivno urediti sva pitanja unutrašnjeg uređenja. To znači da nitko neće nametati narodu državnu formu koja nije po njegovoj volji.¹

Jugoslavensko narodno vijeće dobilo je tekst Krfske deklaracije 1. kolovoza od Mihailovića, srpskog poslanika u Washingtonu. Izvršni odbor je 18. kolovoza raspravljao o Deklaraciji, istakao njeno epohalno značenje i izdao Manifest, u kojem je izrazio svoju potpunu solidarnost sa srpskom vladom i Jugoslavenskim Odborom kao zakonitim predstavnikom Jugoslavena iz Austro-Ugarske, izražavajući mu i tom prilikom potpuno povjerenje. Za Vijeće

¹ *Zajedničar*, 8. VIII 1917, br. 32.

je Krfska deklaracija prvi službeni i zakoniti akt, koji za obje strane obvezatno i definitivno određuje jedinstveno političko stajalište predstavnika kraljevine Srbije i predstavnika jugoslavenskih zemalja u Austro-Ugarskoj, koliko prema saveznicima i Centralnim silama, s obzirom na jugoslavensku teritorijalnu cjelinu, toliko i prema unutrašnjem uređenju buduće države.

Pozivajući se na iznimno važno političko značenje Krfske deklaracije, Vijeće je uputilo poziv cjelokupnom iseljeničkom tisku i svim iseljeničkim organizacijama u Americi da solidarno i sustavno porade na ostvarenju buduće države Srba, Hrvata i Slovenaca na temelju ovih načela:

- »1. Sloboda čovjeka. Nezavisnost naroda.
- 2. Ravnopravnost svakog čovjeka pred zakonom u svim državama.
- 3. Međusobna ravnopravnost svih naroda i država.
- 4. Narodno pravo i njegova zaštita je osnovica državi.
- 5. Svaki narod ima neosporivo pravo da bude sav sloboden i ujedinjen u svojoj, neovisnoj, narodnoj državi, koja ima da obuhvati sve zemljište na kojem on živi u većini.
- 6. Nijedan narod ni država nemaju prava da pridrže, da traže, da prisvajaju ni otrgnu za sebe ni jedan dio tuđeg zemljišta u ime dinastičkih, državnih ili kulturnih tradicija, ni u ime imperijalističkih, strategijskih ili ekonomskih interesa.
- 7. Svi međudržavni ugovori moraju biti javni.
- 8. Rat je opravdan samo onda kad je poduzet za provođenje ili obranu ovih načela.
- 9. Ove međunarodne principe treba da svi narodi i sve države solidarno provedu i štite.²«

U Manifestu se dalje ističe da na temelju istaknutih načela Jugoslaveni traže ujedinjenje svih srpskih, hrvatskih i slovenskih zemalja u jednu jedinstvenu, slobodnu i nezavisnu narodnu državu, u kojoj će sav narod kao jedinstvena cjelina stajati u obrani protiv svake tuđe vlasti, za svaki dio narodnog zemljišta, za nezavisnost svoje obale i slobodu Jadranskog mora. Također će i bugarski narod, kad se osloboди svojih njemačkih vladara, moći postati ravnopravan član u budućoj državi.

Unutrašnje uređenje države Srba, Hrvata i Slovenaca provest će sav narod, kao jedinstvena cjelina, bez ikakva stranog uplitanja i to u ustavotvornoj skupštini. Ustav, izglasан u cjelini od ustavotvorne skupštine, brojnom većinom kako ona odredi, bit će izvor i kraj svake vlasti i svih prava na kojima počiva sav državni život. Članovi Ustavotvorne skupštine bit će narodni poslanici iz svih srpskih, hrvatskih i slovenskih krajeva, bez obzira u čijoj se vojnoj okupaciji pojedini kraj nalazio. Izbor poslanika za ustavotvornu skupštinu u općinama pripada svim stanovnicima koji su rođeni ili kojima su roditelji rođeni na jugoslavenskom teritoriju, na temelju sveopćeg, jednakaog, neposrednog i tajnog glasanja.

Jugoslavensko narodno vijeće, interpretirajući Krfsku deklaraciju, obratio je posebnu pažnju unutrašnjem uređenju buduće države. Vladar je na čelu države po volji naroda, čija slobodna volja u zakonodavstvu dolazi do izražaja u Narodnoj skupštini, jednoj i jedinstvenoj za cijelu državu. Vlada

² Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1934—1935, 361.

je parlamentarna i odgovorna Narodnoj skupštini. Široka samoupravna općina, okruga i pokrajina na temelju različitih socijalnih i ekonomskih prilika treba biti temelj administrativnog uredenja države. Narodni poslanici biraju se općim, jednakim, neposrednim, tajnim i proporcionalnim izbornim pravom. U cijeloj državi vlada osobna sloboda i zaštita građanskih prava, sigurnost i nepovredivost kućnoga praga i listovna tajna. Zagaranirana je sloboda znanosti, uvjerenja, govora, tiska, sastajanja, štrajka i okupljanja. Osigurana je potpuna jednakost u pravima i dužnostima za sve građane oba spola, bez razlike na vjeru, političko mišljenje i nacionalnost, te potpuna sloboda vje-roispovijesti, ravnopravnosti narodnih imena, zastava, grbova, pisama i jedan kalendar. Ukipaju se plemićki naslovi i klasni privilegiji. Zakonom se osigurava minimum posjeda i zaštita rada. Nijednom građaninu, a naročito seljaku, radniku, obrtniku i ribaru ni pod kojim uvjetom ne smije se oduzeti kuća, dio zemlje, stoke, oruda i zarade, što je neophodno za najnužnije izdržavanje njegovo i njegove obitelji. Ukida se kmetstvo u svakom obliku i ograničava veliki posjed a gomilanje kapitala obuzdava progresivnim porezom. Država omogućava svakom stanovniku duhovni i tjelesni odgoj, obavezno školovanje za mušku i žensku djecu i zakonsku zaštitu materinstva. Utvrđuje se nepovredivost sudstva, nezavisnost sudaca i porota prema najnaprednijim pravnim načelima. Službenik je osobno odgovoran kad sam povrijedi zakon, a država nadoknađuje stranci štetu koja je uslijedila takvom povredom. Vrhovni državni sud bdi nad poštivanjem Ustava. Obrana države povjerena je narodnoj vojsci.

Takva interpretacija Krfske deklaracije, prema mišljenju Izvršnog odbora Vijeća, trebala je postići uspjeh u dva smjera:

— odstraniti iz jugoslavenskog pokreta i onemogućiti sve one koji se protive narodnom oslobođenju i ujedinjenju;

— ujediniti sve snage koje su za narodno ujedinjenje i oslobođenje, bez obzira na razlike u manje važnim pitanjima, koja će se moći kasnije slobodno izložiti i naći svoje rješenje u Ustavotvornoj skupštini, gdje im je, prema mišljenju Vijeća, jedino mjesto.

Krfska je deklaracija bila politički dokument iznimno velike važnosti za Jugoslavensko narodno vijeće. Po prvi put je ono imalo čvrst dokaz da je i srpska vlada za ujedinjenje, pa je na taj način moglo demantirati sve prigovore protivnika narodnog ujedinjenja, koje su ovi u tom smislu iznosili. Međutim u Vijeću su shvatili da duh i smisao Krfske deklaracije neće biti posve prihvatljiv za iseljeničke mase i da bi protivnici narodnog ujedinjenja mogliobilno iskoristiti Deklaraciju u borbi protiv njegova rada. Zbog toga je uz originalni tekst Deklaracije predan iseljeničkom tisku i Manifest.

Manifest, koji je značio prvu interpretaciju Deklaracije, znatno se razlikovao od njenog originalnog teksta. U originalu Deklaracije srpska vlada i Jugoslavenski odbor dva su tijela koja su dotad vodila usporednu akciju, a u Manifestu su to legalni predstavnici kraljevine Srbije i jugoslavenskih zemalja u Austro-Ugarskoj. Da bi što jače istakao legitimitet Jugoslavenskog odbora, Manifest nastoji naći logičnu političku vezu između Krfske deklaracije i izjava nekih jugoslavenskih zastupnika u neoslobodenoj domovini, u povodu objavljivanja Majske deklaracije.

Opća politička načela koja Deklaracija tek usput spominje, Vijeće u Manifestu podrobno razrađuje u opća načela međunarodne politike, nasto-

jeći ih posve prilagoditi shvaćanjima ne samo velikog dijela jugoslavenskih iseljenika, nego općoj političkoj klimi u SAD u to vrijeme.

U Manifestu se vješto izmiče preciznjem definiranju forme vladavine u budućoj državi, pravo kraljeve sankcije uopće se ne spominje i predviđa se jedan pravni institut kojeg u Deklaraciji i nema, a to je ustavni sud.

Iako je Manifest Jugoslavenskog narodnog vijeća Krfsku deklaraciju znatno približio shvaćanju i željama iseljeničkih masa, ipak je ona od samog početka naišla na veoma veliki otpor priličnog dijela jugoslavenskih iseljenika. Prvi objavljeni tekst Deklaracije u tisku bio je loš prijevod s francuskog. Najosjetljiviji dio preveden je krivo: »I Ustav i drugi zakoni koje bude donela Ustavotvorna Skupština, stupaju u život ako ih kralj sankcionise«. A trebalo je glasiti: »[...] kad ih kralj sankcionise«. Ova loša jezična formulacija bila je povod za prve i oštре napade. Uzalud je jugoslavenski tisak donio ispravak; pokazalo se da opozicija napada bit Deklaracije.

Prvi ozbiljni napad na Deklaraciju došao je od hrvatskih i slovenskih »izjavaša«. Njihov vođa Davorin Krmpotić počeo je 27. kolovoza objavljivati u »Narodnom listu« seriju članaka pod naslovom »Opaske na rezoluciju srpske vlade«. Krmpotić se najprije oborio na autoritet na kojem je počivala snaga Deklaracije, tvrdeći da je to rezolucija srpske vlade bez obzira na to što su je potpisali i članovi Jugoslavenskog odbora, a oni su predstavljali samo manjinu hrvatskog naroda, svoju misiju vršili bez naloga i svoj poslanički mandat izgubili. Sa srpskom vladom je drukčije, jer je ona predstavnik srpskog naroda.

Dakako, Krmpotić se oborio na pojam troimenog naroda. Imena Srbin, Hrvat i Slovenac egzistiraju zato što su se ti narodi pod tim imenima doselili, pod njima živjeli, žive i živjet će; razvijali su se svaki za sebe samostalno, stvarali su svoju povijest sve do dana današnjega. Tu se povijesnu činjenicu moralo, kaže Krmpotić, uzeti u obzir i u rezoluciji i na njoj graditi buduću zajedničku domovinu, a ipak je ona posve mimoideća, kao da je dosadašnji samostalni život hrvatskog naroda bio samo neka sjena. Samostalni razvitak naših naroda nije bio umjetno podržavan niti ga je koja strana sila poticala, nego je on izvrao iz naroda — Hrvati u svojoj državi, Srbi u svojoj i Slovenci u svojoj. Slovenci, doduše, ne bijahu nikad samostalni kao država, ali taj nedostatak nadoknađuje njihova ustrajnost, žilavost i ljubav za svoj jezik, koji su sačuvali kao najbolje narodno obilježje protiv navala njemštine i talijanštine. Državno značenje slovenskog naroda nadopunjaju još granice njihove domovine, stanovita mjera samostalnosti u upravi, razvijena kultura, a i činjenica da kroz povijest nisu nikad bili toliko pokoreni da bi njihov politički život bio posve prekinut. Kad bi se sad ostvarila država Slovenaca, pita Krmpotić, u federaciji sa Srbima i Hrvatima, kolika bi bila snaga, oduševljenje, volja i ponos slovenskog naroda? »To bi bila najfinija cementa, koju Zub vremena nikada izjeo ne bi«.³ Međutim, nakon Krfske deklaracije posve je jasno da srpska vlast nije niti za federalivnu monarhiju.

Krmpotić posebnu pažnju obraća onom dijelu Deklaracije u kojem se govori o tome da svaki narod upravlja svojom sudbinom i prigovara da to načelo nije provedeno do kraja jer hrvatski narod u političkom smislu nikada

³ *Narodni list*, 27. kolovoza 1917., br. 239.

nije prestao postojati, a državnost Hrvatske nije nikada prekinuta niti uništena. To načelo nije u Deklaraciji zastupljeno, jer se ne slaže, kako Krmpotić kaže, s koncepcijom Velike Srbije, a nije u skladu ni s jugoslavenskom idejom, po kojoj su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan politički narod, kojem bi konačno ime odredila ona vlada koja bi imala stvarnu vlast. Zato se Krmpotić zauzima za prijedlog Stjepana Radića, prema kojem sjedinjenje sa Srbijom treba biti temeljeno na volji hrvatskog naroda, a ne na željama nekolikih nezadovoljnika. Državi koja će nastati na temelju Krfiske deklaracije prijetit će vječita opasnost zbog neriješenih odnosa s Italijom, a »[...] sami oblik te 'nacionalne i nezavisne države' bit će povodom građanskog rata ili nemirima, koji će prouzročiti pravo uniženje troimenog naroda«.⁴

Dodavši još nekoliko formalno-pravnih primjedbi na Deklaraciju, koja ne razlikuje građanstvo od podanstva i ne uvažava da je ustavna država već sama po sebi i parlamentarna, Krmpotić se založio za odvajanje crkve od države, prigovara Deklaraciji što se pozabavila kalendariom, a ne govori o slobodi tiska, porotom sudu, slobodi govora i sastajanja.

Krmpotić se najodlučnije oborio na pravo kraljeve sankcije. Po njemu, u tome leži snaga Velike Srbije koja već ima kralja, a novostvoreni Ustav i zakoni dobit će jakost ili obvezatnu moć tada kad ih on odobri ili potpiše, što i jest bit kraljeve sankcije. Kralj će te zakone potpisati u ime Srbije, jer ga Hrvati i Slovenci nisu još izabrali svojim kraljem, pa mu nisu ni predali pravo da njima vlada. Petra I izabrala je srpska skupština samo i jedino kao srpskog vladara i kao takav je dobio pravo vladanja samo srpskim narodom. »Hoće li on ili njegov sin regent Aleksandar imati toliko smjelosti i primiti vladu nad Hrvatima i Slovincima bez obzira, čekamo da vidimo. Ako i velasti odrede da se Slovinci i Hrvati priključe Srbiji kao djeca bez oca i majke, dužnost bi bila starog vladara ili njegovog zamjenika u novoj državi, da pita za volju naroda. Ako ovoga ne učine, tada Ustav koji stvoriti Ustavotvorna skupština i zakone skupa s njim potvrditi će kralj autoritetom, kojega je dobio od srpskog naroda, i on ga potvrđuje u ime njegovo, i taj novi Ustav i zakoni jesu Ustav srpskog naroda i srpskog kralja«. Zbog toga, po Krmpotiću, Hrvati i Slovenci prestaju biti političkim narodom, a Hrvatska državom. Krmpotić prigovara Pašiću: »Čudimo se do kraja, da je jedan Nikola Pašić kao iskreni radikalac i muž otvorenih načela i obilnoga političkoga iskustva mogao potpisati ovu šupljikavu i šarenu rezoluciju svoje vlade«. Krmpotić završava s nekoliko prijedloga za buduću državu: Federalna unija. Kralja treba kruniti ne samo srpskom nego i hrvatskom krunom. Hrvatski sabor treba nastaviti rad paralelno sa srpskim parlamentom u Beogradu i oba treba da budu predstavljena u centralnom parlamentu. Čak treba, kaže on, razmotriti pitanje daljnog opstanka sabora Bosne, Dalmacije, Istre i Slovenije.

U listu »Novi Hrvat«, u ime hrvatskih republikanaca, na Deklaraciju se osvrnuo Ivan Krešić: »Ono, čega smo se mi u početku bojali, a kasnije utvrdili i na što smo narodu pažnju budili, konačno je izbilo na površinu: naša gospoda doktori, popovi, odvjetnici, fiškali u raznim odborima, pododborima i kancelarijama jesu u službi kralja i dinastije kraljevine Srbije«.⁵ Krešić prigovara Deklaraciji što hoće hrvatsko pitanje riješiti u okvirima monarhije i

⁴ Na i. mj.

⁵ *Narodni list*, od 19. kolovoza 1917., br. 231, prenio je gornji citat iz lista Novi Hrvat.

to u vrijeme kada su progresivne snage u Rusiji likvidirale monarhiju i kada se predsjednik Wilson stao zalagati za načelo samoodređenja naroda. Zato Krešić vidi u tome interes jedne dinastije i klike koja se okupila oko nje a kojoj su interesi naroda tek na »devetom mjestu«. U čitavoj toj akciji siguran je put kojim će se Hrvati i Slovenci priključiti Velikoj Srbiji, — završava Krešić.

Najjači otpor Deklaraciji došao je od strane slovenskih iseljenika. To nisu bile samo kritike ili primjedbe nego se njima stvarala podloga za opću kritiku rada Jugoslavenskog odbora u Londonu, Jugoslavenskog narodnog vijeća i srpske vlade. Najjači oponent Deklaraciji bio je predsjednik Slovenskog republikanskog združenja Etbin Kristan. Svoju kritiku Deklaracije objavio je u brošuri »Krfkska deklaracija in demokracija«, tiskanoj u Chicagu 1917.

Kristan se u prvom redu oborio na shvaćanje da je Deklaracija jedini mogući put ujedinjenja Jugoslavena i da je svaki onaj koji se protivi Deklaraciji protivnik narodnog ujedinjenja. Slovensko republikansko združenje nije protivnik narodnog ujedinjenja, nego štaviše hoće da Jugoslaveni budu ujedinjeni i slobodni među kulturnim narodima svijeta. Razlozi zbog kojih SRZ ne može prihvati Deklaraciju jesu:

1. Krfkska deklaracija zagovara monarhijsko načelo bez ikakve rezerve, bez ikakva pogadanja kao nešto što se samo po sebi razumije. Tkogod priznaje Krfksku deklaraciju, taj priznaje monarhiju pa je i moralno obvezan da radi u tom smjeru. Zato se Kristan obara na sve one koji ističu kako su u srcu republikanci a zagovaraju monarhiju, ili tvrde kako glavni cilj Deklaracije nije monarhija nego ujedinjenje Jugoslavena.

2. Kristan tvrdi da je najveće nezadovoljstvo među Slovincima izazvala trinaesta točka koja podređuje ustavotvornu skupštinu i njene zakone kraljevoj sankciji i prema tome vodi ka kraljevskoj autokraciji. Ukoliko bi kraljevska sankcija bila na bilo koji način ovisna o skupštini, onda bi to u Deklaraciji moralo biti istaknuto. Međutim, jasno je rečeno da su ustav i zakoni valjani kad ih kralj sankcionira. Ako se ustavotvornoj skupštini htjelo priznati suverena prava, čemu onda odluka o kraljevoj sankciji.

3. Kristan se oborio i na odluku Deklaracije po kojoj se dinastiji Karađorđevića osigurava prijestolje. Ukoliko su tvorci Deklaracije htjeli monarhiju, zašto nisu prepustili narodu da u ustavotvornoj skupštini sam odluči za koju je dinastiju. Međutim, tvorcima Deklaracije interesi Karađorđevićeve monarhije bili su iznad interesa naroda, a ujedinjenje Jugoslavena im je samo sredstvo za to.

4. Krfkska deklaracija je stav dvaju čimbenika, Jugoslavenskog odbora u Londonu i srpske vlade, ali nikako jugoslavenski dokument. Ni jedni ni drugi ne reprezentiraju Jugoslavene. Srpska vlada ne može govoriti u ime budućnosti srpskog naroda, jer se i vlade i njihovi programi suviše brzo mijenjaju. Jugoslavenski odbor nije niti toliko zastupnik koliko srpska vlada. Za svoj rad nije ni od koga ovlašten. Kristan također zamjera tvorcima Deklaracije što su isključili crnogorske predstavnike iz rada na njoj.

5. Krfkska deklaracija je sredstvo kojim kraljevina Srbija želi anektirati ostale jugoslavenske države. Ona igra istu ulogu kao i Prusija pri ujedinjenju Njemačke. U uskoj vezi s tim je hegemonija ili prvenstvo. To što će se država zvati Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca — to je samo ime. Zbog toga, Dekla-

racija umjesto da pospješuje naše ujedinjenje, ona ga otežava i odgađa. One snage, koje bi bilo lako dobiti za ujedinjenje, odlučno će se oduprijeti aneksiji.

Kristan zatim šire raščlanjuje misao o aneksiji i kaže da će Srbija i dalje ostati Karadordževićeva kraljevina. Svi ostali jugoslavenski krajevi prestaju biti što su bili i postaju dijelovi te kraljevine. Dok se za Srbe u biti neće ništa promijeniti, s ostalim Jugoslavenima nije tako. To je bit aneksije i to izaziva otpor nesrpskih Jugoslavena. Zato, za pravilno rješenje jugoslavenskog pitanja potrebno je da se u biti promijeni položaj za sve Jugoslavene. Od samog početka moramo svi biti ravnopravni, bez ikakvih privilegija za bilo koga. To će biti moguće samo onda ako narod dobije priliku da slobodno i neovisno izrazi svoju volju. Izraz te volje treba biti i ustavotvorna skupština kao suverena, nezavisna i slobodna od svakog prethodnog ugovora ili čimbenika izvan nje. Nikakva deklaracija toj Skupštini ne može propisivati oblik vlasti i njene odluke ne smiju zavisiti ni od čije sankcije. Jedini čimbenik koji je iznad skupštine jest sam narod. To je jedini demokratski put stvaranja nove države, koja, kako kaže Kristan, treba biti nova država, a ne uvećavanje bilo koje druge države.

Jugoslavensko narodno vijeće pravilno je ocijenilo da će Krfska deklaracija izazvati velik otpor među iseljenicima. Pokušaj s Manifestom, jednom elastičnjom interpretacijom da se taj otpor ublaži, nije uspio. U Vijeću je zavladala zabrinutost da ne bi zbog toga došlo do slabljenja njegova utjecaja u iseljeničkim masama. Trebalo je hitno intervenirati. Zbog toga je Izvršni odbor objavio 13. listopada 1917. novo tumačenje Deklaracije, koje je na sjednici Odbora dao Hinko Hinković, jedan od sudionika u donošenju Deklaracije.⁶ U proglašu se napose ističe kako je to tumačenje točno i autorativno.

Prema Hinkoviću, Deklaracija je stvorena jednodušnim zaključkom sviju čimbenika koji su se u to vrijeme, kad se narod u domovini nije mogao slobodno izjasniti, mogli smatrati njegovim predstavnicima. Prema mišljenju njezinih autora, Deklaracija izražava želju cjelokupnog našeg naroda u Austro-Ugarskoj, Srbiji i Crnoj Gori i u prekomorskim kolonijama da se sav osloboди i ujedini u jednu vlastitu državu na temelju pune ravnopravnosti, slobode i demokracije. Deklaracija veže sudionike Krfske konferencije i to jednak i predstavnike Jugoslavenskog odbora i srpske vlade. Zato je ona prvi javni akt kojim se naše jugoslavensko pitanje postavlja službeno, kao jedna cjelina pred diplomatski stol.

Deklaracija je ugovor između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u Londonu i zato nijedna strana ne može više reći da neće sjedinjenje niti se jednostrano pogađati za bilo koji dio jugoslavenske zemlje. Međutim, odredbe Deklaracije vežu samo njene ugovornike. Oni treba da načela Deklaracije zastupaju i brane osobito u budućoj izbornoj kampanji za ustavotvornu skupštinu. Ali zato odredbe Deklaracije nimalo ne prejudiciraju odlukama ustavotvorne skupštine. Ugovornici nemaju ovlasti da svoju volju nametnu narodu. Njihova je dužnost bila da jugoslavensko pitanje postave pred svjetsku diplomaciju a da narodu dadu smjer i program za koji su se nadali da će ga narod prihvati.

⁶ Hinković je stigao u SAD 6. listopada 1917. O njegovom dolasku i radu u SAD bit će više riječi na posebnom mjestu u ovoj knjizi.

Država Srba, Hrvata i Slovenaca treba da bude posve nova država. Nju ne nameće niti stvara bilo Srbija bilo koja druga »povijesna jedinica«. U nju ulaze i Srbija i Hrvatska i Bosna i svaki drugi kraj posve izjednačeni, stupaći svi u novu cjelinu.

Glavno pitanje Deklaracije je saziv ustavotvorne skupštine. Sudionici u donošenju Deklaracije smatrali su da su ovlašteni govoriti u ime naroda samo privremeno, dok on sam ne bude mogao govoriti kroz svoju ustavotvornu skupštinu, koja treba da bude i bit će apsolutno suverena. Skupština će moći stvoriti ustav kakogod bude željela. Taj ustav ne treba da bude onaj i onakav kakvim ga zamišlja Krfska deklaracija. Konstituanta, dakle narod, kojeg će volja doći u njoj do izražaja, može odrediti oblik države i vladavine kakav god želi, i ona će birati poglavara i predstavnike države.

Međutim, kaže Hinković, ako se ustavotvorna skupština odluči za monarhiju i izabere kralja, samo je po sebi jasno da će taj morati prihvati ustav i druge temeljne zakone države. Narod putem skupštine i kralj preko sankcije postaju onda dva ugovornika. Ne bude li kralj htio sankcionirati ustav, znači da odbija krunu.

Takvo tumačenje Deklaracije, ističe Hinković, odgovara cijelom duhu Krfske deklaracije, pa ga on kao sudionik konferencije može proglašiti autentičnim.⁷

Pozivajući se na ovo autentično tumačenje Deklaracije, Izvršni odbor Vijeća istakao je da ono obezvredjuje sve prigovore koji su se i dobromanjerno i zlonamjerno dizali protiv Deklaracije i njenog značenja. Tumačenje daje punu snagu programu koji je zacrtao Izvršni odbor u svom Manifestu izdatom u povodu Deklaracije. Zato Odbor daje Hinkovićevu tumačenju najširi publicitet te poziva sav narod, sve organizacije i čitavo novinstvo da jednodušnim naporom prione uz organizirani rad na pomaganju narodne borbe.

S obzirom na to da je otpor Deklaraciji među Slovincima bio najjači, slovenski članovi Odbora odlučili su da će uz Hinkovićevo tumačenje upraviti i zaseban apel Slovincima, slovenskim organizacijama i novinama, te ih pozvati da se bez obzira na razlike u sporednim političkim shvaćanjima priključe jugoslavenskoj akciji i organizaciji, jer u protivnom mogu ugroziti egzistenciju slovenskog dijela naroda, koji se odvojen od Srba i Hrvata ne može održati.

Hinkovićevo tumačenje bilo je korak dalje od Manifesta Vijeća pa se u svojoj biti nije ni razlikovalo od prigovora koji su dotad bili upućivani na račun Deklaracije. Ovo tumačenje znatno je približilo Deklaraciju težnjama širokih iseljeničkih masa. Međutim, prigor je taj put došao s jedne druge

⁷ U svojoj knjizi »Jugoslavija u Americi« dr Hinko Hinković kaže da je Krfska deklaracija izazvala veliku zabunu među iseljenicima jer se držalo da prejudicira odluku ustavotvorne skupštine u pogledu oblika državnog uređenja. »Očevidno je Deklaracija, što se tiče njegovih odredaba o obliku državnog, u sebi protuslovna ili barem nejasna, pa se pita kako se moglo zbiti da je tako ozbiljan zbor, kao naš na Krfu što je bio, mogao roditi takvo sa formalnog gledišta nedonošće«. Hinković to obrazlaže time, što je nakon višetjednog vijećanja na Krfu Pašić najednom prekinuo konferenciju rekavši da hitno mora oputovati u Pariz. Dan poslije toga podnio je konferenciji Deklaraciju za javnost, pa u žurbi nitko nije mogao dati kritiku teksta. »Deklaracija prihvaćena je na brzu ruku, pa je to poglaviti razlog njenoj logičkoj manjkavosti«. Hinković je svoje obrazloženje pred Vijećem završio: »Uostalom učesnici krfskih konferencija nisu uopće bili ni ovlašteni da bud o čemu, a kamoli o tako važnom temeljnom pitanju, kao što je oblik države stvore obvezatan zaključak«. (Dr Hinko Hinković, Jugoslavija u Americi, Zagreb 1922, 17.).

strane. Iako je na samoj sjednici Vijeća Mihajlo Pupin prihvatio Hinkovićevo tumačenje, on se ipak nešto kasnije distancirao od tog tumačenja. U »Srbo-branu« od 6. prosinca 1917. Pupin je napisao članak »Jugoslavija ili Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«. U njemu kaže zašto se ne slaže s tumačenjem Deklaracije prema kojem da će ustavotvorna narodna skupština rješavati sve i sva, pa čak i pitanje o monarhiji i republici. Pupin tvrdi da saveznici neće riješiti jugoslavensko pitanje stvaranjem jedne posve nove jugoslavenske države nego proširenjem kraljevine Srbije u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj će svi dijelovi našeg jugoslavenskog naroda biti ravnopravni. Do tog zaključka Pupin dolazi na temelju ovih pretpostavki:

1. Jugoslavenska se država ne može stvarati načinom koji je protivan povijesnim tradicijama pojedinih plemena jugoslavenskog naroda, a monarhijski oblik vladavine sačinjava jedan važan dio tih tradicija. Srpski dio naroda, koji veže najslavniji dio nove povijesti uz Karađorđeviće, najodlučnije bi se protivio da stupi u jednu republiku ili monarhiju kojoj bi netko drugi bio na čelu.

2. Jugoslavenska država ne da se stvarati perom nego oružjem, pobjedom saveznika, koji će je stvoriti zbog toga što jedino tim načinom mogu onemogućiti pangermanske planove. Nećemo je stvoriti mi, kaže Pupin, niti buduće akcije šake srpske vojske, nego će je stvoriti pobjednički saveznici iz političke nužde, i to iz obzira prema dosadašnjim žrtvama Srbije i pouzdavajući se u golemu vjernost Srbije.

3. Zato se ne može zamisliti da će saveznici, poslije velikih žrtava u ratu, prepustiti nama da mi stvorimo takvu jugoslavensku državu kakva se nama svidi, a osobito u času ruske anarhije. Srbija i njena dinastija su za saveznike jamstvo solidnosti, a takvo jamstvo nije i ustavotvorna skupština koja će zahvaljujući u beskrajne raspre o obliku vladavine.

Pupinovo stajalište obilno je podupro »Srpski dnevnik«. Neposredno iza objavlјivanja Hinkovićeva tumačenja napao je Vijeće tvrdeći kako je ono time prestalo biti narodni predstavnik i postalo u stvari politička stranka. Dnevnik odbija ideju nove države i suverenost Konstituante. Sama Deklaracija je »pesma sušta«, ali njeno tumačenje, prema njemu, ne vrijedi.⁸

Pupinu i »Srpskom dnevniku« odgovorio je M. Marjanović u »Jugoslavenskom svijetu«. Nije ulazio u meritornost ocjena o Deklaraciji i nije htio raspirivati daljnje rasprave o njenom pravom značenju. Pupinovo shvaćanje označio je kao konzervativno i nespojivo s novim duhom koji vlada u ratnoj politici: »Mi ipak, nasuprot, iako trebamo da računamo sa svim prilikama, smatramo i osjećamo stvar slobode i jedinstva, stvari načela i idealizma, a ne oportuniteta i računa, borbu za slobodu i jedinstvo bezuslovnom borbom, revolucionarnom borbom, pa dolazimo i do posve drugih zaključaka i drugih načina rada, nego g. Pupin«.⁹

Jugoslavensko narodno vijeće, potaknuto Pupinovim člankom, uputilo je srpskom poslaniku Mihailoviću pismo u kojem je tražilo razjašnjenje zbog čega se u iseljeničkom tisku pojavljuju sporadična tumačenja Krfske deklaracije koja unose zabunu u javno mišljenje. Na to je Mihailović odgovorio: »Krfska deklaracija je izraz dogovora između srpske vlade i Jugoslavenskog

⁸ Vidi *Jugoslavenski svijet*, 7. XI 1917, br. 81.

⁹ Na i. mj., 9. XII 1917, br. 2508.

Odbora. Razumljivo je dakle prema ovome, da samo srpska vlada i Jugoslavenski Odbor mogu davati objašnjenja tog programa. Isto tako se razume, da tumači tog dogovora mogu biti u SAD samo Srpsko poslanstvo, kao predstavnik Srpske vlade, i Jugoslavensko Narodno Vijeće, kao predstavnik Jugoslavenskog Odbora«.¹⁰

Divergentna tumačenja i sporovi oko Krfske deklaracije izazvali su zabilještost u Evropi kod Jugoslavenskog odbora i srpske vlade. Zastupnik ministra vanjskih poslova na Krfu M. Ninčić, doznavši za Hinkovićevu tumačenje, tražio je od poslanika Mihailovića da provjeri te vijesti, a od Šrškića, člana Jugoslavenskog odbora u Londonu, da na sjednici Odbora iznese to pitanje. Ninčić je posumnjao u lojalnost i iskrenost hrvatskih i slovenskih članova Odbora.¹¹ Međutim, Mihailović je odgovorio Ninčiću da je Hinkovićevu tumačenje poteklo odatle što je većina Jugoslavena u Americi napadala Deklaraciju, koja je vezala ruke Ustavotvornoj skupštini, to je među Slovencima i među dijelom Hrvata pridonijelo jačanju republikanskog pokreta, a austrofilički elementi optužili su Jugoslavenski odbor da je prodao Hrvate Srbiji. Inače su i Jugoslavensko narodno vijeće i Hinković daleko od pomisli da izopache Krfsku deklaraciju.

Jugoslavenskom odboru u Londonu bilo je i te kako stalo da ne izaziva srpsku vladu. Zbog toga je na rasprave o Deklaraciji i Hinkovićevu tumačenje reagirao vrlo oštro.¹² Odbor je 30. prosinca 1917. uputio okružnicu svim jugoslavenskim organizacijama koje su s njim surađivale u borbi za oslobođenje Jugoslavena.

Jugoslavenske organizacije dužne su, prema okružnicu, u svom radu strogo se pridržavati načela sadržanih u Krfskoj deklaraciji. To je potrebno zato što jugoslavenski narodni problem može dobiti određen oblik samo ako se čimbenici koji se njime bave drže jednako i dosljedno temeljnih načela na kojima je jugoslavenska državna koncepcija utemeljena. Svjetski je rat zatekao Jugoslavene u času kad njihov narodni problem nije bio dovoljno poznat u inozemstvu, a napose među savezničkim narodima. Tijekom rata rad jugoslavenskih narodnih činilaca i njihovih prijatelja u inozemstvu upoznao je donekle svijet s jugoslavenskim problemom, ali je trebalo još mnogo učiniti da to pitanje u svijetu bude dovoljno poznato. Da bi se to postiglo, treba biti načistu s temeljnim načelima na kojima se želi jugoslavenski problem riješiti. Samo tako se može dati sebi i svijetu ispravnu orientaciju. Od tih načela ne smijemo se nikad udaljiti niti se u njima pokolebiti, jer inače se može stvoriti pomutnja o konačnim ciljevima za kojima se ide.

Dalje se u okružnici konstatira da je prvi veliki korak učinjen Krfskom deklaracijom. Ona je odredila jasan smjer našoj politici, za naš i za strani svijet. Jugoslaveni su u domovini i u inozemstvu s općim zadovoljstvom pozdravili Deklaraciju. Saveznici sada konkretno znaju što hoćemo i za čim idemo. Deklaracija je od mnogih političara u inozemstvu primljena kao ozbiljan,

¹⁰ Jugoslavenska država, 18. V 1918, br. 2.

¹¹ Vidi o tome Dragoslav Janković, Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917, Beograd 1967, 437.

¹² Prema Hinkoviću je srpska vlada tražila da ga Odbor javno dezavuirira, što je taj i učinio na jednoj od svojih sjednica i prijepis zapisnika o tome uputio srpskoj vladi. Međutim, Odbor nije nikada o tome obavijestio javnost. »Očevidno htio je da udovolji zahtjevu srpske vlade, ali nije htio da briskira pretežni dio našeg naroda u Americi«. (Hinković, Jugoslavija u Americi, Zagreb 1922, 22).

smišljen i određen program. Lord Robert Cecil izjavio je u zastupničkoj kući Britanskog parlamenta da je vlada primila Krfsku deklaraciju s velikim zanimanjem i velikom simpatijom s njenim općim idejama. To jasno pokazuje koliki je korak jugoslavensko pitanje učinilo u međunarodnoj politici.

Budući da su Krfsku deklaraciju zajednički donijeli Jugoslavenski odbor i Kraljevina Srbija po njenim državnim predstavnicima, to je jedan razlog više da bude u cijelini prihvaćena. Sve drugo bacilo bi sjenu na ozbiljnost rada Jugoslavena i njihovih ciljeva. Nesklone ili neobaviještene krugove treba pri-dobiti energičnim zastupanjem političkih načela istaknutih u Deklaraciji, s uvjerenjem da se brani dobra, pravedna i korisna stvar. Taj rad treba da bude izraz uvjerenja i dokaz političke solidarnosti, pa zbog toga treba istupati u svakom pitanju onako kako je u Krfskoj deklaraciji riješeno. O drugim pitanjima, kojih u njoj nema, nije doneseno rješenje zato što politička situacija to nije dopuštala, a kad dode vrijeme, kompetentni će čimbenici donijeti rješenje i o tome. Zato nije potrebno o tim pitanjima ulaziti u diskusije, koje stvaraju samo pomutnju.

Okružnica dalje govori o tome kako u Krfske deklaracije treba svratiti pozornost naročito na ova načela:

»1. Troimeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca jedan je isti, po krvi, po jeziku, govornom i pisanom, po osjećajima svoga jedinstva, po kontinuitetu i cjelini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi i po zajedničkim životnim interesima svoga nacionalnog opstanka i svestranog razvijanja svoga moralnog i materijalnog života. Razlike unutarnje u vjeri, u dijalektima, u pismu itd. nijesu nego nijanse koje ne mogu smetati pojmu narodnog jedinstva niti sposobnosti našeg naroda, da uđe u sustav državne zajednice. To je njegova povjesna težnja, koju do sada nije ostvario radi vanjskih uticaja.

2. U ovom ratu naš narod je na strani Saveznika i Amerike, a protiv Centralnih sila, koje su napale njegov individualitet, jedinstvo, slobodu i nezavisnost. Naše državno ujedinjenje uslov je mira u Evropi i uslov opstanka i napretka našeg naroda. Prvi je zadatak našega rada u politici, da o tomu dvostrukom cilju uvjerimo naše saveznike.

3. Država našeg troimenog naroda bit će ustrojena na principima jednakopravnosti i slobode. Jednakopravnost i sloboda vladat će u odnosima vjerskim, u upotrebi tri narodna imena, u državnim i građanskim institucijama, u uporabi državnih i narodnih amblema, u kulturnim ustanovama i uopće u cijelokupnom uređenju narodnog i državnog života. Vladavina ustavna, demokratska i parlamentarna treba da zajamči čitavom narodu učešće u izvršavanju njegove suverene volje. Stoga će se svi izbori vršiti na principu općeg, jednakog, tajnog i izravnog prava glasa.

4. Država će biti kraljevina, vezana za dinastiju Karađorđevića. Ova ustanova nije usvojena zato, da se stvaranje države veže za monarhijski princip kao njezin preduslov, nego zato što je dom Karađorđevića dao dokaza da se idejama i osjećajima ne odvaja od naroda, i narodnu slobodu i volju stavlja vrh svega. Interes je čitavog naroda, da usvoji ovakvu dinastiju, sada na prijestolju Srbije, koja je kao država nosilac narodnog ujedinjenja u internacionalnom životu. Kad dode čas i naš će narod u Austro-Ugarskoj imati prilike, da svojom slobodnom voljom izabere Karađorđeviće za svoje vlađaoca. To će se morati izvršiti odmah, da se državni stabilitet na prvom početku ne poljulja.

Protiv ovomu ne da se ništa stvarna prigovoriti ni sa stajališta onih koji republikanski osjećaju. Forma vladavine nije cilj narodne sreće, nego sredstvo. Deklaracija ne lomi koppla za teorijske monarhije ili republike. Ona se stara da se narod ujedini i da u ujedinjenoj državi bude osiguran njegov ustavni suverenitet.

Otkada je Deklaracija objavljena, pojavila se na raznim mjestima republikanska agitacija, kao izlika, a u stvari s tendencijom da ometa i ruši njenu osnovnu misao — naše ujedinjenje. Takva je republikanska struja atentat na sam narod i pomoći Austriji, da zadrži i dalje naš narod u ropstvu.

5. Deklaracija donosi i teritorije buduće države i pri tome se trebalo voditi računa o međusavezničkim prilikama. Poimenično isticanje zemalja, na koje pretendiraju Italija i Rumunjska osujetilo bi principijelni uspjeh Deklaracije, a svratilo bi interes i pažnju na sporne momente. Osim toga, Deklaracija je dovoljno jasno označila našu teritoriju u Austro-Ugarskoj, što ona revindicira svu teritoriju u kojoj živi naš narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi i štiti ju protiv neosnovanih pretenzija tim, što je Deklaracija istakla da se po načelu slobodnog narodnog samoopredjeljenja nijedan dio ove cjeline ne može odvojiti i prisajediniti drugoj kojoj državi bez pristanka samoga naroda.

Na ovim principima treba da ostanemo u našem radu i na njima možemo obraniti slobodu našeg naroda protiv neopravdanih pretenzija Italije i Rumunjske, a da time ne izložimo našu lojalnost prema ovim državama kao našim saveznicima u ratu.

6. Ustavotvorna skupština je ustanova, koja po Deklaraciji ima da ostvari Ustav za cijelu državu. To jedinstvo ustavnog stvaranja jest garancija ujedinjenja naroda u državnom obliku i zaštita protiv centrifugalnih struja. Koji će sistem biti prihvaćen u Ustavu za unutrašnje državno uredjenje, Deklaracija za sada ništa ne kaže, i to iz razloga što to pitanje treba podvrći stvarnom proučavanju, vodeći računa o postojećim prilikama u našim zemljama.

Deklaracija određuje da Ustav i drugi zakoni, koje će donijeti Ustavotvorna skupština, stupaju u život kada ih kralj sankcionira u očitoj pretpostavci da se pitanje kralja u interesu državnog života ne može odložiti za zemlje u Austro-Ugarskoj do saziva Ustavotvorne skupštine.¹³

Međutim, još prije nego je Odbor uputio okružnicu iseljeničkim organizacijama, Trumbić je u pismu od 12. prosinca izložio Anti Bijankiniju svoje stavove mnogo otvorenije nego u samoj okružnici. Govoreći o Hinkovićevu tumačenju Deklaracije, Trumbić kaže: »Kao izraz jednodušnog mišljenja sviju članova Jugoslavenskog Odbora, koji su, sakupljeni u plenarnoj sjednici, pretresali ovo tumačenje [...] u punoj suglasnosti je konstatirano da ovo tumačenje ne odgovara ni tekstu ni duhu Krfske deklaracije«.¹⁴ Hinkovićovo tumačenje, prema Trumbiću, potcjenjuje političku vrijednost Krfske deklaracije tvrdnjom da ona veže samo one koji su je ugovorili. Naprotiv, mora se tražiti od svih čimbenika koji stoje uz Jugoslavenski odbor da misli i načela Deklaracije primjenjuju konsekventno i unose ih neokrnjene u narod. Ne radi se o paktu nego o izjavi volje i težnje naroda, u kojoj je formuliran njegov politički program u temeljnim načelima. Trumbić osporava valjanost tumačenja o Konstituanti, navodeći da je takvo tumačenje posve neosnovano

¹³ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, br. 1042.

¹⁴ AJAZU, AJO, sv. 22.

i politički vrlo opasno. Deklaracija jasno kaže da će Država Srba, Hrvata i Slovenaca biti »slobodna i nezavisna kraljevina [...] na čelu s dinastijom Karađorđevića«. To nije nikakvo prejudiciranje ili nametanje, već jednostavno usvajanje onih načela koja su, kako je poznato, prihvatili naši ljudi u domovini i izvan nje. Jugoslavenski odbor prihvatio je ustanovu monarhije »u uvjerenju da to zahtijeva politički rezon, da to odgovara mišljenju našeg naroda u domovini i da susreta intencije (sic; I. Č.) savezničkih vlasta«. Zbog toga se, kaže Trumbić, ne smije takvim tumačenjem slabiti u inozemstvu i u narodu položaj onog državnog čimbenika koji danas predstavlja državni suverenitet Srbije, a koji je predano prihvatio misao narodnog ujedinjenja. Konstituanta ne može odlučivati o monarhijskom uređenju, jer bi u tom intervalu moglo doći do kaosa, a to ne bi odgovaralo niti našim saveznicima. Trumbić se napose oborio na jedan članak iz »Hrvatskog svijeta« od 25. listopada 1917., u kojem se zastupalo mišljenje o absolutnoj suverenosti Konstituante.

Pisac članka u »Hrvatskom svijetu« pozivao se na Trumbićevu izjavu o Deklaraciji u Parizu i Hinkovićevo tumačenje u Washingtonu. Međutim, Trumbić kaže da on za takvo tumačenje u »Hrvatskom svijetu« ne može preuzeti nikakvu odgovornost jer ono može biti od nedoglednih štetnih posljedica za jugoslavensku stvar.¹⁵ On je upozorio Vijeće na vanredno teški

¹⁵ Najvažniji dijelovi u članku glase: »Na vjećite prigovarače i zabadače, kao što i na mutikaše i tuđe agente, pada u posljednje vrijeme jedan udarac za drugim [...] Govorili su: Kakav Jugoslavenski Odbor. Njega ne priznaje srpska vlada. Odgovor je došao lanjske godine, kada su u Parizu i Londonu, Prijestolonasljednik Aleksandar i Ministar Pašić onako svečano pokazali solidarnost s Odborom. Govorili su: Sve je to lijepo, ali vi niste još nikada dosta jasno rekli kakva će biti ta buduća država i da će u njoj biti svi ravnopravni, i Srbija se nije, crno na bijelo obavezala da će poštovati tu ravnopravnost. I došao je silan odgovor: Krfska deklaracija, u kojoj predstavnici Srbije napuštaju svaku zasebnu srpsku i srbijsku državnu misao i slivaju dosadašnju Srbiju u buduću jedinstvenu državu svih Srba, Hrvata i Slovenaca, međusobno jednakih i slobodnih. I tada su skočili vječiti nezadovoljnici i mutikaše, govoreći: Nije to ništa. Narode! Prevaren si! Gospoda hoće da ti nature samo jednu dinastiju umjesto druge. Deklaracija je absolutizam. Ovakvo su oni stali da smućuju svijet, pak ih nije mogao dovesti pameti ni jasan ni bistar demokratski program, koji je izdalo Jugoslavensko Narodno Vijeće. Vikali su: hoćemo mjerodavno tumačenje Deklaracije! Ali je došao i opet odgovor, koji je razbio i posljednje njihove šančeve: došle su izjave doktora Trumbića u Parizu i doktora Hinkovića u Washingtonu [...] One kažu ovo: Deklaracija je izjava suglasnosti ili, ako hoćete, pakt između srpske vlade i Jugoslavenskog Odbora. Dok narod ne dođe u priliku da bira svoje nove zastupnike, vlada i Odbor ga zastupaju i dužnost im je da ga zastupaju. Odbor i vlada se složiše u pogledu osnovnih načela na kojima treba da se naša buduća država osnuje, a to su načela: jedinstvo, jednakost, sloboda i vladavina volje naroda. Oni se složiše u tome da ta država treba da bude demokratska i ustavna monarhija, ali oni nemaju prava — to kažu tvorci Deklaracije — da to nametnu narodu. Najvažnija stvar u kojoj se složiše Odbor i vlada je ova: Odbor i vlada Srbije borit će se za oslobođenje i ujedinjenje naroda, a onda — kada oslobođenje dođe — pozvat će se narod da izabere svoje zastupnike za veliku, Ustavotvornu skupštinu, za Konstituantu koja će slobodno, nevezana ničim ni na što i ni na koga, potpuno suverena, sastaviti Ustav i zakone države, koji će biti početak i kraj svake vlasti u državi. Konstituanta će odlučiti: da li da narod bude ujedinjen u jednoj državi, ili da se pocijepa u više federalativnih država; da li da ta država ima veće ili manje autonomije; da li da ta država bude monarhija ili republika; ako bude monarhija, da li da primi ili bira vladara Karađorđevića ili ne. O svemu tome riješava Konstituanta. Sve drugo što je u Deklaraciji je politički program srpske vlade i Jugoslavenskog Odbora s kojima oni izlaze pred svijet i s kojim će izići pred Konstituantu. Ali ono što je najvažnije u Deklaraciji, to je obaveza koju preuzeće obe strane, obaveza da će konačno rješenje svih pitanja o uređenju države biti prepusteno narodu. Tu je ogromno značenje Deklaracije. Jedino ovu stvar ugovarači Deklaracije žele da nametnu narodu: to jest da mu dadu slobodu i mogućnost da sam odluči o svojem državnom uređenju. I evo time su uklonjeni i posljednji prigovori Deklaraciji i sada je na narodu da pomogne borbu.«

položaj, sumnjičenja od strane saveznika, na talijansku propagandu i sumnje da je sam Odbor u službi Austrije, pa kaže kako je svima dužnost uvjeriti saveznike da je stvaranje jugoslavenske države ne samo u našem nego i u njihovu interesu. Zato im treba dati mogućnost da vide tu istinu. Stoga je smiješno, ako ne i gore, postavljati pitanje republike iznad i ispred pitanja narodnog jedinstva. Upoznat s činjenicom da su prema Krfskoj deklaraciji socijalisti, na čelu s Kristanom, u najvećoj opoziciji, Trumbić kaže: »Ti socijalisti trebaju se ugledati u socijaliste u domovini, koji su u Stockholmu predali memorandum u kojem pitanje narodnog ujedinjenja stavljaju ispred svega u uvjerenju da će proletarijat moći uspješno braniti svoje zahtjeve jedino u nezavisnoj narodnoj državi.«¹⁶

Trumbić nije tražio da se tumačenje »expressis verbis« demantira i dezavuiru u javnosti, jer je to moglo opet unijeti novu zabunu, ali je istakao potrebu sprječavanja daljnog širenja krivih interpretacija.

Nakon Trumbićeva pisma pokazalo se da postoji nesporazum između Jugoslavenskog odbora u Londonu i Jugoslavenskog narodnog vijeća, a poslije još jednog Trumbićevog pisma, koje je Vijeću stiglo 4. siječnja 1918. preko srpskog poslanstva, taj se nesporazum još i povećao. U tom drugom pismu kaže se: »Jugoslavenski je Odbor sa žalošću obaznao za spor, koji je nastao u Jug. Nar. Vijeću i u našem tamošnjem novinstvu zbog monarhijskog i republikanskog shvaćanja i za krizu koja je nastala u Vijeću ostavkom Pupina. Taj spor je od velike štete za našu narodnu stvar i direktna pomoć Austriji i može poslužiti kao dokaz nesposobnosti, da se naš narod osloboди i ujedini i opravdati da ostane i nadalje pod Austrijom kao najpodesnijom za mir u sredini Evrope [...] Odbor svraća pažnju na pismo, koje je uputio predsjedniku Bijankiniju sa svoje plenarne sjednice, odnosno tumačenja sporne točke Krfske deklaracije i preporučuje da se naši tamošnji ljudi i novine strogo drže toga pisma. Preporučuje nadalje, da se obustavi svaka dalnja polemika oko pitanja monarhije i republike«.¹⁷

Na sjednici Vijeća od 8. siječnja 1918. prevladalo je mišljenje Ljube Leontića da Odboru u Londonu treba jasno reći da promijeni ton ophodenja, jer Vijeće bolje pozna prilike u Americi nego oni u Londonu. Još se zahtijevalo izmjenu podređenog odnosa Vijeća prema Odboru, kojem treba objasniti da Vijeće mora imati potpunu slobodu u svom radu u Americi. Hinković je informirao članove Vijeća da je sukob izbio isključivo oko Krfske deklaracije i da je Tomo Šorli pisao iz Londona Marušiću kako je Hinkovićovo tumačenje izazvalo konsternaciju u krugovima Odbora. To se napose odnosilo na tumačenje o Konstituanti. Hinković je na istoj sjednici i dalje inzistirao na svome tumačenju i dokazivao njegovu ispravnost. On je i u ovoj prilici bio podržan, a na prijedlog Milana Pribićevića zaključeno je da Vijeće javi Odboru u Londonu da je solidarno s Hinkovićevim tumačenjem koje nema veze s republikanskim pokretom nego odgovara pravoj taktici koja je potreb-

¹⁶ Nizozemski članovi Izvršnog komiteta Internationale sazvali su u Stockholmu za 18. svibnja 1917. međunarodnu socijalističku konferenciju na koju su pozvali predstavnike svih socijaldemokratskih partija. Socijaldemokrati iz Hrvatske i Slovenije predstavljao je dr Radošević, a Bosne i Hercegovine Franjo Markić. Na konferenciji su se založili za stvaranje jugoslavenske države. (Vidi o tome B. Hrabak: Pokušaji srpske vlade da politički koristi socijaldemokrate 1917–1918, Arhivski almanah, IV–V, Beograd 1962.)

¹⁷ AJAZU, AJO, sv. 60.

na u Americi. Također treba reći Odboru da oni tamo ne poznaju situaciju u Americi i da je Vijeću potrebna potpuna sloboda da bira svoju vlastitu tak-tiku.¹⁸

14. siječnja 1918. Vijeće je poslalo Trumbiću ovaj odgovor:

»1. Polemika o republikanskom i monarhijskom uređenju vodi se izvan našeg kruga.

2. Pupin istupio iz drugih razloga, ne prouzročivši krizu.

3. Potpuno smo solidarni s Hinkovićevim tumačenjem Deklaracije, koja je pogrešno shvaćena u Evropi. Ono se slaže s Trumbićevom interpretacijom i našim proglašenjem.

4. S obzirom na precendente, daljinu, iskorištavanje ovdašnjih situacija, a nepoznavanje prilika s vaše strane, u interesu dalnjih uspjeha smatramo nužnim imati slobodne ruke u taktici«.¹⁹

Poslije gornjeg telegrama Odboru je poslan i opširniji izvještaj, koji je u London stigao tek 14. ožujka 1918., a u kojem se pored ostalog govorilo i o sporu oko Deklaracije. Ponovo se isticalo da spor oko monarhije ili republike u Vijeću ne postoji, a najmanje takav koji bi imao karakter razilaženja u pitanjima monarhijskog ili republikanskog uređenja buduće države. Napominje se kako polemika koja se vodila u iseljeničkim novinama, neovisno i izvan kruga Vijeća, pomalo jenjava, a da i prije nije imala važnosti za opći rad. Posve je isključeno da bi takav spor, kad bi u Vijeću i postojao, mogao biti »direktna pomoć Austriji« i poslužiti kao »dokaz nesposobnosti« da se naš narod oslobođi i ujedini. Republikanska agitacija izbila je u javnost preko socijalističkih listova, naišavši na odaziv samo u Slovenaca, a kod Hrvata samo u jednom listu (Krešićev »Novi Hrvat«). U izvještaju Vijeća kaže se kako su austrofilske novine nastojale poduprijeti republikanski pokret u namjeri da svrate pozornost iseljeničkih masa na drugu stranu, a i rad Vijeća da skrenu u drugom smjeru. Međutim, Vijeće se nije dalo smesti. Što se tiče Deklaracije ono je objavilo svoj komentar prije intervencije Odbora ne smatrajući sporom nijednu od njenih točaka. Objavljajući Hinkovićev komentar, ono je tim aktom izrazilo svoju solidarnost s Hinkovićem. Trumbićev komentar Deklaracije prilikom predavanja u Ženevi ne sukobljava se ni s jednim ni s drugim. Prema tome, interpretacije u Americi bile su krivo prikazane u Evropi. Polemika oko monarhije i republike nije ni u kakvoj uzročnoj vezi s tim komentarima, jer je ona nastala prije objavljuvanja Deklaracije. Ni Hinkovićev komentar, ni proglašenje Vijeća nisu izazvali nikakve polemike. Pupin je pokušao polemirizirati u toj stvari u javnosti, iako je na sjednici Vijeća izrazio svoju solidarnost s Hinkovićem i potpisao proglašenje Vijeća.

Međutim, spor time nije bio završen. U međuvremenu je Vijeću stigla okružnica od 30. prosinca, pa je zaključeno da se povodom toga sazove izvanredna sjednica Izvršnog odbora Vijeća za 28. siječnja. Odmah na početku sjednice Hinković je podnio ostavku na članstvo u Odboru i u Vijeću. Međutim, Gršković je inzistirao da Vijeće treba i dalje ostati uz Hinkovićevu tumačenje, a istog mišljenja bio je i Leontić, koji je naglasio kako je Vijeće izdalо svoj proglašenje Hinkovićeva dolaska. Leontić je istakao da ne postoje

¹⁸ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka, zapisnik sjednice Izvršnog odbora JNV od 8. I 1918.

¹⁹ AJAZU, AJO, sv. 22.

načelnim sukobom ni u jednom tumačenju Deklaracije, a da nije ni podesno u tom kritičnom času naglašavati sukobe kad bi i postojali. Zato je Leontić predložio da Izvršni odbor, nakon što raspravi Hinkovićevu ostavku, donese ove zaključke:

1. Izvršni odbor Vijeća izrazio je svoju suglasnost s dr Hinkovićem o pitanju interpretacije Krfske deklaracije;
2. I prije dolaska dra Hinkovića u Ameriku Vijeće je izdalo svoj proglašenje, koji je suglasan s temeljnim načelima iznesenim u interpretaciji dra Hinkovića;
3. Vijeće ne smatra da su te interpretacije načelno u sukobu s idejama iznesenim u Krfskoj deklaraciji;
4. Vijeće ne smatra podesnim da se u ovom kritičnom času ičim pokaže pred javnosti neslaganje u Jugoslavenskom odboru ili Jugoslavenskom narodnom vijeću radi Krfske deklaracije, čak kad bi doista i postojale načelne razlike u tumačenju tog akta.²⁰

Nakon Leontićeva prijedloga, koji je primljen jednoglasno, Hinković je povukao ostavku naglasivši kako je došao u Ameriku sa znanjem Trumbića. Smatrao je da zbog toga nije bilo nužno neko posebno ovlaštenje od strane Odbora, jer mu nije bila povjerena nikakva posebna misija. Bez sličnog ovlaštenja putovali su i drugi članovi Jugoslavenskog odbora.

Vijeće je uputilo 20. veljače izvještaj Odboru u Londonu o svojoj sjednici održanoj 28. siječnja, o Hinkovićevu pokušaju da preda ostavku i o zaključcima sjednice. U izvještaju Vijeće, pored ostalog, upoznaje Odbor sa stvarnim prilikama među iseljenicima, pa je taj izvještaj od izvanredne važnosti. Vijeće zamjera Odboru što ga ponovo upozorava na republikanske struje koje ono tobože ne opaža. Potrebno je, kaže se u izvještaju, da se govornici u diskusijama na zborovima posluže argumentacijom ili usporedbama koje su jasnije našem iseljeniku odgojenom u američkoj političkoj praksi. To je potrebno radi uspjeha u provođenju onih ideja koje je Krfska deklaracija iznijela. Svako autoritativno i neelastično tumačenje išlo bi na ruku protivnicima Vijeća koji ionako upotrebljavaju protiv njega sve raspoložive argumente, a to može nedovoljno obaviještene narodne mase odvesti u tabor socijalista i republikanaca ili austrofilisa. Uspjehe u učvršćivanju autoriteta Deklaracije i autoritetu njenih autora može se postići samo slobodnom diskusijom s njenim protivnicima. Da nije bilo takve taktike, u Americi i u prilikama kakve su u njoj nastale nakon ruske revolucije, JNV bi doživjelo neuspjeh, a iseljenici bi ga smatrali za predstavnika imperijalista, apsolutista i birokrata. S tim su frazama protivnici Vijeća s uspjehom operirali među iseljenicima, bez iznimaka.

U izvještaju Vijeće pokušalo se situaciju nešto uljepšati tvrdnjama kako su diskusije o Deklaraciji skinute s dnevnog reda i kako socijalistima nije uspjelo unijeti zbrku u iseljeničke redove. Austrofili, slušajući argumente u prilog Deklaraciji, tobože su se pokolebali, a mnogi su čak i prihvatali politiku Jugoslavenskog narodnog vijeća. Argumenti u prilog monarhijskog uređenja kao najpodesnijeg za jugoslavenske prilike, suzbijali su boljševičke lozinke koje su socijalisti širili među iseljeničkim masama. Da Vijeće nije shvatilo duh vre-

²⁰ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka, Zapisnik sjednice Izvršnog odbora JNV od 28. I 1918.

mena i da nije ušlo u borbu nego ostalo u pozadini s pergamenima u ruci, kaže se u izvještaju, radnička masa stajala bi pod utjecajem socijalističke demagogije i onih lažnih republikanaca koji su htjeli oslabiti položaj Vijeća propagandom za federativnu republiku. O tome nema dileme, jer Jugoslaveni u Americi nisu ona krotka i prosvijećena masa iz starog kraja. Kroz tu masu potlačenog radništva prolaze razni utjecaji i u njoj su stvorili uvjete za svaki ekstremni pokret, naglašava izvještaj. Bezbroj agitatora i bundžija aktivni su među iseljenicima tražeći moć i položaje. Osim njih dižu se i iz radničkih redova samouki govornici i diskutanti koji djeluju vrlo vješto posvećujući svoj talent ciljevima Internationale u koju nepokolebljivo vjeruju. Vijeće upozorava Odbor u Londonu kako su bezuspješni pokušaji kad se pred tako šarenim mnoštvom istupa s ukočenom pozom i autorativnom gestom. Zato Vijeću treba dopustiti promjenu starog načina rada nakon tolikog iskustva i uspjeha koje je dotad postiglo.

Međutim, spor oko Deklaracije između Odbora u Londonu i Vijeća nije bio time riješen. Trumbić će još 27. ožujka 1918. uputiti Vijeću telegram s ovim sadržajem: »Povodom primjedaba sadržanih u vašem pismu od 14. januara t. g. cijenim potrebnim istaknuti slijedeće: Prema komentaru koji je Hinković dao Krfskoj deklaraciji, proizlazilo je da je budućoj Konstituanti pridržano pravo da riješi, da li će država Srba, Hrvata i Slovenaca biti monarhija ili republika. U mojim pismima od decembra prošle godine i januara t. g. naveo sam činjenice kojima je ustanovljeno da je to pitanje riješeno već definitivno u prilog monarhije u samoj Krf. dekl. i razloge, koji su vodili i vode Jugoslavenski Odbor da to pitanje bude po narodu prihvaćeno definitivno prije Konstituante i to odmah u početku narodnog ujedinjenja [...] Tumačenje koje je dao dr. Hinković o gore spomenutoj točki nije pitanje taktike u radu, već zasjeca u jedan od glavnih principa Krf. dekl. Radi toga Jugoslavenski Odbor u svojoj plenarnoj sjednici jednoglasno je zaključio, da ne održava spomenuti komentar dr. Hinkovića i molio, da se odustane od daljnje diskusije u tom pogledu [...] Najodlučnije poričem da sam na tom predavanju (u Ženevi, I. Č.)²¹ ili bilo u kojoj drugoj prigodi dao bilo kakvu izjavu prema kojoj bi u budućoj Konstituanti bilo pridržano pravo da rješava pitanje o monarhiji ili republici. Ja sam nasuprot istakao kako će Konstituanta stvoriti Ustav i riješiti pitanja koja se odnose na unutrašnje uređenje buduće države.«²² Trumbić je u tom telegramu posebno naglasio da se nije nikad mišao u taktiku rada Vijeća nego da je uvijek upozoravao na načelna pitanja.

Napokon je Jugoslavenski odbor zaključio da svome novom izaslaniku u Americi, Bogumilu Vošnjaku, povjeri između ostalog zadatak da s Vijećem nađe kompromis u sporu oko Deklaracije. Vošnjak je u Ameriku ponio zapisnik sjednice Odbora na kojoj se raspravljalo o Hinkovićevu tumačenju. Međutim, ni on nije uspio da nametne Vijeću stav Odbora, a nije niti htio ulaziti u veće polemike nastojeći na taj način sačuvati sklad u Vijeću. Kasnije je i sam, pod utjecajem američkih prilika, usvojio stavove Vijeća o Deklaraci-

²¹ List *La Serbie* u Ženevi (br. 36, 17. IX 1917.) donio je ovu Trumbićevu izjavu: »Ustavotvorna skupština čini jezgru Deklaracije. Sva načela koja su proglašena Deklaracijom nisu drugo nego jedan nacrt, projekt. Ustavotvorna skupština bit će ono tijelo koje će o svemu odlučiti i imati prvu i posljednju riječ. Isto tako će i sva mnogobrojna ostala pitanja koja nisu spomenuta u Deklaraciji biti ispitana i riješena u Ustavotvornoj skupštini [...] Ustavotvorna skupština moći će da se odluči ili za centralizovanu ili decentralizovanu organizaciju države.«

²² Isto.

ciji, ali se o tome nije nikad javno izjasnio nastojeći da tako ostane dosljedan obećanju koje je dao Jugoslavenskom odboru na odlasku iz Londona.

Vošnjak je bio aktivniji u obrani načela Deklaracije među slovenskim iseljenicima. Osobno se sastajao s Kristanom i drugim republikancima i nastojao ih uvjeriti da u tom trenutku treba da se bore za državnu nezavisnost, a tek zatim mogu zahtijevati pogodniju državnu formu. Ne samo što Vošnjak nije imao uspjeha nego su ga republikanci oštro napali a osobito slovenski časopis »Čas«. U pokušaju da otupi oštricu protiv Deklaracije, Vošnjak se obratio Masaryku, koji je u to vrijeme djelovao u SAD i uživao velik ugled među slavenskim iseljenicima. Masaryk je 1. srpnja 1918. dao izjavu u kojoj je istakao da je Jugoslavenski odbor u Londonu legalni predstavnik Jugoslavena Austro-Ugarske i da treba podržati njegovu borbu za rušenje Monarhije. Oslobođenje i ujedinjenje jest glavni cilj, kaže Masaryk. Tvorcima Krfske deklaracije bili su uzori zapadne demokracije, a Deklaracija predviđa za buduću ustavotvornu skupštinu najširi demokratski temelj. Ona je, prema Masaryku, povijesni čin i jugoslavenski političari treba da računaju sa Srbijom i njezinim ustavom.²³ Međutim, ni Masarykova popularnost a ni sadržaj njegove izjave nisu mogli imati nikakav utjecaj na iseljeničke mase.

Američki poslanik na Krfu Percival H. Dodge poslao je tekst Krfske deklaracije State Departmentu neposredno po njenom objavlјivanju. Ona je, prema podacima Victora Mamateya,²⁴ bila podrobno razmotrena u odjeljenju za istočno-evropske zemlje. Međutim, prema istom piscu, s Deklaracijom nije bio upoznat niti predsjednik Wilson a niti američka javnost sve do pred kraj rata.

Razumljivo je da s američke službene strane nije bilo komentara o Deklaraciji, jer u kontekstu američke politike nije tada još bilo predviđeno rušenje Austro-Ugarske. Međutim, Jugoslavensko narodno vijeće nastojalo je da s Deklaracijom upozna američke političare i javnost. Osobit uspjeh u tom smjeru imao je novinar Petar Mladineo, koji je Theodora Roosevelta upoznao s idejama Deklaracije. I američki se tisak znao ponekad osvrnuti na Deklaraciju. Tako je list »The Tribune« od 29. kolovoza 1917. donio Pašićevu obrazloženje Krfske deklaracije što ga je dao za udruženi tisak 1. kolovoza. List je pisao: »Odluka o toj državi pala je nakon dugog vijećanja između raznih ministara, predsjednika srpske skupštine, Kralja i Prijestolonasljednika, sada u Solunu, i ostalih predstavnika naroda, koji dolaze u osnovu«.²⁵ Prilikom boravka Srpske misije »Washington Post« pisao je 13. veljače 1918.: »Krfski sporazum utanačen pred nekoliko mjeseci između srpske vlade i predstavnika jugoslavenskih pokrajina u Austro-Ugarskoj, uveo je jugoslavensko pitanje, jednom za svagda, u oblast praktičnih političara. Stvaranje jugoslavenske države sada je konačno dio planova na čijem realiziranju rade Saveznici«.²⁶

Krfska deklaracija imala je iznimno značenje kao prvi službeni dokument iz kojeg je nedvosmisleno proizlazilo da je službena Srbija za ujedinjenje. Ta je činjenica u iseljeništvu bila veoma važna za sve one koji su se zala-

²³ Bogumil Vošnjak, *U borbi za ujedinjenu narodnu državu*, Zagreb 1928, 327.

²⁴ Victor S. Mamatey, *The United States and East Central Europe*, New Jersey 1957, 115.

²⁵ *Hrvatski svijet*, 30. VIII 1917, br. 2423.

²⁶ *Jugoslavenski svijet*, 16. II 1918, br. 2566.

gali za jugoslavensko jedinstvo. Prije toga bilo je stalnih prigovora Jugoslavenskom narodnom vijeću i Jugoslavenskom odboru u Londonu da je njihov rad uzaludan i da je samo posredno pomaganje velikosrpskih pretenzija. Činjenica da je srpska vlada primila članove Jugoslavenskog odbora i s njima pregovarala o stvaranju zajedničke države, a da je u tom smislu objavljen zajednički dokument, bila je snažno sredstvo u rukama pobornika jugoslavenskog ujedinjenja. To je sigurno jedan od najvažnijih razloga zbog kojih je opozicija jugoslavenskog pokreta s takvom žestinom napala Deklaraciju. Ne oboriti vrijednost tog dokumenta, značilo je za protivnike Jugoslavena priznati da je već polovinom 1917., u slučaju pobjede saveznika, stvar jugoslavenskog jedinstva riješena, i to na takav način kako su to predviđali Jugoslavensko narodno vijeće i Jugoslavenski odbor u Londonu.

Krfska deklaracija jest važan dokument za formuliranje politike saveznika u jugoslavenskom pitanju, koji su u tom smislu dali i odgovarajuće izjave. U američkim službenim krugovima i u dijelu tiska Deklaracija je također izazvala određeno i u tom času moguće zanimanje. U kontaktima s američkim službenim predstavnicima, a i javnošću, predstavnici Jugoslavenskog narodnog vijeća stalno će se pozivati na Krfsku deklaraciju. Što se tiče utjecaja među našim iseljenicima, raspre o Deklaraciji dale su poticaj za kristaliziranje stavova i mišljenja o budućem uređenju zajedničke države.

Veliko značenje Krfske deklaracije bilo je i u tome što je taj dokument zauzeo stajalište i o teritorijalnoj cjelokupnosti naših zemalja i obvezao buduću državu da to postigne u savezničku. Ta je činjenica u iseljeništvu također bila važna, jer je Jugoslavenskom narodnom vijeću davala moćno sredstvo u borbi protiv onih koji su tvrdili da postoji sporazum između Italije i Srbije o podjeli jadranske obale i da inače postoje zasebni teritorijalni interesi Srbije.

Sve su to razlozi zbog kojih je Krfska deklaracija imala pozitivni utjecaj u SAD.

Međutim, Deklaracija je u iseljeništvu imala, kako smo to i vidjeli, teških reperkusija. Objavljena u vrijeme kada je u SAD načelo samoodređenja naroda sve više postajao temelj ne samo službene politike nego i geslo širokih narodnih slojeva, i u vrijeme kada je utjecaj revolucionarnih promjena u Rusiji postajao i u Americi sve očitiji, takva Deklaracija nije mogla zadovoljiti mase iseljenika. Prejudicirajući za buduću državu nekoliko instituta vlasti koji su u to vrijeme postajali sve više nepopularni, ona je stvarno u pridobivanju masa išla na ruku republikanskom i socijalističkom pokretu, koji se u to vrijeme među našim iseljenicima počinje sve snažnije ispoljavati. Republikanci i socijalisti upravo će u borbi protiv nekih odredaba Krfske deklaracije učvrstiti svoj politički temelj, s kojeg će se boriti za iseljeničke mase i na kraju u tome uspjeti.

Osim toga, Krfska deklaracija dala je dovoljno argumenata protivnicima da u njoj upoznaju dokument kojim je srpska buržoazija htjela osigurati svoju moć u budućoj državi, pa je u tom smislu i sklopila sporazum s Jugoslavenskim odborom u Londonu, predstavnikom hrvatske, srpske i slovenske buržoazije u Austro-Ugarskoj. Krmpotić je, napadajući ideju troimenog naroda i zalažeći se za federativnu Jugoslaviju, našao dovoljno argumenata, i to često čvrstih, da takav duh Deklaracije i dokaže. Njemu se također, s dosta uspjeha, priključio i socijalist Kristan.

Iako je poslanik Mihailović izvijestio srpsku vladu da Jugoslavensko narodno vijeće samo taktizira u tumačenju Deklaracije, ipak se pokazalo da pojedini članovi Vijeća imaju različito mišljenje o njoj, a da Vijeće u cjelini podržava Hinkovića, dakle da se i ono zapravo distancira od duha Krfiske deklaracije.

Među crnogorskim iseljenicima Deklaracija nije bila popularna i zbog toga što u njenom stvaranju nisu bili zastupljeni i crnogorski predstavnici. Pupinova interpretacija ponovo je izazvala sumnje među iseljeničkim mansom, ne radi li se zbilja o stvaranju Velike Srbije.

Sve to upućuje na zaključak da je u izvanredno složenim društveno-političkim odnosima u kojima su tada iseljenici živjeli bio potreban dokument o stvaranju zajedničke države koji bi bio posve drugačiji od Krfiske deklaracije. Danas se može raspravljati o tome da li su Jugoslavenski odbor u Londonu, s obzirom na složenu situaciju u kojoj je djelovao, i demokratske snage među srpskim političarima mogli primorati srpsku vladu da pristane na jedan demokratski dokument, osobito s obzirom na monarhiju. Međutim, iseljenici u SAD htjeli su stvaranje jugoslavenske države ne kao sporazum političkih čimbenika nego kao posljedicu revolucionarne akcije samih masa. Tu činjenicu dobro su ocijenili jugoslavenski socijalisti u SAD. Ipak, oni se nisu stavili na čelo te revolucionarne akcije. Bili su zahvaćeni teškom krizom koja je zavladala ne samo u njihovim redovima nego uopće u socijalističkoj partiji SAD nakon ulaska u rat. Međutim, iz njihovih će redova niknuti novi politički pokret za jugoslavensku republiku.

Deklaracijom upoznata je vjernike i javnost. Ovoj usputci u današnjem izdanju i ovog crnogorskog dokumenta je još jedna detaljnija pojava u sklopu jugoslavenskog obraza. Ovo je sjećanje na smotrvu u SAD-u. Ovi putujući dokumenti mogu biti direktni izvor za uključivanje u jednu od najznačajnijih akcija u povijesti jugoslavenske revolucije. Ustvari, u ovoj izdaničkoj obnovi se takođe može vidjeti i iščitavljivo i modernističko učenje za svu vlast. Nije uobičajeno da je politički partijalni dokument, ukratko, u potpunosti razvijen i ustrojen po modelu nekog demokratičnog kluba, ali to je učenje koje je posebno dobro uključeno u deklaraciju. Naime, prema toj deklaraciji, jugoslavenska je sloboda iseljenika u SAD-u, učenje koje je postignuto u potpunosti. No, deklaracija je u potpunosti učenje, učenje koje je postignuto u potpunosti. No, deklaracija je u potpunosti učenje, učenje koje je postignuto u potpunosti.

Kriza jugoslavenskog socijalističkog pokreta u SAD. Pokret za jugoslavensku republiku

Novi položaj Sjedinjenih Država, koji je tokom 1916. bio sve manje neutralan, postavio je pred jugoslavenske socijaliste probleme kojih će rješavanje dovesti do podjele unutar Jugoslavenskog socijalističkog saveza i napisljeku do teške krize jugoslavenskog socijalističkog pokreta u Americi. Wilsonov »preparedness« — zahtjev za povećavanjem vojske i mornarice; pitanje stajaće vojske; naoružavanje, pitanje »obrambenog rata« i rata uopće, glasovanje oko produženja obaveze plaćanja ratnog poreza, sve su to bila pitanja koja su tokom 1916. postajala sve aktualnija za američki socijalistički pokret i Socijalističku stranku, a tim i za jugoslavenski socijalistički pokret i Jugoslavenski socijalistički savez u Americi.

Na početku 1916. Etbir Kristan se u nizu članaka objavljenih u »Proletarcu« počeo blagonaklono odnositi prema postojanju »narodne vojske« i pripremanju »narodne obrane«. Na njegovu je inicijativu udruženje Jugoslavenskog socijalističkog saveza br. 1, u kojem su uglavnom bili učlanjeni Slovenci, uputilo Socijalističkoj stranci prijedlog da se pitanje »narodne vojske« i »narodne obrane« uključi u program stranke. U međuvremenu, predstavnik srpske sekcije u Jugoslavenskom socijalističkom savezu B. Savić pisao je u seriji članaka objavljenih u »Radničkoj straži« u toku travnja: »Ne slazem se s onima, koji u Evropi glasovaše za ratne proračune, ali se isto tako ne mogu složiti ni s onima, koji traže 'mir pod svaku cijenu', ili koji vele, da je socijalna demokracija protiv svake upotrebe oružja i protiv svakog rata«.¹ On zaključuje da prihvata program onih socijalista koji kažu: »Odgoj za opću vojnu sposobnost. Narodna obrana mjesto stajaće vojske. Odluka o ratu i miru pripada izravno narodu ili narodnom zastupstvu«.²

Na istupe Kristana i Savića u ime hrvatske sekcije i dijela srpskih socijalista odgovorio je C. Kutuzović. Prema njemu, »Radnička straža«, kao glasilo hrvatsko-srpske sekcije, mnogo je radikalnija od slovenskog »Proletarca«, jer u vođenju klasne borbe ni u jednom slučaju ne priznaje kompromis. Hrvatski i srpski socijalisti koji podržavaju takvo pisanje »Radničke straže« ne prihvataju oružani put kao sredstvo za oslobođanje radničke klase jer vjeruju da će se radnička klasa prije moći osloboditi osvješćivanjem, nego očekuju

¹ Radnička Straža, travnja 1916, br. 19.

² Na i. mj.

jući moment da socijalizam uzme upravu društva od kapitalizma s puškom u ruci. Prema Kutuzoviću, u društvu postoji evolucija koja će mu dati drugo lice u ono vrijeme kada bude malo kapitalista i mnogo toga u društvenim rukama. S druge strane, teze o otporu s oružjem u ruci su utopija, jer vladajuća klasa neće dopustiti da se narod naoruža i s oružjem u ruci sruši njenu vlast. Preuzimanje vlasti bit će moguće jedino tada kad radnička klasa pošalje u parlament svoju većinu. S tog stajališta Kutuzović kritizira Kristana, stvarnog predstavnika slovenskih socijalista, i Savića, predstavnika većeg dijela srpskih socijalista. Kutuzović se poziva na članke iz »Proletarca« u kojima Kristan između ostalog kaže da [...] nijedan zaključak ne nalaže socijalistima, da za cijenu mira žrtviju što su već izvojevali u interesu radničke klase³ i »da socijalistička stranka ne osuđuje borbu, koja je potrebna, da se zaštite demokracije«.³ Takve tvrdnje Kutuzović naziva pokušajem da se odobri postupak većine njemačkih i francuskih socijalista i da se unaprijed odobri i to da američki socijalisti podu u rat za obranu Amerike. Dalje Kristanu spočitava blagonaklono držanje prema militarističkim paradama u Chicagu i njegovu nepovoljnu ocjenu zimmerwaldske konferencije, o kojoj je rekao da to nije nikakvo »socijalističko zborovanje«.

Kristan se s druge strane okomio na Kutuzovića i »Radničku stražu«, proglašivši ih pacifistima — tj. socijalistima koji hoće kulturnom borbom postići oslobođenje radničke klase, koji niječu da joj je oružje potrebno u njenoj »razumnoj borbi«. Za Kristana je »Radnička straža« predstavnik uto-pijske pacifističke propagande. Socijalistička partija je revolucionarna partija. Svoj cilj ona treba postići osvajanjem političke vlasti, a dio to vlasti je oružje. Uostalom, Socijalistička partija mora znati da će se kapitalisti u krajnjem času poslužiti svim sredstvima da sačuvaju vlast. Zato Socijalistička partija mora biti spremna na istu protumjeru.

Polemike unutar jugoslavenskog socijalističkog pokreta u Americi unesile su razdor i slabile socijalističku akciju. Zbog toga se pokušavalo naći rješenje. Jedan dio Glavnog odbora Jugoslavenskog socijalističkog saveza smatrao je da sporna pitanja nisu predmet za raspravu među socijalistima pa o njima i ne treba voditi polemiku. Ali većina Glavnog odbora podržala je stavove Etibina Kristana. Glavni tajnik Saveza F. Petrić obratio se čak i na tajnika Socijalističke stranke Sjedinjenih Država Waltera Lanfersieka za mišljenje i dobio odgovor da se rasprave o »preparednessu«, militarizmu i ratu mogu voditi u socijalističkim udruženjima i štampi. Na sjednici Glavnog odbora od 8. travnja zaključeno je da se u »Proletarcu« i »Radničkoj straži« dopusti izražavanje jednog i drugog mišljenja.

2. srpnja 1916. održavao se u Chicagu III Jugoslavenski socijalistički kongres u prisustvu 80 delegata. Kristan, koji je u Glavnom odboru Jugoslavenskog socijalističkog saveza, oslanjajući se na slovenske i neke srpske članove, imao jak utjecaj, na Kongresu nije mogao prodrijeti sa svojim idejama. Većina delegata podržala je stajalište hrvatske sekcije pa je u tom smislu donesena i rezolucija u kojoj se između ostalog kaže da se u »preparednessu« jasno nazire ideja da Amerika postane moderna militaristička sila, a jugoslavenski socijalisti treba da ustanu protiv svakog militarizma. »Nikakvog kompromisa s buržoazijom u mirno doba, a još manje u ratno doba, kad nam se hoće silom utuštiti u glavu, da su tobože naši interesi jednaki s interesima naših

³ Na i. mj., 10. V 1916, br. 21.

tlačitelja i izrabljivača«.⁴ U odnosu na jugoslavenski pokret, na Kongresu je istaknuto da treba upozoriti jugoslavenske radnike u Americi » [...] da se ne povlače za kojekakvim londonskim špekulantima, već da sleduju (sic; I. Č.) radu Jugoslavenskog Socijalističkog Saveza, koji već kada dođe za to vrijeme učinit će potrebne korake, da se kod sklapanja mira uzmu u obzir zahtjevi jugoslavenskih naroda u Evropi«.⁵

III Jugoslavenski socijalistički kongres nije zaustavio raskol u socijalističkom pokretu. Štaviše, iako je bila donesena odluka da se rasprave u štampi obustave, raskol se sve više povećavao i dostigao vrhunac na izvanrednom kongresu Socijalističke partije Sjedinjenih Država, koji se održao 7. travnja 1917. u St. Louisu, dan po ulasku Sjedinjenih Država u rat. Kongres je trebao odrediti stajalište Socijalističke stranke prema ratu. Jugoslavenski socijalistički savez nije na Kongresu istupio niti formalno jedinstveno. Hrvatsko-srpska sekacija, ali protivno dijelu srpskih socijalista, istupila je sa svojim vlastitim stavom i izjavom u kojoj je između ostalog istakla: »Sad je najzgodniji trenutak, da Socijalistička stranka odlučno ustane protiv svih međunarodnih ratova [...] da ustane protiv militarizma u svim oblicima, uključivo i protiv takozvane 'narodne vojske' [...] Sad je vrijeme da Socijalistička stranka najčvršće naglasi svoj ideal međunarodnog mira, do kojeg nikako ne može doći putem ratova vladajućih klasa i kompromisa radništva sa gospodarima svijeta, nego jedino putem [...] klasne borbe«.⁶ Slovenska sekacija, naprotiv, u svojoj izjavi ističe: »Socijalistička stranka je Stranka mira, ali njen glavni cilj nije mir, nego socijalizam [...] kao stranka manjine, ona ima tek ograničen upliv u pogledu očuvanja mira. Kad bi ona bila tako jaka, da bi mogla u svakom slučaju zaustaviti ili sprječiti rat, ona bi, naravno, bila tako jaka, da ostvari svoj program [...] pitanje, kako će se svršiti rat, ne može biti bez značenja za proletarijat [...] neistinita je fraza, da su sve buržoaske vlade jednakopasne za proletarijat. Velika je razlika između stare i nove Rusije, prem nova Rusija nije socijalistička država. Nema dvojbe da je na strani centralnih vlasti veći natražnjački duh, nego na strani saveznika [...] Međunarodnost socijalne demokracije ne isključuje nacionalističku pravednost, nego se temelji na njoj i to ne tek zbog etičkih nego zbog praktičnih razloga [...] Američki socijalistički pokret je učinio svoju dužnost što se tiče mirovne propagande. No sada kad se to pokazalo nekorisno, njegova je međunarodna dužnost, da pomogne međunarodnu demokraciju«.⁷

Stav hrvatsko-srpske sekcije bio je u suglasnosti s odlukom većine na Kongresu, dok su Slovenci i dio Srba bili protiv te odluke napustivši Socijalističku stranku. Poslije Kongresa u St. Louisu došlo je do još dubljeg rasjepa u Socijalističkoj stranci, a kad je desnica pod vodstvom Hillquita i Begera uspjela iz partije odstraniti lijevo krilo stranke, koje je za sobom imalo većinu članstva, hrvatsko-srpska sekacija ostala je izvan stranke, dok se slovenska ponovo vratila u stranku.

Ulazak SAD u rat djelovao je snažno na slovenske socijaliste i znatno usmjerio pravac njihova rada. U povodu objave rata Njemačkoj od strane SAD »Proletarec« je 10. travnja pisao da Slovenci nemaju razloga da se drže neprijateljski prema Americi pa upravo radi toga ne zasluzuju da se na njih

⁴ Na i. mj., 5. srpnja 1916, br. 30.

⁵ Isto.

⁶ Na i. mj., 11. travnja 1917, br. 18.

⁷ Isto.

gleda kao na neprijatelje Sjedinjenih Država i prema njima tako postupa. Drugi socijalistički list »Prosveta« pisao je 11. travnja da su Slovenci - američki državljanji u prvom redu Amerikanci, a tek zatim Slovenci. Prema tome, dužnost je Slovenaca kao američkih državljana da pomognu Ameriku u ratu protiv Austro-Ugarske i Njemačke. Oni Slovenci koji nisu američki državljanji moraju se isto tako ponašati i pokazati da su vrijedni pokroviteljstva koje im Amerika sa svojim saveznicima nude za oslobođenje njihove stare domovine. Ali pomoći Slovenaca Americi u ratu, po mišljenju »Prosvete«, ne treba proizlaziti samo iz podaničke lojalnosti, nego iz toga što Sjedinjene Države ne vode osvajački rat, nego rat za pobjedu demokracije, pa je zato dužnost i američkog proletarijata, da se priključi borbi za mir, pravu demokraciju i slobodu svih naroda.⁸

Jedan drugi događaj, ruska revolucija, još više je produbio raskol u jugoslavenskom socijalističkom pokretu u Americi. Za hrvatsko-srpsku sekciju ta je revolucija prije svega posljedica težnje ruskog naroda da se oslobodi carizma i teških gospodarskih prilika, ali prvenstveno težnje za mirom bez kojeg se ne mogu obaviti gotovo nikakve reforme niti pomoći gladnim, izrabljenim i razočaranim narodnim masama. Zato je »Radnička Straža« osudila odluku Kerenskog i njegovih pristaša da nastave rat. Ruski revolucionari trebali su izvršiti veći pritisak na saveznike za zaključenje mira, a kako oni to nisu učinili, Rusija će doći u isti položaj u kojem se nalazila u vrijeme carizma.

Za slovensku sekciju ruska revolucija značila je u stvari ometanje uspešnog vođenja rata. Bit i glavni pokretač revolucije je borba protiv utjecaja njemačkog apsolutizma u Rusiji. »Proletarec« nastoji mirovne inicijative ruske vlade dovesti u sklad s mirovnim ponudama engleske vlade i Wilsonova načela da »ne smije ni jedan narod biti prisiljen živjeti pod vladom, koju si sam ne odabere«. Da bi pokazao neispravnost stavova »Radničke straže« i njenog glavnog urednika Cvetkova, Kristan se poslužio jednim Lenjinovim člankom objavljenim u Zuriku u listu »Jugend Internationale« 1. listopada 1917. Glavne teze iz tog članka jesu: 1. Narodna obrana je stari zavjet socijalista. 2. Socijalisti ne smiju biti protiv svakog rata, ako uopće hoće biti socijalisti. 3. Socijalisti ne smiju biti protiv revolucionarnih ratova. 4. Socijalisti moraju odobravati ratove potlačenih ili kolonijalnih naroda za slobodu.⁹

Po mišljenju E. Kristana, ove teze su bile sasvim u suprotnosti s pacifičkim stavovima hrvatsko-srpske sekcije Jugoslavenskog socijalističkog saveza i njenog glasila »Radničke Straže«.

I odnos prema metodama i borbi za stvaranje jugoslavenske države dalje je produbio razmimoilaženja u jugoslavenskom socijalističkom pokretu u Americi. Ulazak SAD u rat i ruska revolucija znatno su modificirali gledanje na jugoslavensko pitanje unutar slovenske sekcije Jugoslavenskog Socijalističkog Saveza. U broju 513 »Proletarca« objavljen je poziv »Slovencima u Americi«, u kojem se zagovara jugoslavenska federalivna republika i iznosi program koji je u toj republici trebalo ostvariti. Za njegovo ostvarenje moraju se, po mišljenju »Proletarca«, pored socijalista boriti i slobodoumni građanski elementi, uopće svi koji se slažu s tim programom. U tu svrhu je po-

⁸ Na i. mj., 25. srpnja 1917, br. 33.

⁹ Članak je pretiskao list *Proletarec*, 23. X 1917, br. 528.

trebno organizirati sve jugoslavenske iseljeničke novine, koje su spremne podupirati i prihvati jugoslavenski program, okupiti sve potporne, političke i kulturne organizacije za zajedničko djelo. Prema tome, ne govori se više o samostalnoj socijalističkoj borbi nego o proširivanju političke osnove za federalivnu jugoslavensku republiku.

Prihvaćanje suradnje s nesocijalističkim elementima izazvalo je konačno rasulo Jugoslavenskog socijalističkog saveza. Zato je sa slovenske strane došao prijedlog da se Savez podijeli na posve samostalne sekcije, što je i učinjeno nakon referendumu među članstvom i odluke Glavnog odbora Jugoslavenskog socijalističkog saveza od 24. studenog 1917. Po toj odluci svaka je sekcija bila samostalna u svojoj upravi i u svome unutarnjem radu. Na konferenciji hrvatske sekcije održane 2. listopada 1918. u Milwaukee, Wis., zaključeno je da sekcija istupi iz Jugoslavenskog socijalističkog saveza. Slovenska sekcija se još prije 1917. uključila u rad »Slovenskog republikanskog združenja«.

Sredinom 1917. američka vlada počinje s postupnim uvođenjem cenzure štampe. U lipnju iste godine gradsko vijeće Chicaga prihvata rezoluciju kojom se stanovnicima Chicaga zabranjuje svaka kritika vođenja rata. Prema zakonu od 6. listopada 1917. morale su sve inojezične novine imati posebnu dozvolu od pošte da mogu nesmetano pisati o ratu i svjetskoj politici, ili su trebale sve vijesti koje se odnose na rat prevoditi na engleski. Poslije tih odluka, koje su pogodile mnoge jugoslavenske novine u Americi, »Radnička straža« je posve izmijenila svoju fisionomiju, donoseći veoma kratke članke o politici na engleskom jeziku. Ostali pretežni dio lista bio je ispunjen popularno-znanstvenim člancima. Ipak je »Radnička straža« u svojim posljednjim brojevima preštampavala članke iz američke štampe koji su pisani u prilog oktobarskoj revoluciji u Rusiji i time nedvosmisleno pokazivala stav hrvatske sekcije prema toj revoluciji. Zbog tehničkih poteškoća stvorenih američkim zakonom o cenzuri »Radnička straža« je na početku 1918. prestala izlaziti. »Proletarec« je izlazio i dalje, ali do kraja rata bio je zapravo glasilo »Slovenskog republikanskog združenja«. Djelovanje jugoslavenskih socijalista nije od 1917. imalo među jugoslavenskim iseljenicima u SAD većeg uspjeha.

Jedna grupa slovenskih javnih radnika s Etbinom Kristanom na čelu objavila je 29. lipnja 1917. »Čikašku izjavu«, koja je sadržavala osnovu jugoslavenskog republikanskog pokreta u Americi, ističući načelo samoodređenja naroda kao osnovnu tekovinu rata. Izjava upozorava da to načelo ima samo »akademsko obilježje« sve dok u svijetu postoji sustav koji vladama i pojedincima daje vrhovnu vlast nad narodima. Međutim, u zadnjem periodu rata počeli su se rušiti temelji takva nepopularnog sustava. Ruska revolucija, obilježivši samo početak jednog procesa koji neminovno mora naći odjeka i u drugim evropskim državama, srušila je carski despoticam i time riješila svijet jedne od najopasnijih autokratskih sila. Zbog toga je ruska demokracija postala snažan čimbenik za slobodan razvoj civiliziranog svijeta prema demokraciji. Tako je Rusija isticanjem mirovnih uvjeta, u kojima se odbacuje svaka aneksija, sve ratne odštete, i posve jasno traže prava za svaki narod da sam odluči o svojoj budućnosti i sreći postala faktor s kojim treba računati u budućim međunarodnim odnosima, a pogotovo na mirovnoj konferenciji na kraju rata. Ruska revolucija inspirirala je i predsjednika Wilsona, koji je u svojoj noti privremenoj ruskoj vladi iznio ratne ciljeve SAD ističući da se nijedan narod ne smije primoravati da živi pod vladom koju ne želi. Wilsonov

primjer slijedila je i vlada Velike Britanije pokazujući spremnost revidirati ugovore sklopljene među saveznicima prije ruske revolucije. A dobro je poznato, kaže se u Izjavi, da se u nekim od tih ugovora radi o pokrajinama i narodima koje se nije ni pitalo za njihovu volju i želje.

Budući da pravo naroda na autonomnu odluku i izbor poprima realne osnove i konkretnе oblike, dužnost je svakog naroda da zna svoj cilj i da je spreman iznijeti svoje zahtjeve ondje gdje će se oni rješavati. To je dužnost i Slavena, napose onih koji žive u Americi pa imaju mogućnost slobodno govoriti »o svojoj sreći i ciljevima«, što im je bilo u rođenoj zemlji onemogućeno. Zbog toga potpisnici Čikaške izjave, ističući da je neriješeno jugoslavensko pitanje bilo jedan od važnih uzroka rata i da je pravilno rješenje nacionalnog problema jedan od glavnih uvjeta za održanje budućeg mira, izjavljuju što po njihovu mišljenju čini nacionalne ciljeve Južnih Slavena:

1. Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari jesu etnološki jedinstven narod. Ako o tome ima sumnji, onda ih treba rješavati znanstveno, a ne politički.

2. Dijelovi tog naroda živjeli su u prošlosti zasebnim životom, pa su tako nastale razlike ne toliko u jeziku, koliko u stvaranju zasebnih književnosti, kulturnih osobina, običaja i tradicija.

Zbog toga jedino uspješno rješenje jugoslavenskog pitanja jest u političkom ujedinjenju svih narodnih dijelova tako da se svakom od njih dade autonomija »u svim pitanjima koja nisu zajednička obzirom na njihovu narav«. Oživotvorene tog cilja moguće je u političkom obliku Jugoslavenske Federativne Republike. Osim te federativne organizacije koja bi svakom pojedinom dijelu naroda zajamčila posve sloboden razvoj i neovisnost, bez bojazni da će mu se nametnuti kakav centralistički pritisak, potrebno je ostvariti najšira demokratska i ustavna načela. Ujedinjenje Jugoslavena, prema Čikaškoj izjavi, ne može biti uspješno provedeno ni u jednoj do danas postojećoj državi, jer su njihovi interesi suviše antagonistički i takvo ujedinjenje ne bi značilo ništa drugo nego aneksiju. Zato se jugoslavensko ujedinjenje može uspješno postići jedino osnutkom nove državne zajednice u koju svi dijelovi naroda stupaju dobrovoljno. Nova državna zajednica, razumljivo je, ne može biti ništa drugo nego demokratska republika. »Osnutak nove monarhije u vrijeme kada stare monarhije padaju, doveo bi Jugoslavene u strašno protuslovje s današnjim duhom vremena, s triumfirajućom demokracijom i njenim zahtjevima.«

Čikaška izjava bila je prvenstveno upućena slovenskim iseljenicima. Ona je značila apel za stvaranje zajedničke osnove najprije u svih Slovenaca, a zatim i u drugih jugoslavenskih iseljenika za stvaranje Jugoslavenske Federativne Republike. Izjava je, prema njenim autorima, izraz mišljenja većine američkih Slovenaca, koji nipošto nisu proaustrijski orientirani, ali koji nisu spremni ići u novo ropstvo. Tisuće dokaza govore da Slovenci žele ujedinjenje s ostalim Jugoslavenima, ali da ga žele na podlozi slobode i jednakopravnosti.

Izjava je predana štampi da se u javnosti o njoj raspravlja, da se daju kritike i primjedbe, pa da se na taj način vidi koliki i kakav će učinak izazvati taj dokument koji je pretendirao da bude osnovica rada jedne nove organizacije: Slovenskog republikanskog združenja.

Na osnovi brojnih rasprava koje su pokazale da pokret za jugoslavensku republiku ima duboki korijen u slovenskim masama, sazvana je u Chicagu

konferencija 20 delegata, koji su zastupali 7 potpornih, političkih i kulturnih slovenskih organizacija te 6 slovenskih novina, pa su učesnici na sastanku zastupali gotovo sve Slovence u Americi.

U glavnom referatu Etbin Kristan se, obrazlažući i braneći Čikašku izjavu, okomio na politiku Jugoslavenskog Odbora u Londonu. Glavna pogreška Odbora, po njemu, bila je njegova odvojenost od naroda. Zato se i dogodilo da američki Slovenci nisu imali povjerenja u Odbor, pa je i Slovenska liga zbog toga doživjela neuspjeh. Potrebno je znati što narod misli. Kristan to potvrđuje svojim iskustvom stečenim na osnovi trogodišnjih putovanja po slovenskim kolonijama, gdje se on ne samo na predavanjima nego i u osobnim razgovorima uvjerio da pored proaustrijskih orientiranih Slovenaca ima veoma mnogo onih s naprednim shvaćanjima. Oni su jednako raspoloženi protiv austrijskog cara i srpskog kralja, oni su republikanci i po njima se treba ravnati. Kristan, dalje, spočitava Odboru što je dekretno shvaćanje da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, pa je to shvaćanje dobilo političko značenje, iako je to »jezično i znanstveno pitanje koje ne spada tu«. Činjenica je, kaže on, da se nijedan od jugoslavenskih naroda ne želi odreći svoje narodne individualnosti. Dakako, Kristan se s Odborom sukobio i na pitanju monarhije, koju po njegovu mišljenju treba odbaciti. Nije prvenstveni cilj zadobivanje tobožnijih garancija od saveznika za buduću državu. Važnije je uvjeriti međunarodnu javnost da je jugoslavensko pitanje međunarodno i da od njega ovisi budući mir. To treba objasniti i jugoslavenskim iseljenicima u Americi. Zato je Čikaška izjava bila apel na narod, a ne garancija za postizavanje ciljeva koji su u njoj istaknuti. O tim ciljevima i njihovoj realizaciji odlučit će sam narod.

Kristanovu izlagaju suprotstavio se predstavnik Slovenske narodne zveze, Ivan Možina. Za njega je prvenstveni cilj ujedinjenje u jednu državu, a tek nakon toga rasprava o državnom uređenju. Možina je istakao zasluge Jugoslavenskog odbora koje su svima koristile. Odboru treba zahvaliti da je slovensko pitanje postalo poznato u svijetu. Krfska deklaracija, ističe Možina, nije niti ustav niti ugovor da buduća država mora biti monarhijom. O tome će odlučivati narod u Skupštini. Krfska deklaracija je diplomatski čin koji nam jamči da je to najmanje što smo dobili, a lako možemo dobiti i više. Kralj će sankcionirati zakone, a ne zaključke Ustavotvorne skupštine koja će rješavati pitanje monarhije i republike. Možina ističe ulogu Srbije koja je kao nezavisna država priznata u čitavom svijetu, što nije slučaj kod Slovenaca i Hrvata. Srpska vlada zastupa interes Hrvata i Slovenaca protiv presizanja Italije. Kristanu se suprotstavio i drugi predstavnik Slovenske narodne sveze, dr Kern. Podržavajući Možinine stavove Kern se založio za monarhiju zato što je ona u tom času dostupnija od republike. Iako je sam republikanac, Kern je realist pa shvaća da je u tom trenutku pitanje republike suviše idilično i da je sam Kristan velik idealista. Zbog toga Kern apelira na konferenciju da podupre rad Jugoslavenskog odbora i da se priključi Slovenskoj narodnoj svezi. Ali ni Možina ni Kern nisu bili u cijelini uvjerljivi niti su se mogli do kraja suprotstaviti republikanskim shvaćanjima ostalih delegata. Zato su na konferenciji i ostali izolirani.

O Čikaškoj izjavi glasalo se na konferenciji dvaput: najprije o dijelu gdje se govori o republici i tom prilikom su se zastupnici Slovenske narodne sveze uzdržali. Ostale točke Izjave delegati su primili jednoglasno.

Glasanjem o Izjavi formalno je započeo i rad Slovenskog republikanskog združenja, s osnovnim zadatkom da se bori za ostvarenje Jugoslavenske Federativne Republike. U Združenje su imale pristup sve slovenske organizacije koje su priznale načela Čikaške izjave. Svaka je organizacija po pristupu i dalje bila potpuno autonomna u svom radu. Na čelu Združenja nalaze se Centralni i Izvršni odbor, a Združenje je na terenu djelovalo preko svojih lokalnih odbora.

Slovensko Republikansko Združenje već radi samog cilja zbog kojeg je osnovano — rad za Jugoslavensku Federativnu Republiku — nije se ograničavalo u svom programu samo na rad među Slovencima. Okupljanje slovenskih iseljenika oko Združenja bila je samo prva faza u njegovu radu. Da se nije radilo o ekskluzivnoj slovenskoj organizaciji, proizlazi iz same Čikaške izjave: [...] »apeliramo na sve Jugoslavene u Americi koji se slažu s ovim načelima, neka nam pruže pomoć u radu za naš narod.«.

Čikašku izjavu objavilo je nekoliko hrvatskih novina, a istaknuti hrvatski novinar i vlasnik »Novog Hrvata«, Ivan Krešić, počeo je sa sustavnom agitacijom za Jugoslavensku Federativnu Republiku. U rujnu 1917. slijedi i izjava hrvatske sokolske župe »Petar Svačić«, koja u ime svojih šest društava izjavljuje: »Mi Hrvati nećemo krune, nećemo dinastije, nećemo kralja! Hoće-mo i zahtjevamo ispunjenje načela ruske demokracije i riječi predsjednika Wilsona, da i naš hrvatski narod sam odluči o svojoj sudbini, da se ne smije siliti naš hrvatski narod da ide pod vlast koju sam neće«. 1. lipnja 1918. osniva se u Clevelandu »Hrvatsko republikansko udruženje«. Zasluga za to, među ostalima, pripada i Kristanu koji je i sam sudjelovao na osnivačkoj skupštini. Počeci Udruženja su vrlo skromni — imalo je svega 40 članova. U rujnu se osnivaju nova hrvatska udruženja u Chicagu i Ambridgeu, Pa., odakle članovi odsjeka 304 Hrvatske narodne zajednice šalju rezoluciju Lansingu u kojoj traže Jugoslavensku Federativnu Republiku. Na drugoj konvenciji Slovenskog republikanskog združenja donosi se zaključak po kojem Združenje mora pojačati rad među Hrvatima i Srbima, kako bi i oni stvorili što veći broj udruženja, pa da se na taj način stvari mogućnost za osnivanje Jugoslavenskog republikanskog udruženja. Međutim, akcija slovenskih republikanaca potpuno je uspjela samo u slovenskim masama. Sve važnije slovenske organizacije, s članstvom od preko 40.000 ljudi, priključile su se Udruženju. Udruženju su pristupili i Slovenci koji nisu bili članovi nijedne organizacije. Velik broj sljedbenika donosi Udruženju i znatna materijalna sredstva. Slovenska Narodna potporna jednota, najveća potporna organizacija slovenskih iseljenika, na svojoj sedmoj konvenciji u rujnu 1918. donosi rezoluciju prema kojoj »jedino pravično rješenje jugoslavenskog pitanja jest uspostava federativne republike [...] sa narodnom autonomijom za Srbe, Hrvate i Slovence i ostale Jugoslavene, koji se hoće pridružiti republičkoj federaciji«. Konvencija donosi odluku da se Slovenskom republikanskom združenju odobri svota od 10.000 dolara za njegov rad.

Uspjeh republikanske akcije među hrvatskim iseljenicima bio je djelomičan, ne zbog toga što hrvatske mase nisu bile u biti republikanski raspoložene nego zato što je među njima bio dosta jak utjecaj Jugoslavenskog narodnog vijeća i osobno Nike Grškovića. Izvjestan utjecaj imali su još i proaustrijski elementi. Tek u studenom 1918., nakon što je i samo Jugoslavensko narodno vijeće odustalo od borbe za monarhijsku Jugoslaviju, hrvatski iseljenici se aktivno angažiraju u borbi za republiku, pa je zato i uskoro bilo moguće

osnovati Jugoslavensko republikansko udruženje. Zbog vrlo jakog monarhističkog utjecaja srpski se iseljenici nisu nikada u većem broju priključili republikanskom pokretu. Kada je Hrvatsko republikansko udruženje iz Cleveland-a uputilo poziv srpskom socijalistu Saviću da organizira Srpsko republikansko udruženje, on je odgovorio da je najprije potrebno postići oslobođenje i nezavisnost državnih granica, pa tek onda razgovarati o formi države, a sva udruženja koja imaju drugačije mišljenje štetna su za općenarodnu borbu.

Jugoslavenski socijalisti predstavljali su posebnu političku grupu među našim iseljenicima u SAD. Oni su imali realne mogućnosti da se stave na čelo njihova političkog pokreta u toku rata. Po socijalnoj strukturi najveći dio naših ljudi regrutirao se iz seljačkih redova i u Americi se, sasvim prirodno, uključio u radničku klasu. Socijalisti su ih lako mogli pridobiti za sebe. Ipak se to nije u većem opsegu dogodilo, a za to je bilo više razloga. Kriza socijalističkog pokreta u svijetu na početku rata odrazila se, kako smo vidjeli, i na jugoslavenske socijaliste u SAD. Osim toga, jugoslavenski socijalisti nisu imali određeni i ujednačen stav prema jugoslavenskom nacionalnom pitanju. S druge strane, jugoslavenski socijalisti su djelovali u okviru socijalističke stranke SAD i svi stranački i politički potresi u njoj neposredno su se odražavali i na Jugoslavenski socijalistički savez, pa je ta stranka po ulasku SAD u rat proživjela tešku krizu a s njom i Savez.

Spomenuti razlozi bili su presudni da se jugoslavenski socijalisti nisu mogli staviti na čelo jugoslavenskog političkog pokreta. Inicijativu za to preuzele su nesocijalističke iseljeničke organizacije kojima je, kako smo vidjeli, uspjelo već na početku 1915. sazvati vrlo reprezentativan zbor u Chicagu. Socijalisti su se u tom pogledu stvarno našli u opoziciji prema akciji za stvaranje jugoslavenske države.

Tu činjenicu odlično je uočio Etbin Kristan, svakako najsposobniji i najaktivniji naš socijalist u SAD. On je ocijenio da treba proširiti političku osnovicu oko koje će se okupiti ne samo socijalistički raspoloženi iseljenici nego i druge progresivne političke skupine u iseljeništvu. Čikaška izjava iz 1917. jasan je pokušaj u tom pravcu. Međutim, ni Kristanu nije pošlo za rukom da se odmah stavi na čelo jugoslavenskog pokreta. U početku je pridobio velik dio Slovenaca okupljenih u Slovenskom republikanskom združenju i samo dio Hrvata. Ali kako se rat primicao kraju, tako je i republikanski pokret zadobivao sve veći broj pristaša.

Jačanje republikanskog pokreta značilo je veliku zapreku radu Jugoslavenskog narodnog vijeća. Problem je postao još aktualniji kad se pred Vijeće postavilo nekoliko teških pitanja koja su za rad Vijeća bila velika zapreka, a s druge strane išla u prilog republikancima. Sukob Vijeća s Mihajlom Pupinom i posljedice što ih je među iseljenicima izazvao boravak Srpske misije potkraj 1917. govore o tome sasvim jasno.

Sukob Jugoslavenskog narodnog vijeća s Mihajlom Pupinom

izvještaj je uveden u sastavu djele očuvane u knjizi „Složni i teški put do nezavisnosti“ (1921.), u kojoj se ističe da je Mihajlo Pupin bio jedan od najvećih srpskih emigranata u Americi, a njegova politička i kulturna aktivnost je bila izuzetno važna za razvoj srpske emigracije i jugoslavenske komunitete u Americi. Uz to, Pupin je bio i jedan od prvih srpskih emigranata koji su se u Americi organizirali u političke stranke, a njegova stranka, „Srpsko narodno društvo“, je bila jedna od najvećih i najutjecajnijih političkih stranaka u jugoslavenskoj emigraciji. Pupin je takođe bio jedan od prvih srpskih emigranata koji su se u Americi organizirali u kulturne i kulturno-umjetničke organizacije, a njegova stranka je bila jedna od najvećih i najutjecajnijih kulturnih i kulturno-umjetničkih organizacija u jugoslavenskoj emigraciji. Pupin je takođe bio jedan od prvih srpskih emigranata koji su se u Americi organizirali u kulturne i kulturno-umjetničke organizacije, a njegova stranka je bila jedna od najvećih i najutjecajnijih kulturnih i kulturno-umjetničkih organizacija u jugoslavenskoj emigraciji.

Dio srpskih iseljenika, koji su se okupljali u savezu »Sloga« i oko nekih srpskih listova, pogotovo oko »Srpskog dnevnika«, često su zagovarali ideju Velike Srbije i zalagali se za njeno oživotvorenenje. Iako sve do 1917. nije otvoreno zastupao takve koncepcije, ipak se znalo da je Mihajlo Pupin njihov glavni oslonac i zagovornik. Zato se od samog početka rata govorilo o »pupinovštini« kao o političkoj ideji, a nju je obrazlagao Milan Jevtić na stupcima »Srpskog dnevnika« čitavo vrijeme rata.

Prema Jevtiću, »pupinovština« je sasvim jasna i precizna realizacija jugoslavenske ideje: svim Jugoslavenima treba da budu u jednoj državi, a ta država treba da je prožeta srbjanskim stvaralačkim duhom. O tome je Pupin, kaže Jevtić, u srpskim i engleskim novinama toliko pisao, a to su ispovjedali i svi oni srpski iseljenici što su u Americi zagovarali »pupinovštinu« koja nije namijenila jednaku političku ulogu svim Jugoslavenima u stvaranju Jugoslavije. To politika ne čini. Ona izjednačuje građane u već stvorenoj državi. Povijest daje prvenstvo onim narodima koji su ga stekli svojom povijesnom ulogom. U tome Srbi, Hrvati i Slovenci nisu bili nikada jednak, niti će biti sve dotle dok ne dođe još jednom vrijeme od 1804. do dana prvog svjetskog rata, a Hrvati i Slovenci u tom i takvom razdoblju ne pokažu ono što su pokazali Srbi. Država Srbija je ne jedan od ortaka u borbi za naše oslobođenje i ujedinjenje, već stvarni, poviješći i cijelokupnim položajem buduće države, vođa zajedničke borbe za oslobođenje i ujedinjenje. U kalendaru »Carevina«, u članku »Srbija — wrong or right«, Jevtić piše: »Pokušat ćemo da učinimo nešto drugo. Da ovom prilikom tačno i jasno izrazimo osnovnu ideju vodilju, koja nam je stajala pred očima od samog pokretanja 'Srpskog Dnevnika', pa do danas. Od samog početka svog, pa do danas, 'Srpski Dnevnik' imao je ciglo jedno načelo i ono se zvalo — Srbija [...] srpstvo u Americi, naša Mala Srbija, skovala je svoja dva oružja: svoju neutaživu mržnju prema Austriji i svoju neutaživu ljubav prema Srbiji. Od tada do danas svesno i čestito srpstvo u Americi zna za jednu Mojsijevu tablicu, onu na kojoj piše: 'Da ne ima ini bozi razje-Srbije!' Onda su došli drugi dani, koji su ceo život Srba u Americi podelili u ova dva pitanja: Da Srbi u Americi od kojih je devet desetina iz habzburške monarhije, priznaju Srbiju kao svoju zemlju? Ili da mimo Sr-

bije traže 'bolje i lepše?' 1912, 1913, 1914, 1915. i 1916. godine ta dva pitanja slila su se u jedno, koje je glasilo 'Uz g. M. Pupina ili protiv g. M. Pupina'.¹

Sam je Pupin često u tisku iznosio svoje koncepcije o budućoj državi. On nije nikada prihvatio ideju jedinstvenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. O budućoj Jugoslaviji uvjek je govorio kao o državi koja će biti stvorena pod egidom Srbije. Tako je u članku »Naša Jugoslavija«, objavljenom u »Srbo-branu« 15. travnja 1915., u kojem je podržavao Čikaški sabor, pisao da je s obzirom na postojeći separatizam koji postoji među Srbima, Hrvatima i Slovencima potrebno dati im sve povlastice koje bi se slagale s postojećim osobinama i težnjama i na taj način slomiti separatizam. Prema mišljenju Pupina, rat je zatekao jugoslavenski pokret jer je došao prerano pa postoje još velike razlike između pojedinih dijelova naroda, a potrebljeno je pametno postupiti da se te razlike uklone. Pupin doslovno kaže: »Dakle federaciju narodnih dijelova — odnosno naroda kao cjeline — a ne federaciju triju posebnih (autonomnih) država, jer jasno je, da će pokrajinske međe izgubiti svoj dosadašnji značaj podijeljenosti; dakle jednu zajedničku državu s jednim ustavom za sve i s povlasticama, koje odgovaraju posebnim osobinama tih narodnih dijelova«.² U drugom članku objavljenom u »Srbo-branu« Pupin idealizira lokalnu autonomiju u Srbiji i uspoređuje ju sa švicarskom federacijom i državnim uređenjem Velike Britanije: »[...] tako se može i Srbija smatrati kao federacija pojedinih okruga u Srbiji. To je baš ono federalivno pravo, koje smo mi Srbi, Hrvati i Slovenci u Austro-Ugarskoj tražili od Nijemaca i Mađara, ali ga nismo nikada dobili«.³

Još u prvim danima rata Niko Gršković je preko »Hrvatskog svijeta« napadao Pupina zbog šovinističkih izjava u američkom tisku. Ali do većih razmimoilaženja tada nije dolazilo, a niti u vrijeme boravka Franka Potočnjaka u SAD, koji je srpskim iseljenicima pokazivao punomoć što ju je za svoju akciju dobio od srpske vlade pa je na taj način pridobio Srbe za zbor u Chicagu. Međutim, neposredno poslije zbara, Jevtić se distancirao od politike proklamirane na zboru. On će kasnije u »Banatskom Glasniku« napisati: »Trebalo je čitavo vrijeme rata braniti pijemontsku ulogu Srbije«.⁴

Način na koji je Jevtić branio pijemontsku ulogu Srbije nanosio je velike neprilike jugoslavenskom pokretu i izazvao zabrinutost u redovima iseljeničkih pravaca. Milan Marjanović i Niko Županić u jednom izvještaju Jugoslavenskom Odboru u Londonu⁵ kažu kako je jugoslavenski pokret u Americi došao u vrlo težak položaj zbog sistematskog zadirkivanja i netaktičnog pisanja urednika »Srpskog dnevnika« u New Yorku Milana Jevtića. List je podupirao Pupina u sporu s protivnicima u savezu »Sloga«, pa se smatra njezinim organom, a Pupin kao počasni konzul Srbije smatrao se službenim tumačem njene politike. Istina, kaže se u izvještaju, Pupin je izjavio da ne odgovara za to pisanje, da ga nastoji spriječiti, ali da ne uspijeva, a sam je list bio primoran objaviti da piše u svoje ime. Ipak, široke iseljeničke mase, i

¹ Srpski narodni kalendar *Carevina za prostu godinu 1918.* Uredio Milan Jevtić. Izdanie srpske knjižare Boža Ranković, New York, 86.

² *Hrvatski svijet*, 24. IV 1915, br. 1694.

³ *Srbo-bran*, 2. IX 1915, br. 3306.

⁴ *Banatski glasnik*, 9. VIII 1922, br. 165.

⁵ Izvještaj M. Marjanovića i Nikole Županića: *Srpski dnevnik*, Jugoslavenski pokret i Hrvati, AJAZU — AJO, sv. 97.

hrvatske i srpske, smatrali su te izjave neiskrenima, a pisanje »Srpskog dnevnika« stvarnim tumačenjem srpske politike. Proaustrijski tisak preštampavao je članke iz lista kao dokaz za svoju tvrdnju o imperijalizmu Srbije i na taj način pridobivao za sebe hrvatske iseljenike.

Svi pokušaji, posredni i neposredni, javni i tajni, da se takvo pisanje obustavi, ostali su bez uspjeha. Pisanje »Srpskog dnevnika« podijelilo je srpske iseljenike. Dok su Pupinovi protivnici suradivali s Hrvatima i Slovincima, dотле su njegove pristalice to odbijale. U takvoj, veoma nezgodnoj, situaciji stradavala je akcija i ideja jugoslavenskog jedinstva.

»Srpski dnevnik« je sustavno i na zajedljiv način kritizirao jugoslavenske pravake u Americi i umanjivao značenje izjava srpskih političara u Evropi. Izjave Pašića u londonskom »Timesu« nazivao je neautentičnim i umanjivao njihov efekt među iseljenicima. Izjave predstavnika srpske skupštine u povodu boravka članova Jugoslavenskog Odbora u Nici nije uopće objavio. Marjanović i Županić u izvještaju traže od Jugoslavenskog Odbora u Londonu da djeluje na Pupina tako da se izmjeni ton pisanja u »Srpskom dnevniku«. U njihovu izvještaju nalaze se neki citati iz »Srpskog dnevnika« koji su nam dragocjeni za razumijevanje tog sukoba.

»Srpski dnevnik« objavio je 14. ožujka 1916. članak »U dvanaestom času«, koji je zapravo i bio početak otvorenih polemika. U članku se kaže: »Iznosimo članak 'Njujorske tribune' (o zahtjevima Talijana na naše primorske krajeve; I. Č.), činimo to zato, da još s prve ukažemo [...] na one nesretnike, koje ni najveći svetski potres nije bio u stanju da izleći od stare hrvatske bolesti: da lažu prvo sebe, pak onda ceo svet. Hrvati su sve i sva: Oni su bili zid hrišćanstva, oni su pronašli jugoslavensku ideju, oni su u Londonu učinili ovo i učinili ono. Sad tim i takvim Hrvatima Italija hoće da uzme Dalmaciju [...] Život jednoga Senegalca danas je vredniji u ovoj vojni no sva skupa 'slavna vlastela hrvatska'. Jedan obični Kalabrez ili Sicilianac danas je vredniji no svи Frankopani i Zrinjski [...] S druge strane naš divni 'vođa jugoslavenski', dr. Bijankini, poziva svoje stado da ne bere brigu ni za što drugo, do li da njega pošalje na mirovni kongres, da on pokaže tamo staro pravo Hrvatske.«

Od početka 1915. proaustrijski tisak najviše se koristio za svoju agitaciju zahtjevima Italije tvrdeći da su Srbija, Jugoslavenski Odbor i jugoslavenski pravaci u Americi predali naše primorske krajeve Italiji. Proaustrijski listovi za svoje tvrdnje obilno su iskoristili pisanje Milana Jevtića, koji je otvoreno optuživao Bijankinija da je Dalmaciju prodao Viktoru Emanuelu. Tako u broju od 31. kolovoza 1916. »Srpski dnevnik« donosi članak: »Srpski Dnevnik« i »Hrvatski Svijet«, u kojem piše: »Od kako je ovaj rat počeo, austrijskim novcem plaćena hrvatska štampa strahovito napada Srbiju. Grdi sve: i 'Boga vlaškoga' i 'Kralja ciganskoga'. Pošto je sve to čudo sasuo u lice srpskim useljenicima u Americi, diže se jugoslavenski pokret u Americi i tolkuje: Mi nećemo Veliku Srbiju, pobunićemo se u Velikoj Srbiji, mi hoćemo Jugoslaviju. Jedni je grde, a drugi je prekrštavaju. Samo što ne kažu: Udrite što bolje možete, a mi ćemo učiniti 'resto'«. Jevtić započinje 9. rujna 1916. polemiku s »Hrvatskim svijetom« člancima »Karte na stol«. On piše: »Mi peremo ruke u cijeloj ovoj stvari. Mi smo činili svoju dužnost: Branili smo mučeničku Srbiju [...] Bili smo prinuđeni da suzbijamo Bijankinijevu teoriju o federaciji, Matanovićevu teoriju o 'gutanju' Crne Gore i Hrvatske, Radosavlje-

vićevu teoriju o republici, Unkovićevu teoriju o 'revoluciji u Velikoj Srbiji', Marjanovićevu teoriju o 'nemogućnosti Velike Srbije i o sreći što je pregažena Srbija'.«

Bijankini je za hrvatski tisak napisao prikaz Watsonove knjige o Slave-nima, Nijemcima i Mađarima i knjigu najtoplje preporučio iseljenicima. Jevtić se okomio na Watsonovu tvrdnju da će naše ujedinjenje biti najefikasnije na zajedničkoj osnovi, a ne na jednostranoj hrvatskoj ili srpskoj bazi, pa je napisao: »Seton Watson je calov jedan običan. On vredi kao naučnik samo zato, jer piše o stvarima koje nitko drugi ne zna u Engleskoj. A Englezi su ušli već u poslovnicu sa svoga nepoznavanja prilika u Evropi. Pre nekoliko godina Seton Watson dizao je Mađare do nebesa, pa je onda ostavio Mađare. Samo Srbe vazda je imao na zubu. Zato ga, možda, Dr. A. Bijankini ovako toplo i preporučuje. Zato se, možda, i štampaju onolike hiljade njegovih knjiga — da se dokaže kako je srpska baza jalova. Takve učenjake mi Srbi možemo da zadenemo za pojas, pa im dovikujemo: ostavite vi nas na miru.«

Dok je hrvatski tisak suzbijao proaustrijsku propagandu dokazujući kako je Srbija demokratska država, a njena dinastija slobodoumna i ustavna, dotle je na primjer u »Srbobranu«, organu saveza »Sloga«, Jevtić pisao: »Stožerno pitanje u celoj toj stotečnoj borbi (u Srbiji) bilo je ovo: da li je moguće da se u Srbiji učvrsti središnja vlast, centralistička bez koje nema države. Od rešenja toga pitanja zavisila je budućnost Srbije, celog srpskog naroda.«

Koncepcija jake centralističke države bila je omiljena tema Milana Jevtića i on ju je uvijek suprotstavljaо jugoslavenskoj koncepciji države, koja mu je u svojoj biti bila suprotna. Kad mu se hrvatski tisak u tome suprotstavljaо, on je pisao: »Čitavo stoteče boluje čovečanstvo od jedne gadne bolesti: bolećivog sentimentalnog demokratizma. Pričalo se i još se priča: država je radi naroda, a ne narod radi države, te jedini je zadatak države da ujedini sva sela i zaseoke u kojima se nalazi maškar i jedan 'katun' sa čobaninom koji pripada tom narodu. Glupost, i više nego to. Glavni je posao države, da se brine za dobru vojsku [...] Demokracija znači samo jedno: da ceo narod primi na sebe dužnost da brani granicu. Sve drugo je sporedna stvar.«

Dok su jugoslavenski listovi dokazivali iseljenicima da se svi Jugoslaveni moraju oslobođiti i ujediniti na načelima nacionaliteta i demokracije, uključujući i naše Primorje, dotle je Jevtić pisao da Hrvati moraju sebi izbiti iz glave da će u ratu biti spašeni svi primorski krajevi, a poslije rata da se više neće narodnosna pitanja ni rješavati. Dok je hrvatski tisak vodio tešku borbu protiv proaustrijskog, nakon ulaska Talijana u Goricu, »Srpski dnevnik« donio je vijest o tome: »Danas talijanska konjica goni austrijske pržibabe, koji begaju glavom bez obzira ispred ponosne dece starog Garibaldija. Sa Goricom palo je savojskim vitezovima u ruke 30.000 austrijskih zarobljenika. Čim razjure austrijske gavrane sa Soče, talijanski heroji poći će put Trsta.«

Dok su se jugoslavenski iseljenici borili protiv austrijskih agenata i donosili rezolucije u prilog spasavanju svih naših krajeva, »Srpski dnevnik« je 3. kolovoza 1916. pisao: »Srpska vlada ni do sada nije tražila nikakvih rezolucija jugoslovenskih iz Amerike. Sve te rezolucije do sada su tražene od Jugoslavenskog Odbora u Londonu. I taj posao svršen je već odavno. Uopće cela ova stvar svršena je još na proletnoj konferenciji Saveznika u Parizu. Jugoslovensko je pitanje uglavnom već rešeno među Saveznicima.« Kako se u iseljeništvu znalo za Londonski ugovor i kako je »Srpski dnevnik« pisao protiv

rezolucija, omalovažavajući i njih i zahtjeve Jugoslavenskog odbora, tvrdeći da iza svega toga ne стоји Srbija, učinak takva pisanja bio je veoma loš među iseljenicima.⁶

Dok je jugoslavenski tisak pisao o tome kako se javilo mnogo dobrovoljaca u srpsku vojsku, da je bilo prebjega, da su se Slaveni predavali u Rusiji i Srbiji i da se u Srbiji dobro postupalo sa zarobljenicima, dotle je Jevtić 29. ožujka pisao: »Od tolikih srpskih, hrvatskih, čeških oficira u austrijskoj vojsci ne nađe se ni jedan jedini, koji bi imao u svojim prsim srca starih naših junaka, da pređe na našu stranu. Čak i onda kada su silom zarobljeni u Srbiji, oni su čekali, da im šamarima Srbi skidaju cesarske znače sa kape.« Time je Jevtić optuživao jugoslavenski tisak za tobožnje laži, obeshrabriava mase, a proaustrijskim listovima davao novi materijal, kako Srbi šamaraju zarobljene oficire.

Kada je Milan Marjanović u »Hrvatskom svijetu« napisao članak »Da li je moguća Velika Srbija« i dokazivao nesvrshodnost i nemogućnost ostvarenja te ideje, onda je Jevtić 22. srpnja u »Srpskom dnevniku« odgovorio: »Da li je moguća Velika Srbija? To pitanje ne postoji. Ruski car i francuski socijaliste vele: da. Pitanje: Što bi bilo s pravoslavnim Srbima koji bi ostali izvan granica Velike Srbije? Odgovor: Dve im volje, ko boračkom kadiji: ili da ostanu gde su, pa što im bog da, ili da se presele u Srbiju. Pitanje: Što će biti s Hrvatima i Rumunjima koji će se zateći u Velikoj Srbiji? Odgovor: I njima do volje ko boračkom kadiji: ili da ostanu ili da sele. Pitanje: Što će biti ako dode do bune Hrvata, Arnauta, Rumuna, Muslimana i Bugara? Odgovor: Na to pitanje dat će odgovor srpska žandarmerija, jer je njen posao da se brine da u državi ne bude bune. Ovim smo u isto vreme odgovorili i na pitanje: Što će biti od Srbije ako onih 5,200.000 Jugoslovena van Velike Srbije posluže kao materijal za spletke. S te strane neka se nitko ne brine za Srbiju. Od 1. augusta Srbija je taman toliko velika i broj taman toliko stanovnika koliko Rusija, Francuska, Engleska, Belgija, Crna Gora i Srbija skupa.«

Iz gornjih citata, što su ih Marjanović i Županić unijeli u izvještaj Odboru, vidi se da je postojala razlika između »Srpskog dnevnika« i »Srbobranu« s jedne i jugoslavenskog iseljeničkog pokreta kao cjeline s druge strane i to u načelu, u metodi, taktu i načinu djelovanja. To se dogodilo baš u vrijeme kad se protujugoslavenska propaganda angažirala da Hrvate i Slovence odvoji od Srbija, jer bi Italija tobože radije prepustila Istru i Dalmaciju samo nezavisnoj Hrvatskoj i nezavisnoj Sloveniji. Istodobno je izašla i Krmpotićeva knjiga »Pravo Hrvatske na Bosnu« na engleskom jeziku. Sve to skupa veoma je otežalo rad jugoslavenskom pokretu. Iako je Jevtić izjavljivao da piše samo u svoje ime, ipak njegove veze s M. Pupinom davale su autoritet takvom pi-

⁶ Dakako da je proaustrijska propaganda vješto iskoristila ovaj sukob u jugoslavenskom pokretu. Proaustrijski list *Hrvatski rodoljub* u članku »Srpski dnevnik i jugoslavenski vode« pisao je: »Mi smo više puta u našem listu naglašavali objektivno pisanje Srpskog Dnevnika u jugoslavenskom pitanju. Mi smo priznali i priznajemo da urednik Srpskog Dnevnika, Jevtić, rođeni Srbijanac, želi i teži sa svojim člancima natočiti koli srpskom toli hrvatskom narodu čisto vino, i da je radi toga daleko od njega svako opsjenjivanje i zavaravanje [...] On uređuje Srpski Dnevnik u pravom smislu i ne žaca se otvoreno i iskreno reći: Popu pop — a bobu bob! Stojec na tako čisto srpskom stanovištu Srpski Dnevnik je otvoreno poručio jugoslavenskim vodama, koji su se preduzeli hrvatski i slovenski narod radi svog biznisa za nos vući sa svojom jugoslavenskom naukom o samostalnoj 'Jugoslavenskoj državi': Ne zavaravajte hrvatski i slovenski narod jugoslavenskom državom. Danas se bori srpski seljak, a što se sutra osvoji bit će srpsko!« (*Hrvatski rodoljub*, Pittsburgh, 10. III 1917.)

sanju, pa su i posljedice bile veće. Marjanović i Županič završavaju izvještaj riječima: »Naša borba postaje tako teža, jer dolaze neprijatnosti s dviju strana pak zato i vladaju poteškoće da se vide veći uspjesi te borbe«.

Na pisanje »Srpskog dnevnika« reagirao je između ostalih »Hrvatski svijet« i 2. lipnja 1916. upozorio čitaoce da Jevtić već nekoliko mjeseci uporno, na netaktičan način, nestvaran i netočan, zadirkujući ličnosti, raspravlja o pitanju odnosa između Hrvata i Srba u Americi i u budućoj zajedničkoj državi. List ističe da hrvatske novine nisu htjele s njim voditi polemiku, ali je narod ostao zbumen jer protivnici jugoslavenskog ujedinjenja prikazuju stvar tako kao da je to pisanje mjerodavno za mišljenje čitavog srpskog iseljeništva u Americi i da odgovara čak mišljenju Pupina na čijoj je strani »Srpski dnevnik« u sukobu unutar saveza »Sloga«, a tim i intencijama Srbije čiji je on počasni konzul u Americi. »Hrvatski svijet« upozorava da Jevtićevo pisanje sustavno podgrijava separatizme na hrvatskoj, srpskoj i slovenskoj strani.

Još 1915., prilikom svog boravka u Americi, Nikolaj Velimirović pokušao je srediti odnose u srpskom iseljeništvu. Na njegovu intervenciju objavili su M. Pupin i P. Radosavljević zajedničko saopćenje Srbima u Americi za Vidovdan. U saopćenju je istaknuto da treba likvidirati podijeljenost i rasprave među Srbima; sve srpske organizacije, društva i klubovi treba da se takmiče samo u rodoljubnom radu, a svaki pojedinac treba odgovarati svojoj srpskoj dužnosti kako najbolje može.

U godini 1916. takoder su poduzeti naporci da se uklone rasprave među srpskim iseljenicima, kako bi mogli postići potpuno jedinstvo s Hrvatima i Slovincima. Tako su Bijankini, Gršković, Marjanović, Pupin i Županič u mjesecu lipnju objavili manifest za iseljenike u kojem su apelirali na jedinstvo. U manifestu se kaže da je Srbija predstavljena srpskom vojskom, prijestolonasljednikom, vladom i članovima skupštine, a Jugoslaveni iz Austro-Ugarske Jugoslavenskim odborom u Londonu, svjesnom emigracijom i tisućama dobrovoljaca. Jugoslavenski odbor u Londonu priznat je od svjesne emigracije u Sjevernoj i Južnoj Americi, povjerljivo ovlašten od naroda i rodoljuba u domovini, uvažen kod predstavnika svih saveznika pa radi u suglasju s predstavnicima Srbije, te je njegov rad javno odobren od Pašića i prijestolonasljednika. »Red je gurnuti na stranu svaki separatizam da ne nastrada cijelinu i svaki pojedini dio naroda«.⁷

Najozbiljnije napore na sređivanju situacije među srpskim iseljenicima učinio je Milan Pribićević neposredno po svom dolasku u Ameriku. Prema izvještaju što ga je poslao Jugoslavenskom odboru u Londonu 8. prosinca 1916., on je na rješavanju razmirica među Srbima radio cijeli mjesec listopad i početak studenoga. Kao ovlašteni predstavnik srpske vojske i vlade imao je autoritet kojim je uspio postići stvaranje baze za ujedinjenje svih srpskih organizacija u Americi. Dakako, veliku ulogu odigrao je pri tom i srpski poslanik Mihailović po svom dolasku u Ameriku. Prvi rezultati pokazali su se na početku 1917. U New Yorku su se 4. veljače sastali predstavnici svih srpskih organizacija i na zajedničkom sastanku odlučili osnovati Srpsku narodnu obranu. Na tom sastanku primljeni su ovi zaključci:

1. Da se u Americi stvori jedna široka Srpska narodna obrana koja bi odgovarala Srpskoj narodnoj obrani u Srbiji i bila njezinim sastavnim dijelom.

⁷ *Hrvatski svijet*, 8. VI 1916, br. 2045.

2. Da Srpska narodna obrana izabere odmah privremeni Glavni odbor u kojem će u prvo vrijeme biti prisutni izaslanici srpskih organizacija. Taj privremeni Odbor treba se pretvoriti u stalni i proširiti tako da u njemu budu zastupljene sve stranke i grupe srpskog narodnog življa u Americi, kako to zahtijeva organizacija Srpske narodne obrane u Srbiji.

3. Glavni odbor pristupit će odmah stvaranju Centralnih odbora Srpske narodne obrane po većim gradovima i mjesnih odbora po iseljeničkim kolonijama.

U Glavni odbor ušli su M. Pupin kao predsjednik, Simeun Mamula kao potpredsjednik, Tomo Srzentić kao blagajnik i Miloš Trivunac kao glavni tajnik. Na sastanku je također zaključeno da se Centralni odbor Srpske narodne obrane u New Yorku obavijesti da ovaj novi Glavni odbor Srpske narodne obrane priznaje s najvećim zadovoljstvom rodoljubni, odani i uspješan rad Centralnog odbora Srpske narodne obrane i da izražava težnju da taj Odbor i ubuduće ostane vjeran »svetoj srpskoj zadaći«. Tajništvu Glavnog odbora stavljeno je u dužnost da u što kraćem vremenu skupa s Milanom Pribićevićem izradi nacrt za organizaciju rada koji će se naknadno podnijeti članovima Glavnog odbora i usvojiti kao stalan ustav organizacije.

Sporazum među Srbima imao je velikog odjeka u iseljeničkom tisku. »Američki srbobran« od 19. veljače 1917. donosi članak: »Braćo širom Amerike, udaren je temelj Velikoj Srpskoj Narodnoj Obrani u Americi u nedelju 4. februara [...] Temelj taj udarili su za Milanom Pribićevićem svi predstavnici srpskih organizacija u Americi. Prva zgrada je podignuta u Njujorku, a druge imaju da se dignu u svim gradovima gde su Srbi naseljeni. Prvi odbor je izabran u Njujorku, a drugi će se birati ustanovljenjem ove ustanove u drugim mestima. Rad je već počeo i uzeo velikog maha. Naš list, kao i svi drugi srpski listovi postali su organi Narodne Obrane, koja je deo Narodne Obrane u Srbiji [...] Glavni predsednik Narodne Obrane je general Janković, a svi predsednici ovde u Americi su njegovi namesnici [...] Za sabiranje novca i druge poslove dat će uputstva Glavna Kancelarija Narodne Obrane«. List »Ujedinjeno srpstvo« također se solidarizirao s osnivanjem Srpske narodne obrane izjavljajući da će savjesno shvatiti svoju srpsku rodoljubnu dužnost i učiniti sve što može za bolji uspjeh Srpske narodne obrane. »Američki srbobran« donio je 17. veljače uvodnik pod naslovom »Početak velikog rada« i s velikim odusevljenjem pozdravio početak ujedinjenog srpskog rada. I ostale srpske novine pozdravile su inicijativu za zajednički rad. Hrvatski tisak je pokazao posebno zadovoljstvo zbog izmirenja Srba. List »Hrvatski svijet« u članku »Jedinstvo Srba u Americi« pisao je: »Prošle nedjelje sastali su se u Srpskom domu u ovom gradu predstavnici svih srpskih organizacija u Americi i na tom sastanku koji je, na prijedlog Milana Pribićevića, vodio Pupin, došlo je do lijepih zaključaka [...] Ako se uvaže trvjenja koja su do sada poстојala, a koja su sprječavala uspješan i koristan rad [...] ovi zaključci od neprocjenjive su vrijednosti i mi ne možemo, nego da im se radujemo; radujemo se jednom velikom dobitku braće naše, koji dobitak jednako i mi osjećamo.«

Nastojanje da se likvidiraju razmimoilaženja među Srbima obeshrabrilo je srpske separatiste. U jednom pismu, što ga je preko Nike Županića poslao u London Nikolaju Velimiroviću, Jevtić se tuži na Pribićevića da ga je optužio da radi za bugarsku obavještajnu službu. Jevtić završava pismo: »Kako da se

drži: da li i dalje da se borimo protiv propagande, koja u smrti Srbije gleda uskrs Jugoslavije, ili da položimo oružje i priznamo da je Srbija za uvek sahranjena.«⁸

Pribićević i Mihailović smatrali su da će u srpskim organizacijama doći do čvršćeg jedinstva ako se umanji utjecaj Pupina na njihov život i rad. Zbog toga su Pupinu predložili da se zahvali na predsjedništvu Srpske narodne obrane, s tim da će u znak priznanja za svoj rad biti izabran za počasnog predsjednika. Pupin se složio s tim prijedlogom. Za predsjednika Srpske narodne obrane imenovan je dr. Trivunac.

Pupinovi protivnici shvatili su to povlačenje kao njegov poraz, pa su raspre u savezu »Sloga« opet počele. Pribićević se nakon toga u potpunosti pridružio protivnicima Pupina. »Srpski dnevnik« iskoristio je to i ponovo za počeo napade na Pribićevića i Jugoslavensko narodno vijeće.

Također su ponovo oživjele polemike između M. Jevtića i Nike Grškovića koji je »Srpskom dnevniku« zamjerao:

— Sve od Zbora u Pittsburghu Dnevnik je nastojao oslabiti srpske i jugoslavenske akcije za sloganom i jedinstvom.

— Dnevnik je sustavno dovodio u sumnju rad Milana Pribićevića i ometao njegovu dobrovoljačku akciju.

— Dnevnik je također ometao konsolidaciju Srpske narodne obrane i jugoslavenskog pokreta uopće.

— Nastojalo se svim silama oslabiti akciju za skupljanje vidovdanskog darka.

— Napadao se rad Jugoslavenske kancelarije i njena nastojanja da zaštiti naše iseljenike kod američkih vlasti. Kancelariju se posprdo nazivalo »Žbiroj jugoslavija«.

— Dnevnik je 18. lipnja 1917. objavio članak u kojem se tvrdilo da saveznici namjeravaju napustiti Solunski front pa da zato i dobrovoljačka akcija u Americi nema nikakva smisla. To se direktno odnosilo na Pribićevićevu akciju.

— Stotine primjeraka lista slalo se u Evropu među srpske vojnike i na taj način ih se dezinformiralo o stvarnim prilikama među iseljenicima u Americi. S istim ciljem bila je tiskana i u Evropu poslana brošura »Srpsko useljeništvo u Americi.«⁹

Međutim, i »Srpski dnevnik« vrlo je oštro uzvraćao napadajući osobito Milana Pribićevića, koga je optužio zbog Pupinove ostavke na predsjedništvu Srpske narodne obrane. Također mu je predbacivao pokušaj kupovanja svih hrvatskih i srpskih novina, i to državnim novcem Srbije. Pribićevićev rad i rad Srpske narodne obrane nazvao je anarhičnim.

Novinske polemike među Srbima odrazile su se i na službene odnose između Pupina i Jugoslavenskog narodnog vijeća. Nakon njihove kratkotrajne ali vrlo konstruktivne suradnje napokon je i tu počelo dolaziti do postupnog nerazumijevanja i sukoba. U Vijeću su nastojali nesporazum izgладiti. U poruci Ministarstvu inostranih dela na Krfu od 13. listopada 1917. Izvršni odbor

⁸ *Banatski glasnik*, 19. X 1921, br. 225.

⁹ *Hrvatski svijet*, 22. VI 1917, br. 2365.

Vijeća javlja da je u sukobu sa »Srpskim dnevnikom« solidaran s Pribićevićem i da je Pupina pozvao da se definitivno ogradi od Dnevnika. U poruci se također traži od srpske vlade da utječe na Pupina kako bi raskrstio s Dnevnikom i tako predusreo otvoreni sukob s Vijećem.¹⁰ U istom smislu je obaviješten i Jugoslavenski odbor u Londonu pa je i od njega zatražena pomoć.¹¹

Pokušaji da se nađe kompromis s Pupinom nisu uspjeli. Nakon Hinkovićeve interpretacije Krfske deklaracije, koju je i sam bio prihvatio, Pupin je 18. listopada 1917. uputio pismenu ostavku na članstvo u Vijeću. Njegov istup iz Vijeća nije bio prvenstveno motiviran političkim neslaganjima. To jasno proizlazi iz teksta ostavke: »Ja se ne solidarišem u svemu sa predstavnicima naših jugoslavenskih misija i misija Srbije [...] Ne može se dopustiti da se naši izaslanici mešaju u naše 'čisto unutarnje stvari u Americi', a oni se mešaju. Te unutarnje stvari su naša sopstvena tekovina u koju se ne smerniko, pa ni izaslanici iz Evrope, dirati, osim ako se dokaže jasno da je to potrebno za uspeh opšte stvari, a to nije dokazano, niti ja vidim da se to može dokazati«.¹²

Istup Pupina iz Jugoslavenskog narodnog vijeća izazvao je veliku zabrinutost u Jugoslavenskom odboru u Londonu. Trumbić u poruci Vijeću od 1. siječnja 1918. kaže da je sa žalošću saznao za krizu koja je nastala u Vijeću ostavkom Pupina. Zbog toga je Vijeće htjelo opširno izvijestiti jugoslavenske predstavnike u Evropi o pravom stanju stvari pa je u tom smislu i uputilo poruku Odboru 12. siječnja 1918. U poruci se kaže da je Pupin istupio iz Vijeća iz osobnih razloga. On je od početka napadaju »Srpskog dnevnika« na Vijeće i na pojedine njegove članove stajao iza uredništva lista obavješćujući ih o povjerljivim stvarima koje nisu bile za javnost. Javno se negiralo da postoje veze između Pupina i Jevtića s namjerom da se poštedi osoba srpskog konzula. Kad se na sjednicama Vijeća Pupinu postavljalo zahtjeve u tom pravcu, on se suprotstavljao pokazujući da se sa ostalim članovima Vijeća razilazi u osnovnim načelima jugoslavenskog političkog programa i opće taktike kojom je Vijeće vodilo jugoslavensku politiku u Americi. Tom zgodom naglašavao je kako je Amerikanac i pristaša američke republikanske stranke i negirao je svako značenje organizaciji i agitaciji u našem narodu u SAD na jugoslavenskoj osnovi, tražeći da sve jugoslavenske organizacije s Jugoslavenskim narodnim vijećem djeluju samo kao pomoćni organi američkih nacionalnih organizacija i američkih službenih čimbenika. Pupin se također izjašnjavao protiv dobrovoljačkog pokreta i programa rada Vijeća. Nakon istupa upotrijebio je prvu priliku da pod svojim potpisom u »Srpskom dnevniku« dade svom istupu iz Vijeća sasvim drugi karakter.

Dalje se u poruci Odboru kaže da Pupinov istup nije mogao izazvati nikakvu krizu u Vijeću a još manje nanijeti štetu jugoslavenskoj ideji po iseljeničkim kolonijama i pred američkom javnosti, pa kad on ne bi bio generalni konzul Srbije pred iseljenicima, bio bi bez ikakva značenja.

U poruci Vijeća napose se ističe da je sukob s Pupinom u srpskim redovima odavna postojao i da je tim putem prešao u Vijeće, koje nije više moglo ostati pasivno videći da Pupin hoće taj sukob iskoristiti na štetu jugoslavenske ideje i rada na njenu ostvarenju.

¹⁰ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka

¹¹ Na j. mj.

¹² Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka. Na istom mjestu nalazi se i pismo što ga je uz tekst ostavke Pupin uputio Vijeću, a u kojem je opširnije iznio razloge ostavke.

Otvoreno razilaženje s Pupinom mnogo je pogodnije i za opću jugoslavensku stvar i za rad među Srbima nego što bi bio neodređeni odnos prema njemu i njegova neobjašnjena veza sa »Srpskim dnevnikom«.

Srpska vlada dobila je izvještaj o stanju među srpskim iseljenicima od generala Mihajla Rašića, člana srpske misije u SAD. Rašić je izvještaj uputio vojnom ministru Božidaru Terziću 22. veljače u Solun, a on ga je poslao na Krf 6. lipnja. U izvještaju se govori o postojanju dviju grupa među Srbima i za jednu se kaže da je »uz našu zvaničnu radnju, a vodi je Jugoslavenski Odbor i njegovi delegati«. Druga grupa su ljudi iz Srbije koji se bave agitacijom, ali ova nema određeni karakter i može se odrediti samo pretpostavkama. Ti su ljudi više »Amerikanci« negoli srpski rodoljubi, bave se novinarstvom i imaju razloga da stvore i drže uza se posebnu stranku i tako podižu svoj ugled među iseljenicima u Americi. Možda su po rodoljublju »isključivi Srbi« protiv jugoslavenskog ujedinjenja i za ideju stvaranja Velike Srbije. Rašić u izvještaju ističe kako je ta grupa povezana s Pupinom koji, kad se o tome s njim govori, tvrdi kako on nema vremena da prati u detalje što sve čine, piše i rade ljudi koji stope iza »Srpskog dnevnika«, pa čak tvrdi kako ne zna što sve u tom listu piše. Obje strane, kaže Rašić, vode život agitaciju pa su pokušavale da i Misiju pridobiju za sebe. Način kojim se služe u toj borbi smetnja je složenom i uspješnom radu, pa ih to može u očima Amerikanaca kompromitirati. Iako je napomenuo da Pribićević ima svojih ambicija, Rašić konstata da se one mogu tolerirati jer su vezane s interesima Srbije.¹³

I M. Vesnić, šef Srpske misije u SAD, opširno se u svom izvještaju osvrnuo na prilike među iseljenicima u Americi smatrajući da je velika šteta što emisari iz Evrope nisu prethodno proučili prilike u Americi i bolje udesili taktiku u radu. Zbog toga u rukovodstvu jugoslavenskog pokreta nema dovoljno jedinstva, staviše, došlo je do otvorenog razdora. Vesnić nije ulazio u analizu uzroka takvom stanju, nego je konstatirao činjenice i napomenuo da se najugledniji među Srbima u Americi, Pupin, našao na jednoj strani, a Jugoslavensko narodno vijeće na drugoj. Vesnić kaže da je osobno inzistirao kod Pupina da te nesuglasice otkloni uvjeravajući ga da je to žrtva koju od njega očekuju kralj, vlada i cijelokupno srpsko javno mnenje. Pupin mu je obećao da će tako i postupiti. Vesnić je još naveo da je radi izmirenja među Srbima potrebno usvojiti Pribićevićev zahtjev za povratak u Evropu.¹⁴

Milan se Pribićević, predajući ostavku na položaju šefa Misije za skupljanje dobrovoljaca, opširno osvrnuo na Pupinov slučaj i ljudi koji su ga podržavali. Pribićević kaže da je najveća smetnja dobrovoljačkoj akciji dolazila od Pupina i ljudi oko »Srpskog dnevnika«. Unatoč svima njegovim obavještenjima o šteti koju Pupin i njegova okolina nanose jugoslavenskoj stvari, napadajući Misiju i hrvatske iseljeničke pravake, ipak je srpska vlada gledala na Pupina i na njega jednakim okom. Pupinu se stalno osiguravao položaj srpskog konzula. »Ovakvo abnormalno stanje u našoj državnoj politici ovde ne mogu dalje snositi, vodeći računa o ugledu naše državne politike u našem narodu ovde i uopšte. Zato, u interesu naše Države, kada njena Vlada ne može da shvati zlokobnu ulogu Pupinovštine ovde, dajem svoju ostavku ne mogući dalje objašnjavati narodu, koji je pošao za mojom misijom, spomenuto držanje naše vlade u ovom sukobu«.¹⁵

¹³ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 207.

¹⁴ Na i. mj., sv. I, 134.

¹⁵ Na i. mj., sv. I, 86.

Iz Rašićeva izvještaja, a još više iz Vesnićeva, proizlazi kako za sukobe među Srbima dio odgovornosti snose i emisari srpske vlade iz Evrope. Nakon odlaska poslanika Mihailovića iz Amerike takvo mišljenje bilo je sve više prisutno. Zastupao ga je i srpski otpravnik poslova u Washingtonu Jevrem Simić. On je 29. kolovoza 1918. poslao ovu poruku na Krf: »Među američkim Srbima zavada i pocepanost danas dostigla dotele, da se moramo bojati javnog skandala. Srpski listovi svakog dana svakojakim bezobzirnim optuženjima i klevetama kipte. Za ovakvo stanje jedan deo odgovornosti pada i na one koji su ovamo slati u zvaničnom svojstvu. Od tih poslanika retko je koji vršio samo svoj posao i gotovo svaki je radio na svoju ruku i mesao se u poslove drugog. Neki su čak postali saradnici pojedinih otrovanih listova, stavljajući se javno u ovaj zavadi na jednu ili drugu stranu. Gotovo niko nije pokušao raditi u pomirljivom duhu. Sad se naročito šire glasovi, da je poslanik Mihailović uklonjen zbog sukoba sa Pupinom i da je tim aktom Vlada htela dati Pupinu potpuno zadovoljenje. Prema sadanjoj situaciji vrlo je teško povratiti red i uneti mir. Jedina uteha ostaje što je jedan deo našeg naroda odstranjen od političke borbe i podjednako osuđuje i jednu i drugu stranu.«¹⁶

Slučaj Pribićevića, Mihailovića i Pupina kao i cijelokupna situacija među iseljenicima u Americi počela je sve više zabrinjavati srpsku vladu. Pašić je iz Evijana uputio 30. kolovoza 1918. poruku poslaniku Simiću: »Izjavite privatno našima, da je Mihajlović uklonjen ne zbog Pupina, nego zbog drugih razloga«.¹⁷ U istoj poruci je Pašić izvijestio Simića da namjerava otvoriti konzulat u New Yorku pa bi prema tome i funkcija Pupina kao počasnog konzula prestala. Na Pašićevu poruku Simić je odgovorio 7. rujna i obavijestio ga da je počeo pozivati istaknutije iseljenike i upućivati ih na složan rad.

Simić se solidarizirao s Pašićevom odlukom da se u New Yorku postavi državni činovnik za konzula, jer će to znatno pridonijeti smirenju i slozi. Šve dok se ta odluka ne izvrši, neće se moći računati na red i mir među iseljenicima u Americi. Simić također izvještava Pašića da State Department nije protiv otvaranja srpskog konzulata u New Yorku, pa to sve upućuje na potrebu da se konzulat u New Yorku povjeri državnom činovniku. Međutim, kaže Simić, iako je neophodna potreba za tom promjenom, ipak je treba izvesti uz neku pažnju prema Pupinu. Treba voditi računa o njegovoj osjetljivosti i učiniti sve što se može da on ne bi postao nezadovoljnik, i to zato što Pupin ima utjecaja na jedan dio Srba i također na neke Amerikance. Tom prilikom bi i srpska vlast trebala da mu oda priznanje i zahvalnost za njegov rad. Simić završava: »Molim Vas da ovu promenu smatraste za vrlo hitnu.«¹⁸

Na Simićev zahtjev odgovorio je Vesnić iz Pariza 29. rujna: »Pupinu treba zahvaliti na uslugama koje je učinio Srbiji i reći mu, da je bilo potrebno zbog povećanja poslova postaviti posebnog činovnika za konzula. Predloži ga za odlikovanje Sv. Save I. reda.«¹⁹

Kandidat za konzula u New Yorku bio je Vasilije Jovanović, ali su Protić i Gavrilović izrazili Pašiću mišljenje da bi pitanje postavljanja konzula u New Yorku trebalo odložiti do Pašićeva povratka na Krf.

¹⁶ Na i. mj., sv. I, 281.

¹⁷ SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

¹⁸ Janković — Krizman, n. dj. sv. II, 378.

¹⁹ SSIP — Arhiv Srpskog poslanstva u Washingtonu.

Pupin nije bio upoznat s nastojanjem srpske vlade za otvaranje konzulata u New Yorku. Kada je u »Jugoslavenskom svijetu« izašla vijest da je smijenjen s položaja srpskog konzula, on je 6. listopada zatražio razjašnjenje od vlade na Krfu. Odgovorio mu je Stojan Protić koji je u to vrijeme zamjenjivao Pašića. U odgovoru stoji: »Netačna je vest Jugoslavenskog Sviljeta. Nikada srpska vlada nije ni pomicala smeniti Vas sa položaja počasnog konzula, na kome ste položaju učinili tako dragocene usluge Srbiji i kojoj ste služili patriotski i u dobru i u zlu. Srpska vlada samo načelno je rešila da iz razloga velikih posala, koji će uskoro nastati oko restauriranja naše otačbine, postavi i konzula od karijere sa potrebnim osobljem i kancelarijom, koji će imati posvetiti se sav gornjem opsežnom zadatku, i on, verujemo, naći će u Vašem licu, kao i do sada počasnog generalnog konzula, obilatu zaloga i prosvetenu pomoć.«²⁰ Pupin je doista i dalje ostao na položaju počasnog generalnog konzula Srbije.

Uloga Mihajla Pupina među jugoslavenskim iseljenicima u toku prvog svjetskog rata bila je vrlo velika. Ugledni profesor američkog sveučilišta, glasoviti znanstveni radnik, čovjek s velikim materijalnim bogatstvom, uspio se također afirmirati i zauzeti važne položaje i u srpskim iseljeničkim organizacijama i u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu uopće. Njemu pripada posebna zasluga za afirmaciju jugoslavenskog pitanja pred američkom javnošću i političarima. Velik broj članaka u američkoj štampi i kontakti s uglednim ličnostima američkog života — sve je to značajan prinos Mihajla Pupina našoj nacionalnoj stvari. Ali na njegov rad ipak pada teška sjena. Velika novčana primanja i privilegiji, koje su imali rukovodioci iseljeničkih fraternalističkih organizacija, suviše su uvukli Pupina u rasprave i sukobe a njegov rad u mnogočemu usmjerili u krivom pravcu. Njegovu velikosrpsku concepciju buduće države velikim dijelom su odredili sukobi s njegovim protivnicima u srpskim iseljeničkim organizacijama. Oni su, naročito poslije dolaska Milana Pribićevića, prihvatali punu suradnju u jugoslavenskom pokretu, koji su opet u cjelini iskoristili protiv Pupina i njegovih pristalica.

Dakako da je Pupin i po svome uvjerenju bio za stvaranje Velike Srbije pa je na toj osnovi još prije rata stao okupljati mlade srpske nacionaliste u Americi. Od svog političkog uvjerenja odstupao je samo tada kad mu je trebalo provoditi širu akciju skupljanja pomoći među Hrvatima i Slovincima, kad je to zahtijevala konkretna politička situacija i kad je za to dobivao uputstva iz Srbije ili s Krfu.

U cjelini uzevši, »pupinovština« je bila negativna pojava među iseljenicima u SAD. Pupin i njegove pristalice štetili su borbi za ujedinjenje Jugoslavena, napose zato jer su unosili zabunu i nevjericu među Hrvate i Slovincе. Oni su također izazvali rascjep među srpskim iseljenicima i na taj način umanjili njihovu ulogu među jugoslavenskim iseljenicima u SAD. Slučaj Mihajla Pupina bio je za Jugoslavensko narodno vijeće težak problem. To pitanje izazvalo je nepovjerenje između Jugoslavenskog odbora u Londonu i Vijeća.

Srpska vlada bila je vrlo nezadovoljna stanjem u srpskom iseljeništvu, ali nije bila ni spremna ni odlučna u njegovu rješavanju. Računala je da će posredovanje i kompromisi biti najbolje sredstvo. Tek kad je kriza dostigla vrhunac počela je poduzimati odlučnije akcije. Odlazak Pribićevića i Mihailovića išao je srpskoj vladi i u tom pravcu u prilog. Otvaranje konzulata trebao

²⁰ Zavod za migracije i narodnosti — AJNO, br. 18146.

je biti korak dalje u sređivanju iseljeničke situacije. Međutim, sve se to izvelo vrlo kasno. Potkraj 1918., u vrijeme krize jugoslavenskog pitanja uopće, postupci srpske vlade u iseljeništvu u Sjevernoj Americi prihvaćani su s rezervom i skepsom. Kako su shvaćeni njeni postupci prema Mihajlu Pupinu najbolje pokazuje »Jugoslavenski svijet« pišući u članku iz mjeseca studenog: »Ne samo to, mi ćemo biti među prvima, koji ćemo se od srca veseliti, dapače i smijati kada sadašnja srpska vlada gospodinu Pupinu, za usluge, koje joj je učinio, objesi o vrat ili na koji drugi dio tijela, i najviše odlikovanje, jer će nam u svemu tome biti još jedan nepobitni dokaz, da sadašnja srpska vlada nije izražaj slobodne volje srpskog naroda, koji o sadašnjoj srpskoj vladi kao i o onima, koje ona podržava i koji nju podržavaju, sasvim drukčije sudi [...] Mi znademo vrlo dobro razlikovati srpski narod od onih, koji bi htjeli i koji se nameću, da neovlašteni u njegovo ime govore i rade. Mi smo sa iskrenim poštovanjem i najvećim pjetetom gledali junaštva, nadčovječne napore i žrtve srpskog vojnika i seljaka. Naše je poštovanje i pjetet, ako to može da bude, još dublje i veće, ali istodobno naše je negodovanje i odsuda još jača i teža prama onima, koji ta junaštva, žrtve i pregore hoće da zlorabe u svrhu, da i dalje po svojoj volji ministruju i konzuluju, te preko glave junačke vojske i mukotrpног naroda pružaju ruke i spletakare tako da kad bi mogli zapriječe, da se ne čuje glas cјelokupnog našeg naroda: Srba, Hrvata i Slovenaca, jer znadu da će taj glas i odluka glasiti: Mi hoćemo, na temelju prava narodne samoodluke, jednu slobodnu narodnu državu, u kojoj će kraljevati i vladati — narod [...] Svijet se je u ove četiri godine rata promjenio više nego u četiri stotine godina prije rata, a u tome svijetu i naš narod nije spavao, i on je osjetio, ako i ne razumjevao sve, što se oko njega zbiva, a sada počima i razumjevati. Zato, jer razumjeva, govori glasno i jasno, otvoreno i odlučno«.²¹

Srpska je tada željela da Misija bude primljena i u američkom Kongresu koji se redio sastojek u prosincu, pa je i njen odjeljak rečeno u izvještu. Iako su pripreme oko slanja Misije potekle svih dana lipnja 1917. podani, Misija je tek 17. svibnja izvješto Lantinga, predstavnika francuske vojne misije koju su sačinjavali m. Vojni poslanik Španjolske, general Alfonso, m. vojni ministar i profesor filozofije, general Mihailo Čurčić, vojni dečat pri Venovanj, komandanti francuske vojske, Nikolaj Venimović, poslovnik Španjolske, vojni predstavnik u Švicarskoj, Šapetan M. Lovrečić, Vlastinac, strate poslanik u Švicarskoj.

Osim informacija koje je Misija dobila u svoj rad u Americi, u sastojku u dva puta, jedan priječlanušnjednu Aleksandru, predsjedniku Vlade i drugu Računalnom ministru Lantingu kočinje bio predstavljen memorandum o novočinu nepriznajuća Srbije. U tom memorandumu se navodi da Srbija američkom narodu se ukazala pomoći i raditi da će Amerika posjetiti slijedeće rečenje: Srbija general Radivojko je ministrirajućim vratcem Vojne ministarske poslužiteljice ministarstva ratova, koju se odnosio na vojnu

²¹ Jugoslavenski svijet, 2. XI 1918., br. 2792.

Srpska misija u Sjedinjenim državama Amerike

Nikola Pašić počeo je još svibnja 1917. raditi na slanju službene Srpske misije u SAD. On je preko Misije želio zahvaliti Amerikancima na do tada pruženoj finansijskoj pomoći i regulirati pitanje daljnje pomoći. Misija je također trebala upoznati američku vladu s nacionalnim aspiracijama i ratnim ciljevima Srbije.¹

Američka vlast prihvatile je Pašićevu inicijativu, pa je preko svog diplomatskog agenta na Krfu javila: »Vlada USA biće srećna, da ove jeseni ma u koje vreme primi jednu Misiju, koja će predstavljati srpsku vladu. Osim toga vlada USA izjavljuje želju da Srpska misija bude za prvi deset dana gost američkog naroda«.²

Srpska je vlast željela da Misija bude primljena i u američkom Kongresu koji se trebao sastati tek u prosincu, pa je i njen odlazak zakazan za to vrijeme. Iako su pripreme oko slanja Misije počele prvih dana lipnja 1917, poslanik Mihailović je tek 19. studenog izvijestio Lansinga o sastavu »Srpske ratne misije« koju su sačinjavali M. Vesnić, poslanik Srbije u Parizu, S. Lozanić, bivši ministar i profesor fakulteta, general Mihajlo Rašić, vojni delegat pri Vrhovnoj komandi francuske vojske, Nikolaj Velimirović, potpukovnik Mihajlo Nenadović, vojni izaslanik u Švicarskoj, kapetan M. Jovičić i V. Martinac, ataše poslanstva u Švicarskoj.³

Osim instrukcija koje je Misija dobila za svoj rad u Americi ona je ponijela i dva pisma, jedno prijestolonasljednika Aleksandra predsjedniku Wilsonu i drugo Pašićevu ministru Lansingu kojem je bio priložen memorandum o narodnim aspiracijama Srbije. U oba pisma isticala se zahvalnost Srbije američkom narodu za ukazanu pomoći i nada da će Amerika pomoći pravedne težnje Srbije. General Rašić ponio je memorandum srpskog vojnog ministra Terzića američkom ministru rata Bakeru, koji se odnosio na vojnu

¹ Američki povjesničar Julius W. Pratt, »The American Secretaries of State and their Diplomacy«, New York 1958, kaže da su praktični ciljevi Misije bili dobivanje zajma i popisivanje dobrovoljaca za srpsku vojsku. O Srpskoj misiji usp. Bogdan Krizman, Srpska ratna misija u SAD, J/Č, 1—2, 1968.

² Arhiv SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu, Srpsko-američki odnosi.

³ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 31.

pomoć što je Srbija očekuje od Amerike. Lozanić je ponio memorandum ministru privrede o privrednim potrebama Srbije, osobito onima koje će se pojaviti.

Misija je iz Pariza krenula 6. prosinca i stigla 21-og u Washington, gdje ju je dočekao državni sekretar Lansing i još istog dana primio u službeni posjet. Tom je prilikom izjavio simpatije svoje i američke vlade za Srbiju i njenu pravednu borbu. Istog dana Misiju je primio i predsjednik Wilson u prisustvu Lansinga. Šef Misije Vesnić pozdravio je Wilsona u ime srpske vlade. U svom odgovoru Wilson je istakao da je Amerika srcem bila na strani Srbije od prvog dana rata i da će ona, mada je u rat ušla u prvom redu radi zaštite slobode mora, nastojati cijelim svojim autoritetom da se malim naredima omogući slobodan razvoj pa će u tom pogledu Srbija i Belgija imati posebnu zaštitu. Wilson je također izjavio da Srbija može računati na moralnu i materijalnu pomoć i da će se članovi Misije moći sami uvjeriti o velikim simpatijama Amerikanaca za Srbiju. Misija je zatim posjetila predsjednika Senata i Kongresa, koji su pristali da ona prisustvuje zasjedanju obaju tijela. Vojni članovi Misije posjetili su Bakera, a Lozanića je primio ministar privrede.

Misija je prisustvovala svečanoj sjednici Senata 5. siječnja 1918. Tom prilikom je predsjednik Senata govorio o borbi Srbije protiv Turaka i protiv Austro-Ugarske i tražio od senatora da se svi založe za potpuno oslobođenje Srbije. Toga dana, prilikom polaganja vijenca na grob G. Washingtona, Lansing je u svom govoru istakao veliko prijateljstvo između Amerike i Srbije i upozorio na sličnost uloge koju su one imale u doba Washingtona i Karadorda. Misija je 8. siječnja prisustvovala sjednici Kongresa, na kojoj je Wilson odredio ratne ciljeve u okviru svojih 14 točaka. Toga dana Lansing je na svečanoj večeri izjavio: »[...] ne sme se izgubiti iz vida, da je zajednički neprijatelj prvo napao Srbiju i da je ona krvlju natopila svaku stopu svoje junačke domovine. Kad se bude pisala istorija ovog rata, najslavniji deo te istorije nosit će naziv: Srbija. Srpska vojska je učinila čuda od junaštva, a srpski narod pretrpeo je nečuvene muke. Takvo požrtvovanje i istrajnost ne mogu proći nezapaženi — oni se moraju nagraditi«.⁴

Američka štampa je obratila veliku pažnju boravku Misije. I američki vojni krugovi nastojali su upoznati Misiju s američkim naporima u vođenju rata.

Prije završetka posjeta Americi Misija je posjetila New York, Chicago, Pittsburgh, Boston i neke druge gradove pa je bila vrlo srdačno primljena u parlamentima tih država. Na kraju je prisustvovala sastanku Senatskog odbora za vanjske poslove, a zatim je bila u oproštajnom posjetu kod Wilsona. Tom je prilikom Wilson izjavio da »s velikim simpatijama i povjerenjem gleda na našu nacionalnu budućnost«.⁵

Za boravak Srpske misije u SAD vezana su mnoga pitanja, među njima u prvom redu pitanje koliko je ona pridonijela produbljenju američko-srpskih odnosa. Dakako, pri tom je od najveće koristi izvještaj što ga je sam Vesnić nakon povratka uputio iz Pariza 20. ožujka 1918. Pašiću na Krf.

Prijem koji su Misiji priredili službeni američki krugovi Vesnić je ocijenio kao vrlo topao, a za američku angažiranost oko Misije kaže da nije bila

⁴ Arhiv SSIP, Arhiv Srpskog poslanstva u Washingtonu, Srpsko-američki odnosi.

⁵ Na i. mj.

manja nego kod takvih misija iz drugih država. Za govore koje je sam držao u svečanim prilikama kaže da je nastojao prisutne uvjeriti o osvajačkim i autokratskim težnjama Njemačke i njenih saveznika, a na drugoj strani odlučnost, i braniti se od tih prohtjeva i osigurati civiliziranom svijetu blagodati slobode i pravde. U tome i jest smisao borbe Srbije i napadanja na nju od strane njenih neprijatelja. Radi toga je potrebno ne samo ponovo uspostaviti Srbiju kao samostalnu državu nego je i jačati, kako radi njena tako i radi svjetskog interesa. Vesnić tvrdi da je u najvećem broju slučajeva uspio uvjeriti nazočne u osnovanost ovih tvrđnji.

U izlaganju pred Senatskom komisijom za vanjske poslove Vesnić je isticao potrebu jakog slavenskog lanca protiv daljnog germanskog nadiranja prema istoku. Taj lanac predstavljaće bi Jugoslavija, Čehoslovačka i Poljska, nezavisna od Njemačke. Tim državama trebale bi se, prema Vesniću, priključiti Rumunjska i Mađarska, koja će naći svoj istinski interes među njima, uvjerena u stalnost te koncepcije i svoju vlastitu korist.

Vesnić je razgovarao i s Albertom H. Putneyom, šefom odjela State Departmenta za Bliski Istok. Objasnjavao mu je jugoslavenski problem, a nakon razgovora poslao mu potrebnu literaturu i po povratku u Pariz poduzeo potrebne mјere da mu se stalno šalju materijali o našem pitanju. Vesniću je bilo drago što je Putney imao razumijevanja za Jugoslavene, tim više što je smatrao da ima jak utjecaj u State Departmentu.

Na zahtjev srpskog poslanika u Londonu J. M. Jovanovića Vesnić je i njemu poslao izvještaj s napomenom: »Šaljem Vam u prilogu prepis izveštaja o misiji u Americi. U strogo poverljivom pismu o kome je reč na kraju i koje je dosta opširno, izložio sam glavne linije razgovora kako s predsednikom Vilsonom, tako i s najbližim mu saradnicima. Uz to saopštio sam i sporazum učinjen u Vašingtonu prema kom najstrože poverljivo ostaću s njima u vezi i za izvesna važna obaveštenja.⁶

Do sad to Vesnićevo pismo nije bilo pronađeno. Međutim, o najvažnijim njegovim razgovorima s Wilsonom i Housom piše američki povjesničar Mamatey, koji kaže da je osnovni cilj Misije bio da američkoj vladu iznese krfski program. Ali Vesnić to nije učinio, a i jugoslavensku stvar nije posebno isticao. U tom času bilo je rezona za njegovu uzdržanost prema jugoslavenskom pokretu. Vesnić je znao da službeni Washington u to vrijeme nije radio u prilog jugoslavenskom ujedinjenju i kao iskusni diplomat znao je da ne bi bilo dobro kod predsjednika Wilsona inzistirati na jugoslavenskom pitanju baš u času kad je on bio spreman objaviti program koji nije predviđao ujedinjenje Jugoslavena. Mamatey dodaje da su američki kongresmeni mogli izglasati rezoluciju u prilog jugoslavenske stvari kako bi pridobili što više američkih glasača, ali bi je u tom času Wilson otklonio. Navodi, nadalje, da se Vesnić u razgovoru s bliskim Wilsonovim suradnikom Housom zalagao ne samo za stvar Jugoslavenu nego za sve Slavene iz Austro-Ugarske. On nije Housu predlagao novu državu, nego je napisao na margini Wilsonove skice 14 točaka svoje protivljenje 11-oj točki i napomenuo da opstanak Austro-Ugarske neće dovesti do učvršćenja mira. Mamatey dodaje da takav Vesnićev stav Hous, koji se zalagao za kompromisna rješenja, nije prihvatio. Međutim, u razgovorima s Wilsonom 23. i 24. siječnja Vesnić je iznosio jednake stavove kao i pred Housom.

⁶ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 139.

Iako se iz Vesnićeva i drugih izvještaja dade zaključiti da je Misija proizvela jak dojam na američke političare i američku javnost, ipak se već u to vrijeme javlja mišljenje da je mogla postići mnogo veći učinak i korist da je bila bolje pripremljena i da je došla u pogodnije vrijeme i s drukčijim političkim programom. Takve primjedbe na rad Misije imao je i poslanik Mihailović, koji je u tom smislu uputio 29. travnja izvještaj Pašiću. Od prve zamislili da srpska vlada pošalje specijalnu misiju, poput drugih savezničkih vlada, koja će pozdraviti ulazak SAD u rat, Mihailović je smatrao da nije vrijeme za to. Ulaskom SAD u rat saveznici trebali su riješiti mnoga pitanja financijske i vojničke suradnje s Amerikom, pa su savezničke misije dovodele sa sobom mnogo raznih stručnjaka da zajedno s američkima svestrano prouče važna pitanja rata s Njemačkom. Savezničke misije su prema tome imale koristan program. U takvoj suradnji, zbog mnogih okolnosti, Srbija nije mogla sudjelovati. Njena finansijska pitanja bila su regulirana od saveznika, a srpska vojna akcija bila je samo dio francuske. Ni u jednom ni u drugom pogledu Srbija nije trebala diskutirati s vladom SAD o kakvim zasebnim pitanjima. Dopuna pomoći u vidu zajma bila je već ranije regulirana. U takvima okolnostima Srpskoj misiji preostalo je samo da pozdravi vladu SAD i da svoj boravak u Americi upotrijebi za poticaj radu jugoslavenskih iseljenika. A to je, kaže Mihailović, bilo nedovoljno za dolazak Misije.

U času dolaska Misije vlada i službeni krugovi bili su veoma zaposleni oko vođenja rata, pa nisu bili spremni da ozbiljnije diskutiraju ni o kakvim političkim pitanjima, a sva pitanja koja su se odnosila na poslijeratno vrijeme nisu htjeli ni uzeti u razmatranje. Kako je Srpska misija trebala raspravljati o političkoj strani jugoslavenskog pitanja i o pomoći nakon rata, ona, prema mišljenju Mihailovića, nije trebala doći sve dok nije bilo prilike da se o tome govori. Takvu priliku je trebalo pripremiti i zatim upotrijebiti sav napor i doći do željenih rezultata. Javno mišljenje i službeni krugovi u SAD nisu dotada shvatili važnost srpskog pitanja u ratu, konstatira Mihailović. Zato diplomatska akcija u toj zemlji i događaji u Evropi mogu jedino zainteresirati Amerikance za Srbiju, a sigurno je da će SAD sudjelovati u rješavanju balkanskog problema.

Službeni prijem Misije bio je srdačan i njeni su članovi ostavili izvanredan dojam. Koristeći se američkom željom za informiranjem i razgovorima, članovi Misije imali su prilike da kažu mnogo o jugoslavenskom pitanju. Ali ta aktivnost, smatra Mihailović, nije imala nikakvih stvarnih rezultata. Evolucija američkih političara nije došla tako daleko da oni mogu potpuno shvatiti i odobriti težnje Jugoslavena.

Mihailović se posebno osvrnuo na Vesnićev govor u Senatu neposredno nakon objave Wilsonovih 14 točaka, u kojima se govorilo i o Srbiji i njenoj obnovi. Iako je dan prije Vesnić bio kod Housa i dao svoje primjedbe na točku 11, ipak je Wilson ostao pri svome. Govoreći o svojim jednogodišnjim iskustvima u SAD, Mihailović kaže da on sam nije bio iznenaden takvim postupkom; po njegovu mišljenju takvo držanje Amerikanaca nije posljedica neslaganja s politikom Srbije, nego nepoznavanje problema. To nije tako samo sa srpskim pitanjem, nego i s mnogim evropskim problemima. Mihailović završava ovaj izvještaj riječima: »Moja namera ovim izveštajem je da iznesem da ni napor članova Misije, ni materijalne žrtve za njihov dolazak nisu mogli imati onih rezultata koje bi imali da su došli u povoljnijem trenutku«.⁷

⁷ Na i. mj., sv. I, 180.

Osim kontroverznih mišljenja o tome koliko je Misija pridonijela uskladivanju američko-srpskih odnosa, postoje različita mišljenja i o tome koliko je Misija učinila, a koliko je mogla učiniti za jugoslavensku stvar kod američkih političara. Naime, poslije sporazuma na Krfu jugoslavenski iseljenički krugovci očekivali su da će sve diplomatske akcije kod saveznika biti poduzimane sporazumno između Jugoslavenskog odbora i Srpske vlade.

Što se tiče slanja Misije u Ameriku, Pašić je doista htio da pored srpske uputi i jednu šuru, jugoslavensku misiju, sa zadatkom da američku javnost upozna s jugoslavenskim pitanjem. Tome se usprotivila američka vlada. Ona je uz pismeni poziv dala svom diplomatskom agentu na Krfu instrukcije da usmeno saopći srpskoj vladi kako State Department žali što ne može primiti i jugoslavensku misiju s obzirom na to da Amerika nije u ratu s Austro-Ugarskom. Međutim, stajalo je u instrukciji, »Vi možete povjerljivo reći da kasnije mogu iskrasnuti takve okolnosti koje će omogućiti takav posjet.«⁸

Takvo stajalište SAD od samog početka utjecalo je na program i rad Misije. Sam Vesnić kaže da je još za boravka u Parizu, za vrijeme putovanja i po dolasku u SAD utvrđivao svoj plan rada po kojem je Misija trebala najprije probuditi interes i simpatije Amerike za Srbiju, da bi se zatim iz tog interesa razvili zanimanje i simpatije za jugoslavensko pitanje. Vesnić napominje da je to po njegovu najdubljem uvjerenju bio jedini put kojim je trebalo ići. Svaki drugi bio bi neuspješan i štetan, jer američka vlada ni američko javno mnenje ne bi mogli bez prethodnih priprema i obavještenja shvatiti bit i značenje jugoslavenskog pitanja.

Odbijanje američke vlade da primi članove Jugoslavenskog odbora u Londonu kao službene predstavnike Jugoslavena primljena je u krugovima Jugoslavenskog narodnog vijeća vrlo nepovoljno. Bilo je jasno da će to protivnici narodnog ujedinjenja iskoristiti kod iseljeničkih masa i još jednom ustvrditi kako Jugoslavenski odbor u Londonu ne uziva potporu službenе Amerike koja nije za jugoslavensko ujedinjenje. Zato je Vijeće u jednoj poruci upućenoj Trumbiću 13. listopada 1917. istaklo da je dolazak Misije u SAD prije nego što one uđu u rat s Austro-Ugarskom neoptun i kako takva Misija neće imati uspjeha.

U Jugoslavenskom odboru su to znali, ali je Trumbić, koji se također pomirio sa stvarnim činjenicama, ipak 16. studenog uputio Vijeću pismo u kojem u ime Odbora preporuča Srpsku misiju i konstatira da se zbog međunarodnih prilika nije moglo Misiju proširiti nekim članovima Odbora. Trumbić kaže: »Nu i sama Misija kraljevine Srbije jest nosilac opće naše narodne ideje, koja je zasvjedočena u Krfskoj deklaraciji [...] pa stoga treba da naš narod s te strane oceana gleda u toj Misiji svečanu manifestaciju buduće zajedničke države svih Srba, Hrvata i Slovenaca.«⁹

⁸ Mamatey, n. dj., 117.

⁹ AJAZU, AJO, sv. 97.

Izvršni odbor Vijeća smatrao je ipak važnom potrebu dolaska jedne jugoslavenske misije, pa je o tome raspravljaо na sjednici od 8. siječnja 1918. i zaključio da je potreban dolazak i misije Jugoslavenskog odbora u Londonu kad za to bude pogodan trenutak, ali je dolazak Trumbića u SAD neophodan, pa je javio u London: »Opći politički položaj i naš odnos prema Jugoslavenskom Odboru iziskuje kategorički da dr. Trumbić odmah dode ovamo.« Trumbić je odgovorio Vijeću 14. veljače i istakao kako ne može doći u Ameriku zbog prilika u Evropi, koje su u tom času bile važnije za jugoslavensko pitanje negoli bilo koji narodni interes u Americi. Divergentna mišljenja u Italiji o rješavanju jugoslavenskog pitanja, dogo-

U tom smislu pozdravio je dolazak Misije i jugoslavenski iseljenički tisak. »Hrvatski svijet« je pisao: »Ovom prilikom treba napomenuti, da Srpska zvanična misija, mada zvanično predstavlja srpsku vladu, ipak u političkom pogledu predstavlja na osnovu Krfske deklaracije sav naš narod i da će prema tome moći govoriti u ime svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Predsjednik Wilson, vlada Sjedinjenih Država i svi zvanični krugovi čut će naše želje preko Srpske zvanične misije, koja je i naša Misija.«¹⁰ »Hrvatski svijet« isticao je da se Misija samo zbog međunarodne forme zove službeno »Misija Srbije«, ali da je jugoslavenski iseljenici treba da smatraju svojom, misijom cijelog naroda, predstavnicom jugoslavenske narodne ideje, misijom protesta protiv Austro-Ugarske i volje Jugoslavena da svi budu oslobođeni i ujedinjeni.

U tom smislu i Jugoslavensko narodno vijeće uputilo je apel iseljenicima 7. siječnja zahtijevajući da što dostojnije dočekaju Misiju kad bude dolazila u njihova mjesta te da u što većem broju krenu na skupštine u njenu čast. U službenom priopćenju Vijeća kaže se: »Dolaskom Srpske misije na američko tlo, poslije Deklaracije na Krfu, donesen je republici Sjedinjenih Država živ dokaz tog pakta, a nama suplemenicima načelno utjelovljenje misli jedinstvenosti Srba, Hrvata i Slovenaca.«¹¹

Vijeće je imenovalo Niku Grškovića kao svoga predstavnika da putuje s Misijom po američkim gradovima i preuzele organizaciju javnih manifestacija u njenu čast.

Velika skupština priređena 20. siječnja u New Yorku u hotelu Astor u čast Misije nije imala samo jugoslavensko obilježje. Skupštini su prisustvovali Česi, Slovaci i Poljaci, pa se skupština pretvorila u općeslavensku manifestaciju. Na zboru je donesena rezolucija u kojoj se između ostalog kaže da se Misiju pozdravlja kao predstavnika Srbije i »čitavog jugoslavenskog naroda, koji je za uspjeh savezničkog nastojanja žrtvovao svoje snage i kao tumače nepobjedive misli oslobođenja i ujedinjenja, za koje se zalažu svom dušom svi Srbi, Hrvati i Slovenci, spremni da nastave bezuslovnu borbu do kraja i do potpunog oživotvorenja svog nacionalnog idealâ [...].«¹² Na zboru je zaključeno da se pošalju pozdravi Wilsonu i predstavnicima svih savezničkih zemalja. Upućen je pozdrav i srpskoj vlasti u kojem se kaže: »Jugoslavéni grada New Yorka s ostalom slavenskom braćom [...] pozdravljaju Vas, pročelnika vlade kraljevine Srbije i na osnovici Krfske deklaracije, s Jugoslavenskim Odborom u Londonu, kao predstavnika čitavog našeg naroda [...] u ovom kritičnom i odsudnom času borbe za oslobođenje svih Jugoslavena i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom svih srpskohrvatskih i slovenskih zemalja pod Austro-Ugarskom u jedinstvenu, slobodnu i nezavisnu državu.«¹³ U istom smislu pozdrav je upućen i Trumbiću.

Svečane manifestacije bile su Misiji priredene i u Chicagu. 27. siječnja u kazalištu »Auditorium« bilo je prisutno 12.000 Amerikanaca i naših iseljenika.

varanje sa srpskom vladom o sazivu skupštine svih predstavnika Jugoslavena pod vodstvom državnih faktora Srbije radi isticanja zajedničkih nacionalnih ciljeva, koji su govorima engleskog premijera i američkog predsjednika bili zapostavljeni — to su bili razlozi zbog kojih je, po mišljenju Trumbića, njegovo prisustvo u Evropi bilo neophodno.

¹⁰ *Hrvatski svijet*, 7. X 1917, br. 2456.

¹¹ *Jugoslavenska država*, 1. VI 1918, br. 4.

¹² *Jugoslavenska domovina*, 30. III 1918, br. 109.

¹³ Na i. mj.

500 jugoslavenskih dobrovoljaca, koji su se upravo spremali u Evropu, zauzeli su na proslavi počasno mjesto. Među njima je bilo i 9 braće Vajagića koji su američkoj javnosti trebali poslužiti kao dokaz za kontinuitet kosovske legende.¹⁴

I sa te skupštine upućene su rezolucije Wilsonu i Saveznicima u kojima se isticala zahvalnost jugoslavenskih iseljenika novoj domovini Americi, podržavala politika predsjednika Wilsona i tražilo oslobođenje Slavena od Austro-Ugarske.

Misija je, kako smo spomenuli, posjetila još nekoliko gradova pa su joj i tom prilikom priređene manifestacije od naših iseljenika i Amerikanaca. Međutim, posebnu su pažnju za Srpsku misiju pokazali i ostali slavenski iseljenici. To je dobro uočio i sam Vesnić i o tom izvijestio Pašića,¹⁵ javljajući mu da su na svim zborovima zajedno s Jugoslavenima sudjelovali Česi, Slovaci i Poljaci, a da je on kako kod službenih krugova tako i kod američkog javnog mnijenja djelovao za njih gotovo isto toliko koliko i za Srbiju. To je vjerojatno bio povod, ističe Vesnić, da mu je jedan češki iseljenik u Chicagu postavio pitanje ne bi li srpska vlada pristala da na budućoj konferenciji mira zastupa i češke interese. Vesnić mu je odgovorio da se to može razmotriti tek posto se uputi u tom smislu zahtjev od nadležnih predstavnika češkog naroda. Vesnić je uvjeravao Pašića kako postoji mišljenje, barem kod američkih Čeha, da srpska vlada ima dovoljno moralne i političke snage za rad u tom pravcu. To može biti mjerilo, koliko su slavenski krugovi cijenili rad i uspjeh Srpske misije.

Put Srpske misije po Americi i manifestacije koje su joj priredili jugoslavenski iseljenici pokazali su, makar na izgled, da nije bilo nikakvih problema oko boravka Misije i da su njeni odnosi s Jugoslavenskim narodnim vijećem bili u redu. Međutim, tako ipak nije bilo. Misija je došla u SAD upravo u vrijeme kad je sukob Vijeća s Pupinom dostigao vrhunac. Pupinove pristalice prisvajale su sebi pravo na doček i organizaciju boravka Misije i zbog toga se sukobljavali s Vijećem. Ali ti su nesporazumi imali drugorazredno značenje. Glavni nesporazum između Vijeća i Srpske misije bio je Vesnićev istup u Senatu, što je i inače bilo ključno pitanje boravka Misije u SAD.

Neposredno nakon što je predsjednik Wilson objavio svojih 14 točaka stupio je na govornicu Vesnić. Govorio je patetično o povijesnoj objavi rata SAD Austro-Ugarskoj i o »epochalnim izjavama odličnog vode najveće i najčistije demokracije«, o tome kako će narodi koji vole slobodu upisati zlatnim slovima taj program u svoja srca i duše itd. Nije ništa govorio o jugoslavenskom nacionalnom programu ujedinjenja, aspiracijama Srbije i Krfskoj deklaraciji.

Vesnićev govor ne samo što je razočarao, nego je i zaprepastio jugoslavenske krugove u SAD. Što se očekivalo i kako se reagiralo na Vesnićev govor, opisuje Ljubo Leontić: »Šefu Srpske misije bila je prije toga data još bolja prilika da govoriti — 's pravog mjesta u pravo vrijeme' — ispred svih jednakozarobljenih Jugoslavena. Nikad u historiji nije jugoslavenskoj propagandi pružena bila takva jedinstvena prigoda. Niti se ikad i jedan balkanski predstavnik uspeo na višu tribinu dotad — da razočara sve koji ga pozdraviše s takvim isčekivanjem i s toliko nada. Taman je napregnutom pažnjom cijelog svijeta

¹⁴ Jugoslavenska država, 8. VI 1918., br. 5.

¹⁵ Ranković - Krizman, n. dj., sv. I, 137.

bila saslušana predsjednička adresa Kongresu s 'četrnaest točaka' [...] Woodrow Wilson silazi s govornice da ustupi mjesto Miljenku Vesniću. — Rikni! Jedva sam u sebi zadržao glas. Prisutni tad u počasnoj loži nad samom kongresnom tribinom očekivali smo svi (umjesto neodređenih riječi o nejasnoj autonomiji u austro-ugarskim granicama) da će biti svečano navještena jugoslavenska sloboda i nezavisna država. Svi smo stoga zabadali oštice pogleda u okruglu glavu sijedog diplomate željni da ga nadahnemo snagom omladinskih buntovnika. Ali šef Srpske misije tvrdoglav ustraje u svojoj predugoj raspravi — o Keltima! — a jedva da pomene težnju naroda za oslobođenjem a kamoli pokret za jugoslavenskim ujedinjenjem.¹⁶

Vesnićev istup potakao je Vijeće da na svojoj sjednici od 8. siječnja izrazi šire negodovanje zbog boravka Misije. Hinković je zahtijevao da se ustanovi je li propust Misije da obavijesti Vijeće o svom dolasku u Washington bio hotimičan ili slučajan. Gršković se pozvao na spomenutu poruku, koju je Vijeće 13. listopada 1917. uputilo srpskoj vladu na Krf, o neoportunosti Misijina dolaska.

Prema njegovu mišljenju, iz dolaska Misije trebalo je izvući što veći kapital i upotrijebiti ga kao sredstvo protiv neprijatelja jugoslavenskog ujedinjenja. Iako se to nije dogodilo, Vijeće je Misiji ipak iskazalo svu moguću pažnju. Međutim, ona je na sve to uzvratila velikom hladnoćom, pa se nije mogao dobiti dojam da je ona nosilac narodnih težnja. Gršković ističe kako je žalosno da Vijeće mora smatrati posebnom čašcu da ih Misija uopće primi. On je zapitao prisutne, je li uopće uputno da se ide na sastanak s Misijom i je li uopće potrebno da Vijeće zastupa Misiju pred iseljeničkim masama. Iako bi takav postupak mogao komplikirati odnose Vijeća sa srpskom vladom, po mišljenju Grškovića, članovi Vijeća se nisu smjeli pokazati slugama.

Srpski članovi Vijeća nastojali su stvar izglađiti. Miloš Trivunac je ustvrdio kako Vesnić nije »ponajbolji čovek što ga imamo«, da je nezgodno ispaо, iako to sam nije htio. Predložio je da se Vijeće sastane s Misijom i da joj se otvoreno ukaže na njene propuste. Jovan Krajanović inzistirao je na tome da se utvrdi, je li Misija slobodna da pred Amerikom iznese svoj stvarni program. Upozoravao je također Vijeće na reperkusije koje bi otvoreni sukob s Misijom mogao izazvati između Vijeća, Jugoslavenskog odbora u Londonu i srpske vlade. To je mišljenje zastupao i Milan Pribićević, iako se potpuno suglasio s Grškovićem. Predložio je da se ide na sastanak i zahtijeva razjašnjenje. Ljubo Leontić je upozorio kako je poslije Vesnićeve izjave stav Misije principijelno različit od stava Vijeća, ali da Vijeće ne bi u tom pravcu smjelo zauzeti nikakvo radikalno stajalište.

Sastanak između članova Jugoslavenskog narodnog vijeća i Srpske misije opisao je Leontić:¹⁷ Jugoslavensko narodno vijeće sa svoje sjednice zatražilo je da ga Misija odmah primi. Nepochodno poslije toga u srpskom poslanstvu u prisutnosti Vesnića i ostalih članova Misije predsjednik Vijeća Bijankini protestirao je vrlo oštrot protiv Vesnićeva govora u Kongresu. Prema Leontićevu kazivanju došlo je do vrlo oštrog dijaloga između Bijankinija i Vesnića. Članovi Srpske misije očekivali su da će Milan Pribićević smiriti situaciju i predložiti kompromisno rješenje. Ipak je na kraju bio usvojen prijedlog Leontića da Vesnić kao šef Srpske misije na javnim zborovima pred iseljenicima izjaví

¹⁶ Ljubo Leontić, O Jugoslavenskom odboru u Londonu, Zagreb 1961, 78.

¹⁷ Na i. mj.

da je Srbija usvojila jugoslavenski program i da tako istakne ono što je službeno propustio u američkom kongresu.

Vesnićev govor izazvao je nezadovoljstvo i u Jugoslavenskom Odboru u Londonu. Tamošnji srpski poslanik Joca Jovanović obavijestio je 31. siječnja Vesnića da je njegov istup pred Senatom onerašpoložio Odbor jer u svom govoru nije spomenuo naše narodne težnje za ujedinjenjem u jednu jedinstvenu, nezavisnu državu. Jovanović je od Vesnića tražio da svoju pogrešku ispravi.¹⁸ I sam Trumbić je reagirao i to kod prijestolonasljednika Aleksandra, uputivši mu 29. siječnja posebnu poruku. Obavijestio ga je da je iz američkih novina saznao za Vesnićev govor i da je po zaključku Odbora dužan priopćiti da je taj govor proizveo nezadovoljstvo i razočarenje. Ističe kako je i ovom prilikom primoran da ponovo preporuči mjerodavnim faktorima Srbije da se što prije sazove opća narodna skupština na kojoj bi se utvrdila zajednička narodna politika, formulirana u Krfskoj deklaraciji.¹⁹

I sam je Vesnić bio svjestan teškoća u kojima se u Americi našao. U svom izvještaju Pašiću²⁰ kaže da je Misija s obzirom na jugoslavensko pitanje imala vrlo delikatnu zadaću ne samo među Hrvatima i Slovincima nego i među Srbima. Ona je htjela razviti što širi patriotski duh kod sva tri plemena, ali tako da u duhu savezničke politike ne izazove u američkom javnom mnijenju nikakvu diskusiju koja bi ostavila rđav dojam. On napose ističe da je na javnim zborovima i u razgovorima odlučno i autoritativno izjavljivao da je Krfska deklaracija sastavni i važan dio programa srpske vlade. I pored svega toga Srpska je misija ostavila vrlo negativan dojam na Jugoslavensko narodno vijeće. Mihailović je izvijestio Pašića da Misija nije ostavila na jugoslavenske krugove onaj dojam koji se očekivao, štavio je oni su s radom Misije bili potpuno nezadovoljni. Nesporazumi u Washingtonu bili su takvi, kaže Mihailović, da mu je jedva polazilo za rukom spriječiti potpuni prekid, a sam je radi toga morao pratiti Misiju po kolonijama. »Blagost izjava g. Vesnića, koja bi se donekle dala i opravdati, razumevana je od predstavnika Jugoslovena kao napuštanje našeg programa [...] Srećom njihovo razložno držanje pred narodom učinilo je da je Misija svuda bila dobro primljena.«²¹

Već su suvremenici, a kasnije i većina historičara, pokazali razumijevanje za Vesnićev govor u Američkom senatu, smatrajući da za predstavnika male države kao što je bila Srbija nije bilo uputno suprotstaviti se direktno i neposredno arbitru u svjetskoj politici, predsjedniku Wilsonu. Međutim, ipak ostaje činjenica da je i Vesnićev govor u Senatu jasno pokazao kako je Srbija, iako je imala utvrđen program svojih ratnih ciljeva, ipak bila spremna pregovarati sa Saveznicima na načelima koja nisu prepostavljala potpuno ujedinjenje naših naroda. Ta činjenica obeshrabrla je i razočarala pristalice jugoslavenskog ujedinjenja i dovela do teških nesporazuma sa Srpskom misijom u Americi.

¹⁸ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 61.

¹⁹ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 60.

²⁰ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 136.

²¹ Janković-Krizman, n. dj. sv. I, 180.

Jadransko pitanje i iseljenici u Sjedinjenim Državama Amerike

Među prvim akcijama koje je Jugoslavenski odbor u Londonu namijenio našim iseljenicima bio je poziv za stupanje u »Jadransku legiju«, koja je po zamisli Odbora trebala predstavljati demonstraciju protiv pretenzija Italije na našu obalu. Ali tek su koncem ožujka 1915. aspiracije Italije izazvale uznenamirenost među iseljenicima, pa je Jugoslavenski odbor izabran na zboru u Chicagu podnio spomenicu savezničkim diplomatskim predstavnicima i vlasti SAD radi zaštite naših primorskih krajeva. Od tada pa sve do ugovora u Rapallu i kasnije talijanske pretenzije na naše krajeve postat će važan čimbenik u političkim odnosima među našim iseljenicima.

Sredinom 1915. među iseljenicima uporno su se proširili glasovi o postojanju tajnog ugovora između Italije i Saveznika o predaji naših primorskih krajeva Italiji za njeno učešće u ratu. Iseljenička štampa posvećivala je jadranskom pitanju veliku pažnju. List »Zajedničar« informirao je iseljenike kako u hrvatskom tisku koji se tim pitanjem bavi, postoji bojazan da su saveznici predobili Italiju velikim obećanjima, preko kojih bi naš narod imao da plati za pomoć što je Talijani pružaju saveznicima. List je naveo izjavu poznatog iseljeničkog javnog radnika M. Relića iz Chicaga koji je procijenio da je tim istupom Italije ugrožena budućnost Jugoslavena, napose Hrvata u Primorju i Dalmaciji. Jasno je da Italija ne teži samo za onim dijelovima Austrije koji bi joj po načelu narodnosti pripadali, već i za dijelovima zemalja koji su naseljeni Slovincima i Hrvatima. Ponude Njemačke i Austrije Italiji da ostane neutralna bile su premalene, dakle, saveznici su joj morali obećati mnogo više, tvrdio je Relić, kad se ona odlučila da sudjeluje u ratu.¹

I »Hrvatski svijet« upozoravao je na talijanske pretenzije napominjući kako Italiji ne treba zamjeriti što zahtijeva krajeve u kojima živi njeno pučanstvo, kao što je to slučaj s dijelom Južnog Tirola, ali da od Austrije traži ono što nije ni austrijsko ni talijansko, to bi se Italiji moglo prije ili kasnije teško osvetiti.² Istodobno je i Ante Bijankini u »Hrvatskoj zastavi«, informiran o Supilovoj akciji u Rusiji, napisao seriju članaka pod naslovom »Rusko novinstvo i istočna obala Jadrana«, u kojima je tvrdio kako će Rusija iskoristiti

¹ Zajedničar, 23. VI 1915., br. 25.

² Hrvatski svijet, 30. III 1915., br. 1672.

svoj utjecaj radi zaštite naše obale protiv talijanskih pretenzija.³ »Hrvatski svijet« je prenosio i izjave Supila suradniku ruskog lista »Novoe vremja«.

Jadransko pitanje bilo je u iseljeništvu posebno složeno. Austro-ugarska propaganda vješto se njime koristila u borbi protiv jugoslavenskog pokreta. U brošuri »Ozbiljna riječ«⁴, koja je u to vrijeme imala velik publicitet među iseljenicima, istaknuto je da je ugovor koji je Italija sklopila s Rusijom, Engleskom i Francuskom i na temelju kojeg je stupila kao njihova saveznica u rat objelodanjen u američkom tisku, pa svatko u njemu može pročitati da su saveznici na temelju tog ugovora dopustili Italiji da zauzme zemlje nastanjene Hrvatima i Slovencima i da će joj poslije rata, ukoliko saveznici pobijede, pripasti Gorička grofovija i Gradiška, Trst, Istra, Rijeka, Dalmacija od Zadra do Neretve, te istarski i dalmatinski otoci. Naše, dakle, hrvatske zemlje, ističe se u brošuri, pripast će Italiji uz pristanak onih istih država za koje je dr Potočnjak rekao da su se složile u tome da te zemlje uđu u jugoslavensku državu.

Nakon što je Italija ušla u rat, upozorava »Ozbiljna riječ«, ruski ministar vanjskih poslova Sazonov izjavio je dopisniku talijanskog dnevnika »Secolo« iz Milana da je Italija pametno uradila kad je prekinula odnose s Njemačkom i Austro-Ugarskom, a glavna nagrada bit će joj što će od Austrije preuzeti trgovачki utjecaj i premoć na Balkanu. Italija, prema Sazonovu, mora gajiti dobre odnose sa Slavenima, inače će dalmatinska obala, koja joj je određena, biti zid a ne most za njezine odnose s balkanskim narodima. Rusija nema ni moralnih ni političkih interesa na Jadranu.

»Ozbiljna riječ« primjećuje da službena Rusija tako govori i misli o Jadranskom moru i narodu koji na njegovim obalama živi i koji se ponosno naziva hrvatskim i slovenskim. Kad se srpski tisak zabrinuo zbog toga što je i Rusija potpisala s Italijom Londonski ugovor, službeno je glasilo ruskog ministarstva vanjskih poslova »Birževija vjedomosti« u članku pod naslovom »Ozbiljna riječ« pisalo da treba istražiti koliko slavenstvo u ovom ratu uopće pomaže Rusiju. Po mišljenju lista ta potpora uopće nije uslijedila a niti slavenska solidarnost na koju se računalo nije nastupila. Treba reći da Rusi prije nego što postanu prijatelji Slavena moraju u prvom redu biti Rusi i prijatelji Rusa. »Birževija vjedomosti« upozorile su Srbiju da je općenito poznato kako je rat započeo zbog nje i zbog srpske akcije. Sad je zbog Srbije već dosta krvi proliveno pa ona ne smije tražiti od Rusije ništa nemoguće i govoriti o principima koji su doista bez vrijednosti. I ruski list »Ruskoje slovo« poručio je Srbima da Rusija ne može dati Srbiji ono što sama nema. Ako se sa Srbijom sjedine Banat, Srijem, Bosna i Hercegovina, Južna i Srednja Dalmacija, tada bi političko jedinstvo srpskog naroda bilo postignuto.

Citirajući vješto članke iz ruskog tiska brošura tvrdi kako pravi Hrvati neće stupiti u buduću Srbiju jer sačinjavaju posebnu slavensku granu, a osim toga službena Rusija ne mari za jugoslavensku ideju, a rusko novinstvo, poznavajući osjećaje hrvatskog i slovenskog naroda u domovini, drži nemogućim da bi oni stupili u savez sa Velikom Srbijom. Srbi u kraljevini shvatili su dobro rusku poruku pa su i sami požurili da se s Talijanima nagode tražeći Dalmaciju od Dubrovnika do Kotora. Oni, prema tome, imaju samo jedan

³ Hrvatska zastava nije sačuvana. Podatak uzet iz *Hrvatskog svijeta*, 24. IV 1915, br. 1694.

⁴ Grga Starčević, *Ozbiljna riječ*, Pittsburgh 1915.

interes: dočepati se komada Dalmacije kad cijelu prisvojiti ne mogu, a da li su se s Talijanima pogadali i nagodili u pogledu Hrvatskog primorja, to se još ne zna, ali se toliko zna da i za nj imaju interes.

Nakon interpretacije jadranskog pitanja u brošuri se jasno ističe da ono može biti riješeno u korist hrvatskog i slovenskog naroda jedino u okviru Austro-Ugarske i nakon pobjede Centralnih sila. Zato hrvatski iseljenici prema jadranskom pitanju trebaju zauzeti jednak stav kao i Hrvatski sabor na svojoj sjednici od 14. lipnja 1915.

S druge strane, 11. kolovoza 1916. objavio je Bijankini u »Hrvatskoj zastavi« članak »Ne ima povoda uznemiravanju«. U članku Bijankini objašnjava iseljenicima kako je pad Gorice u talijanske ruke plod zajedničke savezničke ofenzive i da talijansko zauzimanje Gorice ne znači konačno osvajanje naših krajeva. Na taj članak osvrnuo se proaustrijski list »Hrvatski rodoljub« ovim riječima: »Mi smo se uvijek toga bojali, pa smo stoga u ovom ratu otvoreno stajali na strani Austro-ugarske monarhije sa svim našim simpatijama, jer smo samo u pobjedi njezina oružja nazirali sijegurnost slovenskog i hrvatskog naroda pred prijetećom pogibelji [...] sebičnih neprijatelja. Mi smo znali i uvjereni smo u to [...] ako Saveznici pobijede [...] naši neprijatelji [...] srnut će na slovenske i hrvatske zemlje.«⁵

Talijanske pretenzije na naše pomorske krajeve bile su još jedno razočaranje i povećavanje sumnji kod onih naših iseljenika koji su poslije čikaškog sabora i rezolucije počeli gubiti vjeru u jugoslavensku državu u kojoj bi se trebalo riješiti pitanje Južnih Slavena. Oni su poslije talijanskih zahtjeva posumnjali i u mogućnost nove države da u svojim granicama okupi sve Hrvate i Slovence. Zbog toga su neki hrvatski i slovenski svećenici u »Našoj izjavi«⁶ u odnosu na jadransko pitanje zauzeli stav da se Italija svojim ulaskom u rat osvetila nepravednoj, ludoj politici koju je Austrija vodila protiv Hrvata i Slovenaca u Primorju i Dalmaciji favorizirajući talijansku manjinu i tako pripremila teren za talijanske zahtjeve. Saveznici su obećali Italiji moć na Jadransku i posjed naše obale. Osudujući taj prodajni akt saveznika hrvatski i slovenski svećenici pitaju zašto Engleska nije Italiji ponudila svoje posjede na Sredozemnom moru gdje stanuju Talijani, a i veće pravo na Sredozemnom moru kojim stvarno vladaju Englezi i Francuzi, a još manje posjede u Egiptu. Francuska joj nije ponudila pokrajinu Savoju i dio Tunisa u kojima živi više od milijun i po Talijana. Rusija koja ima interes u kraljevinama Srbiji i Crnoj Gori pristala je na obećanje Italiji tako da Srbiju i Crnu Goru nije nitko ni pitao. Saveznici nisu ponudili ono što bi po načelu narodnosti moralni, nego su Italiji »dali vrata i oči hrvatske države i naroda, da ih ona zatvori i zaslijepi zauvijek. Kosti i meso hrvatskog i slovenskog naroda iznesoše na pazar, da kupe Italiju za rat, u kome pogibaju hrvatski i slovenski junaci braneći prag svoj od izdaje, koju počiniše Franceška, Engleska i Rusija na njihovom naruđu.«⁷

Teško je bilo naći argumente koji bi se mogli uspješno suprotstaviti tvrdnjama proaustrijske propagande i stavovima 'izjavaša' u jadranskom pitanju. Tu je tešku dužnost preuzeo iseljenički projugoslavenski tisk. U njegovu pišanju još od kraja 1915. dosljedno se zastupala ova politika: Široka talijanska

⁵ *Hrvatski rodoljub*, 19. VIII 1916., br. 28.

⁶ »Naša izjava«, New York 1916, 5.

⁷ Na i. mj.

javnost raspoložena je tako da ne treba strahovati za naše zemlje. Talijanski tisak je na našoj strani. U »Hrvatskom svijetu« izlazi serija članaka pod naslovom »Italija i Hrvati«, u kojoj se za naš spor s Italijom krivi Austro-Ugarsku i tvrdi da će Italija visoko cijeniti načelo narodnosti. Na taj se način htjelo parirati proaustrijskoj propagandi. U tom smislu list je pisao: »Ako Italija u rat zagazi, mi smo više nego sigurni, da će i to vižlad austrijska gledati da izrabljuje u svoju svrhu, te da svojem krdu prikaže kako nas Austria brani [...] Mi smo već prije obrazložili naše stanovište za slučaj rata između Italije i Austrije, dapače, naše su političke organizacije poduzele i druge shodne korake, da naši narodni interesi budu zaštićeni i da mi Jugoslaveni ne plaćamo računa i dugova Austrije«.⁸

Ipak su projugoslavenski iseljenici bili oprezni prema talijanskoj politici u odnosu na naše krajeve. Dokle se Italiju može podržavati kao saveznika u ratu, jasno je istaknuto u rezoluciji jugoslavenskih novinara u SAD 1915, u kojoj je naglašeno kako jugoslavenski narod zna da je sva istočna i sjeveroistočna obala Jadrana njegova svojina povijesna, geografska i etnografska pa vjeruje da je Italija htjela samo privremeno i zbog ratnih operacija okupirati Trst i još neke točke u Istri i Dalmaciji. »Ako to nije prava težnja Italije i pravi smisao ugovora sa savezničkim silama, onda će Italija viditi uskoro protiv sebe sve Jugoslavene još ogorčenije i jednodisnije, nego što su danas u borbi protiv drugih svojih neprijatelja«.⁹

Zauzimanje Gorice u listopadu 1915. od Talijana i poslije toga izjava talijanske vlade da je to talijanski teritorij, izazvalo je veliku uznenamrenost među slovenskim iseljenicima pa su i oni vrlo aktivno s Hrvatima počeli sudjelovati na protestnim skupštinama protiv talijanskih pretenzija. Na skupštinama Slovaca i Hrvata u rujnu 1916. u Chicagu prihvaćene su identične rezolucije koje su dane na potpisivanje iseljenicima iz primorskih krajeva. U tim rezolucijama kaže se da potpisani Hrvati i Slovenci, rodom iz dotadašnjih austro-ugarskih primorskih pokrajina Gorice, Gradiške, Trsta, Južne Kranjske, Istre, Hrvatskog primorja, Dalmacije i otoka držali su i drže sve te krajeve neospornivo i nedjeljivo jugoslavenskim narodnim zemljama po ogromnoj većini pučanstva, po zemljopisnom položaju, po gospodarskim vezama, po tisućgodišnjoj povijesti, po razvijenoj svijesti i po volji stanovništva tih krajeva. Dalje se u rezoluciji kaže kako se pretpostavlja da je talijanska okupacija samo privremena i da će konačna sudbina tih krajeva biti riješena na budućoj konferenciji mira i to u prilog malih i potlačenih naroda. Rezolucija ovlašćuje Jugoslavenski odbor u Londonu da se njome posluži u svakoj prilici »u spomenutu svrhu, za koju smo i mi svi spremni dati i žrtvovati sve što je u našoj mogućnosti«.¹⁰

Zasluga je Pittsburškog zbora 1916. i osobito M. Marjanovića u formuliranju jasnije i određenije politike među iseljenicima prema jadranskom pitanju. Na zboru je Marjanović upozorio na pokušaj Austro-Ugarske da ustvrdi: Tko hoće da spasi Hrvatima i Slovencima jadranske zemlje mora biti protiv Italije. Tko je protiv Italije mora biti uz Austro-Ugarsku, a protiv saveznika i Srbije. Takvim tvrdnjama treba se suprotstaviti činjenicama da Hrvati i Slovenci moraju spasavati svoje jadranske krajeve i od Austrije i od Italije. To se

⁸ *Hrvatski svijet*, 21. V 1915, br. 1717.

⁹ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, 1934, 246.

¹⁰ *Jugoslavenska domovina*, Punta Arenas, 5. XI 1916, br. 36.

može najsigurnije postići ako se Jugoslaveni svim silama pridruže borbi Srbije i saveznika, dokazujući time da u svim prilikama žele rješavati svoja pitanja mimo i izvan Austro-Ugarske i u isti māh nastojati da saveznike pridobiju za svoje zahtjeve, a Italiju privole na pravedan sporazum na osnovi principa narodnosti. Marjanović se dalje osvrnuo na opoziciju Londonskom paktu u Italiji, na činjenicu da će se o Londonskom ugovoru odlučivati u parlamentima zemalja potpisnica. On je pobijao tvrdnju da je i Srbija pristala na taj ugovor. Na Pittsburškom zboru jadranski problem i njegovo rješavanje tretirano je u okviru shvaćanja i rezolucije Niške skupštine, o čemu govori sama rezolucija sabora u kojoj se kaže kako sabor usvaja odluke i rezoluciju velikog zbora Hrvata, Srba i Slovenaca održanog 9. svibnja 1915. u Nišu o pravu Jugoslavena na Jadran.

Poslije Pittsburškog zbora i gotovo čitave 1917. godine jadransko pitanje nije silazilo sa stranica iseljeničkog tiska. U mjesecu rujnu zapožena je veća aktivnost talijanskih iseljenika u prilog pretenzija Italije na Jadrani pa je i to izazvalo zabrinutost. »Hrvatski svijet« pisao je da je talijanska propaganda velika zapreka uspjehu našeg narodnog pokreta i rada pa bi ona mogla za sav naš narod postati opasna ako joj se s naše strane ne suprotstavi nastojanje da riječima i djelima suzbijemo pred javnošću njene laži.¹¹ List je prikazao i pisanje talijanske štampe prema kojoj austro-ugarski Jugoslaveni ne žele ništa drugo nego ostati u okviru Austro-Ugarske. Jugoslavenska je misao, prema njoj, bez podloge i u pravom času je isforsirana samo zato da pričinja smetnje Talijanima i da škodi saveznicima. Ona je izmišljena od austro-ugarske propagande s ciljem da napakosti saveznicima, od kojih želi zapravo odijeliti Italiju.¹² Talijanski iseljenički tisak prenosio je članke iz listova u Italiji koji su se osvrtnuli na jugoslavensku propagandu u Americi. Tako je list »Il Telegrafo« iz Livorna pisao 22. rujna o jakoj propagandi Jugoslavenskog narodnog vijeća u Washingtonu tvrdeći da je njujorški list »The New York Tribune« aktivni organ te propagande. List je pisao: »Ti Jugoslaveni obiluju fondom, i kako se čuje, taj je fond u zadnje vrijeme pomognut obilnim doprinosom sa strane Nijemaca, Austrijanaca i Iraca«.¹³

Ipak, talijanska propaganda u SAD tokom 1917. nije bila tako jaka i nije izazivala veću zabrinutost u Jugoslavenskom narodnom vijeću. To potvrđuje i sam Marjanović u jednom izvještaju Jugoslavenskom odboru u Londonu potkraj 1917., u kojem se osvrnuo na boravak talijanske misije u Americi koja tobože nije učinila naročit utisak na Amerikance. Njujorška štampa je njen doček prikazala uglavnom kao doček od strane brojne talijanske kolonije. Pokušavalo se pritom proturiti vijesti o talijanskom karakteru cijele jadranske obale sve do Drača. Marjanović ističe kako službeni američki krugovi nisu ozbiljno shvatili talijanske zahtjeve, a dolazak njihove misije prikazan je kao ofenziva na američku blagajnu.¹⁴

U to vrijeme je američki tisak povremeno pisao vrlo povoljno u prilog Jugoslavenima. Tako je »Times« u kolovozu 1917. donio članak Waltera Littlefielda koji je pisao: »U manifestima svojih centralnih odbora i u člancima u novinama neprestano Jugoslaveni naglašavaju svoja prava da posjeduju kao

¹¹ *Hrvatski svijet*, 29. IX 1917, br. 2449.

¹² *Hrvatski svijet*, 24. X 1917, br. 2451.

¹³ Na i. mj., 20. XI 1917, br. 2492.

¹⁴ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

veliki nezavisan narod istočne obale Jadranskoga mora. Aspiracijama Italije glede te obale stavljuju nasuprot riječi predsjednika Wilsona i njihova propaganda pada na plodno tlo posebno tu gdje se malo razumije i cijeni napore i aspiracije Italije.¹⁵

Uza sve to iseljenici su s velikom zabrinutošću gledali na sve reperkusije koje su mogle potjecati iz naših odnosa s Italijom radi jadranskog spora. »Hrvatski svijet« u članku »Istra i Dalmacija jest i bit će naša« upozoravao je da mi ne niječemo Italiji pravo da joj po načelu narodnosti pripadaju krajevi kao Južni Tirol, ali da trebamo čvrsto izjaviti kako bi svaki pokušaj Italije koji bi išao za tim da otrgne i najmanji dio našeg teritorija naišao na najžeći otpor svakog pojedinog pripadnika našeg naroda. List kaže da su primorski krajevi i otoci naša najsvetija narodna baština, da je u njima naša najjača prirodna obrana i bogati izvor našeg budućeg razvoja i narodnog blagostanja, pa se zato nikada i nikome za volju ne smijemo odreći nijednog pedlja te zemlje, jer bismo postali krivcima narodne izdaje, na koju nas ne može natjerati nikakva sila i koju nećemo učiniti nikome za volju.¹⁶

Početak 1918. obilježio je novu fazu u odnosima naših iseljenika prema jadranskom pitanju. Dakako, razlog tome su bili događaji koji su se zbili u Evropi.

Trumbić je u pismu od 14. veljače upoznao Vijeće s dvjema koncepcijama u talijanskom javnom mišljenju, jednom za sporazum s Jugoslavenima i drugom protivnom sporazumu. Izvjestio je i o svojim razgovorima s predsjednikom talijanskog ministarstva V. Orlandom u Londonu i želji francuske i engleske vlade i javnosti da dođe do talijansko-jugoslavenskog sporazuma.¹⁷ Mjesec dana kasnije, 13. ožujka 1918., Trumbić izvještava Vijeće da je pred nekoliko dana stigao iz Rima u London Andrea Torre, talijanski poslanik, kao naročiti izaslanik novoosnovanog odbora u Italiji za sporazum s podjarmljениm narodima Austro-Ugarske. Trumbić je izvijestio Vijeće o svome stajalištu prema toj misiji naglašavajući da želi sporazum i da ga smatra neophodnim, ali da neće prihvati formule kojom bi se makar najindirektnije priznao s naše strane Londonski ugovor i da čvrsto stoji na Krfskoj deklaraciji. Dalje je priopćio da se s Torreom složio oko utvrđivanja načela za jedan opći talijansko-jugoslavenski sporazum, ne ulazeći u konačno rješavanje teritorijalnih pitanja.¹⁸

Idućeg dana Trumbić je poslao novu poruku Vijeću. Imajući loša iskustva s reperkusijama što ih je u Americi izazvala Krfska deklaracija on je pret hodno htio dobiti suglasnost iseljenika za svoju novu politiku u rješavanju jadranskog pitanja. Tražeći podršku za dogovore s Torreom, upoznao je Vijeće s idejom održavanja Rimskog kongresa: »Potrebno je da sve naše organizacije pošalju telegrafski pozdrav Kongresu u Rimu u smislu toga sporazuma protiv zajedničkog neprijatelja. Molim poslati i mišljenje i pristanak Baburizze iz Južne Amerike, Mitrovića i Jugoslavenske Narodne Obrane«.¹⁹ U međuvremenu je, kao odgovor na pismo od 14. veljače, Bijankini uputio 2. ožujka Trumbiću

¹⁵ *Glas naroda*, 15. VIII 1917, br. 191.

¹⁶ *Jugoslavenska država*, 13. V 1917.

¹⁷ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 106.

¹⁸ SSIP — Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

¹⁹ Arhiv SSIP-a — Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

telegram u kojem je između ostalog izjavio: »Mi smo za sporazum također i za suradnju svih elemenata koji ozbiljno misle i rade na rušenju Austro-Ugarske, ali pod uslovom potpunog očuvanja naših teritorija. Popuštanje od naših opravdanih zahtjeva proizvelo bi najgori utisak kod našeg naroda i onemogućilo svaki daljnji naš rad ovdje.«²⁰

Jugoslavensko narodno vijeće i jugoslavenski pokret u SAD potpuno su i disciplinirano prihvatili novi politički kurs Jugoslavenskog odbora u Londonu prema jadranskom pitanju. Odmah 20. ožujka »Jugoslavenski svijet« osvrnuo se na jugoslavensko-talijanske odnose objavljujući dopis Jugoslavenske kancelarije iz Washingtona u kojem je stajalo da su glasovi koji su se dulje vremena širili o promijenjenom držanju talijanskog javnog mišljenja prema Jugoslavenima i njihovim zahtjevima dobili konkretnu formu u događajima koji su se desili u posljednje vrijeme u Londonu. Jugoslavenska kancelarija sa zadovoljstvom konstatira da je stajalište koje je Jugoslavenski odbor zastupao od svog početka, zahtjevajući potpuno priznanje narodnosti i narodnog samoodređenja, kao što je to bilo izraženo i u poslanicama predsjednika Wilsona, potpuno pobijedilo i da je Italija svojom vlastitom odlukom stupila među pobornike za oslobođenje svih podjarmlijenih naroda Austro-Ugarske.²¹

U jugoslavenskom iseljeničkom tisku sporazum s Italijom nazivan je sretnim aktom zbog kojeg treba zaboraviti sav cinizam, rovarenja i nastojanja Italije da naš narod i dalje ostane podjarmlijen. Jedino na čemu je iseljenički tisak inzistirao jest da ponuda ne bude dvomislena i da rekompenzacije što ih Italija bude zahtjevala ne prijeđu granice mogućeg. Bude li Italija zaista htjela da sporazum zasnuje na dosljedno i pravilno shvaćenom nacionalnom načelu, pisalo je u iseljeničkim novinama, i više je nego sigurno da posao našeg uzajamnog zблиžavanja neće nailaziti ni na kakve ozbiljne prepreke i poteškoće.

Moglo se lako zapaziti da je pomirljivo pisanje jugoslavenskog tiska prema Italiji bilo posljedica taktiziranja i to iz dva razloga: Traženje kompromisa s Italijom imalo je za jugoslavenski pokret u SAD veliko značenje u borbi protiv opozicije koja je iz tog spora izbjigala za sebe veliki kapital stvarajući nepovjerenje kod Hrvata i Slovenaca. S druge strane, takvo pisanje trebalo je umiriti talijansku propagandu i tako ostaviti dojam kod američke javnosti da jadranski spor neće biti smetnja realiziranju nove jugoslavenske države. Jugoslavenski iseljenici nisu željeli da u tom pravcu uzrokuju Jugoslavenskom odboru poteškoće.

Štetnost bilo kakvih diskusija s Talijanima u tom času isticao je i Milenko R. Vesnić, koji je kao šef Srpske misije u SAD poduzeo u tom pravcu i odgovarajuće korake. On je nastojao uvjeriti iseljeničke pravake da u svojim listovima prekinu svaku polemiku s Talijanima, a otiašao je i do talijanskog ambasadora u SAD markiza di Cellere, koga je osobno poznavao, zahtjevajući da i on dà svojim ljudima ista uputstva. Bio je zadovoljan što su obje strane usvojile njegovo gledište i na taj način olakšale rad Srpske misije. Bilo je opasno raspravljati s Talijanima u vrijeme boravka Misije u SAD, jer je u Ame-

²⁰ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 113.

²¹ Jugoslavenski svijet, 20. III 1918, br. 2392.

O stajalištu Wilsona prema jadranskom pitanju usp. B. Krizman, Predsjednik Wilson i jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom 1918, Analji Jadranskog instituta II, Zagreb 1958.

rići bilo više milijuna talijanskih iseljenika, a i samim Amerikancima i njihovoј vlasti bile su neprijatne prepirke između talijanskih i jugoslavenskih doseljnika.²²

Pokušaji sporazumijevanja s Italijom doista su izazvali zadovoljstvo u Jugoslavenskom narodnom vijeću. Marjanović ističe u izvještaju Jugoslavenskom odboru u Londonu od 15. travnja da je ulaskom Amerike u rat, ruskom revolucijom i objavljinjem Londonskog ugovora nastala u jugoslavenskom pitanju radikalna promjena. Te činjenice znatno su umanjile opasnost od talijanskih pretenzija i ukazale da će Italija prije ili kasnije doći do stanične objektivnosti i sporazuma. Marjanović je dobro uočio da u tom času nije bitno koliko je iskrena i trajna želja Italije da se sporazumije s Jugoslavenima na pravednoj osnovi. U tom času bilo je glavno da taj početak sporazuma učini snažan dojam na saveznike a osobito u Americi i stvari uvjerenje da su Jugoslaveni za pregovore s Talijanima. Osim toga, Marjanović je u sporazumu s Italijom vidio mogućnost stvaranja baza u Italiji, iz kojih bi se mogao organizirati ustank naših ljudi u Austro-Ugarskoj.²³

Iseljenička akcija u suzbijanju talijanske propagande i dokazivanju naših prava na Jadran znatno je bila ograničavana i uvjetovana politikom što ju je u Evropi vodio Jugoslavenski odbor. Još u mjesecu rujnu 1918. Jugoslavenski je odbor inzistirao na tome da se u iseljeništvu vodi tolerantna politika u pitanjima vezanim za jadranski spor. Tako se Trumbić sredinom rujna obratio Vijeću i informirao ga o prilikama u Italiji, gdje su se konfrontirale dvije konцепcije. Jednu je predvodio ministar Sidney Sonnino, koga su podržavali imperijalistički krugovi i njihove novine i koji su stvarno sabotirali ratne ciljeve saveznika nastojeći spasiti smanjenu i oslabljenu Austriju i vratiti se poslije rata na staru pronjemačku politiku. Na drugoj strani bili su predsjednik Orlando i ministar Leonida Bissolati, prvi prilično neodlučan zbog straha od krize u parlamentu, a drugi demokrat i odlučan. Njih je podupirao nezavisni tisk koji je bio za rat do kraja i za raspad Austro-Ugarske i oslobođenje potlačenih naroda.

Trumbić je upoznao Vijeće s tim da je jugoslavensko pitanje, onako kako ga je Rimski kongres postavio, dovelo do sukoba ovih dviju političkih grupa u Italiji, do oštре novinske polemike za i protiv Sonnina. Pristalice kompromisa, kaže Trumbić, u posljednje su vrijeme znatno ojačale zbog političkih i vojnih događaja, a najviše zbog priznanja Čehoslovaka od strane Francuske, Engleske, Amerike i Japana, pa su Talijani svjesni da to priznanje neophodno zahtijeva i priznanje našeg pitanja, na što su Engleska i Francuska spremne. Dalje Trumbić izvještava o odluci ministarske konferencije u Rimu po kojoj je Italija smatrala da je jugoslavenski pokret za nezavisnost i konstituiranje slobodne države u skladu s načelima za koja se saveznici bore, kao i s ciljevima pravednog i trajnog mira. Ta neobjavljena odluka, kaže Trumbić, dala je prevagu Orlandu i Bissolati-u nad Sonninom, a jugoslavensko pitanje uzbudilo je čitavu Italiju. Sve su to razlozi zbog kojih se Jugoslaveni u Americi moraju uzdržavati od neadekvatnih postupaka, pratiti rad talijanske propagande ali ne istupati agresivno nego stajati na braniku i, ukoliko Talijani budu atakirali ili isticali imperijalističke zahtjeve, treba ih pobijati energično ali stvarno, postupajući konstruktivno a ne polemički.²⁴

²² Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 136.

²³ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

²⁴ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 292.

Međutim, sredinom 1918. Talijani su ponovo započeli propagandu kojom su željeli pridobiti Amerikance na svoju stranu u jadranskom sporu. To je izazvalo zabrinutost i proteste u Jugoslavenskom narodnom vijeću, kojem je inzistiranje Jugoslavenskog odbora u Londonu da se s Talijanima ne vodi otvoreni dijalog, pričinjalo sve veće teškoće. Vijeće je 31. kolovoza uputilo Odboru telegram kojim ga obavještava da je talijanska misija započela najžešću kampanju za provedbu Londonskog ugovora, a protiv Rimskog sporazuma. Tu propagandu su, doduše, osudili najuplivniji američki listovi zbog talijanskih pretjerivanja. Vijeće je željelo znati da li još uvijek vrijede savjeti i poruke Odbora da se drži rezervirano, ističući da će u pomanjkanju odgovora nastaviti putem koji drži najboljim.²⁵

Treba istaći da su se naši iseljenici uvijek suprotstavljaljali neistinitim tvrdnjama što su ih Talijani davali američkoj štampi. Tako je Hinković u listu »The New York Tribune« 1. prosinca 1917. u opširnom članku pobijao talijanske tvrdnje da Jugoslavene financiraju Austrijanci, Nijemci i Irci. Članak je ipak završio u pomirljivom tonu: »Ne samo da nismo neprijatelji Italije ukoliko ista poštuje naša narodna prava, već usuprot želimo da bi naša buduća jugoslavenska država živjela u najboljim odnosima s tom zemljom«.²⁶

Šef talijanskog informacionog centra u Washingtonu Bevione izjavio je potkraj rujna 1918. Hinkoviću da se Italija ne odrice Londonskog ugovora, nego da priznaje težnje Jugoslavena ukoliko se ne kose s talijanskim interesima. Tu izjavu Hinković je priopćio članovima Vijeća koji su se zbog nje veoma zabrinuli.

Hinković je s Talijanima doživio još jedno razočaranje. Na kongresu Srednjoevropskog saveza u Philadelphiji 26. listopada 1918., u Independence Hall-u gdje se kongres održavao, bila je izvješena zemljopisna karta srednjoevropskih zemalja s granicama prema odredbama Londonskog ugovora. Hinković je protestirao i zaprijetio da će napustiti kongres. Predsjednik kongresa T. G. Masaryk izjavio je da karta nema službeni karakter, a direktor kongresa Müller istakao je da je karta trebala američkoj javnosti samo poprilići pokazati postojbinu srednjoevropskih naroda o kojoj Amerikanci gotovo ništa ne znaju. Na kongresu je Hinković izjavio: »Ja vam velim [...] ako mi izgubimo Jadran, izgubili smo pluća, pa ćemo biti zagušeni. A ja kažem vam i to da,

²⁵ Ulazak SAD u rat predstavljao je za tri i po milijuna talijanskih iseljenika jednu novu fazu. Oni su bili u boljem položaju nego Jugoslaveni jer su došli iz zemlje koja se borila sa Saveznicima. Iseljenički talijanski tisak naveliko je pisao o zaslugama Italije u ratu i upozoravao da se u američkoj vojsci bori oko 300 tisuća vojnika talijanskog porijekla. Nicholas Muray Butler, predsjednik Columbia University, izjavio je da je talijanska neutralnost 1914. spriječila brzu pobjedu Njemačke. Nijedna imigrantska grupa nije s takvim oduševljenjem pozdravila ulazak SAD u rat kao Talijani. Kada se 24. svibnja 1918. slavio »Talijanski dan« u SAD, talijanske kolonije zasipale su Bijelu kuću telegramima, pozdravljajući Wilsona kao velikog pobornika slobode. Talijansko-američka društva u New Yorku i Bostonu izdala su spomen-medalje, izražavajući na taj način zahvalnost i vjernost američkom predsjedniku. Američki Talijani prihvatali su Wilsonov program, ali su ga interpretirali tako kao da se on sasvim podudara sa zahtjevima Italije. Samoodređenje naroda i obećanje izmjena talijanskih granica Talijani u Americi shvatili su kao povećanje talijanskog teritorija i prestiža na račun Austro-Ugarske. Oni su bili uvjereni da će Wilson prihvati talijanske zahtjeve na mirovnoj konferenciji i na taj način objaviti koliki je talijanski doprinos pobjedi (o svemu tome vidi Joseph P. O'Grady »The Immigrants' Influence on Wilson's peace policies«, University of Kentucky, 1967, u kojemu je američki povjesničar John B. Duff napisao poglavje o Talijanima.)

²⁶ Hinko Hinković, Iz velikog doba, Zagreb 1927, 189.

nakon sviju dugih godina borbe protiv Habzburga, naš narod neće trpeti nikakvog novog tlačitelja.«²⁷

Potkraj studenoga 1918. na banketu koji je priredio Senatski odbor za vanjske poslove Hinković je izjavio kako je radost Jugoslavena zbog pobjede saveznika pomućena zbog imperijalističkih prohtjeva Talijana na našu obalu.

I Bogumil Vošnjak nastojao je da ospori talijanska prava na Jadran. 1. studenog 1918. predao je Bijeloj kući spomenicu o političkim prilikama u Goričkoj, Gradiškoj, Trstu i Istri. U njoj je prikazao cjelokupni problem našeg primorja tvrdeći kako se izjave Wilsona, osobito ona od 14 točaka koja se odnosi na granice s Italijom, kao i njegov govor na Mount Vernonu, potpuno poklapaju s jugoslavenskim zahtjevima. Vošnjak je zahtijevao plebiscit i da američke trupe okupiraju Primorje. »Plebiscit odgovara političkim teorijama i idealima Ujedinjenih država, koje same ne svojataju ni jedan komad evropske teritorije. Jugoslaveni, i valjda Talijani, imaju puno poverenje u Amerikance [...] Plebiscit u Primorju, organiziran i izvršen pod vodstvom neutralnog autoriteta Ujedinjenih Država, donet će prirodno rešenje jednog opasnog političkog problema [...] Mirno rešenje jugoslovensko-italijanskog problema može samo osigurati okupacija od strane jednog vojničkog činioca, čiji interesi nisu u pitanju.«²⁸

Konac rata i razdoblje primirja značili su novu fazu u jadranskom pitanju među jugoslavenskim iseljenicima u SAD. Na sjednici Vrhovnog ratnog vijeća u Parizu 31. listopada 1918. zaključeno je da saveznici imaju pravo slobodnog kretanja za sve čete na svakoj željezничici i vodenom putu austro-ugarskog područja te upotrebu potrebnih austrijskih ili ugarskih prometnih sredstava. Takoder je odlučeno da saveznici zauzmu sve one strateške točke u Austro-Ugarskoj za vrijeme koje će se njima činiti potrebnim radi održavanja reda. Takvim odlukama omogućeno je Italiji da izvrši okupaciju zapadnih dijelova Monarhije. Na taj način ona je došla u situaciju da okupira ne samo područja koja su joj bila određena Londonskim ugovorom, nego i Rijeku s okolicom. Slijedili su nakon toga i događaji oko austrijske flote koji su se za nas također završili nepovoljno.

Rezultati konferencije za primirje predstavlјali su težak udarac za Jugoslavene jer je bila propuštena prilika da se dobije barem ograničeno savezničko priznanje, a Italiji bilo omogućeno da nesmetano provede okupaciju naših primorskih krajeva kojih je sudbina postala neizvjesna i prepustena odlukama mirovne konferencije. Trumbić je također bio duboko razočaran držanjem Vesnića kao službenog predstavnika Srbije na konferenciji za primirje. U takvoj situaciji on je 30. listopada 1918. uputio preko Britanske ratne misije telegram Vijeću u kojem ga je obavijestio da su u izgledu rasprave o primirju s Austro-Ugarskom i tražio da Vijeće bez odgode upotrijebi sav upliv da se osigura upotreba američkih trupa za okupaciju svih spornih gradova ili teritorija u Austro-Ugarskoj. U slučaju da koji sporni kraj ili zonu okupiraju talijanske čete, nastat će ozbiljna opasnost krvavih sukoba između tih trupa i jugoslavenskog pučanstva. Trumbić napominje kako bi to onemogućilo bilo kakav sporazum s Talijanima, a Velika Britanija i Francuska, kao potpisnice Londonskog ugovora, ne bi mogle posredovati. Američke bi trupe bile svugdje

²⁷ Na i. mj., 194.

²⁸ B. Vošnjak, n. dj., 377.

pozdravljenje kao dobrodošle, pa Vijeće treba ishoditi od američke vlade da one okupiraju glavne točke u Dalmaciji, Istri, Kranjskoj, te Hrvatskoj i Slavoniji, kako to ne bi učinile niti talijanske niti srpske trupe, a to se može izbjegći samo uz pomoć Sjedinjenih Država.²⁹

Odmah po primitku depeše Hinković i Gršković otišli su u State Department da se posavjetuju s Mr. Putney. On je bio bolestan pa je Hinkovića i Grškovića primio Mr. Philips, Lansingov pomoćnik, koji je zatražio da mu se ostavi prijepis depeše i da mu se na zidnoj karti opiše o kojim se krajevima radi. Međutim, kroz razgovor s Philipsem Hinković i Gršković došli su do uvjerenja da sve poteškoće proistječu iz neriješenih pitanja između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade. U knjizi »Jugoslavija u Americi« Hinković spominje da je tom prilikom susreo Mr. Perglera, Masarykova predstavnika kod američke vlade i talijanskog ambasadora pa taj susret komentira: »I sinula mi je misao, nisu li češki i talijanski poslanici intervenirali u istoj stvari u kojoj i mi — dašto u oprečnom smjeru [...] O zadnjoj depeši od 30. oktobra nismo doduše bili obavijestili prof. Masaryka, ali sam kombinovao da je obavijesten izravno. A prepredenim Talijanima je moglo biti lako nanjuškati sadržaj Trumbićeve depeše, čim je bila predana na otpravak britanskoj ratnoj misiji u Parizu. Svakako su mogli saznati za nju od engleske ili francuske vlade.«³⁰

Gršković je odmah 1. studenoga telegramom obavijestio Trumbića o rezultatima posjeta State Departmentu. Posjet je na Grškovića ostavio dobar dojam pa u telegramu navodi kako ga je Philips saslušao s vidljivom simpatijom a prijedlog da američke trupe okupiraju našu teritoriju primio s interesom. Gršković je također priopćio o posjetu češkog i talijanskog poslanika, pa preporuča: »Molim Vas ne saopštavajte ništa važna Masaryku. Vama su sigurno poznate njegove talijanske simpatije.«³¹

Trumbićeva intervencija nije imala uspjeha jer nije odgovarala političkoj i vojnoj situaciji u Evropi, a u Washington je stigla prekasno da bi mogla potaknuti američku vladu na bilo kakav korak. Osim toga i pritisak Talijana na američke političare bio je u to vrijeme veoma jak. Tako je talijanski ambasador obavijestio svoju vladu o Grškovićevim i Hinkovićevim koracima napominjući kako im je u State Departmentu rečeno da su jugoslavenske nacionalne težnje već priznate i da ne može biti govora o teritorijalnim težnjama Jugoslavena koji nisu u zaraćenom stanju, osim Srbije s kojom će se raspravljati o teritorijalnim pitanjima. Talijanski ambasador također navodi kako su Jugoslaveni pokušali osigurati podršku štampe, ali da se on pobrinuo da i tu budu onemogućeni.³²

Iako je u tom izvještaju talijanski ambasador precijenio svoju ulogu i utjecaj, ipak se iz njega jasno razabire s koliko je napora u to vrijeme vođena politička borba za pridobivanje američkih političara.

Pojačana talijanska propaganda u SAD bila je, prema nekim povjesničarima³³, reakcija na rad jugoslavenskih iseljenika. To je bio razlog zbog kojeg

²⁹ H. Hinković, Jugoslavija u Americi, Zagreb 1922, 33.

³⁰ Na i. mj., 39.

³¹ Janković-Krizman, n. dj., sv. II, 440.

³² Na i. mj., 482.

³³ O'Grady-a, n. dj., 111. O tome je također pisao i Gerald G. Govorchin, Americans from Yugoslavia, Gainesville, Fla., 1961, 124.

je talijanski ambasador Macchi di Cellere uporno inzistirao kod svoje vlade da nađe načina kako bi se pariralo toj propagandi »gigantskih razmjera«, što je po njegovu mišljenju bila financirana od Austrije i Njemačke koje su tim putem željele unijeti razdor među saveznike. Nakon ambasadorova zahtjeva talijanska vlada je na početku 1919. uspostavila informacione urede u New Yorku i Washingtonu i u Ameriku poslala posebnu misiju s Pietrom Tozziem na čelu. Tozzi je smatrao da pred američkom javnošću treba diskreditirati kult »hrabre male Srbije«. On je uvjeravao Amerikance da neće moći shvatiti položaj Italije ako ne shvate da Talijani gledaju na Jugoslavene isto tako kao što Englezzi gledaju na Pruse. Prema tvrdnjama J. Duffa, ta propaganda imala je uspjeha i potisnula je jugoslavensku pa je na početku 1919. većina američkih listova pisala u prilog talijanske Rijeke.

U prvim mjesecima 1919. u talijanskom iseljeničkom tisku dominiralo je pitanje talijanskog prava na Rijeku. Listovi su prenosili članke iz tiska u Italiji. »Sinovi Italije« i »Društvo talijanske irentente« tražili su od svojih članova da šalju peticije američkim delegatima u Parizu u prilog talijanskim zahtjevima. Kad se ustanovilo da je Wilson sklon jugoslavenskim zahtjevima na Jadranu, onda ga je »Društvo talijanske irentente« upozorilo da je potreba Italije strategijska kontrola na Jadranu, a list »Il Carroccio« alarmirao je talijanske iseljenike da se suprotstave Wilsonovu prijedlogu. Američki Talijan i kongresmen Fiorello La Guardia izjavio je da postoje razlike između Čehoslovaka koji su se borili sa saveznicima i Jugoslavena koji su bili protiv saveznika. Uza sve to Italija želi pomoći Jugoslavenima i imati dobre odnose s njima, ali oni moraju shvatiti opravdanost talijanskih zahtjeva. List »The Gazzetta del Massachusetts« žalio se: »Jugoslaveni su se borili s Austrijancima protiv Talijana [...] ipak dobar dio francuskog i engleskog tiska [...] i neki američki listovi [...] odnose se prijateljski prema neciviliziranim Jugoslavenima, koji su spremni boriti se protiv Italije«. Talijanski iseljenički tisak redovito je isticao tobožnju neciviliziranost i nisku kulturu Jugoslavena i tvrdio da superiornija rimska kultura treba dominirati na Jadranu. Bivši američki konzul u Rimu Gino Speranza pisao je Jamesu Sthewelu, članu američke mirovne komisije u Parizu, da je rječko pitanje u svojoj biti stvar procjene da li su Jugoslaveni uopće sposobni za primjenu načela samoodređenja. Sumnjujući da oni posjeduju političku zrelost, Speranza se zalagao za takvo rješenje jadranskog pitanja po kojem talijanska nacija, dominantna po svojoj povijesti, kulturi i liberalizmu, ne bi nikada smjela svoje sunarodnjake povjeriti hrvatskoj upravi.

Talijanski ambasador Di Cellere izjavio je 13. veljače 1919. listu »World«: »Prijenosni austrijski vladar Karlo u jednom od svojih govora rekao je, da je u njegovoj vojsci realna i efektivna snaga hrvatski elemenat, jer da su Hrvati jedini njegovi vojnici, koji javno pokazaše pravi vojnički duh.«³⁴ Tom izjavom htjelo se izazvati negodovanje Amerikanaca protiv hrvatskih pretenzija na Jadran. Velik uspjeh talijanske propagande predstavljalo je svakako i pismo što ga je senator Henry Lodge uputio Talijanima Bostona u ožujku 1919., a u kojem je istakao: »Italija gleda na Rijeku kao što su osnivači naše Republike gledali na ušće rijeke Mississippi, tvrdeći da bi bilo koji narod koji

³⁴ Narodni list, 15. II 1919, br. 46.

bi prisvajao ušće Mississippija bio neprijatelj Sjedinjenih Država.³⁵ I senator iz Illinoisa izjavio je: »Rijeka je talijanska po krvi, jeziku i predaji i talijanski zahtjevi da se uspostave prirodne veze između Rijeke i majke zemlje opravdani su.«³⁶

Trumbiću je bilo jasno da predstoji dalja bitka za naše primorske krajeve, u kojoj će mu svakako biti potrebna i široka pomoć jugoslavenskih iseljenika iz Amerike. Zbog toga se 19. studenog 1918. obratio Jugoslavenskom narodnom vijeću dajući mu između ostalog instrukcije kako da unaprijed vodi akciju u jadranskom sporu. Od iseljenika je tražio da pokret organiziraju jedinstveno i u jednom pravcu, da zahtijevaju primjenu načela narodnog samoodređenja tako da se naš narod definitivno ujedini i osloboди. Protiv talijanske okupacije naših krajeva treba protestirati pogotovu zato što Talijani provode odluke primirja u svoje ime i za svoj račun. Radi toga treba tražiti da se na Konferenciji za primirje zajamči našem narodu pravo samoodređenja i da se tajni Londonski ugovor ponisti. Trumbić dalje traži od Vijeća neka zahtijeva da u krajevima gdje se po narodnom samoodređenju spor s Talijanima ne bi mogao riješiti, bude primijenjeno načelo arbitraže. U tom smislu treba poslati što veći broj depeša od iseljeničkih organizacija Wilsonu i savezničkim vladama i to odmah. Sve to treba javiti i Jugoslavenskoj narodnoj odbrani u Valparaisu i tražiti da i ona razvije pokret u istom pravcu.³⁷

Vijeće je, dosljedno Trumbićevim uputstvima, uputilo 14. siječnja proglaš iseljenicima: »Jugoslaveni, Hrvati, Srbi i Slovenci! U Parizu vijeća Mirovna konferencija. Tamo su naši zastupnici, jer će se tamo povesti riječ i o nama, Jugoslavenima. Talijani su pokrenuli sve paklenske sile, da nam otmu sve što je naše, veliki dio Slovenske, Istre i Dalmacije [...] Bit će među onima, koji će odlučivati o našoj sudbini i budućnosti, naših iskrenih i velikih prijatelja i zagovornika, ali će biti i naših lukavih i krvnih neprijatelja i dušmana [...] mi se uzdamo u pomoć i zaštitu naših pravednih i moćnih prijatelja. Riječ Amerike mnogo će vrijediti i odlučivati. Da ta riječ za nas Jugoslavene bude onakva kakva je bila i do sada, pravedna i odlučna, red je da se još jednom naša riječ čuje. Sva naša narodna društva, sve naše organizacije, osobito svi odsjeci Zajednice, neka bezdvoljno šalju brzojave u Pariz, upravljene predsjedniku Konferencije mira M. Clemenceau ili predsjedniku Woodrow Wilsonu. Te brzojavke na engleskom jeziku neka budu kratke, uljudne i odrešite: Jugoslaveni na temelju prava samoodluke traže potpunu nezavisnost na svojoj cjelokupnoj teritoriji [...] Ako sada propustimo raditi umom i perom, morat ćemo kasnije popravljati mačem i krvljom. Neka ne bude ni jedne naše kolonije, koja ne bi ispunila svoju dužnost.«³⁸

Najnoviji razvoj događaja izazvao je veliku zabrinutost kod naših iseljenika a gotovo sve iseljeničke kolonije odazvale su se pozivu Vijeća. List »Zajedničar« u broju od 15. siječnja donosi uvodnik pod naslovom »Bojimo se mira više nego smo se ikada bojali rata«. List kaže da u duševnom nemiru koji je

³⁵ O' Grady, n. dj., 128.

Lodge je dao gornju izjavu radi pridobivanja talijanskih glasača, ali je ona ipak izazvala veliku pažnju u javnosti. Američki povjesničar Thomas A. Bailey u djelu »A Diplomatic History of the American People«, New York, 1955, na strani 667 kaže: »Nije bilo dovoljno jugoslavenskih glasača u Massachusettsu, pa da senator prizna svoju pogrešku.«

³⁶ Jugoslavenski svijet, 7. VIII 1919, br. 2126.

³⁷ Arhiv Jugoslavenske narodne odbrane iz Južne Amerike, Zagreb 1939, 933.

³⁸ Zajedničar, 22. I 1919, br. 4.

zahvatio naše ljude osjećamo ipak tračak nade, vjerujući u pravednost i poštovanje ljudi kao što su Woodrow Wilson, te da će ljudi kao što su on i prema nama ispuniti svoju dužnost i da će kod sklapanja mira onemogućiti talijanske imperijaliste. List je napose apelirao na preko 100 tisuća Dalmatinaca iz Sjeverne i Južne Amerike da složno izađu pred cijelo kulturni svijet s jednodušnom izjavom da Dalmatinci neće nikada priznati talijansku vlast i da hoće da njihova domovina bude u jedinstvenoj i slobodnoj Jugoslaviji. List je jednako apelirao na primorske i istarske Hrvate: »Stoga primorska braća progovorite sada kroz svoja društva, kroz svoje sastanke. Šaljite svoje izjave predstavniciima velikih sila, da isti dođu do spoznaje, da su naše želje i misli iste kao i one naše braće na rođenoj grudi [...] Na nama iseljenicima leži dužnost da im pomognemo, da se oni svi oslobole i ujedine [...] Kad tu zadaću izvršimo, izvršit ćemo najsvjetiju dužnost prema svojoj domovini.«

Potkraj 1918. i na početku 1919. zaista su širom SAD zaredale protestne skupštine jugoslavenskih iseljenika u prilog našim pravima na Jadranu. Iseljenici su u Chicagu donijeli 22. prosinca 1918. ovu rezoluciju: »Današnja skupština protestira napose protiv aspiracija talijanskih imperijalista u jadranskim zemljama, jer su neosnovane sa svakog pravednog gledišta. Prihvatajući načela u poznatim govorima predsjednika Wilsona, pozivamo se na faktični položaj u primorskim zemljama, u kojima živi preko milijun Jugoslavena, a tek oko 300 tisuća Talijana. Ako ni jedan narod ne smije biti prinuđen, da živi pod vladom, koju si nije sam izabrao, onda ne može ni milijun primorskih Jugoslavena biti podvrgnuto talijanskoj vlasti, za koju oni ne mare [...] i zato Jugoslaveni traže da se provedu načela predsjednika Wilsona neokrnjena i nepatvorena.« 22. prosinca 1918. održala se u organizaciji Hrvatskog saveza velika skupština u Etni (Kalifornija) kojoj su prisustvovali Gršković, Marohnić i Marušić. U odnosu na talijanske pretencije donesena je ova rezolucija: »S razloga što je Woodrow Wilson u odgovoru na ponude mira Austrije opetovano i na najpotpuniji način priznao pravednost aspiracija Jugoslavena za slobodom, te potvrdio Jugoslavenima pravo da sami odluče o položaju kao član obitelji naroda; S razloga što bi nepravedno rješenje jugoslavensko-talijanskog pitanja onemogućilo trajan mir, zaključujemo, da izrazimo našu najdublju zahvalnost Americi, američkom narodu, osobito predsjedniku Wilsonu za tople simpatije, pomoć i priznanje pravednih aspiracija za slobodu. Zaključujemo, da najodlučnije protestiramo protiv dodjeljenja ikojeg jugoslavenskog teritorija sa čisto slavenskim ili pomiješanim stanovništvom jednoj stranoj vlasti.«³⁹ S jedne skupštine u Galvestonu (Texas) upućen je od naših iseljenika iz Primorja telegram Wilsonu u kojem se traži da se zahtjevima Talijana ne udovolji. I s jedne velike skupštine u Wheelingu (Virginia) također je 19. siječnja 1919. upućen Wilsonu telegram u istom smislu. I iseljenici u Kenoshe (Wisconsin) zahtjevali su od Wilsona da ne udovolji zahtjevima Talijana. Sredinom siječnja 1919. Hrvatska narodna zajednica uputila je telegrame Wilsonu, Clemenceauu i Lloyd Georgeu u kojima je protestirala protiv talijanske propagande koja je htjela prisvojiti najljepše predjеле Hrvatske i Slovenije. Također je izraženo negovanje i želja da se talijanska vojska odstrani iz naših zemalja i zamijeni sa vezničkim četama.

Jugoslavenski iseljenički tisak s velikim je zanimanjem pratilo razvoj jadranskog pitanja i rad Mirovne konferencije. On je apelirao na iseljenike koji

³⁹ *Zajedničar*, 1. I 1919., br. 1.

imaju znanaca među Amerikancima da ih o tome obavještavaju, kako bi se i oni što bolje upoznali s tim problemom, jer će javno mnjenje u SAD biti odlučujuće za stajalište američke vlade. Također se apeliralo na naše ljude da daju američkoj štampi sve informacije o našim pravima na Jadranu. U tom pravcu naši su iseljenici imali uspjeha jer je američki tisak često pisao na osnovi njihovih informacija. Tako je »The Pittsburgh Sun« 30. prosinca 1918. ovako pisao: »Engleska je u suglasju s Amerikom, ali je vezana sa Francuskom i Italijom mnogim obavezama i ugovorima. Poteškoća položaja Engleske jasno se vidi iz oštrog spora, koji je nastupio između Talijana i Jugoslavena. Razlika između Engleske i Francuske u tom pitanju vidi se po tome, kako štampa postupa po (sic! I. Č.) tom pitanju. Engleska štampa govori otvoreno o zauzimanju jugoslavenskog zemljišta [...] i taj postupak oštro osuđuje [...] Francuska vlada očito podupire Talijane i njihov zahtjev na tajni ugovor barem toliko, da ne pušta, da narod dozna istinu glede jugoslavensko-talijanskog pitanja. Engleska je očito do vrata sita tajnih ugovora, ali ne može da naglo prekine sa svojim saveznicima. Wilsonov posjet možda će pročistiti položaj u talijansko-jugoslavenskom sporu, jer Wilson nije obavezan nikakvim tajnim ugovorima i sigurno neće podupirati talijanske težnje na Jadranu [...] Kad je primirje potpisano, Jugoslaveni u Washingtonu tražili su, da sporno zemljište zauzmu međunarodne čete. Saveznici učiniše pogrešku, kad to ne uradiše [...] Neposredna važnost ovakve okupacije se vidi i iz izvješća, koje posjeduju odbornici američke komisije za ishranu pogledom na pritisak, koji čine Talijani i druge balkanske države na stanovništvo spornih krajeva. Oni im daju hranu samo onda, ako obećaju da će glasovati za vladu okupacione vojske. Američka vlada veoma zastupa stvar Jugoslavena izjavom tajnika Lansinga u Washingtonu.«⁴⁰

Velike zasluge za upoznavanje američke javnosti s našim stavom prema jadranskom pitanju imao je novinar Jakov Andričević, koji je u Kaliforniji pisao članke u američkoj štampi.⁴¹

Nakon krize u Jugoslavenskom narodnom vijeću na početku studenog 1918. ono više nije bilo u stanju poduzimati neke opsežnije političke akcije. Poslije toga stvarnu akciju na prezentiranju jadranskog pitanja američkoj javnosti i političarima vodilo je Jugoslavensko republikansko udruženje sa svojim predsjednikom Etbinom Kristanom.

⁴⁰ *Zajedničar*, 8. I 1919, br. 2.

⁴¹ Usp. Jakov Andričević, *U radu za slobodu Jugoslavije*, Zagreb 1924.

Crnogorsko pitanje i iseljenici u SAD

Odmah na početku rata crnogorska vlada pokazala je interes za svoje iseljenike u SAD, kamo je uputila svoje izaslanike Jovana Matanovića i Savu Đuraškovića. Njihov prvenstveni zadatak bio je skupljanje dobrovoljaca. Međutim, Matanović je imao i tu dužnost da iseljeničku javnost upozna s crnogorskom koncepcijom o budućoj jugoslavenskoj državi. On je neposredno po svom dolasku u SAD, kroz hrvatski iseljenički tisak, objavio nekoliko članaka o federalativnom uređenju buduće države u kojoj bi se sačuvala »stечena prava« Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

Crnogorska vlada htjela je u Americi djelovati mimo srpske pa je radi toga i imenovala za konzula Antuna Seferovića.¹

Čikaški sabor i njegova rezolucija nisu spominjali pitanje Crne Gore pa su zbog toga izazvali općenito nezadovoljstvo. Davorin Krmpotić prigovorio je što na saboru nije utvrđeno da postoji nezavisna Crna Gora i što nije suverenom crnogorskom narodu pružena prilika da o svojoj sudbini sam odluči. Sa srpske strane Milan Jevtić stavio je primjedbe Potočnjaku s obzirom na Crnu Goru za koju bi, prema njemu, trebalo zatražiti priključenje Srbiji i skidanje dinastije Petrovića. I srpska vlada bila je zbog toga nezadovoljna.

Poslije sabora u Chicagu crnogorsko pitanje nije izazivalo nekih poteškoća jugoslavenskom pokretu niti je s bilo koje strane poticana rasprava o budućem statusu Crne Gore sve do početka 1917. kad je srpska vlada uputila svog emisara Stevu Bogdanovića da vrši propagandu među Crnogorcima u Americi za prisajedinjenje Crne Gore Srbiji. Gotovo sav srpski i hrvatski tisak počeо je, na preporuku srpskog poslanstva, objavljivati članke koje je Bogdanović pisao i u kojima je dinastiju Petrovića i njene pristalice optuživao za kapitulaciju Crne Gore 1916. U dvadesetak članaka, koji su kasnije objavljeni u posebnoj brošuri pod naslovom »Kako je Crna Gora zavedena za Goleš planinu«, Bogdanović je iznio niz tvrdnji na osnovi kojih bi kralj Nikola i njegova obitelj izgubili svako pravo da i dalje vladaju Crnom Gorom.²

¹ *Banatski glasnik*, 12. XII 1930, br. 50.

² Brošura je tiskana u New Yorku 1917. u tiskari Dušana Popovića.

U članku »Hvala i čast američkoj srpsko-hrvatskoj štampi« Bogdanović kaže da je u Ameriku došao da upozna pola milijuna Jugoslavena kako je bijedno i žalosno završila Crna Gora Nikole Petrovića, koja je posljednjih dece-nija bila filijala zakletih neprijatelja našeg naroda, kamen spoticanja za srpsko i jugoslavensko ujedinjenje. »Sa padom Crne Gore Nikole Petrovića«, pisao je Bogdanović, »pala je posljednja kula našeg sredovekovnog, odvojenog i se-paratnog života. S njom je pala stara ideja, ideja raznih sujetnih plemenskih poglavica, da razne pokrajine jednog istog naroda mogu imati svoje razne i zasebne despotije. S njenim je padom naš narod konačno izišao iz starog doba i ulazi u era novog, suvremenog i demokratskog života. Zato treba i da bude kamen, koji će pokriti grob bivše cetinjske despotije, teški i veliki kamen, koji će za navek pokriti među našim troimenim narodom svaku fatalnu, staru ideju o zasebnom plemenskom i pokrajinskem životu. Danas nije pitanje, nije glavno pitanje hoće li naša, sutrašnja Jugoslavenska Država imati manje ili više 100 ili 200 hiljada stanovnika, nego je glavno i životno pitanje da mi u toj državi budemo ujedinjeni, jer ćemo jedino tako moći da se i odupremo svakom eventualnom napadu naših suseda i da se unutra razvijemo i ojačamo kulturno i ekonomski.«³

Bogdanovićevim člancima dan je velik publicitet a i on se sam mnogo trudio da pripremi što pogodniji teren za jugoslavensku akciju među crnogorskim iseljenicima. Međutim, Bogdanovićevo izlaganje bilo je dosta jednostrano i odnosilo se više na osudu držanja kralja Nikole i njegove okoline, negoli na traženje i obrazlaganje stvarnih argumenata kojima bi mogao Crnogorce uvjeriti u potrebu ujedinjenja sa Srbijom. Budući da je među crnogorskim iseljenicima bilo mnogo pristalica kralja Nikole i da im Bogdanovićevo pisanje nije bilo dovoljno pristupačno, pojavilo se nezadovoljstvo u njihovim redovima. Bogdanović je bio emisar srpske vlade pa i zbog toga nije uživao dovoljno povjerenje među crnogorskim iseljenicima koji su ga smatrali srbijanskim Crnogorcem. Zato je Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje u Parizu, u dogovoru s poslanikom Mihailovićem, poslao u Ameriku svoje izaslanike, Miloša Ivanovića i Đuru Vukmirovića. Prema dogovoru s Mihailovićem njima se pridružio Stevo Bogdanović pa su zajedno obilazili iseljeničke kolonije radi organiziranja Crnogoraca. Cilj te misije bio je posjetiti sve veće crnogorske naseobine u Sjedinjenim Državama i Kanadi i zatražiti od njih da pomognu crnogorsku akciju u Švicarskoj i Francuskoj za ujedinjenje s ostalim jugoslavenskim zemljama. Američke su vlasti za njihov rad znale i dale im dozvolu da mogu »putovati po raznim mjestima Sjedinjenih Država radi okupljanja i davanja podstrelka narodu srpskog porekla, a ponaosob Crnogorcima, stanovnicima Sjedinjenih Država: da rade u rudnicima i fabrikama za izradu municije i drugih ratnih potrepština i da se priključe suvozemnim i pomorskim snagama Sjed. Država ili da pristupe srpskim ratnim jedinicama u Evropi, koje se bore protiv Nemačkog Carstva, a to sve: u cilju pomaganja ratnih operacija Sjed. Država, pospešenju poraza carske nemačke vlade, davanje pomoći i olakšavanja rekrutskim vlastima Sjed. Država i da kao 'misija' čine sve što mogu,

³ U to vrijeme u Americi su još objavljene brošure »Srbija i Crna Gora« od Mićuna Pavicevića i »Pismo Nj. V. kralju Nikoli« od Tome Oraovca, a također još jedna brošura »Program za ujedinjenje Srbije« od Steve Bogdanovića, koje su pisane s istom namjerom, tj. da se ospori kralju Nikoli povratak na prijestolje.

da pomognu Sjed. Države i njene saveznike da što uspešnije okončaju rat protiv Carske Nemačke Vlade.⁴

Misija je odlučila da prvi sastanak s crnogorskim iseljenicima održi u Detroitu potkraj ljeta 1917. U tom je gradu živjela brojna crnogorska kolonija. G. 1916. osnovali su ondje »Crnogorsko udruženje« i pokrenuli tjednik »Crnogorski glasnik«. Članovi udruženja, od kojih su mnogi bili dobrovoljci iz balkanskih ratova, nisu bili pristalice bezuvjetnog ujedinjenja sa Srbijom i preko nje s Jugoslavijom. Oni su na prvom mjestu zagovarali slobodnu Crnu Goru i njeno potpuno obnavljanje kao nezavisne države, a tek zatim ujedinjenje sa Srbijom i Jugoslavijom. Zbog toga Crnogorska misija nije u Detroitu naišla na odaziv, nego je na sastanku s Crnogorcima došlo do oštih rasprava i čak fizičkog obračuna. Jednako je misija prošla i u gradu Indian Harbour pa je počela shvaćati da ima protiv sebe većinu Crnogoraca. Da bi onemogućila rad svojih političkih protivnika, misija je na osnovi spomenute dozvole američkih vlasti optužila nekoliko Crnogoraca, koji su zbog toga bili od američkog suda osuđeni i zatvoreni. Taj korak misije još je više produbio razdor među crnogorskim iseljenicima.

»Crnogorski glasnik« iz Detroita vodio je vrlo jaku propagandu protiv ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom. U broju od 15. srpnja 1917. donio je informaciju da je talijanski general De Rossi imenovan za komandanta crnogorskih trupa na talijanskom frontu. Iako te trupe nisu postojale, ipak se htjelo na taj način omesti skupljanje dobrovoljaca među Crnogorcima i njihovo slanje na Solunski front.

Uza sve to što je rad Crnogorske misije bio vrlo težak i nije nailazio na veći odaziv među crnogorskim iseljenicima, ipak je ona odlučila nastaviti s agitacijom. U dogovoru sa srpskim poslanikom Mihailovićem zaključila je da se po kolonijama osnuju odbori, a da se zatim u New Yorku otvari Crnogorska kancelarija koja bi bila u istom odnosu prema Crnogorskom odboru za narodno oslobođenje u Parizu kao što je Jugoslavenska kancelarija prema Jugoslavenskom odboru u Londonu. Na taj način mislilo se postići jedinstvo akcije i veći ugled za Crnogorski odbor u Parizu. Međutim, mimo tog plana Bogdanović je bez suglasnosti Ivanovića, a u dogovoru s crnogorskim svećenicom Mardarijem Uskokovićem, sazvao zbor u Chicagu kojem su prisustvovali predstavnici nekoliko odbora i izabrali Centralni odbor s Mardarijem kao predsjednikom. Ta je akcija izazvala nezadovoljstvo poslanika Mihailovića i samog Ivanovića, jer Mardarija Uskokovića nisu smatrani pouzdanim čovjekom i njegovo imenovanje za predsjednika Centralnog odbora ocijenili kao kompromitiranje čitavog pokreta. Mihailović je pokušao stvar izgладiti i poništiti izbor Centralnog odbora, zbog čega je došlo do potpunog neslaganja između Ivanovića, koji je predstavljao Crnogorski odbor iz Pariza, i Bogdanovića kao izaslanika srpske vlade, koga je ona i plaćala. Nesporazum između Bogdanovića i Ivanovića postojao je i u tretiraju crnogorskog pitanja, zapravo odnosa prema dinastiji Petrovića. Dok je Bogdanović beskompromisno optuživao kralja Nikolu za izdaju, Ivanović je potrebu ujedinjenja Crne Gore tumačio kao rezultat ostvarenja jugoslavenske ideje. U jednoj izjavi za iseljeničku štampu rekao je: »Međutim, mi ne vodimo borbu protiv kralja lično, nego vodimo borbu protiv onih, koji vjekovno stajaše na putu našeg oslobođenja i ujedinjen-

⁴ Luka Pejović, Srbi na srednjem Zapadu, Pittsburgh, 1936. (Gornji dokument vjerojatno je misiji pribavilo srpsko poslanstvo, nastojeći na taj način osigurati joj veći autoritet.)

nja [...] Nije dakle povod našem radu na ujedinjenju krivica kraljeva, nego vjekovni rad i amanet Crne Gore na putu narodnog dobra i časti. Krivica kraljeva može biti samo jedan razlog više.⁵ Dakako, da su takvi argumenti bili mnogo pristupačniji Crnogorcima koji su se kolebali u svom stavu prema kralju Nikoli.

Poslanik Mihailović smatrao je da će biti najbolje ako vlada s Krfa oposite Bogdanovića. U izvještaju srpskoj vladi pisao je 1. V. 1918: »Ja nisam htio da nezavisnim Crnogorcima kao što je Ivanović izgleda da mi hoćemo direktno da upravljamo njihovim poslovima, a preko naših agenata, nisam htio naročito stoga što su ti isti Crnogorci poslušni kao da su naši činovnici. A to je i razumljivo, jer rade iskreno predani našoj zajedničkoj stvari.«⁶

Međutim, srpska vlada se nije složila sa stavom svog poslanika. Vjerojatno je u pogledu crnogorske akcije imala više povjerenja u svog izaslanika Stevu Bogdanovića, nego u izaslanika Crnogorskog odbora iz Pariza Ivana Ivanačića. Ta je afera izazvala otvoreno Pašićevu negodovanje protiv rada Mihailovića pa je i bila neposredni povod za njegovo opozivanje. Ipak je srpska vlada željela da se razmirice između Bogdanovića i Ivanovića smire. Na početku 1918. vladi su počele pristizati vijesti o crnogorskoj kampanji protiv Srbije u Švicarskoj, Francuskoj i Engleskoj, koja je u stvari bila odgovorna za propagandu što je vođena od srpske vlade protiv kralja Nikole.⁷

Pašić je 14. lipnja 1918. uputio poslanstvu u Washingtonu telegram u kojem je tražio da se izglade nesuglasice između Bogdanovića i Ivanovića i da se zabrani polemika o tom pitanju u štampi.

U drugoj polovini 1917. usprkos poteškoćama i neuspjesima, rad Crnogorske misije postizao je ipak neke rezultate. 1. srpnja osnovana je Kancelarija Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje i to kao veza između Glavnog crnogorskog odbora u Parizu i iseljenika iz Crne Gore i kao njihova veza s američkim Srbima, Hrvatima i Slovincima i njihovim organizacijama. Dalji cilj Kancelarije bilo je organiziranje Crnogoraca unutar jugoslavenskog pokreta i objašnjavanje nacionalnih, političkih i ekonomskih pitanja koja su imperativno zahtijevala ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom u Jugoslaviji.⁸

Jugoslavensko narodno vijeće također je poduprlo crnogorsku akciju u Americi. Na sjednici od 15. lipnja 1917. izjavilo je da sa zadovoljstvom prima na znanje konstituiranje Crnogorskog odbora za ujedinjenje u Ženevi i odlučilo da će pomoći nastojanje tog Odbora oko organiziranja Crnogoraca u Americi u okviru općejugoslavenskog pokreta. U izjavi Vijeća kaže se: »Sa uspjehom i ovog rada trijumfirat će misao narodnog ujedinjenja Jugoslavena iznad sviju separatizama i spletarskih dinastičkih interesa.«⁹

Prema podacima što ih je u članku »Riječ američkim Crnogorcima« dao Miloš Ivanović, proizlazi da su sredinom 1918. u SAD i Kanadi postojale 33 crnogorske organizacije koje su se zalagale za ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom.¹⁰

⁵ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, br. 10. 227.

⁶ SSIP, Arhiv Srpskog poslanstva u Washingtonu, Izvještaj od 1. svibnja 1918.

⁷ Janković - Križman, n. dj., sv. I, 62.

⁸ Jugoslavenska država, 23. VIII 1917, br. 91.

⁹ Na i. mj.

¹⁰ Zavod za migracije i narodnosti, AJNO, br. 10227.

29 kolonija crnogorskih iseljenika potpisalo je 28. svibnja 1918. memorandum koji je Crnogorski odbor uputio predsjedniku Wilsonu, srpskom poslanstvu i savezničkim vladama. U memorandumu se kaže da je Crna Gora bila oduvijek kolijevka srpske slobode i da se te uloge nije nikada odrekla, pa ni tada kada je kralj Nikola 31. prosinca 1915. zatražio putem brzjavnim protiv volje vojske i parlamenta mir od Austro-Ugarske. Takav poraz Crne Gore nameće dužnost američkim Crnogorcima da u ime svoje braće u domovini najživlje sudjeluju u rješavanju crnogorskog nacionalnog pitanja i budućeg državno-pravnog položaja Crne Gore. Dalje se u memorandumu izlaže nastojanje nekih crnogorskih političara tokom 1916. i 1917. da uvjere kralja Nikolu o nužnosti ujedinjenja sa Srbijom, a koje prijedloge je on uporno odbijao. Zbog toga, stoji u memorandumu, »koristeći se proklamovanim principom od strane naših moćnih Saveznika 'sloboda i samoopredjeljenje naroda' najenergičnije zahtijevamo bezuslovno ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom i ostalim srpskim, hrvatskim i slovenačkim pokrajinama u jednu nerazdjeljivu demokratsku državu«. Memorandum naglašava kako su pravi predstavnici težnji i želja srpskog naroda iz Crne Gore Crnogorski odbori za narodno ujedinjenje u Parizu i Ženevi, čije su programe američki Crnogorci primili kao svoje, pogotovo nakon što su prihvatali Krfsku deklaraciju koja predstavlja najviši izraz težnji svih Srba, Hrvata i Slovenaca.¹¹

Usporedo s nastojanjima Crnogorske misije, srpskog poslanstva i Jugoslavenskog narodnog vijeća da pridobiju američke Crnogorce za jugoslavenski pokret javlja se diplomatska akcija kralja Nikole da SAD priznaju Crnu Goru za saveznika. U vrijeme zasjedanja Rimskog kongresa američki ambasador u Rimu Thomas Page, uočivši neslogu u jugoslavenskim redovima, poslao je izvještaj u Washington u kojem je između ostalog rekao da na Kongresu nije bilo Crnogoraca »zahvaljujući jugoslavenskoj neslozi i ljubomorii«. Page je 7. svibnja 1918. izvjestio Wilsona da ga je kralj Nikola, prilikom svog boravka u Rimu, pozvao i rekao mu kako on i crnogorski narod gaje nadu u Ameriku kao predvodnika slobode i demokracije. Nikola je zatražio od ambasadora da njega i Crnu Goru preporuči predsjedniku Wilsonu i naglasio da se »njegova zemlja predaje u ruke Amerike«. Page je odgovorio kralju da Amerika i Wilson imaju velike simpatije i poštovanje za sve slobodne narode i da će razgovor prenijeti Wilsonu, ali da konačni stav u crnogorskom pitanju može zauzeti samo američka vlada. Tom prilikom Nikola je dao Pageu listu s crnogorskim zahtjevima, koju je ambasador proslijedio Wilsonu. Page je tom prilikom zapitao kralja je li zadovoljan u Francuskoj, na što je on odgovorio: »Tamo ima mnogo Srba oko mene, a Srbi ne vole mene. Oni mrze moju zemlju i žeće je apsorbirati.« Kralj je također informirao ambasadora da je uputio svog predstavnika u Washington.¹²

Aktivnost kralja Nikole osjetila se u Americi odmah nakon ulaska SAD u rat. Kralj je pozdravio taj korak američke vlade i naroda i obratio se vlasti s molbom za zajam od 10 milijuna franaka, a u početku listopada 1917. poduzeo je akciju za otvaranje crnogorskog poslanstva u Washingtonu, za što je dobio odobrenje od američke vlade.¹³

¹¹ Zavod za migracije i narodnosti, AJNO, br. 18219.

¹² Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Lansing Papers 1914–1920, Volume II, 123, United States Government Printing Office, Washington 1939.

¹³ Kralj Nikola je očekivao da će preko listova *Glas Crnogoraca* u Francuskoj i *Crnogorski glasnik* iz SAD, organizirati Crnogorce u Americi i predobiti ih za svoju politiku.

Wilson je u svojih 14 točaka priznao pravo na obnovu Crne Gore. Kralj Nikola je u srpnju 1918. imenovao crnogorskog poslanika u Washingtonu u osobi A. Gvozdenovića, koji je 20. rujna primljen od predsjednika Wilsona. Gvozdenović je za američku štampu dao ovu izjavu: »Mali i ugnjeteni narodi gledaju na pobjedu USA kao garanciju za njihov spas [...] Crna Gora najmanja između Saveznika [...] očekuje slobodu od slavnih Saveznika.«¹⁴

Dolazak Gvozdenovića dao je povoda američkoj štampi za niz članaka o crnogorskem pitanju. Tako je »Washington Star« 3. studenog 1918. napisao: »Aspiracije Crne Gore su zajedničke sa onima od drugih naroda iste rase, da postanu dio jugoslavenske konfederacije, ali da sačuva svoju autonomiju, nezavisnost i običaje.«¹⁵

Srpska se vlada preko svog poslanika u Washingtonu suprotstavila otvaranju crnogorskog poslanstva. Vesnić je 5. listopada iz Pariza obavijestio Mihailovića da je američka vlada odobrila otvaranje crnogorskog poslanstva i poslao mu listu imena koja je kralj Nikola ponudio kao pogodne osobe za poslanika. Pašić je 24. listopada zatražio od poslanika u Washingtonu da sprijeći imenovanje Petra Plemenca za crnogorskog poslanika i da ga diskreditira kao čovjeka i političara.

Srpski poslanik uputio je 21. listopada pismo Mr. Philipsu u State Department kojim ga izvješćuje kako mu je poznato da kralj Nikola traži od vlade SAD da primi njegova diplomatskog predstavnika. Srpski poslanik podsjeća Philipsa da američka vlada treba znati za stav kralja Nikole od početka rata, koji je bio kapitulantski, i da je on sklopio separatni mir s Austro-Ugarskom. Primanje njegova poslanika moglo bi zbog toga izazvati neraspoloženje među savezničkim vladama, a i samim Crnogorcima, o čemu može američku vladu izvijestiti i njen ambasador u Parizu.

Imenovanju Gvozdenovića suprotstavila se Crnogorska kancelarija u Washingtonu i upozorila američku javnost da je Gvozdenović prvenstveno došao zato da dobije zajam od SAD koji bi kralju Nikoli trebao poslužiti za borbu protiv ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom i Jugoslavijom, a za što se većina Crnogoraca bori. U pismu što ga je Kancelarija uputila predsjedniku Wilsonu kaže se: »U Vašem odgovoru Vi ste ljubazno izjavili Vaše vjerovanje, da poštovani i herojski narod Crne Gore neće ostati u ropstvu, nego da će konačnom pobjedom, koju USA i Saveznici su riješili dobiti, biti osiguran Crnoj Gori također integritet i biti priznata njena prava. Istom prilikom Vi ste pristali na nominaciju Gvozdenovića.«¹⁶ U pismu se dalje obrazlaže da kralj Nikola nije predstavnik crnogorskog naroda i kako separatnu Crnu Goru žele Turska i Austrija. Kralja napada i zbog njegova izdajničkog držanja u ratu. Crnogorska kancelarija je u istom smislu uputila pismo i Lansingu.

I Jugoslavensko narodno vijeće bilo je vrlo uznemireno pojmom Gvozdenovića u Washingtonu i aktualiziranjem crnogorskog pitanja. U brzojavu Trumbiću od 8. studenog 1918. Vijeće javlja da je imenovanje crnogorskog poslanika u Washingtonu uzrujalo naše iseljenike.

Crnogorsko pitanje imalo je samo epizodno značenje u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu u Americi sve do 1917. Kad je postalo jasno da će Sje-

¹⁴ SSIP, Arhiv Srpskog poslanstva u Washingtonu.

¹⁵ Na i. mј.

¹⁶ Na i. mј.

dinjene Države biti odlučujući arbitar na kraju rata, onda su Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje u Parizu i kralj Nikola istodobno pokušali zadobiti pomoć crnogorskih iseljenika i preko njih američku vladu. I srpska vlada je, u okviru svog općeg stava prema crnogorskem pitanju, posvetila pažnju američkim Crnogorcima i uputila im posebnog emisara. Ta tri faktora bila su u životu američkih Crnogoraca prisutna sve do kraja rata. Dakako, na sukob Ivanović – Bogdanović treba gledati kao na pokušaj srpske vlade da mimo Centralnog odbora za narodno ujedinjenje djeluje među crnogorskim iseljenicima. To je također bio jedan od razloga neslaganja između srpske vlade i njenog poslanika u Washingtonu Mihailovića i neposredni povod za njegov opoziv.

Crnogorsko pitanje u SAD nije predstavljalo značajniji problem za jugoslavenski pokret zbog malobrojnosti crnogorskih iseljenika, ali je ono jasno pokazivalo da su i oni u vrijeme borbe za ujedinjenje Jugoslavenu prolazili kroz teške dileme. Jedan dio crnogorskih iseljenika i dalje će, poslije rata, podržavati dinastiju Petrovića.

Ipak crnogorsko pitanje, i nesporazumi i sukobi što ih je izazvalo među iseljenicima, napose srpskim i crnogorskim, pričinjalo je Jugoslavenskom narodnom vijeću poteškoća, ali je s druge strane pomoglo Vijeću da jasnije i određenije istupi sa svojom koncepcijom jugoslavenskog ujedinjenja. Kroz čitavo to vrijeme Vijeće je bilo stvarni nosilac jugoslavenskog pokreta i svoju akciju usmjeravalo uglavnom u dva pravca: 1. organiziranju dobrovoljačkog pokreta i 2. upoznavanju američke javnosti, vlade i predsjednika Wilsona s težnjama jugoslavenskih naroda.

jugoslavenski odbor upatio je Parizu 15. prosinca 1915. telegram u kojem je tražio da srpska vlada ispoline u-enjanske vlasti zaštitu dobrovoljaca, kako ne bi na povratak u Evropu bio zarobljen od Englesa. Skupština dobrovoljaca, po našlještu Odbora, moga energetično provesti u veliku vojsku i na novoj osnovi, tako da bi srpska vojska možda time dobiti efektivnu vojnu pomoć. Te se moglo postići kroz snažnu intervenciju u Sjedinjenim Američkim državama, a moglo i desetine tisuća dobrovoljaca. Odbor je predstavio Parizu da dobrovoljci budu zasebna jedinica u jugoslavenskom ministru pod rukovodstvom Srpske Vrhovne Komande. Ta skupština dobrovoljaca potvrdio je postati u SAD neofikto jugoslavenski emigranti i srpski vojnici, koji će djelovati i u Kampu dobrovoljaca dobrovoljce na određenom mestu, pripremati ih i vježban u gružu te ispremati u Evropu. Dobrovoljačkim letjima treba od samog početka dati sve tri romana hrvatsku, srpsku i slovensku. Odbor je vjerovao da vlada Sjedinjenih Država neće preteći raspisivanju dobrovoljaca.

Odbor je predložio srpskoj vladi da stupi u službene pogоворke s engleskom vladom zbog postizavanja načelnog pristanka za tu osnovu, da se mogu ugovoriti sve detalje, ratovni i obuzor na okupljanje u Šangaju i transport u Evropu, i da osigura dovoljan kredit od više milijuna franka, sa garantijom put dobrovoljaka do Ransua i transport u Evropu.

Dobrovoljačko pitanje i misija Milana Pribićevića

Razdoblje od kraja 1915. i u toku 1916. znači za Jugoslavenski odbor i srpsku vladu novu i uspješnu fazu dobrovoljačkog pitanja. U to vrijeme dobrovoljački problem poprima šire međusavezničko značenje. Emigrantski faktori iz Austro-Ugarske to osjećaju i istodobno uviđaju da se u pogledu dobrovoljačkog pitanja treba više orientirati prema Francuskoj. Inicijativu daju Poljaci. Oni su se nadali uspjehu u skupljanju dobrovoljaca u SAD s obzirom na velik broj svojih iseljenika i na simpatije koje su SAD još od početka rata pokazivale prema borbi Poljaka za slobodu. Zato je Poljski narodni odbor u Parizu 1916. počeo vrlo intenzivno raditi na dobrovoljačkom pitanju. Poljake su slijedili Čehoslovaci i Jugoslavenski odbor, a i srpska vlada počela je pokazivati izuzetno zanimanje za dobrovoljce iz Amerike. Sve te akcije pomagala je francuska vlada koja je osnovala posebno odjeljenje za organizaciju narodnih vojski.

Jugoslavenski odbor uputio je Pašiću 15. prosinca 1915. telegram u kojem je tražio da srpska vlada isposluje u engleske vlade zaštitu dobrovoljaca, kako ne bi na povratku u Evropu bili zarobljeni od Engleza. Skupljanje dobrovoljaca, po mišljenju Odbora, treba energično provesti u većem stilu i na novoj osnovi, tako da bi srpska vojska mogla time dobiti efektivnu vojnu pomoć. To se moglo postići širom i intenzivnjom akcijom u Americi, gdje se moglo okupiti tisuće a možda i desetine tisuća dobrovoljaca. Odbor je predložio Pašiću da dobrovoljci budu zasebna jedinica s jugoslavenskim imenom pod rukovodstvom Srpske Vrhovne Komande. Za skupljanje dobrovoljaca potrebno je poslati u SAD nekoliko jugoslavenskih emigranata i srpskih oficira, koji će djelovati i u Kanadi dočekujući dobrovoljce na određenom mjestu, pripremati ih i vježbati u oružju te otpremati u Evropu. Dobrovoljačkim četama treba od samog početka dati sve tri zastave: hrvatsku, srpsku i slovensku. Odbor je vjerovao da vlada Sjedinjenih Država neće priječiti skupljanje dobrovoljaca.

Odbor je predložio srpskoj vladi da stupi u službene pregovore s engleskom vladom zbog postizavanja načelnog pristanka za tu osnovu, da s njom ugovori sve detalje, osobito i obziru na okupljanje u Kanadi i transport u Evropu, i da osigura dovoljan kredit od više milijuna franaka za agitaciju, put dobrovoljaca do Kanade i transport u Evropu.

Jugoslavenski odbor izjavio je tom prilikom da nije formalno ovlašten raspravljati o tom pitanju s engleskom vladom, ali da može u tome biti pošrednik, a poznato mu je da su Englezi spremni o tom pitanju pregovarati.

Odbor je 11. siječnja 1916. zaključio da Trumbić i Supilo posjete srpskog ministra poslanika u Parizu Milenka Vesnića i povedu s njim razgovore o dobrovoljcima. Međutim, Vesnića je potkraj siječnja posjetila šira delegacija u kojoj su se nalazili Trumbić, Hinković, Stojanović i Vošnjak,¹ i Vesnić im je tada pročitao notu francuske vlade, koja je pokazivala velik interes za pitanje dobrovoljaca.

Rješenje dobrovoljačkog pitanja ipak se oteglo sve do srpnja 1916., kada je Pašić bez znanja Jugoslavenskog odbora poduzeo novu akciju kod saveznika. On je 16. srpnja zatražio od poslanika Vesnića da stupi u pregovore s francuskom vladom i da zatraži kredit od 10. mil. franaka, da se Francuska pobrine za prijevoz dobrovoljaca i da u tom pitanju podupre Srbiju kod Engleza. Istodobno je i srpski vojni ataše u Parizu, gen. Rašić, pridobio i francuske vojne krugove za tu ideju. Stav Francuske bio je uvjetovan porazom Italije, spoznajom da će rat još dugo trajati, a i činjenicom da su se SAD već spremale za rat pa izvođenje dobrovoljačke akcije neće više nailaziti na poteškoće.

Vesnić je 16. listopada javio da je francuska vlada odobrila kredit od dva mil. franaka i čim taj bude utrošen dat će novi, a da će utjecati i na englesku vladu da sudjeluje u izdacima. Najzad je pitanje dobrovoljaca bilo uređeno na savezničkoj konferenciji na kojoj su odobreni privremeni krediti i određeno je da zborni mjesto dobrovoljaca bude Bizerta (Tunis). Za šefa Srpske vojne misije imenovan je Milan Pribičević.

Jugoslavenski odbor nije bio obaviješten o posljednjoj akciji srpske vlade kod saveznika, ali ju je odobrio, a pogotovo imenovanje Pribičevića za šefa Misije u Sjevernoj Americi. Ličnost Milana Pribičevića bila je poznata jugoslavenskoj emigraciji još otprije rata u vezi sa »Slovenskim jugom« i »Narodnom obranom«. Već u prvim danima svog rada Odbor je u Rimu zahtijevao da Pribičević bude neka veza između njega i srpske vlade.²

Potočnjak je u Nišu dogovorio da se Pribičević angažira kod prihvaćanja dobrovoljaca u Srbiji. I srpska je vlada znala da bez pomoći Jugoslavenskog odbora i njegovih emisara u SAD neće biti uspjeha. Vojni ministar B. Terzić zatražio je u telegramu Vrhovnoj komandi od 5. lipnja 1916. da se Pribičević stavi na raspolažanje radi skupljanja dobrovoljaca u Sjevernoj i Južnoj Americi i da to izvode emisari Jugoslavenskog odbora, koji će biti pod upravom i nadzorom jednog višeg oficira, za što je Pribičević najprikladniji. »Molim stavite mi ga na raspoloženje i (sklonite), da se ove dužnosti primi. On prividno mora da se predstavlja kao oficir u penziji. Ceo rad mora ostati u najvećoj tajnosti«.³

Sam Pribičević opirao se odlasku u Ameriku s motivacijom da je potreban na frontu, ali se ipak pokorio naređenju.⁴

¹ Bogumil Vošnjak, n. dj., 17.

² Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljudi i događaje, Buenos Aires 1961, 51.

³ Arhiv vojno-istorijskog instituta JNA u Beogradu, Popisnik 3, spisi Vrhovne Komande.

⁴ Na i. mj.

On nije išao u Ameriku samo u svojstvu šefa srpske vojne misije, niti je svoj položaj takvim smatrao. U pismu Jugoslavenskoj Narodnoj obrani u Južnoj Americi u prosincu 1916. sam kaže: »Po ovom zadatku došao sam u ime Srbije, i po želji i pozivu 'Jugoslavenskog Odbora' u Londonu. Te prema tome imam puno pravo da Vam se predstavim u ovom narodnom poslu kao tumač i njegove volje i želje«.⁵

Pribićević je stigao u SAD godinu dana poslije Marjanovića, u jesen 1916. Ali ni on nije mogao odmah po dolasku pristupiti skupljanju dobrovoljaca. Novac potreban za tu akciju stigao je tek 10. studenoga. Trebalo je još riješiti pitanje prijevoza dobrovoljaca u Kanadu i njihova smještaja ondje. SAD su bile tada neutralne pa je i zbog toga rad Misije trebao biti postupan i oprezan. Osim toga, Pribićević je morao rješavati i sporove među Srbima, na čemu je radio cijeli listopad. Bez njegova posredovanja vjerojatno na jugoslavenskom zboru u Pittsburghu ne bi bila zastupana većina američkih Srba.

Na zboru u Pittsburghu 29. i 30. listopada 1916. donesena je odluka o ponovnom i uspješnijem pokretanju dobrovoljačke akcije. Po Statutu prihvaćenom na zboru, Pribićević je postao član Jugoslavenskog narodnog vijeća koje je nakon zbora preuzeo vođenje cijelokupne jugoslavenske akcije u SAD. Prilikom zbora održana je i konferencija Jugoslavenskog sokola u SAD, na kojoj se raspravljalo o zadacima sokolske organizacije. Na prijedlog Marjanovića konferencija je donijela ove zaključke: 1. Prihvaćanje rezolucije pittsburghskog zbora. 2. Sokolska društva uvode u svoj program vježbanje u oružju da na taj način sokolstvo bude pripravno »staviti se na raspoloženje i slobodnoj Americi u slučaju ako ovdje zatreba braniti slobodu i ideale Amerike od vanjskih ili unutarnjih neprijatelja tih principa.«⁶ 3. Sokolstvo treba postati i jugoslavenska narodna vojska, ako je narod treba.

Konferencija je usvojila Marjanovićeve prijedloge i donijela odluku o fuzioniranju hrvatskog, srpskog i slovenskog Sokola u jedan jedinstveni Jugoslavenski sokolski savez, a za starješinu je izabran Marjanović. Na zboru je bilo općenito uvjerenje da je Jugoslavenski sokol najpodesnija organizacija preko koje bi se vršilo okupljanje dobrovoljaca. Jugoslavenski sokolski savez izdao je 5. veljače u Clevelandu uputstva za skupljanje dobrovoljaca. Prema tim uputstvima, svaka župa, društvo i kolonija treba da osnuju naročit odbor u kojem će najmanje jedna osoba, verzirana u sokolskim i vojničkim poslovima, isključivo raditi na pitanjima oko dobrovoljaca. Upustva su isticala da u dobrovoljce treba prvenstveno uzimati neženje i one koji su već bili u vojsci. Svaki dobrovoljac slobodno je mogao izjaviti da li želi ići u Evropu ili služiti u američkoj vojsci.⁷

Pribićević je započeo dobrovoljačku akciju odmah nakon zbora u Pittsburghu ali njegova se akcija isprva teško razvijala. Do kraja godine odlazilo je u dobrovoljce svega 5 do 20 ljudi tjedno. Zahvaljujući izuzetno velikoj ustrajnosti i vjeri u uspjeh, akcija je u prvoj polovini 1917. počela postizavati veće uspjehe. U dobrovoljce počinju odlaziti skupine od 50, 100 i više ljudi. Osnivaju se čete s imenima znamenitih povijesnih ličnosti.

Pribićević je najprije počeo radom među srpskim iseljenicima, očekujući da će kod njih lakše i brže uspjeti. Takav rad nije odobravalo Jugoslavensko

⁵ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv JNO, br. 18732.

⁶ Jugoslavenska država, 10. II 1917, br. 52—54.

⁷ Arhiv JNO iz Južne Amerike, Zagreb 1936—1937.

narodno vijeće koje je smatralo da dobrovoljačku akciju treba istodobno voditi među Hrvatima, Srbima i Slovencima. Zato je Marjanović upozorio Pribićevića da treba upotrijebiti više sredstava i angažirati više ljudi za agitaciju među Hrvatima. U odgovoru Marjanoviću Pribićević kaže da se Hrvati ne zanemaruju nego da se radi i među njima, ali se oni ne odazivaju »jer su mehani, nisu borbeni kao Srbi što su«. Naveo je i primjer Hrvata iz Tacome, koji su, kako kaže Pribićević, »čelik Jugoslaveni«, ali su mu ipak rekli da ne mogu ići u dobrovoljce jer im dolazi sezona ribolova.⁸

Intervencija Jugoslavenskog narodnog vijeća ponukala je Pribićevića da na osnovi svoga desetmješegnog iskustva iznese pred Vijeće dobrovoljački problem i prijedloge za njegovo rješenje. Izvjestio je Vijeće da je njegovim nastojanjem i nastojanjem njegovih pomoćnika krenulo preko 800 ljudi na solunski front, od kojih je 750 iz SAD, a ostali iz Kanade. U tom broju bilo je svega 30 Hrvata i 10 Slovenaca. Zasebnom akcijom srpske organizacije »Srbo-bran« sakupljeno je preko 600 ljudi, među kojima Hrvata samo 30. Za Vidovdan 1917. Pribićević je očekivao da će u Evropu krenuti oko 2000 ljudi, među kojima samo 50 Hrvata. Nezadovoljan tako malim odazivom Hrvata i Slovenaca, Pribićević je obavijestio Vijeće da je odmah po dolasku u Ameriku i tokom rada isticao dobrovoljačko pitanje kao jedno od najvažnijih u cijelokupnoj jugoslavenskoj akciji, pa moli Vijeće da uvidi kako taj neuspjeh šteti ugledu cijelog jugoslavenskog rada i kako važnost dobrovoljačkog problema prelazi granice »uze naše jugoslavenske američke politike, a prostire se do najširih predstavnika našeg naroda u Londonu, Parizu i Krfu«. Zato je neophodno potrebno da se dobrovoljačko pitanje najozbiljnije i najdublje razmotri i poduzme sve što je potrebno kako bi se dosadašnji neuspjesi preokrenuli u uspjehu. U tom je cilju spremam staviti se potpuno na raspoloženje Vijeću i jednako nastaviti i kod Srba, Hrvata i Slovenaca s akcijom da podu na front. Na osnovi iskustva koje je stekao proputovavši, u bliskom dodiru s narodom iseljeničke kolonije, Pribićević tvrdi da se i kod Hrvata i Slovenaca može uspjeti u skupljanju dobrovoljaca samo ako se ozbiljno ispita stanje dosadašnjeg rada u narodu i primijene ona sredstva koja će pridonijeti uspjehu. Glavni neuspjeh dosadašnjeg rada leži u lošoj organizaciji. Iseljenička društva unutar Hrvatskog saveza i drugih jugoslavenskih organizacija nisu čvrsta niti su njihova lokalna rukovodstva na potrebnoj visini. Među narodom je malo agitatora s većim autoritetom. Protiv socijalističkog i »austrijaškog« agitiranja ne vodi se sustavna, smišljena protuakcija, niti se poduzima išta protiv struja koje su javno na jugoslavenskoj strani, a tajno rade protiv te politike. Što se tiče odlaska Hrvata i Slovenaca na front, akcija se vodi u okviru sokolske organizacije koja nema u narodu ugleda. Pribićević tvrdi da dobrovoljce neće dati sokoli koji se bave samo svojim uniformama i zabavama i koji su većinom »varošani«, nego će u dobrovoljce ići radnici koji rade po rudnicima i tvornicama. To nije samo slučaj hrvatskog i slovenskog Sokola, nego i srpskog.

⁸ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

U pismu od 22. XII 1916. Pupin je pisao Jugoslavenskom Odboru u London: »Pisano mi je sa više strana, da postoji želja kod Jugoslavena u Engleskoj i Francuskoj da se u Americi traže jugoslavenski dobrovoljci. Taj posao naišao bi na izvanredno velike poteškoće i ne vjerujem da bi uspio. Najveća teškoća je ova: Jugoslaveni u Americi danas tako dobro ekonomski napreduju, da bi vrlo mali broj ostavio stalni posao u Americi, koji se danas lepo plaća, da ide na Balkan da se tamo bori.« I pored toga Pupinu je sa strane Odbora odgovoren da se dobrovoljačka akcija ne smije odbaciti. (AJAZU, AJNO, sv. 97.)

Pribićević je Izvršnom odboru Jugoslavenskog narodnog vijeća predložio da se prekine rad na dobrovoljačkoj akciji kroz sokolsku organizaciju, a Sokoli koji su se prijavili za dobrovoljce neka se sakupe i krenu na front. Njihov dalji boravak u SAD negativno bi utjecao na druge iseljenike,

Prema Pribićeviću mišljenju posebno izabrani agitatori i organizatori trebaju održavati zborove među hrvatskim i slovenskim iseljenicima s predavanjima revolucionarno-političkog sadržaja protiv Austro-Ugarske, a za slobođenu jugoslavensku demokratsku državu; agitacijom unijeti u narod zdrav revolucionarni demokratski duh ozbiljnog rada; u uprave lokalnih iseljeničkih organizacija birati aktivne i radikalne ljude. Rad treba biti takav kao da se stvara stranka ili revolucija. Agitirati treba slobodno s hrvatskim imenom te razbijati zabludu da jugoslavenstvo znači prestanak imena srpskog, hrvatskog i slovenskog. Pribićević je inzistirao na tome da se na čelo akcije postavi jedan Hrvat borbenog duha i velikog autoriteta koji bi upravljaо akcijom i osobno u njoj sudjelovao. Ta bi osoba trebala biti iz redova Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća tako da se vidi da Odbor neposredno upravlja tim poslovima.

Rad Jugoslavenske kancelarije treba približiti narodu tako da njen ugled poraste jer je ona u dosadašnjem radu, s obzirom na prilike u narodu, sve više gubila na povjerenju iseljenika. Dobrovoljačka akcija mora biti vidljiva i američkoj javnosti i na taj način postati kod Amerikanaca izvrsna propaganda za jugoslavensku stvar. Odlazak Hrvata i Slovenaca na solunski front treba biti najveća garancija za njihova prava u novoj državi.⁹

O Pribićevićevim prijedlozima raspravljaо je Izvršni odbor Jugoslavenskog narodnog vijeća na sjednici od 14. i 15. lipnja 1917. Općenito mišljenje u Vijeću bilo je da treba pokazati veću odlučnost i borbenost u dobrovoljačkom pitanju. Trebalo je nastaviti radom kod američke vlade kako bi se otuknile sve zapreke što uspješnijoj djelatnosti među narodom. Pupin je istakao potrebu dobivanja dozvole od američkih vlasti za skupljanje dobrovoljaca i upoznaо Odbor s memorandumom koji je u tom smislu srpski poslanik Lj. Mihailović uputio američkoj vladi, a u kojem je tražio da SAD preuzmu brigu za prijevoz dobrovoljaca u Evropu. Mihailović, koji je prisustvovao sjednici Odbora, izjavio je: »Odbor mora da oceni može li se tom i takvom radu posvetiti. Ako može, dobro, ako ne može, neka se Odbor preobrazi, pak neka se tom radu potpuno posvete oni, koji mogu, a drugi neka pomažu [...] Treba ići među narod lično, te ga dizati na ustank.« Na prijedlog Marjanovića, praktična provedba dalje dobrovoljačke akcije trebala se zasnovati na osobnom sudjelovanju članova Izvršnog odbora koji su trebali stati na čelo akcije za revolucioniranje narodnih masa. Ta akcija trebala je učvrstiti opću jugoslavensku akciju u SAD i kulminirati najzad u odlasku dobrovoljaca, naročito Hrvata i Slovenaca, na solunski front.

Pribićević je predložio da ta osoba bude don Niko Gršković, a da mu pomoćnici budu Marjanović i Leontić. Sam se ponudio da se, čim završi s radom među srpskim iseljenicima, potpuno posveti radu s Hrvatima i Slovincima.

Vođama jugoslavenskog pokreta u SAD bilo je jasno da bez znatnijeg sudjelovanja Hrvata i Slovenaca ne može biti ni mnogo dobrovoljaca, a od 700.000 naših iseljenika jedva je bilo 100.000 Srba i Crnogoraca. Zato se pro-

⁹ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

nalaženje rješenja za politička i druga pitanja koja su prouzročila mali odaziv Hrvata i Slovenaca u dobrovoljce postavilo kao najhitniji problem, kako Pri-bećeviću tako i Jugoslavenskom narodnom vijeću.

Već 23. lipnja 1917. Marjanović je, kao član i izaslanik Jugoslavenskog odbora u Londonu i kao starješina Jugoslavenskog sokolskog saveza u Americi, uputio proglaš hrvatskim iseljenicima u kojem između ostalog kaže: »Došao je čas, da i mi, hrvatski dio našeg jugoslavenskog naroda, pokažemo što možemo, da pokažemo i našu snagu, i našu moć u borbi za slobodu i jedinstvo. Ovo nije više rat, ovo je revolucija potlačenih naroda za slobodu. Predsjednik Wilson spominje i Hrvate kao narod koji neće Austro-Ugarsku. U međuvremenu Mađari sve sile upinju, da Hrvatska ostane pod njima. Talijani tvrde, da je Istra i Dalmacija talijanska. S druge strane, Srbija se bori samo sa posljednjim ostatkom svoje vojske, a mi Hrvati trebamo dobro znati, da naš put u Hrvatsku, u Dalmaciju i u Istru vodi samo preko Soluna. Zato srpska vojska treba postati i hrvatska. Hrvati trebaju osloboditi Hrvatsku. Krajnje je vrijeme da i Hrvati sastave vojsku dobrovoljaca, za koju treba čitavi svijet znati da je hrvatska. Sredinom srpnja kreće velika sokolska četa dobrovoljaca u borbu. U njoj treba biti najviše Hrvata. Zato treba svim silama uznaštojati da četa bude što veća, da podu svi koji su mladi, zdravi i slobodni. Put je badava, a svaki dobrovoljac poslije rata imati će pravo prvenstva kod raznih službi ili na pet hektara besplatne zemlje.«¹⁰

Nakon Marjanovićeva proglaša raspuštena je sokolska organizacija u SAD. Cilj Sokola bio je narodni ustana, odlazak u dobrovoljce. Poslije toga postojanje sokolske organizacije bilo bi bespredmetno. Starještvo Sokolskog saveza dalo je i upute o raspodjeli sokolske imovine koju treba podijeliti između Hrvatskog saveza, Srpske narodne obrane, Slovenske zveze i Jugoslavenskog odbora u Londonu. 8. lipnja pozvao je Niko Gršković članove Hrvatskog saveza u dobrovoljce. Potkraj lipnja Srpska narodna obrana izdaje priopćenje u kojem kaže da je najvažniji zadatak Obrane upućivanje dobrovoljaca, ističući pri tome rad Hrvata i njihovo odlaženje u dobrovoljce. Iseljenička štampa bila je puna članaka, dopisa i apela u prilog dobrovoljačkom pokretu. Pisalo se o skupljanju četa, njihovu kretanju, ispraćaju itd. Od svibnja pa do jeseni 1917. dobrovoljačka akcija dobiva veliku reklamu u SAD. Mnogobrojni sastanci, zabave, zborovi, parade, filmska snimanja, pozdravi i telegrami predsjedniku Wilsonu — sve je to svratilo pozornost američke javnosti na dobrovoljački pokret i uopće na jugoslavensko pitanje. Američka štampa pisala je sa simpatijom o dobrovoljcima. Samo su neke novine, nemajući uvida u veličinu akcije, izražavala bojazan da bi američka industrija municije mogla ostati bez najboljih radnika.¹¹ Američka vlada, pogotovu nakon ulaska

¹⁰ AJAZU, AJO, sv. 97.

¹¹ Člana srpske misije, koja je posjetila SAD potkraj 1917, generala Rašića, upozorio je ministar rata Baker da je jugoslavenski dobrovoljački pokret poželjan, ali da ipak SAD ne gledaju sa simpatijama na pokret preko kojeg se iz Amerike odvode ljudi koji bi trebali postati američki građani. I češki političar E. Beneš spominje taj problem: »Vlada Amerike je imala dvije velike primjedbe protiv naše dobrovoljačke akcije: u prvom redu plašila se da odobri regrutiranje narodne vojske, jer bi time ugrožavale američku vojsku, koja se baš stvarala; kad bi svi američki narodi, čija je prvobitna domovina sudjelovala u ratu, tražili stupanje u narodne vojske, vlastita američka vojska pretrpjela bi goleme štete. Osim toga jedan od najvažnijih problema američke ratne politike bio je da je rat trebao biti veza za sve američke građane bilo kojeg podrijetla da se zbliže i ujedine američki građani svih narodnosti i da se od heterogenog iseljeničkog elementa počne stvarati pravi narod Amerike.« (Dr. E. Beneš, Svjetski rat i naša revolucija, Zagreb 1938, 318.)

SAD u rat, podržavala je vanjske manifestacije dobrovoljačke akcije, jer je to budilo borbeni duh kod američke javnosti i davalо primjer američkoj omladini.

Dobrovoljačke jedinice na putu za Bizertu prolazile su kroz London i Pariz. Njihova pojava u savezničkim glavnim gradovima imala je političko značenje. Tu činjenicu dobro je zapazio »Hrvatski svijet«, koji u članku »Veliki utisak kretanja naših ustaša u Londonu i Parizu« piše: »Kako namjavljaju iz Pariza, baš kad je ondje vijećala konferencija Saveznika o Balkanu i balkanskom pitanju, prispjela je bila prva Vidovdanska četa u Francusku i prošla kroz Pariz. Ova pojava [...] bila je najuspješnija demonstracija, koju je naš neoslobodeni narod mogao učiniti [...] Prema vijesti koju smo jučer primili, stigla je i naša Zrinska četa sretno u Englesku. Baš sada, kad su ondje opet predstavnici nekajih Saveznika, kada su u Londonu i talijanski ministar Sonino i naš Pašić, kada je na redu naše jadransko pitanje, baš sada je dobro došlo prolazeњe naše Zrinske čete kroz London.«¹²

25. kolovoza 1917. održana je u Marseilleu smotra jugoslavenskih dobrovoljaca iz SAD. Dobrovoljce je pozdravio zapovjednik američke vojske u Evropi, general John J. Pershing koji je svoj govor završio riječima: »Nakon rata će mnogi od vas ostati u oslobođenoj domovini, a drugi će se možda povratiti u Ameriku, koja im je druga domovina. Ni jednima ni drugima neće Amerika zaboraviti njihove žrtve za civilizaciju i slobodu svijeta.« I Pašić je pozdravio dobrovoljce rekavši: »U mom svojstvu starog vojnika, ja vidim u vama potomke naših slavnih Srba, Hrvata i Slovenaca, vidim u vama Marka i Miloša, Zrinskog i Frankopana, naše slavne junake, radi kojih nam se svijet divi.« U ime Jugoslavenskog odbora dobrovoljce je pozdravio Hinko Hinković riječima: »Vi pohitaste preko oceana, da u ime troimenog, ali jedinstvenog našeg naroda srpskog, hrvatskog i slovenskog, koji jošte čami u tamnici austro-madarškoj, sa puškom u ruci očituje naše ciljeve.«¹³

Stanoviti uspjeh dobrovoljačke akcije i njen dobar prijem kod saveznika pobudili su zadovoljstvo u Jugoslavenskom narodnom vijeću. Na sjednici Izvršnog odbora od 12. listopada 1917. saslušan je Pribićevićev referat i izraženo priznanje dosadašnjim uspjesima Misije. Konstatirano je da je Misija izaslana na temelju sporazuma između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora i da službeno ima dosljedno jugoslavenski značaj, te da nije stekla samo punu podršku evropskih saveznika nego je naišla i na dobar prijem kod službenih krugova u SAD. Dalje je Odbor zaključio da treba demantirati zlonamjerne glasove, koje su protivnici narodnog ustanka počeli širiti da je dobrovoljačka akcija, zbog broja ljudi koji su krenuli u dobrovoljce i zbog američkog regrutiranja, završena. Odbor je osobito istakao kako je baš sada potrebno povdrušćenim snagama nastaviti dizanje narodnog ustanka. Takoder je odlučeno izraziti zahvalnost svim vlastima u Kanadi i Evropi, stranim i našim, za lijep prijem dobrovoljaca, a svim mjerodavnim faktorima preporučiti što veći obzir prema nacionalnim i drugim osjećajima pojedinih dobrovoljaca.

Dobrovoljačka akcija doživjela je 1917. svoj najveći uspon kako u političkom smislu tako i po broju dobrovoljaca. Ipak, u cijelini uvezvi, dobrovoljački pokret u SAD doživio je neuspjeh i politički i brojčano. Jugoslavenski odbor u Londonu i srpska vlada računali su da će iz SAD stići najmanje

¹² Jugoslavenska država, 6. IX 1917, br. 95.

¹³ Radnička straža, 17. X 1917, br. 45.

30.000 dobrovoljaca, a od početka do kraja rata stiglo ih je oko 10.000. Postoji više razloga zbog kojih je dobrovoljački pokret doživio neuspjeh. Dobrovoljački problem bio je od početka rata, kako u Evropi između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, tako i u Americi, u prvom redu politički problem.¹⁴

Dobrovoljačke jedinice na solunskom frontu bile su za srpsku vladu prvenstveno efektivna vojna pomoć prorijedenoj srpskoj vojsci.

Za Jugoslavene iz Austro-Ugarske posebna dobrovoljačka vojska trebala je pokazati saveznicima i samoj Srbiji da su Jugoslaveni samostalan, ne samo vojnički, nego i politički, faktor. Taj nesporazum, koji je u Evropi teško remetio odnose između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, a s tim i dobrovoljački pokret, sa svom se svojom težinom odrazio u Americi. Velikosrpsku frakciju na čelu s Mihajlom Pupinom od početka je smetalo jugoslavensko značenje Pribićevićeve Misije. Tako je dobrovoljačka akcija postala još jedan razlog za teške sukobe između projugoslavenskog dijela srpskog iseljeništva i srpskih šovinista.

Od samog početka rata odlazili su u dobrovoljce najvećim dijelom Srbi. Hrvati i Slovenci išli su u malom broju. Razlog tome Pero Slijepčević izrazio je riječima: »Srbi su se javljali u dobrovoljce radi srpske ideje, radi ujedinjenja Srba. Hrvate i Slovence nije mogla voditi ta srpska svijest, pa su se od njih javljali u većem broju samo intelligentniji slojevi.«¹⁵

Istog mišljenja bio je i sam Trumbić: »Shvatljivo je, da je kod srpskih elemenata izvan otadžbine mnogo lakše imati uspjeha, kada se radi za pomoć Srbiji, jer već samo ime dovoljno je, da im objasni stvar i pobudi oduševljenje za nju. Ali to nije dovoljno za rad kod Hrvata i Slovenaca, osobito kod neukih masa, kojima, kad ih se zove u dobrovoljce, treba uliti povjerenje, da se ne radi samo o zasebnoj srpskoj stvari, već i o njihovoj i da se borba, u koju ih se zove, vodi za oslobođenje i njihovog zavičaja, jednako kao i onoga njihove srpske braće.«¹⁶

Sredinom 1917. Jugoslavensko narodno vijeće predstavljalo je najjači politički faktor među jugoslavenskim iseljenicima. U Vijeću je prevladalo mišljenje da se u širenju jugoslavenske ideje među iseljenicima već toliko uspjelo da ona može biti dovoljan poticaj hrvatskim i slovenskim iseljenicima da podu u dobrovoljce i dadu svoje živote za novu državu — Jugoslaviju. Ali u Vijeću su, očito, krivo procijenili situaciju. Iako jugoslavenska ideja nije u SAD nikada bila interpretirana kao negacija hrvatstva, srpstva i slovenstva, nego kao osnova za stvaranje federativne Jugoslavije, ipak je u velikom dijelu Hrvata i Slovenaca bilo uvijek sumnje da se iza svega toga ne krije plan za Veliku Srbiju. Takvo su raspoloženje podržavale vrlo jaka i utjecajna skupina hrvatskih i slovenskih svećenika »izjavaša« i najraširenije hrvatske novine »Narodni list«. Osim toga, potkraj 1917. jugoslavenska ideja u SAD ne znači više samo osnovu za rušenje Austro-Ugarske i stvaranje Jugoslavije nego ona u svoj program uključuje, kako ćemo dalje vidjeti, i borbu za demokratsku republiku Jugoslaviju. Wilsonova politička načela i ruska revolucija suviše su utjecale na raspoloženje jugoslavenskih iseljenika. Među iseljenicima sve je

¹⁴ Odnose Jugoslavenskog Odbora i srpske vlade u pitanju Jugoslavenske Legije pri-kazala je Milada Paulová u naprijed spomenutoj knjizi »Jugoslavenski odbor.«

¹⁵ Pero Slijepčević, Naši dobrovoljci u svetskom ratu, Zagreb 1925, 17.

¹⁶ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv Jugoslavenske Narodne Obrane, br. 873.

više prevladavalo mišljenje da će s Austro-Ugarskom obračunati saveznici, a da je prvenstveni cilj Jugoslavena u SAD borba protiv načela Krfske deklaracije.

U tako teškoj političkoj situaciji našao se Milan Pribićević, pa je 5. veljače 1918. zatražio od vojnog atašea Srbije u Francuskoj, gen. Rašića, da ga smijeni s dužnosti. U pismu Rašiću kaže da je njegova Misija u stvari bila manje vojnička, a više nacionalno-politička. To srpska vlada nije htjela uvidjeti nego je Misiju shvaćala uglavnom kao vojničku. Međutim, Misija je bila najtješnje vezana uz jugoslavensku politiku Srbije. Bez odlučnog, otvorenog i jasnog izvođenja te politike rad je Misije bio osuđen na propast. Glavni uspjeh Misije trebao je biti u pokretanju Hrvata i Slovenaca u dobrovoljce. Međutim, u broju od 3.000, koliko ih je Pribićević otpremio, jedva je bilo 300 Hrvata i Slovenaca. O tome Pribićević kaže: »Razlozi ovome su jedino u našem nedovoljnom izlaženju u susret njihovim osjećajima i težnjama, koje imaju u pogledu jedinstva sa Srbijom.« Najveća smetnja radu Misije dolazila je od Pupina i njegove okoline sa »Srpskim dnevnikom«. Unatoč svim izvještajima o šteti koju su Pupin i njegova grupa nanosili jugoslavenskoj politici, srpska se vlada ipak jednakodnosila prema Pupinu i prema pobornicima borbe za Jugoslaviju. Pribićević je bio nezadovoljan i činjenicom da ni poslije objavlјivanja rata Njemačkoj i Austro-Ugarskoj od strane SAD srpska vlada nije uspjela postići službeno priznanje Misije. Pribićević o tome kaže: »Moje je duboko uverenje, da tome nisu uzrok neke strane diplomatske prepreke na licu mesta ovde nego prevelika opreznost sa naše strane. Činjenica da sa strane Sjedinjenih Država nema javnog i zvaničnog odobrenja misije pored onog što sam rekao o našoj jugoslovenskoj politici i Pupinu, treća je glavna prepreka jačem uspehu misije. Jer zbog ovog narod sumnja ne samo u misiju i Srbiju uopšte, čudeći se da ona ne može da dobije ono što su dobili Poljaci na primer koji nemaju uopšte države. Ovakvo stanje naročito rđavo deluje na Hrvate i Slovence koji u njemu vide nesigurnost Srbijinog položaja. Razumljivo je da ovo stanje olakšava sve protivakcije naših protivnika koje bi bile mnogo slabije kada bi misija imala zvanično priznanje Amerike.«¹⁷

I srpski poslanik Mihailović uputio je izvještaj Pašiću o stanju dobrovoљačke akcije. On je podržavao Pribićevićev izvještaj, osim onog dijela koji se odnosio na službeno priznanje Misije od vlade SAD. Mihailović kaže: »Međutim moram dodati, da sam u pogledu našeg pitanja činio nekoliko pokušaja; francuska i engleska vlada su nas direktno potpomagale preko ovdašnjih svojih ambasada i sve što se moglo izraditi jest toleriranje našeg rada u sakupljanju dobrovoljaca, koji nisu srpski podanici. Napominjem, da i francuska i engleska ambasada smatraju, da smo dobili više no što se očekivalo. Dokaz je tome apsolutno slobodno kretanje i g. Pribićevića i njegovih saradnika i potpuno slobodan rad, pa onda demonstrativno skupljanje dobrovoljaca sa javnim manifestacijama, na kojima učestvuju čak i mesne vojne vlasti. Ceo izgled tog našeg rada je takav, kao da je misija zvanično priznata i niko od našeg naroda ne može primetiti, da neka diplomatska formalnost nije izvršena [...] Položaj naše misije je potpuno onakav, kakav bi bio, da je i zvanično priznata.«¹⁸

¹⁷ Janković-Krizman, n.dj., sv. I, 84.

¹⁸ Na i. mj., 128.

Ipak je Mihailović, inače sposobni diplomat, ovu činjenicu krivo ocijenio. Pribićević je, krećući se najviše među širokim slojevima našeg iseljeništva, sasvim dobro predvidio da bi jedan formalni akt američke vlade o priznanju imao odlučan učinak u prilog autoritetu Misije. Drugo je pitanje je li srpska vlada u tom času mogla ishoditi takvo priznanje.

Pribićević je otputovalo iz SAD potkraj ožujka 1918. na Krf. Na prolasku kroz Rim sreо se s Ivanom Meštrovićem i objasnio mu svoje držanje u SAD, koje je bilo uvjetovano stvarnim raspoloženjem našeg iseljeništva. Meštrović kaže da se Pribićević bojao da bi zbog toga mogao biti uhapšen pa je tražio zaštitu Jugoslavenskog odbora.¹⁹ Međutim, na Krfu je bio ponovo uključen u srpsku vojsku kao pukovnik.

Za novog šefa Misije imenovan je major Srđan Gajić. Misija je djelovala sve do kraja rata i pod Gajićevim rukovodstvom sakupila 2.100 dobrovoljaca.

Predsjednik Wilson potpisao je 18. svibnja 1917. zakon o obaveznoj vojnoj službi za sve muške osobe od 21 do 30 godina. 6. lipnja provedena je registracija svih stanovnika SAD koji su mogli biti obuhvaćeni gornjim zakonom, bez obzira da li su američki građani ili ne, ali su naknadno od vojne obaveze bili izuzeti svi neamerički državljanici. Njima je ostavljeno na volju da li žele kao dobrovoljci služiti u američkoj vojsci.

Još u vrijeme pitsburškog zbora bilo je na konferenciji Jugoslavenskog sokola odlučeno da će se sokoli staviti na raspoloženje i slobodnoj Americi ako bude trebalo braniti slobodu i ideale Amerike. Vodstvo jugoslavenskog pokreta, predviđajući tada ulazak SAD u rat, uočilo je veliki moralni i politički efekt koji bi za jugoslavensku stvar imala jedna jaka i zasebna jugoslavenska jedinica u redovima američke vojske. Zato je jugoslavenska propaganda, odmah nakon većeg angažiranja SAD za stvaranje jake vojske, počela sa širenjem ideje o dobrovoljačkoj jugoslavenskoj jedinici u američkoj vojsci. »Hrvatski svijet« objavio je proglaš Hrvatskog saveza u kojem se kaže: »Jer ono što učinite za Ameriku, učinili ste za svoju staru domovinu, ono što učinite za oslobođenje naših krajeva, u redovima savezničke, osobito jugoslavenske (dobrovoljačke; I. Č.) i srpske vojske, učinili ste za čast ove zemlje.«²⁰

Jugoslavensko političko vodstvo nije smetala činjenica da bi takva dobrovoljačka jedinica mogla predstavljati konkureniju dobrovoljačkoj akciji Pribićevića. Dobrovoljci su u prvom redu imali politički zadatok, a zasebna jugoslavenska jedinica u američkoj vojski potpuno bi u tom smislu ispunila svoju svrhu. Interesantno je spomenuti da ni srpska vlada nije bila protivna toj ideji. Tako je Vesnić, kao šef srpske misije koja je potkraj 1917. posjetila SAD, izjavio u St. Louisu: »Svi oni Jugosloveni, koji se bore u redovima američke vojske, odužuju se svojoj domovini kao i njihova braća koja se bore u redovima srpske vojske.«²¹

I oni naši iseljenici koji su bili protiv jugoslavenskog pokreta nastojali su da nakon ulaska SAD u rat pokažu svoju lojalnost prema Americi propagiranjem akcije za odlazak u američku vojsku. »Narodni list« je pisao: »Mlad ljudi, koji ste sposobni, podite u mornaricu, zemlja vas treba. Na prvoj stranici

¹⁹ Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, Buenos Aires 1961, 137

²⁰ Hrvatski svijet, 8. VI 1917, br. 2353.

137.

²¹ Luka M. Pejović, Život i rad američkih Srba, St. Louis 1934, 30.

današnjeg lista vidite, gdje je ministar mornarice, Daniels, upravio Narodnom Listu brzovjavi poziv [...] Mi upozorujemo naše čitaoce na taj poziv, osobito mlade ljude naše, kakvih danas mornarica treba, da popune posadu na brodovima. Naša je dužnost da upozorimo svakoga, koji je sposoban za tu službu, da zemlja sada treba mornara, a naši ljudi su dobri mornari.«²²

Na sjednici Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća od 23. veljače 1917. Pupin je predložio da se Izvršni odbor prijavi kod američke vlade kao Centralni odbor za spremnost, a da sva pouzdana hrvatska, slovenska i srpska društva postanu pododbori za spremnost. Čim to postigne, Odbor treba prijeći na popis jugoslavenskih iseljenika i napose dobrovoljaca. Na istoj sjednici zaključeno je da se u ime Vijeća uputi memorandum Wilsonu i ministru rata Bakeru. U memorandumu Wilsonu kaže se između ostaloga: »Mi iz svega srca odobravamo prekid diplomatskih odnosa naše vlade sa carskom vladom Njemačke [...] Mi Vas uvjeravamo da su Jugoslaveni u Sjedinjenim Državama već preduzeli korake da podupru Vašu upravu u spremjanju Sjedinjenih Država za svaku eventualnost koja može naići i da će svaki lojalni Jugoslaven u Sjedinjenim Državama učiniti svaku žrtvu za odbranu pravde i čovječnosti, a naročito za odbranu svoje nove otadžbine SAD, koje su nam dale toliko blagodati, slobode i pravde.«²³

Memorandum Bakeru je mnogo određeniji. U njemu se govori kako je većina Jugoslavena u SAD bila uvijek neprijateljski raspoložena prema Austro-Ugarskoj. Zato Baker može biti uvjeren da Jugoslavensko narodno vijeće može u slučaju rata preko jugoslavenskih dobrovornih, prosvjetnih, političkih i gimnastičkih udruženja, koja su razasuta po svim krajevima SAD, dati znatnu pomoć obrambenom zadatku američke vojske. U odgovoru Baker kaže: »Vrlo me veseli što mogu da izrazim moje uvaženje ove pripravnosti na službu [...] Biću vrlo sretan, ako vaš Izvršni odbor uzmogne, načinom, koji ste predložili, izraziti stanovnicima Sjedinjenih Država, koji su rođeni na strani, a nisu postali građani ove zemlje, da je njihov boravak ovdje dobro došao i da mogu uživati gostoprимstvo ove zemlje tako dugo, dok zajedno s nama budu nastavili da priznaju ograde koje svakom uređenom društvu stavlja interes reda i zajedničkog boljštika.«²⁴

Izvršni odbor Jugoslavenskog narodnog vijeća zaključio je 18. travnja 1917. da cijela dobrovoljačka organizacija treba poslužiti okupljanju jugoslavenske dobrovoljačke vojske koja će kao cjelina biti stavljena na raspolažanje američkoj vladi. Vijeće treba postići dozvolu za javno skupljanje dobrovoljaca među austro-ugarskim Jugoslavenima za posebnu jedinicu koja će biti ekipirana i izdržavana od američke vlade i koja će biti poslana na solunski front. U tom cilju Vijeće treba poduprijeti nastojanja srpskog poslanika Mihailovića kod američke vlade na taj način što će od Vijeća i Sokolskog saveza biti podnesene predstavke ministarstvu rata. Za slučaj da ta nastojanja uspiju, Mihailović treba ishoditi kod srpske vlade da takvom jedinicom zapovijeda Pribićević.

Ante Bijankini kao predsjednik Jugoslavenskog narodnog vijeća, Marjanović kao starješina Jugoslavenskog sokolskog saveza i Ivo Grgurević kao tajnik Jugoslavenske kancelarije, posjetili su 5. svibnja 1917. Savjetodavnu

²² *Radnička straža*, 25. IV 1917., br. 20.

²³ *Jugoslavenska država*, 6. V 1917., br. 66.

²⁴ Na i. mj.

komisiju Odbora za narodnu obranu Amerike u Washingtonu i u ime Vijeća i Sokolskog saveza uručili joj po jedan memorandum. Vijeće je ponudilo Komisiji svaku željenu suradnju koja bi se odnosila na Jugoslavene u Americi i zamolilo Komisiju da u tu svrhu dade sve potrebne instrukcije. Vijeće, zajedno s Kancelarijom i svim organizacijama koje može kontrolirati te svim povjerencima, izrazilo je želju da ga se smatra pododborom i pomoćnom organizacijom Komisije za narodnu obranu Amerike. U predstavci Sokolskog saveza Komisija se obaviještava o broju Jugoslavena u Americi, o približnom broju za vojsku sposobnih muškaraca, o sokolskim organizacijama te se kaže da je Savez već počeo vršiti popis jugoslavenskih iseljenika koji su spremni pridružiti se redovnoj američkoj vojsci ili takvim vojnim organizacijama koje će priznati američka vlada za vrijeme rata. Savez moli Komisiju za posredovanje da bude u svojoj akciji od vlasti priznat, da jugoslavenski dobrovoljci budu okupljeni u posebne vojne jedinice i da se ti dobrovoljci uvrste u eventualnu američku ekspediciju za Evropu, odnosno da se dadu pogodnosti onima koji žele poći da se bore sa svojim sunarodnjacima u Evropi.

Jednako su Poljaci i Čehoslovaci nastojali steći potporu SAD za svoje nacionalne ciljeve. Njihove iseljeničke organizacije također su vršile velike napore za skupljanje dobrovoljaca. One su u tome imale znatnu pomoć Francuske. Francuska vlada je 10. kolovoza 1917. uputila jednu misiju s ministrom Franklin-Buillonom u SAD, koja je imala osobitu zadaću da od američke vlade postigne dopuštenje za regrutiranje dobrovoljaca namijenjenih slavenskim narodnim vojskama u Francuskoj. Ta je misija mnogo učinila za veće razumijevanje američke vlade prema dobrovoljačkom pokretu. Pogoršanje u vojnem položaju saveznika potkraj 1917. zahtijevalo je novu i veću pomoć američke vlade, a sudjelovanje SAD u ratu pokazalo se neophodnim. I to je bio razlog da je u američkim političkim krugovima sve više prevladala ideja o formiranju »Slavenske legije«, u kojoj bi se okupili dobrovoljci iz redova slavenskih iseljenika u SAD što bi ih sakupljale američke vlasti, organizirale ih u zasebne jedinice pod američkom komandom i upotrijebile ih ondje gdje to smatraju potrebnim.

Jugoslaveni su najviše pridonijeli ideji stvaranja Slavenske legije. Tako su 4. lipnja 1918., na poziv senatora Alden Smitha, potpredsjednik Jugoslavenskog narodnog vijeća N. Gršković i tajnik Jugoslavenske kancelarije I. Grgurević na sjednici Senatskog odbora za vanjske poslove u vrlo dugoj informaciji iznijeli težnje Jugoslavena. Gršković je tom prilikom spomenuo potrebu osnivanja Slavenske legije. Prema pisaniju »The New York Timesa«, Gršković je rekao da bi se 50.000 Slavena priključilo američkoj vojsci kad bi SAD donijele zakon po kojem pola milijuna njih ne bi više ni formalno bili podanici Austro-Ugarske i time bili riješeni položaja stranaca-neprijatelja.²⁵

U lipnju 1918. senator Gilbert M. Hitchcock podnio je prijedlog za regrutiranje dobrovoljaca u Slavensku legiju između Čehoslovaka, Poljaka i Jugoslavena koji su nastanjeni u SAD a nisu podvrgnuti vojnoj obavezi. On je zatražio 12 milijuna dolara za potrebe Legije. Poslije konzultiranja s ministrom rata Bakerom, predsjednik Wilson je 19. lipnja dao svoj pristanak za osnivanje Legije.²⁶

²⁵ Jugoslavenska država, 4. VII 1918, br. 10.

²⁶ Vidi o tome Mamatey, n. dj., 290.

8. kolovoza izšla je »Naredba« Ministarstva rata u kojoj je točno određena cijela organizacija Legije.²⁷ Za legionare je prihvaćeno načelo dobrovoljnosti, iako je s jugoslavenske strane bilo pokušaja u protivnom pravcu. Tako je član Jugoslavenskog narodnog vijeća Bogumil Vošnjak upozorio predsjednika Senatskog odbora za vanjske poslove Cocka i senatora A. Sabatha da to načelo neće imati rezultata i da treba izraditi i sankcije za one koji se pozivu ne odazovu.²⁸

Američka vlada nije kod donošenja odluke o Legiji bila u neposrednim kontaktima s iseljeničkim organizacijama. Ni T. G. Masaryk ni Jugoslavensko narodno vijeće nisu bili prethodno konzultirani. Ipak je Vijeće poduprlo tu akciju. Na sjednici od 2. srpnja 1918. ono je donijelo ovu odluku: »Preko Jugoslavenske kancelarije i Izvršnog odbora poduzimaju se sve mjere kod faktora od kojih je zavisno rješenje ovog pitanja, da taj zakonski prijedlog dobije takvu formu, koja će obezbijediti čim veće učešće našeg troimenog naroda u toj vojnoj akciji i da se preko sviju triju organizacija (Hrvatskog Saveza, Srpske Narodne Obrane i Slovenske Zvezde), poradi da se postigne čim veći uspjeh.« Donesen je također zaključak da se od američke vlade zatraži 10.000 dolara radi financiranja agitacije za Legiju. Za sve poslove oko Legije osnovan je poseban odbor u koji su ušli Vošnjak, S. Tucić i D. Bogdanović.²⁹

Srpska vlada pokazala je velik interes za Slavensku legiju. Pašić je 2. srpnja 1918. uputio poslaniku Mihailoviću zahtjev da vlasti SAD predaju ovu notu: »Kraljevsku srpsku vladu jako je obradovala vest da je Vlada američkih Ujedinjenih Država rešila donesti zakon, kojim će naš narod, Srbija, Hrvati i Slovenci, biti obavezni boriti se za slobodu svog naroda. To će rešenje doneti velike koristi uzvišenom delu oslobođenja naroda od austro-nemačkog jarma.«

Sasvim je opravdano pravo da i Jugosloveni koji žive u slobodnoj Americi, učestvuju u borbi za oslobođenje svoje jednokrvne braće kada i američki narod proliva svoju plemenitu krv za slobodu celoga sveta. Srbija, koja već šest godina podnosi silne žrtve [...] za oslobođenje svoje jednokrvne braće Srba, Hrvata i Slovenaca iskreno se raduje što će u ovoj svetoj borbi uzeti učešća i ona njena braća, koja su našla skloništa u velikoj i slobodnoj Americi [...] Srbija moli Američku Vladu, da pošalje ovu njenu braću na Solunski front, kako bi se borili zajedno za opštu stvar i ujedinjenje [...] Balkanska saveznička vojska, pojačana sa 100.000 vojnika američkih, regrutovanih od Jugoslovena, biće neminovno u mogućnosti da otseče Tursku i Bugarsku od Centralnih Sila [...] i time doprinjeti opštoj pobedi nad neprijateljem [...].³⁰

Mihailović nije predao notu američkoj vlasti jer je smatrao da mora Pašiću objasniti neka pitanja oko Legije. Pismom od 7. srpnja istaknuo je da on sam ne vjeruje u uspjeh osnivanja ove dobrovoljačke Legije. Osim toga,

²⁷ Prema »Naredbi« Ministarstva rata vojne jedinice su se trebale sastojati od pripadnika iste etničke grupe, tj. Jugoslovena, Čehoslovaka i Ukrajinaca. Oficiri su trebali znati engleski jezik i jezik one narodnosti koja je sačinjavala vojnu jedinicu. Regruti za Slavensku legiju primali su se samo dobrovoljno i moralni su biti pripadnici jednog od potlačenih naroda Austro-Ugarske ili Njemačke. Nisu smjeli biti građani Sjedinjenih Država niti pripadati redovnom novačenju, ali su trebali biti nastanjeni u Americi.

²⁸ AJAZU, AJNO, sv. 57.

²⁹ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

³⁰ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 220.

američki vojnici plaćeni su sa trideset i tri dolara mjesечно, bolje su odjeveni i hranjeni, pa bi ta razlika mogla utjecati na dobrovoljce koji su već na frontu. Mihailović je nadalje izrazio sumnju i u to da će SAD poslati svoje oficire na solunski front gdje bi trebalo da se bore protiv Bugara s kojima nisu u ratu. Vjerljatnije bi se Legija borila na talijanskom frontu direktno protiv Austro-Ugarske. »Iz svih ovih razloga mišljenja sam sačekati i videti kako će se izvesti sakupljanje dobrovoljaca i kakav će njihov položaj biti prema redovnoj američkoj vojsci i kakve namere imaju sa tim novim trupama pa tek onda preduzeti korak.«³¹

Pašić je 8. srpnja izvjestio Mihailovića da se može Americi staviti na raspolažanje koja stotina srpskih oficira, koji su momentano neupotrijebljeni zbog nedovoljnih srpskih vojnih efektiva.³² Istoga dana, 8. srpnja 1918., zatražio je i glavni komandant savezničkih snaga na Balkanskom frontu američke trupe ovim telegramom: »Glavni komandant savezničkih snaga na Balkanskom frontu traži da izvjestim da su Bugari umorni od rata. Austro-Ugarske trupe su u nesigurnom položaju i nisu najbolje. Prema posljednjem stanju odlučujuća je pobjeda sada na Balkanskom ratištu. Sa dodatkom jedne američke divizije [...] i Njemačka može biti tučena preko Austro-Ugarske gdje su Jugoslaveni naši saveznici. Amerikanci bi trebali stići prije snijega.« Dalje se u telegramu kaže da bi svi Grci, Srbi i drugi Slaveni u američkoj vojski mogli doći na Balkanski front da ohrabre Srbe i Grke, a obeshrabre Bugare. Međutim, zapovjednik američkih snaga u Evropi Pershing bio je protiv toga. U svojim memoarima on kaže: »Nije dolazilo u pitanje da mi pošaljemo američku vojsku na Balkan. Ovo citiram samo zato da pokažem kako smo mogli razasuti američke trupe da nismo zauzeli čvrsto stajalište u tome da je zapadni front mjesto gdje treba poduzimati naše napore.«³³

Srbija je zatražila pomoć i od Francuske za slanje Slavenske legije na Balkan. Zato je francuski ministar rata potkraj rujna 1918. pozvao ministarstvo vanjskih poslova da preko ambasade u Washingtonu poradi kako bi se Slavenska legija poslala na solunski front naglasivši da je potrebno »[...] ubeđiti Lansinga, da srpska vojska zbog svojih velikih gubitaka hitno treba nove popune, koje su jedini izvor za vojničku efektivu jugoslovenske kolonije emigrantskih bivših podanika Austro-Ugarske.«³⁴

Jugoslavensko narodno vijeće zatražilo je na početku srpnja od američke vlade da ga prizna »kao sastavni dio Odbora jugoslavenskog za zemaljsko predstavništvo Južnih Slavena u Americi, osobito u pogledu na akciju koja se pokreće za formiranje slavenskih divizija.«³⁵ Gršković je u ime Vijeća o tom zahtjevu obavijestio i Jugoslavenski odbor u Londonu.

Rad na osnivanju Slavenske legije započeo je suviše kasno. To je bio zamašan posao za koji je trebalo više vremena. Rat se završio bez sudjelovanja Legije na frontu. Ipak smo ideji stvaranja Slavenske legije obratili posebnu pažnju. Spominjali smo već više puta da je dobrovoljačko pitanje prvenstveno imalo političko značenje. U Jugoslavenskom odboru imali su pravo kad su još na početku rata istakli da će milijunske vojske odlučivati o pobjedi.

³¹ Na i. mj., 222.

³² SASIP — Arhiv Srpskog poslanstva u Washingtonu.

³³ John J. Pershing, *My experience in the world war*, New York, 1931, 141.

³⁴ Milan P. Đorđević, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914—1918*, Beograd 1922, 113.

³⁵ SASIP — Arhiv Srpskog poslanstva u Washingtonu.

S obzirom na to ne bi Legiju trebalo ni spomenuti. Ali rad oko njenog stvaranja znatno je pridonio upoznavanju američke javnosti i političkih krugova sa slavenskim problemom u Austro-Ugarskoj. Rad oko Legije objašnjava dijelom i držanje same američke vlade prema jugoslavenskom problemu. Legija je bila povod za mnoge govore u američkom Kongresu o tom pitanju. Tako je kongresman W. Frank James 23. IX 1918. upoznao Kongres s cijelokupnom jugoslavenskom dobrovoljačkom akcijom od početka rata, pa je između ostalog rekao: »A kad se ustanovi i organizira Slavenska Legija u Americi, ja sam siguran, da će tisuće i tisuće Jugoslavena pohrlići pod našu zvjezdanu zastavu i boriti se za zajedničku stvar demokracije i prosvjete. Ja se slažem s gospodinom Sabathom, predgovornikom, da Jugoslaveni imaju biti priznati kao Čeho-Slovaci i da odnosi između Jugoslavena i Talijana moraju se pravedno riješiti. Ja vjerujem i ja se nadam da će službeno priznanje Jugoslavena uslijediti kroz najkraće vrijeme.«³⁶

Pitanje Slavenske legije utjecalo je na držanje jugoslavenskih političkih faktora. Akcije srpske vlade, Jugoslavenskog odbora u Londonu i Jugoslavenskog narodnog vijeća u Washingtonu oko Slavenske legije znatno nam pomazuju da upotpunimo naše znanje o stvaranju jugoslavenske države.

Slavenska legija u Americi je u svom ustroju i djelovanju uvećala moći i učinila to bude čuvarica narodnih i međunarodnih prava, a kod dode vrijeme, da nakon rata povede riječ o ujetima mira, da se odavde voje slobodna i slobodna riječ za slobodu malih i podlaženih naroda, kako je to sam predsjednik Wilson u svojim predavanjima i obecao.

Najveći dio jugoslavenskih iseljenika glasao je za Wilsona. O njegovoj pobedi odlučano je u Kaliforniji gdje je upravo nekoliko vijenca glasova jugoslavenskih birača odlučio o konačnoj pobedi. Da su ti birači glasali uvrstili Wilsonove reči ne ni bio osiguran. Radi toga se u ono vrijeme učinilo vima Demokratske stranke mnogo cijenilo držanje naših iseljenika. Ta čanjnjica dobro dosja Jugoslavensima koji su pokazali veliku želju da se u zainteresuju američke političke čimbenike za jugoslavensko pitanje. Američki odbor u Pittsburghu raspisali su 30. studenog 1918. mjesto na Wilsona, a u pozdravljanju s najvećim prečkom predsjednika Sjedinjenih Država Ameriku izrazujući nemir i nastojavanja ova slobodna zemlja bezuslovne lejalnosti. Na to činimo iz dubokog uvjerenja, da veliki principi američke demokratije mogu da bude dovršeni i razvijeni od svih slobodnih ljudi budi oni američki građani ili ne, živjeti u Americi ili gdje mu druga. U osmici tih sloboda i principa, kada bi zbog njih bila Amerika napadnuta, i kada bi ih merača ubili, mi gojimo i svjetlost, spremni smo u svaku dobu stvoriti joj sa raspoloženjem svoga moga i života. A sveđ domaći želimo podignuti svaku spremnost Ameriku, koja je potrebna da tvrđek i prema svakome vanjskom i unutarnjem neprijatelju te principi brani, pak čime nastaviti da razvijimo sve čim veće poslovne i komercijalne [. . .] Obraćeni članovima Republike Vojvodine, odnosno 22. maja 1919. godine kažemo se Amerika niti u svom se vrednosti more da i da Amerika želi da po nepristranoj pravednosti brani slobodu da svaki narod ima pravo birati svrđenstvo pod kojim želi živjeti, da svaki narod svih sredstava prava na slobodu i integritet kroz i kroz i da svaki ima pravo biti zaštićen od svakog strana, ali i da svaki ima pravo učestvovati u svakom državljanskom principu [. . .].

³⁶ Hrvatski sokolski kalendar za 1919, Chicago, 51. mjesec, Zagreb 1934—55, 126.

Nastojanje jugoslavenskih iseljenika da pridobiju američko javno mnjenje i političare za stvaranje jugoslavenske države

Najveći dio jugoslavenskih iseljenika bio je u vrijeme izborne kampanje 1916. na strani predsjednika Wilsona. Gršković u »Hrvatskom svijetu« 18. lipnja piše: »[...] zato će i kod budućih izbora uz njega biti i za njega glasovati svi oni, koji žele da ova zemlja i nadalje uživa sve blagodati mira, a da uz to bude čuvarica narodnih i međunarodnih prava, a kad dođe vrijeme, da se nakon rata povede riječ o uvjetima mira, da se odavde čuje slobodna i jaka riječ za slobodu malih i potlačenih naroda, kako je to sam predsjednik Wilson svečano navjestio i obećao.¹

Najveći dio jugoslavenskih iseljenika glasao je za Wilsona. O njegovoj pobedi odlučeno je u Kaliforniji gdje je upravo nekoliko tisuća glasova jugoslavenskih birača odlučilo o konačnoj pobjedi. Da su ti birači glasali drukčije, Wilsonov izbor ne bi bio osiguran. Radi toga se u ono vrijeme u redovima Demokratske stranke mnogo cijenilo držanje naših iseljenika. Ta je činjenica dobro došla Jugoslavenima koji su pokazali veliku želju da što više zainteresiraju američke političke čimbenike za jugoslavensko pitanje. Učesnici zbora u Pittsburghu uputili su 30. studenog 1916. telegram Wilsonu: »[...] pozdravljamo s najvećim pietetom predsjednika Sjedinjenih Država Amerike, iskazujući njemu i ustanovama ove slobodne zemlje bezuslovnu lojalnost. Mi to činimo iz dubokog uvjerenja, da veliki principi američke demokracije treba da budu čuvani i razvijani od sviju slobodnih ljudi bili oni američki građani ili ne, živjeli u Americi ili gdje mu drago. U obranu tih sloboda i principa, kada bi zbog njih bila Amerika napadnuta, ili kada bi ih morala štititi, ma gdje u svijetu, spremni smo u svako doba staviti joj na raspoloženje svoje snaže i živote. A već danas želimo podupirati svaku spremnost Amerike, koja joj je potrebna da uvijek i prema svakome vanjskom ili unutrašnjem neprijatelju te principe brani, pak ćemo nastaviti da suzbijamo sve elemente nelojalne tim principima [...] Ohrabreni historijskim izjavama Vašim, učinjenim 27. maja o. g. prema kojima se Amerike tiču i interesi ostalih naroda, i da Amerika želi da po nepristranoj pravednosti brani načela da svaki narod ima pravo birati suverenstvo pod kojim želi živjeti, da i mali narodi svijeta imadu pravo na slobodu i integritet kao i veliki, i da svijet ima pravo biti zaštićen od svakog gazioca prava naroda, odano pozdravljamo Vas, branioca tih principa [...]«²

¹ Citat preuzet iz lista *Radnička straža*, 28. VI 1916, br. 29.

² Arhiv jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1934—35, 326.

Jugoslavensko narodno vijeće smatralo je da će uloga naših iseljenika u Wilsonovu izboru znatno pridonijeti jugoslavenskoj stvari. U tom je smislu Marjanović izvijestio Jugoslavenski odbor u Londonu tražeći od njega da stvar objavi i u evropskoj štampi. Međutim, Odbor, a i srpski poslanik u Londonu bili su drugog mišljenja. Oni su upozorili Vijeće da su Pupin i njegovi sljedbenici pristalice Republikanske stranke. Osim toga, ni Engleze nije oduševio Wilsonov izbor zbog njegove popustljive politike prema Njemačkoj. Iz tog razloga Odbor nije htio posebno isticati pred evropskom javnosti ulogu naših iseljenika u Wilsonovu izboru, ostavljajući Vijeću na volju da se u Americi posluži tom činjenicom kako hoće.

Objektivne okolnosti koje su do polovine 1916. otežavale aktivnu politiku jugoslavenskih iseljenika u pridobivanju Sjedinjenih Država za njihovu stvar, sve su više u drugoj polovini iste godine nestajale. Sve manje neutralno držanje Amerike prema ratu pružalo je sve veće šanse Jugoslavenima. Vodstvo jugoslavenskog pokreta to je dobro osjetilo i sve je više bilo spremno djelovati u smislu Grškovićevih sugestija o aktivnijem radu među Amerikancima.

Wilson je pred Ligom za stalni mir održao 27. svibnja 1916. u Washingtonu govor o osnovi za stalni mir u Evropi, u kojem je istakao da neutralnost Amerike ne znači nebrigu za sve što se u Evropi događa. On se suglasio s načelima zaštite malih država, slobode i prava samoodređenja sviju, pa i malih naroda, i doslovno rekao da: »[...] svaki narod ima pravo izabrati suverenitet pod kojim će živjeti«.³

U proglašu koji je objavljen u »Hrvatskom svijetu« od 1. lipnja 1916. Bijankini, Marjanović, Niko Županić i Gršković u cijelini prihvaćaju Wilsonove misli ističući da se jugoslavenski program poklapa u svemu s duhom, metodama i povijesnim zadatom Amerike, kako ga je naglasio i tumačio Wilson. U proglašu se ističe: »Ne samo što time ne radimo protiv neutraliteta ove zemlje, nego radimo po svemu u skladu s njenim duhom i njenim političkim programom [...] da upremo sve sile da prikažemo javnosti i predstavništvu ove zemlje stanje i želje našeg naroda ovđe i u Evropi na takav način da svi uvide opravdanost naše borbe i da ju u zgodnom času poduprū.«⁴ Istodobno su Marjanović i Županić, kao članovi Jugoslavenskog odbora u

³ The Messages and Papers of Woodrow Wilson I, vols. 2, 1924, 274.

Neposredno poslije te Wilsonove izjave Penfield je izvijestio Washington o reakciji koju je ona u Beču proizvela. Penfield kaže da u Austriji vlada raspoloženje za mir, ali da vojni krugovi žele rat do pobjede, a jedan od razloga za to je što se u određenim krugovima pojavio strah da predsjednik Wilson neće biti dobar posrednik koji bi zastupao interes Monarhije s njenih desetaka različitih naroda. Wilsonovo uvjerenje o prirodnom pravu svakog naroda da vlada sobom, kaže Penfield, nije prihvatljivo za Monarhiju koja vlada različitim narodima. »Namjerno je objavljeno ovđe da je Predsjednik nedavno rekao pred Ligom za mir da svaki narod treba imati pravo da izabere oblik vladavine i da male države kao i velike sile trebaju biti ovlaštene da imaju svoj suverenitet i da njihov integritet treba biti respektiran. To neće biti sa zadovoljstvom čitano narodu koji je pokorio Crnu Goru, Albaniju i dio Srbije u sadašnjem ratu«; [»It is widely published here that the President recently told the Peace League that each people should have the right to choose the form of its Constitution; and that small States like the Great Powers, should be entitled to have their sovereignty and integrity respected. This may not be pleasing reading to a people conquering Montenegro, Albania, and a portion of Serbia in the present war.] Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Lansing Papers 1914—1920, Volume II, 656, United States Government Printing Office, Washington 1939.

⁴ Jugoslavenska država, 12. XI 1916., br. 41.

Londonu, zatražili preko iseljeničke štampe od naših iseljenika da se javnim izjavama i telegramima izjasne za politiku koju u ime humaniteta i narodnih prava navješta predsjednik Wilson.

U svibnju 1916. u SAD se priređuju »Preparedness«, parade na kojima su Amerikanci trebali manifestirati svoju odanost i spremnost za obranu domovine. Cilj tih parada bio je da se pokaže kako je američki narod spremna za naoružanje i rat. Te su parade pružile priliku našim iseljenicima da javno pred Amerikancima manifestiraju svoje težnje. Hrvatski je tisak upozoravao iseljenike da se Hrvati na tim paradama moraju pokazati kao narod »o kome se treba znati«.

Članovi Jugoslavenskog odbora u Londonu, Bijankini, Gršković, Marjanović i Županić sastali su se u Clevelandu 22. svibnja 1916. i raspravlјali o reorganizaciji jugoslavenskog pokreta u SAD. Tom prilikom istaknuta je potreba intenzivnijeg angažiranja u pridobivanju američkih političkih čimbenika za jugoslavensku stvar. Zaključeno je da treba što prije osnovati posebno predstavništvo i stalnu kancelariju Jugoslavenskog odbora u Washingtonu. Žatim treba da članovi američkog i Jugoslavenskog odbora u Londonu stupe osobno u vezu s vlastima i političarima u Washingtonu te im predaju memorandum i potrebne podatke o jugoslavenskom pitanju. Također je zaključeno da kancelarija izdaje Buletin za američku i našu javnost i tisak.

Prilikom konstituiranja Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća po završetku zbora u Pittsburghu zaključeno je da se delegacija Izvršnog odbora predstavi Wilsonu, da mu podnese kratko izvješće o Zboru, glavne rezolucije i spomenicu, da ga zamoli da proglaši za cijele Sjedinjene Države jedan dan kao »Srpski dan« i da se tom prilikom sabiru doprinosi za žrtve rata. Pupin se prethodno dogovorio u kabinetu predsjednika Wilsona da delegacija bude primljena od 9. do 15. prosinca 1916. Također je zaključeno da ista delegacija posjeti i predstavnike Engleske, Rusije i Francuske u Americi. Međutim, Jugoslavensko narodno vijeće 16. siječnja 1917. upoznato je s informacijom Pupina, prema kojoj »je prijem kod predsjednika Wilsona bio oteštan i odložen uslijed novih prilika nastalih mirovnim akcijama«.⁵ Ipak se u Izvršnom odboru stalo na stajalište da treba ustrajati na posjetu kod Wilsona te je zaključeno da predstavnici Odbora podu u Washington, da se predstave Wilsonu, također i novom poslaniku Srbije Ljubi Mihailoviću, predstavnicima sviju saveznika i neutralnih sila i da se pripremi i svima preda Spomenica o jugoslavenskom pitanju za koju je odlučeno da se ne predaje javnosti. Marjanović je bio zadužen da zamoli poslanika Mihailovića da bude pri ruci predstavnicima Vijeća prilikom prijema kod američkih vlasti.

Međutim, delegaciji Jugoslavenskog narodnog vijeća nije polazilo za rukom da se sastane s predsjednikom Wilsonom. Razlozi tome bile su nove mirovne inicijative. Njemačka vlada, u dogovoru sa svojim saveznicima, uputila je 26. prosinca 1916. prijedlog silama Antante da se u direktnim razgovorima na neutralnom terenu sastanu delegati zaraćenih strana radi neposredne izmjene mišljenja o miru. U međuvremenu je i predsjednik Wilson 18. prosinca 1916. uputio zaraćenim stranama mirovnu ponudu. U odgovoru na te inicijative saveznici su u noti od 10. siječnja 1917. između ostalog zatražili oslobođenje Čehoslovaka, Poljaka, Srba i Slavena.⁶

⁵ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka, Zapisnik I. O. J. N. V-a od 16. I 1917.

⁶ Riječ »Slaveni« upotrijebljena je umjesto »Jugosloveni« zato što se posljednjem izrazu protivila Italija (usp. Pa u l o v á, n. dj., 328.)

Mirovne inicijative iz kraja 1916. i početka 1917. pobudile su živ interes kod jugoslavenskih iseljenika. Jugoslavensko Narodno Vijeće raspravljaljalo je 16. siječnja o noti Saveznika i zaključilo da se što prije uputi proglašenju narodu i u njemu dadu direktive za dalju akciju. U proglašenju treba posebno istaći zadovoljstvo s načelima izraženim u noti, ali i najvećom odlučnošću »istaknuti naše narodno pravo na naše primorje i odluku naroda, da će svaku stopu svoje zemlje braniti svim silama, bez obzira na bilo kakve i bilo čije dogovore i ugovore, koji njega ne mogu da vezuju.«⁷

Wilson je, nakon upućivanja mirovne ponude, dobio ovaj telegram od Jugoslavenskog narodnog vijeća: »Čitavi jugoslavenski narod unutar i van granica sadašnjeg habsburškog carstva, naročito pak sedam stotina hiljada jugoslavenskih iseljenika iz Austro-Ugarske u Sjedinjenim Državama pozdravljaju neopisivim oduševljenjem i najdubljom blagodarnošću Vaš mudri i pravedni odgovor na ponudu primirja austro-ugarske vlade. Naglašujući ponovno uvišeni princip samoopredjeljenja za sve narode, opetovanu proglašenju po njenom prvom građaninu, Amerika će biti slavna za sva vremena, jer je položila temelje slobodne, ujedinjene, nezavisne i demokratske Jugoslavije, koja će obuhvatiti čitavo naše pleme iz sadanje Austro-Ugarske kao i iz Srbije i Crne Gore. Vi ste položili odluku o našoj sudbini u ruke samog jugoslavenskog naroda. Taj narod već je odlučio da bude slobodan i ujedinjen.«⁸ I »Hrvatski savez« pozdravio je Wilsonovu mirovnu ponudu: »Jugoslaveni, članovi Hrvatskog Saveza, sa dubokom zahvalnošću i najvećim oduševljenjem pozdravljaju odgovor vaše preuzvišenosti ces.-kralj. vlasti Austro-Ugarske, jer po njemu postaju članovi velike obitelji slobodnih naroda. Današnji dan jest početak novog doba i temeljni kamen slobode i napretka Jugoslavena. Kako je ime Linkolna veliko u historiji Amerike, to će biti slavno ime Woodrowa Wilsona u povijesti Jugoslavena.«⁹

Ali događaji su se razvijali vrlo brzo. SAD uskoro prekidaju diplomatske odnose s Njemačkom, pa se Jugoslavenska kancelarija 4. veljače obratila iseljeničkoj javnosti jednim proglašenjem u kojem poziva sve viđenje iseljenike, povjerenike i pouzdanike da objasne narodu novonastalu situaciju, a sva društva i kolonije iseljenika da u telegramima iskažu zahvalnost predsjedniku Wilsonu. Dalje se u proglašenju zahtijeva da se popišu naši iseljenici, američki građani i oni koji to nisu, a koji su do tada pružali podršku jugoslavenskom pokretu i politici Wilsona. Također se tražio popis i onih koji nisu pristajali uz takvu politiku. Iseljenici su također upozorenici da će Jugoslavensko narodno vijeće poduzeti sve da zaštiti naše ljude koji to budu zaslužili.

Pupin je na sjednici Izvršnog odbora Jugoslavenskog narodnog vijeća od 23. veljače 1917. inzistirao na potrebi upućivanja memoranduma o jugoslavenskom pitanju predsjedniku Wilsonu. Njega je podupro i poslanik Mihailović, koji je prisustvovao sjednici i naglasio da memorandum treba biti sastavljen u duhu posljednjih Wilsonovih izjava i rezolucije pitsburškog zabora.

O potrebi upućivanja jedne poslanice ili manifesta američkoj vlasti razmisljalo se i u Jugoslavenskom odboru u Londonu. Trumbić je dobro predvidio kakvu će ulogu odigrati Wilsonova politička načela u rješavanju tadašnjih političkih sukoba, pa je 17. veljače 1917. uputio Bijankiniju telegram u kojem

⁷ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka, Zapisnik I. O. J. N. V-a od 16. I 1917.

⁸ Arhiv grada Splita, iseljenička zbirka.

⁹ Na i. mj.

je između ostalog rekao: »Kako smo brzjavili, naš Odbor želi da na osnovu ideja što smo vam ih saopćili, sastavite u Izvršnom odboru jednu spomenicu za Wilsona i manifest na američki narod i naše tamošnje kolonije [...] Na Wilsona svratili smo jako pažnju [...] stoga što je u poruci senatu istakao načela, koja su kao pisana za nas i imadu da budu moralna naša pomoć u borbi za oslobođenje od Austro-Ugarske i u borbi protiv apetitu naših prekomorskih susjeda, a zatim stoga što imam utisak da Unija traži pute kako bi ušla u konflikt da uzmogne s pravom sjediti u budućem kongresu ratujućih sila pri sklapanju mira. Tomu se možemo veseliti, jer će Unija na kongres donijeti svoje demokratsko shvaćanje o slobodi i pojačatiće ogromnu važnost onih elemenata, koji će ne samo braniti oslobođenje malih naroda nego i onemogućiti staru politiku nasilja velikih nad malim, koju je Wilson otvoreno žigao.« Trumbić dalje ističe svoje nezadovoljstvo Wilsonovom mirovnom ponudom od 12. prosinca 1916. upućenom ratujućim silama, a i odgovorom saveznika od 10. siječnja 1917. On je uočio da je takvo držanje saveznika prema jugoslavenskom pitanju posljedica neprijateljskog držanja Italije, pa upozorava Bijankiniju da Čehoslovaci nemaju neprijatelje među saveznicima kao Jugoslaveni i da zato njihova stvar stoji bolje.¹⁰

Na osnovi primljenih uputa iz Londona i prijedloga što su ga dali Pupin i Mihailović, Izvršni je odbor zaključio da se upute memorandumi Wilsonu i ministru rata Bakeru, a tekstove su trebali napisati Bijankini i Pupin. U memorandumu Wilsonu kaže se: »Nama potpisanim članovima Izvršnog odbora Jugoslavenskog Narodnog Vijeća, koje predstavlja stotine hiljada organizovanih Jugoslavena u Sjedinjenim Državama, tj. Srba, Hrvata i Slovenaca, uviđajući sadašnje međunarodne i unutarnje prilike u kojima se ova naša otadžbina nalazi, čast je podnijeti vašoj ekscelenciji ovaj memorandum. Mi u ime svih sunarodnjaka jugoslavenskog porijekla u Sjedinjenim Državama, a također u ime svih naših suplemenika u Evropi, Kanadi, Južnoj Americi, Novoj Zelandiji, Australiji, najoduševljenije odobravamo politička načela koja ste u vašem govoru pred senatom Sjedinjenih Država 3. februara o. g. iznijeli i preporučili narodu Sjedinjenih Država; mi gajimo najdublje simpatije prema Vašem mišljenju, da slobodno i nezavisno duhovno, političko i ekonomsko razvijanje bude zagarantovano malim narodima isto tako kao i velikima, mi se iskreno divimo Vašoj hrabroj obrani velikog principa da mali narodi ne mogu kao mrtve stvari da prelaze iz ruku jednog vladara u ruke drugog, niti da sudbinom jednog naroda može upravljati vladalac bez pristanka istog naroda. Vi ste kao pobornik tako uzvišenog principa postali i veliki prijatelj i zaštitnik Jugoslavena, tj. Srba, Hrvata i Slovenaca, koji od nezapamćenih vremena nastoje da se oslobole ispod tuđeg jarma i ujedine u nezavisnu, demokratsku narodnu državu, tako da oni sami upravljaju svojom sudbinom, a da nipošto ne budu izloženi samovlasnoj vlasti Austro-Ugarske ili ma koje druge strane države koja je stalno bila neprijateljska prema vjekovnim nacionalnim i demokratskim aspiracijama Jugoslavena. U ime naših patriotskih organizacija kojih ima u svakoj državi Unije čast nam je staviti na raspoloženje Vašoj Upravi njihove i naše lične usluge«.¹¹

SAD su 6. travnja 1917. objavile rat Njemačkoj. U Wilsonovoj proklamaciji rata kaže se: »Borit ćemo se za ono što sadrži u najintimnijim dubinama naša duša, za demokratizam, da uzmognu svi koji su potlačeni iznijeti

¹⁰ Na i. mj.

¹¹ Jugoslovenska država, 6. V 1917, br. 66.

svoj glas i izabrati svoju vladu koju žele; za slobodu malih naroda, za sveopće gospodstvo prava, da savez slobodnih naroda osigura mir i opstanak naroda, i učini da sloboda vlada svijetom u obliku općem i absolutnom.¹²

Povodom ulaska Sjedinjenih Država u rat Jugoslavenski odbor u Londonu, kao predstavnik Srba, Hrvata i Slovenaca uputio je proglašenje u kojem kaže da su Jugoslaveni u najtežim časovima vjerovali u pobjedu pravde i slobode, ali da nikada nema i zadovoljstvo kod njih nije bilo veće nego u času »kada najmiroljubivija i najstarija velika demokratska država svijeta stupa u otvoreni sukob s Njemačkom i Austro-Ugarskom, stoljetnom tlačiteljicom našeg naroda.« Sjedinjene Države su, kaže se u proglašenju, već dosada zadužile Jugoslavene pruživši gostoprимstvo stotinama tisuća iseljenika koji su morali bježati ispred austro-ugarskog nasilja. Proglašujući načelo samoopredjeljenja Amerika je postala važan zaštitnik Jugoslavena, koji pod zaštitom tih načela i neprocjenjive moralne i materijalne snage Sjedinjenih Država vode borbu protiv Austro-Ugarske u nadi da neće trebati voditi borbu protiv novih pokušaja da im se uzmu zemlje u kojima vjekovima žive i u kojima su osnovali svoj narodni, kulturni i pomorski život [...] nego da će se već jednom sve jugoslavenske zemlje sjediniti zajedno sa Srbijom u jednu političku, kulturno-ekonomsku cjelinu, u jednu slobodnu demokratsku državu kako odgovara aspiracijama, potrebama i volji naroda.« Sretna je okolnost da su načela radi kojih Amerika ulazi u rat istovjetni s idealima Jugoslavena pa zbog toga Jugoslavenski odbor poziva sve iseljenike u Sjedinjenim Državama da stupe u narodno-političke organizacije »Hrvatski savez«, »Srpska narodna obrana« i »Slovenska zveza«, koje su lojalne Americi i koje našim ljudima trebaju pružiti zaštitu, onemogućiti rad austro-ugarskih agenata i na taj se način staviti na raspoloženje u borbi koja je zajednička njihovo novoj i staroj domovini.¹³

Nakon objave rata Njemačkoj očekivalo se u Jugoslavenskom narodnom vijeću da će uskoro doći i do prekida odnosa između SAD i Austro-Ugarske. Za taj slučaj odlučeno je da se zatraži ovlaštenje od iseljeničkih organizacija, na osnovi kojeg bi Vijeće moglo zastupati pred američkom vladom sve iseljeničke organizacije, zatražiti priznanje svog rada i garantirati američkim vlastima lojalnost svjesnog dijela iseljenika za savezničku stvar. Jugoslavenska kancelarija bi evidentirala takve iseljenike, izdavala im potvrde lojalnosti koje bi ovjeravalo u slučaju potrebe srpsko poslanstvo ili konzulat na način kako se to prakticira u evropskim savezničkim zemljama.

Pupin je zastupao mišljenje da Izvršni odbor Vijeća treba prema američkoj vlasti biti u položaju centralnog odbora za spremnost te mu kao takvom treba ishoditi priznanje američkih vlasti. Nakon što se to postigne, Odbor treba pristupiti stvaranju censusa: o broju Jugoslavena u SAD, o lojalnim i nelojalnim i o dobrovoljcima. Pupin je informirao Vijeće o svojim razgovorima o tome s članovima Advisory Board of the Council for National Defense, koji su sa simpatijama primili njegove prijedloge. Budući da je Pupin govorio u ime Vijeća, spomenuti Odbor poslao je Vijeću ovu poruku:

¹² Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, 1934—35, 324.

¹³ Jugoslavenska država, 3. VI 1917, br. 70.

Povodom stupanja Amerike u rat Trumbić je uputio Wilsonu telegram u kojem je korak Amerike nazvao velikim povijesnim činom kojemu je svrha uništiti autokraciju nad malim narodima. Trumbić je istakao uvjerenje da će Amerika pomoći Jugoslavenima da ujedinjeno stupe u »red tog velikog bratstva naroda koje se pripravlja«. (Arhiv Jugoslavenske Narodne obrane, 1934, 325).

»Mi duboko cijenimo vašu rodoljubnu ponudu pomoći te pozorno proučavamo savjete koji su sadržani u tim spomenicama. Mi sada proučavamo plan kojim će se dati prigoda raznim organizacijama koje žele da služe svojoj domovini u ovoj krizi, da pridonesu što mogu, te mi veoma cijenimo važnost vaše organizacije i prigodu koju nam kroz nju nudite [...] Mi ćemo se obratiti na vas, čim naši planovi budu potpuniji, a to se nadamo čim skorije.«¹⁴

Na sjednici Izvršnog odbora Vijeća od 19. travnja 1917., prvoj nakon ulaska SAD u rat, zaključeno je da se na naše iseljenike uputi apel da svoju lojalnost Sjedinjenim Državama ne iskazuju samo pasivnim pokoravanjem zakonima, nego što aktivnijim sudjelovanjem u spremanju i vodenju borbe u koju Amerika ulazi. Budući da su naši iseljenici tada bili najvećim dijelom građani Austro-Ugarske, a jedan dio i pod jakim utjecajem austro-ugarske propagande, pokazala se potreba da se pred američkom javnosti s našeg iseljeništva skine eventualna sumnja nelojalnosti ili pristajanja uz države s kojima su SAD u neprijateljstvu. Zato su naša iseljenička društva, kolonije i pojedinci, trebali svakom zgodom nastojati da pred američkim vlastima, javnošću i u tisku daju iskaze i izjave o pravim težnjama Jugoslavena. U Izvršnom odboru Vijeća isticalo se nadalje, da naše iseljenike treba upoznati s povjerenjem koje američke vlasti imaju u Vijeće i Jugoslavensku kancelariju. Na osnovi toga povjerenja Vijeće može uzeti u zaštitu iseljeničke organizacije i pojedince, ali samo one koji prihvataju njegov program. Zbog toga je u Vijeću prevladalo mišljenje da sve iseljeničke organizacije treba okupiti u Hrvatskom savezu, Srpskoj narodnoj obrani i Slovenskoj zvezi, koje će trebati da rade složno i koordinirano s Jugoslavenskim narodnim vijećem. Te tri organizacije treba da garantiraju lojalnost svojih članova, od kojih će u tom smislu zatražiti pismene izjave. Sav politički rad treba se odvijati kroz te tri organizacije, čiji će članovi dobiti posebne legitimacije koje će im u slučaju potrebe poslužiti pred američkim vlastima i poslodavcima. Američke vlasti su već bile odobrile izdavanje legitimacija od strane Jugoslavenske kancelarije i to na osnovi imenika koji su Kancelariji dostavile uprave spomenutih organizacija, a nakon primanja izjava lojalnosti od svojih članova. U međuvremenu je i srpski poslanik dopustio srpskom konzulatu da izdaje zaštitne iskaznice svim našim ljudima koji žele zaštitu srpskog predstavništva, a koji se jave preko Jugoslavenske kancelarije i članovi su spomenutih jugoslavenskih organizacija.

Tek nakon ulaska SAD u rat s Austro-Ugarskom američke će vlasti službeno garantirati sigurnost našim iseljenicima. Wilson je 11. prosinca 1917. izdao proklamaciju koja se odnosila na iseljenike iz Austro-Ugarske koji nisu bili američki građani. Prema toj proklamaciji, sve osobe koje imaju korektan odnos prema Sjedinjenim Državama i koje ne ugrožavaju javnu sigurnost, ne krše zakone, ne daju informacije, pomoći ili zaštitu neprijateljima SAD i pokoravaju se doslovno postojecim propisima ili propisima koji mogu s vremenom na vrijeme biti objavljivani od predsjednika, ne smiju biti uznemiravane u privatnom životu niti na njihovu radnom mjestu. Svi građani SAD treba da se prema ovim licima odnose prijateljski.¹⁵

Zahvaljujući takvom stavu predsjednika Wilsona, a svakako i nastojanjima Jugoslavenskog narodnog vijeća, položaj naših ljudi bio je veoma povo-

¹⁴ Jugoslavenska država, 28. VI 1917., br. 75.

¹⁵ SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

ljan, iako su oni formalno bili građani države s kojom su SAD bile u ratu. Koliko se u tom pravcu nastojalo pomoći našim iseljenicima vidi se i po govoru američkog senatora Alberta Thompsona (država Washington), koji je 16. travnja 1917. izjavio u Kongresu: »Mi imamo brojne dokaze, da su Jugoslaveni, među koje ubrajamo Slovence i Hrvate, lojalni Sjedinjenim Državama. Svaki član Kongresa vidi koliko je brojnih brzjava došlo od tih ljudi.«¹⁶

Inicijativa i rad Jugoslavenskog narodnog vijeća oko pridobivanja američkih političkih čimbenika počeli su donositi nesumnjive rezultate. U lipnju 1917. Pupin je obavijestio Izvršni odbor da je Jugoslavenska kancelarija postigla važan uspjeh jer joj američke vlasti priznaju velike usluge. Preseljenje Kancelarije iz Cleveland-a u Washington i koncentracija najvećeg dijela njezina rada na uspostavljanje veza s američkim vlastima svakako su najvažniji razlog tom uspjehu. Sve veći broj američkih državnih organa doznavao je da postoji i djeluje Jugoslavensko narodno vijeće. Veze s vladinim uredima najviše je omogućio Ivo Grgurević, koji je u Americi boravio 20 godina, a u službi američke vlade radio 16 godina, prvo u emigracionom uredu, a poslije u političkoj tajnoj službi u kojoj je sudjelovao u otkrivanju njemačkih agenata i na taj način stekao veliko povjerenje američkih vlasti. Kao tajnik Jugoslavenske kancelarije Grgurević je bio najbolja garancija za povjerenje koje su američke vlasti imale u Kancelariju i Vijeće.

Američka vlada često je u toku 1917. tražila razne informacije od Vijeća i Kancelarije. Ovdje treba svakako istaći da je Vijeće sredinom 1917. organiziralo mrežu svojih 320 povjerenika u 180 raznih mjesta u 28 država SAD. U mnogo slučajeva ti su povjerenici pred američkim vlastima štitili naše ljude ili cijele grupe i organizacije te utjecali na američka poduzeća da ne otpuštaju naše ljude s posla samo zato što su državljeni Austro-Ugarske. Popis i adrese tih povjerenika Vijeće je predalo američkim vlastima koje su tu suradnju primile s najvećom susretljivošću. Šef Department of Justice zahvalio se 14. travnja 1917. Vijeću riječima: »Častim se potvrditi primitak vašeg pisma od 10. travnja 1917. s listom vaših pouzdanih prijatelja i uglednih suplemenika [...] Ja visoko cijenim vašu uslugu kojom mi dадосте toliko vrijednih podataka.«¹⁷ Također suradnjom s američkim vlastima Vijeće je htjelo postići prisutanak američke vlade za svoj rad pa na taj način ojačati svoj autoritet u iseljeničkim masama i oslanjajući se na iseljeničke organizacije pokazati svoju važnost američkoj vladi i svoju spremnost za pomoć. Na taj se način moglo doći do znatnijih materijalnih sredstava i uspješno djelovati u korist jugoslavenskog pitanja pred vladom i američkom javnosti. Treba istaći da su se Jugoslaveni prvi od svih emigrantskih grupa uspjeli organizirati na tako djelotvoran način.

Ipak, Jugoslavensko narodno vijeće nije uspjelo uspostaviti direktne kontakte s visokim funkcionarima američke vlade. Osim predstavki o našim narodnim ciljevima upućenih vlasti i Odboru za narodnu odbranu, kojima se tražilo odobrenje za skupljanje dobrovoljaca, nije se dalo ništa više učiniti. U Vijeću je prevladalo mišljenje da u tom času nije ni oportuno stvari suviše forsirati, pogotovo zato što je srpski poslanik Mihailović počeo sustavno i s uspjehom informirati State Department o jugoslavenskom pitanju. Međutim,

¹⁶ Congressional Record, 17. IV 1917, 744.

¹⁷ Jugoslavenska država, 23. VIII 1917, br. 91.

pomišljalo se na upućivanje veće predstavke o jugoslavenskom pitanju Wilsonu i ministarstvu inozemnih poslova, ali se od toga odustalo zbog tadašnje velike prezaузетости američke vlade, a i radi potrebe da takva predstavka bude što potpunija i suglasnija s mišljenjem svih čimbenika koji su tada radili na jugoslavenskom pitanju.

Pokušaji jugoslavenskih iseljenika da zainteresiraju američki tisak za naše pitanje imali su samo djelomičan uspjeh. U manjim mjestima gdje je bilo naših ljudi lako se uspijevalo objavljivati pojedine vijesti i članke. U velikim gradovima i u velikim listovima bilo je to mnogo teže.

Zaslugom Bijankinija i pisanja »Hrvatske zastave« prenio je »The Chicago Evening Post« izjave prijestolonasljednika Aleksandra i ministra Pašića date u Parizu u travnju 1916. u prilog jugoslavenskom ujedinjenju. List je izjave ovako komentirao: »Naziv 'Yugoslav' obuhvaća južne slavenske narode, od kojih su Hrvati i Slovenci pod austrijskim gospodstvom. Na taj način objavljeni program predlaže da se odciuje od Austrije pokrajine, koje nastavaju ova plemena, uključivši Bosnu i Hercegovinu, te utemeljenje velike jugoslavenske države.«¹⁸ Međutim, takve članke američki tisak sve do kraja 1916. donosio je samo povremeno. Tek 1917. veliki američki listovi počeli su pokazivati veći interes i sve jasnije shvaćanje za naše pitanje ističući kako jugoslavenski problem treba riješiti u skladu sa zahtjevima Jugoslavena. Ipak, u velikom dijelu te štampe bilo je još nedovoljnog poznavanja naših prilika, a i simpatija za Austro-Ugarsku. Sasvim povoljan odnos prema težnjama Jugoslavena zauzeo je američki tisak tek nakon ulaska SAD u rat s Njemačkom, nakon čega je State Department odredio pravac pisanja. Tome je pridonijela Wilsonova ocjena njemačke politike i položaja u kojem se Austro-Ugarska našla. Od poznatijih američkih novinara treba svakako istaknuti Simonda koji je sa simpatijama pisao za Jugoslavene, ali je katkad bio i nedosljedan predlažući separatni mir s Austro-Ugarskom. O jugoslavenskom pitanju pozitivno su pisali i dopisnici iz Soluna, a posebno novinar Gordon-Smith.

I američki političari počeli su kroz štampu predlagati rješenje jugoslavenskog problema. Bivši predsjednik F. Roosevelt, koga su na početku rata o našem pitanju informirali Talijani i Madari (grof Apponyi), dao je nepovoljne izjave o ujedinjenju Jugoslavena smatrajući da su vjerske razlike između Hrvata i Srba suviše velike da bi njihovo ujedinjenje uspjelo. S obzirom da je Rooseveltov utjecaj, posebno u republikanskoj stranci, bio veoma velik, nekoliko naših ljudi stupilo je s njim u vezu da bi ga ispravno informirali o našoj stvari. U tome je najviše uspio Pupin. On je potkraj 1916. u jednom pismu Jugoslavenskom odboru u Londonu izvijestio o rezolucijama koje jugoslavenski iseljenici upućuju američkim vlastima i u kojima traže jedinstvenu jugoslavensku državu. U tom pismu Pupin kaže: »U konferenciji s g. Theodorom Rooseveltom, bivšim predsednikom SAD, a sadašnjim vođom republikanske partije, obećano mi je da će g. Roosevelt, a s njime i cela republikanska partija izjaviti preko štampe, da je želja američkog naroda, da se svi Jugoslaveni sjedine u jednu jedinstvenu nezavisnu državu.«¹⁹ Velik utjecaj na Roosevelta imao je i jugoslavenski novinar u SAD Petar Mladineo. Zahvaljujući takvim nastojanjima, Roosevelt je sredinom 1917. zauzeo pozitivan stav prema željama

¹⁸ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane, 1934—35, 287.

¹⁹ AJAZU, AJO, sv. 97.

Jugoslavena. U jednom telegramu koji je uputio »Srpskom odboru« u San Francisco prilikom proslave »Kosovo Day« kaže: »Primite moje najsrdičnije dobre želje za Srbiju na godišnjicu velike Kosovske bitke. Jako želimo vidjeti Veliku Srbiju koja će obuhvatiti sve južnoslavenske narode i katoličke i pravoslavne, koji žele oživjeti staru slavu svog naroda.«²⁰

I bivši predsjednik William Taft zainteresirao se za jugoslavensko pitanje. Jugoslavensko narodno vijeće poslalo mu je mnogo literature o našem problemu. Ta je literatura upućena i mnogim uglednim Amerikancima.

Povod za još veći interes američke javnosti za jugoslavensko pitanje bio je proces i smrtna presuda za šesnaestoricu Srba u Banjoj Luci. Taj slučaj izazvao je pažnju svjetske javnosti i svjedočio o nedemokratskom postupku austrijskih vlasti prema jugoslavenskom življtu.

Jugoslavensko narodno vijeće, zajedno s gotovo svima jugoslavenskim organizacijama, uputilo je peticiju predsjedništu Wilsonu u kojoj je zatražilo posredovanje za osuđene, tvrdeći kako će vrijeme dokazati njihovu nevinost. Slučaj banjalučkih osuđenika bio je razmatran i pred američkim Kongresom. Kongresmen Chicaga Thomas Gallagner podnio je 2. travnja 1917. rezoluciju Odboru za vanjske poslove u kojoj je opisao tok procesa i istakao: »[...] pošto se navađa da se je sud, zasjedajući u vrijeme nemira i ratne razdraženosti, odalečio od općih pravila dokaznih zakona, koji su propisani za takve slučajevе u vrijeme mira, te pošto, kada bi optuženima bila dana prilika da se brane pred redovito zasjedajućim sudom u vrijeme mira, oni bi mogli dokazati svoju nevinost, zaključuje se da Kuća Zastupnika ovim izražava nadu da bi vlada Austro-Ugarske mogla odložiti izvršenje te osude na smrt, izrečene protiv ovih šesnaest nesretnih Srba Bosne i Hercegovine, sve do poslije svršetka rata, tako da se ovim ljudima bude mogla dati prilika da dokažu svoju nevinost.«²¹ Jugoslavenska kancelarija predala je zastupniku Gallagneru svu dokumentaciju o Banjalučkom procesu, pa i intervenciju američkog kongresa treba u prvom redu zahvaliti akciji Jugoslavenskog narodnog vijeća.

Međutim, za Jugoslavene svakako je najveći uspjeh bio interes što ga je za jugoslavensko pitanje pokazao Lansing. U prvoj polovini svibnja 1917. on je zatražio od Alberta H. Putney-a, šefa odjeljenja za Bliski istok u State Department, da prostudira jugoslavenski problem i podnese prijedlog za njegovo rješenje. Putney, nekadašnji šef pravnog koledža u Illinoisu i autor nekoliko knjiga o međunarodnim financijama, održavao je u to vrijeme bliske odnose s Čehom Charlesom Perglerom i srpskim poslanikom Ljubom Mihailovićem. On je bio prvi od visokih službenika u State Departmentu koji se interesirao za slavenski problem. Na Lansingov zahtjev pripremio je 26. svibnja memorandum »Nacionalne aspiracije na Srednjem istoku«. Taj se memorandum u State Departmentu izgubio, pa je Lansing 1. lipnja zatražio od Putney-a da izradi dodatak memorandumu sa prijedlozima o postizanju mira »na nacionalnim linijama«.

Dodatak je imao sedam poglavlja: 1. Jugoslavensko pitanje; 2. Poljska; 3. »Bohemija«; 4. Rusija; 5. Rumunjska; 6. Turska; 7. Perzija. U uvodu Putney ističe: »Najneposredniji uzrok sadašnjem ratu bio je nepomirljiv sukob između nacionalnih interesa Južnih Slavena i dinastičkih interesa kuće Habsburg.«

²⁰ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv JNO, korespondencija Petra Mladine a. (Roosevelt spominje Veliku Srbiju očito pod utjecajem informacija što ih je dobio od Pupina.)

²¹ Jugoslavenska država, 3. VI 1917, br. 70.

U okviru jugoslavenskog pitanja Putney razmatra tri solucije: a) inkorporacija svih Slavena u Habsburško carstvo; b) povratak na status quo ante i c) stvaranje nezavisne jugoslavenske države. Putney odbija prva dva rješenja i prihvata treće. Prema njemu, jugoslavenska država obuhvatila bi Srbe i Hrvate, ali ne i Slovence kojih su povijesne veze s Austrijom bile suviše stare pa ih ne treba rušiti, tim više što su Slovenci odijeljeni od Hrvata i Srba jezikom. Što se tiče Rijeke i Trsta, Putney kaže da prirodno pripadaju Italiji, ali je Rijeka ipak trebala biti sačuvana za Austriju kao njezin jedini izlaz na more. Svoj prijedlog Putney završava riječima: »Tri najbrojnije rasne skupine na Bliskom istoku su Poljaci, Srbo-Hrvati i »Bohemijci«. Potpuno je praktično dati kompletну političku nezavisnost svakoj od tih rasa. Stvaranje ovih triju slavenskih država predstavljalо bi smrtni udarac germanskom snu o putu na istok.« Putney-ov prijedlog Lansing nije podnio Wilsonu, koji je tada drukčije mislio rješavati slavenski problem u Austro-Ugarskoj. Međutim, memorandum je značajan po tome što pokazuje da je Lansing predviđao mogućnost rješenja slavenskog pitanja na principima nacionalnosti.²²

Iako su američki političari pokazivali sve više razumijevanja za jugoslavensko pitanje, razrađivali ga i pisali o njemu u štampi, ipak Jugoslavenima nije 1917. uspijevalo da pridobiju velike telegrafske i novinske agencije. Jedini veći uspjeh u tom pravcu bio je sporazum Jugoslavenske kancelarije i jednog američkog novinskog sindikata koji je pristao da se u 50 listova koji su bili pod njegovom kontrolom donose svakog dana kroz dva mjeseca članci o balkanskim prilikama. Te je članke pisao Marjanović.

Na početku travnja 1917. počela je Jugoslavenska kancelarija izdavati Buletin na engleskom jeziku radi informiranja američke štampe i istaknutijih političara. U Buletinu objavljivalo se ono što je moglo zanimati američku javnost o jugoslavenskom pokretu u Americi i Evropi. Marjanović je 15. lipnja predložio Izvršnom odboru Vijeća da angažira jednog američkog novinara koji bi trebao proučiti jugoslavensko pitanje i o njemu pisati u američkoj štampi. T. Mack, hrvatski iseljenik koji je dugo godina živio u Americi, ponudio je Vijeću svoje usluge. Međutim, češki iseljenici osnovali su u New Yorku Slavenski Press-Bureau koji je vodio istaknuti češki iseljenik Charles Pergler. On se 24. svibnja 1917. obratio Jugoslavenskom narodnom vijeću pismom u kojem je zatražio sudjelovanje u radu. Budući da je Bureau preuzeo zadaću da vodi propagandu za slavenske narode u američkoj štampi, to je Vijeće smatralo da nije potrebno angažirati posebne novinare, nego surađivati sa Slavenskim Bureauom unutar kojeg bi trebalo osnovati zasebnu jugoslavensku sekciju.

14. travnja predsjednik Wilson je osnovao »Committee on Public Information« s ciljem da daje javnosti sve što vlada smatra potrebnim za informiranje u vrijeme rata, a i da vlada preko tog ureda stekne potrebne informacije. Za upravitelja ureda postavljen je George Creel. Ured je imao svoje pododboare, među kojima je bio »Yugoslav Bureau Committee on Public Information« na čelu s Petrom Mladineom. Međutim, u svim tim nastojanjima jugoslavenske propagande u Americi treba osobito istaći zasluge Hinka Hinkovića, člana Jugoslavenskog odbora u Londonu. On je kako je već naprijed rečeno kao izašlanik Odbora stigao u SAD 6. listopada 1917. i ostao u Americi sve do 29. studenoga 1918. U tom razdoblju Hinković je proputovao Ameriku od St. Lawrence u Kanadi do ušća Mississippija, od Atlantskog do Tigo oceana, odr-

²² Mamatey, n. dj., 91.

žavši 89 predavanja pred američkim novinarama, diplomacijama, industrijalcima, trgovcima, bankarima, umjetnicima i vojnicima. Hinković je predavao u raznim klubovima, kazalištima, banketima, crkvama itd. 8. listopada govorio je zajedno s Masarykom na proslavi stote godišnjice države Illinois u Chicagu, a 23. listopada 1918. sudjelovao je na kongresu Saveza srednjoevropskih naroda. Američka vlada ukazala mu je posebno povjerenje kad mu je dopustila da govoriti američkim vojnicima u Camp Lewis-u 31. rujna 1918.

U toku 1917. Jugoslavenima se pružila povoljna prilika da svoju stvar prikažu Amerikancima i preko akcije za skupljanje »Zajma slobode«. Sva iseljenička štampa uključila se u tu akciju. O tom je radu Jugoslavenska kancelarija izvijestila »Treasury Department« i dostavila mu popis novina i izvode iz članaka o kampanji za zajam i na taj način ga upozorila na sudjelovanje naših iseljenika u tom pokretu, što je ostavilo veoma dobar dojam kod američke vlade. Za tri ratna zajma, koliko su ih SAD raspisale do kraja rata, naši iseljenici su upisali 12 milijuna dolara.²³ O sudjelovanju jugoslavenskih iseljenika u skupljanju »Zajma slobode« raspravljalo je Jugoslavensko narodno vijeće na svojoj sjednici od 10. listopada 1917. Budući da su se američke vlasti obratile direktno na Vijeće prigodom skupljanja drugog zajma, to je ono odlučilo da se sve organizacije i pojedinci pozovu da nabave što više ratnih bonova i tako pridonesu uspjehu zajma.

Jugoslavensko pitanje stajalo je na početku 1918. u kontekstu savezničke politike vrlo loše. Govor Lloyda Georgea od 6. siječnja i četvrnaest Wilsonovih točaka od 10. siječnja kao da su osujetili sav dotadašnji rad Jugoslavena za slobodu. U 10. točki Wilson kaže: »[...] narodima Austro-Ugarske, kojih mjesto među narodima želimo vidjeti očuvano i osigurano, treba dati najslobodniju mogućnost za autonomni razvoj.« Prema tome, Wilson nije zagovarao nezavisnost slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj, nego je stajao na stajalištu da se nakon nekih teritorijalnih ustupaka Srbiji, Rumunjskoj i Italiji, Monarhija očuva i da se njenim narodima osigura slobodan i demokratski razvitak unutar njenih granica.

Ti su prijedlozi pobudili duboku ogorčenost kod jugoslavenskih iseljenika. »Jugoslavenska zastava«, kao službeno glasilo Jugoslavenskog narodnog vijeća, komentirala je u broju od 13. siječnja Wilsonovu izjavu ovim riječima: »[...] svaki naš čovjek ima samo jedno vjerovanje: slobodu i ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca u jednoj nezavisnoj državi.« Zbog toga, prema »Hrvatskoj zastavi«, prijedlozi o priznanju autonomnih prava potlačenih naroda u Austro-Ugarskoj ne mogu te narode zadovoljiti jer ne odgovaraju nijihovim osnovnim težnjama. Pretpostavljajući da je 14. točaka samo Wilsonov diplomatski potez, »Hrvatska zastava« nastavlja: »[...] kako se za volju jedne diplomatske akcije može nastojati spriječiti moralne, etničke i pravedne aspiracije jednog naroda, koji je pridonio sve što je mogao za svoje oslobođenje i ujedinjenje.«²⁴ I »Jugoslavenski svijet« se oborio na ideju autonomije predbacujući Wilsonu što je udovoljio zahtjevima rumunjske i talijanske iredente, a nije uvažio zahtjeve Jugoslavena za ujedinjenjem. List je tražio potpunu nezavisnost za Jugoslavene tvrdeći da autonomiju mogu propovijedati samo oni koji ne poznaju politiku Austro-Ugarske, koja nikad na takav zahtjev ne bi iskreno

²³ Jugoslavenski svijet, 11. VIII 1918., br. 2714.

²⁴ Smith - Pavelić, n. dj., 110.

pristala. »Jugoslavenski svijet« je tražio od iseljenika da u vrijeme kada se najviše govori o izravnavanju svjetskih sporova »i o nekim autonomijama za narode u Austro-Ugarskoj« treba da još više prionu uz borbu za potpuno oslobođenje Jugoslavena.²⁵

Na Sveslavenskom zboru što se održao 20. siječnja u New Yorku u čast Srpskoj misiji, Hinko Hinković je rekao da Jugoslaveni ne traže milosti, nego da traže pravdu koja će zajamčiti njihovo oslobođenje i ujedinjenje, što je njihov jedini cilj. Hinković je doslovno rekao: »No sa svim poštovanjem prema Predsjedniku, mi ga molimo da nam vjeruje da je svačka demokracija u Austro-Ugarskoj apsolutno nemoguća.«²⁶ Dakako, Jugoslaveni su 14 točaka shvatili kao diplomatsku akciju, što su one u stvari i bile, pa su nastavili u svojim nastojanjima oko pridobivanja američke politike za svoju stvar. Na početku 1918. oni to pokušavaju zajedno s Čehoslovacima. Tako su Češka alijansa i Jugoslavensko narodno vijeće angažirali kongresmena Adolpha Sabatha iz Chicago, koji se 4. veljače sastao s predsjednikom Wilsonom i razgovarao o jugoslavenskom pitanju. Wilson je pokazao veliko zanimanje za Sabathovo izlaganje i u razgovoru pokazao prilično poznavanje našeg problema. Jugoslavensko narodno vijeće poduzima i druge korake, npr. predaju spomenice senatoru Stonu, predsjedniku Senatskog odbora za inozemne poslove, s molbom da se prilikom rasprava o uvjetima budućeg mira, o kojima je Odbor upravo u to vrijeme vijećao, o našem jugoslavenskom pitanju rješava i odlučuje onako kako to odgovara našim pravima i kako će najbolje koristiti budućem trajnom miru.

Na jednom zboru u Bostonu 4. ožujka 1918. guverner države Massachusetts izjavio je da se Amerika ponosi što ratuje sa svojim velikim saveznicima, »ali se ona još većma ponosi time što je uz dvije junačke države kao što su Srbija i Belgija, koje — iako su male države — ne ustupaju ni pred jednom nacijom po veličini duše.«²⁷ 22. svibnja održao se u Washingtonu u »Liberty Hall« veliki miting u počast Srbije i Belgije na kojem je sudjelovalo preko 19.000 ljudi. U ime Srbije poslanik Mihailović je tada rekao: »Srbi sa svojom braćom Hrvatima i Slovincima ponose se što su zaslužili pravo da sudjeluju u svim manifestacijama naših Saveznika. Jugoslaveni u čije ime govorim, dokazali su, najprije svojom dugotrajnom borbom [...] da je ideal njihove budućnosti jednak idealu naših moćnih Saveznika, to jest živjeti u slobodi.«²⁸

Nakon što su propali pokušaji da se Austro-Ugarsku odijeli od Njemačke i nakon izvještaja koji je 16. svibnja poslao u Washington Pleasant Stovell, američki poslanik u Švicarskoj, u kojem je predložio odlučnije držanje prema Austro-Ugarskoj i pripremu planova za podjelu Monarhije, u Washingtonu se došlo do uvjerenja da rušenje Austro-Ugarske treba biti glavni cilj američke politike, zato što će to svakako pridonijeti bržem završetku rata. Zbog toga je Lansing mogao nastaviti s inicijativama za rješenje jugoslavenskog pitanja, s kojima je započeo još pred godinu dana. Zapravo je prije Stovellova prijedloga, 10. svibnja 1918., jednim memorandumom Lansing upozorio predsjednika Wilsona na problem koji je nastao zato što se Austro-Ugarsku nije moglo odvojiti od Njemačke kao i na nove i važne političke momente koji su bili posljedica održavanja Kongresa potlačenih naroda u Rimu. Lansing postavlja u memo-

²⁵ *Jugoslavenski svijet*, 12. I 1918., br. 2541.

²⁶ Na i. mj., 24. I 1918., br. 2551.

²⁷ *Jugoslavenska država*, 28. VII 1918., br. 14.

²⁸ Na i. mj.

randumu alternativu: Da li i dalje podržavati postojanje Austro-Ugarske u njenim postojećim granicama ili pomagati proces raspadanja Monarhije i zatim utjecati na pojedinačno ujedinjavanje tih dijelova na temelju principa samoodređenja naroda? Lansing postavlja pitanje Wilsonu: »Trebamo li hrabriti takav pokret u Austro-Ugarskoj, dajući podršku narodima, koji traže nezavisnost [...] Hoćemo li čekati ili čemo ih obeshrabriti?«²⁹ Lansing je u memorandumu poimenično naveo Jugoslavene, Čehoslovake i Rumunje kao narode koji traže slobodu.

Nakon Lansingova memoranduma Wilson se odlučio za ideju o oslobođenju i samoodređenju potlačenih naroda i time je američka politika dobila konkretni, novi i odlučniji smjer. Wilson i Lansing pristupaju konkretiziranju te politike obavještavajući prethodno savezničke vlade kod kojih nailaze na stanovit otpor. Francuska i Engleska oklijevale su precizirati svoje stajalište o Austro-Ugarskoj, dok je Italija preporučala oprez, osobito u odnosu na Jugoslavene, kako se na tom pitanju ne bi izazivale nesuglasice među saveznicima. I srpska je vlada tražila preko svog poslanika razjašnjenje o novoj američkoj politici.

Bojeći se da suzdržljivo držanje saveznika, a osobito talijanska i srpska intervencija, ne bi pokolebalo Wilsona, Lansing mu je 21. svibnja predao novi memorandum. On ga informira o Pageovu izvještaju, prema kojem je Italija sklona nezavisnosti ili barem samoodređenju Čehoslovaka, ali nije sklona Jugoslavenima zbog njihovih veza sa Srbijom, čije se ambicije i zahtjevi ukrštavaju s talijanskim na jadranskim obalama. Lansing ističe da je talijanska tvrdnja o tome da će Srbija i Jugoslavenci pasti pod utjecaj Austrije bez osnove. »Hoćemo li, poznavajući motive, poslušati Italiju i uskratiti svaku pomoć Južnim Slavenima? Hoće li eventualni razdor, koji bi nastao u Austrijskom Carstvu budenjem nade kod tih naroda u samostalni razvitak, biti od vrijednosti i onda, ako i ne bi bio u skladu s ambicioznim očekivanjem Italije u pogledu istočne obale Jadrana? Mislim, da su Jugoslavenci kao narod dovoljno formirani, da imaju pravo na samopredjeljenje, i da im se ta želja mora priznati, osim u slučaju da im to onemogući razvoj političke situacije. Ovo se svodi na to da li čemo poslušati Italiju ili priznati opravdanost jugoslavenske želje za nacionalnim životom, ne uvažavajući skrajne zahtjeve Italije na teritorij, na kojem sada žive Jugoslavenci. S načelnog stanovišta mislim, da Jugoslavenci i Srbi imaju pravo na potporu; ali sa stanovišta postignuća pobjede u ratu odluka je teža. Ipak osjećam da treba odluku donijeti brzo jer ako se želi pobuniti potlačene narode u Austro-Ugarskoj, onda izgleda da je sada došlo vrijeme za to.«³⁰

Poslije Lansingova memoranduma, a nakon kongresa potlačenih naroda u Rimu u travnju 1918., američka vlada smatrala je da su nastale tako prilike u kojima može pružiti otvoreni oslonac borbi slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj za samostalnost, a da zbog toga neće izazvati reakciju Italije niti drugih saveznika. Zbog toga je Lansing u ime vlade izjavio 29. svibnja da je njegova vlada s velikim zanimanjem pratila tok Kongresa potlačenih naroda u Rimu i da narodne aspiracije Čehoslovaka i Jugoslavena na slobodu uživaju njezinu ozbiljnu simpatiju. Istog dana je Lansing uz tekst svoje izjave poslao poruku poslaniku Pageu u Rim i zatražio od njega da objasni talijanskom ministru

²⁹ Smith-Pavelić, n. dj., 121.

³⁰ B. Krizman, Američki dokumenti o talijansko-jugoslavenskim odnosima g. 1918., Hrvatsko kolo, Zagreb 1953, 229.

vanjskih poslova kako ta izjava može biti od dvostrukih koristi i to Čehoslovacima i Jugoslavenima te saveznicima i Italiji napose, jer će ona ohrabriti jugoslavenske i čehoslovačke iseljenike u SAD da pruže veću pomoć američkoj vladi za popunjavanje čehoslovačke legije u Italiji novim jedinicama i poticati Čehoslovake i Jugoslavene u austro-ugarskoj vojsci na dezertiranje.³¹

Lansingova izjava bila je krupan politički potez kakav američka vlada još do tada nije učinila u jugoslavenskom pitanju. Zbog toga je reakcija jugoslavenskih iseljenika bila jaka i jednodušna. »Hrvatski svijet« od 1. lipnja prenosi vijest Jugoslavenskog novinskog ureda iz Washingtona o Lansingovoj izjavi i piše: »Otkako je rat počeo nije ovako važno i dalekosežno političko saopćenje o našem pitanju nikad i nigdje objelodanjeno. Amerika, silna i slobodna Amerika, otvoreno se je stavila na stranu Jugoslavena.« Ističući kako će ta izjava imati velik utjecaj na narod u porobljenoj domovini, list nastavlja: »Amerika postala je današnjim danom glasnik naše slobode, pokrovitelj naših zahtjeva, moćni zaštitnik našeg ujedinjenja [...] Ovaj istup Amerike označuje novo doba u našoj narodnoj borbi [...] Odsada imamo otvorenu moralnu pomoć najveće i najsilnije države na svijetu.« Zapažajući suviše formalno značenje Izjave, »Hrvatski svijet« ističe da je ta izjava samo prvi korak k stvarnoj podršci Sjedinjenih Država, ali i potez koji za sobom povlači istup saveznika. »Uništenje Austro-Ugarske [...] nije više samo zahtjev austrougarskih Slavena. U našem budućem radu za oslobođenje i ujedinjenje mi nismo više osamljeni, mi smo priznati saveznici Amerike i njezinog naroda.« Ta činjenica, prema »Hrvatskom svijetu«, treba Jugoslavene u Americi navesti da se intenzivnije bore za narodnu stvar Amerike.

Jugoslavensko narodno vijeće istaklo je da je izjava američke vlade jasan dokaz simpatije, koja će naći širok odjek kod svih Jugoslavena i učvrstiti njihovu odlučnost za odčepljenje i slobodu pod moćnom zaštitom Sjedinjenih Država. U izjavi zahvalnosti ministru Lasingu, predsjednik Hrvatskog saveza Niko Gršković napominje kako je Amerika već prije dala jugoslavenskim proganicima ne samo kruha i utočišta nego i sve uvjete za duševni i materijalni razvitak i napredak, a sada im daje i jaku moralnu pomoć da započetu borbu nastave sve dotle dok ne oživotvore svoje narodne težnje u jednoj slobodnoj državi podignutoj na demokratskim temeljima. U istom smislu uputili su Lasingu izraze zahvalnosti »Srpska narodna obrana« i »Slovenska narodna zvezda«. Lansingovu izjavu pozdravio je i J. Marohnić, predsjednik »Hrvatske narodne zajednice«, tumačeći izjavu američke vlade kao priznanje težnja Jugoslavena za slobodom i samoodređenjem. Jednako je izjava Lansinga protumačena i u redovima Srpskog saveza »Srbobran« i Kranjsko slovenske podporne jednote.

Američka štampa pokazala je velik interes za Lansingovu izjavu. »Washington Post« piše da je izjava zakasnila, ali da je izuzetno važna, jer je pokazala da se vlada Sjedinjenih Država približava gledištima koja imaju poznavatički problema Austrijskog carstva. Rat je nastao zbog tih problema i neće biti završen dok se ti problemi ne riješe. List zamjera vladi što je Jugoslavenima izrazila samo »ozbiljne simpatije«, tražeći da im se stvarno pomogne. »Ako je izjava državnog tajnika, koju je dao u ime Sjedinjenih Država isto tako mij za akciju koja će slijediti kao što je i izjava simpatije, onda je to dokaz da su Saveznici odabrali siguran put do pobjede.«³² »Washington Herald« nazvao je

³¹ Lansing Papers, Washington 1939, Volume II, 808.

³² Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb, 1935—36, 632.

Lansingovu izjavu jednim od najvažnijih dokumenata svjetskog rata, koji obavezuje Sjedinjene Države da stvore veliku novu jugoslavensku državu. »The Times« pisao je da se radi samo o prvom koračku sa svrhom da se pomogne revolucionarni pokret u Austriji.

Nakon Lansingove izjave slijedile su druge inicijative u korist Jugoslavena. Tako je kongresmen F. W. James, koji se živo zanimalo za jugoslavensko pitanje i u mnogim prilikama podržavao inicijative Jugoslavena, podnio 4. lipnja 1918. Kongresu ovu rezoluciju:

»1. Budući da su Hrvati, Srbi i Slovenci, poznati pod imenom Jugoslavena, koji su nastanjeni na jugoistoku Evrope (nabrala sve naše zemlje);, od davnine poznati kao kulturni, državotvorni i za svaki napredak sposobni narod, te su kao takvi imali i svoje samostalne države;

2. Budući da su Jugoslaveni više spletakama i prevarom nego li oružjem od Nijemaca i Mađara, u čijim je rukama i sada sva vlast u austro-ugarskoj monarhiji, bili podjarmljeni, ekonomski izrabljivani, politički bespravni, a kulturno zanemarivani;

3. Budući da su Jugoslaveni po geografskom položaju i prirodnom bogatstvu zemlje u kojoj obitavaju, a nadasve po svojim duševnim sposobnostima i tjelesnim odlikama koje ih označuju kao narod pun duševne svježine i tjelesne jakosti — što su u ovom ratu i zasvjedočili — kao predestinirani da budu živ bedem protiv njemačkog prodiranja na istok;

Zaključuje se:

da će narodne težnje Jugoslavena naći ne samo iskrene simpatije već i zaslужenu pomoć u njihovoј borbi za narodno oslobođenje i ujedinjenje, tako da oni stupiv u kolo slobodnih naroda, budu branitelji i dionici mira koji će svim narodima zajamčiti pravo na život, slobodu i razvitak.³³

Gotovo istu rezoluciju uputio je Senatu senator W. Alden Smith (država Michigan). Osim toga, senator Smith omogućio je predstavnicima Jugoslavenskog narodnog vijeća Niki Grškoviću i Ivanu Grgureviću da jugoslavensko pitanje iznesu pred Senatski odbor za inozemne poslove. Tu su priliku iskoristili predstavnici Vijeća da se sastanu sa senatorom H. Lodgeom (država Massachusetts), vođom republikanaca u Senatu, i zahvale mu na izjavama u američkoj štampi u prilog Jugoslavena. Lodge im je odgovorio da mu je bila dužnost da istakne jugoslavensko pitanje jer jedini način kojim se može spriječiti njemačka najezda na istok jest osnutak jedne velike i jake Jugoslavije na Balkanu. Jednako je senator Lodge obećao dalju potporu Jugoslavenima. Doista je kasnije u jednom govoru o problemima rata i mira, u kolovozu 1918, rekao: »Ako želimo učiniti svijet sigurnim na način za koji mislimo da će biti siguran, veliki slavenski narodi, sada pod vlašću Austrije, Jugoslaveni i Čehoslovaci, koji su bili prisiljeni pomagati Nijemcima koje oni mrze, moraju osnovati svoje nezavisne države.³⁴

Predstavnici Jugoslavenskog narodnog vijeća Gršković i Grgurević dugo su pred senatskim odborom obrazlagali jugoslavensko pitanje i odgovarali na pitanja senatora. Zatim je senator Smith podnio senatu svoju rezoluciju.

³³ Na i. mj., 616.

³⁴ Congressional Record, 23. VIII 1918, 9393.

Nakon Lansingove izjave gornje su rezolucije značile još jednu snažnu podršku američkih političara rješavanju jugoslavenskog pitanja.

28. lipnja 1918. u Sjedinjenim Državama slavio se Kosovski dan. Akciju je pokrenula Srpska narodna obrana, pa se toga dana u dvadesetak tisuća američkih crkava svih vjeroispovijesti služio parastos palim kosovskim junacima od Kosovske bitke do najnovijih dana. Služeni su i vjerski obredi za oslobođenje Jugoslavena. Na ceremonijama u New Yorku govornici su bili Ljubomir Mihailović, srpski poslanik, Dr Ochson, šurjak predsjednika Wilsona, Pierre Lanux, francuski izaslanik, Masaryk, Ignac Paderewski, engleski general Voit, Vickliff Rose, predsjednik Rockfellerova fonda i A. Ochs, predstavnik »New York Timesa«. Proslava Kosovskog dana održana je u SAD prvi put i bila je veoma važna za upoznavanje američke javnosti s jugoslavenskim pitanjem.

Preporučujući proslavu Kosovskog dana, Lansing je izjavio: »Pravo je, dakle, da narod Sjedinjenih Država, predano slijedeći principu očevidne istine da narodi svih država, malih i velikih, imaju pravo da žive vlastitim životom i biraju sebi svoju vlastitu vladavinu, pa i narod, koji se tako junački odupro prohtjevima germanskih sila da ovlađaju svijetom, ne zaboravi ovom prilikom i ostale srodne narode velikog slavenskog plemena, koji se iako pod tuđom vlašću i ugnjetavani od tuđih rasa, sjećaju, da su principi, za koje se Srbija tako viteški borila i stradala, isti oni, za koje se i Sjedinjene Države bore [...] State Department smatra, da narod Sjedinjenih Država [...] želi, da se u nedjelju 28. ovog mjeseca okupi u svojim bogomoljama, kako bi dao na taj način izraza svojim simpatijama prema tom nepravedno postradalom narodu, kao i prema njegovim ugnjetenim i podjarmlijenim sunarodnjacima u drugim zemljama.«³⁵

»New York Times« osvrnuo se na proslavu Kosovskog dana riječima: »Ssimpatije Amerike će se cijeniti, pomoći Amerike može spasiti nekoliko života, ali pravi i najviši dokaz srpskog naroda, koji se bori za opstanak, i njegove blagodarnosti Americi, osjetiti će se tek onda ako na kraju ovog rata donese oslobođenje cijelog Jugoslavenstva ispod Austrije [...]«³⁶

Wilson je u povodu proslave Kosovskog dana uputio 17. lipnja telegram Srpskoj narodnoj obrani u kojem je rekao da borba srpskog naroda za slobodu i pravdu kao i aspiracije svih Slavena koji se bore za priznanje nacionalnog identiteta i pravo da odlučuju o svojoj vlastitoj судбини i svojim vlastitim političkim akcijama privlače pažnju svijeta i moraju angažirati simpatije svakoga, jer se svakim danom sve jasnije manifestira tvrdnja da budući mir svijeta ovisi o prepuštanju narodima da sami odaberu uređenje koje će štititi njihovo bogatstvo i njihovu sreću.³⁷

Nacionalni praznik u Sjedinjenim Državama proslavljen je 4. srpnja 1918. na osobito svečan način. Useljenici raznih narodnih skupina htjeli su tu proslavu učiniti svojom proslavom i tom prilikom iskazati zahvalnost Sjedinjenim Državama za iskazanu pomoć.

Za Jugoslavene proslava 4. srpnja imala je veliko značenje. Oni su predviđali da će Wilson tom prilikom osobno primiti njihove predstavnike, a osim toga to je za Jugoslavene bio prvi javni istup nakon što je američka vlada od-

³⁵ SSIP, Arhiv ministarstva inostranih dela, Političko odeljenje.

³⁶ Jugoslavenska država, 17. VIII 1918, br. 17.

³⁷ O'G r a d y, n. dj., 62.

lučno podržala težnje Jugoslavena, pa su za tu priliku odlučili po prvi put razviti jugoslavensku zastavu. Jugoslavensko narodno vijeće izabralo je posebni pododbor za proslavu sa Srđanom Tucićem na čelu, a svi članovi Vijeća pozvani su da se tom prilikom nađu u Washingtonu. Jugoslavenska iseljenička štampa pozvala je naše iseljenike da se što aktivnije uključe u proslavu.

Proslava 4. srpnja i razvijanje jugoslavenske zastave bio je svakako naj-impresivniji uspjeh jugoslavenske stvari u SAD. Nekoliko tisuća ljudi iz okoline Washingtona skupili su se na ogromnom prostoru »Agricultural Ground« sa željom da izraze simpatije prema Jugoslavenima koji su se borili za slobodu. Svečanostima su prisustvovali Newton Baker, supruga ministra rata, senator William P. Borland, Masarykova kći, engleski i francuski oficiri kao i brojni predstavnici raznih društvenih krugova u Washingtonu. Velika povorka koja je donijela zastavu bila je sastavljena od nekoliko stotina Jugoslavena u slikovitim narodnim nošnjama i mlađića u sokolskim uniformama. Jugoslavensku zastavu podiglo je četvoro djece koja su predstavljala Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju, a Ameriku je zastupala Betty Baker, kći ministra rata. Među uzvanicima bili su Ljuba Mihailović, Bogumil Vošnjak, Miloš Ivanović i Niko Gršković.

Svečanostima 4. srpnja oficijelno je kao gost predsjednika Wilsona prisustvovao i predsjednik Jugoslavenskog narodnog vijeća Ante Bijankini. Međutim, dan prije proslave delegacija Vijeća je posjetila ministra Lansinga, predala mu memorandum za Wilsona i zahvalila mu za izjave u korist Jugoslavena. Tom je prilikom Lansing izjavio delegaciji: »Osjećam se iskreno počašćen što mi je odana čast da govorim s predstvincima jugoslavenskog naroda. Molim vas, gospodo, da uzmete u obzir slijedeće riječi: Sjedinjene Države će žrtvovati sve do posljedne kapi svoje krvi, do zadnjeg napora da vas oslobole ispod austrijskog jarma. Stvar Jugoslavena je naša vlastita američanska stvar. Vi ćete pobijediti kao što ćemo i mi pobijediti [...] Bez obzira što će nam donijeti budućnost, možete biti sigurni da Sjedinjene Države neće odustati od svojeg napora sve dok jugoslavenski narod ne postane slobodan od svakog austrijskog jarma.«³⁸

Ideja osnivanja Slavenske legije pružila je priliku članovima Jugoslavenskog narodnog vijeća da češće dolaze u dodir s predstvincima američkih vlasti. Iskorišćujući tu okolnost Vijeće je u kolovozu predložilo američkoj vladi da ga prizna za predstavnika Jugoslavena u Americi. Međutim, priznanje Jugoslavenskog narodnog vijeća ulazilo je u kontekst pitanja oko priznanja Jugoslavenskog odbora u Londonu i treba ga razmatrati na drugom mjestu u ovom radu.

U rujnu 1918. austro-ugarski ministar vanjskih poslova Otokar Czerin pokušavao je zadobiti poseban mir za Austro-Ugarsku, dakako u cilju spasanja cjelokupnosti Monarhije.

U okviru tih inicijativa austro-ugarska vlada uputila je preko švedskog poslanika W. Ekongrena 4. listopada mirovnu ponudu američkoj vladi i u njoj je između ostalog ponudila i autonomiju za Slavene. Lansing je tu ponudu odbio navodeći da je američka vlada pored ostalog »također priznala u punoj mjeri pravednost narodnih aspiracija Jugoslavena za slobodu«.³⁹ Ova izjava značila je konačan stav američke vlade o našem pitanju i prestanak svih kombinacija o rješenju u okviru Austro-Ugarske. Međutim, mirovne inicijative

³⁸ Jadran, Buenos Aires, 5. IX 1918, br. 139.

³⁹ Jugoslavenski svijet, 22. X 1918, br. 2782.

austro-ugarske diplomacije u rujnu 1918. dale su povoda slavenskim iseljenicima da organiziraju zbor potlačenih naroda Centralne Evrope 15. rujna u New Yorku. Zboru, kojem je prisustvovalo 5.000 ljudi, predsjedavao je senator Lodge, a govorili su Masaryk, Paderewski i Hinković. Zbor je izazvao izvanredno zanimanje u američkoj javnosti i štampi, koja je o njemu vrlo opširno pisala. U rezoluciji se zbora između ostalog kaže: »Zavjetujemo se svečano da ćemo se u zajedničkoj borbi otresti dinastičkih i političkih napadača na našu slobodu, koji nam nepravedno i nasilno oteše naš suverenitet, pa da ćemo u tu svrhu, smetnuvši s umu sve političke, vjerske i druge razlike, uvjetovane individualnim životom i tradicijama naših odnosnih naroda, posvetiti se svim silama zajedničkoj stvari naše i slobode svijeta.«⁴⁰

Masaryk, Paderewski i Hinković posjetili su 20. rujna predsjednika Wilsona i predali mu rezoluciju njujorškog zbora. U razgovorima s Wilsonom upoznali su ga s opasnošću njemačkog prodiranja na istok, objašnjavajući mu kako postoje tri bedema protiv tog nadiranja: poljski koji je raskomadan, češki koji je uništen i mala Srbija koja je bila preslab za borbu. Zbog toga je potrebno ujediniti na jugu jugoslavenski bedem, a na sjeveru čehoslovački i poljski. Trojica slavenskih predstavnika iznijeli su Wilsonu kako Slaveni polažu velike nade na ulogu koju u ratu preuzimaju Sjedinjene Države. Prema Hinkovićevim navodima, Wilson se potpuno suglasio s njihovim izlaganjima.⁴¹

I iz redova republikanske stranke stizale su Jugoslavenima povoljne vijesti. Theodore Roosevelt je u pismu od 11. srpnja srpskom poslaniku Mihailoviću naveo: »Treba postojati takoder velika, slobodna južnoslavenska zajednica s jadranskom obalom, zajednica koja će uključiti Srbe, Hrvate i Slovence, a takoder ortodoksne, katolike i muhamedance, Slavene (sic; I. Č.) iz Bosne i Hercegovine. Saveznici se moraju obavezati da nikada neće sklopiti mir dok ovi ciljevi ne budu postignuti. Nezavisnost i proširenje velike južnoslavenske države je od vitalnog značenja za budućnost.«⁴²

Na sjednici Izvršnog odbora Jugoslavenskog Narodnog vijeća od 8. listopada 1918. raspravljalo se o pismu koje je Vijeću uputio Mr. Rieg, suradnik predsjednika Wilsona. Pismo se odnosilo na neka pitanja oko Slavenske legije, ali i na moralnu i materijalnu pomoć demokratskoj stranci na izborima za Kongres Sjedinjenih Država. O tom prijedlogu raspravljalo se u Vijeću na široko. Tajnik Vijeća Grgurević iznio je misao da Vijeće treba imati fond iz kojeg bi se financiralo nekoliko ljudi koji bi provodili agitaciju za Legiju, a uz to propagirali akciju za podupiranje »Wilson's policy«. Odbor je zaključio da se s obzirom na fond za podupiranje izbora demokratskih kandidata, skupi sve potrebne podatke i poduzme sve što se smatra korisnim za jugoslavensku stvar te da se za tu akciju odobri suma od 1.000 dolara. Za tu akciju bili su posebno zaduženi Hinković, Vošnjak i Gršković. Međutim, Vijeće je od prijedloga Mr. Riega kasnije odustalo i to na intervenciju Vošnjaka koji je upozorio da bi se tom akcijom moglo povrijediti prijatelje jugoslavenske stvari u republikanskoj stranci. Vijeće je u tom smislu objavilo posebno

⁴⁰ H. Hinković, Iz velikog doba, Zagreb 1927, 121.

⁴¹ Poslanik Simić izvjestio je svoju vladu o tom sastanku i poslao joj rezoluciju sa zbora u kojoj »traže raspad Austrije i stvaranje samostalnih država na principu narodnosti samorganizovanih. (Jakovac - Kizman, n. dj., 448.)

⁴² SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

priopćenje u kojem je istaklo kako bezuvjetno stoji uz predsjednika Wilsona, ali da ono nije nikada zauzelo iznimno stajalište u izborima za Kongres, Senat ili bilo koju drugu ustanovu na taj način da bi povrijedilo načelo po kojem su izbori čin koji se prepusta diskreciji i sudu pojedinca.⁴³

Na poziv prof. Masaryka sastali su se u Washingtonu predstavnici porobljenih naroda od Baltika do Crnog mora s ciljem da se preko svojih američkih iseljeničkih kolonija ujedine u snažnu političku organizaciju pod imenom Srednjoevropski savez (Mid European Union) a pod Masarykovim predsjedništvom. Srednjoevropski savez faktično je bio manifestacija za oslobođenje nacionalno ugnjetavanih naroda od Centralnih sila i stvaranje njihovih demokratsko uređenih država. U Savez su se uključili Čehoslovaci, Poljaci, Jugoslaveni, Rusini, Ukrajinci, Rumunji, Talijani iz Austrije, Grci, Litvanci, Albanci i palestinski Cionisti.

Masaryk je nakon dogovora u Washingtonu sazvao 28. listopada kongres Saveza u Philadelphiji. Po završetku kongresa pročitao je Objavu nezavisnosti srednjoevropskih naroda u kojoj je istakao da sudionici kongresa, što predstavljaju preko pedeset milijuna ljudi, stavljuju »narod i sva njegova privredna sredstva na raspoloženje naših saveznika.« Masaryk je u Objavi nezavisnosti proglašio osnovna načela koja će trebati prihvatići ustavi novih nezavisnih država. Ta načela jesu:

»1. Sve vlade izvode svoju zakonitu vlast iz privole onih kojima vladaju.

2. Neotudivo je pravo svakog naroda da sam uredi svoju vladu na takvim načelima i u takvom obliku kako misli da će najbolje unaprijediti blagostanje, sigurnost i sreću svoju.

3. Slobodnom i prirodnom razvoju idealu svake države ima se dopustiti redovit i nespriječen tečaj, van ako bi se time oštetio opći interes svijeta.

4. Ne smije biti tajne diplomacije, te svi prijedlozi o međunarodnim ugovorima i sporazumima imadu se objavljivati prije nego li će se prihvatići i potvrditi.

5. Budući da naši narodi imadu blagovorne ideale i ciljeve, želimo da slože svoje napore kako bi osigurali slobodštine svojih posebnih država u korist sveopćeg blagostanja, pod uvjetom da takva zajednica pridonese miru i sreći svijeta.

6. Neka se stvori zajedničkim i obvezatnim sporazumom Liga Naroda cijelog svijeta za iskrenu i praktičnu suradnju, a sa svrhom da se osigura pravica i time mir među narodima.«⁴⁴

Trumbić se 30. listopada 1918. obratio preko britanske ratne misije u New Yorku Jugoslavenskom narodnom vijeću da zatraži od vlade Sjedinjenih Država da uputi 50.000 vojnika radi okupacije strateških točaka u Dalmaciji, Istri, Kranjskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. On se bojao da ne bi sporne krajeve okupirala srpska ili talijanska vojska, što bi kasnije utjecalo na razvoj političkih zbijanja.⁴⁵ Kad su Gršković i Hinković razgovarali o tome s Philippom, on im je postavio pitanje: zbog čega Jugoslavenski odbor zazire od srpske

⁴³ *Jugoslavenski svijet*, 9. X 1918., br. 2772.

⁴⁴ H. Hinković, Iz velikog doba, Zagreb 1927, 133.

⁴⁵ Usp. poglavlje o Jadranskom pitanju.

okupacije? Odgovoreno mu je da bi okupacija išla na ruku velikosrpskim prohtjevima, a da austro-ugarski Jugoslaveni ni u kom slučaju ne mogu prihvati Veliku Srbiju, koja bi u sebi od samog početka nosila klicu građanskog rata i pogibelji za svjetski mir. Philipps se složio s predstavnicima Vijeća i istakao da u pitanju priznanja Jugoslavenskog odbora nema nikakvih zapreka od strane Amerike ni saveznika, ukoliko se Odbor prethodno sporazumi sa srpskom vladom.⁴⁶ Philipps je telegram s popratnim objašnjenjima proslijedio Lansingu, ali taj nije poduzeo nikakve korake. Za američku vojnu intervenciju bilo je suviše kasno, jer se House već složio s austrijskim mirovnim uvjetima predviđenim za Austro-Ugarsku. Osim toga, Lansing je znao da na upotrebu američkih trupa za okupaciju teritorija bivše Austro-Ugarske Wilson ne gleda dobro, a ni ministar rata Baker. Naime, u Vrhovnom ratnom savjetu bili su mišljenja da se teritoriji Austro-Ugarske okupiraju savezničkim vojskama i na taj način sprijeći širenje boljševizma. Međutim, i pored negativnog stava Wilsona i Bakera, čini se da je u američkoj vradi bilo pojedinaca koji su smatrali da treba usvojiti prijedlog Trumbića. O tome govori telegram koji je Gršković uputio Trumbiću 31. listopada i u kojem stoji da je Philipps pokazao poseban interes za to da američke trupe okupiraju neke naše teritorije. U telegramu stoji: »Ako se primirje s Austrijom zaključi, američke trupe na talijanskom frontu mogle bi biti upotrebljene za okupaciju.«⁴⁷ Iako do okupacije nije došlo, treba istaći da je Trumbić sve do početka 1920. gledao u prisustvu američkih trupa garanciju za osiguranje naših teritorija. U tu svrhu poslužio se i službenikom Yugoslav Reliefu, Predovićem, s kojim se sastao u Parizu prilikom njegova povratka u SAD potkraj 1919. Predović je u Washingtonu posjetio ministra mornarice Danielsa i u Trumbićovo ga ime molio da se poduzmu koraci kod vlade kako se iz Jadrana ne bi povukla američka mornarica, jer bi u tom slučaju Talijani mogli okupirati čitavu Dalmaciju.⁴⁸

Okupaciji austro-ugarskih teritorija Wilson se protivio iz istih razloga kao i intervenciji u Rusiji: »Iz principa i radi nepredvidivih poteškoća treba dignuti ruke od dijelova Austro-Ugarske i reducirati intervenciju sa strane na minimum.«⁴⁹

Američka vlada se nije odazvala apelima Jugoslavenskog odbora i nije se direktno umiješala u sporna pitanja u času stvaranja jugoslavenske države, ali je bila vrlo nezadovoljna načinom na koji se to ujedinjenje odvijalo. J. Simić, srpski poslanik u Washingtonu, izvjestio je 22. X 1918. vladu na Krfu da u službenim američkim krugovima postoji uvjerenje o nesređenim parlamentarnim prilikama u Srbiji. Iako se Amerikanci ne žele miješati u unutrašnje prilike u savezničkim zemljama, unutrašnja situacija u jednoj zemlji ipak utječe na njihovu politiku prema dotičnoj zemlji. Oni su, kaže Simić, po svojim pogledima i obrazovanju vrlo osjetljivi u pitanju parlamentarne vladavine i od nepovoljnog mišljenja o njoj mogu trpjeti interesi cijele zemlje koja je o Americi ovisna. Iako Srbija uživa velik ugled u Americi, taj bi ugled mogao biti mnogo veći ako bi se dalo dokaza o sređivanju parlamentarnih prilika. Ukoliko se to ne učini, Srbija bi mogla od toga imati štetu. Zato je Simić naglasio

⁴⁶ Prema navodima Hinkovićevim, Philipps je bio odlično informiran o svim nesporazumima oko jugoslavenskog pitanja.

⁴⁷ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

⁴⁸ Hrvatska, Calumet, 2. I 1920.

⁴⁹ Matatey, n. dj., 347.

da bi kod američkih službenih krugova i kod naših iseljenika bila vrlo dobro primljena vijest o udruživanju svih političkih snaga koje vode nacionalnu politiku.⁵⁰

O nezadovoljstvu Amerikanaca načinom rješavanja jugoslavenskog pitanja izvjestio je I. Simić svoju vladu i 6. studenog 1918., navodeći kako mu je pomoćnik državnog sekretara Lansinga rekao da s obzirom na različite političke struje vidi velike poteškoće za ciljeve Jugoslavena. Simić napominje kako nije propustio prilike a da mu ne iznese stajalište srpske vlade i sve žrtve koje je Srbija podnjela za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavena.⁵¹

Simić je upoznao svoju vladu i o odjeku proklamacije o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca. On je o proklamaciji odmah izvjestio ministarstvo vanjskih poslova, američku štampu, te naše iseljeničke organizacije i ugledne iseljenike.

Simić kaže da je američko ministarstvo vanjskih poslova, koje je uvijek bilo naklonjeno ujedinjenju Jugoslavena, primilo proklamaciju s izvjesnom rezervom. Američki tisak je, doduše, donio vijest o proklamaciji i izvode iz nje, ali bez komentara i, štaviše, nije joj uopće pridavao veću važnost.

Gotovo svi Srbi primili su proklamaciju sa zadovoljstvom, a također jedan dio Hrvata i Slovenaca. Međutim, drugi, veći dio Hrvata i Slovenaca, kaže Simić, primio ju je loše, a neki su je podvrigli oštro kritici. Tražeći uzroke takvom prijemu proklamacije, Simić navodi: »Što ovaj, po naš narod, veliki istorijski čin nije našao na najtoplji prijem u američkim zvaničnim krugovima i štampi, ne treba misliti, da su mu Američke Ujedinjene Države protivne. Uopšte gotovo ceo ovdašnji politički svet, kao i vladini krugovi, naklonjeni su ujedinjenju našeg naroda. Ali i pored te naklonosti i svih simpatija, naročito prema srpskom narodu, postoji izvesno nepoverenje [...] to se nepoverenje osniva na njihovom nepovoljnem mišljenju o našem unutarnjem političkom životu [...] Uverenje da se kod nas ne poštuje ni parlamentaran režim, uhvatilo ovamo još više korena, i to štetno utiče na sve narodne poslove, pa čak i one koji se odnose na ekonomsko obnavljanje zemlje.«⁵²

Iz Simićeva izvještaja kao i čitavog držanja američke vlade u jugoslavenskom pitanju proizlazi da su se odgovorni američki političari sasvim dobro upoznali sa svim problemima pred kojima se jugoslavensko ujedinjenje našlo, pa i još više — da je službena američka politika bila protivna načinu na koji se nova jugoslavenska država stvarala. Sasvim je sigurno da je takav stav američke vlade bio posljedica napora koje su jugoslavenski iseljenici uložili da informiraju američku javnost i političare o istinskim težnjama jugoslavenskih naroda.

Nastojanja jugoslavenskih iseljenika oko upoznavanja američke javnosti, političara i samog predsjednika Wilsona odvijala su se na vrlo širokom planu. Ovdje smo razmatrali samo jedan dio tih nastojanja. Potpun uvid u to pitanje stječe se nakon analize sveukupnih veza Jugoslavenskog odbora i srpske vlade s vladom SAD, među koje idu dobrovoljačka akcija, pitanje priznanja jugoslavenskog pokreta, jadranski problem i još neki momenti u jugoslavenskom pitanju.

⁵⁰ Janković - Križman, n. dj., sv. II, 379.

⁵¹ Na i. mj., 489.

⁵² Na i. mj., 725.

Međutim, na ovom mjestu trebamo također odgovoriti na osnovno pitanje: Koliko su jugoslavenski iseljenici svojim radom na stvaranju jugoslavenske države utjecali na politiku Amerike i njenog predsjednika. Dakako, to pitanje ulazi u širi okvir razmatranja o tome koliko su emigrantske grupe uopće utjecale na pravac američke politike. O tome postoji više različitih mišljenja.

Američki povjesničar Mamatey smatra da emigrantske grupe nisu imale veći utjecaj na politiku predsjednika Wilsona, a što se tiče austrijskih Slavena, njihov problem dobiva za Ameriku veće značenje tek u drugoj polovini 1918. Mamatey kaže da su slavenski iseljenici predstavljali male grupe ljudi i to novih emigranata koji se nisu mogli grupirati u tako važne grupe da bi mogli utjecati na inozemnu politiku američke vlade kroz sustav američke domaće politike, kao što su to mogli američki Irci, američki Talijani ili pak od Slavena Poljaci. Svaki utjecaj malih slavenskih grupa bio je vrlo ograničen sve do ulaska SAD u rat. Mamatey to potkrepljuje veoma malim učinkom koje su na američki Kongres imale rezolucije slavenskih iseljenika i veoma slab učinak razgovora koje su emigranti imali s Lasingom.⁵³

Američki povjesničar, Joseph P. O'Grady, kaže da nije uopće sporno da su iseljenici svojim radom pobudili zanimanje američke politike i da je zanimanje te politike za želje iseljenika bilo veće nego u bilo koje vrijeme američke povijesti. Svoja nastojanja da utječu na američku politiku iseljenici su ostvarivali raznim sredstvima koja su im bila na raspolaganju. Ta nastojanja bila su prema O'Gradyju usmjerena u ovim pravcima: 1. pridobivanje javnog mnijenja, štampe, poslovnih, znanstvenih i vjerskih krugova; 2. pridobivanje političara; 3. suradnja s odjeljenjima i agencijama u vladi; 4. pridobivanje samog Wilsona ili njegovih neposrednih suradnika.⁵⁴

U želji da na izborima dobiju što veći broj birača, američki političari izlazili su u susret političkim zahtjevima pojedinih emigrantskih skupina. O tom američki povjesničar Louis L. Gerison kaže da su kroz izbornu kampanju republikanci iskoristili neraspoloženje Nijemaca i Iraca prema Wilsonu. Demokrati su se oslanjali na one doseljenike čije su domovine bile okupirane ili ugnjetavane od Njemačke i Austro-Ugarske. Gerison napose ističe da su demokrati nastojali pridobiti slavenske iseljenike.⁵⁵ I Thomas Bailey, komentirajući izjave

Na i. m., 725

U Diplomatskom Arhivu DSIP-a nalazi se izvještaj srpske vrhovne komande iz Soluna od 17. kolovoza 1918. (po starom kalendaru). U izvještaju stoji da su američki major Brener, vojni ataše pri francusko-američkom glavnom ratnom komesarijatu, i Louis Cranton, kon-gresmen države Michigan, posjetili francusku komandu u Bitoli. Predstavili su se kao izaslanici predsjednika Wilsona i američke vlade i izjavili da im je cilj izvršiti anketu o balkanskim pitanjima. U Bitoli su se sastali sa srpskim predstavnikom pri francuskoj komandi Simićem i postavili mu ova pitanja: »1. O narodnosti u Makedoniji; 2. O budućoj jugoslavenskoj državi, kao i da li Srbija neće imati težnja za hegemonijom nad ostalim narodima o toj državi, što bi išlo na uštrb opštег i većitog mira za kojim Saveznici, a naročito Amerika teži. Ovo je pitanje nekoliko puta ponovljeno; 3. Zar ta nova država ne bi imala ekspanziju prema Grčkoj, koja je u tom slučaju mnogo slabija.«

⁵³ Usp. O' Grady, n. dj., 226—235 gdje je Mamatey napisao poglavje o Slovacima.

⁵⁴ Na i. mj., 24.

⁵⁵ Louis L. Gerison, *The Hyphenate in Recent American Politics and Diplomacy*, Lawrence 1964, 66.

senatora Lodgea u prilog Talijana, kaže: »Nije bilo dovoljno jugoslavenskih glasača u Massachusettisu, a da bi za senatora bilo korisno da prizna svoju pogrešku.«⁵⁶

J. S. Hájek je 1953. objavio u Pragu studiju: »Wilsonovská legenda v dějinách Československé Republiky«. U toj studiji Hájek tvrdi da postanak nezavisnih slavenskih država na teritoriju Austro-Ugarske nije bio posljedica napora koje su u tom pravcu poduzimali Wilson i saveznici, nego da to treba isključivo zahvaliti internim socijalnim pokretima koji su bili nadahnuti Oktobarskom revolucijom u Rusiji. Glavna namjera SAD i predsjednika Wilsona, kaže Hájek, bila je da taj revolucionarni zanos skrene u buržoasko-nacionalnom pravcu. Osporavajući tako bilo kakvu ulogu Sjedinjenim Državama i njenom predsjedniku u stvaranju nezavisnih slavenskih iseljenika u SAD. S druge strane, Milan Marjanović, jedan od najistaknutijih organizatora jugoslavenskog pokreta u SAD, u jednom izvještaju potkraj 1917. Jugoslavenskom odboru u Londonu kaže: »Kako sam već spomenuo, američkog javnog mišljenja u pitanjima spoljne politike zapravo nema: to je ono mišljenje koje ima Wilson. A on je čudan tip profesora, koji nije samo profesor, nego svoje ideje tvrdoglavu provodi i to s uspjehom. On pak raščišćava svoje ideje postepeno ali veoma logično. To nam je garancija da će i u detaljima našeg pitanja biti na našoj strani. Svaki njegov govor iznenađuje sa sve većom oštrinom i konkretnošću. On će, polako ali sigurno, doći do prve riječi u svim svjetskim pitanjima [...] Amerika ima Wilsona i on će igrati odlučujuću ulogu kod sklapanja mira. Opetujem zato: na nju moramo učiniti dobru impresiju i od nje očekivati pravednost u detaljima našeg pitanja.«⁵⁷ Iz ovog izvještaja jasno proizlazi velik dojam koji je na Marjanovića učinio predsjednik Wilson.

Između ovih najkarakterističnijih kontradiktornih mišljenja o utjecaju iseljenika na politiku SAD i njenog predsjednika i o značenju te politike za stvaranje slavenskih država na teritoriju Austro-Ugarske, po našem mišljenju istinu treba tražiti negdje u sredini. Ali prethodno se mora utvrditi osnovno pravilo: Rad političke emigracije, kao nosioca istinskih težnji potlačenog naroda iz kojeg potječe, velike sile podupiru i upotrebljavaju za ostvarenje svojih ciljeva samo tada kad se on može uključiti u njihovu politiku.

Rad jugoslavenskih iseljenika da pridobiju Ameriku i njenog predsjednika za rješenje jugoslavenskog pitanja treba podijeliti u dvije faze: prvu do kraja 1916. i drugu do Rapalskog ugovora.

Još od početka stoljeća američki su političari pokazivali velik interes za prilike među austro-ugarskim Slavenima, a američki konzulat u Budimpešti, otvoren upravo u to vrijeme, mogao ih je informirati o zbivanjima u tom dijelu Austro-Ugarske. Milijuni slavenskih iseljenika i njihov rad u Americi za slobodu stare domovine još prije izbjivanja rata nije ostao nezapažen ni američkoj javnosti niti tamošnjim političarima. Hrvatski su iseljenici, npr., iako su bili relativno mala iseljenička skupina, već 1903. zainteresirali Amerikance za naše političke probleme. O hrvatskom pokretu 1903. američka je štampa mnogo pisala. Jedan dio tiska nije bio dobro obaviješten o biti sukoba pa je donosio članke s naslovima »Braća se posvadiše« ili »Dva nemila brata«,

⁵⁶ Thomas A. Bailey, A Diplomatic History of the American People, New York 1955, 667.

⁵⁷ Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.

pišući o Hrvatima i Mađarima kao braći koja se ne podnose. Međutim, o pokretu se pisalo i objektivno prikazujući ga kao revolt studentske omladine i pučanstva protiv mađarske prevlasti u Hrvatskoj, osobito protiv mađarskog jezika, i kao otpor protiv finansijske podređenosti Hrvatske Mađarskoj. Tako je njujorški »The Herald« pisao: »Nemiri ovi su plod najprije stare mržnje Hrvata prema Mađarima, koji su toliko zla učinili mirnom, ali junačkom slavnom po povijesti narodu hrvatskomu, a na tu mržnju ih je dovelo dvoje: Prvo, sveopće nezadovoljstvo naroda, radi siromaštva, koje je tako daleko došlo, da u mnogim krajevima Hrvatske vlada upravo skrajna nužda i glad; drugo, ogorčenje prema tiranskom vladanju sadanjeg hrvatskog bana, grofa Khuena Hedervarya, koji je sve, samo nije državnik, koji bi se brinuo za dobrobit i blagostanje naroda. Hrvati imaju pripisati svoju nevolju i siromaštvo finansijskim metodama ugarske vlade, koja unatoč protestima, svom silom se nameće i hoće da gospodari s hrvatskim novcem, te ubire poreze od kojih narod osiromašuje [...] Stoga je mržnja protiv jezika i gospodarstva Mađara od strane Hrvata upravo neizmjerna.«⁵⁸

Treba spomenuti da su hrvatski iseljenici tom prilikom tiskali letak na engleskom jeziku u kojem su dali osnovne podatke o Hrvatskoj i njenim odnosima s Ugarskom. Letak su hrvatski radnici imali kod sebe i kad bi ih koji Amerikanac upitao što se događa u Hrvatskoj, oni bi mu letak dali. U manjim mjestima i u manjim listovima više se pisalo o zbivanjima 1903. Tako je list »The Great Falls Daily«, koji je izlazio u državi Montani, sa simpatijom pisao o tamošnjim Hrvatima opisujući njihovu protestnu skupštinu i objavljivajući rezoluciju što su je uputili austro-ugarskom poslaniku u Washingtonu u kojoj su tražili samostalnost za Hrvatsku.

I skupštinski pokret iz 1904. pobudio je interes američkog tiska i javnosti za Hrvatsku. Čikaški list »Leader« pisao je tom prilikom: »U domovini im se ne smije slobodno pisati i govoriti, te se prava istina o narodnom stradanju može tek u tuđini iznijeti. Zato se Hrvati u cijeloj Americi dižu u svrhu slobodnog i odlučnog protesta protiv obnove te zlokobne nagodbe s Mađarima.«⁵⁹

Iako su hrvatski iseljenici kao zasebna narodna grupa poduzimali napore da američku javnost upoznaju s hrvatskim pitanjem i u tome uspjevali, ipak treba istaći da su u okviru šire slavenske političke akcije mogli te svoje ciljeve lakše ostvariti. O tom jasno govori slučaj s popisom stanovništva 1910. i afera s mađarskim grofom Apponyiem.

Na ovom mjestu treba istaći da su neki američki političari pokušali uvjeriti Apponyia o potrebi mijenjanja mađarske politike prema Slavenima. Sam predsjednik SAD Theodor Roosevelt tumačio je Apponyiu da su SAD protiv plemenskih borbi i da je na njenu tlu svakome zajamčeno pravo jezika i vjeroslovja. Ističući kako između državnog i narodnog prava treba stati iza narodnog prava, Roosevelt je doslovno rekao: »Nijedan narod ne smije ili ne može živjeti misleći samo o svojem pravu.«⁶⁰

Cinjenica je da je rad hrvatskih iseljenika i drugih Slavena u vrijeme prvog svjetskog rata bio samo logičan nastavak političkog djelovanja otprije rata,

⁵⁸ Narodni list, 23. V, 1903, br. 123.

⁵⁹ Hrvatska zastava, Chicago, 14. VIII 1904, br. 17.

⁶⁰ Narodni list, Zadar, 1. IV 1911, br. 26.

od početka našeg stoljeća i da je taj rad znatno olakšao slavensku akciju za rata, jer su i američka javnost i njeni političari bili već prije upoznati s jugoslavenskim pitanjem.

Tokom rata, od prvih akcija Mihajla Pupina i drugih da preko štampe upoznaju Ameriku s jugoslavenskim problemom i od akcije D. Krmpotića, koji je navodno angažirao senatora Stona da se pred savezničkim poslanicima u Washingtonu založi za oslobođenje Hrvata, američka javnost i političari bivali su stalno, s više ili manje uspjeha, informirani o slavenskom i napose o jugoslavenskom pitanju. Mnoštvo brzogjava, rezolucija, dopisivanja, sastanaka, dodira s istaknutim ličnostima znanstvenog, kulturnog, društvenog i političkog života nužno su morali bar kod jednog dijela američke javnosti i političara stvoriti određenu predodžbu o našem pitanju. Sigurno ne bi ni Wilsonova komisija stručnjaka zvana Inquiry, a niti Putney i drugi mogli 1917. i 1918. izraditi vrlo opširne elaborate o jugoslavenskom pitanju kad taj problem ne bi već duže vremena bio prisutan u američkoj politici.

Međutim, treba istaknuti da je jugoslavensko pitanje, koje je u 1917. bilo dobro poznato američkim političarima, postalo dominantno tek u drugoj polovini 1918. kad se shvatilo da je Austro-Ugarska takva država koja će uvijek biti samo prethodnica njemačkih pretenzija na putu prema istoku i da su to razlozi zbog kojih treba pospješiti njen raspad. Tek nakon toga počinje se i rad jugoslavenske emigracije službeno poklapati s ciljevima američke politike pa uporedo s jačanjem takve politike počinje rasti i značenje rada jugoslavenskih iseljenika za stvaranje jugoslavenske države.

Iz tih razloga ne možemo se složiti s tvrdnjama, posebno Mamateyevim, da je jugoslavenski i slavenski problem bio nepoznat Americi i da zbog toga rad slavenskih iseljenika nije imao učinka na američku javnost i predsjednika Wilsona. U tom je, čini se, O'Grady mnogo bliži istini.

Hájekova pak ocjena, kojom je negirao bilo kakav Wilsonov utjecaj na stvaranje slavenskih država na teritoriju Austro-Ugarske, suviše je jednostrana. Danas se općenito smatra da su revolucionarna gibanja među narodima Austro-Ugarske zнатно pridonijela njenom rušenju, ali se ne može osporiti ni važna uloga SAD, predsjednika Wilsona i saveznika. Međutim, na Wilsonovu se ulogu u stvaranju jugoslavenske države treba ipak opširnije osvrnuti. Naime, ne može se prihvati ni Marjanovićeva ocjena Wilsona kao isključivog spiritus movensa američke politike. Takvo je mišljenje i danas dosta uvriježeno, a učvrstilo se pod dojmom koji je na svoje doba ostavio taj bez sumnje veliki političar Amerike. Međutim, kad se ocjenjuje rad jugoslavenskih iseljenika u SAD, onda je potrebno odijeliti legendu od povjesne istine o Wilsonovim zaslugama u stvaranju Jugoslavije.⁶¹

Sekretara Brayena zamjenio je 1915. u State Departmentu R. Lansing. Ta promjena imala je dalekosežne posljedice za vanjsku politiku SAD. Za Jugoslavene dolaskom Lansinga stvari su počele ići na bolje. Lansingova je zasluga da je Dumba morao napustiti Washington, a poslije njegova odlaska rad za jugoslavensku stvar bio je mnogo lakši. Lansing je 1917. inicirao traženje rješenja za jugoslavensko pitanje, a 1918. on je već istinski pobornik za rješenje jugoslavenskog problema izvan Austro-Ugarske, pa je to i bio jedan od

⁶¹ Usp. B. K r i z m a n , Predsjednik Wilson i jadransko pitanje do primirja s Austro-Ugarskom 1918., Analji Jadranskog instituta II, Zagreb 1958, 114.

razloga njegova neslaganja s Wilsonom. Treba znati da je Lansing samo dan prije bio obaviješten o predsjednikovu planu od 14 točaka. Lansing je zapravo u rješavanju jugoslavenskog pitanja bio uvijek ispred Wilsona. Richard Crane, Lansingov sekretar, bio je vrlo sklon Jugoslavima. Za našu stvar velikih zasluga imali su W. Philipp i Frank Polk. Ali posebna zasluga pripada sva-kako Albertu Putneyu. Njegovi prijedlozi sigurno su uvelike utjecali da je Wilson promjenio svoje poglede na jugoslavensko pitanje.

U čitavoj plejadi američkih političara i drugih uglednih ličnosti treba sva-kako posebno istaknuti bivše predsjednike Tafta i Roosevelta, senatora Sabatha, kongresmene Jamesa i Stona. Priznanje treba odati mnogim američkim znanstvenim, kulturnim i društvenim radnicima, novinstvu i publicistici uopće.

Najveća zasluga predsjednika Wilsona u tome je što je određivanjem na-čela samoodređenja naroda dao idejnu podlogu na kojoj su američki političari i znanstveni radnici konkretizirali američku politiku s ciljem oslobođenja pod-jarmljenih naroda.

Srbija se vlasti između 1916. pokazivala sve veće zanimanje za uspostavljanje diplomatskih veza s vladom Sjedinjenih Država, pa je predložila Sjene Deyarmonu da Srbija posle u Washingtonu svoj diplomatski predstavnik. Američka vlada je Vijeće ministara na Krf. 25. kolovoza 1916. zatražilo je saglasnost na takav predstavnik. Srpski poslanik iz Pariza obavijestio je 16. rujna vladu na Krfu da američka vlada vjole rado daje svoj pristanak. Poduzetu jedinstvenost dala je još u srpnju putujuća za rad u Americi. Srpsko predstavstvo u Washingtonu započelo je s radom 1. siječnja 1917., a nekoliko mjeseci kasnije stupio je i američki diplomatski agent na Krf.

Ulazak Amerike u rat još je više povodao zanimanje Srbije za tu zemlju. To jasno pokazalo je Wilsonove pozuke koju je tuci političkim usredotočio vlasti i u kojoj kaže da je taj korak Amerike odjeknuće u svima svih Srbu kao glas providenja. Wilson je nio da svaki narod treba biti slovesan i sam popodstavio svome sudjelovanju u sve Srbu, Hrvatima i Slovencima koji tako god u svakici žive, da ne je oni narod koji je podneo najveće žrtve u svjet-skom ratu i koji nemože da zadrži obranu svoje domovine koju mu je američki narod pružio. Pomoći je prvo velikodsjed i burgava načela američkog naroda, koji je spremas i u borbi za pravdu, slobodu i nezavisnost svih ljudi.

Američka vlasti natjecala je od samog početka rata pomoći Srbiji. Predsjednik Wilson zatražio je od svih zemalja da poslati za američku vojsku 100.000 ljudi, brani svojim zmarudnjacima u Boljancu i da se jedinstvenim preuzimanjem za slanje hrane iz Amerike u Srbiju, te u Švicarsku i u Austriju, u kojima se upele u kojima je mičala »desperatno stvore slijade« u Srbiju. Američka vlada je polit Demetrije također se otorio jedinim apotom na američku vojsku da pruži pomoći u borbi i odjeći. Na svrhu to se osnovali američki Crveni križ i Američki Tellerova fondacija.

Njegovi predsjednici Wilsona nisu uspjeli jer je austro-ugarska vlasti ob-govorila da u Srbiju ima dovoljno hrane.

Rad Ljube Mihailovića, srpskog poslanika u Washingtonu

Srpska je vlada tokom 1916. pokazivala sve veće zanimanje za uspostavljanje tješnjih veza s vladom Sjedinjenih Država, pa je predložila State Departmentu da Srbija dobije u Washingtonu svog službenog predstavnika, a da i vlada SAD pošalje svoga na Krf. 25. kolovoza 1916. zatražen je agreement za Ljuba Mihailovića. Srpski poslanik iz Pariza obavijestio je 16. rujna vladu na Krfu da američka vlada vrlo rado daje svoj pristanak. Poslaniku Mihailoviću data su još u srpnju uputstva za rad u Americi. Srpsko poslanstvo u Washingtonu započelo je s radom 1. siječnja 1917, a nekoliko mjeseci kasnije stigao je i američki diplomatski agent na Krf.

Ulazak Amerike u rat još je više povećao zanimanje Srbije za tu zemlju. To jasno proizlazi iz Pašićeve poruke koju je tom prilikom uputio američkoj vladici i u kojoj kaže da je taj korak Amerike odjeknuo u srcima svih Srba kao »glas providenja«. Wilsonove riječi da svaki narod treba biti sloboden i sam gospodar svoje sudbine ohrabrike su sve Srbe, Hrvate i Slovence koji, iako nose tri različita imena, čine jedan te isti narod koji je podnio najveće žrtve u svjetskom ratu i koji neće nikada zaboraviti ohrabrenje i pomoć koju mu je američki narod pružio. Pašić dalje ističe velikodušna i humana načela američkog naroda koji je spremamći u borbu za prava, slobodu i nezavisnost malih naroda.

Američka vlada nastojala je od samog početka rata pomoći Srbiji. Predsjednik Wilson zatražio je od zaraćenih strana dozvolu za američke Poljake da mogu slati hranu svojim sunarodnjacima u Poljsku i da se jednakom pronađe način za slanje hrane iz Amerike u Srbiju. U to je vrijeme i srpska vlada slala apele u kojima je isticala »desperatno stanje gladi« u Srbiji. Beogradski metropolit Demetrije također se obratio jednim apelom na američki narod i zatražio pomoći u hrani i odjeći. Na apel su se odazvali američki Crveni križ i Rockfellerova fondacija.¹

Napori predsjednika Wilsona nisu uspjeli jer je austro-ugarska vlada odgovorila da u Srbiji ima dovoljno hrane.

¹ Usp. Ray S. Baker, Woodrow Wilson, Life and letters 1915—1917, New York 1940, 340.

Američka je vlada pružila Srbiji tek 1917. materijalnu pomoć u iznosu od 3 milijuna dolara, a ta je pomoć bila upotrebljena za zarobljene i internirane Srbe. U studenom iste godine američka pomoć dobiva stalni karakter i to tako što se američka vlada obvezala da svakog mjeseca daje po milijun dolara do kraja rata.

Dolaskom Ljube Mihailovića u Washington počinje nova faza u američko-srpskim odnosima, ali ne samo to, nego i nova faza nastojanja naših iseljenika da afirmiraju jugoslavenski pokret prema američkoj politici. Važnost osnivanja srpskog poslanstva u Washingtonu dobro je ocijenio i Jugoslavenski odbor u Londonu pa je u veljači 1917. zatražio od Jugoslavenskog narodnog vijeća da preseli Kancelariju u Washington, koja će trebati preko poslanstva vršiti korespondenciju s Odborom u Londonu.

Još dok je bio srpski poslanik u Rimu, Ljuba Mihailović je odigrao važnu ulogu u jugoslavenskom pokretu na samom početku rata. U rujnu 1914., u vrijeme teških poraza saveznika, pomogao je okupljanje naših emigranata i predstavio je Trumbića i ostale članove Odbora engleskom, ruskom i francuskom ambasadoru. Mihailović je također podržavao ideju da se već u emigraciji stvori zajednička vlada Srba, Hrvata i Slovenaca.²

Iseljenički tisak pozdravio je s velikim zadovoljstvom otvaranje srpskog poslanstva u Washingtonu i dolazak Ljube Mihailovića. »Hrvatska zastava« je 11. siječnja 1917. zabilježila izjavu što ju je Mihailović dao po dolasku u New York i u kojoj je između ostalog rekao: »Težnja je Srbije doživjeti jedinstvo Južnih Slavena.« »Kanadski glasnik« je istakao kako će Mihailović, osim poslova što se odnose na vanjsku politiku Srbije, morati regulirati i mnoge odnose među našim iseljeništvo i unijeti mnogo više svjetlosti, duha i poleta u rad iseljenika.

Jugoslavensko narodno vijeće na sjednici od 16. siječnja 1917. donijelo je odluku da se jedna delegacija predstavi srpskom poslaniku, a Milan Marjanović je bio zadužen da prethodno zamoli poslanika da pomogne delegaciji Vijeća kako bi se sastala s predstavnicima američkih vlasti. Suradnja Vijeća s Mihailovićem počela se intenzivno razvijati od samog početka. Mihailović je već 23. veljače i sam sudjelovao na sjednici Vijeća oduševljeno pozdravljen od njegovih članova, a Gršković ga je upozorio da se ne smatra gostom jer su svi na istom poslu. Mihailović je tom prilikom naglasio da Jugoslavene u tom času predstavljaju dva čimbenika: Srbija i Jugoslavenski odbor u Londonu, a njima je potrebna pomoć iz Amerike.

U mjesecu travnju Vijeće konstatira da nije potrebno suviše forcirati prijem delegacije Vijeća kod predsjednika Wilsona, jer je poslanik Mihailović počeo sustavno i s uspjehom informirati State Department o jugoslavenskom pitanju.

Osim rada na upoznavanju američkih političara s našim pitanjem Mihailović nastoji angažirati i široku američku javnost za našu stvar. On pomaže da se širom čitave Amerike slavi »Kosovski dan«. Akciju oko »Zajma slobode«, raspisanog od američke vlade, također je iskoristio za populariziranje jugoslavenskog pokreta. Na mnogim skupštinama na kojima je sudjelovalo po nekoliko tisuća ljudi, Mihailović govori o potrebi ujedinjenja Jugoslavena u jednu

² Prema Vošnjaku, to je početak nesuglasica između Mihailovića i Pašića koji ga je zbog toga i poslao u Washington nadajući se da će Washington ostati sporedna točka savezničke politike. (V o š n j a k, n. dj., 358).

državu, a nizom članaka u najpoznatijim američkim časopisima upoznaje Amerikance s idejom stvaranja jugoslavenske države. U tim člancima redovito se ističe da im je autor poslanik Srbije. Pisanjem članaka Mihailović se angažirao i u iseljeničkom tisku. Ispravnom interpretacijom nacionalnog pitanja, kao poslanik Srbije, znatno je pridonio sređivanju političkih odnosa među iseljenicima.

Rad Mihailovića bio je 1917. više informativan, jednako prema State Departmentu kao i prema američkoj javnosti. On će tek u početku 1918. neposredno utjecati na američku politiku prema jugoslavenskom pitanju, a osobito nakon izjava Lloyd Georgea i Wilsona. U izvještajima srpskoj vladni Mihailović upozorava kako te izjave saveznika nisu definitivne i da jugoslavensko pitanje uživa nesumnjive simpatije američke vlade, a da takav sud nije stvorio napomenet, nego na osnovi konzultacija u State Departmentu. On upozorava vladu da su izjave Lloyd Georgea i Wilsona izazvale oštре proteste u službenim američkim krugovima, ali da se nije moglo brzo misliti na ispravak tih izjava. Međutim, već u početku travnja Mihailović je u State Departmentu priopćeno od strane Polka da Wilson ne smatra svoju deklaraciju nepromjenljivom. Mihailović je tom prilikom upozorio Polka kako revolucionarni pokret austro-ugarskih Slavena daje priliku američkoj vladni za jednu izjavu kojom bi mogla popraviti loš dojam Wilsonovih 14 točaka. Na početku svibnja State Department prihvata Mihailovićev prijedlog, a Philippse se zauzeo da se taj prijedlog i realizira, te je 24. svibnja priopćio Mihailoviću nacrt izjave. Mihailović je korigirao Philippsov tekst i inzistirao da u izjavi uđe termin »nacionalne aspiracije«, jer je određeniji od izraza »samoodređenje« koji bi i Austro-Ugarska mogla ponuditi slavenskim narodima, iako na nacionalne težnje Jugoslavena neće nikada pristati. Uvjerio je Philippse da takva izjava neće izazvati reakciju Talijana, jer oni ne sumnjaju u iskreno prijateljstvo američke vlade, a uz to se i talijanske izjave uvijek baziraju na nacionalnim aspiracijama.

Glavne misli iz razgovora s Philippsem Mihailović je formulirao u memorandumu koji je 28. svibnja 1918. predao Lansingu.³ U memorandumu se kaže da je osnovni cilj velikog pangermanskog plana zasnovan na podjarmljivanju malih naroda, pa da u tom i jest bit tijesnog saveza Austrije i Njemačke. Jugoslaveni, Srbi, Hrvati i Slovenci, svojom političkom borbom u Austro-Ugarskoj predstavljali su otpor njemačkom prodiranju na istok, a postojanje demokratske Srbije značilo je ohrabrenje za tu borbu, kojoj je krajnji cilj oslobođenje i ujedinjenje u jednu slobodnu i demokratsku državu. Njemačka je uočila da joj Austro-Ugarska nije dovoljna garancija za provođenje njene politike prema istoku, pa je to bio pravi razlog zbog kojeg je započela rat. Sama činjenica da je rat otpočeo između Austro-Ugarske i Srbije pokazuje da su te dvije države imale glavno značenje za germanski plan, prva kao njegov branilac, a druga kao njegov protivnik. Tko će od ta dva čimbenika pobijediti ne samo oružjem nego i po sili načela, znači za Njemačku dobiti ili izgubiti rat. Zbog toga Jugoslaveni odbijaju sve kompromise i koncesije koji bi ostavili otvorena vrata njemačkom utjecaju. Jugoslaveni vide pobjedu nad njemačkim imperijalizmom samo u svojoj slobodi i ujedinjenju u jednu nezavisnu cjelinu, jednako kao i u stvaranju nezavisne Čehoslovačke i Poljske, jednom riječju, smatraju raspad Austro-Ugarske kao glavni uvjet za trajan mir. Mihailović upozorava Lasinga da je prva i najhitnija potreba da SAD i saveznici javno priznaju pravo

³ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 197.

samoodređenja naroda u Austro-Ugarskoj i ostvarenje njihovih nacionalnih aspiracija. Slavenski narodi ne očekuju samo simpatije saveznika, nego i formalno priznanje pravednosti njihovih zahtjeva i stvarnu pomoć. Prijepis memoranduma Lansingu Mihailović je poslao i poslanicima savezničkih vlada u Washingtonu koji su ga proslijedili svojim vladama. Mihailović je prijepis memoranduma poslao Pašiću 25. svibnja 1918., a u popratnom dopisu, koji je sam po sebi vrlo karakterističan za Mihailovićevu ocjenu američke politike prema našem pitanju. U mjesecu travnju izvještava Pašića da jugoslavenski pokret u Austro-Ugarskoj privlači pažnju saveznika i da se u američkoj javnosti o njemu dosta raspravlja, ali da se iz razgovora u službenim američkim krugovima stječe istodobno dojam da oni na jugoslavensko pitanje gledaju sa stajališta koliko ono može oslabiti vojnu snagu Centralnih sila, a ne kao na činjenicu s kojom treba računati i s obzirom na političke ciljeve rata. Ovo utezanje saveznika da otvoreno priznaju jugoslavenski program nameće, prema Mihailoviću, dužnost da se sa srpske strane energično zahtijeva izjašnjenje saveznika, kako bi se konačno moglo znati na kakve se njihove stavove može računati. Nezadovoljan držanjem saveznika prema Srbiji, koja je sve žrtvovala a da oni nisu prihvatili niti njezin osnovni politički program, Mihailović tvrdi kako postoji jedna istina na koju se ne smije zaboraviti, tj. da Srbija ne može postojati kao nezavisna država samo time ako bi se vratila u svoje stare granice. Gubici u ljudima, u materijalu i dugovi koje će trebati otplaćivati saveznicima, sve to dokazuje bezizlaznu ekonomsku situaciju Srbije ako ona ne postigne maksimum svojih zahtjeva. Zbog toga se ne valja pomiriti s obnovom Srbije, o kojoj govore saveznici koji su samo na riječima za velika politička načela i kojima se oni u stvari služe samo pred naivnom publikom. Pravo naroda na samoodređenje, kaže Mihailović, samo je prazna riječ bez praktične vrijednosti. Zbog toga Srbija treba inzistirati na kategoričkim izjavama saveznika o jugoslavenskom pitanju, pa je zbog toga bilo potrebno predati Lansingu izniman memorandum, jer Sjedinjene Države nemaju predrasuda prema Austro-Ugarskoj, a od njih će u mnogome zavisiti držanje i ostalih saveznika.

Međutim, Mihailovićev skepticizam prema savezničkoj politici razbila je Philipsova poruka od 4. lipnja, u kojoj ga je Philipps obavijestio o učinku memoranduma u State Departmentu i o izjavi koju je američka vlast dala o jugoslavenskom pitanju 29. svibnja. Tom se izjavom Wilson, što se tiče jugoslavenskog pitanja, zauvijek odrekao programa 14 točaka. Međutim, nekoliko dana kasnije Međusaveznička konferencija u Versaillesu pokušala je osujetiti uspjeh Jugoslavena ovom izjavom: »Na jednom sastanku, održanom u Versaillesu 3. lipnja t. g., predsjednici Savjeta Trojice Saveznika Francuske, Italije i Engleske sporazumjeli su se da dadu ove izjave: Poljaci. — Obrazovanje jedinstvene i nezavisne poljske države, sa slobodnim pristupom na more, jedan je od uslova solidnog i pravednog mira i vladavine prava u Evropi. Čehoslovačci i Jugoslaveni. — Savezničke vlade su sa zadovoljstvom primile na znanje izjavu Sekretara Sjedinjenih Država i žele da joj se pridruže, izražavajući najživljje simpatije za nacionalne aspiracije čehoslovačkog i jugoslavenskog naroda za slobodu.«⁴

Taj pokušaj da se odvoji poljsko pitanje od čehoslovačkog i jugoslavenskog, koje tobože uživa samo simpatiju Sjedinjenih Država, stvorio je zabunu i austro-ugarska štampa ga je vješto iskoristila. Zato je Mihailović 14. lipnja

⁴ Paulová, n. dj., 457.

uputio novi memorandum poslanicima savezničkih vlada i upozorio ih na potmetnju što ju je saveznička izjava prouzrokovala među Čehoslovacima i Jugoslavenima. Učinio je to u dogovoru s Hinkovićem i drugim članovima Jugoslavenskog narodnog vijeća, a bez znanja srpske vlade. Memorandumu je prisključio i članke što ih je tom zgodom pisao »New York Times« zagovarajući bolju koordinaciju savezničke politike i veću potporu Slavenima iz Austro-Ugarske. Mihailović je tom prilikom uputio i Lansingu poruku u kojoj kaže da je izjava Sjedinjenih Država neosporno važna i da su je s oduševljenjem primili Slaveni u Austro-Ugarskoj koji u njoj vide ohrabrenje za nastavak započete borbe. Međutim, izjava Ratnog savjeta u Versaillesu data je na način koji je doveo u zabunu Čehoslovake i Jugoslavene i omogućila austro-ugarskoj propagandi da se tom zabunom koristi. Mihailović upozorava Lansinga da je potrebno u takvim pitanjima biti u tješnjoj vezi s onima na koje se ta pitanja odnose, ne zato što oni imaju na to pravo, nego što je to jedini način da se izbjegnu pogreške.⁵

U tom času je State Department polagao velike nade u pokret Slavena iz Austro-Ugarske a posebno u čehoslovačke vojne jedinice u Sibiru, pa je američka vlada 28. lipnja objavila novu izjavu u kojoj kaže: »Otkako je ova vlada objavila dne 29. svibnja saopćenje, koje se odnosi na narodne težnje Čehoslovaka i Jugoslavena za slobodom, njemački i austrijski zvaničnici i oni, koji s njima simpatiziraju, kušali su da naopako tumače i iskrive jasno značenje tog saopćenja. U svrhu dakle, da ne bude moguć nesporazum o značenju onog saopćenja, državni sekretar objavio je danas izrijekom, da je gledište, koje zastupa vlada Sjedinjenih Država takvo, da sve grane slavenskog plemena treba da budu potpuno oslobođene ispod njemačkog i austrijskog gospodstva.«⁶

Svibanjska i lipanska izjava američke vlade predstavljale su vrhunac uspešnog diplomatskog rada poslanika Mihailovića. Ali je to razdoblje u isto vrijeme bilo i razdoblje teške krize u odnosima između Nikole Pašića i njegovih poslanika u Londonu i Washingtonu.

Još u vrijeme boravka Srpske ratne misije u SAD i Vesnićeva govora pred Kongresom jasno se vidjelo da srpska diplomacija nije u svakom slučaju spremna do kraja zastupati jugoslavensko pitanje. Također i u Pašićevoj noti od 17. siječnja savezničkim vladama, a u povodu govora Lloyda Georgea od 5. siječnja, vidjelo se da srpska vlada odvaja pitanje Bosne i Hercegovine od jugoslavenskog pitanja i na određen način ističe aktualnost i važnost bosanskohercegovačkog problema za Srbiju. Ta tendencija srpske politike bit će do kraja jasno razrađena u Pašićevu pismu od 22. siječnja Mihailoviću, u kojem mu skreće pažnju na onaj dio note saveznicima u kojem se govori o Bosni i Hercegovini i povredi Berlinskog ugovora. Pašić ističe da se saveznicima, koji nastoje reparirati povredu Ugovora o neutralnosti Belgije, htjelo na taj način upozoriti da po istoj osnovi treba dati pravo i narodu u Bosni i Hercegovini da se sam izjasni o svojoj budućoj sudbini, tj. da ostane pod Austrijom ili da se sjedini sa Srbijom. Pašić zatim upućuje Mihailovića s kakvima argumentima treba pred američkom vladom zastupati tezu srpske vlade o Bosni i Hercegovini.⁷

⁵ Smith-Pavelić, n. dj., 123.

⁶ Paulová, n. dj., 461.

⁷ Usp. Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 44.

Pašić upozorava poslanika da razgovor s američkom vladom treba voditi vrlo obazrivo, na takav način kao da je to njegovo osobno mišljenje, i da osobito pazi na tajnost razgovora, jer bi jugoslavenski emigranti mogli protestirati da se Bosna i Hercegovina oslobođe od Austrije, a ne svi Jugoslaveni. »Naša braća stoje sad na tom zahtjevu: sve ili ništa. Ona ne rade kao što bi radio dobar otac, koji kad ne može da oslobođe svu svoju decu on oslobođava onoliko koliko može, a za ostale motri kad će moći i njih oslobođiti. Ta njihova želja ne potiče iz humanog i uzvišenog osećanja nego je više sebična, jer traži da i drugi stradaju kad i oni moraju stradati, ili da teret ropstva dele. A međutim zaboravljuju da će se utoliko pre oslobođiti ukoliko je veći broj njihove braće koja uživaju slobodu i koja su gotova priteći u pomoć njima kad nastane pogodan trenutak za njihovo oslobođenje. Oni sad stoje na tom gledištu 'sve ili ništa', i često se pozivaju na oslobođenje talijansko, nemačko itd., a ispuštaju izvida da je kod tih naroda oslobođenje išlo postepeno, prema mogućnošćima.«⁸ Pašić ponovo upozorava Mihailovića da se pred mjerodavnim faktorima ogradi i izjavi da je to njegovo mišljenje a ne uputstvo njegove vlade. Od Mihailovića je zatražio da obrati pažnju na najmanju nijansu ugovorima i da ju što prije javi vlasti. Također mu je predložio da nade nekog pouzdanog Bošnjaka koji bi u istom smislu trebao razgovarati u američkom State Departmenetu.

Neposredno po prijemu teleograma Mihailović je poslao odgovor Pašiću priopćavajući mu da ne može postupiti po njegovu načelu u pitanju Bosne i Hercegovine. Bilo bi najopasnije pokazati saveznicima i Jugoslavenima iz Austro-Ugarske da je Srbija spremna pogodati se. Program Krfse deklaracije ne smije se napustiti pa ma kako se događaji razvijali. Mihailović ističe kako on ne bi mogao zastupati takvu politiku ni radi svog uvjerenja ni kao predstavnik Srbije. Za budućnost Jugoslavena nije odlučno pitanje što će im dati saveznici, nego ono što Jugoslaveni smatraju da moraju dobiti, a svako drugo rješenje treba smatrati kao nametnuto. »Krfска deklaracija, osnovana na združenim principima i jugoslavenski pokret, to predstavlja danas naše najjače oružje.«⁹ Opravданost zahtjeva Srbije ne leži u nepravdi starih ugovora, nego na načelima koja su saveznici objavili kao svoje ratne ciljeve. Mihailović dalje uvjerava Pašića da savezničkim izjavama koje su bile nepovoljne za Jugoslavene ne treba pridavati definitivno značenje.

Pašić je odgovorio 28. siječnja i upozorio poslanika da nije ispravno shvatio namjeru srpske vlade. Ističući kako neće odustati od krfskog programa ni u jednom slučaju nastavlja: »Kao što nisam odustao od rada da se Srbija uredi demokratski i parlamentarno, što sam smatrao kao prethodan uslov za oslobođenje srpskog naroda, tako ne odustajem ni sada od zahtjeva ujedinjenja troimenog naroda pa ma kakve prilike nastale.«¹⁰ Međutim, upozorava kako saveznička diplomacija nije bila točno orijentirana u našem pitanju, jer ugovorima Lloyda Georgea i Wilsona ima nedosljednosti pa je zbog toga htio doznati da li su te nedosljednosti namjerne ili slučajne i zatim poduzeti odgovarajuće korake. U njihovim govorima ističe se pravo naroda da odlučuju svojom sudbinom, ali to pravo ipak mimoilaze »kad govore o ujedinjenju troimenog srpskog naroda i ostavljaju ga da u Austriji živi«. U savezničkim izjavama

⁸ Na i. mj., sv. I, 45.

⁹ Na i. mj., sv. I, 48.

¹⁰ Na i. mj., sv. I, 59.

govori se o poštivanju ugovora i ispravljanju povrijedjenih ugovora, a ipak se prelazi preko Berlinskog ugovora povrijedjenog aneksijom Bosne i Hercegovine. Pašić upozorava Mihailovića da je trebalo ispitati razloge takvog držanja saveznika, pa mu je zbog toga i poslao telegram. Spočitava mu još da je sasvim iskrivio njegove ideje i nalaže mu da inzistira na ovome što slijedi: »Molim sazнати i izvestiti me o ovoj stvari: što ne traže popravku Berlinskog ugovora o Bosni i Hercegovini kad su prava i slobode naroda u Bosni i Hercegovini povredena isto onako kao što su povređeni prava i slobode naroda u Belgiji. To sam želeo znati, jer mi je potrebno radi mog dalnjeg rada. Drugo pitanje: zašto kažu da će raditi na tom da se Talijani i Rumunji ujedine sa susednom braćom, a za troimeni naš narod ne kažu da se sjedini sa Srbijom, nego da ostane u Austriji, a naš narod terorisan je mnogo više nego Rumunji i Talijani. To želim znati radi obaveštenja i boljeg rada i držim da se taj zahtev ne protivi Vašem uverenju. Najzad u tom telegramu skrenuo sam Vam pažnju na neumesnu taktiku naših ljudi kad govore s našim Saveznicima i traže od njih da nam izvojuju slobodu. Saveznici odgovaraju: ušli smo u rat da vas odbranimo i zaštitimo naše interese, ako ne možemo da postignemo sve što želimo za nas, onda nam ne prebacivati što ne možemo da izvršimo sve vaše zahteve.¹¹ Pašić nastavlja kako se uvjerio o lošim posljedicama netaktičnih kontakata naših ljudi sa saveznicima, koje treba uvjeriti da se naši interesi poklapaju s njihovima. Dalje prigovara onim emigrantima koji tvrde kako Jugoslaveni trebaju ostati pod Austrijom, ako se ne mogu svi osloboediti pa odbacuju ideju oslobođenja u fazama prihvatajući načelo sve ili ništa i tako dovode saveznike u dilemu da li treba da se bore s Austrijom radi Jugoslavena ili da ih ostave pod Austrijom.

Na taj Pašićev telegram Mihailović je odgovorio potkraj siječnja da on ipak ostaje pri svom uvjerenju da je cilj čitave akcije bio osigurati Srbiji bar Bosnu i Hercegovinu i ostaviti da se jugoslavensko ujedinjenje izvrši postupno i kasnije. Za Mihailovića je taj put opasan. Jugoslavenski program je baziran na pravdi, na potrebi da se u Evropi stvari jaka jugoslavenska država i na želji Jugoslavena za tom državom. Zbog toga Srbija ne smije zasnivati svoju politiku na starim ugovorima jer na taj način može izazvati austro-ugarske Jugoslavene protiv sebe. Srbija treba pred saveznicima isticati revolucionarni jugoslavenski pokret, pa čak i tada kad im je to neprijatno.

Telegrami što su ih u toku siječnja 1918. Pašić i Mihailović izmijenili pokazuju da je među njima postojao načelni sukob u vođenju srpske politike prema jugoslavenskom pitanju. Međutim, ipak se čitava epizoda oko telegrafova sretno završila. U ožujku i travnju State Department je Mihailoviću davao sve više nade da će vlada izmijeniti svoj stav prema jugoslavenskom pitanju. To je ohrabrilo i samog Pašića, koji je bio informiran o novoj američkoj politici pa je odustao od svojih siječanskih pokušaja. On je poslao 2. travnja Mihailoviću ovaj telegram: »Saznajemo da se vode pregovori između naših Saveznika da li treba priznati da su narodnosti u Austro-Ugarskoj nezavisne i slobodne ili ne. Po shvatanju i poznavanju stvari u Austro-Ugarskoj, držimo da će to proglašenje jako ohrabriti narodnosti i pomoći struje u Austro-Ugarskoj koje rade na tom da narodi dobiju pravo samoodređenja. To će pomoći rastrojenju Austro-Ugarske. Zato treba potpomagati taj predlog da se što pre ostvari.¹²

¹¹ Isto.

¹² SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

Iako su događaji pokazali da je Mihailović bio u pravu kad nije htio poduprijeti siječansku politiku srpske vlade, od koje je i sam Pašić na početku travnja odustao, ipak je, kako i sam Mihailović konstatira, izbilo među njima nepovjerenje. Mihailović je ostao na položaju srpskog poslanika sve do 14. srpnja kad je ukazom Aleksandra penzioniran. Kroz to vrijeme organizirao je niz političkih akcija koje su imale veliko značenje za afirmaciju jugoslavenskog pitanja u Americi.

U našoj historiografiji često se raspravljalо o slučaju Ljube Mihailovića. Obično se njegovo penzioniranje povezivalo s odbijanjem da izvrši naloge iz Pašićevih siječanskih telegrama. Međutim, to ipak nije tako. Mihailović je i poslije siječnja vršio vrlo delikatne diplomatske akcije za srpsku vladu. Kad bi siječanski sukob bio tako važan, onda bi Mihailović bio smješten opozvan. Dakako, i neposredni politički događaji išli su Mihailoviću na ruku.

Mihailović je sve do mjeseca srpnja informirao srpsku vladu i radio po njenim uputama u pitanju pokušaja Austro-Ugarske da sa saveznicima dođe do separatnog mira, o pokušajima crnogorskog kralja Nikole da stekne diplomatsko priznanje Sjedinjenih Država, o noti L. Trockoga o uvjetima mira, o svojim nastojanjima da SAD objave rat i Bugarskoj. O svim tim pitanjima tadašnje politike, koja je bila neposredno vezana za politiku Srbije, nije bilo neslaganja s Pašićem. Međutim, i poslije siječnja, kad se radilo o nekim akcijama koje su bile vezane neposredno za jugoslavensko pitanje, dolazilo je do nesporazuma. Nakon Pribićevićeve ostavke na položaju šefa Srpske misije za skupljanje dobrovoljaca, Mihailović je poslao izvještaj vladu u kojem se solidarizirao s Pribićevićevim prikazom stanja među iseljenicima u Americi, iako je znao da vlast ima o tom drukčije mišljenje. I u pitanju Slavenske legije nije postupio po Pašićevim željama, koji je zahtijevao da Legija dođe na solunski front. Mihailović je, kako je naprijed izloženo, realno ocijenio mogućnosti oko osnivanja Legije pa je u tom smislu i odgovorio Pašiću.

Veze Mihailovića s Jugoslavenskim narodnim vijećem bile su tako prisne da je on, iako ne formalno, ali faktično djelovao kao član Vijeća. Neposredni kontakti Vijeća sa State Departmentom Mihailovićeva su zasluga. Iako se ogradio od pokušaja Vijeća da isposluje priznanje od američke vlade, a preko savezničkih predstavnika u Washingtonu i od samih saveznika, po kojem bi sporazumu Vijeće kao sastavni dio Jugoslavenskog odbora u Londonu bilo priznato kao zakonito predstavništvo Jugoslavena u Americi, ipak je isključeno da Mihailović o tome nije bio od Vijeća prethodno obaviješten.

Mihailović je bio najzaslužniji za jugoslavensko značenje razvijanja jugoslavenske zastave 4. srpnja 1918. u Washingtonu. Tom je prilikom održao govor, koji je u štampi bio veoma zapažen, a u kojem je između ostalog rekao: »Ovaj rat nije započeo slučajno između Austro-Ugarske i Srbije, kao predstavnice svih jugoslavenskih naroda, nego jer je od početka sukoba između ove dvije zemlje zavisila pobjeda ili poraz pangermanskog plana. Slobodna i demokratska Srbija bila je model koji smo mi Jugoslaveni htjeli da stvorimo da nam bude domovina. Ali ostvarenje ovog sna značilo je pad Austro-Ugarske. Njemačka je tada uvidjela potrebu da spasava Austro-Ugarsku i zbog toga se moralno uništiti jedinu jugoslavensku zemlju koja je uživala slobodu: Srbiju. Međutim, naši su se neprijatelji prevarili. Uspjeli su da pređu granice Srbije, ali su u isto vrijeme ujedinili naše narode Srbe, Hrvate i Slovence u zajedničkoj borbi protiv neprijatelja slobode [...] Dokaz tog ujedinjenja je i ova zastava. Neprijatelj neće uspjeti u svojoj namjeri da nas razjedini u ovom svetom podu-

hvatu [...] Činjenica da je ova zastava izšla na svjetlo dana prvi put u ovoj velikoj zemlji koja nas je uzela pod svoju zaštitu, jamstvo je da čemo je ponijeti i da čemo je jednog dana vidjeti kako leprša u našoj slobodnoj domovini.¹³

Mihailovićev govor nije odgovarao politici i intencijama srpske vlade. Njegova težina bila je tim veća što je izrečen pred najvišim političkim i društvenim predstavnicima američkog života i pred savezničkim predstavnicima. Govor srpskog poslanika za njih je značio i službeno stajalište srpske vlade. Mihailović nije ostao samo kod toga, nego je dao jugoslavensku zastavu izvješti na srpskom poslanstvu. Kako je taj istup Mihailovića bio ocijenjen od onih srpskih iseljenika koji nisu prihvativi jugoslavenski program, izvještava Milan Jevtić: »On je opozvan iz Washingtona zato što je sa poslaštva skinuo srpsku zastavu i stavio jugoslavensku.«¹⁴

Penzioniranje poslanika Mihailovića nije uslijedilo kao posljedica razilaženja s njegovom vladom na nekom konkretnom pitanju, nego je to bio rezultat kontinuiranog principijelnog razilaženja u bitnim pitanjima između državносрпског и jugoslavenskog programa, a manifestacija od 4. srpnja 1918. obilježila je vrhunac u tim nesuglasicama.

Neposredni povod penzioniranja Mihailovića bio je zapravo beznačajan. Kad su izbile nesuglasice između emisara srpske vlade M. Ivanovića i S. Bogdanovića, koji su nastojali pridobiti američke Crnogorce za jugoslavenski program, Mihailović je predložio da srpska vlada opozove Bogdanovića, jer ga ona plaća. Mihailoviću je odgovoreno da je i on sam plaćeni činovnik srpske vlade koga se može iz istog razloga opozvati. Ta činjenica da je vlada svog službenog predstavnika usporedila s običnim agitatorom pokazala je Mihailoviću koliko su na Krfu nezadovoljni njegovim radom pa je i sam nakon toga odlučio dati ostavku. Međutim, vlada ga je u tome pretekla.¹⁵

Iako Mihailović nije bio iznenađen odlukom vlade, ipak je od Stojana Protića zatražio da mu priopći razloge za njegovo penzioniranje. Taj mu je odgovorio: »Premda nisam dužan žurim ipak da zadovoljim vidljivu radoznalost iz pažnje prema položaju koji ste do sada zauzimali. Vi ste penzionirani zbog Vaše nedisciplinovanosti i zbog Vaše nesposobnosti.«¹⁶

Mihailovićevo penzioniranje ne samo što je iznenadilo State Department, nego mu je pokazalo da između srpske vlade i zagovornika jugoslavenskog pitanja postoje ozbiljna razmimoilaženja pa je poslije Mihailovićeva odlaska postao suzdržljiviji prema težnjama Jugoslavena. Mamatey smatra da je Mihailovićev odlazak iz SAD oslabio jugoslavensku stvar zato što je njezin najbolji zagovornik u kritično vrijeme, kad su politički poslovi počeli nadomještati vojničke, morao napustiti svoj položaj. To je pobudilo oprez u američke vlade koja je shvatila da nije sve u redu između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, pa je Polk dao instrukcije Dodgeu, diplomatskom agentu na Krfu, da te odnose ispita. Odlazak Mihailovića izazvao je i žaljenje u State Depart-

¹³ Jadran, Revija za nacionalnu obranu Jugoslavena, Buenos Aires, IX 1918, br. 5.

¹⁴ Banatski glasnik, 28. I 1928, br. 4.

¹⁵ U Spomenici što ju je uputio S. Protiću 20. rujna Mihailović je iznio svoje mišljenje o položaju poslanika, koji nije običan činovnik nego politički činilac koji u određenim situacijama ne smije slijepo izvršavati naređenja svoje vlade. On mora razmišljati da li je ono što njegova vlada traži u skladu s političkim raspoloženjem zemlje u kojoj je akreditiran. U vrijeme velikih događaja poslaniku su povjereni golemi materijalni i moralni interesi zemlje koju zastupa.

¹⁶ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 281.

mentu. Philipps mu se obratio posebnim pismom u kojem piše: »Meni je doista zadovoljstvo kad čujem, da mislite, da sam Vam i ja bio od neke koristi, Vama i stvari, koju zastupate. Vi ste me mnogočemu naučili i ja sam rado primao Vašu pomoć i prijateljsku suradnju. Više sam nego ganut, što nas ostavljate, ali vjerujem, da se moramo svakako opet sastati u skoroj budućnosti.«¹⁷

Penzioniranje Mihailovića bio je šok za Jugoslavensko narodno vijeće i jugoslavenske iseljenike. Veze poslanika Srbije s Vijećem od njegova dolaska u SAD bile su tako tijesne da su ga, kako smo vidjeli, smatrali stvarnim članom Vijeća. Neosporno je da je jugoslavenski pokret i politički rad Jugoslavenskog narodnog vijeća uvelike utjecao na pravac djelovanja poslanika Mihailovića. O tome izvještava i Milan Jevtić, koji tvrdi kako mu je Mihailović neposredno po svom dolasku u New York odlučno i jasno izjavio da nitko ne misli na federalicu, međutim, kasnije pod utjecajem članova Vijeća prihvatio je jugoslavensku ideju kao garanciju buduće federativne države.

U povodu Mihailovićeva penzioniranja Jugoslavenska kancelarija izdala je ovo priopćenje: »U času kad ga najviše trebamo [...] otkida ga sudbina iz naše sredine, iz životnog vrtloga našeg narodnog rada, kojemu je bio on i podtjecajna snaga i s kojim se poistovjetio [...] Gorljiv Srbin, sa svojim najljepšim osobinama srpske duše, on je umio da osjeti u sebi i Hrvata i Slovenca [...] Odlazak Ljubomira Mihailovića bez sumnje će teško ožalostiti sve iskrene Jugoslavene u Americi.«¹⁸

Mihailović je 22. kolovoza poslao Vijeću pismo u kojem je istakao da su, ono kao legalni predstavnik pokreta neoslobodenih Jugoslavena i on kao predstavnik Srbije, koračali potpuno solidarno u borbi kojoj je cilj bila sloboda i ujedinjenje. Tu borbu treba produžiti do kraja bez obzira na žrtve i bez straha od poteškoća. Financijska pomoć koju Srbija prima, izjave ministra Lansinga, prijem članova Vijeća kod Lansinga, podizanje zastave ujedinjenih Jugoslavena 4. srpnja u Washingtonu, priznanje koje je vlada SAD dala Srbiji prilikom proslave 28. lipnja, sve su to dokazi, ističe Mihailović, da je »velika američka republika uz našu stvar.«¹⁹

Vijeće je u odgovoru istaklo da je taj zajednički rad bio omogućen u prvom redu dubokim Mihailovićevim razumijevanjem za jugoslavensku stvar i velikom ljubavlju za naš narod svih triju imena, te njegovim ispravnim i jedino logičnim shvaćanjem i tumačenjem našeg narodnog pitanja. Samo na osnovi takva sporazumna rada mogli su se polučiti svi oni uspjesi i doći do toga da jugoslavensko pitanje naide na tolik odaziv i priznanje u službenim i neslužbenim krugovima SAD.²⁰ Na oproštajnoj večeri u Mihailovićevu čast predsjednik Vijeća Bijankini izjavio je da »u svom gorljivom srpstvu, poslanik Mihailović nije nikada i ni jednog časa dopustio da srpstvo prevlada nad hrvatsvom ili slovenačtvom i da je bio sjajan primjer kako se ne može i ne smije niti Hrvata 'povlašiti' niti Srbina 'pošokčiti'. Ideje kojima je prožet poslanik Mihailović, ideje su onoga, na sreću ogromnog dijela našeg naroda, koji svoju sretniju budućnost vidi samo i jedino u potpunom ujedinjenju svega našeg naroda s jednakopravnom slobodom, jednakopravnim utjecajem i jednakopravnom nezavisnosti«. Dalje je Bijankini istakao kako je Jugoslavensko narodno vijeće

¹⁷ Paulová, n. dj., 475.

¹⁸ Jugoslavenska država, 19. X 1918, br. 25.

¹⁹ Na i. mj.

²⁰ Na i. mj.

dosljedno svom programu koji će zastupati protiv svakom protivniku. U krizi kroz koju jugoslavenski pokret prolazi, glavnu riječ ima narod u domovini i u Americi i njemu treba podrediti svaku politiku.²¹

Nezadovoljstvo zbog odlaska Mihailovića izrazili su i predsjednik Srpske narodne obrane Trivunac i predsjednik Slovenske narodne zveze Zakrajšek. Oni su u posebnim telegramima zahvalili Mihailoviću za pomoć koju im je kao poslanik Srbije pružao.

Jugoslavenski tisak posvetio je veliku pažnju Mihailovićevu odlasku. »Jugoslavenski svijet« pisao je da je od srpske vlade opozvani poslanik ispraćen od cijele jugoslavenske emigracije u Americi s izvanrednim iskazima priznanja, odanosti i zahvalnosti, jer se kroz svoj rad nije pokazao samo kao poslanik Srbije, jedne naše plemenske države, nego poslanik svih Jugoslavena i tumač jugoslavenske ideje u Washingtonu. »Jugoslavenski Jadran« pisao je tom prilikom: »Držimo da je svoje dužnosti savjesno ispunjavao i svakom se prigodom zalagao i manifestovao svoju jugoslavensku svijest i ljubav prema našem troimenom narodu.«²² Srpski iseljenički listovi su s raznih stajališta objašnjavali odlazak Mihailovića. Međutim, treba svakako istaći pisanje »Srbobrana«, koji je nastojao stišati nezadovoljstvo u iseljeničkim listovima i odlazak Mihailovića objasniti komplikacijama koje su u jugoslavenskom pitanju izbile zbog tretmana što ga je crnogorsko pitanje imalo u State Departmentu. On je pisao: »U trenutku kad nam je najviše trebao, Pašićeva vlada ga je opozvala [...] Mi se ovde ne upuštamo u razlaganja zbog kojih Pašićeva vlada vrši ovu promenu u Vašingtonu. Znamo jedno, da je dolazak nejskog izaslanika u Vašington jedan neprijatan udar narodnoj ideji ujedinjenja.«²³

Sam Mihailović htio je smiriti nezadovoljstvo u iseljeničkim redovima pa je preko Jugoslavenskog informacionog ureda u Washingtonu uputio jugoslavenskoj štampi 10. rujna obrazloženje o svom odlasku. On kaže da su se u jugoslavenskom tisku, a napose u srpskom, pojavila razna obavještenja koja mogu stvoriti zabunu kad su sloga i prisebnost najpotrebniji. Srpska vlada se ne rukovodi osobnim obzirima pri promjenama diplomatskih službenika i njegova promjena ne znači i promjenu politike Srbije, nego je to u stvari samo »unutrašnje činovničko pitanje ministarstva spoljnih poslova«.

U Jugoslavenskom narodnom vijeću nisu ipak htjeli samo deklarativno izraziti svoje negodovanje zbog Mihailovićeva odlaska nego su i konkretnim koracima htjeli izraziti nezadovoljstvo s politikom srpske vlade. Ta tendencija je uočena i u Grškovićevu govoru na oproštaju s Mihailovićem: »Daleko je od nas ma i sama pomisao da se kome namećemo, a još manje grozimo, ali i ovom prilikom naglašujemo, da ćemo stupiti u otvorenu borbu protiv svakome, ma bio on ko mu drago, tko bi pokušao, da se suprostavi jasno izraženoj odluci našega naroda [...] Ta je odluka da se osloboди i ujedini sav naš narod, i tako oslobođen i ujedinjen postavi takve temelje svojoj zajedničkoj državi, na kojima će mu biti zajamčeni razvitak i napredak tako, da bude ravan drugim slobodnim i naprednim narodima.«²⁴

²¹ Na i. mj.

²² Na i. mj.

²³ *Srbobran*, 11. IX 1918., br. 1040. (»Srbobran« je htio opravdati postupak prema Mihailoviću činjenicom da je američka vlada priznala vladu kralja Nikole i u Washingtonu primila njegova izaslanika. Usp. str. 378.)

²⁴ *Paulová*, n. dj., 476.

Vijeće je 2. rujna poslalo telegram Jugoslavenskom odboru u Londonu, u kojem je priopćilo da je Mihailovićevim opozivom narod ogorčen a jugoslavenska stvar kompromitirana pred američkom vladom. Vijeće je pred iseljeničkom javnosti prikazalo Mihailovića kao tumača politike srpske vlade, pa je njezin posljednji korak udarac i Vijeću i narodu. U času kad je jugoslavensko pitanje u Americi postalo najaktualnije i kad se počelo nailaziti na sve veće razumijevanje američkih političkih krugova, srpska vlada je povukla jedan potez koji je jugoslavensku stvar izložio najžešćem napadu od strane njenih neprijatelja. »Mi smo mogli do sada samo najvećim naporima izdržati da ne provali u javnost nezadovoljstvo i ogorčenje naroda koji oseća da se ne postupa i ne radi iskreno i da se žrtvaju narodni interesi intrigama pojedinih, koji se ovde šire, kao da je narod stvar s kojom oni po volji svojoj raspolažu misleći da mogu slobodno u praktici krfske deklaracije uzmicati pred italijanskim pretenzijama Sonina, terajući sitnu politiku srpsku, vraćajući u srednji vek u vreme velike ideje kad je najpotrebnije da se stoji za veliku koncepciju bezuslovnog oslobođenja i ujedinjenja svih Srba, Hrvata i Slovaca.«²⁵

Izvršni odbor predložio je potkraj kolovoza članovima Vijeća da se Jugoslavenskom odboru u Londonu Mihailović predloži za člana Odbora. Onim članovima Vijeća koji nisu bili nazočni, upućeni su u tom smislu telegrami radi pristanka. Taj prijedlog pokazao je da je u Izvršnom odboru Vijeća prevladalo mišljenje da treba ići u otvoreni sukob sa srpskom vladom, jer je u najmanju ruku značio neposrednu političku rehabilitaciju Mihailovića i otvoreno distanciranje od njegove politike. Međutim, pojavio se i otpor nekih članova Vijeća. Ljubo Leontić je 4. rujna poslao iz Salt Lake City ovaj telegram Vijeću: »Kada bi u pitanju bila samo ličnost g. Mihailovića, ja ne bih oklijevao ni za čas da dam svoj glas [...] Ali mnogo je teže pitanje posljedica koje bi uslijedile nakon našeg prijedloga, bio on primljen od Jugoslavenskog odbora ili ne.«²⁶ Leontić je dobro uočio da bi to značilo tešku demonstraciju protiv srpske vlade, a mislio je da za to nije bio pogodan trenutak, pa je predložio da se ta stvar razmotri na sjednici Izvršnog odbora Vijeća.

Srpska je vlada očekivala nepovoljnu reakciju i o svemu je bila na vrijeme obaviještena. Zbog toga je Protić uputio telegram poslanstvu u Washington u kojem je izrazio žaljenje što je Mihailović svoje penzioniranje prikazao Vijeću netočno. Protić je uputio poslanstvu instrukcije po kojima Srbija stoji uz jugoslavensku ideju na principima Krfske deklaracije i ne misli mijenjati pravac svoje politike kao što je to Vijeće počelo nazirati kroz penzioniranje Mihailovića. Srbija će i dalje zagovarati složan rad s Vijećem i Jugoslavenskim odborom u Londonu.

Vijest da Vijeće namjerava predložiti Mihailovića za člana Odbora u Londonu veoma jako je uznemirila Pašića koji je 18. kolovoza uputio poslanstvu u Washington poruku u kojoj je naveo da je Mihailović smijenjen iz uzroka koji u interesu njegovu i ugleda srpskog poslanika neće objaviti niti to namjerava. »Ako Mihailović želi može biti da se predstavi kako je smenjen zbog njegove lične politike, koja bi išla više u korist oslobođenja troimenog naroda našeg, nego što bi bila politika vlade srpske. Ako bi se tako smatrala njegova smena, onda je to sasvim pogrešno i navodi i naših prijatelja i radenika

²⁵ Janković-Krizman, n. dj. sv. I, 280.

²⁶ Leontić, n. dj., 104.

na općem narodnom delu na pogrešnom su putu.²⁷ Dalje Pašić navodi da su zaključci Vijeća prenagljeni i ako se oni ne obustave, pa radi toga dođe do raskida s Jugoslavenskim odborom, »[...] mi samo žalit ćemo što naša braća ne žele voditi politiku u sporazumu i saglasnosti sa vladom srpskom, ali ni takve žalosne pojave neće nas omesti u izvođenju jugoslavenske politike, koja se ogleda u deklaraciji Krfskoj. Te žalosne pojave obradovat će naše vekovne neprijatelje i ovi ih iskoristit će protiv narodnog oslobođenja i ujedinjenja.²⁸

Uza sve to nije došlo do većeg konflikta nakon afere s poslanikom Mihailovićem. Nejedinstven stav članova Vijeća, upozorenje srpske vlade na teške posljedice, te naposljetku i stav Jugoslavenskog odbora sprječili su Vijeće u zauzimanju radikalnijeg stava. I sam je Trumbić 24. rujna pisao Vijeću: »Afera Mihailović, o kojoj ste telegrafirali, i nas je iznenadila, jer nismo ništa znali niti znamo danas koji joj je pravi uzrok. Radi se o stvari, koju srpska vlada rukovodi službeno bez kontakata s Odborom. Preporučam, da ne preduzimate никакve korake, koji bi mogli da budu na štetu opće stvari.²⁹

Po odlasku Mihailovića u Jugoslavenskom narodnom vijeću sve se više dolazilo do uvjerenja da postoje teška razmimoilaženja sa srpskom vladom. Ali ne samo to. Slučaj poslanika Mihailovića postao je jak argument za one članove Vijeća koji su sve glasnije zahtjevali odlučniji stav prema politici srpske vlade pa je upravo taj događaj značio uvod u otvoreni istup Vijeća protiv srpske vlade i konačnu krizu jugoslavenskog pokreta u Americi. Svu težinu situacije dobro je uočio Leontić kada je 26. rujna 1918. pisao Jugoslavenskoj narodnoj obrani u Južnoj Americi: »Križa u Sjevernoj Americi nije prestala. Naprotiv iz mojih pisama razabirat ćete da sam naslutio teže zapletaje [...] Umirovljenje poslanika g. Mihailovića i nevjerljivo izazovno držanje Pupinovo, koji je još konzul kraljevine Srbije, može da se dovede u vezu s još uvijek neriješenim pitanjima naše zvanične politike u Evropi. Ako je tome tako, onda će se ovdašnja kriza rješavati uporedo s onom tamo. To će biti, razumije se, komplikovaniji posao.³⁰

²⁷ SSIP, Arhiv srpskog poslanstva u Washingtonu.

²⁸ Na i. mj.

²⁹ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 292.

³⁰ Zavod za migracije i narodnosti, AJNO, br. 9388.

Nastojanja Jugoslavenskog narodnog vijeća da bude službeno priznato za predstavnika Jugoslavena u SAD

Između Jugoslavenskog odbora u Londonu i srpske vlade započelo je razdoblje teških razmimoilaženja i krize sredinom 1918. oko pitanja priznanja Odbora za službenog predstavnika Jugoslavena iz Austro-Ugarske.¹ Nezavisno od toga i bez znanja o tom sporu pitanje priznanja postavilo se i pred Jugoslavensko narodno vijeće.

Pokušaj američke vlade oko stvaranja Slavenske legije omogućio je Vijeću češće kontaktiranje s predstvincima vlade. Članovi Vijeća smatrali su da tu priliku treba iskoristiti za iznimnu akciju tj. Amerikancima predložiti da priznaju Vijeće za zakonitog predstavnika jugoslavenskih iseljenika u SAD. Vijeće je taj prijedlog službeno podnijelo vladi 18. lipnja 1918.

Slavenska legija bila je samo izlika i povod za taj korak Vijeća. U stvari, postojali su mnogo dublji razlozi za potrebotom priznanja Vijeća, u mnogo čemu drukčiji nego oni Jugoslavenskog odbora u Londonu, a bili su uvjetovani specifičnim položajem Vijeća među iseljenicima.

Prijedlog za priznanje Vijeće je podnijelo američkoj vladi bez službenog konzultiranja srpskog poslanika, koji je o tome bio naknadno informiran i 27. lipnja u ime Vijeća obavijestio putem srpskog poslanstva u Londonu Trumbića ovom notom: »Umolili smo američku vladu, francusku i englesku vladu preko njihovih ambasadora, da priznaju Jugoslavensko Narodno Veće kao sastavni deo Jugoslavenskog Odbora za zakonito predstavništvo Južnih Slovena u Americi s obzirom osobito na akciju specijalnu za formiranje Jugoslovenske divizije. Javljam Vam znanja radi o ovome i u cilju da i Vi učinite korak u tom smislu [...] Molim izvestite Trumbića da potpisanim nisu bili poznati učinjeni koraci od strane Veća za priznavanje od Savez. vlada. Molim dostavite telegram Veća Krfu.«²

Na tu akciju Vijeća Pašić je odmah oštro reagirao. On je 5. srpnja uputio notu poslaniku Jovanoviću u London i zatražio da upozna Trumbića o koracima Vijeća za priznanje. U noti ističe kako jugoslavenski odbori koji se bave propagandom nemaju jasan pojam o tome kako treba raditi, pa je zato potrebno skrenuti im pažnju i dati upute u tom smjeru. Saveznici su, kaže Pašić, odlučili

¹ Usp. Paulová, n. dj., 448.

² Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 225.

unijeti u ciljeve rata i oslobođenje Slavena, Poljaka, Čehoslovaka, Srbo-Hrvata i Slovenaca, tj. Jugoslavena. Oni su radi toga priznali da Poljake predstavlja poljski Odbor kao organ s kojim će oni kontaktirati i koji će raditi u ime svih Poljaka. Isto su priznali Centralni odbor Čehoslovaka u Parizu kao predstavnika čehoslovačkog naroda u pitanjima oslobođenja i ujedinjenja. Međutim, naši ljudi, ističe Pašić, pošli su istim putem i traže priznanje kao predstavnici Srbo-Hrvata i Slovenaca »gubeći iz vida da je Srbija pravi i jedini predstavnik našeg troimenog naroda i da je njoj to pravo priznato od strane naših Saveznika.« Pašić opravdava taj stav uspoređujući jugoslavensko pitanje s talijanskim i rumunjskim, ističući kako talijanska vlada predstavlja Talijane u Austro-Ugarskoj, a u jednakom je položaju bila i rumunska vlada dok je bila na strani saveznika.

Pašić osobito ističe svoju koncepciju organizacije rada jugoslavenskih odbora koji treba da surađuju sa svojim Centralnim odborom (Jugoslavenski odbor u Londonu; I. Ć.), a taj treba raditi u sporazumu sa srpskom vladom. Ako se ne bude tako radilo, kaže Pašić, onda će nastupiti nesuglasice koje će omesti rad i dovesti u pitanje ujedinjenje Jugoslavena. Zbog toga je Jugoslavensko narodno vijeće u Americi pogriješilo što se obratilo američkoj vladu »i tražilo od nje mimo Poslanika Srpskog da ga prizna kao organ koji može govoriti i raditi s drugim državama mimo Srbije.«³

Te misli o koncentraciji jugoslavenske akcije i njeno svodenje pod nadležnost srpske vlade Pašić je počeo otvoreno isticati još od početka 1918. U jednoj noti, upućenoj u početku ožujka, javlja Trumbiću kako je potrebno da srpska vlada kao nosilac zajedničke jugoslavenske misli i njen službeni i odgovorni predstavnik pred saveznicima i cijelim ostalim svijetom bude u stalmu dodiru i u tjesnoj vezi sa svim odborima za jugoslavensko ujedinjenje. Srpska vlada treba da bude na vrijeme obavještavana o svemu i u cijelom opsegu, a u svim važnijim pitanjima neophodno je potrebno prethodno saslušati njeno mišljenje. »Za diplomatski rad na našem jedinstvu, koji će postajati sve jači i aktivniji, što se više budemo približavali miru, bilo bi također vrlo štetno ako bi se dalo osetiti da ima više centara, više faktora, grupe i raznih mišljenja. Pred zvaničnom Evropom treba i sve da se pokaže samo jedna volja, jedan opšti centar i jedan zajednički predstavnik svega našeg naroda srpskog, hrvatskog i slovenačkog.«⁴

Pašićevi pogledi na ulogu Jugoslavenskog odbora, a time i na način ujedinjenja, načelno su se razlikovali od stava Odbora i Jugoslavenskog narodnog vijeća. Na Pašićeve poglede Trumbić je reagirao ovim riječima: »Oslobađaju se narodi A. U. u ime njihovog prava na život a ne zato da se anektiraju kojoj drugoj državi.«⁵

³ Na i. mj., sv. I, 231. Jednako kao i Pašić odnosio se prema priznanju Jugoslavenskog narodnog vijeća i Mihajlo Pupin. On je u telegramu, upućenom na Krf 25. rujna, akciju Vijeća za priznanje nazvao intrigom, kojoj je cilj isključiti srpsku vladu kao čimbenik u jugoslavenskom pokretu. Ako srpska vlada, kaže Pupin, ne poduzme korake protiv te intrige, on će kao predsjednik društva »Sloga« uložiti javni protest protiv nastojanja Vijeća za stjecanje priznanja. (J a n k o v ić - K r i z m a n, n. dj., sv. II, 378.)

⁴ Na i. mj., sv. I, 131.

⁵ Na i. mj., sv. I, 243. — Trumbić se obratio Pašiću 27. listopada telegramom i upozorio ga na posljedice ako se srpska vlada bude protivila priznanju Odbora. U telegramu se između ostalog kaže: »Engleska i Francuska, a bez sumnje i u Ameriku, spremne su da dadu deklaraciju, kojom će priznati našem narodu njegova prava, kao što su ih priznale već i drugima. Vlade Francuske i Engleske, kako znate, ne odobravaju Vaše stajalište. One nasuprot

Trumbić se nadao da će spor oko priznanja sa srpskom vladom s uspjehom riješiti, pa nije podržao inicijativu Jugoslavenskog narodnog vijeća za priznanje. U telegramu od 26. srpnja javio je Vijeću da Odbor nije još priznat kao predstavnik Jugoslavena iz Austro-Ugarske, da to pitanje treba prije razmotriti sa srpskom vladom i da će od toga ovisiti koraci koje će se poduzeti kod savezničkih vlada. Zbog toga Odbor nije mogao ništa učiniti za priznanje Vijeća, kako je to ono od njega zahtijevalo. Ipak je Vijeće i dalje inzistiralo na pitanju priznanja. Ono je 6. kolovoza zatražilo od američke vlade da službeno prizna Jugoslavenski odbor u Londonu za zakonitog predstavnika Jugoslavena iz Austro-Ugarske. Vijeće je u telegramu od 15. kolovoza obrazložilo Trumbiću potrebu za priznanjem i istaklo da je to pitanje pokrenulo kod američke vlade imajući na umu svoj položaj među jugoslavenskim iseljenicima i napose opoziciju koja se odupire jugoslavenskom pokretu, a također i radi osnivanja Slavenske legije. U telegramu se kaže kako nije bitno na kojoj će se osnovi priznanje dobiti, jer je pitanje priznanja apsolutno potrebno, tim više što će češke i poljske organizacije biti priznate. Bez priznanja Vijeća njegov rad će pretrpjeti težak udarac, a protivnici jugoslavenskog ujedinjenja dobro će to upotrijebiti. »Zbog toga smatramo da je vrlo potrebno što pre rešiti ovo pitanje između Vas i srpske vlade i izvestiti me (tj. Vijeće) telegramom o rezultatu. Dodajem, da se u Americi može raditi na ovom pitanju mnogo lakše, nego u Evropi, i da se eventualno može uticati na Saveznike, od kojih jedan deo gleda još uvek s nepoverenjem na nas.«⁶

Cini se da je kod američke vlade doista postojalo raspoloženje za priznanje Vijeća i Jugoslavenskog odbora u Londonu. U pismu Pašku Baburizzi, predsjedniku Jugoslavenske narodne obrane u Južnoj Americi, Ljubo Leontić javlja: »Predsjednik Wilson i državni tajnik Lansing naklonjeni su nama i spremni su da nas priznaju. Ovisi samo, po mom mišljenju, o rješenju toga pitanja u Londonu, odnosno Krfu.«⁷ Spremnost američke vlade u tom pravcu potvrđuje i sam Lansing koji je 19. kolovoza izvijestio Wilsona kako treba razbiti Austro-Ugarsku, ali da još ne zna treba li dati puno priznanje Čehoslovacima zato što bi to uznemirilo Jugoslavene ako i oni ne bi dobili isto priznanje. Lansing kaže da je u odnosu na Jugoslavene poteškoća u ovom: »Kako znate, ljubomora Italije i želja Srbije, da apsorbira Jugoslavene radije nego da s njima stupi u federaciju, ukazuje nam da treba biti suzdržljiv u donošenju političke odluke.« Wilson je Lansingu odgovorio 2. rujna da Čehoslovake treba priznati. Jugoslavene nije spomenuo, što je stvarno značilo da naše pitanje nije još bilo riješeno,

usvajaju one principe, koje im je predložio Jugoslavenski Odbor. Vlade nisu do sada taj korak učinile jedino s toga, što se Vi, kao šef kraljevske vlade, protivite [...] Vi vindicirate Srbe iz Austro-Ugarske Srbiji, prepustajući Hrvatima i Slovincima, da se opredijele, hoće li sa Srbijom ili ne. Na ovaj način Vi odvajate Srbe od Hrvata i Slovenaca, a naš narod ima da bude predmet oslobođavanja, a ne subjekt prava [...] Krfská Deklaracija ne poznaje razlike između Srbija, Hrvata i Slovenaca. Ona hoće da se naš narodni problem riješi, kao jedna cjelina [...] Naš je narod još sastavni dio austro-ugarske monarhije. Njegova je teritorija dio monarhije i ako u nju uđu savezničke trupe, ući će u neprijateljsku teritoriju. Italija će okupirati tu teritoriju u smislu Londonskog pakta. Ona će nastojati da zarobi flotu, ratnu i trgovacku [...] Jedini način da se ta strašna opasnost spriječi, jeste, da naš narod u Austro-Ugarskoj bude priznat kao saveznička nacija u ime njegova apsolutna prava na nezavisnost [...] Naš narod će jedino kao saveznička nacija imati pravo da se uspješno suprotstavi Londonskom paktu i da uzme u zaštitu naše teritorije na Jadranu i našu flotu.« (Janković-Kržmanović, n. dj. 389.)

⁶ Na i. mј., sv. I, 250.

⁷ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv JNO, br. 9. 347.

nego da je američka diplomacija čekala kakvu će odluku o tome donijeti Italija, srpska vlada i Jugoslavenski odbor u Londonu.⁸

Mišljenje da su Jugoslaveni u tom času mogli dobiti priznanje od američke vlade zastupa i Mamatey. On to potkrepljuje time što je State Department odbacio Pašićev zahtjev od 28. listopada 1918., da se Srbiji prizna pravo da osloboди Jugoslavene i što je u svom odgovoru zapravo podržao Trumbićeve teze o ujedinjenju. Da je Trumbić u to vrijeme došao u Ameriku i pridružio se Masarykovim naporima koji je tada vješt iskoristio blagonakloni stav američkog javnog i službenog mišljenja prema austrijskim Slavenima, Mamatey tvrdi da je Jugoslavenski odbor mogao dobiti priznanje kao i Čehoslovaci, nakon čega bi uslijedilo priznanje i ostalih saveznika. U prilog toj tezi ide i poruka Jugoslavenskom odboru što ju je potkraj siječnja 1918. poslao Bogumil Vošnjak upozoravajući Trumbića da treba doći u Ameriku: »Tu moramo tražiti našeg Napoleona III.«⁹

Za Jugoslavensko narodno vijeće pitanje priznanja postajalo je iz dana u dan sve važnije. Radi međunarodnih događaja, osobito odjeka ruskih zbivanja te zbog nesporazuma između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora, o kojem se u iseljeništvu počelo štošta doznavati, opozicija radu Vijeća počela je sve više jačati, naročito iz redova republikanaca, a i »izjavaša«. Jugoslavensko republikansko udruženje predalo je posebnu Spomenicu američkoj vladu u kojoj je zastupilo gledište da priznanje Čehoslovačkog odbora ne smije biti presedan za priznanje Jugoslavenskog odbora zato što je potpisao Krfsku deklaraciju i na taj način prekršio načelo samoodređenja naroda proklamirano od američke vlade. Dalje se u Spomenici kaže da Čehoslovaci kompletno žive pod austro-mađarskom dominacijom, pa je njihov cilj potpuno oslobođenje od jedne strane države. Jugoslavensko pitanje je, naprotiv, komplikiranije jer Jugoslaveni žive jednim dijelom u raznim balkanskim državama, a drugim pod Austro-Ugarskom. Na koji će način oni svoje ujedinjenje izvršiti, mora biti prepušteno samom narodu, a jednakom mu mora biti dopušten izbor oblika vladavine. Jugoslavenski odbor u Londonu prekršio je to načelo zato što je a priori, dok su još Jugoslaveni pod Austro-Ugarskom želio autoritativno riješiti način ujedinjenja. Dakako, da su takve akcije republikanaca stvarale zabunu i kod američke vlade i kod jugoslavenskih iseljenika i na taj način otežavale rad i položaj Vijeća. Zbog toga se Bijankini 2. rujna obratio Trumbiću depešom u kojoj mu je priopćio nezadovoljstvo Vijeća općom situacijom do koje je došlo radi opoziva poslanika Mihailovića, politikom srpske vlade u jugoslavenskom pitanju i Trumbićevim držanjem u pitanju priznanja Vijeća. Bijankini kaže: »Teško ti zamjeramo što od nas zahtijevaš da ne radimo za naše priznanje od Vlade Sjedinjenih Američkih Država i da tako držimo u narodu duh i da se radom u svakom pravcu ojačamo. Ti si već četiri godine u tuđini i izgubio si dodir s narodom a zbog nepoznavanja naših prilika pomažeš otežavati i naš rad i naš položaj.« Bijankini kaže da su u Vijeću do tada primali savjete od Odbora radi njegova autoriteta, ali da to više neće činiti nego da će raditi otvoreno i odlučno prema duhu i načelima Amerike i njenog predsjednika. Bijankini poziva Trumbića u Ameriku da se sam uvjeri o raspoloženju naroda i svojim autoritetom spriječi krizu koja je svakog časa mogla buknuti u narodu.¹⁰

⁸ Lansing Papers, 142.

⁹ AJAZU, AJO, sv. 57.

¹⁰ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 280.

Trumbić je odgovorio Vijeću sredinom rujna iz Berna i upoznao ga sa svojom inicijativom kod ministra vanjskih poslova St. Pichona koji mu je bio obećao priznanje od strane Francuske, ali kad je Trumbić s time upoznao srpsku vladu, ona je reagirala negativno držeći se stava da ona zastupa cijeli narod. Trumbić kaže da je to gledište suviše kompleksno i da ga treba s vladom razmotriti, ali da prilike zahtijevaju da se utanači sporazum sa srpskom vladom o pitanjima koja se odnose na pitanje kakav je djelokrug Jugoslavenskog odbora i kako uskladiti suradnju Odbora i vlade. »Treba dakle da dobro shvatite držanje Odbora koji se u ovom pitanju slaže s vama i da uvažite kako je najprije potrebno da budemo sa srpskom sporazumni ne samo u cilju i u programu nego i u razvijanju naše djelatnosti.« Trumbić preporuča Vijeću, s obzirom na njegov položaj u Americi, da ne čeka rješenje formalnog priznanja, nego da kod američkih vlasti istupa kao ogrank Jugoslavenskog odbora i prema tome kao stvarni predstavnik težnja i prava jugoslavenskih iseljenika u Americi u političkim pitanjima i u osnivanju Slavenske legije.¹¹

Trumbić je bio obaviješten o tome da na srpskom poslanstvu u Parizu kontroliraju njegove veze s Jugoslavenskim narodnim vijećem u Washingtonu, pa je tek pošto je uspostavio vezu preko britanske ratne misije počeo Vijeće izvještavati o stvarnom stanju stvari u pitanju priznanja.¹²

U telegramu od 14. studenog obavijestio je Grškovića o razlikama u pitanju priznanja između Jugoslavenskog odbora i Pašićeve vlade, koja je zahtijevala za Srbiju pravo da osloboди Jugoslavene iz Austro-Ugarske i da stvorи državu pod egidom Srbije. S druge strane, Jugoslavenski odbor u Londonu tražio je da se Jugoslaveni priznaju kao saveznički narod s pravom na državnu nezavisnost i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom. Za dobrovoljačke čete u srpskoj vojsci Odbor je tražio da se priznaju savezničkom ratujućom vojskom. Sam je Odbor trebao biti priznat predstavnikom Jugoslavena iz Austro-Ugarske. Trumbić ističe da će Odbor nastaviti političku djelatnost u potpunom sporazumu sa srpskom vladom na temelju Krfške deklaracije i da neće za sebe tražiti pravo vojničke nadležnosti, kao što je to slučaj s Čehoslovačkim vijećem, jer je tu nadležnost ustupio srpskoj vladu. Pašić je otklonio sve prijedloge Odbora zahtijevajući »da se srpskoj vladu priuždrži političko vodstvo za sve pokrajine, a isključenjem naše kooperacije«. Trumbić moli Grškovića da o tome svemu obavijesti Jugoslavensku narodnu obranu u Južnoj Americi i da zatraži od nje solidarnost s Odborom, a da s teškoćama oko priznanja upozna Masaryka, koji je u to vrijeme bio u Americi.¹³

Opširan izvještaj o sporu između Jugoslavenskog odbora i Srpske vlade Trumbić je poslao preko slovenskog iseljenika R. Trošta 19. studenog iz Londona. On je informirao Vijeće o tome kako je od lipnja mjeseca energično radio na tome da se i naš narod kao i češki ne tretira više kao dio Austro-Ugarske nego da se prizna kao saveznik, a da se jugoslavenskim dobrovoljcima prizna karakter ratujuće strane. Pašić se toj akciji usprotivio pa je kroz štampu tražio pravo za Srbiju da osloboди svoje suplemenike i da to oslobođenje treba izvršiti pod njenom egidom. Balfour i Pichon nisu se s Pašićem složili, ali nisu

¹¹ Janković-Krizman, n. dj. sv. I, 292.

¹² Najveći problem za Jugoslavenski odbor u Londonu i za Jugoslavensko narodno vijeće bila je u tom času nemogućnost dogovaranja i koordiniranja zajedničkog rada zbog udaljenosti i loših komunikacijskih veza. Zato su učestali pozivi od strane Vijeća Trumbiću da posjeti Ameriku i Trumbića Vijeću da pošalje Bijankinija ili Grškovića u Evropu.

¹³ Janković-Krizman, n. dj., sv. I, 359.

pristali da se Jugoslaveni iz Austro-Ugarske priznaju za saveznike »pošto su se tom protivile neke savezničke vlade«. Dalje Trumbić izvještava da je Pašić bio zbog toga loše primljen u Londonu, ali da se glavni protivnik našeg ujedinjenja, Italija, ipak poziva na njega. Posljedice toga osjetile su se odmah po zaključenju primirja, po kojem se naš teritorij smatrao austrijskim pa su Talijani mogli okupirati ono što im je Londonski ugovor odredio. Trumbić dalje optužuje Pašića za samovolju i samovlašće tvrdeći da je situacija kod kuće sasvim drukčija »sav narod proniknut željom da se ujedinimo. U toj divnoj harmoniji jedinu disonanciju predstavlja Pašić s njegovom politikom.« Dalje Trumbić opširno izvještava o Ženevskom sporazumu, o istupanju kod saveznika u Parizu i o slučaju flote te konstatira da je »Pašićeva tendencija ta, da on sa svojima zastupa na kongresu Srbiju kao njezina vlada, a u isto vrijeme i sve ostale naše zemlje. Ako bude takvo — protiv čega ćemo se boriti kao i do sada svim silama — onda se ne možemo nadati dobru [...] Naše principijelno stanovište, koje smo saopćili i savezničkim vladama, jeste to, da kongres proklamira samoopredjeljenje za sve narode i ukinuće tajnih ugovora.« Trumbić izvještava također Vijeće o neraspoloženju u domovini zbog stava srpske vlade i talijanskih postupaka, a završava s opširnim uputama o tome kako Vijeće treba nastaviti rad djelujući jedinstveno i u jednom pravcu i ističući kako naš narod želi da se definitivno osloboди i ujedini na načelu narodnog samoopredjeljenja. Vijeće treba zahtijevati da se na kongresu o preliminarima mira zajamči našem narodu pravo samoodređenja i da se poništi tajni Londonski ugovor. Za one krajeve gdje se po načelu samoodređenja ne bi spor s Talijanima mogao riješiti, treba se zalagati za načelo arbitraže koja bi se povjerila nezainteresiranim čimbenicima. U tom smislu treba što veći broj depеša slati u ime iseljeničkih organizacija Wilsonu i savezničkim vlastima. Trumbić upozorava Vijeće na potrebu pomoći u hrani, lijekovima i obući, pa moli Vijeće da u tom pravcu poduzme korake kod američke vlade.¹⁴

Trumbićeva poruka Jugoslavenskom narodnom vijeću stigla je suviše kasno i nije nimalo utjecala na događaje i krizu u Vijeću, koja je započela definitivno 5. studenog i koja je dovela do konačnog sloma jugoslavenske akcije u Sjedinjenim Državama.

¹⁴ Arhiv Jugoslavenske narodne obrane iz Južne Amerike, Zagreb 1938—1939, 993.

Kriza jugoslavenskog pokreta u Americi

U Jugoslavenskom narodnom vijeću od početka druge polovine 1918. znali su da postoje ozbiljna razmimoilaženja između Jugoslavenskog odbora u Londonu i srpske vlade o načinu ujedinjenja. Ta razmimoilaženja počela su sve jače utjecati na raspoloženje pojedinih članova Vijeća i na političku djelatnost Vijeća u cjelini, koje je bilo sve jače izloženo zahtjevima iseljeničkih masa da dosljedno prihvati načelo samoodređenja naroda. Pitanja i zapreke oko priznanja Vijeća od američke vlade i poziv poslanika Mihailovića izazvali su naposljetku tešku krizu u Vijeću.

Na sjednici od 7. i 8. listopada 1918. Bijankini je izvijestio Izvršni odbor Vijeća da je položaj postao vrlo ozbiljan, osobito poslije odlaska Mihailovića, jer narod gubi povjerenje u vodstvo i sumnja u iskrenost srpske vlade. Izvršni odbor se, na prijedlog Grškovića složio u tome da se dade detaljan pregled stanja među slovenskim, srpskim i hrvatskim iseljenicima.

Drago Marušić je iznio situaciju među Slovincima i istakao kako je Slovensko republikansko udruženje poduzelo korake za kooperaciju, pa čak i ujedinjenje sa Slovenskom narodnom zvezom. Dalje je naveo kako je točka 13. Krfiske deklaracije, koja podređuje Ustavotvornu skupštinu i njene zakone kraljevskoj sankciji, kamen smutnje među Slovincima i u samoj Zvezi, ali da se uza sve to uspjelo postići jedinstvo. To jedinstvo može se sačuvati samo ako se udovolji zaključcima Izvršnog odbora Zveze da dobije od srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u Londonu autoritativno objašnjenje da stoe na apsolutnom načelu samoodređenja naroda. Marušić je izvijestio Vijeće da su slovenski predstavnici J. Kern i Josip Zalar istupili iz njegovih redova, a Kazimir Zakrajšek da je Sakser i dalje protiv Slovenske narodne zvezе. Vošnjak je također upozorio kako listovi »Clevelandska Amerika« i »Glas naroda« ometaju rad Zveze. Slovenski članovi Vijeća istakli su da će Zvezda imati uspjeha samo onda ako ostane uz Jugoslavensko narodno vijeće i ako bude mogla dokazati da je načelo samoodređenja naroda njezino najviše načelo.

Gršković je upozorio Vijeće da se među Hrvatima sve više šire socijalističke ideje koje je nazvao destruktivnima, ali da svoj korijen nalaze u držanju srpske vlade, koja je u stvari najbolji propagator republikanizma zbog svoga reakcionarnog držanja. Gršković napominje kako se među hrvatskim iseljenicima sve više gubi povjerenje zbog neiskrenosti te vlade koju je

Vijeće među narodom uvijek zagovaralo u uvjerenju da je ona iskrena u jugoslavenskom pitanju. Na primjedbu M. Trivunca, predsjednika Srpske narodne obrane, da Hrvati nisu dali onaj broj dobrovoljaca koji se od njih očekivao, Gršković je odgovorio da je za to opet kriva srpska vlada »koja nam se pokazala svagdje neprijazna, tako da nitko ne može u takvim prilikama na sebe preuzeti odgovornost ni za jednu kap krvi, koja bi se izručila onima, koji nisu nikada vodili računa o našim ljudima, nego su postupali s njima kao s jednom običnom stvari.« Gršković je napose prigovorio srpskoj vladi što se suprotstavila priznanju Jugoslavenskog narodnog vijeća.¹

Trivunac je, govoreći o prilikama među srpskim iseljenicima, spomenuo da su socijalističke ideje prisutne i među Srbima, među kojima se nekoliko puta htjelo osnovati republikansko udruženje. Po njegovu mišljenju, što se tiče načela samoodređenja, nikada ne bi došlo u pitanje da se kralj suprotstavi volji naroda i na taj način povrijedi to načelo.

Na prilike među srpskim iseljenicima opširno se osvrnuo Jovan Krajnović, član Vijeća, koji je upozorio kako među Srbima postoje dvije skupine, jedna »srpsko-američanska«, koju vodi Pupin, a druga »srpsko-narodna«, koja je dala sve za narodni pokret. Krajnović je osudio srpsku vladu i Pupina koji su krivi za nesređene prilike među Srbima, a napose za njihov nepošten odnos prema Pribićevićevu radu u Americi. Za srpsku misiju i Vesnića rekao je da su se u vrijeme boravka u Americi ponašali satrapski. Ustvrdio je da se u Americi vodila »gospodska politika« i da o tome ne treba šutjeti nego reći narodu istinu i pobuniti ga protiv takve politike. Srpska dinastija je, kaže Krajnović, u rukama jedne grupe koja upravlja, pa su Srbi zbog toga u osobito teškom položaju jer su s jedne strane obaveznici prema svojoj dinastiji, a s druge nisu u stanju da se idejno bore protiv republikanizma.

Nakon opširnog razmatranja situacije u pojedinim iseljeničkim sredinama pokazalo se da gotovo svi prisutni članovi Vijeća imaju istovjetne poglede, pogotovo u osudi srpske vlade. Takvom gledanju jedino se suprotstavio Trivunac. Najodlučniji u osudi srpske vlade bili su slovenski članovi Vijeća. Marušić je istakao da Pupin ima svu zaštitu i povjerenje vlade s Krfa, koja ga je podržavala i koja misli da je vrhunac državničke mudrosti »podvaljivati i držati dva željeza u ognju« i unositi razdor u razne grupe pa na taj način lakše vladati. Pupin je samo jedna epizoda, kaže Marušić, a čitav rad srpske vlade jest »austrijski«, pa zato ne treba u nju imati povjerenja. Marušiću se pridružio i Zakrajšek tvrdeći kako je u prošlosti Vijeće više vodilo računa

¹ Još u početku 1918., u nekoliko je navrata i onaj dio srpskog tiska koji je podržavao jugoslavenski pokret počeo prigovarati Hrvatima i Slovincima da u ratu nisu dovoljno pomogli borbu Srbije za jugoslavensko ujedinjenje. Tako je list *Srbobran* pisao: »Ne dokazujte mi što je ko žrtvovao, a što ko nije mogao žrtvovati za oslobođenje, jer je to tako bledo i prosačko dokazivanje [...] uobražavajući da ste vi tvorci onog što stvoriše vojnici za čija se imena i grobove nezna u našem 'jugoslavenskom deklamatoru'« (*Srbobran*, 29. III 1918., br. 918.)

Takvi su napisи loše djelovali na jedinstvo jugoslavenskih iseljenika i išli su na ruku onim iseljenicima među Hrvatima i Slovincima kojima do jedinstva nije bilo ni stalo. Zato je *Jugoslavenski svijet* reagirao na takve napise u srpskom tisku, ističući da su Srbi bili objektivno u najpovoljnijem položaju da pridonesu najviše za jugoslavensko ujedinjenje jer su imali svoju državu. Međutim, i Hrvati i Slovinci dali su mnogo u borbi za ujedinjenje, a oni su to pokazali svojim držanjem u domovini i pogotovu u iseljeništvu. Dakako, da je i austro-ugarska propaganda mnogo otupila oštricu hrvatske i slovenske borbe. (*Jugoslavenski svijet*, 24. III 1918., br. 2396.)

o interesima srpske vlade, a manje o interesima naroda, te da se jednom mora utvrditi što o tome misli Jugoslavenski odbor u Londonu. Po mišljenju Vošnjaka trebalo je poštivati apsolutno načelo samoodređenja naroda i to ne tako da ga se modifickira, nego da se bezuvjetno potvrde načela što ih je proklamirao predsjednik Wilson, pa i u slučaju Krfske deklaracije koja će, ukoliko je narod ne prihvati, izgubiti svako značenje.²

Na sjednici Izvršnog odbora bilo je različitih mišljenja o tome kakve neposredne korake Vijeće treba poduzeti, a ona su se uglavnom svodila na tri prijedloga:

1. Vijeće treba dati političku izjavu u kojoj će istaći pravo na dosljednu primjenu načela samoodređenja naroda;

2. Tražiti od Jugoslavenskog odbora u Londonu i srpske vlade da i oni daju istu takvu izjavu za Jugoslavene u domovini i u iseljeništvu;

3. Trivunčev prijedlog bio je »da se treba maniti čorava posla«, jer da Jugoslavensko narodno vijeće nema pravo izazivati sukob niti sa srpskom vladom niti s Jugoslavenskim odborom u Londonu.

Napokon je odlučeno da o vrlo ozbiljnoj situaciji treba izvijestiti Trumbića ovim brzojavom: »Pošto danomice gubimo oslonac u narodu, i pošto nam preti opasnost da nas narodna bujica ne bi pregazila, a nema se vremena za dogovor, neophodno je potrebno i to zahtevamo: neka nas Jugoslavenski odbor ovlasti da saopštimo jednu jasnu i nedvoumnu izjavu: Srbi, Hrvati i Slovenci kao jedan čovek usvojili su Wilsonovo načelo, da svaki narod ima neosporno pravo, da si državnu formu odredi po svojoj volji [...] Kao naravna posledica ovoga sledi, da narod ovo svoje pravo vrši na Ustavotvornoj skupštini, koja je suverena u svim pitanjima čitavog državnog života i neograničena u pitanju forme buduće države. Izborni red za Konstituantu ima biti stvoren uz sudelovanje svih odlučnih faktora našeg pokreta u domovini i apsolutna sloboda izbora mora biti zajamčena. Takva će izjava odgovarati volji sedam milijuna Jugoslavena u Austro-Ugarskoj, kao što i volji našega naroda u Americi bio on srpskog, hrvatskog ili slovenačkog imena. Svako ograničenje narodnog samoodređenja kao i svaki pokus nametanja mogao bi imati najkobnije posledice za naše ujedinjenje i terao bi nas u opasni konflikt sa Amerikom, koja će na kongresu mira imati prvu reč. Republikanci predali su američkoj vladi spomenicu u kojoj ističu da oni stoje na osnovi Wilsonovog načela narodnog samoopredjeljenja i ujedno optužuju Jugoslavenski Odbor da unapred hoće narinuti monarhiju i dinastiju. Poslednji događaji, stvoreni po srpskoj vlasti ne samo da su štetni za jugoslovensku, već i za srpsku stvar, pošto se je između Srba i Hrvata pojavila struja, koja prelazi u redove republikanskih pristaša, čija akcija može biti sumnjivog izvora, ali čiji su argumenti upalili kod naroda. Jedini način kojim ovome možemo doskočiti jest, da proglašimo neograničeno pravo samoopredjeljenja naroda. Inače stoji naš pokret pred političkim bankrotom. Očekujemo odgovor do 20. oktobra, u protivnom ćemo slučaju priopćiti gornju izjavu od reči: Srbi, Hrvati i Slovenci do reči, biti zajamčene. Iz sednice Jugoslavenskog Narodnog Veća. Prisutni i saglasni: Bijankini, Gršković, Marušić, J. Krajnović, P. Schneller, Vošnjak, K. Zakrajšek. Protivan: M. Trivunac.«³

² Gornjom izjavom i sam se Vošnjak priključio tumačenju Hinkovića.

³ Janković - Krizman, n. dj., sv. I, 344.

Trumbiću je, kao dodatak telegrama, priopćeno da je Wilson dao pristank na osnivanje Slavenske legije, a javljeno mu je i to da je »Srpski dnevnik« s omalovažavanjem pisao o ulozi jugoslavenskih dobrovoljaca; zatim o izjavi G. Beviona, šefa talijanskog informacionog ureda u Washingtonu, da će Londonski ugovor ostati na snazi i pored talijanskih izjava u prilog jugoslavenskom ujedinjenju; najzad, da je među iseljenicima veliko nezadovoljstvo zbog toga što nije uspjelo spriječiti diplomatsko priznanje Crne Gore od strane vlade Sjedinjenih Država.

Neki su se članovi Jugoslavenskog narodnog vijeća u međuvremenu vrlo vješto koristili definitivnom Wilsonovom odlukom o razbijanju Austro-Ugarske i izjavom američke vlade da se potpuno priznaju pravedne aspiracije Jugoslavena za slobodom. Ali te izjave više nisu bile aktualne u odnosu na Austro-Ugarsku, s kojom je rat već bio završen. Za Vijeće su one bile osnova s koje se trebalo boriti za ravnopravan položaj svih jugoslavenskih naroda u novoj državi. Zato su Hinković i Gršković, u jednom članku u »Jugoslavenskom svijetu«, istakli da Jugoslavene ne može više ništa zadržati u okviru Austro-Ugarske, jer su se oni odlučili za slobodu, ujedinjenje, nezavisnost, za svoju državu uređenu onako kako to narod hoće. Samoodređenje, jasno i neograničeno, bez ikakvih obzira na bilo što osim na potpunu nezavisnost i ravnopravnost jugoslavenskih naroda — to je pravi smisao Wilsonove politike primijenjene na jugoslavenske prilike. Međutim, ističu Gršković i Hinković, pravo samoodređenja Jugoslavena nastoji se okrnjiti i izigrati prejudiciranjem državne forme vladavine i superiornošću jednog dijela naroda nad drugim i to neshvaćanjem da je ideja Pijemonta postala bespredmetna, jer nitko razborit među Jugoslavenima ne želi niti Veliku Srbiju niti Veliku Hrvatsku, nego državu u kojoj će svi dijelovi naroda biti ravnopravni. Zbog toga se ne treba više osvrnati na Krfsku deklaraciju, koju je Pašićeva vlada prekršila, ne treba se osvrnati na monarhiju, zato što će se o svim tim pitanjima izjasniti jugoslavenski narod iz Austro-Ugarske zajedno s narodom iz Srbije i Crne Gore i to u suverenoj Ustavotvornoj skupštini.⁴ Jednakog mnijenja bio je i Bogumil Vošnjak koji je također istakao kako je narod izvor vlasti i da će u jugoslavenskoj povijesti najveći dan biti tek onda kad izaslanici naroda u Ustavotvornoj skupštini odrede sva pitanja državnog života.⁵

Gornje izjave bile su prve otvorene manifestacije protiv monarhijskog uređenja za buduću jugoslavensku državu, potpisane od najutjecajnijih članova Vijeća. Štaviše, Gršković je u »Jugoslavenskom svijetu« otvoreno napisao: »Danas su zastarjeli smješni i isprazni naslovi 'po milosti božjoj carevi i kraljevi'. Danas je jedini zdravi izvor i zakoniti temelj vlasti izražaj slobodne narodne volje, koja se očituje u jednakom, izravnom, tajnom pravu glasa na izborima.«⁶

U međuvremenu su u Vijeću očekivali Trumbićev odgovor, No srpsko poslanstvo u Parizu, preko kojeg je Vijeće kontaktiralo s Trumbićem, nije uopće obavijestilo Trumbića o prisjeću telegrama. Srpskoj vlasti je u tom času odgovaralo da oslabi poziciju Jugoslavenskog odbora u Londonu, pa je zapravo priželjkivala sukob Vijeća i Odbora.

⁴ Jugoslavenski svijet, 22. X 1918., br. 2782.

⁵ Na i. mj.

⁶ Jugoslavenski svijet, 29. X 1918., br. 2788.

Trumbić je kasnije saznao za telegram Vijeća i spoznao da se više ne može pouzdati u srpsko poslanstvo u kontaktiranju s Vijećem, pa je među njima veza prekinuta sve do 14. listopada kad je preko britanske ratne misije u Parizu poslao poruku Vijeću i upoznao ga s potешкоćama koje je Pašić činio oko priznanja Odbora. Trumbić je od Vijeća tražio da s njegovom porukom upoznaju Masaryka i da se s njime konzultiraju. O toj Trumbićevoj poruci raspravlja je Izvršni odbor Vijeća na sjednici od 18. listopada. Hinković je predložio da se Vijeće obrati Jugoslavenskom odboru s prijedlogom da uputi manifest cijelom jugoslavenskom narodu u Srbiji, Crnoj Gori, Jugoslavenima bivše Austro-Ugarske i jugoslavenskim iseljenicima u svijetu i da zatraži ujedinjenje čitavog našeg naroda u demokratsku državu, bez obzira na eventualno protivljenje vlade i dinastije, a u potrebi i protiv njihove volje. Hinković je još predložio da Jugoslavenski odbor izda manifest u smislu poruke Vijeća od 8. listopada i njegova prijedloga, a ako to Odbor ne učini do 25. listopada ili ako Odbor negativno odgovori da onda Vijeće objavi svoj proglašenje, kako je to već zaključilo.⁷ Vijeće je također razmatralo rezultate Hinkovićeva i Grškovićeva razgovora s Masarykom, koje su oni imali u smislu Trumbićeva prijedloga.

Masaryk je u vrijeme svog boravka u SAD u nekoliko navrata na slavenskim skupovima nastupao zajednički i s jugoslavenskim predstavnicima, posebno s Hinkovićem. On je sa zanimanjem pratilo jugoslavenski pokret i upoznavao njegove probleme. Bio je, prema izvještaju srpskog poslanika u Londonu J. Jovanovića, nezadovoljan radom Jugoslavena u Americi, koji prema njegovu mišljenju nisu postigli veći uspjeh zbog nesloge.⁸ U lipnju 1918. posjetili su Masaryka u Clevelandu predstavnici Slovenske narodne zveze i nekih drugih jugoslavenskih organizacija iz toga grada. Razgovarali su o jugoslavenskom pitanju. Masaryk se oštro oborio na Slovensko republikansko udruženje tvrdeći kako za austrijske Slavene nije osnovno pitanje monarhijsko ili republikansko državno uređenje, nego borba protiv Austro-Ugarske. On je predstavnike Zvezde uvjeravao da takvo mišljenje u potpunosti dijeli i Jugoslavenski odbor. Razumljivo je da je takvo Masarykovo opredjeljenje u listopadu 1918., kad su se Gršković i Hinković već odlučili za republikanski oblik buduće jugoslavenske države, naišlo kod njih na otpor, a također i kod većine članova Vijeća koji su odbili Trumbićevu sugestiju da im Masaryk bude savjetodavac.

Trumbić je preko britanske ratne misije uputio novi telegram Vijeću 24. listopada i izvjestio ga da nije primio telegram od 8. listopada, ali da je iz pariškog poslanstva doznao da ga je primio Pašić. Trumbić kaže da nije mogao udovoljiti želji Vijeća jer bi iz toga izvukao korist Pašić koji i dalje želi apsolutnu vlast, pa Vijeće mora učiniti sve da svoj položaj učvrsti. Trumbić se ipak nada da bi moglo doći do priznanja Odbora pa predlaže Vijeću da izjavi

⁷ Na osnovi toga Hinkovićeva prijedloga, Gršković je uputio Jugoslavenskom odboru slijedeći telegram: »Vijeće je zaključilo da predloži Jugoslavenskom odboru u Londonu da izda manifest svim Jugoslavenima iz Austro-Ugarske, Srbije i Crne Gore i po svim kolonijama ističući apsolutnu potrebu ujedinjenja čitavog naroda i čitavog teritorija u nezavisnu demokratsku državu bez obzira na eventualnu opoziciju vlade i dinastije čak i protiv njihove volje. Ako do 25. oktobra ne bude ili bude negativan odgovor od vas mi ćemo biti prisiljeni u namjeri da spasimo situaciju izdati manifest u ime i na odgovornost Jugoslavenskog narodnog vijeća.« (Arhiv grada Splita, Iseljenička zbirka.)

⁸ Janković-Krizman, n. dj., sv. II, 689.

svim savezničkim i jugoslavenskim političkim čimbenicima kako je Vijeće solidarno s Odborom. Dalje je Trumbić informirao Vijeće o zbivanjima kod kuće.⁹

Osim toga teleograma Trumbić je poslao i jedan drugi, »oficijelni«, preko srpskog poslanstva 21. listopada i upozorio Vijeće da je Krfska deklaracija osnova na kojoj treba raditi za jugoslavensko ujedinjenje.

Budući da Trumbić u telegramima od 21. i 24. listopada nije udovoljio zahtjevima Vijeća koje mu je ono postavilo u telegramu od 8. listopada, to su Hinković i Gršković prema zaključku Vijeća od 8. listopada objavili u »Jugoslavenskom svijetu« 3. studenog proglaš pod naslovom »Otvorena riječ jugoslavenskom narodu, Hrvatima, Srbima i Slovincima.«¹⁰

Potpisani ističu kako je proglaš rezultat temeljite rasprave o općim političkim prilikama u domovini i u Americi kao i o radu srpske vlade, Jugoslavenskog odbora i samog Jugoslavenskog narodnog vijeća. Proglaš je bilo potrebno uputiti iseljeničkoj javnosti i istinito joj prikazati razvoj događaja i političku situaciju, napose držanje srpske vlade prema pitanju oslobođenja i ujedinjenja Jugoslavena.

Iako je već dotada iseljeničkoj javnosti bilo poznato da ima problema oko jugoslavenskog ujedinjenja, Vijeće se odlučilo da ih javno iznese, pa da u vrijeme kad su poteškoće oko jugoslavenskog ujedinjenja bile najveće i najaktualnije, zadobije potporu širokih iseljeničkih masa u Americi. U Vijeću je vladalo uvjerenje da će na taj način pomoći demokratskim snagama u domovini da stvore novu državu prema svom programu i na taj način osujete akcije koje je vodila srpska vlada Nikole Pašića. Zato se u proglašu podsjetilo iseljenike na najvažnije probleme što su se pojavljivali u okviru jugoslavenskog pitanja.

Za Krfsku deklaraciju kaže se da su je iseljenici smatrali narodnom tekvom i držali da će ona pružiti mogućnost da se načelo slobodnog samoodređenja naroda provede tako, da budu potpuno oslobođeni od svakog tuđinskog ugnjetavanja i ujedinjeni u jednoj nezavisnoj državi, zasnovanoj na najširoj demokratskoj osnovi uz potpunu ravnopravnost svih koji će u njoj živjeti. Oslobođenje našeg naroda od Austro-Ugarske i njegovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u Deklaraciji je postavljeno kao nešto što se ne može odvojiti. Konačno je u proglašu Vijeće priznalo ono što su mnogi iseljenici Deklaraciji toliko prigovarali, a to je da se ipak prejudiciralo odluci ustavotvorne skupštine odredbom da će buduća država biti kraljevina s dinastijom Karadordjevića. Vijeće je tako postupilo jer je u Americi vodilo najlokalnije i u najboljoj vjeri propagandu za ideje Krfske deklaracije, prikazujući kralja Petra kao demokratskog vladara, a njegova sina Aleksandra kao čovjeka koji će biti dorastao velikom zadatku koji mu je namijenjen u ujedinjenju Jugoslavena. Od srpske vlade se očekivalo da će jugoslavenski problem u cjelini zastupati pred saveznicima i odlučno zahtijevati zaštitu svih naših teritorija. Međutim, ta se očekivanja nisu ispunila. Kralj Petar, koji je toliko isticao kako je kralj po volji naroda, trebao je nakon Krfske deklaracije staviti »svoju krunu na raspolaganje narodu koji ga je njome ovjenčao, time, da će primiti novu krunu od sveukupnog naroda jugoslavenskog, ako ga odlikuje svojim povjerenjem, bilo bi time vjerojatno osigurao monarhiju i dinastiju.« S druge strane

⁹ Na i. mj., sv. II, 382.

¹⁰ Tekst proglaša objavili su Janković-Krizman, n. dj., sv. II, 444.

srpska vlada umjesto da je iznijela i zastupala pred saveznicima jugoslavenski program onako kako je shvaćen u Deklaraciji, počela je raditi za Veliku Srbiju.

Dolazak i rad srpske misije u SAD potkraj 1917. je također, ističe se u proglašu, odstupanje od jugoslavenskog programa. Njenom šefu M. Vesniću pružila se jedinstvena prilika da pred američkim Kongresom iznese kako je srpska vlada spremna do kraja braniti jugoslavensko pitanje. Unatoč odlučnom zahtjevu Vijeća on to nije učinio, očito slijedeći upute svoje vlade. Još i više, Misija je redovito istupala kao srpska, tražeći američku pomoć za obnovu Srbije, a ispuštajući iz vida da je takva pomoć potrebna ratom postradalim predjelima Bosne i Hercegovine, Srijema i drugih naših krajeva.

Proglas spominje i M. Pupina navodeći kako je srpska vlada za svog počasnog konzula u New Yorku držala čovjeka, koji je uporno radio protiv jugoslavenske ideje. Pri tome se nije osvrtala na proteste velike većine iseljениka, nego je Pupina još i odlikovala. S druge strane nije podržala rad M. Pričićevića, koji je konačno morao napustiti rad na dobrovoljačkoj akciji. Kad se povratio na Krf »spočitavali su mu da je opasan Jugoslaven, i nada sve sukob sa rečenim konzulom uz kojega su bili svi zvanični srpski krugovi.«

U slučaju poslanika Mihailovića vlada opće uvjerenje da je bio opozvan zato što je radio za jugoslavensku ideju. »On je brutalno kažnjen«, stoji u proglašu, »jer je radio za Jugoslaviju.«

Dok je srpska vlada suprotno odredbama Krfske deklaracije radila za Srbiju, proširenu ili Veliku, prisvajala je sebi isključivo pravo da austro-ugarske Jugoslavene predstavlja ona sama bez Jugoslavenskog odbora »i dakako 'predstavlja' u smislu srpskom ili velikosrpskom.«

Naprijed spomenute činjenice pokazuju da je srpska vlada radila protiv odredaba Krfske deklaracije, pa zbog toga Deklaracija ne obavezuje više nikoga, a pogotovo u onom dijelu koji se može tumačiti protivnim potpuno samoodređenju naroda. »No mi ne kidamo samo s Krfskom deklaracijom«, stoji u proglašu, »već i sa sadašnjom Srbijanskom Vladom. Vlada koja je sa Jugoslavenskim Odborom stvorila Krfsku deklaraciju, nosila je na sebi biljeg koalicioni, te se je s toga mogla da smatra izrazom narodne skupštine, dakle naroda, koji, radi tuđinske okupacije, nije mogao da u izborima očituje svoje mišljenje. Međutim je koaliciona vlada zamijenjena vladom samo jedne stranke, koja jedva da ima većinu u skupštini; pa kako je ovoj već pred više od četiri godine — uoči svjetskog rata — istekao mandat, teško da i sama odražuje pravi smisao naroda Kraljevine Srbije.«

Termin »egida Srbije«, što ga je Pašić u to vrijeme često upotrebljavao, znači prema proglašu, da se srpskom narodu priznala prevlast nad ostalim Jugoslavenima, kojima bi se a priori nametnuo monarhijski ustav i srpska dinastija. To oni neće prihvati, pogotovo u času kad je najutjecajnija osoba među saveznicima, predsjednik Wilson, priznao »u potpunoj mjeri pravednost narodnih težnja Jugoslavena za slobodom«. Ta izjava naišla je na sveopće odobravanje u domovini, gdje je Hrvatski sabor proglašio nezavisnost kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i otcjepljenje od Ugarske. Narodno vijeće Slovaca, Hrvata i Srba, koje je preuzeo političko vodstvo nad Jugoslavenima u Austro-Ugarskoj neće tražiti dodira ni sa kakvom stranačkom vladom u Srbiji, već će naći mogućnost za izravnu suradnju s narodom u Srbiji i Crnoj Gori. »Po našem mišljenju upričit će se plebiscit cjelokupnog našeg naroda bez raz-

like sadanjih državnih granica o temeljnim pitanjima: državnom ujedinjenju svih Hrvata, Srba i Slovenaca, te o republikanskom ili monarhijskom obliku buduće naše države [...] Razumije se da plebiscit mora biti iskren i istinski izražaj narodne volje.«

Proglas od 3. studenog bio je suviše radikalni potez, pa je razumljivo što su njegovi potpisnici odmah uznastojali dobiti širu potporu jugoslavenskih iseljenika. Grana Hrvatskog saveza »Osvetnici« u New Yorku bila je vrlo aktivna s mnogobrojnim članstvom. Na njih se obratio Gršković, u svojstvu predsjednika Saveza, i pozvao ih na izvanrednu skupštinu 7. studenog. Skupštini grane »Osvetnici«, osim članstva, prisustvovali su predstavnici Hrvatskog sokola i mnogih drugih srpskih i slovenskih organizacija u New Yorku, a mnogo je bilo prisutnih i iz drugih američkih gradova.

Hinković je upoznao sudionike s najnovijim političkim razvojem i objasnio im posljednje korake Vijeća. Govoreći o jugoslavenskom pitanju istakao je da su pred njim dvije zapreke: 1. Talijansko-jugoslavenski odnosi i 2. odnosi austro-ugarskih Jugoslavena i srpske vlade — »ne naroda, jer između naroda nema sporova ni razlika«. Hinković je izjavio da se Pašić čitavo vrijeme dok se Vijeće držalo lojalno i provodilo u djelo ciljeve Krfiske deklaracije nije ove pridržavao, nije zastupao osnivanje zajedničke države ravnopravnih naroda, nego je čas govorio o proširenoj Srbiji s Bosnom i Hercegovinom, a čas o Velikoj Srbiji.

Između drugih govornika bilo je zapaženo izlaganje srpskog iseljenika i člana Vijeća Dušana Bogdanovića, koji je između ostalog naglasio »da svi trebamo ići u Jugoslavensku republiku u kojoj jedino [...] možemo uznapredovati.¹¹

Na skupštini grane »Osvetnici« primljena je rezolucija u kojoj je istaknuta Wilsonova izjava od 19. listopada o potpunom pravu Jugoslavena da sami odlučuju o svojoj slobobi, što ne znači samo pravo na samoodređenje nego i na državnu nezavisnost. S druge strane, rezolucija se osvrće na posljednje događaje u domovini, na odluku Hrvatskog sabora o prekidu svih veza s Austro-Ugarskom, na činjenicu da Jugoslavensko narodno vijeće u Zagrebu egzistira kao privremena vlada i da očiti demokratski osjećaji naroda u domovini, koji odgovaraju duhu vremena, zahtijevaju republikanski oblik jugoslavenske države, a da su istog mnijenja i jugoslavenski iseljenici u SAD pa se zato zaključuje da treba odati priznanje američkom narodu, vladu i predsjedniku Wilsonu zbog njihovih simpatija, priznanja i pomoći težnjama Jugoslavena, a također je zaključeno: »Neka se Jugoslavenskom Narodnom Vijeću u Zagrebu kao privremenoj jugoslavenskoj vladi izrazi da dušom i tijelom pristajemo uz nju te obavezujući se na svaku moralnu i materijalnu pomoć, eda se Jugoslaveni iz bivše Austro-Ugarske, te iz Srbije i iz Crne Gore ujedine u jednoj nedjeljivoj demokratskoj republici.«¹² Rezolucija je pozvala sve iseljenike i jugoslavenske organizacije da dadu izjave u istom smislu, da pozovu i ovlaste Jugoslavensko narodno vijeće u Washingtonu da djeluje u smislu zaključaka rezolucije koja je također upućena svim granama Hrvatskog saveza.

Nešto kasnije održana je slična skupština u gradu Hobokenu pa zatim redom u nekoliko američkih gradova, tako da se čitava akcija pretvorila u skupštinski pokret za jugoslavensku republiku.

¹¹ Jugoslavenski svijet, 30. X 1918., br. 2789.

¹² Na i. mj.

Iako su na sjednici Jugoslavenskog narodnog vijeća od 8. listopada svi osim Miloša Trivunca bili jedinstveni da Jugoslavenski odbor treba prihvati načelo samoodređenja naroda u njegovu punom značenju, ipak je proglaš od 3. studenog izazvao rascjep u Vijeću, jer je on značio korak dalje tj. definitivno prihvaćanje republikanskog oblika vladavine za jugoslavensku državu.

Izvršni odbor Vijeća sastao se 18. studenog i raspravljao o novonastaloj situaciji poslije proglaša od 3. studenog, koji su na osnovi ovlaštenja ostalih članova Vijeća, ali bez njihova sudjelovanja, napisali i objavili Hinković i Gršković.

Prvi se na proglaš oborio predsjednik Vijeća Bijankini tvrdeći kako je proglašenje republike najveća netaktičnost i stvarna povreda zbora održana u Pittsburghu 1916. koji se bio opredijelio za monarhiju i dinastiju Karađorđevića. Zbog toga, po mišljenju Bijankinija, potrebno je raspustiti Jugoslavensko narodno vijeće i sazvati novi zbor.

Ljubo Leontić, koji zbog izbivanja iz Washingtona, nije sudjelovao na posljednjim sjednicama Vijeća, zamjerio je što ga se nije dovoljno informiralo o poduzetim koracicima. On se oštro oborio na proglaš tvrdeći kako se u njemu na mnogim mjestima izravno napada kralja, da u njemu ima separatizma, a povjerenje iskazano Jugoslavenskom narodnom vijeću u Zagrebu da u stvari znači oduzimanje povjerenja srpskoj vladi. On se priključio prijedlogu Bijankinija da se sazove novi opći zbor jugoslavenskih iseljenika. I Vošnjak je napao proglaš ističući da se proglašenje republike nije smjelo učiniti bez suglasnosti i koordinacije s Jugoslavenskim odborom u Londonu, i to u času kad su Talijani prodri na naše zemljište i kad nam je jedinstvo najpotrebnije.¹³

Gršković je branio svoj i Hinkovićev istup navodeći da je posljednji Wilsonov odgovor na mirovnu ponudu austrijske vlade, Trumbićev telegram od 14. listopada i Pašićev intervju u engleskoj štampi, u kojem je tražio da se Srbiji dade pravo da oslobodi i ujedini Jugoslavene pod egidom Srbije, stvorili bazu za takav proglaš Vijeća. Grškovića je podupro Drago Marušić ističući kako je raskidom sa srpskom vladom Vijeće dalo jaki argument Jugoslavenskom odboru u Londonu u borbi za ostvarenje njegovih načela. Po mišljenju Krajnovića proglaš je postao stožer rada Jugoslavenskog narodnog vijeća, a u njemu treba vidjeti i osudu Jugoslavenskog odbora ukoliko je zastupao interes srpske vlade. Najjaču potporu proglašu dao je Dušan Bogdanović koji je ustvrdio da je Krfska deklaracija bila atentat na slobodu Jugoslavena i da je Jugoslavenski odbor u Londonu stavila u službu srpske vlade. Bogdanović je istakao da treba suzbiti srpski separatistički duh i osuditi vladu koja u Americi podržava Pupina. Po njegovu mišljenju republikanski oblik vladavine je najidealniji način jugoslavenskog ujedinjenja. Zato treba utjecati na dinastiju Karađorđevića, koja je instrument Pašićeva političkog sistema, da se odrekne prijestolja.

Pošto su ostali usamljeni u svojim zahtjevima, Bijankini i Leontić predali su ostavke na članstvu u Vijeću i demonstrativno napustili sjednicu. Budući da je Bijankini bio predsjednik Vijeća, na njegovo mjesto je na istoj sjednici izabran Gršković. Na toj sjednici članovi Vijeća upoznali su se s telegramom Trumbića i Korošca koji su Vijeće obavijestili o Ženevskom sporazumu. Vijeće

¹³ Gršković je kasnije tvrdio kako je i Vošnjak »bio u načelu« za to da se izda proglaš u ime Vijeća, ali da svoj potpis na nj nije htio staviti jer je prije dolaska u SAD »dao poštenu riječ« Jugoslavenskom odboru u Londonu da će braniti Krfsku deklaraciju. (*Jugoslavenski svijet*, 23. III 1919, br. 2903.)

je u cjelini prihvatiло sporazum i donijelo odluku da se Narodno vijeće u Zagrebu upozna s politikom Vijeća u Americi, a izrazilo se i spremnim da se stavi na raspolaganje Vijeću u Zagrebu dok ovo ne pošalje svog predstavnika u Ameriku. Također je odlučeno da se Vijeće u Zagrebu obavijesti zbog čega je Vijeće u Washingtonu odbacilo Krfsku deklaraciju i prihvatiло apsolutno načelo samoodređenja, te da se Vijeće u Zagrebu potakne da se dogovori sa stvarnim predstavnicima naroda u Srbiji i Crnoj Gori o izboru Konstituante koja će moći suvereno odlučiti o formi vladavine i ostalim ustavnim i drugim zakonima države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Gršković je još u telegramu od 5. studenog izvjestio Trumbića o oduševljenju što ga je među jugoslavenskim iseljenicima izazvala vijest o osnivanju Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i aklamacijama za republiku u Zagrebu. Također ga je izvjestio o proglašu Vijeća od 3. studenog.¹⁴ Međutim, tek nakon odluke Vijeća od 13. studenog upućen je novi telegram Vijeću u Zagrebu u kojem se u ime Vijeća u Washingtonu pozdravlja Vijeće u Zagrebu kao privremena vlada Jugoslavena iz Austro-Ugarske, koja će u sporazumu s narodom u Srbiji stvoriti novu privremenu vladu za cijeli jugoslavenski teritorij bez obzira na dosadašnje granice i koja će upravljati zemljom sve dok Ustavotvorna skupština ne doneše Ustav nove države u kojem će se odlučiti o republikanskom ili monarhijskom obliku vladavine. U telegramu se ističe posebno zadovoljstvo što je Vijeće u Zagrebu preuzeo zapovjedništvo nad vojskom i flotom i što je imenovalo Trumbića službenim predstavnikom kod savezničkih vlasti. Vijeće se u Washingtonu stavilo potpuno na raspolaganje Vijeću u Zagrebu i preporučilo da ono što prije imenuje svog predstavnika kod američke vlade s obzirom na veliku važnost što je Amerika ima u odlučivanju o sudbini novooslobodenih naroda.

Jugoslavensko narodno vijeće nije bilo upoznato sa prilikama u našim krajevima nakon raspada Austro-Ugarske. Nije znalo ni za razlike koje su u Narodnom vijeću postojale prema ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca. Da su za to u Americi znali sigurno bi Jugoslavensko narodno vijeće zauzelo kritički stav prema radu Narodnog vijeća u Zagrebu i ne bi odobrilo način na koji je ujedinjenje izvršeno. Da je to tako potvrđuje, kako smo naprijed istakli, nezadovoljstvo iseljenika s novostvorenom državom Srba, Hrvata i Slovenaca.

Sukob u Jugoslavenskom narodnom vijeću i ostavke Bijankinija i Leontića, a još prije i Trivunca, svakako su zdrmale autoritet Vijeća i izazvale u iseljeničkoj javnosti žestoke polemike.

Leontić je neposredno po naruštanju Vijeća napisao brošuru »Zašto sam tražio da se raspusti Jugoslavensko Narodno Vijeće?« On se složio s kritikom Pašićeve politike koja je bila »proti duhu i slovu Krfske deklaracije«. Pašić je grijesio prema Jugoslavenima iz Austro-Ugarske, jer je kao predstavnik stare diplomatske škole mislio da je okupacija jedini način za stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca, a nije razumio »psihološku nuždu« našeg naroda da bude oslobođen a ne »okupiran«. Ali to nije bio razlog da Hinković i Gršković, ohrabreni stvaranjem Narodnog vijeća u Zagrebu kao novog političkog čimbenika, zaborave »na bezprimjerna stradanja našeg naroda u Srbiji i u Crnoj Gori« i da dirnu u temelje narodnog jedinstva. Po mišljenju Leontića, Vijeće se ogriješilo o disciplinu u radu jer je prije otvorenog opredjeljenja za republiku trebalo dobiti suglasnost svih svojih članova, Jugoslavenske narodne ob-

¹⁴ Janković - Krizman, n. dj., sv. II, 488.

rane u Južnoj Americi i Jugoslavenskog odbora u Londonu, a ne samovoljno promijeniti kurs političkog djelovanja i objaviti proglaš separatističkog karaktera. »I srpski i hrvatski narod u svojoj historiji patnja i borbe znao je da podiže na prijestolje i skida kraljeve. Ovakvom se gestom ne skida kruna s ponosnog čela Karađorđa.« Za Jugoslavene je mnogo važnije braniti ugrožene granice zajedničke domovine pa da zatim sav oslobođeni narod odluči o svojoj sudbini i organizira državu po svojoj volji bez ičije ingerencije i kontrole. »A nemojte bacati parolu 'republika' da od sitnih pitanja stvarate 'načelna'. A kad se oslobođenje svih naših krajeva provede i kad ujedinjenje završi Veliko Djelo, onda će doći doba postavljanju i skidanju kruna. I ja ću onda, kao sin svoga vremena, govoriti i raditi za republiku. Ali, ni onda, neću zaboraviti na to da se je jugoslavenska sloboda rodila u gnijezdu Crnoga Đorda i da je prvi istinski naš revolucionar bio Karađorđe.«¹⁵

Na povratku iz Južne Amerike za domovinu Milan Marjanović se zaustavio na početku 1919. u New Yorku i tom prilikom objavio letak »Na čemu smo? Braći Jugoslavenima u Sjevernoj Americi«. U njemu je osudio proglaš od 3. studenog i politiku Vijeća. Najviše se okomio na Grškovića koga je optužio zbog liderstva, samovolje i predbaciju mu neuredno upravljanje financijama. Marjanović, kao i Leontić, smatrao je da Vijeće više ne predstavlja volju iseljenika i tražio je izlaz u sazivanju novog zbora.¹⁶

Miloš Trivunac objavio je u listu »Srbobran« članak pod naslovom »Napad na narodno jedinstvo«. Trivunac prigovara Vijeću da je neiskreno prihvatio Krfsku deklaraciju kao privremen sporazum sa srpskom vladom i Srbijom. Nakon Wilsonovih izjava o samoodređenju Vijeće se odreklo Krfskoj deklaraciji, iako se ona temeljila na narodnom jedinstvu. Trivunac tvrdi da proglaš Vijeće izražava težnju za zasebnom državom, u stvari za Velikom Hrvatskom. Sugestije da se ujedinjenje izvrši na temelju sporazuma između Jugoslavene iz Austro-Ugarske i onih iz Srbije i Crne Gore samo je prah u oči stvarnom narodnom jedinstvu. Izbjegavanje da se spomene uloga srpske vojske i napadi na službenu Srbiju treba da posluže kao izgovor za raskid sa srpskom vladom i Krfskom deklaracijom. I riječ »egida« krivo je interpretirana, jer ona stvarno znači »ujedinjenje pod zaštitom«. Trivunac kaže: »Da je Srbija išla za tim da osvaja, ona nikad ne bi dragovoljno i pod potpisom predsjednika svoje vlade, pristala na to, da je nakon tolikih njezinih žrtava nestane, da se prosti utopi u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.«¹⁷

Mihajlo Pupin sazvao je 2. prosinca svoje pristalice na »Svesrpski zbor«. Na zboru je donesena rezolucija u kojoj se u ime svega iseljenog srpstva zahva-

¹⁵ Na tu Leontićevu izjavu Gršković je primijetio: »[...] po riječima vašega druga, g. Leontića, danas republikanstvo znači izdajstvo [...] Kako je i kako će biti u Domovini kad narod bude mogao da slobodno progovori, što danas ne može, to ćete čuti, a evo moje izjave, ako nećete onda i Vi reći, da ste i Vi bio republikanac, imat ćete u ovom i drugova, a to će biti svi oni, koji čekaju, da narod odluči, prem će pokušati i svim sredstvima raditi, kako danas pokušavaju i rade, da ta odluka bude onakova, kakvu žele oni, koji su danas na vlasti.« (*Jugoslavenski svijet*, 20. III 1919, br. 2903).

¹⁶ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv JNO, br. 1510. Gršković je oštro odgovorio Marjanoviću podsjećajući ga da je došao u SAD s 15 tisuća dinara što mu ih je dala srpska vlast, a pored toga mu je kroz čitavo vrijeme tekla plaća kod »srpskog press-biroa«. Gršković tvrdi da je Marjanović bio zbog toga obavezan prema srpskoj vlasti i kaže: »U Izvršnom odboru Jugoslavenskog Narodnog Vijeća bilo je pristalica i zagovornika najskrajnjeg oportunitizma, koji su na svakome koraku pazili, da se ne zamjere 'onima gore'; ove je predstavljao g. Marjanović.« (*Jugoslavenski svijet*, 5. II 1919, br. 2867).

¹⁷ *Srbobran*, 8. XI 1918, br. 1085.

ljivalo »besmrtnoj Srbiji što je svojom herojskom borborom, nepokolebljivom vjernošću i sjajnom državničkom mudrošću oslobođila sve Srbe i Jugoslove«. U rezoluciji je istaknuto da Srbi u Americi ostaju vjerni načelima Krfiske deklaracije i da ne priznaju politiku Jugoslavenskog narodnog vijeća u Washingtonu.

Da bi spriječio utjecaj Pupinove grupe na srpske iseljenike, Miloš Trivanac je sazvao Svesrpski kongres u Chicagu. Na njemu je donesena rezolucija u kojoj se zahvaljuje Americi za njenu pomoć u oslobođenju Jugoslavena. U rezoluciji se ističe kako ogromna materijalna pomoć i tisuće dobrovoljaca što su iz Amerike otišli na solunski front daju pravo srpskim iseljenicima da zahtijevaju stvaranje demokratske države Srba, Hrvata i Slovenaca na čelu s dinastijom Karađorđevića.

Prema pisanju iseljeničkog tiska, a napose »Jugoslavenskog svijeta«, srpski kongresi su u tom času značili demonstraciju srpstva i bili su financirani od srpske vlade, koja je na taj način htjela pokazati kako srpski iseljenici ne podržavaju akciju Jugoslavenskog narodnog vijeća za republiku.

Srpska je vlada bila nezadovoljna s razvojem prilika među iseljenicima u SAD i zatražila je od svog poslanika Simića da osobno intervenira kod Hinkovića zbog proglaša Vijeća od 3. studenog. Hinković, koji je u to vrijeme prekinuo sve veze sa srpskim poslanstvom, odgovorio je Simiću da ne želi više bilo kakve suradnje sa srpskom vladom koja je iznevjerila narodno ujedinjenje, te neustavno vlada i ne predstavlja Srbiju. Također je izjavio Simiću da ne želi više primati dnevnice od srpske vlade i da će sva dugovanja podmiriti. Na takvo Hinkovićovo držanje odgovorio je Protić preko srpskog poslanstva: »Ova ista današnja vlada je gradila s g. Hinkovićem Krfsku deklaraciju, i u Nišu je istakla visoko zastavu narodnog oslobođenja svega našeg naroda. Ona i danas drži visoko tu zastavu i radi svim silama za narodno oslobođenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca«. Protić napominje da nije nimalo drugarsi ono što je Hinković učinio i da će se sigurno jednog dana znati za razloge koji su ga na to naveli. Pomoć koju je Hinković dobivao nije bila nikakav zajam, pa je ne treba ni vraćati. Srpska je vlada svim narodnim radnicima davala pomoć po svom razumijevanju i po svojoj dužnosti, kako bi mogli raditi za narodnu stvar. Protić završava da će srpska vlada i dalje nastaviti s radom dok se sva zemlja ne oslobodi.¹⁸

Trumbić se u svojoj poruci Vijeću 19. studenog također osvrnuo na proglašenje od 3. studenog. On je istakao da je proglašenje republike od strane Vijeća sigurno posljedica američkih prilika u kojima ono djeluje. Ali, prema Trumbićevom mišljenju, to pitanje nije trebalo forsirati, jer se na taj način rješenje jugoslavenskog pitanja može još više komplikirati i kod kuće i u inozemstvu. Vijeće se trebalo držati načela narodnog samoodređenja, što je dovoljno da se narodu osigura da u narodnoj skupštini, kad bude za to vrijeme, definitivno rješi sva pitanja što se odnose na unutrašnje uređenje buduće države. U tom času prvo pitanje je kako spasiti narodni teritorij od tudišnih aspiracija. Na kraju Trumbić upoznaje Vijeće s poteškoćama u kojima se on našao neposredno pred početak mirovne konferencije, jer ga srpska vlada nije izvještavala ni o čemu. »Sve je kod nas tajanstveno i skrovito. Stoga moramo da radimo, da nas kongres ne zateče u posljednji čas bez konkretna programa.«¹⁹

¹⁸ Janković - Krizman, n. dj., sv. II, 448.

¹⁹ Na. i. mj., sv. II, 614.

A. Korošec, A. Trumbić i Lj. Mihailović uputili su sredinom studenog iz Pariza poruku Vijeću i naglasili da je u interesu jugoslavenske stvari dogovor za svaku akciju od strane svih jugoslavenskih organizacija i da je u tom času Narodno vijeće u Zagrebu jedino pozvano da odgovorno donosi odluke. Zbog toga se Vijeće u Washingtonu upozorava da ne poduzima nikakvu akciju i ne daje izjave koje bi mogle omesti pravilno rješenje našeg pitanja. Oni dalje ističu kako je jedini cilj doći do ujedinjenja, a da sva druga pitanja treba ostaviti za kasnije, te da Narodno vijeće i Jugoslavenski odbor rade isključivo u tom smjeru.²⁰

»Narodni list«, koji je čitavo vrijeme rata napadao jugoslavenski pokret, također se osvrnuo na rascijep u Jugoslavenskom narodnom vijeću odobravajući istup Grškovića i Hinkovića riječima: »Mi smo već od iskona stajali u svakom pokretu na stanovištu 'narod ima riječ' – tako smo i kod te deklaracije kada je stvorena, upozorili da se mora i hrvatski narod pitati o njoj«.²¹

Izjavaši su pokazali iznimnu aktivnost potkraj 1918. Na ruku im je, dakako, išla i opća kriza jugoslavenskog iseljeničkog pokreta u SAD i vijesti iz domovine. 19. studenog sastala se jedna grupa svećenika-izjavaša i dala izjavu: »Prisiljeni kojekakovim izjavama i protuizjavama onih, koji se postavise, da vode hrvatski narod u Americi i prisiljeni njihovim hotimičnim iskrivljavanjem vijesti, koje stižu iz naše stare domovine, napose proračunanim ispuštanjem slavnog nam imena hrvatskog; prisiljeni manevriranjem i spekulacijama službene Srbije, da se na račun jugoslavenstva i bratstva Hrvata i Srba dočepa naše mile, izmučene i sirote Hrvatske, da od nje otkine veći dio ili da ju cijelu ugrabi; prisiljeni nasilnim i nepravednim izjavama i težnjama talijanske vlade koja gramzi za Dalmacijom, Istrom, Goricom i Gradiškom onakym pravom, kakvim i Srbija za Bosnom i Hercegovinom i prisiljeni glasom savjeti svoje kao sinci domovine Hrvatske, sastali se hrvatski svećenici sa svih strana Amerike u gradu Pittsburghu [...] da se u ovim velikim danima porazgovore i izidu pred hrvatski narod s onim što im je na pameti i u srcu«.²²

Izjavaši su na tom sastanku sastavili spomenicu za predsjednika Wilsona, u kojoj su se zahvalili za njegovo dosljedno zastupanje malih naroda a tim i hrvatskog naroda. Izabrali su tri svećenika koji su tu spomenicu predali State Departmentu. Donijeli su i novu rezoluciju, opet pod nazivom »Naša izjava«, koju su tiskali u 10 tisuća primjeraka i poslali svim hrvatskim svećenicima po Americi da je podijele iseljenicima. Izjavu su objavili i u iseljeničkim novinama, a engleski prijevod tiskan je u 500 primjeraka i poslan tisku na engleskom jeziku, svim odborima američkog kongresa i svim važnijim službenicima američke vlade.

Jedan od najdelikatnijih zadataka izjavaša bio je ograditi se od »Naše izjave« iz 1916. i to u onom dijelu u kojem su tražili rješenje hrvatskog pitanja u okviru Austro-Ugarske. Zato se odmah na početku »Naše izjave« iz 1918. kaže: »Onda još nismo mogli ni u snu sanjati da će providnost pravednog

²⁰ Na i. mj., sv. II, 589.

²¹ *Narodni list*, 7. XI 1918, br. 311. Tokom 1917. i 1918. »Narodni list«, kao i mnogi drugi emigrantski listovi, bio je podvrgnut cenzuri američkog ministarstva pošta, pa je zbog toga počeo sve više zagovarati politiku američke vlade. List je također bilježio sve aktivnosti izjavaša i upoznavao iseljeničku javnost s njihovim radom. List je počeo pisati otvoreno protiv Austro-Ugarske nakon Lansingove izjave od 29. V 1918.

²² *Narodni list*, 6. XII 1918, br. 340.

Boga dati hrvatskom narodu priliku da prekine vezu s dosadašnjim političkim stanjem. Mi smo tada naglasili vjernost pravima koja nam predstavlja kruna, jer smo mislili, da su ona sredstvo, koje će nam sačuvati domovinu [...] Onda nije nitko mogao predviđati da će nam Bog poslati u pomoć Ameriku i njenog uzvišenog predsjednika koji je proglašio ono božansko načelo samoodluke svih naroda, da naime svaki narod, bio on veliki ili malen, imade odlučiti o svojoj sudbini«.²³ Dalje se u izjavi ističe kako je jedino valjano političko rješenje za sve slavenske narode na Balkanu pravedna federacija svih slavenskih balkanskih država poput federacije SAD. Jedino takva federacija može s vremenom utažiti težnju za supremacijom jednog naroda nad drugim i premostiti jaz što su ga vjekovi iskopali između balkanskih Slavena. Prema mišljenju izjavaša, svaki drugi državni oblik ne bi zadovoljio pojedine narode. »Ni jedna od ovih nacija neće nikad pristati na gubitak svoje sopstvene političke egzistencije, koja im nikad nije bila zajednička [...] Na osnovu svega ovoga osuđivali smo izjave Jugoslavenskog Odbora i Krfsku deklaraciju [...] a osuđivali smo zato, što ovakvoj državi stoje na putu nepremostive zapreke, te bi njezino nasilno ostvarenje bilo u dijametalnoj opreci s demokratskim duhom i s pravom samoopredjeljenja naroda [...] Pozdravljamo s oduševljenjem pobjedu Srba u Srbiji [...] i očekujemo radosno i brzo ostvarenje onog, što predsjednik Wilson traži [...] isto tako želimo vidjeti Srbiju kao kariku u savezu balkanskih država. Ali svečano i oštro osuđujemo srpske imperialiste, njihove težnje i agente, koji od svršetka balkanskih ratova rade za Veliku Srbiju«.²⁴

Izjavaši su preko senatora Pomerene iz države Ohio uputili protest predsjedniku Wilsonu u kojem zahtijevaju da ne prizna kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca sve dok se hrvatski narod slobodnim glasanjem ne izjasni o toj državi i zatražili da slobodu glasanja garantira posebna američka komisija. U protestu navode da nova država može biti sve drugo samo ne sloboden izražaj Hrvata iz bivše Austro-Ugarske.

Senator Pomerene predveo je 3. ožujka 1919. jednu delegaciju izjavaša u Odbor za vanjske poslove senatoru Gilbertu Hitschcocku, koji je delegaciju uvjeravao da Wilson ima posebne odbore koji ga izvještavaju o stanju u pojedinim krajevima svijeta i da će SAD uložiti sve sile da pojedini narodi budu zadovoljni. Delegacija je izvjestila Hitschcocka da se u Hrvatskoj u referendumu od 3. veljače 500.000 ljudi izjasnilo za demokratsku federalivnu republiku.²⁵ Senator im je odgovorio da mu je to poznato i da će po njegovu mišljenju federalativna republika između Srba, Hrvata i Slovenaca biti najpogodnija. Delegaciju je također primio i Joseph Tumulty kome je bila uručena rezolucija potpisana od 25 hrvatskih iseljeničkih kolonija. Tumulty je obećao da će o njihovu posjetu obavijestiti predsjednika Wilsona.

Izjavaši su 1. travnja 1919. održali veliki iseljenički zbor na kojem su prihvatali rezoluciju o osudi talijanskih pretenzija na Jadranu i postupaka srpske vlade u Hrvatskoj, do kojih je došlo zbog pogrešnih koncepcija jugoslavenske države što ih je zastupao Jugoslavenski odbor. I u toj rezoluciji inzistira se na stvaranju federalivne države. Veliku Britaniju i Francusku se upozorava,

²³ *Jugoslavenski svijet*, 10. XII 1918, br. 2820.

²⁴ Na i. mj.

²⁵ Na jednom narodnom skupu u Zagrebu 3. veljače 1919. zahtijevala se uspostava neutralne hrvatske seljačke republike. Kasnije je taj zahtjev u obliku memoranduma, što su ga potpisali 150.000 ljudi na čelu sa S. Radićem, upućen Mirovnoj konferenciji u Versailles.

ako hoće da suzbiju navale Nijemaca i Mađara prema istoku, neka najprije umire i zadovolje narode Balkana. Rezolucija završava riječima: »Pouzdano očekujemo, da će zastupnici demokracije na kongresu mira raditi, da podignu i učvrste demokraciju Evrope, što će pokazati najbolje time, da se malenim narodima dade sloboda i samostalnost, potpuna suverenost kao što vođe velikih zapadnih naroda svečano oglasiše narodima«.²⁶

Slovensko republikansko udruženje pozdravilo je promjenu političkog smjera Jugoslavenskog narodnog vijeća i njegovo opredjeljenje za jugoslavensku republiku. Između Vijeća i Udruženja došlo je 6. studenog do sporazuma o zajedničkom radu. Potreba sporazuma obrazložena je ozbiljnim pitanjima koja su se u tom času postavila pred Jugoslavene kao i korist od zajedničkog istupanja u narodnim pitanjima. Obje organizacije priznale su potrebu narodnog jedinstva, zajednički interes svih Jugoslavena u obrani teritorijalnog integriteta i činjenicu da je pravo samoodređenja naroda nepovredivo.

Vijeće i Udruženje i dalje su ostali, prema sporazumu, dvije zasebne samostalne organizacije koje će solidarno raditi u svim pitanjima općenarodnog značenja, a napose tada kad bi nesložan rad mogao nanijeti štetu zajedničkoj stvari. Dvije organizacije sporazumjele su se da će jedna drugu obavještavati o svom radu na općenarodnim poslovima.

Dogovor između Vijeća i Udruženja bio je javnosti objavljen u Jugoslavenskom svijetu tek 5. veljače 1919. U stvari, on nije nikad ni bio realiziran, pa ostaje samo svjedočanstvo o dvjema političkim organizacijama koje su se tokom rata divergentno politički angažirale, da bi se tako na kraju rata našle na istom stajalištu borbe za jugoslavensku republiku.

Jugoslavensko narodno vijeće prenijelo je u ožujku 1919. svoje sjedište u New York, uz obrazloženje da su Wilson i Lansing otišli na mirovnu konferenciju a da je New York postao središte za gospodarsku pomoć starom kraju, što će ubuduće biti glavni zadatak Vijeća. Međutim, ta odluka bila je samo formalna, jer je Vijeće uskoro nakon toga prestalo djelovati.

Jugoslavensko narodno vijeće našlo se u procijepu. S jedne strane stajale su široke iseljeničke mase sa zahtjevom da buduća država bude zajednica ravнопravnih naroda, dakle da bude utemeljena na federalivnom temelju. Zahtjevi za republikanskim državnim uređenjem nisu imali samo formalno političko-pravno značenje, nego se iza tih zahtjeva, nakon odjeka ruskih događaja, krio program demokratske socijalističke republike u kojoj će narod imati glavnu riječ. S druge strane, Vijeće je bilo vezano za politički rad Jugoslavenskog odbora u Londonu, a i srpske vlade. Oni su u tom času predstavljali težnje buržoazija jugoslavenskih naroda. Dinastija Karađorđevića pretendirala je da bude prvi zastupnik budućeg buržoaskog uređenja nove države. Takva politička situacija bila je za Vijeće Scila i Haribda kroz koje ono nije znalo proći.

Slovensko republikansko udruženje promijenilo je 1. ožujka 1919. ime u Jugoslavensko republikansko udruženje i tako svoj rad i formalno proširilo na ostale jugoslavenske iseljenike, a temeljna načela Čikaške izjave razvilo u temeljiti politički, socijalni, gospodarski i nacionalni program. Cilj Udruženja bilo je okupljanje svih naprednih Jugoslavena u Americi koji teže da uređenje ujedinjene jugoslavenske države bude izvedeno na najdemokratskijem

²⁶ *Narodni list*, 11. IV 1919, br. 101.

temelju u republikanskom obliku. Prema shvaćanjima koja su prevladala na konvenciji Udruženja održanoj od 28. rujna do 2. listopada 1919., Jugoslavija mora ostati demokratska država, federativna republika, jedna i nedjeljiva bez ikakvih autokratskih primjesa, organizirana tako da se isključi svako ograničenje narodnih prava i svaki utjecaj protunarodnih elemenata. Tendencija zakonodavstva mora biti takva da se uspostavi potpuna, ne samo politička nego također gospodarska i socijalna jednakost svih građana. Politička sloboda i nezavisnost jugoslavenske države bit će iluzorna ako se gospodarska pitanja ne riješe tako da prvenstveno imaju služiti cjelini, a ne pojedinim skupinama ili osobno pojedincima. Pod pojmom federativna podrazumijeva se država koja nije nastala kao proširenje jedne pokrajine, kojoj se ostale imaju prilagoditi, niti kao savez ranije postojećih država ili pokrajina, već kao nova tvorevina koja se ima urediti na posve novom temelju poštujući tradicije samo toliko koliko je potrebno da se bez velikih potresa prilagode novom životu.

Država Srba, Hrvata i Slovenaca plod je svjetskog rata i revolucije koji su uništili moć Habsburške autokracije, ona je rezultat volje naroda, koji je za svoje ujedinjenje doprinosio najveće žrtve. Iz toga proizlazi i pravo naroda na državu. Zato je prvi zadatak demokratske jugoslavenske države zaštita i unapređenje narodnih interesa. Da se to postigne, država mora biti tako uređena da narod može odlučivati o svim javnim poslovima.

Iako je jedna i nedjeljiva, jugoslavenska federativna republika sastavljena je od autonomnih dijelova kojih granice treba odrediti ustavotvorna skupština, pri čemu se preporuča da se podjela izvrši na podlozi gospodarskih interesa, a o kulturnim i historijskim momentima treba imati toliko obzira koliko je nužno da se ne naškodi materijalnom razvitku.

Jugoslavensko republikansko udruženje bilo je tijekom 1919. i 1920. glavni nosilac političkog života jugoslavenskih iseljenika u Americi i najjači zaštitnik jugoslavenskih interesa pred vladom SAD. Svoju glavnu djelatnost razvilo je kroz nastojanje da se zaštite naši primorski krajevi.

Poslije krize u studenom 1918. Jugoslavensko narodno vijeće nije više moglo poduzimati neke opsežnije političke akcije. Nakon toga stvarnu akciju na prezentiranju jadranskog pitanja američkoj javnosti i političarima vodilo je Slovensko republikansko udruženje sa svojim predsjednikom Etbinom Kristanom.

»The Slovenian Review«, službeni organ Udruženja, posvetio je čitav broj od 15. prosinca 1918. jadranskom pitanju. Revija je donijela tekst peticije predsjedniku Wilsonu, u kojoj se tražilo da bude dosljedan u primjeni svojih političkih načela na jugoslavensko pitanje. Peticiju je potpisalo 25.000 iseljenika i to uglavnom iz krajeva koje je svojatala Italija. U prvoj polovici siječnja delegacija Slovenskog republikanskog udruženja predala je peticiju State Departmentu.

U spomenutom broju Revije Kristan je u članku »Jugoslaveni i Italijani« opširno obrazložio položaj spornih jadranskih krajeva. I u drugim člancima raspravljaljalo se o našim pravima na Jadraru. Čitav broj Revije bio je tiskan na engleskom jeziku, pa je i zbog toga imao posebno značenje. Broj Revije od 15. svibnja 1919. također je bio tiskan na engleskom jeziku i čitav posvećen mirovnoj konferenciji, napose američkoj mirovnoj delegaciji i Kongresu SAD. Glavni ured Udruženja razaslao je Reviju svim članovima mirovne konferencije u Parizu, američkim senatorima i kongresmenima. Udruženje je zatražilo

od iseljeničkih kolonija da Reviju dijele utjecajnim Amerikancima da bi se na taj način što bolje upoznali s jugoslavensko-talijanskim sporom na Jadrani. Također se iseljenike poticalo da Reviju daju urednicima listova, da ih zamole da prenose članke iz Revije i upoznaju ih sa spremnošću Republikanskog udruženja da im šalje članke i informacije o jadranskom sporu. Jugoslavensko republikansko udruženje upozoravalo je iseljenike da će zaključci mirovne konferencije morati da dobiju potvrdu Kongresa pa je zato potrebno da proteste i mišljenja Jugoslavena čuju svi američki predstavnici.

Po odluci senata SAD da sasluša predstavnike malih naroda, a u vezi s akcijom koju je Jugoslavensko republikansko udruženje poduzelo u obrani naših nacionalnih aspiracija kod članova oba doma u Washingtonu, Udruženje je 25. kolovoza 1919. primilo poziv od senatora Lodgea da 4. rujna pošalje u Washington svoje izaslanike radi informiranja članova Odbora za vanjske poslove. Izvršni odbor Udruženja odredio je delegaciju od 7 članova i stavio joj u zadatku da pred spomenutim senatskim odborom iznese gledište Udruženja o sporu s našim susjedima.

Delegaciju, koju je predvodio Etbin Kristan, Odboru je predstavio Medill Mc Cormick, senator države Illinois. Budući da je sjednica bila javna, prisustvovali su joj, osim članova Odbora, predstavnici tiska i brojna publika.

Kristan je u ime delegacije pročitao memorandum u kojem su bili izloženi zahtjevi Udruženja »koji se osnivaju na onom što mi smatramo pravom svoga naroda«. Memorandum je naglasio neophodnost narodnog jedinstva radi bolje budućnosti Jugoslavena, zadovoljstvo zbog raspada Austro-Ugarske koja je bila glavna prepreka ostvarenju tog jedinstva i potrebu pravičnog rješenja za granice Jugoslavije, kako bi se ona mogla u miru posvetiti velikim zadacima koji je očekuju. U memorandumu se spominju nepravde koje su nam učinjene kod određivanja granica prema Mađarskoj i Austriji, te se iscrpno i dokazima obara na neopravdanost talijanskih imperialističkih zahtjeva na naše krajeve na istočnoj obali Jadrana: »U ovom trenutku postoje mnoga druga neriješena pitanja koja se odnose na jugoslavenski teritorij. Ali vidljivi znaci ukazuju na veliku opasnost za Jugoslavene pored Jadranskog primorja gdje su vitalni interesi nacije na kocki. Italija zasniva svoje zahtjeve na tajnom Londonskom ugovoru, sklopljenom za vrijeme njenog ulaska u rat [...] po kojem zahtjeva velike dijelove teritorija, koji treba po svim pravima pripasti jedino Jugoslaviji. Zbog toga se je porodila između ova dva naroda velika prepirka o kojoj je široka javnost nepotpuno obavještena. Izgleda kao da je cijeli spor usredotočen na Riječko pitanje, dočim u istinu grad Rijeka i njena luka su samo jedna točka u cijelom problemu, koja, iako sama po sebi vrlo važna, ipak nije toliko važna da potamni sve ostale interese Jugoslavena i baci ih u pozadinu. Sve što Italija traži na istočnoj obali Jadrana jest na štetu Jugoslavena, i kada bi se njeni zahtjevi zadovoljili bilo bi oko 600 tisuća Jugoslavena odsjećeno od svojega naroda i potčinjeno tuđoj upravi. Ne poričemo, da ima nešto i Talijana koji žive na istočnom primorju, ali kada bi se i maksimum zahtjeva Jugoslavena zadovoljio, ne bi bilo u njihovim granicama toliko Talijana, koliko Srba, Hrvata i Slovenaca ima samo u jednom mjestu, u Trstu, od Talijana proglašenom kao jedino njihovom.²⁷ U memorandumu se osobito ističe nepravda koja se nanosi najmalobrojnijem narodu među Jugoslavenima, Slovincima, kojima Italija želi preoteti gotovo trećinu njihova narodnog teritorija, a svojim

²⁷ Zavod za migracije i narodnosti, Arhiv JNO, br. 18240.

nasiljima u dosad okupiranim krajevima najbolje pokazuje što Slovence može očekivati u budućnosti. Memorandum apelira na sve prijatelje napretka »da pomognu našoj dugo namučenoj naciji, da obrani svoja prirodna prava i da se spasi jedne nepravde koja može nanijeti zla ne samo našoj naciji, nego vjerojatno osvetiti se cijeloj Evropi, a vrlo lako i cijelom civiliziranom svijetu«.²⁸

Nakon čitanja memoranduma pojedini senatori postavljali su govornicima razna pitanja: »Kojim bi se rješenjem Jugoslaveni u sporu s Italijom zadovoljili?«, »Koji bismo izbor učinili između Rijeke i tajnog Londonskog ugovora?«, i »Kakve su prepreke da se dalmatinska pristaništa ne mogu vezati željeznicama sa pozadinom, i da li su one nesavladive?«. Na ta pitanja odgovoreno je da Jugoslaveni ne mogu birati između dvije nepravde – Rijeke ili Londonskog ugovora, već da bi se zadovoljili prebiscitom pod nepristranom kontrolom; da su prepreke između dalmatinskih pristaništa i zaleđa planine i da one nisu nesavladive, pogotovo ne za američke inženjere i tehniku, ako se kroz njih provedu željeznice, ali da za to treba vremena i sredstava, a Jugoslavija oskudjeva na novcu.

Delegacija Udruženja je znala za raspoloženje članova Odbora u odnosu na američku unutrašnju politiku, pa je u svojim odgovorima nastojala da bude izvan stranačkih suprotnosti pojedinih senatora. Tako je vješto izbjegla odgovor na pitanje o Ligi naroda. Općenito uvezvi, memorandum i izlaganja članova delegacije Jugoslavenskog republikanskog udruženja na tako važnom mjestu značila su velik uspjeh.

Na vijest da se jadransko pitanje privodi svome rješenju, Jugoslavensko republikansko udruženje u ožujku 1920. smatralo je potrebnim da Jugoslaveni u SAD još jednom iznesu pred Administraciju u Washingtonu dokaze za opravdanost svojih zahtjeva na Jadranu i da ukažu na nepravdu koja bi im se nanijela i opasnosti koje bi zbog toga za svjetski mir nastale, ako se od strane Italije izvrši nasilna aneksija jugoslavenskih pokrajina. U toj namjeri Udruženje se obratilo svim iseljeničkim organizacijama da odrede datum i u utvrđeni dan pošalju svoje zastupnike u Washington. Pozivu su se odazvale gotovo sve jugoslavenske iseljeničke organizacije. Delegati su se sastali u Washingtonu 8. ožujka 1920. i sutradan je deputacija posjetila Bijelu kuću, gdje su je primili Tumulty i Polk. Tumultyu je delegacija predala memorandum za predsjednika Wilsona, a Polku za State Department. Oni su uvjерavali delegaciju da može poručiti svojim suplemenicima da će vlada SAD ostati do kraja čvrsta u svom stajalištu prema jugoslavenskom pitanju. Deputacija je o tom uvjерavanju brzojavno izvjestila jugoslavensku delegaciju u Parizu i jugoslavenski tisak u domovini.

U memorandumu što ga je deputacija tom prilikom predala željelo se prije svega najodlučnije naglasiti da stajalište Jugoslavena u pitanju spornih teritorija nije diktirano nikakvim šovinističkim težnjama za ekspanzijom ili uvećavanjem teritorija, nego jedino iskrenom i nepokolebljivom vjerom u pravednost i nepristranost jugoslavenskih zahtjeva. Memorandum završava riječima: »Na svaki način treba biti načisto s tim da jugoslavenski narod neće nikada dobrovoljno priznati sadašnje nepravedne talijanske pretenzije i da, ako njegova vlada bude primorana da ih za neko vrijeme primi ili da postane saučesnik jednog pakta kojim se one priznaju, jugoslavenski narod [...] nikada neće

²⁸ Na i. mj.

smatrati da ga takav jedan pakt moralno veže. Jugoslavenska iredenta će se bez dvojbe poroditi i osjećanja povrijeđenog prava koja bi obuzela jugoslavensku naciju, našla bi pogodno zemljiste za opasne avanture«.²⁹

Jugoslavenski iseljenici i iseljenički tisak kontinuirano su sve do zaključenja ugovora u Rapallu s velikim zanimanjem pratili rješavanje jadranskog pitanja. Oni su prema potrebi i prema svojim mogućnostima, kako iz prethodnog proizlazi, reagirali kod američke vlade i političara, a i na mirovnoj konferenciji u Parizu, u prilog naših težnji na Jadranu. Međutim, tokom 1920. u iseljeničkim redovima sve je više rasla zabrinutost oko konačnog ishoda spora s Talijanima.

Iseljenici su na Rapalski ugovor reagirali emotivno, i nisu uvažavali objektivne poteškoće i prilike u kojima je bio sačinjen. Nije kod njih bilo nikakva razumijevanja za naše delegate u Rapallu, a ogorčenje koje je zahvatilo iseljenički tisak, osobito slovenski, manifestiralo se u jakom antisrpskom raspoloženju.

»Glas naroda«, u članku »Jugoslavenski delegati su podlegli Italijanima«, kaže da Trumbić nije govorio u ime Slovenaca, kojih je sudbina bila na kocki, nego u ime beogradskih »frakarjev«, kojima je do Slovenaca malo stalo. Ali njegova riječ nije posljednja, jer ona pripada slovenskom narodu. List nastavlja: »Što dugujemo mi Slovenci vlasti, koja nas je izručila tuđincima? Zahvalnost? Ne, nego mržnju i neprijateljstvo. Sad poznamo Srbe u pravom svjetlu. Slovence su izabrali za žrtveno janje, kako bi spomoću Italije priključili k sebi makedonske i albanske cigane«.³⁰ List prigovara Trumbiću i vlasti što nisu odbili potpis ugovora i time dali znak narodu da sam preuzeme rješavanje tog pitanja. »Naš jedini zagovornik Wilson je ostao bez riječi. Naši tako zvani prijatelji Srbi su jasno dokazali da se ne brinu za nas.«³¹

List »Prosveta« optužio je Vesnića da je još u Parizu omogućio talijansku okupaciju naših krajeva a da je u Rapallu dao Italiji jadranske luke u želji da od Jugoslavije učini državu orientalnog, zaostalog satrapskog tipa.³² »Američki Slovenec«, u članku »Najveći zločin — očevidno izdajstvo!«, napisao je da je ugovor realizacija tajne pogodbe između beogradske vlade i Talijana kao njezinih saveznika i to iza leđa hrvatskog i slovenskog naroda. »Beogradска i rimska vlada su time izvršile najveći zločin nad slovenskim i hrvatskim narodom«.³³ U istom smislu pisao je »Glas svobode« koji su izdavali slovenski liberali, te »Enakopravnost«, list slovenskih radnika u Americi.

I hrvatski tisak izrazio je veliko ogorčenje radi potpisivanja Rapalskog ugovora. Kako je to ogorčenje bilo veliko, pokazuje članak Grškovića objavljen u »Jugoslavenskom svijetu« pod naslovom »Na grobu Istre — 12. XI 1920.« Članak počinje: »Dan 12. novembra 1920. bit će u povijesti našeg naroda crnim slovima upisan. Na taj dan potpisala su u ime kraljevske vlade u Beogradu dvojica kraljevskih ministara, jedan Srbijanac, M. Vesnić, drugi dalmatinski Hrvat, A. Trumbić [...] sa izaslanicima talijanske vlade pogodbu, s kojom se u ime svojega kralja i njegove vlade odriču hrvatske pokrajine Istre, Rijeke, Zadra i otoka, koji su kao predstraža i ključ naših pomorskih

²⁹ Na i. mj., 18178.

³⁰ *Glas naroda*, 11. XI 1920, br. 266.

³¹ Na i. mj., 12. XI 1920, br. 267.

³² *Prosveta*, 17. XI 1920, br. 270.

³³ *Američki Slovenec*, 16. XII 1920, br. 102.

krajeva. U povijesti našeg naroda neće biti crnijeg lista od ovoga, među istarskim Hrvatima neće biti mržijih imena od Vesnića i Trumbića i njihovih drugova«.³⁴

Srpski tisak je također bio nezadovoljan što je spor s Italijom završio za nas tako nepovoljno, ali je ipak pokušavao naći opravdanje za potpisnike. »Srbobran« je pisao da je odlaskom Wilsona i demokrata nestalo pravih zaštitnika Jugoslavena, pa su Engleska i Francuska pritiskom i grožnjama uvjetovale potpisivanje ugovora. Utješna je pojava, kaže list, da se već sada vidi da je čitav naš narod ogorčen ishodom pregovora. Pitanje Istre, Rijeke, Kvarnera, Zadra i drugih krajeva koje nam je Italija otela, nije pitanje neke političke stranke ili jednog našeg naroda, ono je pitanje Srba koliko i Hrvata i Slovenaca, općenacionalno, jugoslavensko pitanje.³⁵

U saopćenju Jugoslavenskog republikanskog udruženja kaže se da narod u domovini neće podnijeti taj udarac i da se neće zadovoljiti mešetarenjem srpske vlade i da nitko ne može tvrditi da je srpska vlada bila primorana potpisati taj sporazum. Trebalo je, kaže se u saopćenju, čekati na rad Lige naroda, koja ne bi dopustila da Italija s oružjem napadne Srbiju i osvoji krajeve koji su čisto jugoslavenski.

Centralni odbor i Izvršni odbor Udruženja iznijeli su 17. studenog službeni stav prema ugovoru u Rapallu:³⁶

— 11. studenog potpisani je sporazum između Italije i Srbije, a potpisali su ga Vesnić — Srbin i Trumbić — dalmatinski Hrvat;

— S tim je zadan najveći udarac najmanjem dijelu jugoslavenskog naroda — Slovencima — i radi toga Jugoslavensko republikansko udruženje u Americi izjavljuje pred svjetskom javnošću i diplomacijom da slovenski narod ni sada ni nikada neće biti zadovoljan nepravednim rješenjem jadranskog pitanja. To se pitanje moglo pravedno riješiti putem plebiscita, samoodluke naroda koji živi na tom teritoriju a ne putem tajnih pogodbi u kojima slovenski narod nije imao ni riječi niti bilo kakvog zastupstva.

Jugoslavensko republikansko udruženje pozvalo se na rezoluciju svoje treće konvencije i istaklo da neće priznati sporazum u Rapallu, jer on krši sva prirodna i ljudska prava naroda koji u kompaktnim masama prebiva na spornom području i koji se kompaktno drži slovenskog i hrvatskog teritorija i države kojoj bi trebao pripadati. Sporazum se također protivi Wilsonovim mirovnim prijedlozima koje su prihvatali svi austro-ugarski Jugoslaveni kao temelj za ustanak protiv Austro-Ugarske. Sporazum je također u suprotnosti s rimskim ugovorom između talijanske vlade i Jugoslavenskog odbora. Rješenjem jadranskog pitanja, po Rapalskom ugovoru, nije odstranjena imperijalistička politika dviju susjednih sila na Balkanu, koji će i ubuduće biti središte intriga i ratova što će ugrožavati svjetski mir. Imperijalistička Italija neće stati pri tom prvom koraku, nego će nastojati naslijediti politiku Austro-Ugarske. Rapalski ugovor dao je Italiji Jadransko more kao njeno jezero i time ugrozio interes ne samo Jugoslavije nego i drugih susjednih država.

Posljedice Rapalskog ugovora za tako male narode kao što su Slovenci i Hrvati koji su izgubili velik dio svojih sunarodnjaka bit će i u kulturnom i u ekonomskom pogledu nedogledne, pa je to razlog zbog kojeg se ne smijemo

³⁴ *Hrvatska Calumet*, 26. XI 1920, br. 48.

³⁵ *Srbobran*, 30. XI 1920, br. 1673.

³⁶ *Glas naroda*, New York, 26. XI 1920, br. 278.

nikada odreći naših teritorija, nego treba da inzistiramo na poništenju tog ugovora i zahtijevamo pravedne granice između Italije i Jugoslavije.

Jugoslavensko republikansko udruženje ponovo se potkraj studenog 1920. obratilo Wilsonu jednim pismom u kojem je istaklo da je sporazum u Rapallu nepravedan i da na toj konferenciji nije bio predstavljen slovenski narod kojemu je učinjena velika nepravda. U pismu se navodi: »Na žalost moramo reći da niti jadransko niti balkansko pitanje nije riješeno onako kako je trebalo biti riješeno prema Vašim pravednim idejama i da će ono postati novi uzrok koji će stvoriti svađe i neslogu, voditi novom ratu i opasnosti za mir. Amerikanci hrvatskog i slovenskog porijekla, lojalni svojoj novoj domovini, još ljubeći zemlju svog rođenja, žele zahvaliti Vam [...] za Vaše stanovište uzeto u ovom problemu i nadaju se da Amerika neće nikada potvrditi ovaj nepravedni sporazum uperen ka uništenju malog ali kulturnog naroda«.³⁷

Međutim, niti saopćenje niti pismo Wilsonu nisu učinili osobit dojam na američku vladu. Odmah 11. studenog State Department je izjavio da se Sjedinjene Države ubuduće neće miješati u problem Rijeke i u jadransko pitanje, jer treba rješavati druge probleme koji su se našli pred američkom vladom. Tom izjavom završio se i angažman američkih političara u jadranskom sporu.

Jadransko pitanje, kojem su iseljenici poklanjali iznimno veliku važnost gotovo od početka rata, uvijek je bilo kamen kušnje za jugoslavenski pokret. Pristalice jugoslavenskog ujedinjenja vodili su baš oko jadranskog pitanja tešku borbu s opozicionim grupama među iseljenicima. Trebalo ih je uvjeriti da je povezivanje jugoslavenskog ujedinjenja s borbom koju su saveznici vodili najsigurniji put da i naši primorski krajevi budu priključeni budućoj državi.

Jadransko pitanje postalo je zapravo argument kojim su se različite iseljeničke političke grupacije služile u pridobivanju iseljeničkih masa. Kad su u toku rata saveznici, spominjući jadranski spor, radili i davali izjave u prilog Jugoslavena, to je koristilo Jugoslavenskom narodnom vijeću. Kad su postupali obrnuto, u prilog Italije, iskoristili su to proaustrijski iseljenici i republikanci. Međutim, nakon rasula Austro-Ugarske i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, na jadranski se spor počelo gledati s drugog aspekta. Svi su naši iseljenici imali samo jednu želju: spasiti primorske krajeve za novoosnovanu državu. To je i bio razlog zbog kojeg je Jugoslavensko Republikansko Udruženje dobilo najširu potporu iseljeničkih organizacija i iseljenika uopće za svoje akcije kod američke vlade u rješavanju jadranskog spora. Upravo zbog tako jedinstvenog stava teško je bio primljen sporazum u Rapallu i gubitak naših teritorija, pa su iseljenici onako emotivno reagirali ne vodeći računa o objektivnim mogućnostima tadašnje jugoslavenske politike. Nepovoljno riješen spor s Talijanima uzeli su kao još jedan argument zbog kojeg su bili nezadovoljni načinom na koji se stvorila zajednička država Jugoslavena.

Jadransko pitanje, vezano uz politički rad naših iseljenika, ima još jedno obilježje. Među svim pitanjima koja su bila vezana za stvaranje jugoslavenske države ono je bilo uvijek jednako intenzivno prisutno ne samo za vrijeme rata nego i nakon stvaranja jugoslavenske države i Pariške mirovne konferencije sve do sporazuma u Rapallu u studenom 1920. Borbom za pravedno rješenje jadranskog spora i za priključenje primorskih krajeva domovini završio se i politički rad jugoslavenskih iseljenika u SAD na stvaranju zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca.

³⁷ Prosветa, 27. XI 1920, br. 278.

Summary

With the above mentioned background it is not surprising that there was no significant political work among the Yugoslav emigrants in U.S.A. until the beginning of the First World War. The first political organizations among them were founded in 1914, the year of the assassination of Archduke Franz Ferdinand. They were mainly organized by the members of the Yugoslav diaspora who had been born in the former Austria-Hungary and had been brought up in the same political atmosphere. They were mostly young people who had been educated in the schools of the former Austria-Hungary and had been influenced by the ideas of the national and democratic movements. They were mostly members of the Socialist Party of America or the American Federation of Labor.

1. During the World War I the political work of Yugoslav emigrants in U.S.A. had been the continuation of the political action they had led against the Austro-Hungary towards the end of the past century, when they had founded some fraternity and political societies. Though, without these societies or without the experience obtained through the organizing of political actions as well as rebellions, they would not have been able to organize such political movement as they had done during the World War I. It should be pointed out that the quantity and the quality of the political work of Yugoslav emigrants were of wider range and importance during the war than they had ever been before.

2. The news of the attempt to the life of the heir to the throne, Franz-Ferdinand and of the beginning of the war attacks caused great incitement and interest and gave way to various comments among the emigrants. The majority of them approved of the attempt, and at the beginning of the war they started to wish for the victory of the Allies, as in it they saw the possibility of Austro-Hungary falling to pieces inviting, thus, the creation of united Yugoslav state. The minority only of the emigrants had been pro-Austrian and had helped the Austro-Hungarian propaganda in U.S.A. by their very pro-attitude.

The emigrants' point of view towards the war, their political beliefs were proclaimed through a number of published resolutions, by means of gathering at protest meetings, collecting for war sufferers, joining in the volunteer troops as well as trying to get the American public to know the Yugoslav problem.

The emigrants' press had taken on itself to try to settle the misunderstandings among the Serbian, Croatian and Slovenian emigrants; it was energetically condemning the aggressivity of the nationalist "chovin" ideas and actions and was calling on for united forces action. Owing to that, during the first months, the Yugoslav movement had known a rather important success. There had been achieved a consolidation among all the emigrants and then created a strong foundation for a common struggle for the Yugoslav state.

Though a great draw back in the even more successful work of the Yugoslav emigrants in U.S.A. had then been the lack of relationship with the emigrants in other parts of the world, while the European countries Yugoslav emigrants were lacking in their contacts with the Serbian government. The leaders of the emigrants' orga-

nizations stringly felt the need for a coordinated work with all the factors engaged on the liberating of the Yugoslavs.

3. The Yugoslav Committee had, as early as the very beginning of the war, turned almost all its attention to the building up the direct contacts with the emigrants, asking for a financial help to their work and gathering the volunteers. There was one even more serious reason of the Committee's turning to the emigrants — their own country could not have accredited them abroad; the Committee had therefore needed that support of several hundred thousand of emigrants, and on 8th January 1915 it reached the decision that one of the members, Franko Potočnjak, should travel around U.S.A. among the Yugoslav emigrants. The decision was warmly accepted by the Serb government who had also counted on the emigrants' help.

On 10th to 11th January, initiated by F. Potočnjak, there was held the first Yugoslav national assembly, and it was attended by 563 participants come from all the parts of U.S.A. and Canada. That was the first great assembly of the emigrants from the Yugoslav country. That was also the right moment to proclaim, for the first time, the programme of the national liberation and uniting in a common state following as a quite logical conclusion.

4. Upon the starting of the war the Yugoslav socialists in U.S.A. began the action among the emigrants that was going to be marked by important successful results though not un-accompanied by grave dilemmas or crisis. Their work had been the continuation of the beginnings of Yugoslav socialist movement in U.S.A. in 1903 as well as it had roots really in the foundation of the Yugoslav Socialist Association in 1911.

At the very beginning of the war, the leaving off of the principles of internationalism among almost all the worker parties was immediately reflected on those Yugoslav socialists. Serbian socialists had found themselves at a distance from the internationalism principles as they had stated that Austro-Hungary was not leading the war only against the Serbian government but against the whole Serbian population as well, for their intentions lay in destroying Serbian nation, making thus Serbia its province.

The very activity of the socialists had been run through the Yugoslav Socialist Association containing about 120 societies as well as having about two thousand active members. The newspaper "Radnička straža" was meant for Croatian and Serbian emigrants, while the "Proletarian" belonged to the Slovene ones.

5. The Yugoslav volunteer movement had developed at the same time as there was put up a fight against Austro-Hungarian consul's endeavours to make the emigrants sing the engagements in war-service. At the very beginning the movement had moderate results, which could still be considered important if compared to that-time circumstances in U.S.A. The basic characteristic of the volunteer movement in 1914 and 1915 was its spontaneity.

A large majority of the volunteers were Serbs and Montenegrins. There were very few Croats and Slovenes. Those volunteers were drawn to joining the Serbian and Montenegrin regulars. The fact had made ineffectual the moral and political effect such a volunteer troop could have achieved.

6. At the very beginning of the war the dual monarchy Austro-Hungary raised a propaganda of a large scale in U.S.A. The main goal being in attaching the American public opinion to the war aiming intentions of the Central Powers. The activity

of Austro-Hungarian consulates towards the emigrants consisted of 3 stages: 1° calling the emigrants home and to join the army corps; 2° telling them not to work for the war ammunition industry; 3° asking them to organize actions of collecting material help for the continuation of the war.

During that first period of war the Austro-Hungarian propaganda was mainly aiming at attracting over to their side of the emigrant press. Nevertheless the efforts only moderate success was achieved; it completely failed in the attempt to attach the Croatian National Union as the leadership and the majority of its members were for the creation of the Yugoslav state.

At the beginning of February 1916 fifteen Croatian and Slovene priests signed "Our Declaration", in which they were condemning the movement for the creation of a Yugoslav state, arguing for the creation of an autonomous Croatian state to which Slovenia could join, leaving it till after the war to decide whether it would remain inside Austro-Hungary or whether it was going to be completely independent.

Those who signed the declaration represented a completely new political group among the emigrants and their critique of policy of Yugoslav Committee and Serb government showed to be in most cases justifiable; but still they had played a negative part, for they had taken themselves out of the Yugoslav movement and thus had become their opposition and in that way helped only the Austro-Hungarian propaganda.

7. Milan Marjanović, the representative of the Yugoslav Committee in London, came to U.S.A. towards the end of October 1915; that meant that he had begun to work among the emigrants under very difficult conditions. He immediately started on a publicity work and on giving lectures around almost all the emigrant colonies. His work's worth was mostly in its moral effect. In the meantime, the collecting of the funds for the Yugoslav Committee had started and gave good results.

Milan Pribićević, the chief-in-command of the Serb Army mission came to U.S.A. in October too. It seemed very important that the meeting of the Yugoslav Committee and Serb government representatives should take place in U.S.A., as those two political factors had been of great influence on the emigrants.

The international political situation, the successes of the Allies on the battlefields and the attitude the U.S.A. took on towards the end of 1916, all that intensified the Yugoslav action among the emigrants. The need for the new principles and working programme had come to the greatly felt. The best solutions could be obtained from a new and representative gathering of the emigrants, so the incentive was started and carried on by the emigrant leaders while the Yugoslav Committee and Serb government readily accepted it.

Thus, on 29th and 30th October 1916, in Pittsburgh, 615 representatives of all bigger associations of emigrants in U.S.A. and Canada as well as 3 representatives of Yugoslav National Defense from South America had gathered. Milan Pribićević's mission assisted too. The gathering was of great importance. The Pittsburgh gathering had formed political and organizational basis for a more successful activity of the Yugoslav movement in U.S.A., and that just at a very critical period of the fight for the Yugoslav state — in 2nd part of World War I. Such basis was formed through deciding to accept the terms of the Chicago resolution on uniting, the state and national union, through deciding to accept the dynasty Karageorgevic, through accepting the Yugoslav Committee as the representative of Yugoslavs from Austro-Hungary,

through accepting the proposition for closer relations between the emigrant organizations from North and South America, through founding of Yugoslav National Council and finally settling the financial basis.

8. In the U.S.A. the Yugoslav press had begun on commentaries on Corfu Declaration as far as the first days of August. On 18th August, the Yugoslav National Council published the manifesto expressing their solidarity with the decisions of the Corfu Declaration and inviting the emigrants to help the realization of the Yugoslav State.

Nevertheless, there had arisen a strong opposition towards the Corfu Declaration inspite the manifesto of the Council. Among those who accepted the Declaration and among the socialists the majority stood against the monarchy as the form of governing and king's right to sanction every law. The Yugoslav National Council wanting to improve the first bad impressions of the Declaration, published the interpretation of Declaration by Hinković, one of its authors.

Divergent interpretations and misunderstandings caused by the Corfu Declaration made flare out the anxiety in Europe, mostly among the Yugoslav Committee in London and Serb government members. Hinković's interpretation called for Trumbić's strong reaction and in his correspondence with the Yugoslav National Council he had been trying to give them fair warning of the danger such political steps held for the national uniting. That was the way in which the Corfu Declaration had become one of the reasons that had led later to the splitting between Yugoslav National Council on one side and Yugoslav Committee and Serb government on the other.

9. All the discussions inside the Yugoslav Socialist movement of 1916 on "preparedness", i. e. on U.S.A. preparing for war, on militarism and war, were stirring up disagreements and weakening the socialist action as well. There had been no solution to be reached not even at 3rd Yugoslav Socialist Congress, held in Chicago on 2nd July 1916, while the conflict reached the culminating moment at a called congress of the socialist parties in U.S.A., in St. Louis on 7th April 1917. It was really after that the Yugoslav Socialist Association had fallen apart. The American law on censure of the press made even more difficult the publication of the socialist news, so much so that the "Radnička straža" had been stopped by the beginning of 1918 and the "Proletarec" had become the paper of the Slovene Republican Association.

On June 29th, 1917, a group of Slovene public workers led by Etbin Kristan published a "Chicago Declaration", which represented the basis of Yugoslav republican movement in America. Pointing to the principle of the peoples' self-decision being the basic achievement of the war, the Declaration had tried to show that "the principle" would remain only for the principle's sake so long as there existed in the world a structure that provided the governments and individuals with a supreme authority over nations. According to the Declaration the Serbs, Croats, Slovenes and Bulgarians are one nation, and if there was to be allowed any doubt about it, then it should be of the scientific character and not a political problem.

On the Chicago conference in August 1917, twenty representatives of Slovene supporting, cultural and political organizations accepted the "Chicago Declaration", starting thus the work of Slovene Republican Association; in March 1918, the Association, after having incorporated a number of Croatian and Serbian emigrants, grew into a Yugoslav Republican Association.

10. On 21st December 1917, the first Serbian military mission came to Washington. Their duty was to make known to the American government the war aims

of Serbia as well as to regulate the problem of financial aid. The Serbian mission was received by President Wilson and his Secretary Lansing. On January 3th 1918 the mission attended the ceremonial session of the Senate, while on 8th they attended the session of the Congress. They had also assisted to the meeting of the Senate's Board for Foreign Affairs.

Though the mission's stay in U.S.A. had seemingly achieved some success, some individuals had started raising doubts about it. The deputy Mihailović was firm about the mission being more successful if it had come following the U.S.A. declaration of war to Austro-Hungary — in such a case it could have brought to the public in America the Yugoslav program; it could not have been done at the time of their visit as Mr. Wilson had just published his 14 statements which did not envisage the destroying of the Austro-Hungary. His opinion had been taken on by the Yugoslav National Council, so that they were reproaching to the leader of the Mission, Mr. Vesnić, for not insisting in his speech in Senate on solving the Yugoslav problem. That was the reason why the stay of Serbian mission in U.S.A., in spite of helping to enforce the American-Serbian relations, brought about the ill effect on Yugoslav emigrants and made inevitable the approaching crisis of the Yugoslav movement.

11. Towards the of March 1915 the emigrants were informed of the aspirations of Italy on our coastal areas, so that the Yugoslav Board, elected on the meeting in Chicago, presented the ally representatives and the American government with a memorial for the protection of our coastal areas. From that moment to the event of the Treaty in Rapallo, the Italian pretensions on our areas had become an important factor for the political relations among the emigrants.

12. As far as the very beginning of the war, Montenegrin government had started to show a pointed interest in their emigrants in the U.S.A., mostly for the reasons of gathering the volunteers, but also as they expected them to be interpreters of the conceptions for the future Yugoslav country. Nevertheless, the Montenegrin problem in U.S.A. had not been of very great importance for the Yugoslav movement, owing to the small number of the Montenegrin emigrants, but it still was pointing to the painful dilemmas they too were passing at the time of the struggle for the union.

13. The period of time from the end of 1915 and all through 1916 had represented a new and successful time in the volunteer problem for both the Yugoslav Committee in London and for the Serb government. The volunteer question was brought to a larger scale of importance among the allies. The Yugoslav Committee accepted and supported Pašić's activity in gathering the volunteers and naming Milan Pribićević the Commander-in Chief of the Serbian military mission in America. M. Pribićević reached America in the fall of 1916, but he had not started his activity in gathering the volunteers until much later, after he had settled the disagreements among the Serbian emigrants.

In the meantime the difference that arose around the volunteer problem was strongly severing the relations Yugoslav Committee-Serbian government in Europe, deepening the very whirls it reflected on the volunteer movement itself, while in America it could have been detected in the conflicts between the Pupin's supporters and pro-Yugoslav emigrants. Following all these events M. Pribićević gave in his resignation and turned to Europe.

14. When touching the America-Yugoslavia relations during World War I it should be pointed out that the American government and public opinion had been showing great interest for the position of Slavs in Austro-Hungary. The Yugoslav

problem of 1917 they grew to know very. But it did not impose on the American government as a very important fact until the second half of 1918. That was the moment when it became quite clear that Austro-Hungary was a country that would always remain the forerunner of the German pretensions on eastern parts and that therefore its fall should be quickened. Only after that the work of the Yugoslav emigrants started to fall in with goals of the American policy, and accordingly the importance of the work of Yugoslav emigrants for the creation of Yugoslav country began to enlarge.

15. The opening of the Serbian legation and the arrival of Ljubo Mihailović in Washington represented the new stage in America-Serbia relations, as well as a new period of the attempts of Yugoslav emigrants to make the Yugoslav movement publicly known to America. As far as May 1918 the results of Mihailović's work could be appreciated as then the American government declared to be sharing the sympathies with the national fight of Yugoslavs. However, quite soon Mihailović came into conflict with Pašić's view on the way of uniting of Yugoslavs and was re-called and forced into retirement. This move of the Corfu government incited the indignation of the Yugoslav National Council as well as of the emigrants, who had been considering Mr. Mihailović as the best interpreter of the Yugoslav problem in America.

16. The difficult political problems the Yugoslav movement in U.S.A. had to face towards the end of 1918, the news from Europe on the discord between the Yugoslav Committee and Serbian government, all led the Yugoslav National Council to a heavy crisis. From the session of 8th October the telegram was addressed to the Committee in London requiring the clear stating on the application of "absolute self-determination of people". As no news reached them from Europe, H. Hinković and Gršković declared in the name of the Council, on November 3rd, an open statement to the Yugoslav nation, to Serb, Croats and Slovenes. According to that proclamation the Yugoslav National Council severed their relations with Serbian government and monarchy, and declared themselves to be for the republican form of governing. Some members of the Council did not agree with it, so much so that there had arisen conflicts which brought the Council to inevitable splitting. Owing to these events the Council could not work successfully any more. In 1919 they moved to New York only to cease their activity soon after.

According to the Declaration the State of America was willing to accept and to recognize the independence of the Balkan states and should have its representation in the International Organization of the Balkans. The Balkan states accepted the Declaration and formed the Balkan League. The Balkan League was formed on 28th June 1918 at Bucharest and consisted of Bulgaria, Serbia, Montenegro, Greece, Rumania, and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The League was dissolved on 20th December 1918. The Balkan League was succeeded by the Balkan Union, which was formed on 1st January 1919 in Bucharest. The Balkan Union was a political and military alliance between the Balkan states. It was formed by the same countries as the Balkan League, plus the Kingdom of Montenegro. The Balkan Union was dissolved on 21st April 1920.

Bilješka o piscu

IVAN ČIZMIĆ rođen je 28. kolovoza 1934. u Zadvarju. Klasičnu gimnaziju završio je u Splitu 1953. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (povijesna grupa) 1959. i na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1963. Do kraja 1964. radio je kao asistent na Pravnom fakultetu u Splitu. Nakon toga zapošlio se u Matici iseljenika Hrvatske u Zagrebu kao stručni suradnik. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu doktorirao je u prosincu 1973.

U istraživačkom radu Čizmić se orijentirao na istraživanje povijesti iseljavanja i iseljenika iz Jugoslavije. Više radova napisao je iz razdoblja 1880—1914.

Izvod iz bibliografije:

Iseljeništvo i suvremena ekonomска emigracija s područja Karlovca (Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 2, Karlovac, 1970).

O atentatu Stjepana Dojčića na komesara Ivana bar. Skerleca 1913. (Historijski zbornik, Zagreb, 1966—1967).

Prilog za životopis Nika Grškovića istaknutog hrvatskog iseljenika (Krčki zbornik, Krk, 1970).

Prilog biografiji ilirca Josipa Kundeka (Historijski zbornik, Zagreb, 1965).

Fočanski propisi (Analiza dokumenata)

(Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, Split, 1964).

Posjeta mađarskog grofa Apponyja Sjedinjenim Američkim Državama 1911. (Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho, Bratislava, 1971).

Kazalo geografskih imena

- Afrika 48
Adamar City 38
Albanija 230
Allegheny City, Pa 10, 18, 21, 33, 37
Allegheny County 10
Aliquippa 10
Ambridge 10, 162
Amerika Južna 8, 9, 49, 68, 70, 84, 85, 107, 109, 111, 112, 114, 115, 119, 120, 125, 126, 127, 128, 138, 170, 182, 192, 194, 201, 202, 214, 215, 233, 234, 243, 249, 269, 273, 275, 276, 287
Amerika Sjeverna 10—35, 38, 43, 44, 45, 47, 48—56, 58, 60—71, 75, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 88, 89, 91, 94—97, 103, 104, 106, 107, 109—112, 114, 115, 116, 120—132, 136, 142, 144, 145, 148, 187, 193—196, 199—203, 205, 206, 208, 209, 210, 213—219, 220, 222, 224—227, 229—236, 239, 241, 243, 245, 246, 249, 251—254, 257, 258, 264, 266—279, 281, 282, 285—292, 295, 296, 297
Antofagasta 107, 110, 132
Arizona 9
Arlington 11
Atlantski ocean 27, 29, 35, 89, 239
Aucland 41
Australija 8, 48, 115, 165, 233
Austrija 37, 38, 40, 43, 44, 66, 67, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 89, 90, 91, 93, 95—98, 146, 148, 149, 189, 190, 191, 192, 196, 200, 202, 210, 230, 237, 239, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 259, 261, 262, 263, 293
Austro-Ugarska 7, 9, 10, 16, 18, 20, 22, 24, 28, 30, 33, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 45, 47, 49, 52, 56, 58, 60, 61, 62, 65, 66, 68, 69, 70, 73, 75, 79, 80, 81, 83, 87, 88, 89, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100—104, 106, 107, 110—115, 118, 120, 123, 124, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 141, 145, 146, 152, 153, 158, 166, 170, 180, 181, 183, 184, 185, 190—198, 209, 210, 213, 217, 218, 220, 221, 223—227, 232, 233—243, 246, 249, 251, 252, 254, 259—264, 271—276, 279—284, 286, 289, 290, 293, 296, 297
Azija 48
Bačka 61
Balkan 24, 32, 44, 60, 64, 78, 89, 99, 113, 190, 216, 219, 226, 244, 290, 291, 296
Baltik 248
Banat 61, 190
Banja Luka 238
Beć 20, 88, 104, 230
Belgija 169, 180, 241, 261, 263
Bennett 10
Beograd 11, 24, 50, 96, 139, 144, 148, 214, 226, 295
Bern 275
Bethlehem 10
Bitola 251

- Bizerta (Tunis) 214, 219
 Blairsville 10
 Bliski istok 181, 238, 239
 Bojanci 11
 Bosna i Hercegovina 11, 24, 31, 32, 40,
 61, 74, 87, 88, 97, 101, 139, 142, 148,
 190, 205, 237, 238, 247, 261, 262,
 263, 283, 284, 289
 Boston 180, 197, 200, 241
 Braddock 10
 Breesburg 10
 Brno 78
 Brownville 10
 Budimpešta 20, 252
 Buenos Aires 12, 66, 214, 222, 246, 265
 Bugarska 19, 63, 64, 84, 225, 264
 Butte 22

 Calumet, Michigan 15, 18, 89, 249
 Camp Lewis 240
 Canonsburg 10
 Canton 11
 Chicago 10, 11, 15, 16, 17, 19, 22–27,
 32, 36, 38, 44, 47, 51, 52, 54–57, 60,
 61, 62, 63, 65, 67–71, 73, 74, 79,
 82, 85, 88, 89, 93, 94, 95, 103, 105,
 106, 110, 114, 115, 117, 125, 140,
 156, 159, 160, 162, 163, 166, 180,
 184, 185, 189, 192, 202, 205, 206,
 207, 227, 238, 240, 241, 253, 288
 Chile 84
 Cleveland 10, 11, 15, 16, 18, 19, 20,
 27, 28, 32, 44, 45, 51, 67, 79, 80, 92,
 93, 103, 105, 107, 111, 121, 125,
 126, 162, 163, 215, 231, 236, 281
 Cokenburg 10
 Conway 10
 Crna Gora 38, 56, 57, 59, 63, 64, 65
 70, 77, 82, 109, 110, 111, 141, 167,
 169, 184, 191, 205, 210, 230, 232,
 275, 280–284, 286, 287
 Crno more 248

 Čehoslovačka 181, 259, 261
 Černova 28
 Češka 88

 Dalmacija 17, 40, 61, 62, 71, 88, 97,
 139, 167, 169, 189, 190, 191, 192,
 194, 199, 201, 218, 248, 249, 283,
 289
 Danville 11
 Detroit 207
 Donora 10
 Drač 193
 Drina 97
 Dubrovnik 190
 Dunav 97

 Egipat 191
 Engleska 45, 60, 63, 69, 70, 75, 84, 90,
 97, 103, 109, 168–191, 196, 203, 208,
 216, 219, 231, 242, 260, 296
 Etna, Kalifornija 10, 202
 Evijan 175
 Evropa 28, 40, 42, 47, 51, 57, 60, 63,
 68, 70, 77, 78, 81–85, 95, 96, 97,
 100, 102, 104, 106, 109, 116, 117,
 121, 122, 126, 144, 145, 148, 149,
 155, 157, 167, 168, 172–175, 182–
 185, 194, 196, 199, 206, 213, 215,
 216, 219, 220, 224, 226, 230, 233,
 239, 244, 247, 260, 263, 269, 272,
 275, 291, 294

 Francuska 75, 90, 103, 169, 190, 191,
 196, 198, 203, 206, 208, 209, 213,
 214, 216, 219, 221, 224, 226, 231,
 242, 260, 272, 273, 275, 290, 296
 Fresno 38

 Gainesville, Fla 199
 Galicija 88
 Galveston, Texas 202
 Goleš planina 205
 Gorica 62, 111, 168, 191, 192, 198, 289
 Gradiška 190, 192, 198, 289
 Grčka 64, 251

 Hercegovina, vidi: Bosna i Hercegovina
 Hoboken, New Jersey 17, 284
 Hrvatska 9, 10, 11, 14, 17, 21, 25–40,
 42, 43, 44, 53, 54, 58, 61, 63, 66, 67,
 77, 85, 87, 88, 90–99, 109, 110, 130,
 139, 142, 148, 167, 169, 199, 202,
 205, 218, 246, 248, 253, 283, 289,
 290
 Hrvatsko primorje 9, 17, 168, 189, 191,
 198, 202
 Hvar 94

- Illinois 10, 11, 29, 61, 95, 103, 200,
 238, 240, 293
 Indiana 10
 Indian Harbour 207
 Irska 63
 Istra 61, 62, 97, 139, 169, 190, 192,
 194, 198, 199, 201, 218, 248, 295,
 296
 Italija 47, 50, 61, 62, 71, 84, 85, 94,
 97, 98, 99, 105, 109, 113, 114, 139,
 146, 153, 161, 167, 169, 183, 189—
 —200, 203, 214, 231, 233, 239, 240,
 242, 243, 260, 273, 274, 276, 292,
 293, 294—297
 Jadran 96, 97, 98, 130, 189, 190, 192,
 193, 197, 198, 200, 203, 243, 249,
 265, 273, 290, 292—295
 Jadransko more 83, 136, 190, 194, 296
 Jadransko primorje 293
 Jackson 22
 Japan 196
 Jaska 10
 Joliet 11, 108
 Jugoslavija 38, 39, 40, 57—60, 63, 64,
 66, 69, 71, 76, 77, 90, 96, 100, 104,
 113, 114, 118, 142, 143, 144, 153,
 162, 165, 166, 167, 172, 181, 199,
 202, 203, 207, 208, 210, 220, 221,
 232, 244, 254, 295, 296, 297
 Kalifornija 9, 10, 11, 15, 18, 38, 39,
 41, 93, 107, 116, 126, 202, 203, 229
 Kanada 24, 45, 56, 63, 82, 84, 109,
 112, 206, 208, 213, 215, 216, 219,
 233, 239
 Kansas City 22, 28, 33, 44, 51, 64, 96,
 102
 Karlovac 17, 35, 36
 Karlovci Sremski 22
 Kenosha, Wisconsin 24, 202
 Kentucky 197
 Kewanee 11
 Korčula 17, 94
 Koruška 61
 Kotor 190
 Kraljevina SHS 83, 143
 Kranjska 61, 62, 77, 88, 192, 199, 248
 Krf 135, 142, 144, 172, 174, 175, 176,
 179, 180, 183, 184, 186, 208, 216,
 222, 249, 257, 265, 272, 273, 278,
 283
 Krk 32
 Kvarner 296
 Latroba 10
 Lawrence 251
 Lepoglava 95
 Lincoln Livingstone 11
 Livorno 193
 London 48, 49, 50, 55, 60, 66—71, 77,
 83, 84, 95, 104, 106—112, 115, 117,
 118, 121, 122, 124, 127, 129, 130,
 132, 135, 140, 141, 144, 147—154,
 161, 166, 167, 168, 170, 171, 173,
 176, 181, 183, 184, 186, 187, 189,
 192—197, 207, 215, 216, 218, 219,
 226, 227, 230—234, 237, 246, 252,
 258, 261, 264, 268, 271—277, 279,
 280, 281, 285, 287, 291
 Los Angeles 32, 108, 125
 Lucerna 10
 Ljubljana 11, 24, 35, 36, 99
 Mađarska 97, 181, 253, 293
 Makedonija 71, 78, 90, 130, 251
 Marseille 219
 Maryland 67
 Massachusetts 201, 241, 244, 252
 Matherville 11
 McKees 10
 McKeesport 10, 15, 22
 Medimurje 61, 97
 Meksiko 24
 Michigan 18, 244, 251
 Midland 10
 Milano 190
 Millvale 10
 Milwaukee, Wis 23, 159
 Minnesota 11
 Mississippi 9, 200, 239
 Mljet 94
 Monaca 10
 Montana 253
 Moravska 88
 Morrisville 10
 Mount Vernon 198

- Napulj 82
 Neretva 190
 Nevada 9
 New Orleans 9
 New Jersey 17, 88, 152
 New York 9—13, 16—19, 22, 24, 25,
 26, 30—34, 37, 39, 40, 45, 49, 50,
 51, 60, 67, 69, 79, 81, 82, 85, 87—91,
 94, 95, 97, 103, 106, 107, 109, 125,
 126, 166, 170, 171, 175, 176, 179,
 180, 184, 191, 197, 200, 201, 205,
 207, 226, 239, 241, 245, 247, 248,
 251, 257, 258, 266, 283, 284, 291,
 296
 Nice 167
 Niš 50, 68, 94, 114, 193, 214
 Novi Bečkerek 38, 65
 Novi Zeland 8, 115, 233

 Njemačka 43, 45, 55, 63, 75, 87, 99,
 102, 140, 157, 158, 181, 182, 189,
 190, 197, 200, 221, 223, 225, 230,
 232, 233, 234, 237, 241, 251, 259,
 264

 Oakland 108
 Ogulin 10
 Ohio 10, 27, 92, 290
 Ottawa 45

 Pacifik 9, 17, 29, 35, 89, 129
 Pariz 48, 142, 147, 168, 175, 179, 180,
 181, 183, 198—201, 206—214, 216,
 219, 237, 249, 257, 259, 272, 275,
 276, 280, 281, 289, 292, 294, 295
 Pennsylvanija 10
 Perzija 238
 Petras 82
 Petrograd 22, 48, 68, 131
 Philadelphia 10, 15, 93, 197, 248
 Pittsburgh 7, 10, 11, 14—18, 21, 23, 24,
 27, 30—34, 38—41, 45, 47, 50, 70,
 71, 88, 89, 91, 95, 98, 102, 105, 108,
 110—120, 125, 128, 169, 172, 180,
 190, 203, 207, 215, 229, 231, 285,
 289
 Poljska 181, 238
 Prag 252
 Praputnjak 17
 Primorje, vidi: Hrvatsko primorje
- Princeton 88
 Prusija 140
 Pueblo Colorado 15, 19, 23, 25, 54
 Punta Arenas 102, 113, 192

 Rankin 10
 Rapallo 189, 295, 296, 297
 Reading 10
 Rijeka 97, 190, 198, 200, 201, 239,
 293—297
 Rim 47, 48, 50, 83, 84, 85, 194, 196,
 200, 209, 214, 222, 241, 242, 258
 Rochester 10
 Rumunjska 146, 181, 238, 240
 Rusija 22, 51, 61, 65, 70, 73, 84, 90,
 109, 128, 140, 153, 157, 158, 159,
 169, 189, 190, 191, 231, 238, 249,
 252

 Sacramento 38
 Scranton 16
 Salt Lake City 268
 San Francisco 9, 11, 16, 17, 19, 30, 38,
 64, 65, 101, 125, 238
 San Jose 38, 41
 Sarajevo 37
 Savoja 191
 Seattle 20, 38
 Sjedinjene Američke Države (SAD) 7,
 9—17, 19—29, 32, 35, 36, 38—43, 47,
 49—56, 59—71, 73, 76—82, 84, 85,
 87—91, 95, 99—109, 111—118, 120—
 125, 127, 128, 129, 131, 132, 133,
 135, 138, 141, 144, 152, 153—159,
 163, 166, 173, 174, 176, 177, 179,
 180, 182, 183, 184, 185, 189, 192,
 193, 195, 197, 198, 199, 201, 202,
 203, 205—226, 229—240, 243—246,
 248—254, 257, 259, 260, 261, 264,
 265, 266, 271, 274, 276, 280, 281,
 283, 284, 285, 287—290, 292, 293,
 294, 297
 Slavonija 36, 40, 61, 88, 96, 97, 199,
 248, 283
 Slovan 10
 Slovenija 11, 55, 58, 63, 66, 68, 87, 99,
 139, 148, 169, 201, 202, 246
 Slovensko primorje 55
 Soča 168
 Solun 40, 118, 152, 174, 218, 251, 237

Split 30, 62, 74, 111, 128, 131, 149, 150, 173, 193, 196, 216, 217, 225, 231, 232, 249, 252, 281
Springfield 11
Srbija 30, 32, 35, 38, 47, 50, 51, 56—59, 63—66, 69, 70, 71, 74, 75, 77, 78, 81—85, 90, 93—99, 104, 105, 106, 109—114, 116, 118, 119, 129, 130, 132, 135, 136, 139—145, 147, 152, 153, 154, 161, 165—176, 179—185, 187, 190, 191, 193, 198, 199, 206—210, 214, 215, 218, 220, 221, 225, 226, 230—234, 238, 240, 241, 242, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 257—264, 266, 267, 268, 272—276, 280—290, 296
Srednji istok 238
Sredozemno more 191
Srijem 36, 40, 190, 283
Stauton 11
Steelton 10, 22
St. Lawrence 239
St. Louis 18, 24, 33, 51, 64, 96, 157, 222
Stockholm 148

Štajerska 61
Švicarska 59, 64, 70, 179, 206, 208, 241
Škotska 70

Tacoma 216
Taylor Springs 11
Taylorville 11
Texas 202
Tihi ocean 239
Tirol 189, 194
Trentino 94
Triglav 97
Trst 62, 168, 190, 192, 198, 239, 293
Tunis 190, 214
Turska 97, 210, 225, 238

Ugarska 10, 26, 27, 77, 97, 130, 253, 283
Uniontown 10

Valparaiso 201
Velika Britanija 44, 70, 160, 166, 198, 290
Venecija 94
Versailles 260, 261, 290
Vis 94

Washington 28, 38, 45, 61, 67, 68, 80, 91, 94, 102, 103, 104, 108, 121, 125, 126, 127, 131, 135, 147, 175, 179, 180, 181, 186, 187, 193, 194, 195, 197, 199, 200, 203, 208—211, 224, 226, 227, 230, 231, 235, 236, 241, 243, 246—249, 253, 254, 257, 258, 260, 261, 263—269, 275, 280, 284, 285, 286, 288, 289, 293, 294
Wels 70
Wheeling, Virginia 33, 202
Wisconsin 202
Winnipeg 32

Youngstown 87, 125

Zadar 7, 20, 28, 33, 190, 253, 296, 295
Zagreb 8—11, 13, 18, 19, 24—36, 43, 44, 49, 50, 60, 62, 64, 67, 68, 70, 83, 84, 87, 88, 89, 97, 112, 113, 115, 138, 142, 144, 152, 186, 195, 197, 199, 201, 203, 215, 218, 220, 229, 242, 243, 247, 248, 254, 276, 284, 285, 286, 289, 290
Zürich 158

Ženeva 149, 151, 208, 209
Žumberak 10

Kazala osobnih imena

- Akačić Franjo 18, 30, 32, 33
 Andričević Jakov 203
 Appony Albert 28, 29, 237, 253
- Baburizza Paško 194, 273
 Bahmetjev Boris 61, 68
 Bailey A. Thomas 201, 251, 252
 Baker S. Ray 179, 180, 218, 223, 224, 223, 249, 257
 Balfour J. Arthur 68, 275
 Bartulica Milostislav 94
 Beneš Eduard 218
 Bešenić Tomo 36
 Bijankini Ante 19, 51, 61, 68, 69, 74, 94, 95, 103, 104, 105, 108, 109, 112, 113, 116, 119, 127, 128, 131, 132, 146, 148, 167, 168, 170, 186, 189, 191, 194, 223, 230, 231, 232, 233, 237, 246, 266, 274, 275, 277, 279, 285, 286
 Bijankini Juraj 20
 Bissolati Leonid 196
 Bogadek A. Franjo 91
 Bogdanović Dušan 225, 284, 285
 Bogdanović Stevo 20, 205, 206, 207, 208, 211, 265
 Borland P. William 246
 Bošković Mata 50
 Bužečić Milivoj 35
 Božić Dobroslav 21
 Božić Franjo 91
- Bradanović Petar 112
 Brayen W. S. 81, 254
 Brozović Stjepko 34, 89
 Buzančić Milivoj 16
- Cecil Robert 145
 Clemenceau M. 201, 202
 Crane Richard 255
 Cranton Louis 251
 Cranford Francis 101
 Creel George 239
 Cvetkov Todor 19, 158
 Čerin Otokar 246
- Čizmić Ivan 32
 Čokorilo Đorđe 16
- Dabović Sebastijan 22
 Dodge H. Percival 152, 265
 Dojčić Stjepan 30, 31, 35, 87
 Duff B. John 197, 200
 Dujić Ferdinand 37, 38
 Dumba Konstantin 67, 79, 88, 92, 102, 104, 254
- Đorđević P. Milan 226
 Đurašković Savo 82, 205
- Ekongren W. 246
 Eterovich S. Adam 9

* Kazalo sadrži popis imena osoba važnih za iseljenički pokret i služi čitaocu samo za osnovnu orientaciju.

- Fabris A. 17
 Franjo Ferdinand 37, 38
 Franjo Josip I 37, 68, 90
 Frankopani i Zrinski 167, 219
 Gajić Srđan 222
 Gallagner Thomas 238
 Galjufa Mato 112
 Garibaldi Giuseppe 168
 Gaži Stjepan 10
 Gerison L. Louis 251
 Gestrin Ferdo 11, 35
 Glumac Milan 18, 19, 36
 Govorčin G. Gerald 199
 Gregorin G. 67
 Grey Edward 84
 Grgurević Ivan 67, 223, 224, 236, 244, 247
 Gross Mirjana 97
 Gršković don Niko 17, 18, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 44, 51, 52, 53, 56, 58, 61, 64, 66, 68, 69, 92, 94, 96, 97, 104, 108, 112, 113, 119, 125, 126, 127, 129, 131, 149, 162, 166, 170, 172, 184, 186, 199, 202, 217, 218, 224, 226, 229, 230, 231, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 258, 267, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 289, 295
 Guardija Fiorello 200
 Gvozdanović A. 210
 Hájek J. S. 252, 254
 Hamerlin Louis 102
 Hinković Hinko 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 173, 186, 197, 198, 199, 214, 219, 239, 240, 241, 247, 248, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 288, 289
 Hitchcock M. Gilbert 224, 290
 Hlinka A. 28
 Holjevac Večeslav 11
 Horvat Lazo 35
 House M. Edward 181, 182, 249
 Hrabak B. 148
 Ivanović Miloš 206, 207, 208, 211, 246, 265
 Jager Ivan 127
 James W. Frank 227, 244, 255
 Janković Dragoslav 96, 144, 171, 174, 175, 179, 181, 185, 187, 194, 195, 196, 199, 208, 221, 225, 247, 250, 259, 261, 265, 268, 269, 271–275, 279, 281, 282, 286, 288
 Ječmenjak Josip 23, 36
 Jedłowski Josip 47
 Jefferson Thomas 60
 Jevtić Milan 11, 13, 19, 64, 65, 69, 119, 128, 165–173, 205, 265, 266
 Jovanović M. Joca 181, 187, 271, 281
 Jovanović Radoje 19
 Jovanović Vasilije 175
 Jovičić M. 179
 Jukić Luka 30, 31, 35, 87
 Kajić E. 26
 Kališ Eduard 51
 Karađorđević Aleksandar I 40, 109, 111, 115, 118, 139, 147, 179, 187, 237, 264, 282
 Karađorđević 64, 67, 97, 109, 119, 120, 132, 140, 141, 143, 145, 147, 282, 285, 288, 291
 Karađorđević Petar I 64, 66, 132, 139, 282
 Karaman Igor 97
 Kebe Matej 66, 114
 Kerenski-Fjodorović Aleksandar 132, 133, 158
 Kesterčanek Nada 16
 Khuen-Héderváry Károly 23, 32, 53, 253
 Kolander Franjo 18, 75
 Konde M. 23
 Korać Vitomir 36
 Korošec Anton 285, 289
 Kostelski Zlatko 47
 Kovačević Janko 17, 32
 Kraja Josip 12
 Krajnović Jovan 127, 186, 278, 279, 285
 Krešić Ivan 18, 19, 30, 32, 106, 139, 140, 149, 162
 Kristan Etbin 36, 55, 65, 77, 140, 141, 148, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 161, 162, 163, 203, 292, 293,
 Krizman Bogdan 34, 35, 96, 174, 175, 179, 181, 185, 187, 194, 195, 196, 199, 208, 221, 225, 242, 247, 250,

- 254, 259, 261, 265, 268, 269, 271–
 —275, 279, 281, 282, 286, 288
 Krmpotić Davorin 28, 32, 35, 44, 51,
 58, 60, 62, 63, 64, 96, 97, 98, 103,
 106, 138, 139, 153, 169, 205, 254
 Krpan Josip 24
 Kvaternik Eugen 97, 98
 Kutuzović C. 155, 156
 Lahman Otokar 9
 Lakatoš Josip 10
 Lanfersiek Walter 156
 Lansing Robert 102, 104, 162, 179, 180,
 199, 203, 210, 226, 238, 239, 241,
 241–246, 249, 250, 251, 254, 255,
 259, 260, 261, 266, 273, 274, 289,
 291
 Lanux Pierre 245
 Ledbetter E. Eleonor 79, 80
 Lenjin Vladimir Iljič 132, 133, 158
 Leontić Ljubo 83, 127, 128, 129, 131,
 132, 148, 149, 150, 185, 186, 217,
 268, 269, 273, 285, 286, 287
 Leskovac J. 33
 Link S. Arthur 88
 Linkoln Abraham 103, 232
 Littlefield Walter 193
 Lodge Henry 200, 201, 244, 247, 252,
 293
 Lloyd George 202, 240, 259, 261, 262
 London Meyer 77, 78
 Lozanić S. 179, 180
 Luburić Petar 82
 Lupis-Vukić Ivan 30, 31, 35
 Macchi di Cellere 195, 200
 Magdić Pero 90
 Mamatey S. Victor 152, 181, 183, 224,
 239, 249, 251, 254, 265, 274
 Mamek Juraj 36
 Mamula Simeun 171
 Marjanović Milan 40, 49, 84, 95, 106–
 —114, 118, 119, 125–131, 143, 166–
 —170, 192, 193, 196, 215–218, 223,
 230, 231, 239, 252, 254, 258, 287
 Markić Franjo 148
 Marković Alimpija 84
 Marohnić Josip 11, 14, 21, 38, 45, 50,
 51, 56, 61, 69, 80, 91, 92, 110, 202,
 243
 Martinac V. 179
 Marušić Drago 131, 148, 202, 277, 278,
 279, 285
 Masaryk Tomas 152, 197, 199, 225,
 240, 245, 247, 248, 274, 275, 281
 Matanović Jovan 82, 167, 205
 Matina Mato 32
 McCormick Medill 293
 Medić Franko 23
 Melik Vasilij 11, 35
 Meštrović Ivan 49, 214, 222
 Mičić Mićo 84, 112, 119
 Mihailović Ljubo 8, 50, 83, 95, 96, 125,
 127, 135, 143, 144, 154, 170, 172,
 175, 176, 179, 182, 187, 206, 207,
 208, 211, 217, 221, 222, 223, 225,
 226, 231, 232, 233, 236, 238, 241,
 245, 246, 247, 257–269, 274, 277,
 283, 289
 Mijušković Lazar 82
 Miljukov Pavao 132
 Mladineo Ivan 96
 Mladineo Petar 152, 237, 238, 239
 Možina Ivan 161
 Mužina Zdravko 17, 21, 26, 32, 34
 Nikola II Aleksandrović Romanov 131,
 169
 Nenadović Mihajlo 179
 Ninčić M. 144
 Obrenovići 98
 Ochs A. 245
 O'Grady P. Joseph 197, 199, 201, 245,
 251, 254
 Oraovac Tomo 206
 Orlando Vittorio Emanuele 194, 196
 Paderewski Ignac 245, 247
 Page Thomas 209, 242
 Palandačić Ivan 16
 Pašić Nikola 47, 50, 70, 84, 95, 109,
 111, 115, 118, 139, 142, 147, 152,
 167, 170, 175, 176, 179, 180, 182,
 183, 185, 187, 208, 210, 213, 214,
 219, 221, 225, 226, 237, 257, 258,
 260–264, 267, 268, 269, 271, 272,
 274, 275, 276, 280–286
 Pavelić Matija 26, 32
 Pavić Čedomir 19

- Pavičević Mićun 206
Pavlinac Petar 26, 33
Paulová Milada 49, 83, 114, 115, 220,
231, 260, 261, 266, 267, 271
Pavlović Pavao 81
Pejović M. Luka 207, 222
Penfield F. 88, 104, 230
Pergler Charles 77, 199, 238, 239
Pershing J. John 219, 226
Petrič Frank 23, 25, 156
Petrović Nikola I 64, 205–211
Petrović 65, 109, 205, 207, 211, 264
Philipps W. 199, 210, 248, 249, 255,
259, 260, 266
Pirc Ljudevit 51
Plamenac Petar 82, 210
Polić Nikola 17, 32
Polk Frank 255, 259, 265, 294
Popović Dušan 205
Potočnjak Franko 44, 45, 50–55, 57,
58, 60–69, 71, 84, 90, 96, 125, 166,
190, 205
Pratt W. Julius 179
Pribićević Milan 95, 96, 108, 109, 112,
114, 115, 118, 119, 127, 129, 130,
131, 133, 148, 170–176, 186, 213–
223, 264, 278, 283
Pribićević Svetozar 16, 35
Princip Gavrilo 101
Protić Stojan 175, 176, 265, 268, 288
Prpić J. George 11, 12, 13, 14, 20, 32
Pupin Mihajlo 7, 16, 19, 31, 32, 35, 40,
45, 50, 51, 58, 69, 81, 82, 89, 93,
101, 106, 109, 110, 125, 126, 143,
148, 149, 154, 163, 166–177, 185,
216, 217, 220, 221, 223, 230–238,
254, 269, 272, 278, 283, 285, 287,
288
Puškulić A. 17
Putney H. Albert 181, 199, 238, 254,
255

Radić Ante 33, 34
Radić Stjepan 30, 31, 34, 35, 139, 290
Radojević Veljko 19
Radosavljević Pajo 16, 19, 20, 22, 50,
58, 61, 167, 170
Ranković Boža 19, 166
Rašić Mihajlo 174, 175, 179, 214, 218,
221

Relić Maksim 51, 189
Roosevelt F. Theodor 28, 152, 237, 247,
253, 255
Rose Vickliff 245

Sabath Adolph 225, 227, 241, 255
Sakser Franc 13, 18, 51, 54, 55, 61,
66, 67, 105, 106, 125, 277
Savić B. 155, 156, 163
Schneller Pavao 279
Seferović Antun 82, 205
Setler M. 75
Silvestri Hugo 79
Simić Jevrem 75, 247, 249, 250, 251,
288
Sirovatka Hinko 12, 13, 18, 20, 21, 26,
32, 35
Skerlecz Ivan 30, 31, 87
Skrivanić Juraj 17
Slijepčević Pero 220
Smith-Pavelić Ante 240, 242
Smith W. Alden 224, 244
Smndlaka Luka 50, 64
Srzeniti Tomo 171
Starčević Ante 58, 93, 97, 98, 99, 102
Starčević Grga 190
Starčević Mile 30, 47
Sthowel James 200
Stojanović Nikola 49, 50, 214
Sonnino Sidney 196, 219, 268
Speranza Gino 200
Ston Williem 44, 45, 96, 254, 255
Stovell Pleasant 241
Strossmayer Josip Juraj 21, 34, 97
Supilo F. 30, 84, 131, 189, 190, 214

Šaban Mitar 15, 16
Šepić Dragovan 97
Šidak Jaroslav 28, 97
Šišić Ferdo 70, 83
Šorli Tomo 148
Španić Stjepko 31
Šuster Oskar 32
Šušnjar Ilija 74

Taft William Howard 238, 255
Terzić Božidar 174, 179, 214
Tesla Nikola 16, 31
Thompson Albert 236
Tisza István 87
Toman Aleksandar 23

- Torre Andrea 194
Tozzi Pietro 200
Tresić-Pavičić Ante 22, 29, 32, 35, 89
Trivunac Miloš 131, 171, 172, 186, 267,
278, 279, 285–288
Trocki Lav 264
Trošt Rudolf 54, 58, 67, 275
Trumbić Ante 49, 84, 105, 106, 119,
146–151, 173, 183, 184, 187, 194,
196, 198, 199, 201, 210, 214, 232,
233, 234, 248, 249, 258, 269, 271–
276, 279, 280, 281, 282, 285, 286,
288, 289, 295, 296
Tucić Srđan 225, 246
Tumulty Joseph 290, 294

Ujević Tin 30
Unković Kosto 45, 47, 81, 91, 108, 168
Uskoković Mardarije 207

Velimirović Nikolaj 69, 70, 71, 103,
105, 125, 170, 171, 179,
Vesnić R. Milenko 174, 175, 179–187,
195, 198, 210, 214, 222, 261, 283,
295, 296
Volk Filip 61

Vošnjak Bogumil 11, 67, 151, 152, 198,
214, 225, 246, 247, 258, 274, 277,
279, 280, 285
Vukmirović Đuro 206

Washington George 103, 180
Watson Seton 168
Wilder Večeslav 30
Wilson Thomas Woodrow 8, 88, 92, 93,
95, 102, 103, 108, 112, 116, 129, 132,
140, 152, 155, 158, 162, 159, 179–
187, 194, 195, 197, 198, 200–203,
209, 210, 211, 218, 220, 222, 223,
224, 229, 230–249, 250, 251, 252,
254, 255, 257–260, 262, 273, 276,
279, 280, 283, 284, 285, 287, 289–
297

Zakrajšek Kazimir 267, 277, 278, 279
Zalar Josip 277
Zavertik Jože 11, 19, 23, 24, 36
Zotti Franjo 13, 17, 18, 26, 88, 89, 94,
95, 96, 105

Županič Niko 67, 107–110, 166, 167,
169, 170, 171, 230, 231

Ostala izdanja instituta

Monografije

Hrvoje Matković, Svetozar Pribićević i samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature, Zagreb 1972, str. 270.

Rene Lovrenčić, Geneza politike »novog kursa« u Hrvatskoj, Zagreb 1972, str. 324.

Ljubo Boban, Svetozar Pribićević u opoziciji (1928 — 1936), Zagreb 1973, str. 286.

Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, str. 453.

Ivan Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918.

Rasprave i članci

Igor Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Zagreb 1972, str. 365.

Jaroslav Šidak, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, str. 404.

Izvori za Hrvatsku povijest

Bogdan K r i z m a n, Korespondencija Stjepana Radića I (1885—1918), Zagreb 1972, str. 622.

Bogdan K r i z m a n, Korespondencija Stjepana Radića II (1919—1928), Zagreb 1973, str. 832.

Josip A d a m č e k i I v a n K a m p u š, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću (u tisku).

Bernard S t u l l i, Planovi za izgradnju željeznica u Hrvatskoj do 1863. (u tisku).

Zbornik radova

Radovi 1, Zagreb 1971, str. 327.

Radovi 2, Zagreb 1972, str. 282.

Radovi 3, Zagreb 1973, str. 303.

Radovi 4, Zagreb 1973, str. 228.

Radovi 5, Zagreb 1973, str. 388.

Radovi 6, Zagreb 1974, str. 317.

Radovi 7, (u tisku).

Ostala izdanja instituta

Monografije

Izvori za Hrvatsku povijest

Bogdanić K. i dr. u "Kontekstovima" Sloboda II (1981) Zagreb, str. 270.

Bogdanić K. i dr. u "Kontekstovima" Sloboda II (1981) Zagreb, str. 270. Čećko L. o vremenu, "Ostava političkih zatvorenika u Hrvatskoj", Zagreb 1972, str. 324.

Čizmić I. u "Politika i život u zagrebačkim podzemljima" Zagreb 1971, str. 286.

Čizmić I. u "Zadnjih dana u Jugoslaviji" Zagreb 1971, str. 211.

Dr ČIZMIĆ IVAN

JUGOSLAVENSKI ISELJENIČKI POKRET
U SAD I STVARANJE JUGOSLAVENSKE
DRŽAVE 1918.

IZDAVAČ:

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
INSTITUT ZA HRVATSKE POVIJEST,
Zagreb, Đure Salaja 3.

ZA IZDAVAČA:

Prof. Dr LJUBO BOBAN

OPREMA:

MARIJAN JEVŠOVAR

TEHNIČKI UREDNIK:

MILENA MIHALINEC

LEKTOR:

STJEPAN DAMJANOVIĆ

KOREKTOR:

EVA VOJNOVIĆ

16129

1974

QH

-3, X, 1974

950213 076

Nac. i sveuč. biblioteka
u Zagrebu

5

445568

NACIONALNA I SVEUČILIŠNA BIBLIOTEKA ZAGREB

990183860